

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS

IURIDICA

Editio S

No - 449

SPISY PRÁVNICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

(řada teoretická, Edice S)

č. 449

**I. česko-slovenské setkání doktorských
studentů a postdoktorandů oboru právní
historie a římského práva**

Sborník příspěvků z konference

Ladislav Vojáček

Jaromír Tauchen (eds.)

Masarykova univerzita

Brno, 2013

Tento sborník představuje publikační výstup z konference „I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva“, která se konala dne 19. června 2013 v budově Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Tato konference, jakož i vydání sborníku byly financovány z prostředků specifického výzkumu MUNI/B/0791/2012 (Investor: Masarykova univerzita; Programový rámec: Podpora studentských projektů na MU/specifický výzkum, program rektora; Podprogram: Kategorie B – Projekty organizace studentských vědeckých konferencí).

Recenzovali: Doc. JUDr. Jiří L. Bílý, Ph.D., Eq.M.

 Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-6381-5

OBSAH

Několik slov úvodem	7
Německé správní soudnictví (1920–1945) <i>Ivana Bláhová</i>	9
Výživné za první republiky <i>Stanislav Bruncko</i>	22
Názvy obchodních společností a živností včera a dnes <i>Martin Cempírek</i>	42
Falcidiánská kvarta a BGB <i>Radek Černoch</i>	57
Úmluva o naturalizaci mezi Československem a USA z roku 1928 <i>František Emmert</i>	68
Ideové východiská súdnej reformy cára Alexandra II. <i>Katarína Fedorová</i>	80
Historický exkurz do vývoje moderní jihlavské samosprávy <i>Petra Havlíčková</i>	90
Analýza vývoja verejnej správy po roku 1989 v historických súvislostiach <i>Ladislav Hrtánek</i>	108
Znárodňovacie dekréty prezidenta Eduarda Beneša <i>Tomáš Chovanec</i>	125
Soudcovská právtvorba Nejvyššího soudu SSSR do přijetí ústavy SSSR v roce 1936 <i>Jan Chudoba</i>	136
Actio de peculio aneb společnost s ručením omezeným <i>Robert Jakubíček</i>	147
Divadelní zákon z r. 1948 <i>Markéta Klusoňová</i>	158
Tawananna, nejmocnější žena Chetitské říše <i>Michaela Knollová</i>	169
Možnosti využitia anglických feudálnych prameňov poznania práva v historickoprávnej komparatistike <i>Matej Mlkvý</i>	178

Začiatky premeny československého notárstva – zákon č. 201/1949 Zb. o notárstve	
<i>Roman Nemec</i>	194
Páchateľ deliktu v rímskom práve - otázka deliktuálnej spôsobilosti a „diskriminácie zjavného zlodēja“	
<i>Viktor Pančíšin</i>	207
Uhorská (maďarská historická) ústava v minulosti a dnes	
<i>Maria Rajková</i>	219
Fenómén lenního rituálu mezi dějepisnou tradicí a postmoderní kritikou: kajícná pout' knížete Břetislava do Řezna roku 1041	
<i>Jakub Razim</i>	231
„Streithäuser“ aneb malé poohlédnutí za patrovým vlastnictvím	
<i>Magda Schusterová</i>	248
Slovenské a české vzťahy v historicko – právnomkontexte a zánik spoločného štátu Slovákov a Čechov v roku 1992	
<i>Martin Skaloš</i>	262
Vybraná ustanovení zákona na ochranu lidově demokratické republiky	
<i>Michal Škerle</i>	281
Právní úprava účetnictví v českých zemích v minulosti	
<i>Pavla Slavíčková</i>	295
Právna regulácia kartelov v Československej republike v rokoch 1918–1938	
<i>Ján Sombati</i>	305
Koakvizícia a otázka skutočného spolužitia manželov v manželskom majetkovom práve platnom na Slovensku (1918–1949)	
<i>Ivana Šošková</i>	323
Římská rodina a náboženství – sacra privata	
<i>Ivana Stará</i>	336
Vybrané právne aspekty procesu G. Husák a spol.	
<i>Ján Štefanica</i>	346
Adopce, arrogace a jejich rozlišení v pramenech římského práva	
<i>Kamila Stloukalová</i>	363
Organizace správního soudnictví v Československu za první republiky	
<i>Pavel Vetešník</i>	379
Historické aspekty vývoja rasového zákonodarstva na Slovensku (na počiatku tragédie)	
<i>Monika Vranková</i>	391

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Sborník, který dostáváte do rukou, vznikl v návaznosti na *I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva*. S projektovou podporou je 19. června 2013 uspořádala Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Tíha organizační práce spojené s celým projektem ležela především na bedrech JUDr. Jaromíra Tauchena.

K mým „několika slovům úvodem“ mne inspiroval název doktorandské a postdoktorandské konference, pod nímž se představuje také tento sborník. Každý název by měl být pokud možno stručný a zároveň výstižný. Tyto dva požadavky však není vždy snadné skloubit, proto stojí za to se u našeho kompromisního – poměrně dlouhého a poněkud nepřesného – názvu pozastavit.

Nejdříve bych chtěl doplnit, že česko-slovenské doktorandské a postdoktorandské setkání sice bylo první, ale nevzniklo, jak se s oblibou říká, na zelené louce. Z iniciativy doc. JUDr. Karla Schelleho naše katedra už po několika semestrů organizuje setkání našich interních a externích doktorandů. Podobně jako toto česko-slovenské i ona slouží k lepšímu vzájemnému poznání, předávání zkušeností a samozřejmě také k prezentaci dílčích výsledků tvůrčího úsilí našich doktorandů.

Česko-slovenské setkání jsme organizovali především pro mladé adepty vědy z oborů právní historie a římského práva, ale oslovili jsme i jejich kolegy z jiných pracovišť. Ve sborníku se díky tomu můžete seznámit také s právněhistoricky laděnými příspěvky, jejichž autoři se profilují v oblasti pozitivního práva či obecné historie. I když jednoznačně převažují statě právních historiků a romanistů, není v tomto směru název sborníku (a konference) zcela přesný.

K samotným příspěvkům mi dovoluji dvě poznámky. První je formální a týká se jejich řazení. Přestože jednání konference probíhalo ve dvou sekcích, rozhodli jsme se nakonec necelé tři desítky příspěvků seřadit abecedně podle příjmení autorů. Hlavním důvodem byla jejich velká rozmanitost. Najdeme tu příspěvky romanistické i právněhistorické, z naší „domácí“, tedy české a slovenské, historie i z historie jiných států, ze soukromého i veřejného práva. S některými se ocitneme ante Christum natum, jiné pojednávají o době, která nám starším ani jako historie nepřipadá ... Druhá poznámka je závažnější, protože se dotýká kvality odevzdaných prací. Jako autoři se v našem sborníku sešli v podstatě hotoví a zkušení tvůrci i ti, kteří stojí na začátku cesty a do tajů vědecké práce teprve začínají pronikat. To se pochopitelně odrazilo na úrovni jednotlivých příspěvků. Jsme rádi, že ve sborníku najdete některé vynikající a řadu kvalitních studií. Čtenář v něm ovšem objeví i tako-

vý, který obtojí jen ve sborníku, cíleně dávajícím šanci prezentovat své první pokusy i úplným začátečníkům. *Non est ad astra mollis e terris via* (Seneca).

Na závěr se ještě jednou musím vrátit k pořadové číslici I. v názvu tohoto sborníku. Je vyjádřením naděje, že akce, jejímž výsledkem se sborník stal, není poslední. Doufáme, že se i v následujících letech najdou organizátoři ochotní přiložit ruku k dílu a že získají potřebné prostředky a podporu svého okolí. Především však věříme, že neopadne zájem těch, k nimž veškeré organizátorské úsilí směřuje: nastupující generace právních vědců, kteří si uvědomují, že k vědeckému zkoumání práva, ale i k jeho odpovědné tvorbě a uvážlivé aplikaci, nedílně patří povědomí o právní historii.

*Ladislav Vojáček**

* Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., vedoucí Katedry dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

Německé správní soudnictví (1920–1945)

Ivana Bláhová*

1. Německé správní soudnictví a jeho vznik

Počátky německého správního spadají do doby druhé poloviny 19. století. Tehdejší teorie správního soudnictví byla ovlivněna názory dvou velkých právníků: Otto Bähra a Rudolfa von Gneista. Podle Otto Bähra by kontrola správního rozhodování měla být svěřena řádným soudům, neboť tyto jako jediné nerozhodují ve prospěch veřejné správy. „*Vysoký význam oddělení justice a správy nespočíval pouze v dělbě práce, ale v zajištění možnosti, aby správa sama byla podrobena jurisdikci*“, což Bähr považoval za „*podstatnou podmínku uskutečňování myšlenky právního státu*“¹. Případné samostatné správní soudnictví mělo mít s řádnými soudy společné nejvyšší orgány, aby byly vyloučeny rozpory soudního rozhodování. Naproti tomu Rudolf von Gneist zastával názor, že správní soudnictví by mělo působit uvnitř státní správy. Zároveň by však mělo být od systému správy odděleno a řídit se soudními metodami včetně použití pravidel a zásad civilního řízení. Tyto rozdílné přístupy se projeví i v rozsahu a způsobu výstavby soudní kontroly veřejné správy.

Úplné oddělení správy a soudnictví ve vyšších instancích bylo poprvé zavedeno nařízením ze dne 26. 12. 1808 v Prusku. Nedělitelnost správy soudcovského úřadu přinesla i soudní ochranu ve správních záležitostech, která byla ovšem v následujících desetiletích výrazně omezena především vyloučením pořadu práva.

Změna na celoněmecké úrovni mělo přinést ustanovení § 182 říšské ústavy z roku 1848/49, podle něhož mělo být soudnictví ve správních věcech zrušeno, a o všech porušeních práva měly napříště rozhodovat řádné soudy.² Tento zákaz výkonu spravedlnosti správními orgány nebyl jen pouhou proklamací. Jeho smyslem bylo zrušení dosavadní praxe uplatňované v mnoha německých státech, podle níž o sporech mezi občany a úřady rozhodovaly samy tyto úřady ve vnitřním ří-

* Mgr. Ivana Bláhová, Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

¹ MACUR, J., *Správní soudnictví*. 1. vydání. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1986, s. 39.

² „*Die Verwaltungsrechtspflege hört auf. Über alle Rechtsverletzungen entscheiden die Gerichte.*“

zení. Místo toho měla rozhodovat civilní justice, která dosud rozhodovala pouze soukromoprávní spory. Pro spory mezi státem a občany byla příslušná administrativní justice. Přiřazení správního soudnictví k civilnímu soudnictví vedlo k rozlišování „věcí justičních“ (*Justizsachen*) a „věcí vládních“ (*Regierungssachen*).³

Další vývoj správního soudnictví spadá do období existence Severoněmeckého spolku (1866–1871), kde vznikla pestrá škála nejrůznějších úřadů na zemské úrovni.⁴ V Prusku bylo správní soudnictví zavedeno v letech 1872–76 v pěti východních provinciích.⁵ Rozhodovací pravomoc byla svěřena jmenovaným kariéerním úředníkům a vybraným laikům. Zásadní otázkou bylo, zda mají být správní soudy sloučeny s okresními výbory nebo zda mají být samostatné.⁶ Nakonec se v Prusku vyvinula hierarchická a velmi složitá organizace správních úřadů a soudů. Nejvyšší správní soud (*Oberverwaltungsgericht*) byl zřízen zákonem o správních soudech a správním řízení soudním z roku 1875.⁷ Jeho původním úkolem byla ochrana jednoty práva a jednotných zásad soudního rozhodování, a proto mohl jako ústřední instance měnit rozhodnutí nižších soudů. Později však plnil i další úkoly, dozíral např. na nezávislost správního soudnictví. Jako jediný ze správních soudů byl vybaven dostačujícími pravomocemi, aby mohl zajistit ochranu jednotlivce před zásahy státu.⁸

V ostatních německých zemích správní soudnictví vznikalo v druhé polovině 19. století.⁹ Lze říci, že se uplatnily dvě základní koncepce, z nichž jednu předsta-

³ EISENHARDT, U., *Deutsche Rechtsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2006, s. 331.

⁴ Podrobněji viz KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1991, s. 41.

⁵ V celém Prusku bylo správní soudnictví zavedeno až roku 1890.

⁶ Podrobněji viz STUMP, U., *Preußische Verwaltungsgerichtsbarkeit (1875–1914) Verfassung, Verfahren, Zuständigkeit*. Berlin: Dunker & Humblot, 1980, s. 25–36.

⁷ *Gesetz, betr. die Verfassung der Verwaltungsgerichte und das Verwaltungsstreitverfahren*, tzv. VGG.

⁸ Podrobněji viz STUMP, U., *Preußische Verwaltungsgerichtsbarkeit (1875–1914) Verfassung, Verfahren, Zuständigkeit*. s. 100.

⁹ Správní soudnictví vzniklo nejprve v Hesensku (1875); dále následovaly Württembersko (1876), Bavorsko (1878), Anhaltsko (1888), Braunschweig (1895), Sachsen-Meiningen (1897), Lippe (1898), Sachsen-Coburg-Gotha (1899), Sasko (1900) a Oldenburg (1906). V roce 1912 se jednotlivé durynské státy dohodly na zřízení společného nejvyššího správního soudu. Mezi posledními státy zavedly správní soudnictví ve 20. letech městské státy Lübeck (1918), Hamburg (1921) a Brémy (1924) a Mecklenburg-Schwerin a Mecklenburg-Strelitz (1922). Schaumburg-Lippe ovšem neměl správní soudnictví ještě v roce 1933 (KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungs-*

voval pruský model¹⁰ a druhou jednoinstanční model rakouský¹¹. Existoval však i třetí model, který představoval dvojinstanční systém ve státech Bavorsko, Bádensko, Lippe, Oldenburg, Hamburk, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz a Durynsko. Naprosto odlišná byla konstrukce systému správního soudnictví ve Württembersku a v Sasku.¹²

Správní soudnictví v německých státech se lišilo nejen organizací, ale i uspořádáním vzájemných vztahů s aktivní správou a zárukami nezávislosti správních soudů. V malých státech působili jako soudci i u vyšších soudů úředníci. V Prusku, Bádensku a Hesensku byly správní úřady a správní soudy jako jednotlivé orgány složeny z úředníků a laiků. Výjimkou je Hamburk, kde nebyla správa se správním soudnictvím propojena vůbec. Také příslušnost správních soudů byla odlišná, uplatňovaly se různé kombinace generálních klausulí a enumerativních výčtů.¹³

Na centrální úrovni vznikalo správní soudnictví již od vyhlášení německého císařství (1871). Postupně byly zřizovány nejrůznější orgány, které měly zároveň pravomoc rozhodovat na říšské úrovni spory v oblasti své působnosti.¹⁴ Od roku 1884 fungoval také říšský pojišťovací úřad (*Reichsversicherungsamt*) a od roku 1911 vrchní smírčí soud pro pojištění zaměstnanců (*Oberschiedsgericht für die Angestelltenversicherung*). Tím bylo založeno zvláštní správní soudnictví ve věcech práva sociálního zabezpečení, které se v Německu uplatňuje dodnes.¹⁵

gerichtsbarkeit in Deutschland. s. 25–28; KIRSCHBERG, Ch., *Der badische Verwaltungsgerichtshof im Dritten Reich; Eine Quellstudie zur Justiz- und Verwaltungsgeschichte des ehemaligen Landes Baden unter dem Nationalsozialismus*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, s. 25.)

¹⁰ Pruský model převzalo Hesensko a další malé státy (Anhaltsko, Sachsen-Meiningen).

¹¹ Rakouský model se objevuje ve státech Braunschweig, Sachsen-Coburg-Gotha, Sachsen-Weimar, Sachsen-Altenburg, Schwarzburg-Rudolstadt, Lübeck a Brémy.

¹² Podrobněji viz KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*. s. 28–29.

¹³ Podrobněji tamtéž, s. 29–31.

¹⁴ Šlo např. o spolkový úřad pro záležitosti vlasti (*Bundesamt für das Heimatwesen*), dále o říšskou revírní komisi (*Reichsrayonkommission*, 1871), říšský drážní úřad (*Reichseisenbahnamt*, 1873), patentový úřad a vrchní námořní úřad (*Patentamt a Oberseeamt*, 1877) nebo odvolací komise pro průmysl draselných solí (*Berufungskommission für die Kaliindustrie*, 1910). Podrobněji viz KOHL, W. *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*, s. 45–52.

¹⁵ Podrobněji viz KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*, s. 53–62.

2. Výmarská republika a pokusy o sjednocení soustavy správního soudnictví

Správnímu soudnictví bylo věnováno ustanovení čl. 107 ústavy výmarské republiky. Na jeho základě musely být v říší a zemích zřízeny podle zákona správní soudy k ochraně jednotlivce proti nařízením a opatřením správních úřadů.¹⁶ Následně byl systém celoříšského správního soudnictví významně zjednodušen a centralizován. Zřízení říšského finančního dvora (*Reichsfinanzhof*) v roce 1918 znamenalo vznik zvláštní kategorie finančního soudnictví, která zůstala od všeobecného správního soudnictví oddělena. Roku 1920 byl ustaven říšský hospodářský soud (*Reichswirtschaftsgericht*). Jeho věcná příslušnost byla založena na přesném zákonném výčtu roztržštěném do mnoha právních předpisů: šlo o záležitosti válečného i mírového hospodářství.¹⁷ V roce 1922 byl zřízen říšský zásobovací soud (*Reichsversorgungsgesicht*), který ovšem rozhodoval pouze ve věcech zabezpečení vojenských osob zraněných při výkonu služby nebo neschopných vykonávat službu nebo zabezpečení pozůstalých.¹⁸ Dalším ze soudů, které se na celoněmecké úrovni zabývaly správními záležitostmi, byl soud kartelový (*Kartellgericht*), který byl založen roku 1923. Rozhodoval především o návrzích říšského ministerstva výživy a zemědělství na prohlášení některého kartelu nebo kartelové smlouvy za neplatné. Od roku 1924 existoval také říšský drážní soud (*Reichsbahngericht*).¹⁹ Ve správním soudnictví rozhodoval i říšský soud (*Reichsgericht*). Ve většině případů však nešlo o správní soudnictví v pravém slova smyslu (např. odvolání proti rozhodnutí patentového úřadu o neplatnosti nebo zrušení patentu).²⁰

Jako orgán správního soudnictví působila také říšská rada (*Reichsrat*), která rozhodovala např. o odvoláních proti rozhodnutím o odepření povolení ke stavbě (...) v oblastech říšských válečných přístavů, ale také poskytovala ochranu a pomoc v případech odepření spravedlnosti.²¹ Přenesení některých kompetencí správních soudů na říšskou radu se však jeví jako popření základních principů správního

¹⁶ „Im Reiche und in den Ländern müssen nach Maßgabe der Gesetze Verwaltungsgerichte zum Schutze der Einzelnen gegen Anordnungen und Verfügungen der Verwaltungsbehörden bestehen“.

¹⁷ KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*, s. 81–92.

¹⁸ Podrobněji tamtéž, s. 66.

¹⁹ Podrobněji tamtéž, s. 92–97.

²⁰ Podrobněji tamtéž, s. 97.

²¹ Podrobněji tamtéž, s. 101.

soudnictví, neboť říšská rada byla složena ze zástupců jednotlivých spolkových států.

Jako správní soudy v pravém slova smyslu lze označit toliko spolkový úřad pro záležitosti vlasti (*Bundesamt für das Heimatwesen*), který pracoval od doby vzniku německého císařství, a říšský finanční dvůr (*Reichsfinanzhof*).

V organizaci i řízení se po celou dobu existence výmarské republiky velmi silně projevovaly politické vlivy. Překážkou výstavby moderního správního soudnictví byla především různorodost zvláštních úřadů, které byly příslušné rozhodovat ve správním soudnictví, a odlišné systémy správního soudnictví v jednotlivých zemích, což bránilo nalezení jednotného modelu správního soudnictví pro celou říši. Další problém představovala skutečnost, že v poslední instanci vykládaly říšské zákony jak říšské, tak zemské úřady, což vedlo k mnohdy protichůdným rozhodnutím. V době výmarské republiky neexistoval žádný říšský orgán, který by v takových záležitostech rozhodl v poslední instanci. Proto se myšlenka jednotnosti práva již brzy po vzniku výmarské republiky proměnila ve volání po zřízení říšského správního soudu se všeobecnou příslušností.²² Ostatně jeho vznik předpokládala i výmarská ústava v ustanoveních čl. 31 a 166 stejně jako některé další zákony.

Diskuse o zřízení říšského správního soudu probíhaly od roku 1873, první návrh zákona byl však předložen až v roce 1922.²³ Situaci na počátku 20. let 20. století kromě výše naznačených problémů komplikovaly i spory o samu podstatu výrazu „správní soudy“ (*Verwaltungsgerichte*). Obecně panovala shoda, že správní soudnictví by mělo být svěřeno zvláštním soudům. Přesto byla v některých státech stanovena všeobecná příslušnost obecných soudů. Další okruh problémů se týkal nezávislosti soudců a jejich záruk. V oblasti věcné příslušnosti byla nově prosazována generální klauzule nebo alespoň obsáhlý výčet, který by se blížil generální klauzuli. Z teoretického hlediska byla otázka určení sídla budoucího říšského správního soudu zanedbatelná, v praxi však volba mezi Berlínem a Stuttgartem znamenala zásadní problém.

Návrh zákona, jímž by se zřizoval říšský správní soud, z roku 1922 počítal se zřízením říšského správního soudu ve Stuttgartu. I proto se proti tomuto návrhu postavilo Prusko, jehož zástupce v říšské radě prohlásil, že návrh překračuje rámec minimálních požadavků čl. 107 ústavy výmarské republiky. Proti návrhu se z politických důvodů postavilo i Bavorsko.

²² Blíže tamtéž, s. 102–104.

²³ Blíže k tomuto návrhu a jeho osudu viz tamtéž, s. 161 a n.

V roce 1925 se vláda dostala pod tlak ze strany říšského sněmu, který trval na předložení návrhu zákona. Tento návrh, podle něhož měly vzniknout správní senáty u říšského soudu, vypracovalo říšské ministerstvo vnitra.²⁴ Říšská rada se návrhem zabývala až na jaře 1926. Během projednávání se proti němu postavily všechny země kromě Saska a Hamburku; především pro zástupce Bavorska a Pruska byl návrh nepřijatelný. Následovala další vyjednávání, v jejichž průběhu předneslo Prusko návrh na přeměnu pruského nejvyššího správního soudu na říšský správní soud.

Novým impulsem snah o vytvoření říšské soustavy správního soudnictví se v roce 1927 stalo prodloužení účinnosti zákona na ochranu republiky (*Gesetz zum Schutze der Republik*). Podle tohoto zákona rozhodoval o správních žalobách ve věcech spolkového a shromažďovacího práva státní soud na ochranu republiky (*Staatsgerichtshof zum Schutze der Republik*). Reálně však hrozilo, že v budoucnosti již účinnost zákona prodloužena nebude, státní soud na ochranu republiky bude zrušen a otázky spolkového a shromažďovacího práva budou opět rozhodovány na zemské úrovni. Proto byly kompetence státního soudu na ochranu republiky předběžně přesunuty na říšský správní soud a opět se rozběhly přípravné práce na zřízení říšského správního soudu.

V témže roce změnilo názor i Prusko a začalo se zasazovat o vytvoření říšského správního soudu. Pruský návrh opět počítal s přeměnou pruského nejvyššího správního soudu v říšský správní soud. Ten měl rozhodovat i ve věcech, které se dosud netěšily ochraně ve správním soudnictví. Jinak ovšem měla zůstat zachována příslušnost dosavadních specializovaných soudních orgánů (např. kartelový soud, říšský soud).²⁵ Proti návrhu na přeměnu pruského nejvyššího správního soudu se postavilo ministerstvo spravedlnosti, neboť v něm spatřovalo posilování již tak značného pruského vlivu.

Podle návrhu říšského ministerstva vnitra měl říšský správní soud sídlit v Berlíně. V jeho čele měl stát prezident, dalšími členy by byli senátní prezidenti a radové. Členové by byli jmenováni říšským prezidentem. K podmínkám jmenování patřilo pět let praxe ve státní správě nebo ve správním soudnictví nejméně u poloviny členů soudu a věk nejméně 35 let. Členové soudu měli mít rovnocenné postavení se soudci obecných soudů. Organizace měla být vytvořena po vzoru říšského soudu a říšského finančního dvora – pětičlenné senáty, velký senát a plénum.

Říšská vláda se nakonec v roce 1929 rozhodla návrh podporovat, s tím že jednotlivosti přenechala zemské konferenci. Učinila to však v době, kdy vypukla hos-

²⁴ Blíže k tomuto návrhu a jeho osudu viz tamtéž, s. 226 a n.

²⁵ Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 296–309.

podářská a politická krize a ztroskotala říšská správní reforma. Po změně vlády v březnu 1930 byl návrh zákona předložen říšské radě.²⁶ Předloha zákona byla projednána s pruskou vládou, jejíž požadavky byly v závěrečném znění zohledněny. To vyvolalo odpor Bavorska. Další výhrady se ovšem objevily i v Prusku. V březnu 1931 se proti zřízení říšského správního soudu vyslovil prezident říšského soudu Bumke a k jeho výhradám se připojil i soudcovský spolek. Vláda poté upustila od návrhů na zřízení říšského správního soudu, a to přesto, že všechny země s výjimkou Bavorska byly o nutnosti zřízení říšského správního soudu přesvědčeny.

Z výše uvedeného vyplývá, že ztroskotání snah o zřízení říšského správního soudu bylo dáno mnoha důvody a okolnostmi. Patří mezi ně konkrétní model federalismu, resp. řešení vztahu mezi spolkem a zeměmi, a dále skutečnost, že ve výmarské republice sice měly výsost ve správních věcech země, ale čl. 14 ústavy výmarské republiky zaváděl výhradu říšského zákona ve věcech správy. Prusko bylo ochotno kdykoliv podpořit sjednocovací snahy, ale pouze v případě, že by se tak dělo pod jeho záštitou. Vzhledem k jednoznačné převaze Pruska v říšské radě je zvláštní, že říšská vláda na jeho návrhy nepřistoupila dříve. Zároveň udivuje, že se žádná vláda nikdy nepokusila prosadit zřízení říšského správního soudu v říšském sněmu. Zřejmě nechtěla riskovat otevřený spor s říšskou radou. Mimo to vznikaly i nejrůznější spory o postavení říšského správního soudu mezi jednotlivými ministerstvy, především mezi říšským ministerstvem spravedlnosti a ministerstvem financí.²⁷

3. Říšský správní soud

Soustavnému legitimačnímu tlaku čelilo správní soudnictví od počátku roku 1933, kdy se Adolf Hitler stal říšským kancléřem. Přesto se zpočátku zdálo, že postoj nového režimu bude k soustavě správního soudnictví indiferentní. Samotná existence správního soudnictví ovšem nebyla v souladu s proklamovaným vůdcovským principem. Nedocházelo k výraznějším změnám v příslušnosti soudů a ani dalších zásahů nebylo třeba, neboť v oblasti státního občanství, bezpečnosti, policie nebo živností byla správně-soudní ochrana vyloučena jinými předpisy. Zrušení zemí a jejich sloučení s říší v roce 1934 se správního soudnictví také příliš nedotklo.

²⁶ Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 371.

²⁷ Blíže tamtéž, s. 393–396.

Přestože správní soudnictví čelilo ve 30. letech existenčním problémům, zaznívaly i požadavky na zřízení říšského správního soudu. Po zrušení zemí a vytvoření unitárního státu bylo třeba odstranit rozdíly v pojetí správního soudnictví v bývalých zemích. Prezident saského nejvyššího správního soudu předložil návrh zákona o sjednocení opravných prostředků v německé správě a o říšském správním soudu v roce 1936 (*Entwurf eines Gesetzes über Vereinheitlichung der Rechtsmittel in der deutschen Verwaltung und über ein RVG*). Podle něj by byla příslušnost správních soudů založena na generální klauzuli a byla by zavedena právní stížnost (*Rechtsbeschwerde*).²⁸

Také říšské ministerstvo vnitra se už od jara roku 1935 zabývalo sjednocením správního soudnictví a zřízením říšského správního soudu. Návrh zákona o říšské správě (*Reichsverwaltungsgesetz*) předložilo ministerstvo vnitra na podzim téhož roku. Návrh měl tři části: správní řízení, výstavba správních soudů a správní řízení soudní. Následně byly vydány některé předpisy, které počítaly s brzkým zřízením říšského správního soudu. Naprosto opačně si však počínala ostatní ministerstva, která stále zřizovala nové správní úřady oprávněné rozhodovat jako správní soudy o opravných prostředcích proti rozhodnutím aktivní správy.²⁹

Před začátkem války docházelo také k některým změnám u zvláštních správních soudů, jakým byl kupříkladu říšský finanční dvůr (*Reichsfinanzhof*) nebo říšský pojišťovací úřad (*Reichsversicherungsamt*). Také u říšského zásobovacího soudu (*Reichsversorgungsgesetz*) došlo ke změně v jeho příslušnosti – jeho působnost byla dokonce rozšířena, ovšem řízení bylo natolik zjednodušeno, že se stalo jednoinstančním. I řízení před říšským hospodářským soudem (*Reichswirtschaftsgericht*) a kartelovým soudem (*Kartellgericht*) bylo v roce 1938 podstatně zjednodušeno. Kartelový soud byl nakonec zrušen a jeho kompetence převzal právě říšský hospodářský soud.³⁰

V oblasti státní správy se nacistický režim od převzetí moci v roce 1933 soustředil na její soustavné omezování. Organizační správní reformy zjednodušení správy nepřinesly, a tak bylo v roce 1939 racionalizováno správní řízení. Ve sku-

²⁸ Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 415.

²⁹ Takto byl zřízen např. *Entschädigungsgericht* (1935), *Oberste Spruchstelle für Umlegungen* (1936), *Die oberste Spruchstelle für Wasser- und Bodenverbände* (1937) nebo říšský služební trestní dvůr (*Der Reichsdienststrafhof*, 1937). Ten rozhodoval o odvoláních a stížnostech proti rozhodnutím služebních trestních komor (*Dienststrafkammer*) a měl působit při říšském správním soudu.

³⁰ Podrobněji viz KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*, s. 421–429.

tečnosti se tato racionalizace dotkla pouze správního soudnictví.³¹ Vydáním výnosu vůdce a říšského kancléře o zjednodušení správy (*Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Vereinfachung der Verwaltung*, 1939) došlo k omezení správního soudnictví, neboť o možnosti podat opravný prostředek napříště rozhodovaly správní orgány, proti jejichž rozhodnutí měl opravný prostředek směřovat.³² Výnos platil i pro zvláštní správní soudy, čímž byla značně omezena jejich činnost. Generální zmocněnci pro říšskou správu byli zároveň zmocněni vydávat další opatření ke zjednodušení správy. Došlo tak k popření ochranné funkce správního soudnictví, neboť opravný prostředek má být k dispozici dotčenému jedinci a nikoliv správnímu orgánu. Došlo tak ke změně úkolů správního soudnictví: jeho posláním už nebylo kontrolovat správu, ale stát se toliko jejím doplňkem, podporovat ji a odbřemnit.³³ Ačkoliv byla většina příznivců správního soudnictví přesvědčena o tom, že po válce bude obnoveno, na konci 30. let bylo správní soudnictví fakticky odsouzeno k zániku.³⁴

Druhé nařízení o zjednodušení správy (*Zweite Verordnung über die Vereinfachung der Verwaltung*) z podzimu roku 1939 se týkalo jen obecných správních soudů v bývalých zemích. Zvláštní soudy, které nebyly těmito předpisy dotčeny, podléhaly zjednodušovacím předpisům, které byly následně vydávány.

V roce 1941 byl přesto zřízen říšský správní soud. Bezprostředním důvodem jeho zřízení bylo nařízení o válečných věcných škodách (*Kriegssachschädenverordnung*) z listopadu 1940. Toto nařízení garantovalo pozemkovým vlastníkům nebo oprávněným uživatelům pozemků náhradu škod na movitém i nemovitém majetku, které byly způsobeny v souvislosti s vedením války, přičemž náhrada měla být poskytnuta v penězích nebo v náhradním plnění. Říšský úřad pro věcné škody byl zřízen v roce 1941 (*Verordnung über die Einrichtung des Reichskriegsschädenamts*). Úřad byl koncipován jako paralelní soudní orgán k říšskému správnímu soudu, jehož byl zároveň součástí. Stal se posledním zvláštním správním

³¹ Podrobněji viz tamtéž, s. 440–450.

³² „... an die Stelle der Anfechtung einer Verfügung im verwaltungsgerichtlichen Verfahren tritt die Anfechtung im Beschwerdeweg bei der vorgesetzten Behörde oder Aufsichtsbehörde. Die Beschwerdebehörde kann im Hinblick auf die Grundsätzliche Bedeutung oder die besonderen Umstände des Einzelfalles statt der Beschwerde das verwaltungsgerichtliche Verfahren zulassen. Geht nach dem geltenden Vorschriften der Anfechtung im verwaltungsgerichtlichen Verfahren die Entscheidung einer Beschwerdebehörde voraus, so entscheidet diese über die Zulassung des verwaltungsgerichtlichen Verfahren.“

³³ KOHL, W., *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*, s. 451.

³⁴ Tamtéž, s. 448.

soudem, který byl před koncem války zřízen. V jeho čele stál prezident a kromě právníků zde působili i čestní členové, kterými se stávali jen členové NSDAP jako zástupci vůdce. Velmi ojedinělé bylo také postavení prezidenta říšského správního soudu, který po slyšení zástupce zájmů říše a předsedy senátu mohl vydávat obecně závazné směrnice pro používání a výklad zákonných ustanovení.

Říšský správní soud byl zřízen výnosem vůdce ze dne 3. dubna 1941 s účinností ode dne 1. května 1941.³⁵ Podle ustanovení § 1 výnosu byly sloučeny pruský nejvyšší správní soud, říšský služební trestní dvůr, říšský hospodářský soud, správní soudní dvůr ve Vídni, a dále nejvyšší rozhodovací místo pro nové uspořádání pozemků, nejvyšší rozhodovací místo pro vodní a půdní útvary, odškodňovací soud a říšský úřad pro válečné škody. Příslušnost ani řízení nebylo dotčeno, výnos se věnoval především organizaci říšského správního soudu. Soudcem se mohla stát osoba starší 30 let s pěti lety praxe ve vyšší státní správě nebo ve funkci soudce, která byla jmenována vůdcem a říšským kancléřem. K říšskému správnímu soudu ovšem mohli být přiřazeni i mimořádní členové, které podle potřeby vysílalo říšské ministerstvo vnitra. Ve skutečnosti šlo o přeložené úředníky a nevytížené soudce vrchních správních soudů. Podle ustanovení § 7 nebyli soudci vázáni žádnými pokyny, čímž byla teoreticky stanovena jejich věcná nezávislost. Výnos předpokládal také zřízení velkého senátu, u něhož měl působit vrchní říšský zástupce pro zajištění veřejného zájmu. Tento byl však ustaven až v roce 1945. V dalších ustanoveních bylo říšské ministerstvo vnitra zmocněno vydávat nové obsáhlé organizační předpisy a také právní a správní předpisy k prosazení a *doplnění* tohoto výnosu.

Prováděcí vyhláška říšského ministerstva vnitra podřídila říšský správní soud dohledu tohoto ministerstva. Ministerstvo vnitra bylo také oprávněno určit po slyšení prezidenta říšského správního soudu počet senátů. Senáty byly pouze tříčlenné a soudci navíc měli zasedat ve více senátech. Senáty vídeňského správního soudního dvora zůstaly jako zvláštní senáty ve Vídni a nadále pracovaly díky systému založenému na generální klausuli. Za největší organizační změnu je považováno přestěhování sídla říšského správního soudu z budovy říšského hospodářského soudu na Witzlebenstraße do budovy pruského nejvyššího správního soudu na Hardenbergstraße. Z hlediska personálního je třeba zmínit skutečnost, že prezidentem říšského správního soudu se měl stát prezident pruského nejvyššího správního soudu. Jeho místo nebylo ovšem od roku 1937 obsazeno. Podle prováděcí vyhlášky k výnosu o zřízení říšského správního soudu měli dosavadní členové nyní sloučených soudních instancí nejprve plnit úkoly řádných soudců ve svých stávajících úřadech.

³⁵ Tamtéž, s. 461.

Zřízení soudu bylo v dobových právnických časopisech hodnoceno jako největší úspěch zákonodárství poslední doby. Přesto existují některé otázky, které se ani současné německé právní historiografii nepodařilo zcela objasnit. Jednak jde o to, proč byl soud zřízen výnosem vůdce, jestliže nařízení o zjednodušení správy z roku 1939 zmocňovalo k vydávání předpisů ke zjednodušení správy ministra vnitra. Druhá otázka zní, jaký zájem vlastně mělo říšské ministerstvo vnitra na zřízení říšského správního soudu. Tento soud byl od samého počátku pod kontrolou ministerstva vnitra, které se tak zřejmě pokoušelo posílit svůj upadající význam.

Pokud jde o fungování říšského správního soudu, popisuje je pozdější prezident soudu Hermann Sommer jako naprosto ochromené. V březnu 1942 bylo soudu postoupeno 6 věcí a v dubnu téhož roku dokonce 10 věcí.³⁶ Podle Sommera mohly udržet zdání fungujícího správního soudnictví jen zvláštní oblasti jako např. služební trestní senáty (*Dienststrafsenate*), říšský úřad pro válečné škody (*Reichskriegsschadenamt*) a pořádkový trestní senát (*Ordnungsstrafsenat*) bývalého říšského hospodářského soudu, které na druhé straně dalekosáhle překročily vlastní činnost správního soudnictví. Prezident Sommer se dále zmiňuje o tom, že pracoval jen hodinu a půl denně. Přesto byly od roku 1943 úřady soudců kvůli válečnému nasazení obsazovány i penzionovanými soudci.

Obecně lze konstatovat, že správní soudnictví a říšský správní soud se staly odrazem nedořešené otázky jednotného německého národního státu, ale i vztahu mezi zeměmi a říší. Zřízení říšského správního soudu nemělo na organizaci správního soudnictví žádný vliv. Hlavním účelem jeho zřízení byla finanční úspora a další zjednodušování státního aparátu. Rozhodnutí týkající se obecné správy téměř vymizela, což jen dokládá erozi celého systému správního soudnictví.

Říšský správní soud byl formálně zrušen ustanovením čl. V č. 3 zákona kontrolní rady č. 36 ze dne 10. října 1946. Po roce 1945 se vůdčí ideou správního soudnictví stala ochrana subjektivních práv jednotlivce a přestalo být pojímáno jako součást správy.

Summary

German Administrative Judiciary (1920–1945)

Since the middle of the 19th century, the German administrative judiciary has undergone a tumultuous development. The basis of its formation was an acknowledgement of the idea of necessity of the separated judiciary and administration. On

³⁶ Podrobněji viz tamtéž, s. 503 a n.

the territory of the German Reich, several different models of administrative judiciary existed. These became later, during the age of Weimar Republic, barrier for creation of unified system of the administrative judiciary. As early as the beginning of the 19th century, specialized organs carrying out, among others, also a function of the administrative courts arose on the central level. Their number grew in the 20ies and 30ies, while the importance of the administrative courts decreased in proportion to the effort of the Nazi regime to weaken and simplify the administration. The peak of this effort represented the Decree of the Fuehrer and Reich's Chancellor on the simplification of the administration, which conditioned the possibility to appellate by a permission of the organ issuing the decision in question.

The first attempts to establish the Reich's administrative judiciary may be noticed already in the 19th century. The later propositions from the 20ies of the 20th century failed due to the chosen model of federalism and rivalry among the individual states. Administrative judiciary as the support of the administration became an aim of the administrative judiciary at the end of the 30ies. At that time, the Reich's Administrative Court was grounded and organs that decided in the matters of the administrative judiciary on the central level so far became its part. The judges of these organs became the judges of the Reich's Administrative Court. The unified system of the Reich's administrative judiciary was never constituted. In reality, the administrative judiciary was paralysed, even though, outwardly, the system seemed to be working.

Seznam použité literatury:

- EISENHARDT, Ulrich. *Deutsche Rechtsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2006. ISBN 978-3-406-58090-1
- FACHEM, Siegrfried. *Verwaltungsgerichtshof, Kompetenzgerichtshof und Disziplinargerichte in Württemberg unter dem Nationalsozialismus*. Pfaffenweiler: Centaurus – Verlagsgesellschaft, 1989. ISBN 3-89085-210-6
- HOKE, Rudolf. *Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte*. Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln Weimar Wien, 1996. ISBN 3-205-98179-0
- FROTSCHER, Werner, PIEROTH, Bodo. *Verfassungsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-3-406-60951-0
- ISENSEE, Josef, KIRCHHOF, Paul. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band I. Grundlagen von Staat und Verfassung*. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1987. ISBN 3-8114-5026-3

- ISENSEE, Josef, KIRCHHOF, Paul, et al. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band V. Rechtsquellen, Organisation, Finanzen*. Heidelberg: C. F. Müller, 2007. ISBN 978-3-8114-5522-1
- KIRSCHBERG, Christian. *Der badische Verwaltungsgerichtshof im Dritten Reich; Eine Quellstudie zur Justiz- und Verwaltungsgeschichte des ehemaligen Landes Baden unter dem Nationalsozialismus*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982. ISBN 3-428-05028-2
- KOHL, Wolfgang. *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1991. ISBN 3-16-145740-4
- KROETSCHHELL, Karl. *Rechtsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992. ISBN 3-8252-1681-0
- LAUFS, Adolf. *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, ISBN 3-89949-301-X
- MACUR, Josef. *Správní soudnictví*. 1. vydání. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1986
- MÜLLER, Helmut et al. *Dějiny Německa*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-125-5
- SCHROEDER Klaus-Peter. *Vom Sachsenspiegel zum Grundgesetz, Eine deutsche Rechtsgeschichte in Lebensbildern*. München: C. H. Beck, 2001. ISBN 3-406-47536-1
- STUMP, Ulrich. *Preußische Verwaltungsgerichtsbarkeit (1875–1914) Verfassung, Verfahren, Zuständigkeit*. Berlin: Dunker & Humblot, 1980. ISBN 3-428-04699-4

VÝŽIVNÉ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

*Stanislav Bruncko**

I. Úvod

Výživné je jedním z důležitých institutů rodinného práva a v období československé první republiky tomu nebylo jinak. Ač základní povaha tohoto institutu, tedy povinnost jedné osoby poskytovat výživu jiné osobě a odpovídající právo této jiné osoby výživu požadovat, se nelišila od současnosti, v podrobnostech již byly značné rozdíly. V dnešní době přitom dochází v mnohých oblastech práva k návratu k tehdy platným právním principům, například v oblasti závazkového práva. Byl by takový návrat možný i v rodinném právu, konkrétně v právní úpravě výživného? S ohledem na tehdejší právní úpravu se taková možnost zdá téměř vyloučená. Důvody se pokusí objasnit tento příspěvek.

Jako každý institut rodinného práva, i výživné musí respektovat základní principy, které ovládají celé odvětví. Současná úprava výživného proto vychází ze zásad jako jsou rovnost muže a ženy v manželství, nebo rovné postavení manželských a nemanželských dětí. Tehdejší rodinné právo však ovládaly jiné principy, což na výsledné podobě institutu to bylo znát. Zákon neznal některé vyživovací vztahy, které jsou zakotveny v dnešním právu, a podmínky pro vznik nebo rozsah výživného bývaly značně odlišné. Tento příspěvek se proto zaměří zejména na charakteristiku jednotlivých vyživovacích povinností v období první republiky. Zaměří se na vysvětlení toho, kteří účastníci rodinněprávních vztahů si byli povinni výživou a v jaké míře a stručně se pokusí analyzovat i ostatní vyživovací vztahy. Tento příspěvek se s ohledem na omezený rozsah nebude blíže zabývat vývojovými tendencemi a přípravou nové kodifikace soukromého práva za první republiky. Z hlediska časového příspěvek analyzuje právní stav, jaký nastal po přijetí zákona č. 4/1931 Sb., na ochranu osob oprávněných požadovati výživu, výchovu nebo zaopatření (tzv. alimentárního zákona).

* Mgr. Bc. Stanislav Bruncko, Katedra občanského práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

II. Výživné v Obecném zákoníku občanském

Stěžejním právním předpisem ve zkoumaném období zůstával Obecný zákoník občanský z roku 1811 (dále jen „OZO“), převzatý recepční normou z právního řádu rakouské monarchie, a to v podobě, jaká mu byla vtisknuta několika novelami v období první světové války, z nichž dvě se týkaly i rodinného práva.¹

Při bližším pohledu na úpravu výživného v OZO lze zjistit, že podmínkou pro většinu vyživovacích vztahů, jak jsou jmenovány v OZO, je rodinněprávní vztah mezi účastníky. OZO však znal i některé další vyživovací vztahy, které svůj původ v rodinněprávních vztazích neměly a které například kompenzovaly nepříznivé následky některých sociálních událostí. Výživným tedy občas bylo míněno i plnění pro případ sociálních rizik. Tyto vyživovací vztahy lze dnes v modifikované podobě nalézt v právu sociálního zabezpečení, přesto se jimi tento příspěvek bude alespoň zčásti zabývat, neboť umožňují lépe pochopit funkci vyživovacích vztahů. V současné době žádný z těchto institutů není součástí rodinného práva a ani nenesе název „výživné“.

V OZO byla právní úprava výživného rozeseta po různých částech předpisu, povětšinou se nacházela mezi ustanoveními, která definovala vzájemné povinnosti jednotlivých členů rodiny. Tam se pak nacházela i povinnost poskytovat výživné. Speciální vyživovací povinnost osoby, která bezdůvodně podporuje povinného, byla upravena i v alimentacním zákoně.

Právo na výživu bylo, s ohledem na úzké spojení se zachováním existence člověka, řazeno na rozhraní práv osobních a majetkových (na jedné straně bylo určováno dle osobních potřeb oprávněného a současně limitováno rozsahem majetku povinného).²

OZO znal i definici „výživy“, a to ve svém § 672, kde byl definován odkaz zaopatření v rámci ustanovení o dědickém právu, avšak soudobé komentáře i aplikační praxe této definice využívaly i pro výživné mezi rodinnými příslušníky. Výživným tak byla strava, ošacení, byt a ostatní potřeby životní, například náklady

¹ Císařské patenty č. 276/1914 ř. z. a č. 69/1916 ř. z. Viz VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN J., *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 520.

² SEDLÁČEK, J., *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právnický, 1934, s. 11.

lékařského ošetření či pohřbu.³ Výživné bylo dle § 1418 OZO splatné měsíc dopředu.

Výživné dle původní doktríny nemohlo být přiznáno zpětně, což odpovídalo staré římskoprávní zásadě *nemo pro praeterito alitur*. Tato zásada však byla postupně prolomena judikaturou, jež se opřela o ust. § 1042 OZO, které stanovovalo právo každého domáhat se náhrady za náklad učiněný za jiného. Dle rozhodnutí NS Vážný č. 2119 byla manželka dle tohoto ustanovení oprávněna domáhat se na manželovi zaplacení výživného, které před podáním žaloby vynaložila na sebe a své dítě.⁴ Započíst pohledávku na výživné oproti jiné pohledávky nebylo možné.⁵ Nárok na výživné se dle § 1481 OZO nepromlčoval.

III. Druhy výživného mezi členy rodiny

Mezi jednotlivými členy rodiny existovalo několik vyživovacích vztahů. V této části příspěvku budou postupně analyzovány, a to v podobě, v jaké platily po přijetí alimentálního zákona.

Vyživovací povinnost manžela vůči manželce

Muž byl podle OZO, konkrétně dle § 91, považován za hlavu rodiny. Muž však již nebyl pánem ženy jako podle kanonického práva, ale řízení rodiny patřilo oběma manželům. Muž byl za rodinu odpovědný v osobním i majetkovém směru. Jednalo se však více o povinnosti muže, než o jeho práva ve smyslu jeho libovůle. Postavení obou manželů bylo ale vlivem tohoto pojetí rodiny nadále dost odlišné. Základem povinností muže bylo, aby opatřil pro rodinu hmotný základ a poskytl rodině ochranu vůči třetím osobám. Nešlo o majetkové, ale o osobní práva a povinnosti, a tyto proto nebyly přenositelné.⁶

³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Reprint původního vydání. Praha: ASPI publishing, 2002, s. 465. SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 10.

⁴ TUNA, F., *Rozvod a rozluka: populární výklad a praktická příručka s rozhodnutími nejvyššího soudu až do nejnovější doby o sporech manželských, o neplatnosti manželství, oduznání manželského původu dítěte, o alimentech*. Praha: F. Tuna, 1927, s. 92.

⁵ TUNA, F., 1927. *op. cit.* s. 91.

⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 463.

Výživné poskytované manželem pro manželku dle § 91 OZO mělo být zásadně poskytováno ve společenství domácnosti, z čehož vyplývá, že nešlo svou primární podstatou o nárok na peněžitou rentu (Vážný č. 4618).⁷ Podle okolností však mohl manžel poskytovat prostředky na společnou domácnost v penězích⁸ a manželka žijící ve společné domácnosti se poskytování peněžitě výživy mohla domáhat tehdy, byla-li jí manželem výživa odpírána.⁹ Životní úroveň manželky měla díky poskytnuté výživě být přiměřená životní úrovni manžela, což v praxi znamenalo, že oba manželé měli mít stejnou životní úroveň.¹⁰ Manžel byl rovněž povinen aktivně určitou životní úroveň odpovídající jeho sociálnímu postavení zajišťovat, jak nepřímo vyplývalo z § 1 alimentčního zákona. Termín „majetek“ v ust. § 91 OZO bylo vykládáno i jako výdělková schopnost.¹¹

Vyživovací povinnost manžela předcházela vyživovací povinnosti jiných osob vůči manželce (např. vyživovací povinnosti rodičů manželky), které nastupovaly teprve tehdy, nebyl-li schopen manžel plnit svou vyživovací povinnost.¹²

V případě, kdy žili manželé odděleně (povinnost manželů spolu žít byla tehdy vynutitelná), mohla manželka požadovat platby výživného, jen pokud bylo toto oddělené bydlení odůvodněné. Manželka měla především uplatnit nárok na to, aby byla přijata do společné domácnosti, a teprve pokud by to nebylo po ní možné žádat, mohla uplatnit nárok na výživné. Odpírala-li manželka žití ve společné domácnosti, ztrácela nárok na výživné. Podle soudní praxe nemohla manželka požadovat po manželovi výživné rovněž tehdy, pokud stav odděleného žití zavinila i z jiných důvodů, což bylo teorií kritizováno jako nesprávné, neboť vina kohokoliv sama o sobě nemohla modifikovat základní vzájemné povinnosti manželů. Výše výživného mohla být stanovena jinak při změně poměrů.¹³

Výživné náleželo rovněž **manželce rozvedené**.¹⁴ Pokud na rozvodu nenesla vinu (a to i v případě, že ani manžel nenesl vinu – Vážný č. 9759),¹⁵ měla nárok na

⁷ Tamtéž, s. 465.

⁸ Tamtéž.

⁹ TUNA, F., 1927. *op. cit.* s. 14.

¹⁰ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 465 a 466. KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském*. Praha: Nákladem Spolku československých právníků „Vše-hrd“, 1925, s. 31.

¹¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 466.

¹² Tamtéž, s. 466.

¹³ Tamtéž, s. 465 až 466 a judikatura uvedená na s. 476, např. Vážný č. 3968.

¹⁴ Tamtéž, s. 471.

¹⁵ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 472. KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 32.

výživné v přiměřené výši, tedy dorovnávací životní úroveň manžela,¹⁶ stejně tak i pokud bylo manželství rozvedeno dohodou obou stran (Vážený č. 10026).¹⁷ Pouze manželce rozvedené výlučně z její viny výživné nenáleželo.¹⁸ Spoluvinné manželce však dle dvorského dekretu z 4. května 1841, č. 531 Sb. z. s., sice výživné zásadně nenáleželo, ale podle okolností jí mohlo být přiznáno ve slušné výši, což nemělo být více, než přiměřená výživa.¹⁹ Výživné již mělo být poskytováno primárně v penězích.²⁰ Vedle výživného mohla být smluvně sjednána pro manželku i renta v penězích, pokud však renta přestala stačit, bylo možné ji doplnit stanoveným výživným.²¹ Výživné však nepřislušelo rozvedené manželce tehdy, pokud se jej při řízení o rozvodu do budoucna navždy vzdala.²²

U rozlučky manželství se situace lišila v tom, že výživného se mohla domáhat pouze manželka, která sama na rozluce neměla vinu a současně na této rozluce měl vinu manžel.²³ Vzhledem k tomu, že nevinná strana mohla požadovat dle § 1266 plné zadostiučinění, byla zde povinnost vinného manžela poskytovat výživné ve slušné výši.²⁴ Výživné však mohlo být sjednáno smluvně odlišným způsobem, přičemž i taková smlouva byla vždy uzavírána s klauzulí *rebus sic stantibus*.²⁵

Vyživovací povinnost manželky vůči manželovi

Manžel vůči manželce neměl právo na výživné, a to ani v případě, upadl-li do stavu nouze,²⁶ Manželka však přesto určitou podpůrnou povinnost vůči manželovi

¹⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl V. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 587.

¹⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 472.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl V.) *op. cit.* s. 588. KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 32.

²⁰ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 541.

²¹ Tamtéž.

²² TUNA, F., 1927. *op. cit.* s. 20.

²³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 472 a 473.

²⁴ KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 33.

²⁵ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 477.

²⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 479, s. 494 a judikatura na obou stranách uvedená. Oproti tomu rakouský soud od r. 1924 přiznával právo na výživné i manželovi, rovněž soudní praxe na Slovensku (viz Tamtéž, s. 481 a 487). Rovněž některá česká literatura toto právo manželovi vůči manželce přiznávala a vyvozovala jej ze znění §§ 44, 796 a 1264. Viz též KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 31.

měla, přičemž tato povinnost poskytovat výživné nebyla vynutitelná a plynula z povinnosti manželky manželovi pomáhat dle § 92 OZO²⁷ (tehdejší literaturou výslovně označováno jako „*právo na pomoc*“).²⁸ Pokud však manželka tuto „výživu“ manželovi neposkytovala, nespadala pod režim alimentálního zákona, ani jí nemohly být uloženy tam uvedené sankce.²⁹

Vyživovací povinnost rodičů a prarodičů vůči manželským a nemanželským dětem

Povinnosti dítě vychovávat a vyživovat dle § 139 OZO byly obsahem rodičovské moci, kterou nad dítětem měli matka a otec. Vzhledem k tomu, že otec měl vedle moci rodičovské i zvláštní moc otcovskou, dovozovala teorie, že otec měl silnější postavení a proto byl vůči soudu za rodinu odpovědný. Praxe však toto pojetí notně zmírňovala.³⁰ Tehdejší pojetí *patria potestas* vůči dítěti se již značně lišilo od starého římského pojetí a bylo vymezeno zájmem dítěte a nikoli zájmem otce.³¹

Za **výživu manželského dítěte** však byl dle výslovného znění zákona v § 141 OZO odpovědný otec. Na matce byla tělesná výchova dítěte. Tyto povinnosti však mohly být navzájem plněny oběma rodiči, a nebyl-li otec, nebo byl-li nemajetný, měla dle § 143 OZO povinnost dítě vyživovat matka.³²

OZO nikde výslovně neupravoval **výživné dětí zletilých** – toto výživné však přesto existovalo a teorie i praxe jej dovozovaly z analogického užití § 141. Vyživovací povinnost vůči zletilému dítěti tak mohla ožít opětovně ve chvíli, kdy dítě ztratilo svou schopnost samo se živit a vyživovací povinnost vůči dítěti nezáležela na dosažení určitého věku, ale bylo nutno přihlížet k možnosti najít přiměřené zaměstnání.³³ Pokud tedy otec vychovával dítě tak, že jeho školní docházka pokračovala i v době zletilosti, byl povinen dítě živit. Otec však nebyl povinen živit zletilé dítě, které se úmyslně vyhýbalo práci či provozovalo tuláctví,³⁴ nezletilé dítě však

²⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 492.

²⁸ SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 10.

²⁹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 492.

³⁰ Tamtéž, s. 729.

³¹ VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K. - TAUCHEN J., 2012. *op. cit.* s. 517.

³² ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 735. SVOBODA, E. *Rodinné právo*. Praha: "Vesmír" - nakladatelská a vydavatelská společnost s r.o., 1921, s. 59.

³³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 735.

³⁴ Tamtéž.

byl povinen žít vřdy, a to i kdyby se práci vyhýbalo, neboť otec mohl dítě zákonem danými donucovacími prostředky přimět k práci.³⁵

Výživné u dětí zletilých i nezletilých jako důsledek rodinného životního společenství bylo opět zásadně poskytováno plněním ve společné domácnosti obou rodičů. Výše výživného byla určována podle hlediska potřeb dítěte a podle otcova jmění. Potřeba dítěte byla dle dobové literatury určována v první řadě společenským postavením rodičů (čím vyšší společenské postavení, tím mohly být vyšší oprávněné potřeby dítěte). Za otcovo jmění, ze kterého bylo výživné čerpáno, se však pro účel výživy dítěte považovalo i jmění ostatních osob subsidiárně zavázaných k výživě dítěte, zejména pak jmění matky.³⁶ Otec byl povinen dítě vyživovat vřdy, měl-li více, než existenční minimum (Vážný č. 2220),³⁷ a byl-li způsobilý k výdělku (Vážný č. 9588);³⁷ v případě, kdy existenčního minima nedosahoval, byly dítě povinny vyživovat jiné, subsidiárně povinné osoby, v první řadě matka.³⁸

Pokud otec měl alespoň nějaký, byť minimální majetek, nemusela matka, a to ani pokud měla značné jmění, přispívat na výživu dítěte.³⁹ Nárok na výživné zanikal nejen nabytím schopnosti dítěte žít se samo, nebo smrtí povinného, ale též jestliže dítě mělo dostatečné vlastní jmění⁴⁰ (shodně u nemanželského dítěte).⁴¹ Výživné nebylo možno požadovat zpětně.⁴²

Výživné mohlo v penězích dítě z nerozvedené či nerozloučené rodiny požadovat po otci jen tehdy, bylo-li mimo domov s otcovým souhlasem.⁴³ Pokud zůstalo dítě po rozluce či rozvodu u otce, pak tento plnil svou vyživovací povinnost natuřálně. Naproti tomu pokud dítě zůstalo u matky, či u třetích osob, byl otec povinen výživné poskytovat v penězích vřdy. Výživné se vypočítávalo v praxi metodou povinných dílů – na otce vřdy připadaly 3 díly z jeho příjmu a na každou z vyživovaných osob jeden díl, literatura však důrazně upozorňovala, že tento výpočet nesmí být pouze mechanický, ale musí zohledňovat specifika každého případu. Na jakékoliv dohody mezi rodiči o výši výživného na nezletilé dítě bylo pohlíženo praxí jako na uzavřené s klauzulí *rebus sic stantibus*.⁴⁴

³⁵ Tamtéž, s. 736.

³⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 736.

³⁷ Tamtéž, s. 756.

³⁸ Tamtéž, s. 736 a 755.

³⁹ Tamtéž, s. 757. Též viz judikatura tam uvedená (např. Gl. U. N. F. 5805.)

⁴⁰ Tamtéž, s. 736.

⁴¹ Tamtéž, s. 979.

⁴² Tamtéž, s. 736.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 748.

Nárok dítěte na výživu byl nárokem čistě osobním, nepromlčoval se a dítě se nemohlo nároku vzdát.⁴⁵

Nebyla-li ani matka schopna dítě dostatečně živit, přecházela dle § 143 OZO vyživovací povinnost na otcovu rodiče a po nich na matčiny rodiče, a to nejprve na otcova otce, posléze na otcovu matku, pak na matčina otce a nakonec na matčinu matku, a to v takové výši, v jaké nebyli schopni plnit příbuzní dříve zavázání. Pro výši takové vyživovací povinnosti byl vedle potřeb dítěte určujícím společenský stav rodičů a majetek prarodičů (Vážný č. 8196), přičemž nebylo možné jim uložit plnit více, než by bylo uloženo rodičům.⁴⁶

Nemanželské děti byly ve specifickém postavení. Nad nemanželským dítětem nikdo neměl rodičovskou moc a neexistovala ani žádná moc otcovská.⁴⁷ Rodiče měli vůči dítěti pouze tolik práv, kolik bylo nezbytné pro jeho vychování.⁴⁸ Dítě mělo pouze zvláštní nároky vůči svým rodičům dle § 166 OZO, jako právo na výživu či výchovu. Nemanželskému dítěti byl pro správu jmění určován poručník, který byl jeho zákonným zástupcem a který určoval, k jakému povolání mělo být dítě vychováno. Jak příznačně konstatovala dobová literatura, „otec pak na to vše má především platiti“,⁴⁹ pokud by toho nebyl schopen, povinnost výživy přecházela subsidiárně na matku.⁵⁰ Úkolem poručníka bylo dle § 221 OZO rovněž vymáhat zákonné vyživovací nároky.⁵¹

Určování výživného na dítě nemanželské pak mělo některé odlišnosti od určování výživného na manželské dítě. Nemanželské dítě mělo vůči otci nárok na výživné jen podle jeho jmění, nikoliv podle jeho stavu,⁵² v čemž se odrážela právní praxe ještě z období rakouského,⁵³ a výživným byl pouze nárok na stravu, šatstvo

⁴⁵ Tamtéž, s. 736.

⁴⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 756-757. Těž KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 51.

⁴⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 840.

⁴⁸ SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 68.

⁴⁹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 840.

⁵⁰ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 840. HOJKA, F., *O nemanželských dětech: populární pojednání*. Praha: nákladem Jaroslava Pospíšila, 1894, s. 27.

⁵¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 979.

⁵² Tamtéž, s. 844.

⁵³ Viz např. HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 25.

a výchovu (Vážný č. 2963). Výživné postačovalo poskytovat pouze slušné, nikoliv přiměřené (tedy nikoliv dle životní úrovně otce).⁵⁴

Nemanželské děti pak měly dle § 171 OZO zvláštní nárok na výživu z pozůstalosti zemřelého otce (bylo-li z čeho toto výživné poskytovat), a to až do doby jejich schopnosti se živit, nebo až do vyčerpání pozůstalosti, přičemž šlo o zvláštní majetkoprávní, nikoliv alimentární nárok vůči dědicům zemřelého.⁵⁵ U dětí z manželství byl tento nárok kompenzován jejich zvýhodněním v dědickém právu, neboť manželské děti měly nárok na povinný díl z dědictví.⁵⁶ Vzhledem k tomu, že i manželskému dítěti se mohlo přihodit, že bylo vyloučeno z dědění povinného dílu, bylo pro ten případ konstruováno i pro něj v § 795 OZO právo na nutné zaopatření z pozůstalosti.

Pokud nemanželské dítě bylo v době otcovy smrti vychováváno a živeno v otcově domácnosti, mělo lepší postavení, než když tomu tak nebylo, nikdy však nemohlo mít lepší postavení, než manželské děti téhož otce.⁵⁷ Matka byla povinna živit nemanželské dítě až tehdy, když se pozůstalost vyčerpala.⁵⁸

U nemanželského dítěte bylo rovněž možno po otci dle § 168 OZO požadovat při narození dítěte složení tříměsíční zálohy na výživné, a to pokud matka nevedla necudný život a byla-li toho potřebná.⁵⁹

O výchově, výživě a za opatření nemanželského dítěte mohli rodiče dle § 170 OZO uzavřít zvláštní dohodu, v oblasti výživného však podléhala schválení soudu a byla uzavírána s klauzulí *rebus sic stantibus*.⁶⁰

Prarodiče z otcovy strany nebyli povinni vyživovat nemanželské děti (Vážný č. 12572),⁶¹ neboť dle tehdejšího práva neměli žádných závazků vůči nemanželskému

⁵⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 843 a tam uvedená judikatura (Gl. U. N. F. 6101).

⁵⁵ Tamtéž, s. 868.

⁵⁶ Tamtéž, s. 846 a 847 spolu s uvedenou judikaturou. Dále též s. 868.

⁵⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 868. SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 67.

⁵⁸ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 869.

⁵⁹ Tamtéž, s. 859 a 860.

⁶⁰ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 865. Též HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 26.

⁶¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 757. Dále judikatura uvedená na s. 845.

dítěti svého syna, vyjma situace, kdy by se stali dědici jeho majetku.⁶² Oproti tomu prarodiče ze strany matčiny byli dítě povinni subsidiárně živit.⁶³

Zvláštním právem dětí vůči rodičům, které bylo blízké vyživovací povinnosti, bylo **právo na poskytnutí zaopatření**. Poskytnutím zaopatření dítěti se rozumělo poskytnutí takových mravních, tělesných a hmotných prostředků, aby se dítě mohlo samostatně živit.⁶⁴ Jednalo se především o poskytnutí výchovy, dcera však dle § 1220 OZO měla nárok na vyvěnění,⁶⁵ syn pak měl dle § 1231 OZO nárok na výbavu, což bylo nejen zařízení bytu, ale zejména prostředky a nástroje k samostatnému výkonu živnosti či jiného povolání.⁶⁶ Nárok na věno měla dcera vůči svým rodičům a prarodičům, pokud sama neměla dostatečné jmění, pokud se však vdala proti odůvodněné vůli rodičů, nárok ztrácela.⁶⁷ Syn měl vůči svým rodičům a prarodičům nárok na výbavu, přičemž výbavu mohla dostat i dcera, avšak ona sama neměla na výbavu právní nárok, její poskytnutí bylo ze strany rodičů a prarodičů dobrovolné.⁶⁸ Zaopatřením nemanželského dítěte pak byla míněna jeho výchova k řádnému povolání a nárok na výbavu (Vážný č. 406),⁶⁹ na věno však měla nemanželská dcera vzhledem ke znění § 1220 OZO nárok jen vůči své matce.⁷⁰

Vyživovací povinnost dětí vůči rodičům a potomků vůči předkům

Děti byly vůči svým rodičům zejména dle § 144 OZO povinny úctou a poslušností, jednalo se však o závazek mravní.⁷¹ Rodiče však měli vůči svým dětem dle § 154 OZO nárok na přiměřenou výživu,⁷² vůči nemanželskému dítěti však měla nárok jenom matka a její rodiče,⁷³ přičemž nebylo rozhodným, zda tito sami svou

⁶² HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 29.

⁶³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 979.

⁶⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 737.

⁶⁵ Blíže např. KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 36 a násl.

⁶⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 737 a tam uvedená početná judikatura.

⁶⁷ SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 27.

⁶⁸ Tamtéž, s. 31.

⁶⁹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 844. Opačně však HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 28.

⁷⁰ HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 30. SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 27. KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 37.

⁷¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 759.

⁷² Tamtéž, s. 786.

⁷³ Hojda s. 30. SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 176.

vyživovací povinnost plnili (Vážný č. 12896). Předpokladem tohoto nároku vůči dítěti byla nouze rodičů. Nouzí byl takový stav, kdy prostředky rodičů nestačily k tomu, aby byly uspokojeny jejich nutné životní potřeby, přičemž na vyživovací povinnost dětí nemělo vliv to, zda nouze byla zaviněná či nikoliv (Vážný č. 11-058), ani to, zda rodiče jsou hodni takové podpory nebo nejsou (Vážný č. 5865). Bylo-li více dětí povinných k výživě, každý měl přispívat dle svého jmění a výdělkových možností (Vážný č. 5865). Výživné mělo být slušné a konkrétní výše výživného byla určována dle sociálního postavení rodičů a dětí (konkrétně dle jejich jmění, přičemž dítě bylo dle alimentálního zákona povinno se postarat o to, aby nějaké jmění mělo). Chudinská podpora nezaručovala ještě onu „slušnou“ výživu (Vážný č. 12092). Výživné mohlo být určeno dle soudní úvahy jak v penězích, tak i naturálně, bylo-li to možné a účelné (Vážný č. 5865).⁷⁴

Dle literatury existovala rovněž obdobná **vyživovací povinnost všech potomků vůči svým předkům**, a to tehdy, nemohli-li předky živit potomci bližší.⁷⁵

Vyživovací povinnost otce vůči neprovdané matce jeho dítěte

Ustanovení § 167 OZO dávající právo na výživu neprovdané matce po dobu šestinedělí, je systematicky zařazeno do oddílu pojednávajícího o nemanželských dětech, neboť dobově byl tento nárok chápán jako součást zajištění a zaopatření dítěte.

V zájmu dítěte bylo, aby se narodilo zdravé, a tedy aby bylo řádně postaráno o rodičku. Rovněž proto, aby dítě mohlo být matkou řádně kojeno, bylo nutné se postarat o matku i v období bezprostředně po porodu. Podle dobové literatury patřila vyživovací povinnost otce vůči matce jeho nemanželského dítěte do vyživovací povinnosti nemanželského otce vůči dítěti v širším smyslu.⁷⁶ Dále bylo ve veřejném zájmu, aby nemanželská matka nepřišla na obtíž veřejnému chudinství.⁷⁷ Matka proto měla vůči otci nárok na výživu po šest neděl po slehnutí, nebylo však rozhodující, zda se dítě narodilo živé či mrtvé. Výše výživného byla určena dle so-

⁷⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 786 a 787.

⁷⁵ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 786. SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 166.

⁷⁶ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 855.

⁷⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 855. SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 177.

ciálního postavení matky a dle jmění, resp. výdělečných schopností nemanželského otce (opět zajišťovaných alimentačním zákonem).⁷⁸

Rovněž bylo možno po otci dle § 168 OZO požadovat při narození dítěte složení tohoto výživného, jakož i dalších nároků matky a tříměsíčního výživného pro dítě, ve formě zálohy, a to pokud matka nevedla necudný život a byla-li toho potřebná. Na zálohu neměla z důvodu nedostatku potřebnosti nárok matka, s nímž otec žil v konkubinátě. Za nedostatek cudného života bylo možno považovat například případ, „*kdy matka oddává se prostituci po živnostensku a za úplatu*“.⁷⁹

Je nutné též poznamenat, že ještě na konci 19. století byl tento nárok matky podmíněn tím, že byla otcem dítěte svedena, neboť její nárok byl chápán jako kompenzace za to, že matka nemůže po svědci požadovat náhradu za ztrátu panenství nebo za to, že má menší vyhlídky dobře se provdat.⁸⁰ Svedením bylo např. omámení smyslu svědцем před pohlavním stykem, poddání se matky ke styku teprve poté, co jí bylo slíbeno manželství apod.,⁸¹ přičemž dobová literatura nabádala soudy k obzvláštní opatrnosti při zkoumání okolností, neboť tehdy v praxi skoro každá nemanželská matka tvrdila, že byla k souloži svedena, aby tak omluvila svůj poklesek.⁸²

Odborná literatura z období první republiky však již takovou podmínku nezná, rovněž stěžejní komentář od Roučka a Sedláčka nic takového nezmiňuje,⁸³ lze tedy předpokládat, že tato podmínka svedení matky se pro úspěšné uplatnění nároku již nevyžadovala.

Zvláštní výživné sirotka

Dle § 221 soud mohl k výživě pohnout i jiného majetného nejbližšího příbuzného, než který k tomu byl povinen dle jiných ustanovení zákona. Dle tehdejšího pojetí (např. judikatura – Vážný 12572) však § 221 dával pouze možnost soudu po-

⁷⁸ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 856.

⁷⁹ Tamtéž, s. 859 a 860.

⁸⁰ HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 31.

⁸¹ Takové svedení přitom mohlo být i trestným činem, za něž hrozil trest až 3 měsíců tuhého vězení (§ 506 tehdejšího trestního zákona). Viz HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 35.

⁸² Tamtéž, s. 31.

⁸³ Takovou podmínku nezná ani výklad v žádné z prvorepublikových učebnic rodinného práva, které jsem měl k dispozici a které jsou uvedeny v použité literatuře.

hnout (tj. přesvědčit a motivovat) ostatní příbuzné příbuzné k výživě, neumožňoval však uložit těmto příbuzným povinnost k výživě (Vážný č. 12572).⁸⁴

Zvláštní vyživovací povinnost osoby, která bezdůvodně podporuje povinného, a ručení blízké osoby

V § 3 alimentárního zákona (č. 4/1931 Sb.) byla upravena specifická vyživovací povinnost té osoby, která bezdůvodně podporuje povinného k výživě podle jiných ustanovení. Tento institut umožnil, aby soud solidárně zavázal k platbě výživného oprávněnému spolu s povinným i toho, kdo povinného bez zákonné povinnosti vyživoval či podporoval, takže povinný si nehleděl nalézt ani vykonávat výdělečnou činnost.⁸⁵ Pro úplnost pak je vhodné dodat, že § 2 alimentárního zákona znal ručení za poskytování výživy u blízké osoby povinného, pokud tato blízká osoba od povinného bezplatně požívala služby, za něž se obvykle platilo.⁸⁶

IV. Některé ostatní druhy vyživovacích povinností nevycházejících z rodinněprávního poměru

Jak bylo již uvedeno úvodem, v současném právním řádu je pojem „výživné“ v zásadě vyhrazen pouze pro ty vztahy, které mají svůj původ v rodinněprávních poměrech. Za první republiky však byly známy i některé další vyživovací vztahy, které svůj původ v rodinněprávním vztahu neměly. Funkcí těchto vyživovacích povinností bylo kompenzovat nepříznivé následky některých sociálních událostí. Podle těchto sociálních událostí lze tyto specifické vyživovací povinnosti rovněž kategorizovat. Zcela zvlášť pak stojí vyživovací povinnosti, které lze založit dobrovolně smlouvou či odkazem.

⁸⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 757 a 979.

⁸⁵ GERLICH, K., Alimentární zákon československý ze dne 16. prosince 1930 č. 4/1931 Sb. z. a n.: s dodatky o alimentárním právu v Rakousku, Francii a Německu. Brno: Nákladem Společnosti pro mezinárodní právní ochranu mládeže v ČSR, 1931, s. 31–34.

⁸⁶ SEDLÁČEK, J., 1934. *op. cit.* s. 12.

A) Vyživovací povinnosti pro případ ztráty živatele

a) **Vyživovací povinnost dědiců z pozůstalosti po zesnulém otci**, živateli nemanželského dítěte dle § 171 OZO, byla již zmíněna a charakterizována výše u oddílu zabývajícího se vyživovací povinností rodičů vůči dětem. Svou povahu se však spíše řadí do této skupiny vyživovacích povinností pro případ sociálních událostí, neboť onou sociální událostí, která zakládá vyživovací povinnost dědiců (limitovanou zděděným majetkem), je zde smrt povinného. Obdobně lze zde zařadit i **právo i vyloučeného neopominutelného dědice na nutné zaopatření z pozůstalosti** dle § 795 OZO. Takové právo měl neopominutelný dědic zejména v případě, že byl vyděděn (dle § 768 a § 769 OZO), nebo byl-li nehodný dědictví (§ 540 a násl. OZO), nebo pokud se dědictví vzdal (§ 780 OZO). Poskytnuta mu měla být jen nutná výživa, podmínkou tedy bylo, že se mu nedostávalo výživy odjinud, a tato výživa nesměla převyšovat částku onoho povinného dílu.⁸⁷

b) Obdobnou povahu mělo též **zvláštní právo pozůstalého manžela na výživu z pozůstalosti** dle § 796 OZO pro případ smrti druhého manžela, ať už muže, či ženy. Tento pozůstalý manžel, nebylo-li to vyloučeno předchozí smlouvou se zůstavitelem, mohl po dědicích požadovat slušnou výživu, která mohla převyšovat povinný i zákonný díl, měla však hranici v čisté hodnotě pozůstalosti (u předlužené pozůstalosti proto takové právo nemohlo být uplatněno). Dědicové mohli následně požadovat příspěvek na tento nárok od odkazovníků. Podmínkou nároku pozůstalého manžela bylo trvání manželství až do smrti zůstavitele, v případě rozvodu takový nárok neměl vinný manžel, nárok samozřejmě zanikl v případě uzavření nového manželství.⁸⁸ Nárok tak trval po celou dobu vdovství.⁸⁹ Další podmínkou byla potřeba pozůstalého manžela, nárok neměl například manžel, který obdržel dědický podíl ze zákona, zaopatření vymíněné pro případ přežití, nebo poskytnuté v poslední vůli apod. Naopak dědická nehodnost nebyla překážkou pro přiznání výživy.⁹⁰

Nárok nepřislušel vdově po dobu, co jí příslušela výživa (tzv. **šestinedělní zaopatření**)⁹¹ po manželově smrti dle § 1243 OZO, která byla poskytována ve výši stejné, jako v manželství, přičemž vyživovací povinnost měli vůči vdově opět dě-

⁸⁷ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl III. Reprint původního vydání. Praha: ASPI publishing, 2002, s. 484. Též s. 482 a tam uvedená judikatura.

⁸⁸ Tamtéž, s. 484 a 485.

⁸⁹ SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 23.

⁹⁰ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl III.) *op. cit.* s. 485 a tam uvedená judikatura.

⁹¹ SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 34.

dicové. Tato vyživovací povinnost trvala do uplynutí šesti neděl po smrti manželově, v případě těhotné vdovy dokonce do šesti neděl po porodu. Nárok nepříslušel manželce rozvedené, neboť § 1243 OZO předpokládal společné soužití manželů.⁹²

Pro případ přežití manželky mohl být sjednán rovněž tzv. **vdovský plat** dle § 1242 OZO. Tento institut byl řazen mezi svatební smlouvy,⁹³ ale de facto byl rovněž druhem výživného, které se aktivizovalo v případě, že žena ovdověla. Nárok na něj končil v případě, že se žena vdala. Nárok ženě rovněž nepříslušel po tu dobu, kdy požívala obyčejnou výživu dle § 1243 OZO.⁹⁴

c) Ztráta živitele mohla být způsobena i škodnou událostí. Kromě náhrady škody měl dle § 1327 OZO **škůdce rovněž povinnost poskytnout výživu těm pozůstalým**, vůči kterým měl poškozený vyživovací povinnost. Tehdejší literatura zdůrazňovala, že nešlo o vyživovací nárok, avšak svým způsobem se jednalo o nárok podobného typu. Náhrada výživného totiž pozůstalým mohla být poskytována ve formě renty, podle zákonného znění pak ve výši, na kterou měl pozůstalý zákonný nárok (byť praxe se přiklonila k pojetí, že nahrazovat se mělo jen to, co poškozený skutečně poskytoval), renta tedy mohla být dodatečně upravována podle případného nárůstu či poklesu potřeb pozůstalého a rušila se, nastala-li událost rušící zákonnou vyživovací povinnost.⁹⁵

d) Potenciální ztrátou živitele či majetku, z něhož mohlo být výživné poskytováno, pak bylo i zrušení svatebních smluv. Ust. § 1264 OZO proto upravovalo **právo požadovat přiměřenou výživu v případě zrušení svatebních smluv při rozvodu**. Dle tohoto ustanovení vznikal oprávněnému, kterým mohl být jak manžel, tak i manželka, nárok na poskytnutí vyživovací renty v případě zrušení svatebních smluv, přičemž tato renta mohla být v případě manželky za určitých okolností přiznána vedle běžného výživného.⁹⁶

B) Vyživovací povinnost pro případ nemoci při pracovněprávním (služebním) vztahu

OZO ve svém § 1156 znal rovněž zvláštní povinnost zaměstnavatele vyživovat některé své nemocné zaměstnance po 14 dní a poskytnout pomoc lékařskou v případě 14 denního služebního poměru, a povinnost vyživovat některé své za-

⁹² KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 31. SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 23.

⁹³ SVOBODA, E., 1921. *op. cit.* s. 34.

⁹⁴ Blíže např. KRČMÁŘ, J., 1925. *op. cit.* s. 45 a násl.

⁹⁵ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl V.) *op. cit.* s. 927.

⁹⁶ Tamtéž, s. 586 až 588.

městnance 4 týdny, trval-li služební poměr půl roku. Zde výživné u zaměstnanců, kteří byli v jakémsi quasi-rodinném poměru, částečně nahrazovalo pomoc z veřejných zdrojů. V současnosti existuje obdobné plnění poskytované zaměstnavatelem, které je však určeno pro všechny zaměstnance, a to tzv. náhrada mzdy za dočasnou pracovní neschopnost, přičemž je zajímavé, že tento institut je stejně jako za první republiky upraven v soukromoprávním předpise (tehdy v OZO, dnes v zákoníku práce).

Již tehdejší literatura poukazovala na to, že při smlouvě služební býval zaměstnaný mnohdy odkázán jen na plat za svoji práci, protože jeho pracovní síla byla často tím jediným, čím disponoval, takže byl hospodářsky slabším.⁹⁷ Podmínkami pro povinnost poskytování potřebné výživy byly přijetí do zaměstnavatelovy domácnosti (což znamenalo poskytnutí příležitosti k bydlení a spaní v bytě zaměstnavatele či ve vedlejších budovách), onemocnění zaměstnance, které nebylo přivozeno úmyslně ani hrubou nedbalostí, a samozřejmě potřebná doba trvání služebního poměru.⁹⁸

Na tomto místě lze podotknout, že tehdejší chudinská legislativa přitom byla konstruována tak, že jakýkoliv příspěvek mohl být poskytován až pokud osoba neměla žádný příjem (ani výživné). Podle tehdejšího českého chudinského zákona č. 59/1868 z.z., měl právo na chudinské zaopatření od domovské obce ten, kdo neměl majetek, ani příjem, nebyl schopen si zajistit výdělek a zároveň tu nebyl nikdo, kdo by mu podle zákona byl povinen poskytovat výživné.⁹⁹ Domovská obec měla povinnost poskytovat potřebnou výživu, poskytovat útlek, opatrování v době nemoci a případně zaplatit pohřební výlohy. Rovněž byla oprávněna požadovat navrácení vynaložených nákladů, pokud se později zjistilo, že podporovaný chudý měl v době podpory majetek dostatečný na to, aby se uživil, a rovněž mohla požadovat náklady i po tom, kdo tento majetek nabyt dodatečně, pokud to pro něj či pro jeho rodinu nezpůsobilo vznik závažné újmy.¹⁰⁰

C) Vyživovací povinnost obdarovaného pro případ zbláznění dárce

Poskytování výživného směřuje k uspokojení hmotných potřeb vyživovaného a zabezpečuje jej tak před existenčním ohrožením, neboť oprávněný nemá vlastní majetek, z něhož by ony hmotné potřeby saturoval. Ustanovení § 947 a 950 OZO

⁹⁷ Tamtéž, s. 192.

⁹⁸ Tamtéž, s. 261.

⁹⁹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl I.). *op. cit.* s. 980.

¹⁰⁰ HOJKA, F., 1894. *op. cit.* s. 43.

řešila situace, kdy oprávněný tento majetek měl, avšak někomu jej daroval a nemohl tak živit sebe, nebo osobu oprávněnou k výživě. Bylo pak spravedlivé požadovat po obdarovaném, aby byl povinen poskytovat výživu.

Placení příspěvku ve výši zákonného úroku, pokud se dárci nedostávalo potřebné výživy dle § 947 OZO, bylo jednou z forem odvolání daru a výjimkou z obecné zásady dle § 946 OZO, tedy že darovací smlouvy nesměly být odvolány. Pokud dárci neměl po učiněném daru dostatek prostředků, aby z nich mohl být živ a pokud obdarovaný dosud měl darovaný předmět anebo jeho hodnotu, byl obdarovaný povinen poskytovat na nutnou výživu dárci nejvýše zákonný úrok (v roce 1937 činil 5 %) z hodnoty daru. V případě uspokojení nutných vyživovacích potřeb dárci nižší částkou mohlo být placeno méně. Obdarovaný sám přitom nesměl být ve stavu nouze a povinnosti se mohl zprostit vrácením daru. Pokud bylo obdarovaných více, povinnost poskytovat výživu museli splnit nejprve nejposledněji obdarovaní, teprve v případě nedostatečnosti pak postupně dříve obdarovaní.¹⁰¹ Pro zajímavost lze uvést, že obdobný institut je obsažen i v novém občanském zákoníku (zákon č. 89/2012 Sb) v § 2068.

Nastoupení obdarovaného na místo osoby povinné dle § 950 OZO nastávalo tehdy, zbavil-li se povinný majetku darováním a nebylo-li pak následně z čeho poskytovat oprávněnému zákonnou či smlouvenou výživu, byť na ni původně měl vůči povinnému-dárci nárok. Obdarovaný či jeho dědicové pak mohli být žalováni oprávněnou osobou, která byla tímto jednáním dárci zkrácena, a mohlo po nich být požadováno doplnění té části výživného, kterou jim dárci z důvodu darování nemohl poskytnout.¹⁰²

D) Vyživovací povinnosti zřízené odkazem či smlouvou

Vyživovací povinnost mohla být zřízena rovněž jednostranným nebo dvoustranným právním úkonem. OZO znal možnost zřízení práva na výživné smluvně či odkazem v rámci dědického práva.

a) V dispozici zůstavitele bylo v rámci odkazu zřídit oprávnění k pobírání opakujících se dávek. Dle § 672 bylo možno zřídit **odkaz výživy**. Odkázat bylo možno buď výživu, což znamenalo, že obtížená osoba byla povinna odkazovníkovi od okamžiku nápadu dědictví povinna platit buď v penězích, nebo poskytovat natu-

¹⁰¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl IV. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 429 a 431.

¹⁰² Tamtéž, s. 436.

rálně stravu, oděv, byt a jiné životní potřeby (otop, osvětlení a výlohy při nemoci). Toto vše bylo poskytováno až do odkazovnickovy smrti. Pokud byl zřízen odkaz vychování, byl obtížený vedle plnění obsaženého v odkazu výživy povinen poskytovat i vyučování (či vyučení), avšak pouze do doby odkazovnickovy zletilosti. Odkazem stravy byla zřízena povinnost poskytovat pokrmy a nápoje do smrti odkazovníka.¹⁰³

b) V § 1286 OZO se nacházela možnost **zřídit povinnost někoho vyživovat smlouvou o důchodu**. Jedním druhem smlouvy byla i tehdy oblíbená smlouva o výminku, kdy povinný byl vázán plnit jak naturálně (poskytováním bydlení), tak i peněžitou rentou, přičemž výminkou bylo možno sjednat i jako věcné břemeno.¹⁰⁴

V. Závěr

Právní institut výživného v období první republiky nebyl na okraji zájmu odborné literatury a tak je dnes možno čerpat z množství tehdejší literatury, dodnes dobře dostupné. Tento příspěvek se omezil na pouhý stručný nástin jednotlivých druhů výživného, aby je dokázal představit v jejich komplexitě a ve vzájemných vztazích. Jistě by bylo možno zkoumat problematiku například i z pohledu dynamického a analyzovat legislativní práce probíhající během celého období první republiky, avšak pro omezený prostor příspěvku se toto nejevilo jako vhodné.

Výživné tehdy stejně jako dnes bylo jedním z páteřních institutů rodinného práva, avšak jeho podoba však byla značně odlišná, neboť odrážela základní principy, které ovládaly tehdejší rodinné právo. Tehdy neexistovala rovnost mužů a žen v manželství ani rovné postavení manželských a nemanželských dětí. Na výsledné podobě institutu tato specifika byla znát. Zákon neznal některé vyživovací vztahy, které jsou zakotveny v dnešním právu, a podmínky pro vznik nebo rozsah i u těch druhů výživného, které známe dnes, bývaly značně odlišné. Manžel měl povinnost vyživovat manželku, ale opačná povinnost neexistovala. Nemanželské dítě mělo zcela specifické postavení i v oblasti výživného. Rozdíly mezi rozvodem a rozlukou se samozřejmě projeví i v úpravách výživného atd. V současném právním řádu je navíc pojem „výživné“ v zásadě vyhrazen pouze pro ty vztahy, které mají svůj původ v rodinnoprávních poměrech. Za první republiky však byly známy i některé další vyživovací vztahy, které svůj původ v rodinnoprávních vztazích neměly. Funkcí těchto vyživovacích povinností bylo kompenzo-

¹⁰³ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl III.) *op. cit.* s. 253.

¹⁰⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., 2002 (díl V.) *op. cit.* s. 642.

vat nepříznivé následky některých sociálních událostí. Zcela zvláště pak stály vyživovací povinnosti, které bylo možno založit dobrovolně smlouvou či odkazem.

A tak ačkoliv hospodářský a politický systém první republiky se do jisté míry podobal tomu dnešnímu, exkurze do rodinného práva první republiky je nahlédnutím do dnes již zaniklého světa, který fungoval na odlišných principech, pro právníka 21. století často zcela nepochopitelných.

Seznam použité literatury:

- GERLICH, K., *Alimentační zákon československý ze dne 16. prosince 1930 č. 4/1931 Sb. z. a n.: s dodatky o alimentačním právu v Rakousku, Francii a Německu*. Brno: Nákladem Společnosti pro mezinárodní právní ochranu mládeže v ČSR, 1931, 79 s.
- HOJKA, F., *O nemanželských dětech: populární pojednání*. Praha: nákladem Jaroslava Pospíšila, 1894, 45 s.
- KRČMÁŘ, J., *Základy přednášek o právu občanském*. Praha: Nákladem Spolku československých právníků "Všehrd", 1925, 88 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, 1192 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl III. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, 680 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl IV. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, 866 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl V. Reprint původního vydání. Praha: ASPI Publishing, 2002, 1011 s.
- SEDLÁČEK, J., *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právník, 1934, 221 s.
- SVOBODA, E. *Rodinné právo*. Praha: „Vesmír“ – nakladatelská a vydavatelská společnost s r.o., 1921, 117 s.
- TUNA, F., *Rozvod a rozluka: populární výklad a praktická příručka s rozhodnutími nejvyššího soudu až do nejnovější doby o sporech manželských, o neplat-*

nosti manželství, oduznání manželského původu dítěte, o alimentech. Praha: F. Tuna, 1927, 128 s.

VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN J., *Vývoj soukromého práva na území českých zemí.* Brno: Masarykova univerzita, 2012, 615 s.

Summary

Maintenance in the Time of the First Republic

The paper deals with the maintenance obligations of the various kinship groups in the First Czechoslovak Republic. It points out that principles of family law are different from today. The legal system there is based on e.g. different roles of men and women or married and unmarried children. These principles are reflected on the different concepts of the examined institution.

This paper focuses on system of the maintenance in the period under review. Distinguishes between different types of maintenance obligations and describes these various obligations in detail. It deals with forms of maintenance obligations which have their origin in relationship to family (maintenance obligations of parents to children, maintenance obligations of children to parents, maintenance obligations of spouses, maintenance obligation towards unmarried mothers etc.) but also deals with forms of maintenance relationships that are more security against social risks, which are not derived from relationships to family.

NÁZVY OBCHODNÍCH SPOLEČNOSTÍ A ŽIVNOSTÍ VČERA A DNES

*Martin Cempírek**

Úvod

Firemní právo tvoří nedílnou součást obchodního práva. Chceme-li hlouběji zkoumat problematiku obchodních společností a nekalé soutěže, zjistíme, že nutně vstupují do interakce s problematikou označování podnikatelů a jejich obchodními jmény. Seznámíme-li se s pozitivní právní úpravou firemního práva zakotvenou v obchodním zákoníku,¹ setkáme se s jednotlivými zásadami a ucelenou právní úpravou označování podnikatelů a ostatních ekonomických subjektů. Tato oblast obchodního práva se vyznačuje zásadami, systematikou a uceleností s historií téměř stopadesátiletou.

V 18. a v první polovině 19. století se na našem území setkáváme pouze s roztržštěnou právní úpravou, která neměla jednotný ráz. Jednalo se především o různé právní akty a nařízení pramenící z normotvorné pravomoci panovníka. Např. v době vlády Marie Terezie se setkáváme s vydáváním zvláštních privilegií, které opravňovaly jejich majitele ve své firmě uvádět písmena c. a k. společně s dvojhla-
vým habsburským orlem. Tato výsada náležela obchodníkům, kteří se např. v době napoleonských válek významně podíleli na dodávkách a výrobě pro stát. Po ukončení napoleonských válek z těchto, zpočátku drobných, armádních dodavatelů vznikly velké obchodní společnosti, které se v budoucnu orientovaly na oblast dopravy a infrastruktury, kde nalézaly své uplatnění. Možnost uvádění písmen c. a k. společně s dvojhla-
vým orlem znamenalo značnou výhodu oproti konkurenci.

* JUDr. Martin Cempírek, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ Viz. ustanovení §§ 8–12 zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

1. Historický exkurs

S obchodní firmou se setkáváme nejdříve u obchodních společností a teprve později u kupců jednotlivců. „...dospíváme k tomu přesvědčení, že firma společenská je původu staršího než firma kupce jednotlivce.“² Ve středověku a novověku se setkáváme s firmou, jako společným jménem, do níž vstupovali společníci s právními vztahy. Z důvodu vymahatelnosti závazků a předcházení nepravdivých označením, byly zaváděny obchodní rejstříky.

„Vývoj směrem k novodobému obchodnímu právu ovlivnila situace v oblastech, kde si kupecký stav udržel vliv již od počátků středověku [např. v hospodářsky a podnikatelsky živé Itálii, popř. tam, kde tento živel postupně získal mocenský význam (např. v oblastech, kde obchodní život kontroloval politický vlivný spolek hanzovních měst)]. Tam se udržely, popř. vznikaly, a rozvíjely se takové právní instituty, které dnes řadíme do práva obchodních společností nebo do firemního práva (práva a povinnosti spojené s obchodním jménem), apod. dále, např. již ve středověké Itálii, byla známa právní povinnost kupců vést obchodní knihy, značný rozvoj tam doznalo směnečné právo aj.“³

V Čechách sahá historie obchodních knih až do roku 1764, zajímavé je dělení na firemní knihy křesťanské a židovské. Pro kupce jednotlivce nebylo dlouho nutné zvláštní označení živnosti, protože často se jeho firma kryla s jeho občanským jménem. „Potřeba zvláštního obchodního jména objevuje se u kupců jednotlivců tehdy, jde-li o zachování dosavadních starých firem a pouze tam, kde přípustná je stará firma.“⁴ V našich zemích dochází k hospodářskému rozmachu v období vlády Marie Terezie a Josefa II. Setkáváme se s udělováním tzv. továrních privilegií. „Tovární privilegia, tj. privilegia privativa, měla dva stupně. Prvním z nich byla koncese, tj. svolení panovníka ke zřízení podniku, později bylo toto rozhodování přeneseno na zemské úřady, v roce 1771 bylo však sděleno, že není dovoleno zřizovat nové továrny bez panovnického rozhodnutí. Druhý stupeň tvořilo tzv. formální zemské tovární privilegium, to se udělovalo většinou na rozdíl od koncese na již existující podnik, jehož majitel získal určité zásluhy o národní hospodářství (např. exportem apod.). S tímto privilegiem bylo spojeno zrušení cechovního přímusu, tj., držitel privilegia nemusel být členem cechu, nevztahovalo se

² ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 8.

³ ELIÁŠ, K. – BEJČEK, J. – HAJN, P. – JEŽEK, J. et. al., *Kurs obchodního práva. Obecná část. Soutěžní právo*. Praha: C. H. Beck, 2004, s. 22.

⁴ ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 9.

na něho omezující cechovní zákonodárství, měl právo používat v označení firmy císařského orla, jeho podnik byl nazván c. k. privilegovaná továrna, měl právo zřizovat v zemských hlavních městech prodejní sklady, mohl vychovávat učně a dávat jim za vyučenou a zaměstnanci podniku nemohli být zpočátku rekrutováni k vojsku.“⁵

2. Zásady firemního práva

(Všeobecný zákoník obchodní, zákon č. 1/1863 ř. z.)

Legislativu označování živností a „obchodní firmy“ nacházíme již v období vlády Marie Terezie a Josefa II. Jednalo se však o roztržštěné právní předpisy, které nebyly do té doby sjednoceny do uceleného právního předpisu. „Předbreznová obchodní činnost byla usměřňována množstvím norem, předpisů a zvyklostí, které i přes četné pokusy nebyly nikdy sjednoceny. Do počátku 50. let 19. století v podstatě existovaly dvě kategorie obchodu: svobodný a vázaný. Svobodný obchod mohl být provozován bez vyučení, bez dokladu o nabytí jistého movitého majetku a také bez povolení vrchnosti či udělení licence. Svobodně se obchodovalo a zejména po zhroutilí rakouské měny v roce 1811 se spíše spekovalo se základními potravinami a surovinami, tj. především obilím (moukou), vínem, dřevem, železem, lnem a vlnou. Svoboda tohoto obchodu byla motivována prvořadou snahou státu zajistit nejnultnější výživu obyvatel a také základní prvovýrobu. ... Tzv. vázaná obchodní činnost mohla být provozována pouze na základě úředního povolení, které bylo vydáváno zvláště pro velkoobchod, jenž se začíná výrazněji oddělovat od běžného obchodu, a zvláště pro maloobchod, stánkový obchod, kramáře a podomní obchodníky. Žadatelé museli vykázat kromě odborných znalostí a mravní bezúhonnosti i jisté finanční prostředky.“⁶ V rakouském Všeobecném obchodním zákoníku č. 1/1863 ř. z.⁷ nacházíme právní úpravu označování obchodních společností a jednotlivých živností. Rakouský všeobecný obchodní zákoník byl převzat na základě tzv. recepční normy z roku 1918⁸ a byl platný až do roku 1951. Právní úprava obchodních firem, kterou zakotvovaly články 15–27 obchod-

⁵ JANÁK, J., *Dějiny Moravy. Díl 3/1 Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999, s. 12.

⁶ JAKUBEC, I. – JINDRA, Z. – DUDEK, F. et. al., *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 274.

⁷ Zákon č. 1/1863 ř.z., jímžto se uvádí zákoník obchodní.

⁸ Viz. čl. 2 zákona ze dne 28. října 1918, č. 11 Sb. z. a nař.

ního zákoníku,⁹ byla na svou dobu velmi moderní a můžeme konstatovat, že z dnešního pohledu i nadčasová.

V těchto ustanoveních nalézáme zásady, které byly ovládnuty zápisy obchodních firem.¹⁰ Mezi hlavní zásady rakouského a československého (meziválečného) obchodního práva náležely následující:

2.1 Firemní povinnost

Zásada vyplývající z obchodního zákoníku,¹¹ jejímž účelem bylo označení ekonomického subjektu, který uzavíral různé závazky v běžném právním styku. Zásada měla zabezpečit rozlišení ekonomického subjektu od ostatních živnostníků/kupců. Tito měli za povinnost mít obchodní firmu. Firemní povinnost se týkala všech kupců (jednotlivců), právnických osob (obchodních společností) a hospodářských společenstev.¹² Firmu musel mít každý obchodník. „Firma jest obchodním jménem, pod kterým obchodník provozuje živnost a není samostatným právním předmětem vedle něho a mimo něho.“¹³

2.2 Pravdivost a přiměřenost firmy

Účelem zásady byla ochrana ostatních subjektů před klamavou a nepoctivou firmou, která by mohla v obchodních vztazích přivodit omyl. **Z obchodní firmy muselo být na první pohled zřejmé, o jaký druh podnikání se jedná.**

Pokud se jednalo o obecně známou firmu, muselo být patrné, např.: že je to skutečně ona obchodní společnost a žádná jiná např. *Škoda, Aero, Avia, Letov, Bosch, Tatra, Thun, Moser, Dr. Oetker, Petrof* – ze samotného názvu musel být každému znám druh činnosti, i když nebyl ve firmě výslovně obsažen.

Musela být vyloučena všechna zavádějící označení, která by mohla způsobit záměnu, např. když živnostník švec zaměstná občana s příjmením Baťa, nemůže

⁹ *Obecný zákoník obchodní platný v historických zemích Československé republiky se zákony úvodními, zejména zákonem ze dne 17. prosince 1862 č. 1 ř. z. ex 1863.* Upravili a poznámkami i nálezy nejvyšších soudních stolic opatřili JUDr. Rudolf Dominik a JUDr. Karel Kizlink. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927. (dále jen *Obecný obchodní zákoník*).

¹⁰ Některé z těchto zásad nacházíme i současném firemním právu, srv. PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo I.* 2. přepracované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2010, s. 296.

¹¹ Srv. čl. 15 obecného obchodního zákoníku.

¹² Viz. ŠVAMBERG, G., *Právo firemní.* In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916–1917.* Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 56.

¹³ *Obecný zákoník obchodní.* Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927, s. 46.

jeho příjmení uvést ve své obchodní firmě.¹⁴ Podobně se také např. musel zachovat vinař shodného příjmení, jako renomovaný výrobce šampaňského v Belgii.¹⁵ Firma nesměla obsahovat přehnaný nebo nepravdivý název.

Zapovězena byla také firma, která byla opatřena nepravdivým sloganem, např. „Květinářství naše kytky nikdy neuvadají.“ Naopak bylo možné zapsat fantazijní firmu – nadsazený název vyjadřující v přenesené podobě předmět výroby, jména hrdinů, bohů nebo bájných zvířat, např. vídeňský výrobce letadel z let 1916-1918, zapsán pod obchodní firmou „Phoenix.“

Naopak, zakázána byla taková firma, která mohla vyvolat záměnu s jinou nebo z názvu nebyl zřejmý předmět činnosti. Výše uvedená zásada mohla být prolomena pouze v případech, kdy se jednalo o starou firmu – která byla v obecném povědomí z minulosti. Další výjimku umožňovalo ustanovení čl. 18 obchodního zákoníku, které připouštělo firmy fantazijní.¹⁶

Smyslem této zásady byla obrana proti nekalosoutěžnímu jednání ostatních ekonomických subjektů, které by mohlo poškodit ostatní soutěžitele. Obchodní zákoník také zakazoval uvádět do firmy jména osob, které nebyly ručícími společníky.

2.3 Zásada dohledatelnosti osob

Navazuje na zásadu pravdivosti a přiměřenosti firmy. Ze jmen osob uvedených v obchodní firmě muselo být zřejmé, o jaké osoby se jedná a tyto v případě potřeby ručí za závazky obchodní společnosti. Obchodní zákoník zakazoval v obchodní firmě uvádět jména jiných osob, kromě společníků nebo členů družstva.

2.4 Zásada jasnosti firmy

Tato zásada měla zamezit zatajení jména skutečného živnostníka/kupce nebo zatajení předmětu podnikání. Například, u veřejné obchodní společnosti se zakazo-

¹⁴ Blíže ELIÁŠ, K., – BEJČEK, J., – HAJN, P., et. al. *Kurs obchodního práva. Obecná část. Soutěžní právo.* 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2004, s. 332.

¹⁵ Viz. ŠVAMBERG, G., *Právo firemní.* In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917.* Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 16–17.

¹⁶ „Fantastické slovo může být pojata do firmy jen k bližšímu označení obchodu, bylo-li ho po dlouhá léta používáno k reklamě nebo jako značky zboží, jež v okruhu zájemníků a odběratelů jest všeobecně známo.“ *Obecný zákoník obchodní.* Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927, s. 49.

valo uvádění pouze osobních jmen společníků oddělených od sebe pomlčkou.¹⁷ Toto označení by mohlo klamat veřejnost, protože nasvědčovalo tomu, že se jedná o označení kupce jednotlivce. Za porušení zásady jasnosti firmy bylo také považováno, pokud se společnost zabývala pouze prodejem jiných výrobků od dodavatelů a ve své obchodní firmě uváděla slovo „výrobní.“ V tomto případě se jednalo o zavádějící název, vzbuzující dojem společnosti výrobní. V názvu obchodní společnosti muselo být uvedeno slovo „prodejní.“¹⁸

Jako příklad lze uvést: „*Výroba rámu a rámování obrazů – Jakub Černý.*“ Takto označený živnostník rámy na obrazy sám vyráběl. Pokud by uváděl do prodeje výrobky jiného kupce, musel by uvést dovětek „prodejní.“ Zásada jasnosti firmy vyžadovala uvádění u ženských jmen následně: „*Anastazie Novotná, Rukavičkářství.*“ V případě nesklonných příjmení bylo zásadou uvádět celé křestní jméno „*Vincencie Krejčí, Kloboučnictví.*“ V německých zemích, kde je tvar příjmení stejný, bylo povinností uvádět také jméno křestní: *Kurt Hundertwasser, Bäckerei.*“ Jakákoliv nesprávnost uvedená v zápise obchodní firmy byla považována za nesprávné užívání firmy.¹⁹

„Samozřejmě musí býti dbáno nejen jasnosti, nýbrž i jazykové správnosti. Tak jistě jazykově nesprávně utvořena je firma „Husákové pekařství, společnost s r. o.“, třeba že jasně z ní je patrné, že společnice, která dává firmě jméno jmenuje se Husáková, ježto jazyková správnost vyžaduje, by firma ta zněla: „Pekařství A. Husákové, společnost s r. o.“ Rovněž jazykově nesprávně utvořena byla by firma „A. Vávra-ová.“²⁰

2.5 Zásada jednotnosti firmy

Zásada jednotnosti firmy vyjadřovala povinnost pro jednotlivý podnik užívat pouze jeden název. Pouze pod tímto jménem mohly být uzavírány obchodní smlouvy a uskutečňovány obchody. Posilovala se tím **zásada řádného kupce**, který jednal pod svojí obchodní firmou. Zamezovalo se určitým druhům podvodů, kdy obchodník odebral zboží pod smyšlenou firmou a následně je dále prodával. Z to-

¹⁷ Chybné označení: *Kučera – Novák – Minář*. Správné označení: *Kučera – Novák – Minář, výroba sýrů, veřejná obchodní společnost*.

¹⁸ ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 57.

¹⁹ Srv. výklad k čl. 26 *Obecný zákoník obchodní*. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927, s. 58–59.

²⁰ ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 57.

hoto důvodu bylo zakázáno uvádět několik označení současně pro jeden podnik nebo dvě různá jména.²¹ Jednalo se rovněž o zkracování dlouhých obchodních jmen a obchodník pro usnadnění ve smlouvách používal jejich zkrácený název. Z pohledu výše zmíněné zásady však podobné jednání bylo protiprávní, vymykalo se zažitým pořádkům. Firemní právo umožňovalo označení obchodního názvu la-tinkou nebo kurentem, sporné bylo označení firmy azbukou.

Zásada jednotnosti firmy se vztahovala i na označení odštěpného závodu. Zá-kon tuto problematiku neřešil, a tak nám objasnění poskytuje právníká literatura a judikatura soudů. Pro firmu odštěpného závodu musela platit tato pravidla:

- odštěpný závod musel patřit majiteli, který vlastnil závod hlavní,
- odštěpný závod se nacházel v jiném zeměpisném místě,
- v odštěpném závodu se musela vyvíjet činnost obchodní, která musela být stejná jako v závodu hlavním,
- obchodní činnost v odštěpném závodu musela být navenek samostatná, ale odštěpný závod byl vnitřně závislý na závodu hlavním.²²

Při splnění těchto předpokladů se jednalo o firmu odštěpného závodu, která musela být totožná s firmou hlavního závodu. Naopak se zakazovaly odlišné ob-chodní firmy pro jednotlivé odštěpné závody. Setkáváme se také s ustanoveními, kdy firma odštěpného závodu měla obsahovat zřetelný dodatek. Jednalo se o přípa-dy, kdy se odštěpný závod nacházel v jedné obci nebo místě jako závod hlavní. „Firma závodu odštěpného musí se shodovati s firmou závodu hlavního (zásada jednotnosti firmy). K firmě odštěpného závodu může však býti připojen dodatek, naznačující že jde o závod odštěpný (filiálka, pobočný závod).“²³ Docházelo tím ke střetu zásad jednotnosti a výlučnosti, z nichž byla upřednostněna zásada výlučnosti firmy. Negativní vymezení odštěpného závodu se vyznačovalo existencí závodu ve stejném místě nebo rozdělením závodu, kdy část závodu byla v místě A a druhá část v místě B (v tomto případě se jednalo o závod jediný).

2.6 Zásada nedělitelnosti firmy

Byl-li kupec jednou zapsán v obchodním rejstříku pod konkrétní obchodní fir-mou, nemohl ji měnit. Zakázáno bylo i zkracování jmen nebo dodatků a nepřípust-

²¹ Blíže ŠVAMBERG, G., *cit. dílo*, s. 57–58.

²² Viz. ŠVAMBERG, G., *Právo firemní*. In: XLV. *Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 59.

²³ HOSKOVEC, Z., *Právo obchodní a směnečné*. Praha: Vydáno vlastním nákladem autora, 1948, s. 31.

né také vynechání jména společníka. „Znamenaje firmu při uzavírání obchodů i jakkoliv jinak jí užívaje, musí obchodník firmu uvésti věrně, tj. způsobem stejným, jako je zapsána v obchodním rejstříku.“²⁴

2.7 Zásada výlučnosti (exkluzivity) firmy

Tato zásada měla zajistit majiteli firmy jedinečnost v dané lokalitě – obci, užívat svoji zapsanou firmu a z užívání může vyloučit jinou osobu. Každá nově vzniklá obchodní firma ve stejné lokalitě se musela od již zapsané firmy zřetelně lišit. Výlučnost firmy platila pouze pro „jedno místo,“ v praxi – jednu obec. Tato zásada neplatila pro celý obvod rejstříkového soudu. Zásada výlučnosti firmy se týkala pouze firem zapsaných v souladu s ustanoveními obchodního zákoníku do obchodního rejstříku.

Zásada výlučnosti se vztahovala také na obchodní společnost, která byla v likvidaci a v této době poskytovala ochranu její obchodní firmě, protože i likvidace mohla být zrušena. Obchodní společnost, která nepodlehla likvidaci, tak mohla původní název nadále užívat. Byla tím chráněna před nově vzniklou obchodní firmou s tímž názvem a byla tak chráněna před složitým konkurenčním bojem. Zásada chránila potenciální zákazníky před dvěma stejnými názvy, které mohly působit klamavým dojmem a podnikatele před nekalou soutěží a parazitováním na dobrém jménu původní obchodní firmy.

Švamberg poukazuje také na spojování obcí s městy, kdy obchodní firmy musely ustoupit dříve zapsaným obchodní firmám ve městě nebo obci, se kterým se obec spojovala – např., vinohradská nebo smíchovská firma musela ustoupit před dříve zapsanou obchodní firmou na území Prahy, když se Smíchov nebo Vinohrady staly její součástí.²⁵ Výlučnost firmy a zákaz uvádění stejných firem ve stejném obvodu, platila pouze pro tento obvod. V celostátním a mezinárodním obchodě mohly existovat dvě stejné firmy.

Zásada výlučnosti se týkala pouze firem zapsaných do obchodního rejstříku. Ochrana, kterou tato zásada poskytovala obchodní firmě, se nevztahovala na firmy fiktivní. Pokud někdo nepodnikal pod obchodní firmou zapsanou v obchodním rejstříku, nevztahovala se na něj ochrana. Zásada výlučnosti dopadala pouze na ob-

²⁴ *Obecný zákoník obchodní platný v historických zemích Československé republiky se zákony úvodními, zejména zákonem ze dne 17. prosince 1862 č. 1 ř. z. ex 1863.* Upravili a poznámkami i nálezy nejvyšších soudních stolic opatřili JUDr. Rudolf Dominik a JUDr. Karel Kizlink. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927, s. 58.

²⁵ Viz. ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917.* Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 66–67.

chodní firmy skutečně existující a měla přesah do soutěžního práva. Chránila společnost před klamavými, od sebe těžko rozeznatelnými firmami.

2.8 Zásada rozeznatelnosti firmy

Tato zásada navazuje na předchozí zásadu výlučnosti firmy. Každá obchodní firma se musela od jiné odlišovat. Zřetelná rozeznatelnost se vztahovala pouze pro místní oblast – obec nebo určité místo. Stejně firmy v jedné obci musely být od sebe rozeznatelné.

Judikatura stanovovala **podmínku zřetelné rozeznatelnosti**. Mohlo se jednat i o graficky odlišný zápis firmy, či tzv. jedinečný – *ČKD, Pislner Urqell, Moser Karlovy Vary, Avia, Odeon*, rozdíl musel být na první pohled patrný. Zásada se promítala také u různých znělek – tenkrát se mohlo jednat o reklamu v rozhlasu nebo o živou produkci při veřejných oslavách. K odlišení různých obchodních firem, které byly zapsány pod podobným názvem, se vyžadovalo uvedení předmětu podnikání.²⁶

2.9 Zásada veřejnosti firmy

Vedení obchodní živnosti, případně společnosti, muselo být veřejně známo.²⁷ Bylo tak činěno z důvodu zachování důvěry v obchodním jednání. Subjekty vstupující do obchodního styku měly mít možnost informovat se o vedení společnosti. Tato zásada se projevovala v písemném styku se správními úřady a obchodními soudy v Praze, Vídni a Terstu.²⁸ Obchodní společnosti musely pod svou obchodní firmou jednat a před správními úřady nezkracovat, ani jinak uvádět název svojí firmy. Obchodní rejstříky byly veřejně přístupné. Změny zapsaných firem se musely uvádět ve vybraném veřejném tisku. Dále byla stanovena povinnost založit notářsky nebo soudně ověřené listiny do obchodního rejstříku.

²⁶ Srv. výklad k čl. 27 *Obecný zákoník obchodního*. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927, s. 60.

²⁷ ŠVAMBERG, G., Právo firemní. In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha: JUDr. František Košťál, 1917, s. 72.

²⁸ „Dle prosincové ústavy 1867 byla vytvořena soustava okresních soudů (ve Vídni, Praze a Terstu existovaly i zvláštní okresní obchodní soudy), nad nimi byly soudy krajské či (v případě menších zemí) zemské, v další úrovni vrchní zemské soudy a nad nimi pak Nejvyšší soudní a kasační dvůr. Ten plnil funkci srovnatelnou s nejvyšším soudem a představoval nejvyšší instanci pro občanské a trestní právo.“ BALÍK, S. – HLOUŠEK, V. – HOLZER, J., et al., *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 33.

3. Aplikace zásad firemního práva při tvoření obchodní firmy

Pro novou obchodní firmu byly rozhodující - zásady pravdivosti a jasnosti. Obchodní zákoník stanovoval přesná pravidla při tvoření obchodní firmy. Také stanovoval pravidla, jak se od sebe mají lišit jednotlivé ekonomické subjekty.

- **Živnostník/kupec** měl za povinnost uvést své příjmení jako obchodní firmu. K příjmení mohlo být přidáno i křestní jméno.²⁹ Obchodní firmu však muselo tvořit především příjmení. Uvedení křestního jména bylo dobrovolné, sloužící především k odlišení kupce od ostatních subjektů. Křestní jméno nemohlo tvořit společně s příjmením základ obchodní firmy. Pokud bylo v obchodní firmě uvedeno např. jméno tichého společníka, ručil tento v souladu se zásadou dohledatelnosti osob, osobně a solidárně.

- **Veřejná obchodní společnost** musela ve svém názvu obsahovat jména všech společníků nebo alespoň jména jednoho společníka s obligatorním dodatkem. Dodatek musel vyjadřovat existenci obchodní společnosti. Do obchodní firmy veřejné obchodní společnosti se nesměla vpisovat jména jiných, než osobně ručících společníků.³⁰ Tato povinnost byla dána z důvodu ochrany před nekalou soutěží, kdy byly často zaměstnávány osoby „zvuchých“ jmen, které měly dodat světovost a známost celému podniku.

- **Komanditní společnost** musela obsahovat příjmení ručícího společníka – komplementáře s dodatkem vyjadřující existenci obchodní společnosti. Dřívější obchodní právo umožňovalo existenci komanditní společnosti, jejíž kapitál mohl být obsažen v akciích. V tomto případě musela obchodní firma obsahovat v názvu „komanditní společnost na akcie“. V opačném případě, komanditní společnost, jejíž majetek byl tvořen akciemi, vyvolávala klamnou představu, že se jedná o akciovou společnost. V obchodní firmě měla být uvedena pouze jména komplementářů. V opačném případě by komandisté, uvedení v obchodní firmě, ručili za závazky komanditní společnosti.³¹

- **Obchodní firma** akciové společnosti musela obsahovat věcný název z předmětu činnosti obchodní společnosti. Určitou výjimku tvořily názvy symbolické, historické nebo fantazijní. Dodatek akciová společnost byl fakultativní. Obchodní

²⁹ Srv. výklad k čl. 27 a čl. 250–251 *Obecný zákoník obchodní*. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927. s. 45 a 196.

³⁰ Srv. HOSKOVEC, Z., *Právo obchodní a směnečné*. Praha: Vydáno vlastním nákladem autora, 1948. s. 27

³¹ Viz. výklad k čl. 15–16 *Obecný zákoník obchodní*. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927. s. 50.

firmu netvořila jména společníků. Jejich uvedení bylo přípustné pouze v případě odlišení akciové společnosti od ostatních subjektů nebo z důvodu dlouhé historické tradice akciové společnosti. Např. „*Jan Kružík, výroba oceli, Plzeň, akciová společnost*“.

- **Obchodní společnost s ručením omezeným** mohla do svého pojmenování použít **věcný** název ze svého předmětu podnikání nebo použít název **osobní**, v němž byli uvedeni všichni společníci nebo pouze společník jediný. Věcná obchodní firma musela dostatečně jasně, výstižně a pravdivě vypovídat o předmětu podnikání obchodní společnosti. Osobní i věcná firma musela vždy obsahovat dodatek „*společnost s ručením omezeným*.“ Slovo „*společnost*“ nesmělo být, vyjma ostatních slov dodatku, zkráceno. Bylo to z důvodu možné záměny za hospodářské společenstvo.

- **Výrobní a hospodářská společenstva** – ekonomické subjekty jejichž historie spadá až do poloviny 19. století, kdy v důsledku rušení a vyvazování z roboty vznikají „singulární společenstva,“ jimž např. velkostatky odstupovaly do vlastnictví lesní celky.³² Obchodní firma těchto subjektů musela být věcná a dále měla povinně obsahovat dva obligatorní dodatky „*zapsané společenstvo*“ a formu ručení „*s neomezeným ručením*“ nebo „*s omezeným ručením*.“

- Po roce 1945 se setkáváme se zestátněnými hospodářskými subjekty. Jednalo se o majetek, který byl konfiskován na základě dekretů Prezidenta republiky. Podniky byly přebírány státem a do jejich vedení byli dosazováni národní správci. Obchodní společnosti převzaté státem užívaly stávající obchodní firmu, ale s povinným dodatkem „*národní podnik*.“³³

V souladu s aplikací zásad firemního práva můžeme odvodit nejběžnější označování jednotlivých hospodářských subjektů:

Povinnost osobní obchodní firmy byla zakotvena pro:

- živnostníky, obchodníky – podle obchodního zákoníku byli označováni jako kupci,
- veřejné obchodní společnosti – běžně byla uváděna jména všech nebo alespoň jednoho ze společníků,

³² Blíže DAŇHA, J., – HORNA, F., – MINISTR, J., *Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky*. I. vyd. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937, s. 776-777.

³³ Viz. HOSKOVEC, Z., *Právo obchodní a směnečné*. Praha: Vydáno vlastním nákladem autora, 1948, s. 27.

- komanditní společnosti – firma musela obsahovat jméno ručícího společníka (komplementáře). Byl-li do názvu společnosti zapsán komandista, ručil za závazky společnosti,
- komanditní společnosti na akcie, tzv. akciové komandity – obchodní firma musela obsahovat příjmení ručícího společníka nebo společníků, se stejnými pravidly jako komanditní společnost.

Věcná nebo osobní obchodní firma byla povolena pro:

- společnosti s ručením omezeným.

Věcnou obchodní firmu užívaly:

- akciové společnosti. Nalézáme však i výjimky, kdy akciová společnost byla tvořena částečně osobní firmou.

Výlučně věcná obchodní firma byla výlučně předepsána pro:

- výrobní a hospodářská společenstva.³⁴

Závěr

Zásady firemního práva vyplývají z Všeobecného obchodního zákoníku č. 1/1863. Zákoník, který se zrodil v 19. století a podal základní zásady, které ovládaly firemní právo po celou dobu jeho platnosti. Pro jednotlivé živnosti a obchodní společnosti, které vznikaly po období napoleonských válek, byl rázem vyžadován právní rámec, který v zákonné podobě stanovil jednotné označování drobných živnostníků nebo obchodních společností. Dlouhá doba účinnosti Všeobecného obchodního zákoníku musela reagovat na nové druhy podnikání, např. v dopravě nebo v rozvíjejících se průmyslových oborech. V postupně měnící se době však zásady, díky své „nadčasovosti“, přetrvaly v téměř nezměněné podobě a jsou pro nás nadále přínosné v současném právu.

Příklady označování kupců a jednotlivých obchodních společností – Moravský zemský archiv Brno, 1. pol. 20. stol

Civilní soudy – I. Československá republika (Brno, Jihlava)

Krajský soud Jihlava – fond C, značka C 137, časový rozsah 1920–1949.

Krajský soud Brno – fond C, značka C 136, časový rozsah 1936–1949.

³⁴ Např. HOSKOVEC. *cit. dílo*. s. 28–29.

Pojišťovací soud Brno – fond C, značka C 129, časový rozsah 1911–1924.

Dopravní společnosti – I. Československá republika (okres Brno, Brno-venkov)

Dopravní skupina III Ústředního svazu československé dopravy – úřadovna Brno, fond G, značka 516, časový rozsah, 1936–1949.

Zlínská dopravní, a.s., Zlín – fond H, značka H 1152, časový rozsah 1909–1946.

Šaratica, a.s., Brno, zaslátelství přírodní minerální hořké vody, zřídla, expedice, kanceláře, Sokolnice – fond H, značka H 94, časový rozsah 1889–1956.

Ignaz Storek, v.o.s., Brno, doprava ocelových konstrukcí – fond H, značka H 512, časový rozsah 1877–1945.

Rudolf Schnirch, autodoprava a pískové hmoty – fond H, značka H 917, časový rozsah 1942–1950.

Václav Peřina, podnikatelství silničních staveb, Brno – fond H, značka H 920, časový rozsah 1937–1948.

Exico – export a import zboží, a.s. Zlín – fond H, značka H 1190, časový rozsah 1932–1951.

Rapid, mezinárodní zasilatelská společnost, s.r.o. Zlín – fond H, H 1158, časový rozsah 1935–1948.

Fyzické a právnické osoby – doprava a zasilatelství Krajský soud civilní v Brně

Hofmann u. Co., Spedition und Komissionsgeschäft in Brünn časový rozsah 1894–1910, fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

Eliška Šancová, koncesovaná nepravdělná doprava nákladů, Veverská Bitýška, časový rozsah 1944–1949 – fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

Šaumanová A. a Staníček K., vývozní společnost, Blansko časový rozsah 1920–1924 – fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

F. H. Šilhan, prodej koksu a uhlí a povoznictví, Brno Severní nádraží, časový rozsah 1919–1947 – fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

Šmerda a Linhart, zasilatelství, Brno, Palackého ul. Časový rozsah 1921–1931 – fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

Josef Šrámek, zasilatelství, Brno, časový rozsah 1910–1952 – fond C11 Krajský soud civilní v Brně, firemní agenda 1863–1949, rejstřík firem.

Seznam použité literatury:

Obecný zákoník obchodní platný v historických zemích Československé republiky se zákony úvodními, zejména zákonem ze dne 17. prosince 1862 č. 1 ř. z. ex 1863. Upravili a poznámkami i nálezy nejvyšších soudních stolic opatřili JUDr. Rudolf Dominik a JUDr. Karel Kizlink. Praha: Nákladem Vladimíra Orla, 1927.

BALÍK, S., – HLOUŠEK, V., – HOLZER, J., et al. *Politický systém českých zemí 1848–1989.* Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004.

DAŇHA, J., – HORNA, F., – MINISTER, J., *Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky.* 1. vyd. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937.

HOSKOVEC, Z., *Právo obchodní a směnečné.* Praha: Vydáno vlastním nákladem autora, 1948.

ELIÁŠ, K., – BEJČEK, J., – HAJN, et. al. *Kurs obchodního práva. Obecná část. Soutěžní právo.* 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2004.

JANÁK, J., *Dějiny Moravy. Díl 3/1 Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999.

JAKUBEC, I., – JINDRA, Z., – DUDEK, F. et. al. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007.

PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo I.* Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2005.

ŠVAMBERG, G., *Právo firemní.* In: *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916–1917.* Praha: JUDr. František Košťál, 1917.

Summary

The Names of of Companies and Trades yesterday and today

The Paper describes the Names of Merchants and Trading Companies. Principles of Trade law. Mentioned legislation is enshrined in the Universal Commercial Code of 1863. The Paper mainly discussed the Main Principles of Trade law. Shown is the development of Businesses and Business relations. At this time In particular, the Principles of Clarity, Appropriateness, Consistency, Exclusivity and

Recognisability. Very important was the Principle of Traceability of people. The Person who was in the name of the Company, secured the obligations of the Company. Individual policies are included for comparison with current legislation. Also there are some of the historical principle remains valid. These Historical Legal principles are very valuable argument value also for the Present law. The Paper also listed the various forms of Commercial Companies. Also shown is the Application of the principles in creating a Business name and Company name. In conclusion, the list of historical names of Companies and Merchants doing business in transport.

FALCIDIÁNSKÁ KVARTA A BGB*

Radek Černoch**

Úvodem

Tento příspěvek navazuje na mé první vystoupení¹ na doktorandském semináři Katedry dějin státu a práva, předchůdci to současného setkání československých doktorandů a postdoktorandů. Tehdy jsem se věnoval institutu Falcidiánské kvarty s důrazem na její zakotvení či nezakotvení od vydání ABGB² až po návrh nového občanského zákoníku, jenž byl v mezidobí schválen.³ Nevěnoval jsem se však úpravě Falcidiánské kvarty ve vztahu k BGB,⁴ a to vzhledem k rozsáhlosti a komplikovanosti materie, jakož i spíše jen epizodní a toliko na Hlučínsko (*Hultschiner Ländchen*) omezené platnosti BGB na našem území,⁵ nepočítáme-li období druhé světové války. Cílem tohoto příspěvku je zmíněný nedostatek napravit, a to i z toho

* Tento článek vznikl s podporou programu rektora MU na podporu studentských projektů: MUNI/A/0824/2012 „Vojenský testament ve světle justiniánské kodifikace“.

** JUDr. Radek Černoch, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta v Římě a domácím právním vývoji. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. (eds.), *Sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 2 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 13–21.

² Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů. (dále jen „ABGB“).

³ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen „NOZ“).

⁴ Zákon č. 21/1896 RGBI., Bürgerliches Gesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „BGB“). Německé předpisy citovány dle: *Gesetze im Internet* [online]. [cit. 2013-01-18]. Dostupné z: <<http://www.gesetze-im-internet.de/>>.

⁵ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.), *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno: MU, 2011, s. 99.

důvodu, že BGB patří k celosvětově nejvýznamnějším občanským zákoníkům a jako takové bylo i jedním z významnějších zdrojů pro tvorbu NOZ.⁶

Quarta Falcidia

Falcidiánská kvarta (*quarta Falcidia*, *falcidische Quart*) byla zakotvena roku 40 př. n. l. *lege Falcidia de legatis*. Falcidiánská kvarta zanechávala dědici alespoň čtvrtinu dědictví nezatíženou odkazy (*legatis*), protože jsou odkazy poměrně kráceny v případech, kdy tuto míru převyšují. Postupně pak došlo ke vztažení stejných pravidel i na *fideicommissa*, *mortis causa donationes* i *condiciones implendas causa datum*.⁷

Za *rationem legis* tak na první pohled můžeme považovat majetkový zájem dědice, aby dědictvím získal alespoň nějaký majetek, poněvadž na něj přecházely i všechny zděditelné závazky zůstavitele.⁸ Nebylo-li by zakotveno pravidlo *quartae Falcidiae*, docházelo by v případech odkazy přetížené pozůstalostí velmi často k odmítnutí ztrátového dědictví, v důsledku čehož by dědic sice nic nezískal, ale také nic netratil. Vzhledem k tomu, že okamžik nabytí odkazu (*dies veniens*) je vázán na realizaci dědické posloupnosti,⁹ tráť případným odmítnutím odkazu též odkazovníci, i je tak nepřímou chrání *quarta Falcidia*. Zde tudíž spatřujeme hlavní účel *quartae Falcidiae*. Konečně odmítnutím dědictví a zmařením dědické posloupnosti je zasahováno i dobré jméno zůstavitele a nedochází k realizaci jeho vůle, v konečném důsledku tak *quarta Falcidia* brání i tomuto nežádoucímu jevu.

⁶ *Důvodová zpráva – konsolidovaná verze*. [online]. [cit. 2012-12-28]. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/tiny-mce-storage/files/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>>. s. 17.

⁷ SOMMER, O., *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Reprint původního vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, s. 331.

⁸ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M., *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 267.

⁹ SOMMER, O., *Op. cit.* s. 327.

Erbrecht

BGB věnuje úpravě práva dědického knihu pátou (*Buch 5*). Pokud jde o postavení dědice, je tento považován za právního i majetkového nástupce zůstavitele,¹⁰ pročež je jeho odpovědnost za pozůstalostní dluhy zásadně neomezená.¹¹ Odkazy jsou považovány za pozůstalostní dluhy, odkazem obtížený dědic tudíž odpovídá za jeho splnění i svým vlastním majetkem,¹² jen v případě pododkazu je odpovědnost za něj limitována výší odkazu.¹³ Narozdíl od práva římského je možný souběh testamentární a zákonné dědické posloupnosti.¹⁴

Obdobně jako v právu římském je velký důraz kladen na vůli zůstavitele, jemuž je dán široký výběr pořízení universální (*Testament*,¹⁵ *Erbvertrag*¹⁶) i singulární povahy (*Vermächtnis*,¹⁷ *Auflage*¹⁸), a to i s možností povolání vázaného na podmínku (*Bedingung*).¹⁹ Povaha zmíněných institutů v zásadě odpovídá jejich římskoprávním protějškům v případě závěti a odkazu, či obecně sdílenému konceptu v případě smlouvy dědické.

Bližší vymezení si však zaslouží institut *Auflage*. Jde o příkaz zůstavitele obtíženému k určitému plnění. Zůstavitel tento příkaz může nařídit prostřednictvím testamentu či dědické smlouvy.²⁰ Obtíženým pak je dědic či odkazovník. Obsahem *Auflager* může být jakékoliv konání či opomenutí, přičemž beneficiář může být vymezen i obecně (e. g. chudí obce) či nemusí jít o subjekt práva (e. g. může být uložena péče o hrobové místo). Od odkazu se *Auflage* liší tím, že beneficiář, třebaže by i byl jednoznačně určen, nemá právní nárok na plnění.²¹ Zároveň však ne-

¹⁰ HENNIG, M., *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB. Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*. Berlin: Duncker & Humblot; 1999, s. 193.

¹¹ BROX, H., *Erbrecht*. 19. nově přepracované vydání. Köln+Berlin+Bonn+München: Carl Heymanns Verlag, 2001, s. 383.

¹² *Ibidem.* s. 260.

¹³ *Ibidem.* s. 261.

¹⁴ *Ibidem.* s. 31.

¹⁵ § 2064 a násl. BGB.

¹⁶ § 2274 a násl. BGB.

¹⁷ § 2174 a násl. BGB.

¹⁸ § 2192 a násl. BGB.

¹⁹ § 2074 a násl. BGB.

²⁰ BROX, H., *Op. cit.* s. 263.

²¹ *Ibidem.* s. 264.

jde o *legem imperfectam*, neboť plnění mohou požadovat jiné osoby,²² je-li toto ve veřejném zájmu, tak i příslušný správní orgán (*zuständige Behörde*).²³

Vrátíme-li se nyní k českému označení pro *Auflage*, uvádí se zejména příkaz pro odkazovníka, úředně nařízená povinnost či věcné břemeno ze závěti.²⁴ Všechny tři termíny ukazují na některý ze zmíněných aspektů, vzhledem k nastíněné charakteristice tohoto institutu však mohou být poněkud matoucí. Tak jde o příkaz nejen pro odkazovníka, ale i dědice, přičemž je nutno zdůraznit odlišnost takového příkazu od odkazu, pododkazu či instituce vázané na podmínku. O úředně nařízenou povinnost může jít v tom smyslu, že je to právě příslušný správní orgán, kdo *inter alios* je oprávněn požadovat splnění *Auflager*. Konečně může jít nejen o věcné břemeno, ale i o jiný typ plnění, a to nařízený nejen závětí, ale i dědickou smlouvou. Snad lze tedy hovořit obecně o břemenu, nejvýstižnější však bude přidržet se termínu německého. Z pohledu této práce, tedy *quartae Falcidiae*, má *Auflage* obdobnou povahu jako *Vermächtnis*, neboť oba instituty nařizují dědici určité plnění, přičemž se liší toliko osobou oprávněnou toto požadovat, nikoliv však nutně beneficiářem.

Falcidische Quart

Recepce římského práva v Německu se vracela k Iustinianské kodifikaci, *Ge-meines Recht* tudíž zahrnovalo i pravidlo Falcidiánské kvarty. V pruském dědic-kém právu však pozorujeme tendence ke zjednodušování právní úpravy a omezování římskoprávního vlivu, což se projevilo vynecháním Falcidiánské kvarty z návrhu zákoníku roku 1751 (*Corpus iuris Fridericiani*) a zejména ALR (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*), účinného od roku 1794.²⁵

Při vytváření BGB, účinného od 1. 1. 1900, to byl mimo jiné i vliv ALR, co zapříčinilo nezahrnutí institutu Falcidiánské kvarty do nového zákoníku.²⁶ Na první pohled bychom se tedy mohli spokojit s konstatováním, že v BGB Falcidiánské kvarta přítomna není. Znamená to však, že v BGB není Falcidiánská kvarta z toho důvodu, že jí není zapotřebí, poněvadž problémy, které by měla řešit, se díky od-

²² § 2194 BGB.

²³ BROX, H., *Op. cit.* s. 265.

²⁴ HORÁLKOVÁ, M., *Německo-český právní slovník. Deutsch-tschechisch Rechtswörterbuch*. Voznice: Leda, 2003, s. 44.

²⁵ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 38.

²⁶ *Ibidem.* s. 186.

lišné struktře německého dědického práva nevyskytují, případně se vyskytují toliko v okrajové míře?

Považujeme-li za účel *quartae Falcidiae* zejména realizaci dědické posloupnosti, dále pak ochranu majetkových práv dědice a konečně i realizaci vůle zůstavitele, zkoumejme, zda by pravidlo *quartae Falcidiae* bylo způsobilé přispět k jejich naplnění v systému dědického práva BGB.

Zde pozorujeme, že platnost odkazů (*Vermächtnisse*) není závislá na realizaci dědické posloupnosti,²⁷ jako *dies cedens* tudíž slouží nápad dědictví (*Erbfall*). Jde tedy o obdobnou úpravu jako v NOZ.²⁸ Tím v BGB odpadá hlavní účel *quartae Falcidiae*, pročež by tato byla způsobilá chránit „pouze“ majetkové zájmy dědiců a tím předcházet potenciálnímu odmítnutí dědictví z jejich strany, což by vedlo i ke větší míře shody výsledků dědického řízení s vůlí zůstavitele.

Může být sporné, jak velký by měl být majetkový prospěch dědice z nabytého dědictví a jakým způsobem by k tomu měla právní úprava přispívat. Bylo by tedy žádoucí zajistit, aby dědictví nemohlo být odkazy zcela vyčerpáno? Vždyť dědic se může svobodně rozhodnout, zda dědictví přijmout či odmítnout a měl by tudíž sám zvážit, zda pro něho bude přijetí dědictví výhodné. Můžeme však po dědici toto v obecné rovině skutečně požadovat či zaslouží dědic v tomto ohledu zákonné ochrany ve smyslu *quartae Falcidiae*? Případně, je zde nějaká skupina dědiců, která by této ochrany zasluhovala více než „běžný“ dědic? Takový případ by totiž byl silným argumentem pro zakotvení *falcidischer Quart*.

Odpověď na otázku, do jaké míry má být respektováno přání zůstavitele, je svázána především s kulturním prostředím, obecně však platí, že čím širší je oblast autonomie vůle žijícího jedince, tím většího respektu zpravidla požívá i jeho poslední vůle. Z právního hlediska je tento aspekt problematický z toho důvodu, že zůstavitel již nemůže svá poslední pořízení (ustanovení dědice a rozdělení odkazů) upřesnit. Rovněž nemá možnost reagovat na změny poměrů nastalé po jeho smrti, *via facti* též i krátce před ní. Vyvstává pak otázka, zda, do jaké míry a jakým způ-

²⁷ § 2176 BGB Anfall des Vermächtnisses

Die Forderung des Vermächtnisnehmers kommt, unbeschadet des Rechts, das Vermächtnis auszuschlagen, zur Entstehung (Anfall des Vermächtnisses) mit dem Erbfall.

Nárok odkazovníka (nápad odkazu) vzniká, aniž by bylo dotčeno právo odkaz odmítnout, s dědickým nápadem. (překlad a zvýraznění autor).

²⁸ § 1620 odst. 1 NOZ

Odkazovník nabývá právo na odkaz pro sebe a své nástupce smrtí zůstavitele. (zvýraznění autor).

Citováno dle: *ASPI* [databáze]. Verze 2012. Wolters Kluwer, 2012.

sobem by se mělo právo snažit vůli zůstavitele modifikovat tak, aby tato lépe odpovídala jeho hypotetickým představám.

Jak BGB řeší případy, v nichž by se jinak uplatnila Falcidiánská kvarta

Jelikož Falcidiánská kvarta není v BGB zakotvena, mohou odkazy zcela vyčerpat pozůstalost, dědic tudíž nemá jistotu, že dědictvím nabude nějaký majetek, a to dokonce ani dle práva na povinný díl.²⁹ Vyčerpání pozůstalosti odkazy tak může nabývat stejných účinků jako vydědění, protože se v takovém případě hovoří o „vyděděných dědicích“ („*enterbten Erben*“).³⁰ Pokud chce tedy dědic odkazy vyčerpané pozůstalosti podržet alespoň povinný díl, nezbývá mu než se vzdát dědictví,³¹ tento postup se nazývá *cautela Socini*.³² Jde tudíž o jednu ze situací, kdy moderní zákoník činí pravidlo z římskoprávní výjimky.³³

Udělejme nyní menší odbočku ke *cautelae Socini*. Zůstavitel obmyslel svého syna Jana odkazy převyšujícími povinný díl s tím, že pokud mu to nevyhovuje, má dostat právě díl povinný. Jan si zvolil první variantu. Když po nějaké době Jan zemřel, domáhal se jeho dědic Janova povinného dílu po otci. Janovi bratři však tvrdili, že Jan přijetím odkazů realizoval své právo výběru a ztratil nárok na povinný díl. Z toho důvodu neměl na tento povinný díl nárok ani Janův dědic. Tuto argumentaci podpořil právník Marianus Socinus Sienensis, dle něhož je poté takový postup nazýván.³⁴ Daný mechanismus lze zobecnit i tak, že nelze kombinovat vý-

²⁹ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 189.

³⁰ *Ibidem.* s. 140.

³¹ § 2306 Abs. 1 BGB

Ist ein als Erbe berufener Pflichtteilsberechtigter durch die Einsetzung eines Nacherben, die Ernennung eines Testamentsvollstreckers oder eine Teilungsanordnung beschränkt oder ist er mit einem Vermächtnis oder einer Auflage beschwert, so kann er den Pflichtteil verlangen, wenn er den Erbteil ausschlägt; die Ausschlagungsfrist beginnt erst, wenn der Pflichtteilsberechtigter von der Beschränkung oder der Bescherung Kenntnis erlangt.

Je-li dědic oprávněný k povinnému dílu omezen ustanovením zadního dědice, jmenováním vykonavatele poslední vůle či instrukcí zůstavitele o rozdělení pozůstalosti nebo je-li obtížen odkazem či břemenem, může požadovat povinný díl, (jen) když odmítne dědictví; lhůta pro odmítnutí začíná teprve, když oprávněný k povinnému dílu získá vědomost o omezení či obtížení. (překlad a zvýraznění autor).

³² HENNIG, M., *Op. cit.* s. 136.

³³ *Ibidem.* s. 137.

³⁴ KRČMÁŘ, J., O Substituci fideikommissární k dílu povinnému. In: *Právnícké rozhledy*, roč. 3/1902, č. 13, s. 141.

hody ze dvou důvodů, ale zvolit si pouze jediný, podobně jako v případě římsko-právního postulátu *neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest*.³⁵ Tato maxima ovšem neplatí beze zbytku, kdy výjimku představují osoby vojenské (*nisi sit miles*), přičemž z této výjimky se v moderním právu stává pravidlo, tak jako v mnoha dalších případech,³⁶ včetně *cautelae Socini* v BGB.

Dle BGB tudíž dědic nemusí z dědictví kvůli nemírným odkazům dostat vůbec nic, což je situace, s níž se můžeme setkat i v Iustinianské kodifikaci, jejíž význam pro dobu formování BGB se odráží i v označování tehdejšího německého práva coby *Pandektenrecht*.³⁷ Tak se dle Iustinianského práva *quarta* nezachovává celkem ve třech hlavních případech – jako sankce, jako přání zůstavitele a uplatní-li se *cautela Socini*.³⁸

O sankci jde v takovém případě, dává-li dědic konkludentně najevo, že o *quarta* nestojí. To se může projevit vyplacením některého z odkazů, který by se v případě dodržení *quarta*e poměrně krátil, v plné výši. Stejný důsledek má i nevyžádá-

³⁵ I 2, 14, 5

Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur. habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. (zvýraznění autor)

Pozůstalost obvykle rozdělujeme na dvanáct uncí, které jsou dohromady označovány jako as. Tyto části mají, od unce až po as, svá vlastní označení: šestina, čtvrtina, třetina, pět dvanáctin, polovina, sedm dvanáctin, dvě třetiny, tři čtvrtiny, deset dvanáctin, jedenáct dvanáctin a celek. Nemusí to však být vždy celých dvanáct uncí. Jeden as totiž sestává z tolika uncí, z kolika si to zůstavitel přeje, a tak jestliže někdo ustanoví jednu osobu pouze k polovině, myslí tím celou pozůstalost. Nikdo totiž nemůže zemřít částečně se závětí a částečně bez ní, ovšem s jednou výjimkou, a tou je voják, u něhož závisí na jeho vůli, když pořizuje závěť. Někdo také naopak může svou pozůstalost rozdělit na tolik částí unce, kolik bude chtít.

Citováno dle: BLAHO, P. – SKŘEJPEK, M., *Iustiniani institutiones : Justiniánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010, s. 152.

³⁶ SALÁK, P., *Ius civile, ius gentium, císařské právo a zrušení testamentu*. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 21/2013. (v tisku).

³⁷ HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opravené vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 110.

³⁸ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 190.

ní *beneficii inventarii* či nedodržení podmínek pro jeho uplatnění.³⁹ Takové případy jsou dobře odůvodněny přinejmenším jistou lehkovázností dědice, ne-li jeho zlým úmyslem.

Iustinianské právo umožňuje zůstaviteli nařídít, aby *quarta* nebyla zachována,⁴⁰ čímž se zdá, že se situace opět dostává do stavu *ante legem Falcidiam latam*. Ovšem takový dojem je mylný, neboť jde o důsledek promyšleného jednání zůstavitele, jenž přesně ví, co, proč a v jaké výši chce poskytnout odkazovníkům, přičemž dědic nechť se spokojí s tím, co zbude, i kdyby toho bylo málo. *Lex Falcidia* naproti tomu chrání dědice zůstavitele méně obezřetného, pakliže by k vyčerpání pozůstalosti došlo spíše jen nedopatřením zůstavitele.

Iustinianské právo tudíž přistupuje k derogaci *quartae Falcidiae* jen v odůvodněných případech, zatímco BGB paušálně. Děje se tak totiž bez ohledu na aktivitu dědice, která u Iustiniana umožňuje nezachování *quartae* jako sankci, děje se tak ovšem i bez vůle zůstavitele, který by její nezachování mohl za Iustiniana nařídít. *Quarta Falcidia* má význam především, dojde-li k zůstavitelem nezamýšlenému přetížení pozůstalosti odkazy,⁴¹ kupříkladu kvůli neočekávanému poklesu hodnoty pozůstalosti, kdy *quarta Falcidia* ve skutečnosti vůli zůstavitele nemění, nýbrž naopak napomáhá její realizaci. Tento stav vedl již od vydání BGB k četným návrhům na změnu právní úpravy.⁴² Tvůrci BGB jako by předpokládali, že zůstavitel bude schopen se všemi možnými změnami poměrů *pro futuro* počítat a dle nich konstruuje své dispozice *mortis causa*. Zkušenost však ukazuje, že tomu tak mnohdy není.

Samotné BGB ostatně předpokládá, že se dědici něčeho z pozůstalosti skutečně dostane.⁴³ Stanoví toliko, že ustanovený dědic může odepřít plnění odkazu do té míry, aby odkazovník společně s ním poměrně přispíval na povinný díl jiného.⁴⁴ Tato *Kürzungsrechte* jsou rozšířena v případě, kdy je sám dědic oprávněn k povinnému dílu.⁴⁵ V takovém případě smí dědic zkrátit uložené odkazy potud, aby mu byl jeho povinný díl zachován,⁴⁶ ovšem jen v případě, kdy tento by mu byl zacho-

³⁹ SOMMER, O., *Op. cit.* s. 332.

⁴⁰ *Ibidem.* s. 332.

⁴¹ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 154.

⁴² *Ibidem.* s. 190.

⁴³ *Ibidem.* s. 191.

⁴⁴ § 2318 Abs. 1 BGB.

⁴⁵ REBMANN, K. – SÄCKER, F. J. – RIXECKER, R. (Hrsg.) – SCHLICHTING, G. (Red.) et al., *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 9. Erbrecht. §§ 1922–2385, §§27–35 BeurkG.* 4. vydání. München: C. H. Beck, 2004, s. 1944.

⁴⁶ § 2318 Abs. 3 BGB

ván, nebylo-li by jiného oprávněného k povinnému dílu – pokud sám zůstavitel zatížil dědicův povinný díl odkazy, uvedené krácení možné není a dědici nemusí zbýt vůbec nic.⁴⁷

Závěr

BGB neobsahuje pravidlo *quartae Falcidiae*, čímž ponechává toliko na obězřetnosti zůstavitele provést rozdělení dědictví a odkazů takovým způsobem, aby dědic získal skutečný majetkový prospěch. Takový předpoklad může být problematický, zejména je-li hodnota odkazu oproti očekávání zůstavitele v nepoměru vůči dědictví.⁴⁸ Projevuje se zde i jistý rozpor v ustanoveních BGB, neboť zatímco dědic nemá dědictvím zajištěno nabytí majetku, přesto to některá ustanovení BGB předpokládají, čemuž odpovídá GG⁴⁹ zaručené právo dědiců na majetek,⁵⁰ kdy oba pojmy *Eigentum* a *Erbrecht* jsou upraveny ve stejné větě, tudíž by mezi nimi měla být jistá obsahová souvislost. Dědic by tak měl být nejen právním, ale též i majetkovým nástupcem zůstavitele, což odpovídá i představám tvůrců BGB.⁵¹

Z uvedených důvodů lze považovat absenci *quartae Falcidiae* v BGB za nežádoucí, neboť třebaže její hlavní účel, tedy realizace dědické posloupnosti a s tím i realizace odkazů je zajištěna jinak, majetková práva dědiců si patrně zaslouží podobný typ ochrany, jako poskytovala římským občanům *lex Falcidia*. Tento požadavek je zvláště patrný v případech, kdy v důsledku absence *quartae Falcidiae* mohou nemírné odkazy, nedojde-li k odmítnutí dědictví, zasáhnout do práva nepominutelných dědiců na povinný díl.

Ist der Erbe selbst pflichtteilsberechtigt, so kann er wegen der Pflichtteilslast das Vermächtnis und die Auflage soweit kürzen, dass ihm sein eigener Pflichtteil verbleibt.

Je-li dědic sám oprávněn k povinnému dílu, smí kvůli plnění povinného dílu odkaz a břemeno natolik zkrátit, aby mu jeho vlastní povinný díl zůstal. (příklad a zvýraznění autor).

⁴⁷ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 131.

⁴⁸ *Ibidem.* s. 192.

⁴⁹ Art. 14 Abs. 1 zákona č. 1/1949 BGBI. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „GG“).

Das Eigentum und das Erbrecht werden gewährleistet. Inhalt und Schranken werden durch die Gesetze bestimmt.

Vlastnictví a dědické právo jsou zaručeny. Obsah a omezení jsou stanoveny zákony. (příklad a zvýraznění autor).

⁵⁰ HENNIG, M., *Op. cit.* s. 193.

⁵¹ *Ibidem.* s. 193.

Seznam použité literatury:

- BLAHO, P. – SKŘEJPEK, M., *Iustiniani institutiones: Justiniánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010, 411 s.
- BROX, H., *Erbrecht*. 19. nově přepracované vydání. Köln + Berlin + Bonn + München: Carl Heymanns Verlag, 2001, xxxiv+500 s.
- ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta v Římě a domácím právním vývoji. In: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J. (eds.), *Sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 2 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 13–21.
- Důvodová zpráva – konsolidovaná verze*. [online]. [cit. 2012-12-28]. 598 s. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>>.
- Gesetze im Internet* [online]. [cit. 2013-01-18]. Dostupné z: <<http://www.gesetze-im-internet.de/>>.
- HENNIG, M., *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB. Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*. Berlin: Duncker & Humblot; 1999, 201 s.
- HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opravené vydání. Praha: J. Otto, 1910, 1243 s.
- HORÁLKOVÁ, M., *Německo-český právní slovník. Deutsch-tschechisch Rechtswörterbuch*. Voznice: Leda, 2003, 384 s.
- KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M., *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, xxii + 386 s.
- KRČMÁŘ, J., O Substituci fideikommissární k dílu povinnému. In: *Právní rozhledy*, roč. 3/1902, č. 11, s. 119–121 + č. 12, s. 129–130 + č. 13, s. 141–143 + č. 14, s. 154–156.
- REBMAN, K. – SÄCKER, F. J. – RIXECKER, R. (Hrsg.) – SCHLICHTING, G. (Red.) et al., *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 9. Erbrecht. §§ 1922–2385, §§ 27–35 BeurkG*. 4. vydání. München: C. H. Beck, 2004, xlvii + 2388 s.
- SALÁK, P., *Ius civile, ius gentium, císařské právo a zrušení testamentu*. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 21/2013. (v tisku).
- SOMMER, O., *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Reprint původního vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 356 s.

VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.), *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno: MU, 2011, 280 s.

Seznam použitých pramenů:

Iustiniani Institutiones

I 2, 14, 5

Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů (v textu jen „ABGB“).

Zákon č. 21/1896 RGBl., Bürgerliches Gesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „BGB“).

§ 2064 BGB

§ 2194 BGB

§ 2074 BGB

§ 2274 BGB

§ 2174 BGB

§ 2306 Abs. 1 BGB

§ 2176 BGB Anfall des Vermächtnisses

§ 2318 Abs. 1 BGB

§ 2192 BGB

§ 2318 Abs. 3 BGB

Zákon č. 1/1949 BGBl. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „GG“).

Art. 14 Abs. 1 GG

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen „NOZ“).

§ 1620 odst. 1 NOZ

Summary

Falcidian Portion and German Civil Code (BGB)

This paper analyses the relation between Falcidian Portion (quarta Falcidia) and BGB (German Civil Code). Grounds for omitting the rule of Falcidian Portion are briefly explained, however, the main attention is paid to examinations of consequences caused by the absence of Falcidian Portion within BGB. Comparison with Roman law shows that Falcidian Portion would fit the system of BGB and would provide protection of heirs that would be suitable especially in case of unpretermitted heirs.

ÚMLUVA O NATURALIZACI MEZI ČESKOSLOVENSKEM A USA Z ROKU 1928*

František Emmert**

Zásada jediného státního občanství v meziválečném období

Československo patřilo v meziválečném období mezi státy, jejichž právní úpravy z principu odmítaly dvojí či vícenásobné občanství u vlastních státních občanů a k jeho možné existenci přistupovaly jako k nežádoucímu jevu, kterému se snažily předcházet. Ostatně, jednalo se ve své době o celosvětově převažující trend. Svrchovanost státu nad občany tehdy požívala přednosti před individuálními právy jednotlivce. Státy si činily na své stále obyvatele/státní občany „výhradní nárok“ z celé řady důvodů, zejména však kvůli povinnostem občana vůči státu (mezi nejvýznamnější patřila povinnost vojenské služby).

Československé právní předpisy upravující v letech 1920 až 1938 institut státního občanství (tj. ústavní zákony, vyhlášky a nařízení) a rovněž také mezinárodní smlouvy a mezistátní dohody, ke kterým Československá republika ve 20. a 30. letech 20. století přistoupila, směřovaly k předcházení vzniku vícenásobné státní příslušnosti u československých občanů.

Zásadu jediného státního občanství zakotvovala sama první československá ústava z roku 1920 a to hned ve dvou ustanoveních § 4 *Úst 1920*.¹ Nicméně ani tento ústavní článek nemohl sám o sobě vzniku vícenásobného občanství efektivně zabránit, pokud docházelo u jednotlivce – československého státního občana – ke kolizi právních úprav státního občanství více států již při narození.

* Dílo vzniklo s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i. (RVO:68378122).

** JUDr. František Emmert, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno; Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i.

¹ Citace ustanovení § 4 *odst. 1* ústavy: „*Státní občanství v Československé republice je jediné a jednotné.*“ Citace ustanovení § 4 *odst. 3* ústavy: „*Příslušník cizího státu nemůže být zároveň příslušníkem Československé republiky.*“

Krátce po přijetí ústavy definoval státní občany nově vzniklé Československé republiky navazující *ústavní zákon č. 236/1920 Sb. z 9. dubna 1920, kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v Republice československé s účinností od 16. července 1920.*² Okruh státních občanů zákon vymezoval se zpětnou platností od okamžiku vzniku Československa čili od 28. října 1918.

V jednotlivých člancích zákon vylučoval možnost vzniku vícenásobné státní příslušnosti u československých občanů v souvislosti s vyhlášením Československé republiky. Československým občany se podle zákona staly *ipso facto* a bez dalších formalit (např. podání žádosti, apod.) všechny osoby (a jejich děti) se stálým bydlištěm na území nového státu, dále osoby, které vstoupily do státní služby ve prospěch státu a rovněž také osoby českého a slovenského původu bez bydliště na území nového státu, které pro československé občanství optovaly podle několika tehdejších mezinárodních a mezistátních dohod, které podle zásad reciprocity řešily státoobčanské otázky a upravovaly výkon práva opce u kategorie osob, které měly po rozpadu Rakousko-Uherska teoreticky souběžný nárok na dvě státní občanství,³ avšak musely se rozhodnout pouze pro jedno. Právo opce pro československé občanství bylo ovšem podle těchto smluv a dohod přiznáno pouze osobám, které až do října 1918 byly rakousko-uherskými státními občany a v době opce měly stálé bydliště na ostatním území bývalé podunajské monarchie mimo území nově vzniklé Československé republiky. Příslušné dvoustranné smlouvy byly podepsány s ostatními nástupnickými státy rozpadlého Rakousko-Uherska.

Na tyto smlouvy navazovaly ještě další mezistátní dohody, jejichž cílem bylo předcházení vzniku dvojího občanství v důsledku pozdějších poválečných změn státních hranic, a které Československo uzavřelo se třemi sousedními státy: Rakouskem, Německem a Polskem.

Kolizi státního občanství se sousedním Rakouskem řešila tzv. *Brněnská smlouva*, tj. *Smlouva mezi Republikou československou a Republikou rakouskou o státním občanství a ochraně menšin*, podepsaná v Brně dne 7. června 1920, která vstoupila do československého právního řádu jako *smlouva č. 107/1921 Sb.* Rozšiřovala okruh osob, které automaticky získávaly československé občanství nebo pro něj mohly optovat.

² V částech zákona odkazujících na ustanovení mezinárodních smluv samotný zákon stanovil účinnost těchto ustanovení až od okamžiku závaznosti těchto smluv pro Československou republiku.

³ Např. československé a italské, československé a jugoslávské či československé a rumunské.

Úpravu státoobčanských vztahů s Německem řešila *Smlouva o státním občanství mezi republikou Československou a říší Německou*, podepsaná v Praze dne 29. června 1920, jenž vstoupila do československého právního řádu jako *smlouva č. 308/1922 Sb.*⁴ Později – v roce 1936 – byla ze strany Německa (tehdy již nacistického) vypovězena.

29. listopadu 1920 byla v Praze podepsána také československo-polská smlouva, která upravovala otázky státního občanství mezi oběma státy.⁵ Avšak tato smlouva nakonec nebyla ratifikována a nikdy nevstoupila v platnost. Namísto ní byla 23. dubna 1925 ve Varšavě podepsána *Smlouva mezi Republikou československou a Republikou polskou o otázkách právních a finančních*, která vstoupila do československého právního řádu jako *smlouva č. 56/1926 Sb.* Státoobčanské otázky upravovala v ustanovení *čl. 1 odst. 2.*

Regulační význam pro výkon jediného československého státního občanství měly později ještě další právní předpisy nižší právní síly (zejména nařízení) přijaté a začleněné do československého právního řádu v průběhu 20. let 20. století.

Normotvorbou všech poválečných československých zákonů a mezistátních dohod o státním občanství přitom prostupovala zásada, že do státního svazku s Československou republikou mohou vstupovat pouze osoby s tímto státem úzce spjaté a v drtivé většině žijící na jejím území, případně osoby, u kterých se předpokládalo, že se na území státu přestěhují. Československo rozhodně nestálo o státní občany trvale žijící v zahraničí.

Pro druhou polovinu 19. století a rovněž i pro začátek 20. století přitom byla současně charakteristická vysoká míra vystěhovalectví z českých zemí a zejména ze Slovenska, která pokračovala i po vzniku samostatného státu. Češi a Slováci odcházeli především do Spojených států amerických a Kanady, po roce 1918 také do Francie. Mezi cílové země vystěhovalců patřily rovněž Brazílie a Argentina. Byť si tyto krajané v první a často i ve druhé generaci uchovávali velmi úzké citové pouto ke staré vlasti a zejména v období první světové války významně podporovali československý zahraniční odboj,⁶ přesto se o jejich poválečném zahrnutí do státoob-

⁴ Československá republika tehdy získala malou část německého území a to slezský region Hlučínsko (lidově Prajská či Prajsko), obývaný českou menšinou. Naproti tomu ve vztahu s Rakouskem a Polskem se jednalo o menší korekce vzájemných hranic.

⁵ Polsko, které stejně jako Československo, patřilo k vítězným dohodovým státům, jevilo nejmenší ochotu k ústupkům v otázce pohraničních změn. Tato neústupnost dokonce vedla v lednu 1919 ke krátkému vojenskému konfliktu mezi oběma státy, tzv. sedmidenní válce o Těšínsko.

⁶ Připomeňme v této souvislosti relativně málo známý fakt, že z českých a slovenských krajanů byly na území Spojených států a Velké Británie sestaveny vojenské jednotky podřízené

čanského svazku s Československou republikou nikdy vážně ani neuvažovalo. S odkazem na fakt, že již byli občany jiných států a do nově vzniklé republiky se nebyli ochotni vrátit.

Československý postoj v otázce principu jediného státního občanství tehdy plně korespondoval i s tehdejšími zájmy Spojených států – tehdy nejvýznamnější přistěhovalecké země, na jejímž území žily v roce 1918 statisíce přistěhovalců českého a slovenského původu. Také USA se snažily vzniku vícenásobné státní příslušnosti předcházet a to formou uzavírání dvoustranných mezistátních dohod o regulaci státního občanství nových přistěhovalců (tzv. *naturalizačních dohod*). Již ve druhé polovině 19. století USA podepsaly dohody s celou řadou evropských zemí, ze kterých přistěhovalci přicházeli ve větší míře. V roce 1871 byla podepsána *Smlouva o státním občanství* dokonce i mezi USA a Rakousko-Uherskem.

Po vzniku samostatné Československé republiky panoval oboustranný zájem na přípravě a podpisu tzv. *naturalizační úmluvy*, ve které by se Československo zřeklo svých bývalých občanů trvale žijících ve Spojených státech. Jednání usnadňovaly úzké a přátelské vztahy mezi oběma státy.

Sjednání úmluvy a její uplatňování

K uzavření smlouvy s USA nakonec došlo až deset let po vzniku samostatného Československa.⁷ Obě země k tomu vedla naléhavá potřeba smluvně upravit státo-občanské vztahy mnoha desítek tisíc přistěhovalců pocházejících z území nově vzniklé Československé republiky, kteří se před i po vzniku samostatného státu vystěhovali do USA. Právě jich se úmluva o naturalizaci týkala především, byť podle zásad a obyčejů mezinárodního práva byla smlouva koncipována jako plně reciproční, tudíž vztahovala se i na bývalé americké občany pobývajících na území nově vzniklého Československa.

Úmluva o naturalizaci mezi Československem a Spojeným státy americkými byla podepsána 16. července 1928 v Praze. Součástí československých právních

Československé národní radě v Paříži (tzv. legie). Do „amerických legií“, které měly základnu ve Stamfordu nedaleko New Yorku, vstoupily tisíce dobrovolníků. Náborová kancelář do těchto legií byla otevřena např. i v na Havajských ostrovech. Dokonce i na území Kanady vznikla československá jednotka – 223. *prapor*. Příslušníci těchto jednotek ovšem po roce 1918 většinou zůstali ve Spojených státech a do vlasti předků se nevrátili.

⁷ Od této části je příspěvek zčásti převzatým a zčásti přepracovaným a doplněným textem podkapitoly z odborné monografie téhož autora: EMMERT, F., *Česká republika a dvojí občanství*. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 63–70.

přepisů se stala 7. prosince 1929, kdy byla publikována formou zákona č. 169/1929 Sb., avšak se zpětnou platností tří týdnů před vyhlášením, tedy od 14. listopadu 1929. Prováděcí předpis byl podle tehdejších zvyklostí vydán také formou zákona a to č. 60/1930 Sbírky zákonů a nařízení, jímž se provádí Úmluva o naturalizaci. Zákon byl publikován 29. dubna 1930.⁸

Navzdory přehledné formulaci⁹ a vydanému prováděcímu předpisu se úmluva později stala předmětem chybných či nepřesných výkladů a nebyla z americké ani československé strany pod delší dobu vůbec dodržována. Debata o výkladu některých ustanovení dokonce pokračovala i po politických změnách v Československu v roce 1989 a po vzniku samostatné České republiky v roce 1993. Některé problematické body musel řešit i Ústavní soud České republiky. Nakonec byla úmluva 20. srpna 1997 zrušena z československé strany a to *Sdělením ministerstva zahraničních věcí č. 229/1997 Sb.*

Podle ustanovení úmluvy občané smluvních států, kteří naturalizací nabyli občanství druhé země, pozbyli ke dni jeho přiznání dosavadní občanství země původu. Podle *článku I odst. 3* by toto ustanovení dočasně pozbývalo platnosti, pokud by se jedna ze smluvních stran ocitla ve „válečném stavu“. Po jeho skončení by se platnost ustanovení opět automaticky obnovila. *Článek II* chránil naturalizované občany před jejich trestním stíháním v zemi původu za nesplnění povinnosti nástupu k vojenské službě. *Článek III* liberalizoval podmínky návratu naturalizovaného občana zpět do země původu. Pokud by se takový občan opět trvale usadil v zemi původu „bez úmyslu se vrátit“, občanství nabyté naturalizací by ztratil. Ustanovení *článku III* přitom blíže specifikovalo pobyt „bez úmyslu se vrátit“ jako pobyt po dobu delší než dva roky. Úmluva ovšem neřešila, zdali občan v takovém případě nabýval zpět původní státní příslušnost. To mezistátní úmluva nechávala na právní úpravě příslušné země.

Úmluva o naturalizaci vnesla do československého právního řádu novou formu pozbývání československého občanství. Zatímco před účinností úmluvy bylo přípustné pozbytí občanství během života pouze propuštěním ze státního svazku podle § 21 *zák. čl. L 1879*, nyní přibyla i nová možnost ztráty občanství naturalizací čili právním aktem jiného státu bez jakékoliv součinnosti československého státu. Ztráta občanství nově nastávala *ex lege*.

Nelze souhlasit s některými názory rozšířenými mezi částí odborné obce, podle kterých úmluva obsahovala nejednoznačná ustanovení. Naopak, formulace úmluvy vyznívaly zcela jasně. Problémy s uplatňováním a efektivní realizací úmluvy se tý-

⁸ Srov. ČERNÝ, J., VALÁŠEK, M., *České státní občanství*. Praha: Linde, 1996, s. 129–131.

⁹ Úmluva obsahovala pouze čtyři stručné články.

kaly výhradně její aplikace a používání (či spíše nepoužívání) v praxi v nelehkých historických obdobích, kterými Československo ve 20. století procházelo.

Komplikovaná otázka retroaktivity úmluvy

Určité nejasnosti ohledně výkladu úmluvy přeci jen vyvstaly už bezprostředně po jejím přijetí. Týkaly se otázky retroaktivity vyjádřené v ustanovení *článku I odst. 2*, podle kterého se úmluva dotýkala státních příslušníků, „kteří byli anebo budou naturalizováni“ ve druhé smluvní zemi. Z formulace „byli naturalizováni“ lze dovodit zřejmou retroaktivitu ustanovení úmluvy, avšak nelze s jistotou dovodit, zdali se vztahovala pouze na třítydenní období mezi začátkem účinnosti úmluvy (14. listopadu 1929) a její pozdější publikací ve sbírce (7. prosince 1929) nebo rovněž i na celé období mezi vznikem Československa a nabytím účinnosti úmluvy.

Podle metodického výkladu prováděcího předpisu z roku 1930 ztratily podle úmluvy československé občanství všechny osoby naturalizované v USA v celém období let 1918 až 1929. Nevzniklo tedy právní vakuum.

Pro nepřipustnost zachování československého občanství osobám naturalizovaným v letech 1918 až 1929 v USA jednoznačně svědčí vedle ustanovení úmluvy o občanech, kteří „byli naturalizováni“, také další československé právní normy, zejména pak již zmíněný § 4 *ústavy*.

Úmluva svým obsahem navíc navazovala na podobnou *Úmluvu o státním občanství* uzavřenou v roce 1871 mezi USA a Rakousko-Uherskem.¹⁰ Podle ustanovení *článku I odst. 1* této úmluvy ztrácely rakousko-uherské státní občanství všechny osoby, které po pěti letech pobytu v USA získaly americké občanství naturalizací. Platnost tohoto zákona (mezinárodní smlouva byla uveřejněna v rakousko-uherské *Říšské sbírce zákonů*) byla obecně potvrzena československým recepčním *zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého*, který recipoval rakousko-uherský právní řád v jeho celistvosti. Už z tohoto vykladu lze dovodit nepřipustnost zachování československého občanství u osob naturalizovaných v USA v letech 1918 až 1928, neboť americko-rakousko-uherská smlouva z roku 1871 zůstávala po 28. říjnu 1918 závazná pro nástupnické státy, které vznikly na troskách podunajské monarchie. Československo plně přijalo nástupnictví po

¹⁰ *Říšská sbírka zákonů* RGBI č. 74/1871.

Rakousko-Uhersku, byť sukcese států v té době ještě nebyla upravena mezinárodními normami.¹¹

Všichni českoslovenští občané, kteří v rozmezí od 28. října 1918 do 14. listopadu 1929 byli naturalizováni ve Spojených státech amerických, ztratili československé občanství podle § 4 *Ústavní listiny* a podle čl. 1 *Úmluvy o státním občanství* mezi USA a Rakousko-Uherskem z roku 1871 a s největší pravděpodobností také podle retroaktivních účinků *Úmluvy o naturalizaci mezi Československem a Spojenými státy americkými* z roku 1928.

(Ne-)uplatňování úmluvy v letech 1948 až 1989

Největší obtíže provázely uplatňování úmluvy v období komunistického režimu v Československu v letech 1948 až 1989, zejména pak v období let 1948 až 1973, a to zejména z důvodu špatných mezistátních vztahů mezi Československem a USA v souvislosti s tzv. *studenou válkou* mezi Východem a Západem, kdy ve Spojených státech amerických postupně žádaly o politický azyl desítky tisíc československých občanů.

Hlavní překážka v aplikaci úmluvy v tomto nelehkém období spočívala především v nedostatečné výměně relevantních informací o naturalizovaných občanech mezi USA a Československem, což znesnadňovalo používání úmluvy.

Povinnost vzájemného informování nebyla zakomponována dokonce ani do *Konzulární úmluvy mezi Československou socialistickou republikou a Spojenými státy americkými* podepsané 9. července 1973 v Praze.¹² Konzulární úmluva přitom byla dojednána, vypracována a uzavřena v meziobdobí přechodného uvolnění vztahů mezi Východem a Západem a v periodě oslabení tzv. *studené války* na konci 60. let a v první polovině 70. letech 20. století.¹³

O zlepšení vztahů se západními zeměmi, včetně Spojených států, tehdy usilovalo především reformní vedení KSČ v období tzv. *pražského jara* v roce 1968.

¹¹ Dnes by se podobná otázka řešila podle ustanovení *Vídeňské úmluvy o sukcesi států ve vztahu ke smlouvám* z roku 1978, podle kterých by zmiňovaná mezinárodní úmluva byla pro nástupnický stát rovněž závazná.

¹² Konzulární úmluva byla publikována *Vyhláškou ministerstva zahraničních věcí č. 28/1988 Sb.*

¹³ Ve stejném období došlo také k podpisu mezistátní smlouvy mezi tehdejším Československem a Spolkovou republikou Německo o narovnání vzájemných vztahů. Československo tehdy na mezinárodní konferenci v Helsinkách přijalo také mezinárodněprávní závazek ohledně dodržování lidských a občanských práv.

Víza k návštěvě staré vlasti tehdy obdržela řada československých emigrantů a bývalých státních občanů mezitím naturalizovaných v USA. Protireformní síly, které po sovětské okupaci 21. srpna 1968 postupně přebíraly politickou moc v Československu, tehdejší snahy reformního vedení označovaly za součást údajné snahy o vystoupení z tzv. *socialistického tábora* a za paktování se s imperialisty. Zůstává historickým paradoxem, že to byly právě protireformní síly, později transformované v tzv. *normalizační vedení*, které ve snaze o zlepšení vztahů se západními státy nejen pokračovaly, ale dokonce je v případě vztahů s USA a Spolkovou republikou Německo dotáhly do úspěšného konce a uzavřely s těmito státy dvoustranné smlouvy.

V konzulární úmluvě s USA se československá strana zavázala k významnému ústupku. Dala totiž smluvní záruky, že bude s osobami, které přicestují do Československa za účelem dočasné návštěvy s americkým cestovním pasem a platnými československými vízy, zacházet tak, jakoby se jednalo o americké občany, byť by současně mohly být podle československého práva považovány i za občany Československa a umožní těmto osobám dočasným pobyt na území státu a rovněž odjezd ze země bez dalších dokumentů.

Vymezení období pozastavení platnosti úmluvy Ústavním soudem ČR

Význam *Úmluvy o naturalizaci mezi Československem a Spojeným státy americkými* kupodivu výrazně vzrostl po politických změnách v Československu po roce 1989. Nová právní úprava totiž podmiňovala uplatnění restitučních nároků v Československu zachováním československého (později českého) občanství,¹⁴ čímž byli českoslovenští emigranti a jejich potomci naturalizovaní v USA v průběhu 20. století z restitucí vyloučeni.

Československé občanství tyto osoby přitom ztratily právě na základě *Úmluvy o státním občanství mezi USA a Rakousko-Uherskem z roku 1871* a později na základě *Úmluvy o naturalizaci mezi Československem a Spojenými státy americkými z roku 1928* s jejími retroaktivními účinky od okamžiku vzniku Československé republiky 28. října 1918, a proto jim po roce 1990 občanství nebylo vráceno podle ustanovení *zákona č. 88/1990 Sb., kterým se mění a doplňují předpisy o nabývání*

¹⁴ *Zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě, ve znění pozdějších předpisů, shodně podmiňovaly přístup k majetkovým restitucím zachováním českého, respektive československého státního občanství.*

a pozbývání československého státního občanství. Zákon se totiž vztahoval na bývalé československé občany, kterým bylo občanství československou stranou odejmuto v rozporu s mezinárodněprávními závazky tehdejšího Československa.

Právní zástupci neúspěšných zájemců o restituce z řad československých vystěhovalců do USA po roce 1989 argumentovali výkladem, že úmluva se na část vystěhovalců údajně nevztahovala.

Úmluva z roku 1928 totiž obsahovala v článku 1 odst. 3 klauzuli o dočasné neplatnosti ustanovení smlouvy po dobu, po kterou by se jeden ze smluvních států nacházel ve „válečném stavu“. Československo a USA se během trvání platnosti úmluvy ve „válečném stavu“ skutečně ocitly a to za druhé světové války. Po dobu „válečného stavu“ naturalizované osoby neztrácely své původní občanství a v případě československých občanů ho dokonce po nich mohli nabývat i jejich potomci narození v tomto období na území USA.

Perspektiva zachování československého občanství části emigrantů vedla v 90. letech 20. století k podávání žalob k českým soudům. K určení okruhu osob, které občanství nepozbyly, bylo potřeba vymezit časový rozsah trvání „válečného stavu“. Touto otázkou se v důsledku ústavní stížnosti dokonce zabýval *Ústavní soud ČR*, jehož právní názor se nakonec stal závazným výkladem.

Z historického hlediska je vymezení trvání druhé světové války jednoznačné. Podle konsenzuálního názoru historiků válka („válečný stav“) trvala od 1. září 1939 (zahájení německého vojenského útoku na Polsko) do 2. září 1945 (podpisu bezpodmínečné kapitulace Japonska). Samozřejmě, účast jednotlivých států na „válečném stavu“ mohla být kratší. USA se do války zapojily až 8. prosince 1941. Pro československý stát, jeho ozbrojené síly i obyvatelstvo válka naopak skončila o něco dříve, už 8. května (popř. 9. května) 1945.

Je ovšem možné, že by „válečný stav“ pro účel výkladu úmluvy mohl trvat i déle, dokonce mnohem déle, než podle výkladu historiků?

Například americká legislativa pro účely posuzování případů emigrace do USA považuje dobu, po kterou se USA nacházely ve „válečném stavu“, celé období druhé světové války čili od 1. září 1939 do 2. září 1945, přestože prvních patnáct měsíců války Spojené státy zůstávaly oficiálně neutrální.

Ústavní soud ČR ve svém rozhodnutí *II ÚS 307/97* z 12. listopadu 1997 vymezil dobu, po kterou se Československo nacházelo ve „válečném stavu“, ještě podstatně velkoryseji. Podle jeho výkladu „válečný stav“ trval od 17. září 1938 do 7. května 1957(!), tj. od začátku německé agrese proti Československu až po znounavázání diplomatických styků s Japonskem.

Za počátek „válečného stavu“ ÚS označil den zahájení koordinovaných útoků *Freikorpsu* (bojůvek sudetoněmeckých separatistů) na četnické stanice a sídla státních úřadů v československém pohraničí, který část odborné literatury označuje jako „pokus o státní převrat“. Soud se přitom opíral o výklad znaků agrese podle mezinárodní *Úmluvy o definici agrese*,¹⁵ ke které Československo přistoupilo 4. července 1933. Podle *článku II bodu 2* úmluvy agrese nemusí být vždy spojena s aktem vyhlášení války. Pro její zahájení plně postačuje faktické konání čili vojenský útok, a to nejen cizího státu, ale také organizovaných ozbrojených skupin napojených na cizí stát a konajících na jeho pokyn, což by odpovídalo útokům a sabotážím sudetoněmeckého *Freikorpsu* na československém území na pokyn nacistického Německa, přičemž část těchto skupin přešla na československé území z Německa a byla vyzbrojena německými zbraněmi. Podle ustanovení zmíněné úmluvy začala německá agrese vůči Československu skutečně 17. září 1938.

V odborné literatuře a dokonce i v prepisech parlamentních rozprav v *Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky* k tématu naturalizační úmluvy s USA se ve značné frekvenci opakuje dezinterpretace, která zcela chybně spojuje datum 17. září 1938 s první všeobecnou mobilizací československé armády. Úmluva neplatila „od 17. září 1938 do 7. května 1957, tj. od první československé mobilizace do navázání diplomatických styků s Japonskem“, uvádějí např. J. Černý a J. Valášek na straně 129 publikace *České státní občanství*. Tento údaj se pak opakuje i v dalších odborných textech týkajících se platnosti úmluvy a podle steno- grafických záznamů ho opakovali i někteří poslanci vystupující na parlamentních schůzích.

Ve skutečnosti první všeobecná mobilizace československé armády byla vyhlášena až 23. září 1938 ve 22 hodin na základě *Vládní vyhlášky č. 183/1938 Sb. z. a n. ze dne 23. září 1938, o vstupu státu do branné pohotovosti*. Ve vyhlášece se dále uvádí, že Československo vstupuje do „stavu branné pohotovosti“ a nikoliv „válečného stavu“. „Stav branné pohotovosti“ byl o týden později opět odvolán.

V analogii s výše uvedenou argumentací ústavního soudu se nabízí logická úvaha, zdali se Československo nenacházelo ve „válečném stavu“ také v období po 21. srpnu 1968, kdy armády pěti zemí Varšavské smlouvy vstoupily na československé území bez vědomí československé vlády (viz obsah slavného Provolání všemu lidu ČSSR z téhož dne, ve kterém vláda označila vstup vojsk cizích států za „porušení mezinárodního práva“), čímž byla rovněž naplněna kritéria agrese podle londýnské Úmluvy o definici agrese z roku 1933.

¹⁵ Ve francouzské originálu *Convention de definition de L'afression*.

Zatímco stanovení prvního dne „válečného stavu“ v rozhodnutí ÚS odpovídá normám mezinárodního práva, určení posledního dne se naopak jeví jako problematické.

Skutečně se Československo nacházelo ve „válečném stavu“ až do 7. května 1957? Čelilo do tohoto data nepřátelskému útoku, odráželo agresí cizí země, vedlo válečné operace a především, bylo podle mezinárodního práva oprávněné nadále útočit na japonské cíle?

„Válečný stav“ byl fakticky a rovněž i podle právního výkladu dalších států účastnících se druhé světové války ukončen již 2. září 1945.

V období po 2. září 1945 se *Japonské císařství* nemohlo nacházet s Československem ani žádným jiným státem světa ve „válečném stavu“, neboť toho dne bezpodmínečně kapitulovalo na všech frontách a jeho ozbrojené síly zastavily veškeré bojové operace. Souostroví obsadila americká vojska a civilní i vojenskou správu nad poraženou zemí převzaly vítězné spojenecké státy.

Stav bez diplomatických styků, vzájemného mezinárodního uznání či bez podpisu mírové smlouvy nelze automaticky definovat jako pokračování „válečného stavu“, neboť je zde zřejmá absence materiálního obsahu – žádný stát nemohl po 2. září 1945 vést válečné operace proti Japonsku, neboť by tím porušoval mezinárodní právo a jednalo by se o novou agresí. Pro srovnání: s poraženým Německem dosud nebyla podepsána mírová smlouva a o jejím podpisu se ani v budoucnu neuvažuje. Rovněž argumentační spojení navázání diplomatických vztahů s ukončením „válečného stavu“ nenalézá oporu v normách mezinárodního práva. Celá úvaha ÚS proto zůstává poněkud problematická.

Faktem však zůstává, že ryze formálně byl „válečný stav“ mezi Československem a Japonskem skutečně (výslovně) ukončen až *Protokolem o obnovení diplomatických styků mezi ČSR a Japonskem, podepsaným 13. února 1957 v Londýně, s účinností od 8. května 1957. Protokol totiž obsahuje ustanovení o ukončení „válečného stavu“.*

Ústavní soud ve své právním výkladu připouští zjevnou disproporci, jestliže se při stanovení začátku „válečného stavu“ drží materiálního obsahu, zatímco jeho ukončení odvozuje od naplnění striktně formálních náležitostí a navíc značně odlišně od výkladů legislativy jiných států (např. již zmíněných USA).

Rozhodnutí *Ústavního soudu ČR* z roku 1997, velkoryse vymezující trvání „válečného stavu“, nakonec řady restituentů stejně nijak nerozšířilo. Otázkou zachování československého občanství u osob naturalizovaných v USA v době „válečného stavu“ se totiž o tři roky později zabýval také *Nejvyšší soud ČR*. V rozhodnutí *23 Cdo 628/2000* se ztotožnil s právním názorem nižších soudů,

podle kterého „válečný stav“ podle ustanovení *čl. I odst. 3* naturalizační úmluvy pouze odkládal účinek ztráty československého občanství a nikoliv že by rušil samotné důvody k jeho ztrátě. Podle rozhodnutí soudu osoby původem z Československa naturalizované v USA v období mezi 17. září 1938 a 7. květnem 1957 ztratily československé občanství hromadně k 8. květnu 1957.

Na československé emigranty naturalizované v USA se ovšem později vztahovalo ustanovení *§ 1 odst. 1 zákona č. 193/1999 Sb., o státním občanství některých bývalých československých státních občanů*, kterým jim otevíralo cestu k obnově českému občanství ve zjednodušené proceduře.

Summary

The Treaty of Naturalization of 1928 between the United States and Czechoslovakia

The Treaty of Naturalization between the United States and Czechoslovakia was concluded at the U.S. initiative and is one of 26 such treaties concluded by the U.S. in 1928. The Czechoslovakia entered into the treaty in order to, inter alia, prevent its nationals from temporarily emigrating to the United States in order to avoid military duty.

The Czech government then agreed to terminate the Treaty upon exchange of diplomatic notes in 1997.

The text summarizes relevant historical aspects of U.S.-Czechoslovak relations, beginning with the 1928 Treaty on Naturalization and following with the problematic post-World War II Czechoslovak period. A special theme is *article III* of the Treaty on Naturalization provides that Nationals of either country who are naturalized while their country of origin is at war, however, do not lose their original nationality.

IDEOVÉ VÝCHODISKÁ SÚDNEJ REFORMY CÁRA ALEXANDRA II.

Katarína Fedorová*

Cesta k súdnej reforme

„Súdnicstvo je vykonávané ľuďmi zlými, nedôveryhodnými, nemajúcimi nijaké poňatie o zákone, vedúcimi ministerských kancelárii, neschopnými gubernátormi, divíznymi generálmi vo výslužbe.“¹

Súdny systém v Rusku prvej polovice 19. storočia, stojaci na zákonoch Petra I. a Kataríny II., charakterizovala zložitosť, pomalosť, neodbornosť, absencia demokratických princípov a najmä obrovská korupcia, čo vo svojom súčte viedlo k praktickej nevykonalosti práva. Napriek spoločenským spektrom preto panovala zhoda o nevyhnutnosti prestavby archaického súdnicstva, problémom však bola otázka, ako túto zmenu uskutočniť. Už pri prvom reálnom reformnom pokuse v roku 1857 - projekte reorganizácie občianskeho súdneho procesu, cieľom ktorého bolo zníženie počtu súdnych inšancií a prísnejší výber sudcov a justičných úradníkov, na seba narazili dve myšlienkové koncepcie budovania súdnicstva – tzv. liberálna a konzervatívna. Liberáli, ktorých vzorom boli západoeurópske krajiny, požadovali úplnú prestavbu celého súdneho systému, kým konzervatívci, ktorí si želali hľadať východisko v historickej skúsenosti Ruska, by sa uspokojili iba s miernymi zmenami, riešiacimi najpálčivejšie problémy. Neželali si, aby do ruského súdnicstva boli zavedené „západoeurópske“ princípy ústnosti, verejnosti, bezprostrednosti, rovnosti strán a inštitút advokácie. Cár Alexander II. sa priklonil k liberálom. V roku 1861 rozhodol o vytvorení komisie, poverenej prípravou programu súdnej reformy, základom ktorého mal byť súdny systém západoeurópskych

* JUDr. Katarína Fedorová, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ KOROTKICH, M. G., *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii (suščnosť i social'no-pravovoj mehanizm formirovanija)*. Voronež: Voronežskij gosudarstvennyj universitet, 1989, s. 85.

šťátov. Komisia si stanovila za cieľ vybudovať ruské súdnictvo na desiatich základných kameňoch: oddelenie súdnej moci od výkonnej, verejnosť procesu, neodvolateľnosť sudcov, vytvorenie samostatného zmierovacieho súdnictva na riešenie menej závažných sporov, reorganizácia prokuratúry, zavedenie profesionálnej advokácie a porotných súdov, odstránenie formálneho hodnotenia dôkazov v trestnom konaní, vytvorenie notariátov a kasačného súdu. Výsledkom jej práce boli Základné princípy prestavby súdnej moci v Rusku, v apríli 1862 predstavené cárovi, ktorý rozhodol o ich publikovaní v tlači. Išlo o v ruských pomeroch unikátny krok, keďže o legislatívnych projektoch sa nikdy predtým verejne nediskutovalo. Verejná diskusia sa niesla v nadšenom duchu: „Všetko, čo je živé, mysliače, rozumné, nemôže nebyť nadchnuté osudom v naše časy vznikajúceho nového poriadku vecí v Rusku.. .Všetko oživujúce, všetko burcujúce začatie verejnosti, dajúce všetkému svetlo a pozývajúce všetkých k aktívnej účasti na záujmoch svojej spoločnosti,.. – začiatok, bez ktorého sa nič nemôže správne a plodne rozvíjať“² 27. septembra 1862 cár potvrdil plán prípravy konkrétnych krokov k reformným zákonom. Príprava bola zverená Štátnej kancelárii, podieľali sa na nej aj predstavitelia II. oddelenia Ministerstva spravodlivosti, členovia komisie, ktorá pripravila Základné princípy a významní právnici tej doby. Zákony boli prejednané v Štátnej rade v máji a júni 1864, cárom boli potvrdené 20. novembra 1864. Súdna reforma pozostávala zo štyroch zákonov – Zákon o zriadení súdnych orgánov, Zákon o trestnom procese, Zákon o občianskom procese a Zákon o trestoch, ukladaných zmierovacími sudcami.

Základné princípy súdnej reformy

Verejnosť a ústnosť konania

„Verejnosť a ústnosť súdneho procesu je pre rýchlosť a správnosť konania a pre minimalizáciu zneužitia práva tým najdôležitejším opatrením. Poškodený a obžalovaný v ňom nájdu ochranu pred nepravosťou, súd povzbudenie k správne rozhodnutiu.“³

² FROLOV, V. V., *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otaženie v pravosoznanii rossijskogo občestva seređiny XIX veka*. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, s. 47.

³ GESSEN, I. V., *Sudebnaja reforma*. Sankt Petersburg: Tipolitografija F. Vajsberga i P. Geršunina, 1905, s. 36–37.

Od zavedenia zásady verejnosti a ústnosti si súčasníci sľubovali predovšetkým možnosť efektívnej kontroly súdnych rozhodnutí a urýchlenie konania. Verejnosť bola vnímaná ako „jedna z najlepších záruk zákonnosti súdneho konania a jednou z hlavných podmienok dôvery spoločnosti k súdu“.⁴ Ústnosť zas „umožňuje živý kontakt súdu s obžalovaným, svedkami a ďalšími účastníkmi procesu“.⁵ Ústnosť procesu tak mala viesť predovšetkým k urýchleniu súdneho konania a umožneniu bezprostredného kontaktu všetkých jeho aktérov, zásada verejnosti bola vnímaná omnoho širšie ako iba umožnenie účasti verejnosti na konaní. V rámci verejnosti tak môžeme rozoznávať jej štyri roviny: verejnosť vo vzťahu k poškodeným a obžalovaným, t. j. že nič nemá byť pred stranami skryté, verejnosť spočívajúca v tom, že tlač monitoruje priebeh konania a rozhodnutie,⁶ verejnosť vo vlastnom zmysle, teda že vec sa prejednáva pri otvorených dverách a napokon verejnosť vo vzťahu k legislatívnemu procesu.

Podľa zákonov súdnej reformy bolo konanie pred súdom verejné,⁷ pokiaľ nebolo ustanovené inak. Výnimky prejednávania vecí “pri otvorených dverách“, boli v zásade dvojakého druhu – tie, ktoré chránili účastníkov konania pred neželanou pozornosťou či dokonca hanbou a tie, ktoré chránili cársku moc pred neželanou kontrolou v procesoch s jej nepriateľmi.⁸

⁴ ČISTJAKOV, O. I., *Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov Tom 8. Sudebnaja reforma*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991, s. 323.

⁵ FOJNICKIJ, I. J., *Kurs ugolovnogogo sudoproizvodstva*. Sankt Petersburg: Občestvennaja poľza, 1912, s. 90.

⁶ 20. novembra 1864 bol súčasne so zákonmi súdnej reformy vydané Pravidlá pre publikovanie rozsudkov súdnych orgánov, ktoré sa neskôr stali súčasťou zákona o cenzúre tlače z r. 1890. Pravidlá upravovali „osvetľovanie“ a „posudzovanie“ činnosti súdov. Právo osvetľovať činnosť súdov spočívalo v možnosti uverejniť v hocakej oficiálne vydávanej tlači akékoľvek rozhodnutie súdu, vyhlásené vo verejnom súdnom konaní. Právo posudzovať činnosť súdov bolo obmedzené na odbornú právnickú tlač, ktorá však mala zachovávať potrebnú úctu k súdu.

⁷ Ustanovenie 620 a nasl. Zákona o trestnom procese

⁸ Do prvej skupiny patrilo vylúčenie verejnosti pri konaní o trestných činoch proti viere a cirkvi, delikty proti právam rodiny, o urážke ženskej cti a v prípade, ak o neverejné prejednanie veci požiadali obe procesné strany z vážneho dôvodu. Pokiaľ aj bolo konanie neverejné, poškodený a obžalovaný mali právo, aby v pojednávacej miestnosti zostali tri osoby podľa ich výberu, do druhej skupiny patrilo neverejné prejednávanie trestných činov proti štátu.

Nezávislost' súdnej moci

„Nezávislost' súdov je základnou ochranou pred svojvôľou úradníkov, pričom súdnu moc môže slobodne a čestne vykonávať iba sudca, ktorý je zaštitený svojou neodvolateľnosťou, uistením, že žiadne otvorené ani skryté politické pnutia nie sú pre neho nebezpečné.“⁹

Nezávislost' súdnej moci bola v reformných zákonoch zabezpečená oddelením súdnej a výkonnej moci, čím sa súdy oslobodili od vplyvu gubernátorov¹⁰ a vytvorením garancií sudcovskej nezávislosti, akými sú neodvolateľnosť sudcu, imunita, vysoké nároky na odbornosť sudcu a výhodné platové podmienky, ktoré mu boli ponúknuté. Neodvolateľnosť sudcov bola po prvý krát zákonne upravená v článku 67 Základných ustanovení, podľa ktorého predseda a členovia súdov nemôžu byť odvolaní, ani preložení z jedného miesta na druhé bez ich súhlasu.¹¹ Pokiaľ ide o imunitu, sudca mohol byť súdený iba výnimočne, pričom zákony súdnej reformy podrobne upravujú podmienky, za ktorých k tomu mohlo dôjsť a tri druhy zodpovednosti sudcov – disciplinárnu, občianskoprávnu a trestnoprávnu.

Novú sústavu súdov tvorili všeobecné súdy – okružné súdy ako súdy prvého stupňa, súdne komory ako súdy druhého stupňa a Senát ako kasačný súd a osobitný systém zmierovacie ho súdnictva.

⁹ FROLOV, V.V., *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otrazenie v pravosoznanii rossijskogo občestva serediny XIX veka*. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, s. 50.

¹⁰ Práve oddelenie súdnej moci od výkonnej bolo vnímané ako vari najdôležitejšia úloha súdnej reformy. Ako podotýka A. F. Koni: „vo všeobecnosti súdy veľmi silno záviseli od administratívnej moci, ktorej zasahovanie do rozsudkov a rozhodnutí nebolo sprevádzané ani služobnou, ani morálnou zodpovednosťou a učilo spoločnosť nepociťovať úctu k zákonu“. KONI, A. F., *Otci i deti sudebnoj reformy*. Moskva: Statut, 2003, s. 124.

¹¹ Z princípu neodvolateľnosti sudcu existovalo niekoľko výnimiek. Predovšetkým, sudca bol povinný zaujať svoje miesto do jedného mesiaca od svojho vymenovania. Ak tak bez vážneho dôvodu neurobil, bol zo svojej funkcie odvolaný. Sudcu bolo možné odvolať aj v prípade, ak nepôsobil vo svojom úrade po dobu dlhšiu ako jeden rok z dôvodu ťažkej choroby. Ak sudca sám nepožiadaval o uvoľnenie z funkcie, predseda súdu bol povinný písomne sudcu vyzvať na rezignáciu. Sudca tiež mohol byť odvolaný na základe rozhodnutia Senátu, ak bol v trestnom konaní právoplatne odsúdený za trestný čin alebo priestupok nesúvisiaci s výkonom funkcie sudcu.

Zmierovacie súdnictvo

„Zmierovací súd nie iba miestom poskytnutia národu dostupnej spravodlivosti, no aj školou slušnosti a úcty k ľudskej dôstojnosti.“¹²

Zmierovací súd bol koncipovaný ako autoritatívny sprostredkovateľ riešenia menej závažných sporov medzi obyvateľmi rôznych stavov a sociálnych skupín, úplne oddelený od výkonnej moci, pôsobiaci priamo v mieste, kde spor vznikol. Na teritóriu Ruska boli vytvorené okruhy, osobitné jednotky súdnej organizácie odlišné od správnych celkov. Okruh sa pre výkon zmierovacieho súdnictva členil na okrsky, v ktorých pôsobil okrskový zmierovací sudca a čestní zmierovací sudcovia. Skupina čestných a okrskových zmierovacích súdov každého zmierovacieho okruhu tvorila zmierovaciú inštanciu druhého stupňa nazvanú Zjazd zmierovacích sudcov. Zmierovací sudca bol do svojej funkcie volený na obdobie troch rokov zemským zastupiteľstvom, v mestách mestskou dumou zo zoznamu kandidátov, zostaveného tri mesiace pred voľbami osobitne pre každý okrsk. V oblasti trestného práva patrili do pôsobnosti zmierovacieho sudcu skutky, za ktoré bolo možné podľa zákona uložiť trest dohovoru, napomenutia, pokarhania, peňažný trest neprevyšujúci 300 rubľov, zadržanie na maximálne 3 mesiace a trest odňatia slobody vo výške najviac 1 a pol roka, v oblasti občianskeho práva patrili do jeho pôsobnosti osobné záväzky a zmluvy a o hnutelnostiach, náhrady škody do 500 rubľov, urážky na cti, zásahy do vlastníckeho práva ak protiprávny stav netrval dlhšie ako 6 mesiacov.

Advokácia

„Advokát má nazrieť do tajov duše svojho klienta, povedať všetko, čo je v jeho prospech, čo sám nevie, nemôže alebo nechce, nezakrývajúc oči pred pravdou.“¹³

Profesionálna advokácia – tzv. „prísazní poverení“, vytvorená na základe zákonov súdnej reformy r. 1864 bola pre Rusko úplne novým inštitútom, tak z hľadiska svojho obsahu, ako aj formy. Zákony súdnej reformy podrobne upravovali práva, povinnosti a zodpovednosť prísazných poverených. Prísazný poverený bol oprávnený prevziať zastupovanie klienta v novej veci, tak občianskej, ako aj trestnej vo všetkých súdoch územného obvodu súdnej komory, v ktorej bol zapísaný. Na základe žiadosti klienta mohol prísazný poverený zastupovať klienta tiež pred súdom

¹² KONI, A. F., *Otcí i deti sudebnoj reformy*. Moskva: Statut, 2003, s. 111.

¹³ KONI, A. F., *Otcí i deti sudebnoj reformy*. Moskva: Statut, 2003, s. 230.

mimo tohto obvodu, v takomto prípade však bol povinný podriadiť sa Rade toho obvodu, kde konanie prebiehalo. V trestných veciach prísazný poverený prevzal obhajobu obžalovaného na základe dohody s obžalovaným alebo na základe rozhodnutia predsedu súdu, ktoré nemohol odmietnuť bez vážneho dôvodu. V občianskych veciach prísazný poverený zastupoval klienta na základe udeleného plnomocenstva, oznámenia účastníka konania adresovaného súdu, v ktorom vyjadril svoju vôľu byť zastupovaný konkrétnym prísazným povereným, rozhodnutia Rady prísazných poverených na žiadosť účastníka konania a rozhodnutia súdu.

Rada prísazných poverených bola dôležitým orgánom advokátskej samosprávy. Zriaďovala sa rozhodnutím súdnej komory na základe žiadosti prísazných poverených v prípade, ak v územnom obvode súdnej komory pôsobilo aspoň dvadsať prísazných poverených. Radu tvoril jej predseda, jeho zástupca a členovia, ktorí boli volení prísaznými poverenými na funkčné obdobie jedného roka. Rada rozhodovala o prijatí a uvoľnení z funkcie prísazného povereného, dohliadala na dodržiavanie zákona, viedla disciplinárne konanie a ukladala tresty, plnila úlohu prostredníka medzi prísazným povereným a jeho klientom, určovala poradie poverených na poskytovanie bezplatnej právnej pomoci, stanovovala výšku odmeny v prípade sporu medzi advokátom a klientom.

Porotné súdy

„V Rusku sú porotné súdy ešte potrebnéjšie ako v iných krajinách, pretože nikde inde nie sú také striktné hranice medzi jednotlivými vrstvami spoločnosti, kvôli ktorým je tak mnoho rozdielov medzi tradíciami a spôsobom života sudcov z vyššej a obžalovaných z nižšej spoločenskej triedy.“¹⁴

Porotné súdy boli zriaďované pri novovytvorených okružných súdoch na rozhodovanie otázky o vine a treste obžalovaného v trestnom konaní, ak obžalovanému hrozil trest odňatia slobody. Porotný súd tvorilo dvanásť porotcov, vybraných z osobitného zoznamu zostavovaného pre každý újazd osobitnými komisiami vytvorenými miestnym zastupiteľstvom.¹⁵ Konanie viedol profesionálny sudca

¹⁴ FROLOV, V. V., *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otrazenie v pravosoznanii rossijskogo obscestva seređiny XIX veka*. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, s. 69.

¹⁵ Do zoznamu porotcov bol zapísaný každý miestny obyvateľ mužského pohlavia a ruskej národnosti vo veku od 25 do 70 rokov, ovládajúci ruský jazyk, spĺňajúci majetkový cenz, ktorý je podľa názoru komisie mravne bezúhonný a spôsobilý plniť povinnosti sudcu. Tri týždne pred začatím súdneho konania sa zo zoznamu vylosovalo tridsať porotcov, pričom

okružného súdu. Porotcovia vstupovali do procesu aktívne, boli oprávnení klásť otázky obžalovanému, poškodenému, svedkom, ako aj požadovať od predsedu súdu vysvetlenia k predloženým dôkazom z hľadiska ich právnej kvalifikácie. Nakoľko členovia porotných súdov v prevažnej miere nemali právne vzdelanie, nezriedka podľahli vplyvu argumentov advokátov, ktorí najmä vo svojich záverečných rečiach dávali priestor pátosu, bujným metaforám, zdôrazňovaniu ťaživého sociálno-ekonomického postavenia páchatel'a a priam hlbinej analýze jeho pohnútok, ktoré z hľadiska zákona mali nijaký, prípadne iba minimálny význam. Porotné súdy tak dospeli k oslobodzujúcim rozsudkom aj v kauzách, kde vina obžalovaného bola v konaní dostatočne preukázaná, no jeho odsúdenie by s ohľadom na jeho osobnosť či okolnosti trestného činu bolo v rozpore s „vyššou spravodlivosťou.“¹⁶ Takéto pôsobenie porotných súdov bolo vnímané aj pozitívne. Aj podľa názoru významného sudcu tej doby Anatolija Fedoroviča Koniho „porotcov sa nepýtame, či obžalovaný čin spáchal, ale či je vinný z jeho spáchania, teda nie tento fakt, ale vnútro osobnosti obžalovaného skúma tento súd. Prostredníctvom otázky o vine súd vytvára jedinečný interval úvah, vo svetle ktorého sa obžalovaný ukáže byť vinným alebo nevinným.“¹⁷

Pretvorenie prokuratúry

„Prokurátor má chrániť silu zákona, a v tom spočívajú jeho povinnosti – prokurátori by mali chrániť poriadok, štátny majetok a osoby, ktoré sa nedokážu brániť sami, a preto potrebujú opateru štátnej moci.“¹⁸

Súdnu reformou r. 1864 tiež došlo k významnému pretvoreniu pôsobnosti prokuratúry, na novo definovanej ako „orgán zákona, nie orgán vlády.“¹⁹

prokurátor aj obžalovaný mali právo bez udania dôvodu odmietnuť šiestich potenciálnych porotcov.

¹⁶ Príkladom je proces s Verou Zasulič, obžalovanou z pokusu o vraždu generála Trepova. Napriek tomu, že sa činu dopustila pred svedkami a priznala sa k nemu, porotný súd ju pod vplyvom reči jej obhajcu, poukazujúcej na pochybenia obete – s vecou nijako nesúvisiace, uznal za nevinnú.

¹⁷ KONI, A. F., *Sobranie kočinenij v vosmi tomach. Tom 4.* Moskva: Juridičeskaja literatura, 1966, s. 220.

¹⁸ *Sudebnye ustavy 20. nojabrja 1864 goda.* Sankt Petersburg: Tipografija vtorogo otdelenija E.I.V. kanceljarii, 1867, c. 53.

¹⁹ MURAVEV, N. V., *Prokurorskij nazdor v jeho ustrojstve i dejatel'nosti. Tom 1.* Moskva: Universitetskaja tipografija. 1889, s. 5.

Podľa novej právnej úpravy základnými pojmovými znakmi prokuratúry boli jednotnosť, hierarchická štruktúra a jej nezávislosť od miestnej štátnej správy. Na čele prokuratúry stál generálny prokurátor, ktorý bol rovnako ako v predreformnom období zároveň ministrom spravodlivosti. Štruktúra prokuratúry bola ďalej tvorená vrchnými prokurátormi, pôsobiacimi v Senáte, prokurátormi súdnych komôr a prokurátormi okružných súdov. Prokurátori mali pri výkone funkcie k dispozícii asistentov, ktorí im mali pomáhať a boli oprávnení v prípade potreby prokurátora zastúpiť. Nižšie postavený prokurátor bol viazaný príkazmi vyššie postaveného prokurátora. Prokurátori podľa zákonov súdnej reformy pôsobili v trestnom konaní, občianskom súdnom konaní a v oblasti dohľadu nad výkonom súdnictva. V trestnom konaní prokurátor vykonával dohľad nad prípravným konaním a po jeho skončení zostavoval obžalobu, resp. rozhodol o zastavení či prerušení konania. V súdnom konaní viedol obžalobu a mal právo podať opravný prostriedok proti rozsudku súdu, tak v apelačnom, ako aj kasačnom konaní. Po skončení trestného konania prokurátor vykonával dohľad nad tým, aby odsúdený vykonal uložený trest. Zákon o občianskom súdnom procese zveroval prokurátorovi právomoc vydávať stanoviská vo veciach zemských ústavov, mestských a vidieckych spoločenstiev, pri vydávaní potvrdenia o nemajetnosti účastníkom konania, ktorí žiadali oslobodenie od súdnych poplatkov, vo veciach manželských a zákonnosti narodenia, vo veciach dotýkajúcich sa maloletých, nezvestných a hluchonemých, v konaní o obmedzení svojprávnosti, v sporoch o pôsobnosť medzi súdmi a správnymi orgánmi, a v otázkach, patriacich inak do pôsobnosti trestných súdov, ktoré vznikli v priebehu občianskeho súdneho konania. Pôsobnosť prokuratúry v oblasti dozoru nad výkonom súdnictva vykonával generálny prokurátor, ktorý aj z titulu funkcie ministra spravodlivosti realizoval všeobecný dohľad nad súdnictvom, ale aj jednotliví prokurátori, ktorí boli povinní oznámiť nadriadenému prokurátorovi akékoľvek porušenie zákona spojené s výkonom súdnictva, ktoré zistili.

Realita realizácie reformy

Prípravné práce na realizácii súdnej reformy začali ešte pred samotným potvrdením zákonov cárom. Koncom septembra 1864 boli Alexandrovi II. predložené dve varianty zavedenia reformných zákonov do praxe – autorom prvej bol predseda Štátnej rady knieža P. P. Gagarin, druhú predložil minister spravodlivosti D. N. Zamjatin. Gagarinov variant reprezentoval záujmy konzervatívco, „spiatočníkov“ - ľudí, ktorí už v čase prípravy reformy nestáli o zavedenie inštitútov ako advokácia či porotný súd. Keď už nevedeli zabrániť vytvoreniu zákonov v súlade

s nenávideným liberálnym duchom, snažili sa aspoň sabotovať ich účinnosť. Gagarin preto nástojil, aby súdna reforma bola uplatňovaná po častiach, najprv zmierovacie súdnictvo a až potom všeobecné sudy. Zamjatin naopak trval na zavedení súdnej reformy v úplnosti. Cár sa priklonil k postupnosti.

19.októbra 1865 bolo vydané Nariadenie o zavádzaní súdnych kódexov. Prvé okružné sudy a súdne komory začali pôsobiť 17. apríla 1866 v Petrohrade a 23. apríla v Moskve. Koncom roku 1866 boli okružné sudy zavedené vo všetkých guberniách patriacich do miestnej pôsobnosti Moskovskej súdnej komory ako súdu druhého stupňa – Moskovskej, Vladimírskkej, Pskovskej, Rjazanskej, Tul'skej, Tverskej a Kalužskej. Do roku 1881 k nim pribudli Nižgorodská, Kostromská, Smolenská a Volodská gubernia. Zavádzanie reformných inštitúcií narážalo na finančné,²⁰ personálne a politické rozpory medzi zákonmi súdnej reformy a reálnymi podmienkami, do ktorých boli zavádzané. Oficiálne bola súdna reforma zavŕšená v r. 1899 vydaním osobitného zákona o jej ukončení.

Rozpor medzi ideálmi právneho štátu a reálnou politikou samoderžavia sa plne prejavil v kontrareforme, sérii zákonov, prijatých v 80-tych a 90-tych rokoch 19. storočia ako reakcia na silnejúce aktivity revolučného hnutia, vrcholiacie vraždou cára Alexandra II., ktoré obmedzovali, deformovali, či úplne likvidovali účinnosť súdnej reformy – avšak iba tam, kde boli jej inštitúty aj reálne zavedené. Uvedenými zásahmi došlo k faktickému zneprehľadneniu súdneho systému²¹ a negácii väčšiny zásad spravodlivého súdneho procesu, a tým aj podstaty a cieľov súdnej reformy. Naplnili sa tak slová ministra spravodlivosti N. V. Muraveva v liste Alexandrovi III. z r. 1984: „*Súd má byť predovšetkým verným a oddaným prostredníkom a realizátorom samoderžavnej vôle monarchu.*“

²⁰ Neočakávane nákladné sa ukázali byť už samotné budovy nových súdov. Keďže tie nemohli sídlit' v budovách doreformných súdov, nakoľko verejný proces s účasťou porotcov si vyžadoval úplne iné priestorové riešenia, bolo potrebné nájsť, resp. postaviť im budovy nové – čo bol výdavok, s ktorým rozpočet nepočítal. Výsledkom bolo, že veľa súdov sídlilo v nevyhovujúcich priestoroch. Podľa analýzy Ministerstva spravodlivosti z roku 1913 iba 4 z 15 okružných súdov Moskovskej súdnej komory malo zodpovedajúcu budovu.

²¹ Zneprehľadnenie systému ilustrujú zásahy do zmierovacieho súdnictva – v r. 1889 bola väčšina okrskových zmierovacích súdov nahradená zemskými okrskovými náčelníkmi, mestskými sudcami, zreformovanými volostnými súdmi a újazdnými členmi okružných súdov. Apelačným súdom sa stali újazdné zjazdy, kasačným gubernské sudy, tzv. gubernskie prisustvija. Popri nich naďalej pôsobil trojstupňový systém všeobecných súdov, ako aj zmierovacie sudy v Petrohrade, Moskve a Odese, so Zjazdom zmierovacích sudcov ako apelačným a Senátom ako kasačným súdom

Záver

V dejinách štátu a práva Ruska zaujíma súdna reforma r. 1864 nanajvyš osobité miesto. Jej unikátnosť spočíva v tom, že v podmienkach prísne administratívneho systému samoderžavia boli vytvorené a vstúpili do účinnosti reformné kódexy, zahŕňajúce prakticky všetky základné výdobytky západoeurópskeho súdnictva, vytváraného na liberálno-demokratických princípoch. Unikátne je aj to, že demokratická a demokratizujúca refoma nielenže bola schválená samoderžavným cárom, ale sám Alexander II. v období prípravy reformy aktívne vplýval na jej rýchle dokončenie. Objavujú sa v nich revolučné koncepcie ako oddelenie súdnej a výkonnej moci, zmierovacie súdnictvo, porota, advokácia. Nový charakter nadobudla prokuratúra – prokurátor sa stal procesnou stranou, a to tak v trestnom, ako aj občianskom procese. Progresívne myšlienky prenikli aj do procesnej časti reformných zákonov. Zakotvil sa princíp výkonu súdnictva výlučne súdom, ústnosť konania, dvojnásťnosť trestného procesu. Fragmentárne zavádzanie reformy tak z teritoriálneho, ako aj obsahového hľadiska, a aj finančné, personálne a politické ťažkosti, ktorým súdna reforma čelila spôsobili, že reforma po svojom oficiálnom zavŕšení bola inou reformou než reformné zákony predpokladali.

Summary

Phylosophical Background of the Judiacial Reform of the Tsar Alexander II.

The article “Phylosophical background of the Judiacial reform of the Tsar Alexander II.” deals with the ideological fundament of the judicial reform of the Russian Tsar Alexander II., which found its expression in the law of judicial reform in year 1864 – Act establishing the judicial authorities, the Law on Criminal Process, Law of Civil Process Act and on the penalties imposed by Justice of the Peace. The Judiacial reform on the "paper" was built on the principle of separation of the judiciary from the executive, public trial, the independence of judges and finality. It brought new, previously unrecognized institutes in the Russian legal system – advocates, jury courts, it reorganized the prosecution, created the structure of the Justices of the Peace. The implementation of the judicial reform, in the real life, was by far not so democratic as the institutes introduced. Financial, personal and ideological problems led to distortion, to sabotage of the reform principles in the real administration and execution of justice.

HISTORICKÝ EXKURZ DO VÝVOJE MODERNÍ JIHLAVSKÉ SAMOSPRÁVY

Petra Havlíčková*

1. Úvodem

Moderní správa města Jihlavy byla koncipována až v 19. století. Zmiňme se v krátkém minimalistickém náhledu o minulosti samosprávy Jihlavy. Koncepce byla vytvořena v období osvícenského absolutismu,¹ který představuje „odrazový můstek“² moderní samosprávy. Vycházíme z uspořádání osvícenského městského úřadu, dojdeme až k vymezení úřadů, jež bylo odlišné od veřejné správy tehdejší doby. V 18. století se vytvořil regulovaný magistrát, a tak byl pozměněn i volební systém. S utužujícím absolutistickým režimem byly stále více byrokratizovány úřady v místě, kde byly aplikovány nové principy městské správy.

Tvorba moderní městské správy se potýkala s ekonomickými problémy města. Hospodářské potíže soukeníků chtěli městští úředníci vyřešit pomocí pachtýřů.³ Pronajimatelé spíše uškodili městu a jeho pokladně, a tudíž řešení celé situace bylo až na pozdějším vedení samosprávy. Městská správa rozdělila byrokratické agendy místní správy, a to tak, že hospodářský úřad byl rozdělen na segmenty, čímž částečně byla převedena agenda na více úředníků, podílejících se na vyřešení ekonomické situace města. Definitivním koncem starého systému byl rok 1848, kdy bylo zrušeno poddanství, a tak byla otevřena cesta k moderní správě.

Ve čtyřicátých letech 19. století se měnily přírodní podmínky (extrémní sucha a neúroda), jež vedly ke změně ekonomických podmínek (nedostatek potravin)

* Mgr. Petra Havlíčková, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J., *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 241.

² PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 480.

³ Pachtýř – pronajimatel zemědělské půdy.

a posléze ke změně společenských podmínek (bída, hladomor), a tak se projevíly i v kontextu národně-politické emancipace. S koncepcí konstituce byly řešeny i principy rovnosti a svobody.⁴ V březnu 1848 Jihlavané ustavovali revoluční národní gardy, které pomáhaly v boji za svobodu. Koncem března měla být Jihlava místem, kde bude řešen vztah české a moravské populace, protože Jihlava byla na hranicích obou zemí. Veškerá jednání měla proběhnout na moravském sněmu. Jihlavští představitelé sice připustili možnost sloučení stavů českých, moravských i slezských, ale pouze v rámci zamýšleného jednotného německého státu, protože německá většina rozhodovala o záležitostech v Jihlavě. Lze snad hovořit o počátečním národnostním hnutí, a tak německá většina začala zakládat své spolky a snažila se setřít snahy české menšiny. Potíží české menšiny na ostrohu německé Jihlavy bylo velmi malé zastoupení české populace oproti německé.⁵ Po revolučních půtkách a uklidnění situace se začalo s budováním samosprávy po roce 1848.⁶ Magistrát byl tvořen novými institucemi.

Město se stalo městem na úrovni okresního hejtmanství.

2. *Návrat k osvícenskému absolutismu*

18. století je obdobím panovnických zásahů do místní správy.⁷ V královských městech nastaly zásadní změny ve struktuře místní správy, protože stát mohl ze své pozice moci určovat městům, co by měly dělat. Reformní obměnou prošly i městské rady.⁸ V dřívějších dobách musela být volba potvrzena buď podkomořím, nebo samotným panovníkem. Od roku 1710 přebírá kompetenci potvrzení volby panovník. V roce 1714 stáli v čele obou orgánů⁹ senior (městský starší, který je pověřen

⁴ Č. 142/1867 ř. z., základní zákon o všeobecných právech občanů. Výše uvedené principy byly garantovány císařem již v roce 1848. Viz: VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K., *České právní dějiny do roku 1945*. 1. vydání. Praha: KEY Publishing, 2007, s. 107–112.

⁵ SOKA Jihlava, Městská správa Jihlava do roku 1848, Magistrát Oecoromicum, karton 49, č. 266.

⁶ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 261.

⁷ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J., *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 223.

⁸ JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K. *Jihlavská radnice. Kulturně historická studie*. 1. vydání. Jihlava: ETIS Jihlava, 1994, s. 16–17.

⁹ Oba orgány se vzájemně doplňovaly. Hovoříme o městské radě, která se usnášela na důležitých skutečnostech, jež nebyly vyhrazeny pro druhý orgán města. Tím byl sbor obec-

řízením města a kontroluje hospodaření městské rady odstupující, aby mohla být správa převedena na novou radu) a subsenior. V roce 1714 vznikla městská kancelář, kde vůdčí postavení měl syndik (zajišťoval odbornost) s vícesyndikem. Placeni státem.

V roce 1726 byl vytvořen magistrát a klíčovou postavou tehdejší správy byl doživotně jmenovaný královský rychtář. Nejstarší z radních byl jmenován do funkce primátora. Dva radní z deseti se zabývali obchodními záležitostmi města, dva další radní měli na starost ekonomické problémy města, čtyři radní zastávali sirotčí úřad.

Se vznikem regulovaného magistrátu souvisela i změna soudnictví. Městský rychtář byl pověřen vedením trestního soudnictví, a to i se svými dvěma radními. Syndik (zástupce státu u soudu) a vícesyndik se zabývali civilním soudnictvím. Od roku 1756 museli mít radní i syndik – jako rozhodující u soudních záležitostí – zkoušky z práva.

Agenda magistrátu byla tvořena mnoha byrokratickými institucemi, jak je známo, existovaly již v předešlých letech, ale po roce 1756 vytvářely podklad pro byrokratický správní aparát. Složky byrokratického aparátu byly: lesní, stavební, důchodní atd. Rozšiřování agendy přivedla nutnost zvyšování právních kvalifikací představitelů města.

Městský úřad byl tvořen obecní radou, která se skládala z deseti radních. S rostoucím utuženým absolutismem v rakouské monarchii v 18. století byly aplikovány určité zásahy do městské správy. Měšťanská obecní rada měla v kompetenci jen možnost volit purkmistra a radní, ale pouze formálně. Občanů Jihlavy, kteří měli pasivní volební právo, nebylo mnoho, poněvadž museli splnit náročné zkoušky z práva, ekonomie, veřejné správy, aby získali možnost volitelnosti.¹⁰

Regulovaný jihlavský magistrát byl vytvořen z rozhodnutí dvorské kanceláře dne 2. 3. 1786. Některé změny zasáhly přímo do městské správy, kde se jednalo především o byrokracii.

Ke zlepšení ekonomické situace nedošlo, protože na hospodářství města působily důsledky válek o dědictví rakouské¹¹, především saská okupace Jihlavy¹². Při

ních starších. Viz: HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J., *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 210., s. 304.

¹⁰ JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K., *Jihlavská radnice. Kulturně historická studie*. 1. vydání. Jihlava: ETIS Jihlava, 1994, s. 16–17.

¹¹ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 197.

kontrole v roce 1754 byl rozdíl mezi aktivy a pasivy 80 000 zlatých, které chyběly v městské pokladně. Magistrátní úředníci chtěli situaci vyřešit, a tak pronajali vrchnostenské statky dvěma soukromým pachtýřům. Pachtýři situaci nevyřešili, poněvadž šli za rychlým výdělkem, a spíše uškodili městu a jeho ekonomické úrovni. Zvýšili vykořisťování poddaných i svěřených pozemků.

Roku 1726 zůstalo právo volit úředníky městského úřadu měšťany. Město zachovávalo volební právo, které bylo proklamováno již od roku 1644. Volba proběhla a byla panovníkem potvrzena.¹³ Za vlády Marie Terezie byl proveden zásah do městské správy, a to tak, že v roce 1754 byly zřízeny tzv. hospodářské správy¹⁴ a v roce 1777 byla tzv. raabizací¹⁵ zahájena poddanská reforma.¹⁶ Město Jihlava vnímalo reformu velice negativně, protože prostřednictvím ní docházelo k inflaci a vážnutí pohledávek.

Agendu hospodářské správy zavedl až nástupce Marie Terezie, její syn Josef II, a tak byla 1. června 1786 v Jihlavě provedena regulace magistrátu (městské samosprávy). Od změny označující se jako regulace došlo k odstavení několika úředníků: v čele stál stálý purkmistr, který měl k dispozici šest tzv. zkoušených¹⁷ radních. Nová reformní snaha veřejné správy byla podmíněna požadavkem na vzdělání úředníků. Bylo požadováno, aby měli právnické vzdělání¹⁸, jež bylo nutné při soudních přelíčeních.

Jihlavský regulovaný magistrát patřil k větším aparátům na Moravě, kde byla zajišťována centralizace a profesionalita veřejné správy. Úřední městské knihy zachycují informace o veškerých skutečnostech, jež proběhly přímo ve městě a snad

¹² PISKOVÁ, R. a kol., Jihlava. *Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 480.

¹³ KŘESADLO, K., *Jihlavské volební kapitoly*. 1. vydání. Jihlava: Zpravodaj z Jihlavy, roč.1/1970, s. 1.

¹⁴ Hospodářské správy byly koncipovány jako úřad kontroly nad financemi města Marii Terezií, náhradou za městské hospodářské direktorium, které vzniklo v roce 1726. Viz: HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J., *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 241.

¹⁵ Raabizace vysvětlení pojmu – je tereziánská reforma, podle níž se část vrchnostenské půdy přidělovala za poplatek nevolníkům. Viz <www.slovník-cizich-slov.abz.cz/web>

¹⁶ Poddanská reforma rozdělila vrchnostenskou půdu a převedla roboty na peněžitý plat.

¹⁷ Zkoušení radní byli úředníky ovládacími právo, a tak měli kompetenci soudní.

¹⁸ „...volili měšťané, ale vesměs mohli vybírat jen z osob, které se podrobili zkoušce u apelačního soudu a gubernium a apelační soud je uznaly za volitelné... Nezkoušeným radním příslušel jen poradní hlas.“ Viz: VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 197.

o nich můžeme hovořit jako o všedních záležitostech dne. Historické prameny¹⁹ upozorňují na špatné hospodaření města. Jihlava zápolila s velkými dluhy, a tak úředníci byli nuceni rozprodávat statky města. Vedením byl pověřen purkmistr ze staré jihlavské patricijské rodiny J. Goska z Sachsenthalu. Magistrát byl doplněn pěti tzv. zkoušenými radními: J. Oelslerem, L. Ullrichem, J. Czykankem, R. Richterem a A. Wecherem. Všichni měli právnické vzdělání i státní zkoušky. Regulovaný magistrát byl podřízen jihlavskému krajskému úřadu a moravskému guberniu.²⁰ Městský úřad byl volen v nepřímých volbách,²¹ a tak byl vytvořen obecní výbor, jenž se skládal z 24 členů, kteří byli voleni doživotně. Jestliže úředník zemřel, ihned se konala nová volba. Systém neměl pevná pravidla (v r. 1790 byl magistrát potvrzen bez volby, v r. 1803 byli radní i purkmistr ponecháni ve funkcích doživotně, v r. 1808 byl magistrát a jeho úředníci jmenováni guberniem – zemským úřadem, a tak ve své podstatě zanikl městský samosprávný úřad).²² Nový vývoj městské správy započal až v roce 1848.

3. Trendy moderní doby 19. století

Evropský syndrom změn celého kontinentu doléhal na obyvatele v první polovině 19. století tak silně, že je nutné popsat nové podmínky, které se začaly objevovat ve společnosti. Velmi rychle pronikají myšlenky kapitalistického způsobu výroby, s čímž souvisí i industrializace a moderní technologické postupy.²³ Nová doba byla ale stále naplněna pozůstatky feudálního výrobního způsobu.²⁴ Navíc ve čtyřicátých letech 19. století se změnily přírodní podmínky, což bylo spojeno s obrovskou neúrodou, s nedostatkem potravy a rostoucí nezaměstnaností. Sociální napětí v kontextu s měnícími se ekonomickými podmínkami v nově se vytvářející

¹⁹ SOKA Jihlava, Městská správa Jihlava do roku 1849, Magistrat Oecoriocum, karton 49, č. 241–245.

²⁰ KŘESADLO, K., *Jihlavské volební kapitoly*. 1. vydání. Jihlava: Zpravodaj z Jihlavy, 1970, s. 1.

²¹ Tamtéž, s. 1.

²² KŘESADLO, K., *Jihlavské volební kapitoly*. 1. vydání. Jihlava: Zpravodaj z Jihlavy, roč. 1/1970, s. 1.

²³ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 197; Viz: VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K., *České právní dějiny do roku 1945*. Ostrava: KEY Publishing, 2007, s. 101.

²⁴ SCHELLE, K. a kol., *Dějiny veřejná správa*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2009, s. 42.

společnosti se musí zákonitě projevit jako revoluce na cestě k vlastní národně - politické emancipaci.²⁵

3.1 Březen 1848

Rok 1848 se stal začátkem nových státoprávních změn pro vznikající samosprávu v jednotlivých městech, jež byly vytvářeny na barikádách, kde se objevovaly možnosti vzniku principu - svobody a rovnosti, které přicházely ze *stále revoltující* Francie²⁶. Bouře v naší zemi započaly v Praze. Ozbrojený konflikt ve Vídni zavinil odstoupení kancléře Metternicha. Bylo přislíbeno vydání císařského patentu. Obsahem bylo vyhlášení svobody tisku, zrušení cenzury. Města mohla pořizovat národní gardy a nejkřičovějším bodem bylo přislíbení nové konstituce.²⁷

Historický mezník dějin znamenal i novou podobu jihlavské společnosti v polovině 19. století. Březnové události ve Vídni podnítily Jihlavské k nadšení i ke snaze proklamovat svůj vlastní souhlas s okolnostmi možného příchodu nové doby, jež byly předznamenány blížícím se povstáním v Jihlavě. Bylo označeno jako velké lidové a odehrálo se 25. 3. 1848. Revoluční boje byly podpořeny politickými, společenskými a národnostními kořeny, které vycházely z doby, a tak nutně potřebovaly, aby byla vytvořena Národní garda, jež by započala fungovat dnem 28. 3. 1848.

Národní garda byla vytvořena jako činitel podporující liberální snahy obyvatel Jihlavy. Gardisté museli mít výzbroj, a proto se do jejích řad rekrutovali především občané Jihlavy patřící do vyšší sociální vrstvy (občané privilegovaní). Někdy mezi příslušníky Národní gardy byli Jihlavští i z chudší sociální vrstvy, ba dokonce uvnitř ozbrojené skupiny nebyli pouze občané německé národnosti, hájící zájmy většiny, ale i občané české národnosti. Zmínka o národnostním zastoupení je zcela záměrná a snad i neopominutelná, neboť zmiňujeme i skutečnost, že veškeré snažení Jihlavanů bylo směřováno na Vídeň, což musíme chápat s ohledem na národ-

²⁵ PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 480.

²⁶ Nespokojenost obyvatel Jihlavy přinesly informace o revoluci v únoru 1848 ve Francii. Viz: PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 480.

²⁷ Tamtéž, s. 481.

nostní rozložení obyvatel v dané lokalitě. Projevy solidarity s Vídní se objevovaly i v tisku.²⁸

Vytvořením ozbrojených družin byly podporovány základy koncepce nové konstituce,²⁹ jež byly očekávány již při březnových událostech, a tak vzhledem k všeobecnému nadšení zúčastněných byly budovány i ve vesnicích národní gardy.

Jelikož ochrana veřejného pořádku byla zaručena ozbrojenci, kteří byli vybírání především z movitých občanů, byla městská pokladna alespoň částečně uchráněna před zbytečným utrácením. Při povstání se prosadilo právo obcí „organizovat národní gardu podle vlastního obecního řádu“ a „jejich povinnost nést finanční náklady spojené s výstrojí a výzbrojí méně majetných gardistů“.³¹ Nutno dodat, že tato výše uvedená okolnost směřuje k širší samostatné obecní působnosti³².

Rok 1848 znamenal pro všechny obce daleko vyšší nároky na finance než předchozí období.

Na jaře 1848 Jihlava byla do jisté míry klíčovou s ohledem na řešení národnostních otázek vztahu česko-moravské populace uvnitř rakouské monarchie. V Brně se sešel poslední zemský stavovský sněm, kde se zapsal do historie magistrátní rada I. Streit. V polovině dubna 1848 šlo o rozšiřování zastoupení měšťanského stavu, bylo změněno z původních sedmi hlasů na třicet. Jihlava byla reprezentována pěti hlasy. Jihlavští byli složeni ze zásadních úředníků městské správy: I. Streit, J. Vaníček (Wanitschek), I. Allé, I. Russwurm a J. Rechberger.³³ Všichni jihlavští účastníci podpořili autoritu svého čelného představitele, čímž vyřešili problematickou otázku kontinuity moravského sněmu, který jednal o otázce protestu moravského sněmu proti Svatováclavskému výboru, který požadoval sloučení stavů Čech, Moravy a Slezska. Své stanovisko vyjádřili všichni zúčastnění, a to

²⁸ Německý pokrokový časopis týdeník *Sonntags blatt fur Gewerbe, Industrie und geselliges Leben*. Začal vycházet v době uvolnění společenského života i cenzury. Noviny se staly tiskovinou podporující snahy německé národnostně-politické většiny v Jihlavě. Viz: HOFFMANN, F. a kol., *Historický atlas měst České republiky 8, Jihlava*. Pardubice: Studio Press, s.r.o., 2000.

²⁹ Dubnová konstituce 1848 – Viz: SCHELLE, K., *Dějiny českého ústavního práva*. 1. vydání. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2010, s. 7.

³⁰ ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 251–253.

³¹ PISKOVIČ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 485.

³² Stadionovo obecní zřízení, II. „Působnost svobodné obce je: a) přirozená, b) samostatná.“

³³ Srov. DVOŘÁK, J., *Moravské sněmování roku 1848-1849*. Telč, 1898, s. 79.

tak, že mnozí souhlasili s tím, že by měla existovat moravská autonomie. Sněm nejednal pouze o nespojení Moravy a Čech, ale řešil i otázky zrušení roboty a naturálního desátku.³⁴

Němečtí poslanci z Jihlavy měli proněmeckou představu vývoje zemí bývalé koruny české, kterou za ně představil I. Streit. Jeho pojetí státu bylo takové, že není neustále nutné odmítat spojení Čech, Moravy a Slezska,³⁵ ale naopak mohou s tím sloučením souhlasit, ale pouze za předpokladu, že se všechna jmenovaná území připojí „*k velkolepé říši Německé*“.³⁶ Poslanci z Jihlavy podpořili jednohlasně koncepci svého vůdce proti předložené možnosti spojení českých, moravských a slezských stavů, i když Jihlava ležela na pomezí Čech a Moravy. Z tohoto důvodu ostatní poslanci moravského sněmu spoléhali na Jihlavany, že se přidají na slovan-skou stranu a budou hlasovat pro spojení stavů proti německému živlu v českém prostředí. Vybrali si špatného mediátora.

Ignaz Streit³⁷ se stal velmi výraznou osobností, a to samozřejmě vzbudilo zájem i tehdejšího tisku, a tak vyšel článek, v němž Streit byl označen za velmi vyhraněného a cílevědomého člověka, který vyniká svojí vážností a úctou. Zasadil se o možnost nejširšího zastoupení měst na zemském sněmu oproti tomu, že budou mít výsadní postavení města královská. Der Radikale charakterizuje Streita jako osobnost tvořící dějiny místní správy, jež byla osobou vynikajících vlastností i ctností. Streit se zasloužil o vzájemné vztahy mezi Němci a Čechy, i když byla Jihlava převážně německé město. Staral se o to, aby především za jeho působení na čelném místě v městském úřadě nevznikaly konflikty mezi Čechy a Němci, jež by vybočovaly z rámce běžných problémů mezi sousedy.³⁸

3.2 Duben 1848

Vyhranění národnostních šarvátek v Jihlavě vyvrcholilo koncem jara 1848, kdy bylo otázkou, „*jak získané svobody realizovat, jak je institucionálně zajišťovat,*

³⁴ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K., *České právní dějiny do roku 1945*. 1. Vydání. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 104.

³⁵ PISOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 480.

³⁶ Tamtéž, s. 485.

³⁷ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava do roku 1849, prezidiální registratura, karton 61.

³⁸ JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K., *Jihlavská radnice. Kulturně historická studie*. 1. vydání. Jihlava: ETIS Jihlava, 1994, s. 58.

*formou jakých zákonů a úřadů...*³⁹ Národnostní třenice byly přeneseny do úsilí, kdo bude zajišťovat místní správu. Rozpory mezi německou a českou populací v oblastech s převažujícím procentem německé populace přivodily situaci, kdy vlastně poprvé Němci odmítli podpořit české politiky reprezentované tzv. Národním výborem. Napjatá atmosféra byla v souvislosti se svoláním sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem a vyvrcholila zmarem voleb do Frankfurtského sněmu, proti němuž se v zásadě vyslovilo i zasedání moravského sněmu, a to 28. dubna 1848. Jihlava patřila mezi silně proněmecky orientovaná města, a tak německý týdeník varoval před snahou českých politiků získat moc nad německými měšťany.

3.3 Květen 1848

31. května 1848 bylo zahájeno jednání konstitučního moravského zemského sněmu. Moravského zemského sněmu se účastnilo 261 zástupců, mezi nimiž bylo šest poslanců z Jihlavy: K. Brandtner, dr. F. Judex, B. Raab, J. Schramek, J. Wanitschek, I. Streit. Poslední jmenovaný byl zvolen za velkostatek města Jihlavy.

Rok 1848 v Jihlavě byl rokem změn společenských, politických, ale i národnostních. Vlastenecké podněty byly spojovány s osobnostmi Leopoldem Fritzem a Matějem Kneislem.⁴⁰ Přes veškeré snahy české menšiny v populaci Jihlavy rostly všenněmecké snahy, jež byly podpořeny nově vznikajícími německými spolky a byly využity k agitaci do celoněmeckého parlamentu ve Frankfurtu nad Mohanem.⁴¹ Problém poslanců z Jihlavy byl v menším zastoupení české populace, které činilo pouze 10%, jinak převažovalo německé obyvatelstvo. V osmdesátých letech 19. století se začalo procentuální množství české populace zvyšovat na 15%.

3.4 Shrnutí roku 1848 v Jihlavě

Úplnou revoltou se stal rok 1848,⁴² kdy začaly změny státoprávního uspořádání tehdejší společnosti. R. 1848 bylo zrušeno poddanství, což mělo vliv na zrušení patrimonií. Vrchnostenský úřad byl zrušen v kontextu reformy starého správního

³⁹ PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 484.

⁴⁰ PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 481.

⁴¹ Tamtéž, s. 481.

⁴² JANÁK, J., *Dějiny správy v českých zemích 1848-1918 se soupisy pramenů a literatury*. Praha: SNP, 1987, s. 46.

systemu, a to na základě prozatímního obecního zřízení z března 1849.⁴³ Prostřednictvím výše uvedeného dokumentu musel předat jihlavský magistrát část svých správních kompetencí tzv. komunálnímu výboru. Orgán byl jako samojediný volený městský úřad, který byl počátkem dubna 1848 obnoven, a tudíž bylo počítáno s jeho obnovou a funkčností s ohledem na koncepci volby nových členů. Volba nových členů komunálního výboru byla rozšířena, původně jich bylo 24 a posléze, tedy po roce 1848, jich bylo 32.⁴⁴ Agenda komunálního výboru je rozšiřována. V té době je také zřízen městský senát. Zasedají v něm dva magistrátní radové a zástupci výborů. Výše uvedení úředníci pod patronátem purkmistra dohlížejí na ekonomické záležitosti města.⁴⁵

V roce 1848 se v legislativě⁴⁶ prosazovala kapitalisticko-demokratická pravidla. Vzpětí vznikaly snahy odvozovat od výše uvedených zásad i výkonnost městské správy. Z tohoto vychází i alternativa volit zástupce ze svých řad. Reformní veřejná správa zavedla nový institut – instituci 4 městských senátorů.

4. Jihlavská správa

Odras změn ve městě je spjat s historickými událostmi roku 1848, kdy byla vytvořena reorganizace městské správy. Měly být odstraněny úřednické zpátečnické aparáty. Společnost měla být vytvářena na základech ústavnosti v zemi a podpoře přirozených práv člověka. V této době se vytvářely podmínky pro určitá společenství lidí, kteří byli chápáni jako občané. Výše uvedené společenství muselo žít na vymezeném území, kde se lidé museli přizpůsobit určitým právním i určitým povinnostem, jež byly spojeny se vzájemným soužitím. Společenství bylo osvědčeno, a tak mu byla přidělena možnost samosprávy.

Po etapě bachovského absolutismu měla Jihlava svoji vlastní samosprávu, což bylo legalizováno v roce 1864.⁴⁷ Jihlava se stala magistrátním městem (městem se

⁴³ ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 300-301.

⁴⁴ HLINOMAZ, M. a kol., *Česká beseda o německých badatelích v oblasti pomocných věd historických archivnictví a edic his. pr.* 1. vyd. Šumperk: Skriptorium, 2000.

⁴⁵ JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K., *Jihlavská radnice. Kulturně historická studie*. 1. vydání. Jihlava: ETIS Jihlava, 1994, s. 25.

⁴⁶ Systém voleb nahrával spíše městům než všim.

⁴⁷ Obecní zřízení a řád volení pro Čechy, zákon daný 16.4.1864 pro království České, vydává zřízení obecní řád volení v obcích, vyhlášen pod č. 7 v částce zákonů a nařízení pro král. České, vydané dne 18. 5. 1864.

zřízeným magistrátem) a byla přímo podřízena moravskému místodržitelství. Statut města vstoupil v platnost 21. 6. 1865, kdy zasedalo 30 členné zasedání obecního výboru (OV). OV byl zvolen přesně podle volebního řádu,⁴⁸ jenž byl dán výše uvedeným statutem.

Současně se vznikem samosprávy vznikly také instituce, které tvořily byrokratický systém agendy města. Od roku 1864 přibýlo politické správě několik agend, jež podléhaly pouze měštům se zvláštním statutem. Agendy se týkaly otázek politických i sociálních – ovlivňující především neprivilegované a nejhudší vrstvy města. S ohledem na historický vývoj zmiňme i úřední instituci související s vojenskými záležitostmi, z nichž vynikají především válečné události z roku 1866.⁴⁹ Agenda popisující válečné události, přesně kopíruje sociální situaci našich místních obyvatel, kteří velmi trpěli válkou, což se odrazilo ve zvyšujícím se procentu lidí na periferii.⁵⁰

Do politické agendy byly zařazeny: oblast zdravotnictví, oblast sociálních poměrů, oblast daní a poplatků. Z výše uvedených údajů vyplývá, že velkým problémem města byly chudinské čtvrti koncem čtyřicátých let 19. století. Pod vlivem vnějších okolností dochází k drobné kriminalitě. Vidno, že všechny instituce byly vzájemně propojeny a tvořily jednotnou součást celistvého samosprávného útvaru. Propojenost institucí: ekonomických, politických a sociálních souvisí se všemi městskými čtvrtěmi i s jejich životaschopností. V politické agendě 19. století jsou zřetelně zachyceny školské poměry v Jihlavě, kde v 19. století převažují německé střední školy nad českými.

V strukturalizaci jednotlivých sektorů městské správy byla uvedena politická složka první, ale byla vedena i agenda dohlížející na ekonomiku města, a to hospodářská instituce⁵¹. Vznikla v roce 1891.

Po prvotních úpravách došlo k radikální segmentaci všech složek magistrátního úřadu, a to tak, že byly vytvořeny: magistrátní, politické, ekonomické, soudní. Po roce 1891 úplně odpadla složka městského úřadu s názvem judiciální. V době změn byl sloučen sektor ekonomický a politický, kam spadaly hlavní složky samo-

⁴⁸ Řád volební o obcích království Českého, §§ 1–5. Obecní zřízení a řád volení pro Čechy, zákon daný 16.4.1864 pro království České, vydává zřízení obecní řád volení v obcích, vyhlášen pod č. 7 v částce zákonů a nařízení pro král. České, vydané dne 18. 5. 1864.

⁴⁹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, společná registratura, karton 57.

⁵⁰ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, ekonomická registratura karton 20.

⁵¹ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, hospodářská registratura, karton 62.

správy města: důchod, městská pokladna, lesní úřad, stavovský úřad, hospodářský úřad.⁵²

4.1 Strukturalizace jihlavské správy

V době následujících změn byl mocnou silou při vzniku nové správy starý komunální výbor, což byl jediný volený městský orgán. Komunální výbor byl přeměněn již v dubnu 1848.

„V době barikád“ vznikl městský senát, skládající se z dvou magistrátních radů a zástupců výborů. Městský senát pod dohledem purkmistra řešil ekonomické záležitosti. Po změně městského správního systému v květnu 1848 byly vytvořeny instituce na městském úřadě, a to chudinská, právní, církevní, školská, finanční, instituce řešící záležitosti trestního charakteru. Komunální výbor fungoval na celém území a staral se o přilehlé vesnice.

Magistrát patřil do rukou posledního purkmistra V. Gattoniho, který 15. 9. 1849 zemřel, a tak definitivně skončily staré pořádky a nastupují nové struktury, vzniknuvší v lednu 1850.

V této době byl zlikvidován starý soudní systém a byl tvořen nový, skládající se z krajského soudu a okresního soudu. Magistrátní soudní systém byl ukončen k datu 1. 7. 1850.

Městská správa signalizovala tvorbu nových institucí, a to od 9. ledna 1850, kdy vznikla obecní rada. Ve stejném dni byl koncipován i komunální senát, ve složení 9 členů a 4 náhradníci. Orgán poukazoval na hospodaření města.

V červenci 1850 se uskutečnily v Jihlavě volby, prováděné podle cenového principu. Právo volit měli pouze příslušníci z privilegované vrstvy, platící přímé daně. Voliči byli rozděleni do tří sektorů podle výše daní. Citelně byla oslabena česká menšina v Jihlavě, pouze jediný Čech byl zvolen jako městský zástupce - dr. L. Fritz – všeobecně uznávaný pro své humánní kvality i na německé straně. Volby byly kritizovány již v roce 1850, neboť ve třetím sboru mělo být 1300 voličů a účastnilo se pouhých 200. V těchto volbách byl zvolen 30členný obecní výbor s 8 náhradníky. Výkonným orgánem obce byla šestičlenná obecní rada. 3. 7. 1850 byl zvolen předsedou P. E. Leupold. V březnu 1861 se konaly druhé obecní volby, kde byli zvoleni poslanci do nového obecního výboru, který se skládal se z 30 členů a 15 náhradníků a vytvořil 6 člennou radu.

⁵² PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 285.

Jak již bylo uvedeno, v roce 1864 Jihlava získala zvláštní statut. Město bylo podřízeno moravskému místodržitelství. Statut vstoupil v platnost po volbách na jaře 1865. Z nich vzešel opět 30 členný obecní výbor s 15 náhradníky. Dne 21. 6. 1865 byla sestavena osmičlenná rada. V této době starostu potvrzoval panovník. Od roku 1865 se konaly obecní volby, a to v pravidelném dvouletém období byla zvolena vždy jen část zastupitelského sboru. K nejdůležitější reformě došlo v souvislosti s novelou obecního statutu r. 1874.⁵³

5. Osobnosti městské správy Jihlavy

Tvorba moderní městské správy byla vytvořena především díky reformám ve sféře hospodářské, kulturní, společenské. Potřeba městské správy byla dána i tím, že docházelo k určitému politickému pnutí ve městě, a to mezi konzervativci a modernisty. Konzervativní křídlo měšťanů bylo oproti modernistům v půtkách o něco úspěšnější, ale přesto rozdílly byly minimalizovány, až se zcela ztrácely. Mezi konzervativce byl řazen tehdejší starosta města P. E. Leupold. Narodil se v Nové Říši v okrese Jihlava. Vystudoval gymnázium v Jihlavě a zvolil si kupecké povolání. Po skončení střední školy žil ve Znojmě, poté Litoměřicích, a pak v Jihlavě. V Jihlavě pracoval jako knihkupec. V rámci své politické kariéry se stal v roce 1848 členem místní správy. Od roku 1850 do roku 1857 působil ve funkci starosty. Poté byl zvolen ještě jednou ve volebním období od roku 1861 do roku 1871. Jako čelný představitel města Jihlavy uspořádal veškerou agendu tehdejšího magistrátu tak, aby byly jasny všechny instituce. Starosta v roce 1852 vytvořil snad úplně první soupis úřednických dokumentů správy města. Později k nim byl doplněn dvousvazkový katalog.

5.1 Postavy, které ovlivnily modernizaci města

Nutnost modernizace města byla záhy úplnou nezbytností, i když nutno podotknout, že jihlavská elita nebyla nijak rozsáhlou skupinou občanů, jež by mohla svými finančními prostředky podpořit výstavbu nového města. Největším daňovým poplatníkem bylo právovárečné společenství provozující pivovar. Největšími podnikateli podle tehdejších seznamů z roku 1867 byli: jirchář I. Hoeck,⁵⁴ obchodník

⁵³ § 38 ods. 3., obecního statutu města Jihlavy z dne 24. 11. 1874.

⁵⁴ SOkA (Státní okresní archiv) Jihlava, Městská správa od roku 1849, politická registratura, karton 25.

se železem I. Christ, výrobce zemědělských strojů G. Allé. Výše uvedené údaje nás vedou k domněnce, že podnikatelský kádr jihlavské společnosti byl dosti prostý, pouze několik větších subjektů. V souvislosti s modernizací města pohovoříme níže o politické scéně jihlavského společenství 19. století. Nejpočetnější politickou skupinou byly konzervativci, a to především díky vysokému zastoupení inteligence v elektorátu obecného výboru.⁵⁵

5.2 Sociální rozvrstvení jihlavské společnosti

Do skupiny inteligence patřili právníci, lékaři a manažeři, kteří pronikli do řad majetné elity. Specifičností Jihlavy bylo to, že ve svých řadách měla vysoké procento pensiovaných důstojníků, jež se snažili udržovat německý ráz města. Pokud bychom analyzovali profese, jež tvoří jednotlivé složky místní správy, musíme říci, že převažují advokáti, a to jak v českém, tak i v německém táboře. Z řad doktorů práv byli potvrzeni dva starostové: J. Sitka (1857–1865) a J. Merta (1871–1874). V jednotlivých zápisech v knihách jsou nedostatky, protože časově nesedí funkční období jednotlivých starostů, což nasvědčuje i tomu, že bychom měli velmi citlivě přistupovat ke všem dostupným historickým dokumentům. Oba dva starostové byli poslanci moravského zemského sněmu za německou liberální stranu. F. Popelak (1840–1904) byl synem původně českého vrchnostenského úředníka, ale hlásícího se k německému národu na statcích knížete Collalta v Brtnici. Po studii na právnické fakultě ve Vídni si otevřel praxi v Jihlavě. Známou starostenskou osobností byl V. Inderka, který spoluvytvářel a formoval lokální dějiny města.

5.3 Národnostní otázka

Jihlavský kulturní život měl svůj národní rozměr,⁵⁶ ale většina společenských akcí byla v rukou německého měšťanstva, které převažovalo v Jihlavě (snad 90 % lidí se hlásilo k německé populaci). Docházelo k postupné emancipaci neněmeckého obyvatelstva,⁵⁷ i když byly i obavy, že by výše zmiňované složky mohly ohrozit koncepci dosavadní německé hegemonie v Jihlavě.

⁵⁵ PISKOVÁ, R. a kol., *Jihlava. Dějiny moravských měst*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 285.

⁵⁶ SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, společná registratura, karton 20.

⁵⁷ Důležité úřady byly obsazovány Němci, nebo občany sympatizující s německým národem – mluvící německy.

6. Závěrem

Strnulé byrokratické aparáty byly rozloženy revolučními událostmi 1848. V předešlém období byla koncipována správa měst byrokraticky, ale po zavedení konstituce a uznání přirozených práv člověka⁵⁸ byla vytvořena samospráva jako společenství občanů na určitém území. Občané žijící na určitém území mají možnost samosprávného řízení svých vlastních záležitostí. Výše uvedené myšlenky byly uvedeny v platnost Stadionovým obecním zřízením.⁵⁹ Vycházely z hlavy I. „Základní tvrzí svobodného státu je svobodná obec.“⁶⁰

Moderní myšlenky přicházející v roce 1848 měly velkou odezvu v Jihlavě, která je promítla do správní oblasti a vytvořila staronový komunální výbor. Byl obnoven volbou nově příchozích členů, a dokonce byl rozšířen z původních 24 členů na tehdejších 32 členů. Jeho kompetence byly rozšířeny.⁶¹

Z komunálního výboru bylo zvoleno pět senátorů a tři náhradníci-vytvářející představenstvo výboru a jeho výkonný orgán. 1. 9. 1848 se stal předsedou komunálního výboru P. E. Leupold. Byl nejvýznamnějším představitelem tehdejší městské politiky a byl zvolen jako jeden z členů nejstarobylějšího jihlavského rodu.

Přestože působil komunální výbor se svými kompetentními institucemi, existoval magistrát jako státní úřad na území města i se svými poddanskými vesnicemi. Magistrát vykonával funkce, které nebyly svěřeny výboru, a to i po smrti posledního purkmistra V. Gattoniho – 15. 9. 1849. Leden 1850 znamenal konec starých pořádků a vznik moderní správy. Magistrát předal komunálnímu výboru část svých správních kompetencí, což bylo přesně vymezeno prozatímním obecním zřízením – Stadionovým obecním zřízením.⁶²

Státní správa vytvořila v Jihlavě okresní hejtmanství. Soudní správa byla rozdělena mezi jihlavský krajský soud a jihlavský okresní soud, protože starý systém magistrátní k 1. 7. 1850 obměnil strukturu soudnictví. Od 9. 1. 1851 byla ve výboru vytvořena politická sekce, skládající se z devíti členů a tří náhradníků, kteří

⁵⁸ Dubnová ústava 1848.

⁵⁹ ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: 2010, Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 300.

⁶⁰ ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: 2010, Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 300.

⁶¹ JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K., *Jihlavská radnice. Kulturně historická studie*. 1. vydání. Jihlava: ETIS Jihlava, 1994, s. 25.

⁶² Stadionovo obecní zřízení bylo datováno na březen 1849. Viz: ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: 2010, Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2010, s. 300.

tvořili obecní radu jako výkonný orgán. Vznikl i komunální senát, jenž byl složen z 9 členů a 4 náhradníků. Senát řešil otázky ekonomického charakteru. 10. 1. 1851 byl zvolen dosavadní magistrátní rada J. Ertl prozatímním obecním představeným.

V červenci 1850 byly uskutečněny první moderní obecní volby v Jihlavě. Byly prováděny nespravedlivě dle cenového principu, a tak právo volit měli pouze obecní příslušníci platící přímé daně v určité výši. Voliči byli rozděleni do tří sborů podle výše daní tak, aby v každém byla stejná celková suma příjmů. V prvním sboru byl nejmenší počet největších poplatníků. Ve třetím bylo největší soustředění nejmenších poplatníků.

Nastupující Bachův absolutismus omezil prvotní demokratické myšlenky. Koncem roku 1852 byla zrušena veřejná zasedání obecního výboru a nové volby se již nekonaly. Odstupující nebo zemřelé vystřídali náhradníci. Až v šedesátých letech 19. století se opět začínají prosazovat prvky demokracie. V březnu 1861 se konaly druhé obecní volby, kde byli zvoleni poslanci do nového obecního výboru, který se skládal z 30 členů a 15 náhradníků, a šestičlennou obecní radu. Obecní zřízení z roku 1864⁶³ již město nepocítilo zásadním způsobem, protože Jihlava jako město měla zvláštní status jako dalších šest měst na Moravě. Statutární města (tvořila politický okres samostatně) mohla v první instanci samostatně vykonávat politickou správu. Město bylo přímo podřízeno moravskému místodržitelství. Působnost okresního hejtmantství se tak vztahovala pouze na venkovský okres.

Aparát nových městských představitelů od roku 1850 tvořil městský úřad, který byl rozdělen na dvě hlavní oddělení. Do politického oddělení byly zahrnuty záležitosti policejní, živnostenské, vojenské, školské, chudinské, zdravotní. Druhé oddělení, ekonomické, řešilo věci stavební, finanční či záležitosti městských lesů.

Summary

Historical Guide to the Development of Modern Government Jihlava

In July 1850, the first elections in Jihlava, but it was done under the old census principle. The right to vote should be only members of the privileged classes and paying direct taxes. Voters were divided into three sectors according to the amount of taxes. Tax census steadily declined, until it was possible to choose persons who were assessed 1 gold, when paying direct taxes. The right to vote is concerned about 15–20 % of citizens Jihlava. It was severely weakened Czech minority in Jih-

⁶³ JANÁK, J., *Dějiny Moravy. Díl 3/1, Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. 1. vydání. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1991, s. 80–85.

lava, Czech only one was elected as the city's representative – dr. Leopold Fritz – widely acclaimed for it's human quality on the German side. The elections were criticized in 1850 with the third church was to be attended by 1,300 voters and only 200 In this election, he was elected Municipal Council on 30 people with 8 alternates. The executive body of the municipality was 6-membered municipal council. 3rd 7th 1850 he was elected chairman P. E. Leupold. Jihlava gained a special status. The city was subject to the Moravian Governor's Office. The Statute entered into force after the elections – in the spring of 1865, of which fit again 30-member council committee with 15 alternates. On 21. 6. 1865 the eight-member council composed. At this time, the mayor confirmed the sovereign. Since 1865, municipal elections were held, and a regular two-year period was chosen as a top-up, only part of the diplomatic corps. The most important reform occurred in connection with the amendment of the Statute of the municipal year 1874th.

Seznam použité literatury:

- ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vydání. Plzeň: 2010, Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 312 s. ISBN 978-80-7380-271-4.
- DVOŘÁK, J., *Moravské sněmování roku 1848-1849*. 1. vydání. Telč, 1898, 250 s.
- HLEDÍKOVÁ, Z., – JANÁK, J., – DOBEŠ, J., *Dějiny samosprávy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha: Lidové noviny, 2007, 570 s. ISBN 978-80-7106-906-5.
- HLINOMAZ, M. a kol., *Česká beseda o německých badatelích v oblasti pomocných věd historických archivnictví a edic his. pr.* 1.vyd. Šumperk: Skriptorium, 2000, ISBN 80-86197-20-4.
- HOFFMANN, F. a kol., *Historický atlas měst České republiky 8, Jihlava.*, 1 vydání. Pardubice: Studio Press, s.r.o., 2000, ISBN 80-85268-963.
- JANÁK, J., *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. 1. vydání. Praha: SPN, 1989, 519 s. ISBN 800-42-11-895.
- JANÁK, J., *Dějiny Moravy. Díl 3/1, Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. 1. vydání. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999, 321 s. ISBN 808-50-48-892.
- KŘESADLO, K., *Jihlavské volební kapitoly*. 1. vydání. Jihlava: Zpravodaj z Jihlavy, roč.1/1970, 45 s.
- MALÝ, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vydání. Praha: Linde, a.s., 2003, 673 s. ISBN 80-7201-433-1.

- PISKOVÁ, R. a kol., Jihlava. Dějiny moravských měst. Praha: Lidové noviny, 2009, 877 s. ISBN 978-80-7106-551-7.
- SCHELLE, K. a kol., Dějiny veřejná správa. 1. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2009, 314 s. ISBN 978-80-7380-203-5.
- SCHELLE, K., Dějiny českého ústavního práva., 1.vyd. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2010, 177 s. ISBN 978-80-7418-067-5.
- VOJÁČEK, L., – SCHELLE, K., České právní dějiny do roku 1945. 1. vydání. Ostrava: KEY Publishing, 2007, 218 s. ISBN 978-80-87071-20-5.

Archivní dokumenty:

- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, ekonomická registratura, karton 20.
- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, společná registratura, karton 57.
- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, prezidiální registratura, karton 20.
- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, hospodářská registratura, karton 62.
- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, politická registratura, karton 23.
- SOkA Jihlava, Městská správa Jihlava od roku 1849, Magistrat Oecoriocum, karton 49.

ANALÝZA VÝVOJA VEREJNEJ SPRÁVY PO ROKU 1989 V HISTORICKÝCH SÚVISLOSTIACH

*Ladislav Hrtánek**

Úvodom

V úvode predloženého článku považujeme za potrebné uviesť jednotlivé myšlienkové línie, ktoré budú zároveň cieľovými určeníami, ktoré sa v nasledujúcom texte článku pokúsime naplniť.

Vývoj verejnej správy po roku 1989 bol značne dynamický a predstavoval podstatné zmeny vo funkčnom aj statickom ponímaní verejnej správy. Pokiaľ je možné hovoriť o prepojenosti verejnej správy so štátom a jednoznačnej identifikácii verejnej správy so štátnou správou pred rokom 1989, po „nežnej“ revolúcii došlo v roku 1990 k vytvoreniu právnych predpokladov pre fungovanie ďalšej zložky verejnej správy, ktorou bola miestna samospráva.

Nasledujúca reforma verejnej správy v Slovenskej republike prišla v roku 1996, kedy sa vytvorili predpoklady pre vznik krajskej úrovne špecializovanej miestnej štátnej správy v podobe krajských úradov. V tomto období sa zvažovalo aj vytvorenie samosprávnych krajov ako zložiek územnej samosprávy, v tomto období však takýto koncept regionálnej samosprávy, ktorý by bol územne identický s krajskou všeobecnou miestnou štátnou správou ešte nebol uplatnený.

Nasledujúcou reformou verejnej správy bola decentralizácia, ktorá znamenala presun jednotlivých kompetenčných okruhov zo štátnej správy, predovšetkým miestnej štátnej správy smerom k samospráve.

Aktuálnou a poslednou prebiehajúcou reformou verejnej správy je reforma ESO – Efektívna, Spol'ahlivá a Otvorená štátna správa. „V súvislosti s práve prebiehajúcou hospodárskou krízou došlo k určitým spoločenským procesom konsoli-

* JUDr. Ing. Ladislav Hrtánek, Ph.D., Hlavný štátny radca, Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, Bratislava.

dácie verejných financií, ktoré sa museli odzrkadliť aj v snahe vlády Slovenskej republiky o zmeny v štátnej správe v záujme optimalizácie organizačnej a funkčnej dimenzie jej výkonu. Tento reformný proces súvisí s potrebou úspory finančných výdavkov štátnej správy a spôsobí v konečnom dôsledku podstatné zmeny v interakčných vzťahoch vo vnútri štátnej správy – napríklad zánik špecializovanej miestnej štátnej správy.“¹

Pripomíname pritom, že pojem „verejná správa“ je taktiež značne dynamickým pojmom² a v správnej vede právneho práva sú nejednoznačne náhľady na určenie obsahovej náplne tohto pojmu.

„Správna veda je vednou disciplínou, ktorá skúma organizáciu a činnosť verejnej správy v jej skutočnej a reálnej podobe.“³ Pojem verejná správa je súčasťou všeobecného pojmu „správa“.

„Snáď najprístupnejšie a najjednoduchšie vystihnúť tohto pojmu podáva vymedzenie vychádzajúce z pojmu správy, ktoré uvádza, že 'správa' je každá zámerná činnosť zameraná na určité záležitosti a za určitým cieľom.“⁴

V kontexte uvedeného je veľmi problematické vybrať zodpovedajúce určenie pojmu „verejná správa“, ale ako najvyhovujúcejšie a správnu vedou dlhé roky akceptované určenie považujeme nasledovné: „Verejná správa pozostáva z troch základných zložiek, a to štátnej správy, samosprávy a verejnoprávných inštitúcií (korporácií).“⁵

„Pojem verejná správa zahŕňa štátnu správu (ústrednú a miestnu, miestna sa členila na všeobecnú a špecializovanú) a samosprávu (územnú a záujmovú).“⁶

Pojem „verejná správa“ je taktiež potrebné posúdiť v kontexte jej efektívnosti. „Podľa najväčšmi traktovaného názoru efektívnosť je určitý vzťah medzi výsledkom pôsobenia právnej normy a tým cieľom, ktorý zákonodarca sledoval, na ktorý bola príslušná právna norma konštruovaná.“⁷

¹ HRTÁNEK, L., *Model optimálneho fungovania modernej štátnej správy*. Vedecká monografia. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013, s. 120.

² Tento právny pojem „verejná správa“ je prepojený so spoločenským systémom, ktorý sa neustále rozvíja.

³ ŠKULTÉTY, P., *Verejná správa a správne právo*. Bratislava: VEDA, 2008, s. 65.

⁴ TÓTHOVÁ, K. a kol., *Základy správneho práva hmotného*. Bratislava: VO PF UK, 1992, s. 5.

⁵ ŠKULTÉTY, P. a kol., *Správne právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava: VO PF UK, 2000, s. 11.

⁶ VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T., *Československé právne dejiny (1918–1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013, s. 101.

⁷ ŠKULTÉTY, P., *Základy miestnej správy*. Bratislava: VO PF UK, 1999, s. 88.

„Označením 'princípy' alebo tiež 'zásady' práva, odvetvia alebo určitého právneho inštitútu rozumieme základné myšlienky (idey), z ktorých právo alebo jeho ucelená časť (právne odvetvie alebo právny inštitút) vychádza.“⁸

„Teória práva predpokladá, že právny poriadok plný štyri základné funkcie: výchovnú, organizačnú, ochrannú a kontrolnú.“⁹

V nasledujúcom texte sa budeme zaoberať analýzou jednotlivých naznačených reforiem verejnej správy.

1. Všeobecná analýza reformy verejnej správy z roku 1990

Reforma verejnej správy z roku 1990 znamenala kardinálnu zmenu v organizácii verejnej správy, nakoľko spôsobila vznik miestnej samosprávy, a to obcí a miest a taktiež preklenula neefektívny model trojstupňovej štátnej moci – miestne, okresné a krajské národné výbory. Podstata uvedených zmien bola obsahom zákonov: ústavný zákon č. 294/1990 Zb. z 18. 7. 1990, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky a ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii a ktorým sa skracuje volebné obdobie národných výborov v znení neskorších predpisov, zák. SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov, zák. SNR č. 347/1990 Zb. o organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov, zák. SNR č. 472/1990 Zb. o organizácii miestnej štátnej správy v znení neskorších predpisov, nález Ústavného súdu ČSFR zo dňa 9. júna 1992 č. 3/1992 Zb.,¹⁰ ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.¹¹ „Výsledkom reformy bolo konštituovanie týchto orgánov:

1. orgánov obecnej samosprávy,
2. dvojstupňovej sústavy miestnej štátnej správy (okresný úrad a obvodný úrad). Táto štátna sústava bola rozdelená na dva druhy orgánov:

⁸ KOŠIČIAROVÁ, S. a kol., *Právo životného prostredia*. Bratislava: MANZ a VO PF UK, 1995, s. 36.

⁹ KURIL, M., Funkcie pracovného práva. In: KURIL, M. (ed.), *Teoretické otázky pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia*. Bratislava: Merkur, 2013, s. 54.

¹⁰ Uvedený nález Ústavného súdu ČSFR rozšíril právny pojem „verejná moc“ o verejnú moc samosprávneho charakteru v rozsahu jej rozhodovacej pôsobnosti.

¹¹ K uvedenému je bližšia konkretizácia: HRTÁNEK, L., *Súčasná regulácia hlavných foriem správy a ich vývoj*. Vedecká monografia. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2006, s. 18. HRTÁNEK, L., *Model optimálneho fungovania modernej štátnej správy*. Vedecká monografia. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013, s. 12.

- orgány všeobecnej miestnej štátnej správy (okresné úrady),
 - orgány špecializovanej miestnej štátnej správy (obvodné úrady); okresné a obvodné úrady boli v zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva vnútra SR a financované z jeho rozpočtu,
3. systavy ústredných orgánov štátnej správy (ministerstvá a ostatné ústredné orgány),
 4. inštitúcie verejných korporácií.“¹²

Najvýznamnejšou skutočnosťou, ktorá je spojená s reformou verejnej správy z roku 1990 je **vytvorenie právnych predpokladov pre fungovanie obcí, ako základných jednotiek miestnej samosprávy**. V kontexte uvedeného je potrebné obce chápať ako subjekty práva združujúce obyvateľov a majetok na určitom území.

„V tomto zmysle je samospráva časťou správy štátu decentralizovanou na subjekty neštátneho charakteru. Poznáme územnú a záujmovú samosprávu.“¹³

Názorové línie na definíciu pojmu miestna samospráva sú rozdielne. „Za všeobecné a podstatné črty miestnej samosprávy možno považovať najmä:

- samosprávna organizácia predstavuje právne vymedzený súbor osôb,
- tento súbor má kompetencie rozhodovať spoločné záležitosti (veci),
- takéto organizačné a kompetenčné vyčlenenie má trvalý charakter,
- oprávnenia rozhodovať spoločné záležitosti (veci) majú samostatný charakter.“¹⁴

Jednotlivé obce ako jednotky miestnej samosprávy majú právnu subjektivitu, a to tak v súkromnom, ako aj verejnoprávnom význame. Verejnoprávnu subjektivitu obce ustanovuje zák. SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov, súkromnoprávna subjektivita je daná zák. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov.

V rámci miestnej samosprávy môžeme hovoriť o princípe **„komunálnej demokracie“ alebo „komunálnej del’be moci“**, pričom sa diferencuje priamy a nepriamy výkon verejnej moci na komunálnej úrovni.

¹² KOSORÍN, F., *Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia)*. Bratislava: Ekonóm, 2003, s. 54.

¹³ ŠKULTÉTY, P. a kol., *Správne právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava: VO PF UK, 2000, s. 8.

¹⁴ SOTOLÁR, J., *Miestna samospráva na Slovensku. (Komunálne právo)*. Košice: SOTAC, s. r. o., 2002, s. 40.

Obyvatelia obce majú niekoľko možností, ako presadiť svoj vlastný názor:

- prostredníctvom verejných zhromaždení obyvateľov obce,
- prostredníctvom účasti na rokovaniach obecného zastupiteľstva,
- prostredníctvom inštitútu lokálneho referenda,
- prostredníctvom sprostredkovaného prejavu vôle poslancov obecného zastupiteľstva.

Uvedený ústavný koncept právneho postavenia obcí bol obsiahnutý už vo vyššie uvedenom ústavnom zákone č. 294/1990 Zb., ktorý novelizoval siedmu hlavu Ústavy Československej socialistickej republiky č. 100/1960 Zb. Zákon o obecnom zriadení len konkretizoval uvedené princípy.

Systém dvojstupňovej miestnej štátnej správy, ktorý bol založený na obvodných úradoch, ktoré boli konštituované ako prvostupňové orgány špecializovanej miestnej štátnej správy a sídlili v určených obciach a mestách a okresných úradoch, ktoré boli druhostupňovými orgánmi miestnej štátnej správy a správu vecí verejných vykonávali v územných obvodoch bývalých okresných národných výborov sa ukázal ako veľmi ťažkopádny. „Odvetvovými záujmami štátnych orgánov vznikli dva od seba oddelené a nedostatočne previazané systémy vzťahov (všeobecné okresné a obvodné úrady a špecializované okresné a obvodné úrady), ktoré mali zabezpečovať jednotnú štátnu správu na miestnej úrovni. Správa bola neprehľadná, komplikovaná a ťažko koordinovateľná.“¹⁵

Uvedený organizačný systém fungovania miestnej štátnej správy bol nefunkčným aj smerom navonok k formujúcej sa samospráve. Predovšetkým bolo potrebné kompetenčne diferencovať verejnú správu a zabezpečiť určitú jej nezávislosť od štátnej správy, nakoľko hierarchický princíp uplatňovaný v štátnej správe nemôže mať v samospráve svoje opodstatnenie.

Z uvedeného kontextu vyvstávala potreba ďalšej reformy, ktorá by určila jasné kompetenčné vzťahy medzi miestnou štátnou správou a samosprávou, zefektívnila systém miestnej štátnej správy, predovšetkým vytvorením krajskej všeobecnej miestnej štátnej správy, nakoľko sa ukázalo, že jednostupňový systém všeobecnej miestnej štátnej správy je nevyhovujúcim aj v kontexte uplatnenia riadnych opravných prostriedkov v procesnom konaní. Rovnako ale bolo potrebné vytvoriť právne prostredie pre fungovanie tzv. regionálnej samosprávy a sprehľadniť systém finančných tokov od štátu k obci v danom rozsahu.

¹⁵ KOSORÍN, F., *Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia)*. Bratislava: Ekonóm, 2003, s. 54.

2. Reforma veřejnej správy z roku 1996

V úvode tejto časti, ktorej cieľom je poskytnúť rámcovú analýzu reformy verejnej správy z roku 1996 poskytneme náhľad na zamýšľané modely reforiem verejnej správy, ktoré boli v popredí myšlienok, ktoré sa mali uplatniť v záujme upresnenia vzťahov štátnej správy, predovšetkým miestnej štátnej správy a samosprávy.

„Územné usporiadanie v roku 1996 sa upravilo novým spôsobom, ktorý je výsledkom kritického hodnotenia troch pracovných modelov vtedajšej reformy v SR, a to:

- stabilizačného,
- integračného,
- reštitučného.

Stabilizačný model reformy verejnej správy

Stabilizačný model mal tri úrovne. Predpokladal vytvoriť 3 až 4 vyššie štátne správne celky, 32 až 45 nižších správnych celkov miestnej štátnej správy a 110 až 150 miestnych správnych jednotiek územnej samosprávy. Obce by boli organizované na istej úrovni spádových, strediskových obcí čiže viac obcí by tvorilo miestnu správnu jednotku.

Integračný model reformy verejnej správy

Integračný model mal rovnako tri úrovne. Navrhoval vytvoriť 7 až 8 vyšších správnych celkov a rovnaký počet vyšších územných celkov. Na druhom stupni by bolo 110 až 150 nižších správnych celkov. Na nižšie správne celky by nadväzoval rovnaký počet miestnych správnych celkov, ktoré by vykonávali spoločne a jednotne miestnu štátnu správu i územnú samosprávu.

Reštitučný model reformy verejnej správy

Reštitučný model predstavoval v návrhu čiastočné obnovenie správy územia Slovenska z povojnového obdobia II. ČSR, resp. tiež rokov 1939 až 1945. Reštitučný model navrhoval ustanoviť 7 až 8 vyšších správnych celkov, okolo 75 až 90 nižších správnych celkov miestnej štátnej správy. Na miestnu štátnu správu by

nadväzovalo ďalej 15 až 16 vyšších územných celkov (župný systém) samosprávy a okolo 250 až 300 miestnych jednotiek územnej samosprávy. Asi 10 a viac obcí by tvorilo jednu územnú správnu jednotku.¹⁶

V nasledujúcej časti poskytneme aspoň rámcové vysvetlenie uvedenej reformy verejnej správy podľa jednotlivých modelov jej reformy.

Stabilizačný model reformy verejnej správy by bol podľa nášho názoru v terajších časoch krízy a potreby konsolidácie verejných financií **najvyhovujúcejší**.

Predpokladal totiž zlučovanie krajských úradov, ktoré by sa v podmienkach Slovenskej republiky zlúčili do maximálne 3 úradov, a to Banskobystrického, Košického, Bratislavského a v prípade okresov by išlo maximálne o 45 okresov, čo by znamenalo zúženie miestnej štátnej správy, ale tento model bol odskúšaný ešte pred rokom 1989 a bol celkom funkčným. V prípade samosprávy predstavoval tento model potrebu skutočnej reformy verejnej správy, ktorým by malo byť vytváranie **municipalít**, teda zlúčených obcí, ktoré by v podmienkach **predovšetkým miestnej samosprávy a potrebnej decentralizácie verejnej správy** znamenali vznik zlúčených obcí, ktoré by boli schopné efektívne vykonávať úlohy decentralizovanej verejnej správy. Veľký počet malých obcí pritom ani v súčasnosti nie je schopný vykonávať komplikované procesné konania delegovaných kompetenčných okruhov, čo spôsobuje zníženie kvality napĺňania úloh verejnej správy.

Integračný model reformy verejnej správy nepovažujeme v porovnaní so stabilizačným modelom za vhodný, nakoľko reformu verejnej správy zužuje len na problematiku organizačnej reformy štátnej správy, pričom počíta s vytvorením 8 krajských úradov a krajov ako správnych celkov a maximálne so 150 okresnými úradmi, čo považujeme za príliš vysoký počet. Navyše proces zlúčeného vykonávania úloh samosprávy a štátnej správy výlučne správnymi celkami považujeme za **spiatočnický model výkonu verejnej správy národnými výbormi, ktoré vlastne vykonávali celú verejnú správu**, teda aj štátnu správu aj samosprávu. Preto považujeme za výhodné, že sa tento model neuplatnil, a to aj z toho dôvodu, že reformy verejnej správy z roku 1990 si vyžadovala precizovanie kompetenčných vzťahov štátnej správy a samosprávy ale v kontexte ich striktnej oddelenosti a samostatnosti.

Reštitučný model reformy verejnej správy predstavoval popri reforme štátnej správy taktiež reformu samosprávy, nakoľko počítal so vznikom potrebnej regionálnej samosprávy, teda rozširoval rozsah územnej samosprávy o ďalšiu zložku, pričom podotýkame, že **regionálna samospráva nepredstavuje nadriadenú zlož-**

¹⁶ KOSORÍN, F., *Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia)*. Bratislava: Ekonóm, 2003, s. 56.

ku miestnej samospráve, nakoľko v samospráve sa nemôže uplatniť hierarchický princíp jej výstavby ako v štátnej správe.

„V kontexte uvedeného sa v intenciách reformy verejnej správy z roku 1996 dospelo k modifikovanému reštitučnému modelu, nakoľko vzniklo 8 vyšších správnych celkov – krajov a 79 nižších správnych celkov – okresov, pričom systém vyšších a nižších samosprávnych celkov sa nepodarilo vytvoriť (nevznikli vyššie územné celky ako vyššie samosprávne jednotky) a taktiež sa nevytvárali tzv. municípiá.“¹⁷

Právnou podstatou reformy z roku 1996 boli tieto normatívne právne akty: zák. NR SR č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní SR zo dňa 3. 7. 1996, ako aj zák. NR SR č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy zo dňa 4. 7. 1996.

Zákon o územnom a správnom usporiadaní SR predstavuje z pohľadu terminologického podstatnú zmenu, nakoľko zavádza pojmy „územný celok“ a „správny celok“. Pojem územný celok súvisí s organizačným systémom samosprávy. Pri konštituovaní územných celkov je z pohľadu právno-terminologického zákon o územnom a správnom usporiadaní SR značne nepresný, čo spôsobilo v konečnom dôsledku zdanie, že samospráva sa delí na stupne, ktoré sú v subordinačnom interakčnom vzťahu. „Miestna samospráva sa môže organizovať v rámci prvého, vyššieho a prípadne ešte vyššieho stupňa. Prvý stupeň územnej samosprávy tvoria obce (mestá). Vyšší stupeň samosprávy územných celkov sa organizuje na teritóriu, ktoré je „vyšším územným celkom.“¹⁸ Zákon totiž konštatuje, že na najnižšom stupni samosprávy sú obce a mestá, na vyššom stupni sú vyššie územné celky a spojením vyšších územných celkov vzniká Slovenská republika. Územné celky majú vlastnú právnú subjektivitu. Správnymi celkami sú okresy a kraje. V intenciách organizácie miestnej štátnej správy už existuje subordinačný princíp, nakoľko okresné úrady sú podriadené krajským úradom a platí tu hierarchický princíp výstavby štátnej správy.

K významným aspektom reformy z roku 1996 patrí aj nárast významu verejno-právnych korporácií, ktoré sa začali profilovať ako samostatná zložka verejnej správy. Veľkým nedostatkom tejto reformy verejnej správy z roku 1996 je nevytvorenie regionálnej samosprávy, s ktorou sa síce uvažovalo, ale vyššie územné celky v konečnom dôsledku nevznikli. Existencia vyšších územných celkov má pritom obrovský význam pre dotvorenie systému fungovania v rámci územnej sa-

¹⁷ HRTÁNEK, L., *Súčasná regulácia hlavných foriem správy a ich vývoj*. Vedecká monografia. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2006, s. 78.

¹⁸ PRUSÁK, J., *Teória práva*. Bratislava: VO PF UK, 1995, s. 84.

mosprávy. Regionálna samospráva vznikla až v roku 2001, jej vznik bol nevyhnutný v súvislosti s **decentralizáciou verejnej správy**.

3. *Decentralizácia verejnej správy*

Podstatou procesu decentralizácie je presun kompetencií z orgánov štátnej správy (prevažne miestnej štátnej správy) na obce, mestá a vyššie územné celky. Náklady takto preneseného výkonu štátnej správy uhrádza štát. Kontrolná činnosť výkonu prenesenej štátnej správy obcami a vyššími územnými celkami bola zverená vláde SR. Zákonná úprava procesu decentralizácie štátnej správy je koncentrovaná do zák. NR SR č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky v znení neskorších predpisov. Tento zákon však len stanovil konkrétny okruh pôsobností, ktoré sa v chronologickom rade v zákone uvedenom presúvali z orgánov miestnej štátnej správy na obce, mestá a vyššie územné celky.¹⁹

V nadväznosti na vyššie uvedený zákon chýbajú vykonávacie právne predpisy, ktoré by uľahčili obciam a mestám proces zavádzania decentralizovaných kompetencií do reálneho života. „V istom prípade môže mať vnútorný predpis aj charakter kvázi výkonného právneho predpisu. Ak napríklad nadriadený správny orgán vydá smernicu, ktorá záväzne upravuje postup podriadeného správneho orgánu, nahrádza nadriadený správny orgán týmto spôsobom nedostatok vykonávacích právnych predpisov, ktorých prijatie sa z hľadiska procesnej náročnosti ich prijatia javí ako komplikovanejšie. Preto nedostatok vykonávacích právnych predpisov by mohol byť nahradený práve takýmito vnútornými predpismi, ktoré konkretizujú dosť abstraktnú a ťažko zrozumiteľnú zákonnú úpravu určitej oblasti správy, čo je podistým dôležité konštatovanie.“²⁰ Bližšia konkretizácia sa ponecháva na vnútorné predpisy.²¹

Ukazuje sa, že štát pri zabezpečovaní niektorých svojich funkcií nedokáže zabezpečiť efektívnosť. „Konceptia reformy verejnej správy uvažovala o komplex-

¹⁹ Proces decentralizácie miestnej štátnej správy je jej poslednou reformou.

²⁰ HRTÁNEK, L., Formy verejnej správy a ich aplikácia na správu daní a poplatkov. In: *Sociálno-ekonomická revue*, roč. 2, č. 3, 4 (4)/ dec 2004, s. 50.

²¹ Takýmito vnútornými predpismi sú napríklad organizačné poriadky spoločných obecných úradov.

nom prístupe k decentralizácii, t. j. že decentralizácia kompetencií a decentralizácia zodpovednosti sa uskutoční súbežne s decentralizáciou financií.²²

S poľutovaním je potrebné konštatovať, že aj po čiastočnej decentralizácii štátnej správy existuje veľký počet problémových okruhov, ktoré bude potrebné, aj v kontexte členstva Slovenskej republiky v Európskej únii riešiť. V súčasnosti ide o tieto nedostatky reforiem:

- absencia mechanizmov vzájomného pôsobenia,
- nedostatočná funkčnosť del'by práce,
- nedostatočná „liberalizácia právnych noriem“,
- nedostatočná municipálna autonómia,
- profesijná nepripravenosť volených funkcionárov miestnej samosprávy,
- nedostatočná odborná príprava zamestnancov v miestnej samospráve (tzv. miestny samosprávny manažment),
- nesystémovosť financovania samosprávy.²³

Uvedené problémové okruhy je možné riešiť prostredníctvom rôznych nástrojov. V predchádzajúcej časti uvedené problémové okruhy je potrebné v blízkej budúcnosti riešiť, nakoľko znižujú celkový pozitívny efekt reforiem verejnej správy. V nadväznosti na uvedené navrhujeme nasledovné riešenia vyššie uvedeníh problémových okruhov decentralizácie verejnej správy:

- precizovanie ústavných garancií miestnej samosprávy,
- novelizovanie niektorých ustanovení zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení,
- vymedzenie základných samosprávnych úloh,
- sprehl'adnenie úpravy finančných a daňových tokov od štátu k miestnej samospráve a naopak od miestnej samosprávy k štátu,
- plošné zlučovanie obcí (municipalizácia, amalgamizácia),
- vytvorenie združenia, zväzu obcí,
- medziobecná a interregionálna spolupráca,
- kombinovaný model zlučovania obcí a medziobecnej spolupráce,
- zvýšenie fiskálnej a odbornej kapacity obcí,

²² KÚTIK, J. – MRVA, J., *Verejná správa (organizácia, vývoj, reformy, prenos kompetencií)*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2005, s. 61.

²³ SOTOLÁŘ, J., *Miestna samospráva na Slovensku. (Komunálne právo)*. Košice: SOTAC, s. r. o., 2002, s. 97–101.

- - snížení počtu volených zástupcov,
- odstránenie duplicity, t.j. neefektívneho zabezpečovania rovnakých úloh malými, susediacimi obcami,
- vyššia transparentnosť,
- dosiahnutie vyššej kvality a rozsahu poskytovaných služieb,
- posilnenie ekonomického potenciálu a zlepšenie podmienok pre vytváranie pracovných príležitostí,
- zvýšenie príjmu z daní do jedného rozpočtu,
- - eliminovanie regionálnej rozdielnosti z pohľadu hospodárskeho rozvoja,
- - podpora ekonomického, spoločenského a socio-kultúrneho rastu miestnej a regionálnej samosprávy,
- upevnenie princípu municipálnej autonómie,
- proces zlučovania obcí ako riešenie problémov decentralizácie verejnej správy,
- združovanie obcí ako model decentralizácie verejnej správy,
- spoločný obecný úrad ako model decentralizácie verejnej správy.

V podmienkach Slovenskej republiky prevláda ako spôsob riešenia problémových okruhov v súvislosti s decentralizáciou verejnej správy model **spoločných obecných úradov**. Uvedený model je v popredí z toho dôvodu, že v porovnaní so zlučováním obcí nepredstavuje právny zánik obce ako subjektu súkromného a verejného práva. Spoločný obecný úrad **nemá vlastnú právnu subjektivitu**, teda je len akýmsi „kancelárskym servisom“ pre jednotlivé obce, ako zúčastnené strany spoločného obecného úradu. Spoločný obecný úrad vzniká na základe „Zmluvy o zriadení spoločného obecného úradu“, ktorej materiálnoprávne a formálno-právne predpoklady určuje zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov. Úlohy spoločného obecného úradu vykonáva obec, ktorá je poverená vykonávaním týchto úloh, pričom ale procesným subjektom práva je obec, s činnosťou ktorej konkrétna procesná záležitosť súvisí.

4. *Reforma verejnej správy ESO*

Štátna správa predstavuje komplikovaný štruktúrovaný celok, ktorý má svoju podstatnú organizačnú a funkčnú základňu. Nakoľko je štátna správa podsystemom spoločenského celku, a tento sa dynamicky rozvíja, podobne sa dynamicky mení aj organizácia a vlastné procesné konania predstavujúce funkčnú dimenziu štátnej

správy. Jednotlivé procesy prebiehajúce v rámci spoločenského života ovplyvňujú podstatným rozsahom celú štátnu správu.

„V súvislosti s práve prebiehajúcou hospodárskou krízou došlo k určitým spoločenským procesom konsolidácie verejných financií, ktoré sa museli odzrkadliť aj v snahe vlády Slovenskej republiky o zmeny v štátnej správe v záujme optimalizácie organizačnej a funkčnej dimenzie jej výkonu. Tento reformný proces súvisí s potrebou úspory finančných výdavkov štátnej správy a spôsobí v konečnom dôsledku podstatné zmeny v interakčných vzťahoch vo vnútri štátnej správy – napríklad zánik špecializovanej miestnej štátnej správy.“²⁴

V tejto časti sa aspoň rámcovo budeme zaoberať nasledujúcimi právnymi dokumentmi, schválenými vládou Slovenskej republiky:

- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2012 – 2016, v kontexte zmien v štátnej správe,
- Program ESO (Efektívna, Spoľahlivá a Otvorená štátna správa), č. materiálu: UV-14892/2012 schválený uznesením vlády Slovenskej republiky č. 164/2012.

Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky ako podstatný dokument určujúci smerovanie vlády Slovenskej republiky na nasledujúce volebné obdobie sa problematike reforiem v ústrednej a miestnej štátnej správe venuje v samostatnej časti označenej ako „Úlohy verejnej správy“.

V rámci programového vyhlásenia vlády je možné zaznamenať principiálne deklaratórne ustanovenia, ktoré však určujú ciele vlády Slovenskej republiky v oblasti verejnej správy, pričom ide napríklad o toto ustanovenie: „**Globálnym cieľom vlády pri riadení verejnej správy je skvalitnenie činnosti subjektov verejnej správy a verejných služieb na podporu sociálno-ekonomického rastu SR a zvýšenie kvalitatívnych parametrov života občanov. Piliermi tohto cieľa budú ekonomizácia, informatizácia a personálny rozvoj vo všetkých štruktúrach verejnej správy.**“

V kontexte posúdenia uvedeného cieľového určenia vlády Slovenskej republiky v oblasti reforiem verejnej správy hodnotíme veľmi pozitívne koncept **ponímania verejnej správy ako verejnej služby poskytovanej štátnemu občanovi**, navyše sa tu počíta s verejnou správou založenou na systéme pilierov jej výstavby, kde môžeme zaradiť pilier ekonomizácie, informatizácie a personálneho rozvoja verejnej správy.

²⁴ HRTÁNEK, L., *Model optimálneho fungovania modernej štátnej správy*. Vedecká monografia. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013, s. 120.

Uvedené piliere výstavby modernej štátnej správy si však vyžadujú určitú konkretizáciu, napríklad pilier **ekonomizácie verejnej správy** sa spája s optimalizáciou rozhodovacích procesov prebiehajúcich vo verejnej správe, ktoré by mali prebiehať bez akýchkoľvek prietáhov, v záujme rýchlej a účinnej ochrany práv a oprávnených záujmov účastníkov konkrétneho procesného konania. Rýchlosť procesných konaní pritom závisí od charakteru konkrétneho rozhodovacieho procesu prebiehajúceho v rámci verejnej správy.

„Rozhodovacie procesy vo verejnej správe môžeme vo všeobecnej rovine charakterizovať ako nenáhodný výber určitých postupov alebo činností z viacerých možných alternatív v podmienkach verejnej správy.“²⁵

Pilier informatizácie verejnej správy predstavuje **využívanie výpočtovej techniky v rámci verejnej správy**, pričom určitým smerovaním v tomto smere môžu byť napríklad elektronické kolký. Personálny rozvoj výkonu verejnej správy je bytostne prepojený s problematikou obsadzovania miest v rámci verejnej správy erudovanými odborníkmi, čo sa týka napríklad problematiky definitívy, ako aj transparentných výberových konaní na všetky miesta vo verejnej správe, čo je síce v prípade štátnej správy splnené, v prípade samosprávy sú povinné výberové konania obmedzené výlučne na vedúce pozície v samospráve.

V obsahovom rámci programového vyhlásenia vlády je možné diferencovať navrhované zmeny v systéme miestnej štátnej správy a ústrednej štátnej správy.

V prípade miestnej štátnej správy ide o koncept vytvorenia centier verejnej správy, ktorý je vyjadrený nasledujúcou formuláciou: „**Vláda navrhne legislatívne opatrenia k vytvoreniu novej štruktúry orgánov miestnej štátnej správy, ktorej dôležitým princípom bude integrácia pôsobnosti tzv. špecializovanej štátnej správy do jednotného štátneho úradu na čele s predstaviteľom vymenovaným vládou. Táto štruktúra zachová odborné a personálne riadenie a zodpovednosť odvetvových ústredných orgánov štátnej správy. Jednotný úrad štátnej správy sleduje zjednodušenie kontaktu občana so štítnou správou a zároveň zodpovedá záujmom transparentnosti, zodpovednosti za rozhodovacie procesy, efektívnosti vynakladania verejných prostriedkov a účinnosti kontroly. Občanovi i podnikateľovi sa tak umožní vybaviť svoje záležitosti prostredníctvom jedného obslužného miesta. Vláda zároveň posúdi, v ktorých prípadoch sa integrácia v minulosti neosvedčila.**“

²⁵ VRABKO, M. a kol., *Správne právo. Procesná časť*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie PF UK, 2001, s. 15.

Vláda Slovenskej republiky prítom používa termín „správny úrad“. Terminologický pojem „správny úrad“ nemá v rámci Slovenskej republiky oporu v zákone.
26,27

Reforma miestnej štátnej správy teda počíta s prvotnou elimináciou špecializovanej miestnej štátnej správy do jednotného systému obvodných úradov, s čím počíta ako s centrami verejnej správy aj program ESO, ale v postupných krokoch. Podľa nášho názoru môže ísť o určitý druh **centralizácie miestnej štátnej správy**, ktorá ruka v ruke s procesom **decentralizácie** bola diferencovaná na všeobecnú a špecializovanú miestnu štátnu správu. V naznačenom kontexte teda uvedená trendová súvislosť predstavuje odklon od poslednej reformy verejnej správy, ktorú predstavovala decentralizácia verejnej správy.

Uvedený koncept zmien v miestnej štátnej správe našiel svoje vyjadrenie aj v programe ESO, kde je uvedená koncepcia centier verejnej správy, ktorých sieť však má vzniknúť predovšetkým integráciou špecializovanej miestnej štátnej správy do jednotnej štruktúry všeobecnej miestnej štátnej správy.

V prípade zmien v ústrednej štátnej správe môžeme hovoriť o organizačnej a nemožno hovoriť o funkčnej reforme štátnej správy. Reforma je v programovom vyhlásení vlády vyjadrená nasledujúcou formuláciou: „Vláda je rozhodnutá výrazne zefektívniť štruktúru ústredných orgánov štátnej správy. Vláda vykoná dôkladnú analýzu nákladovosti rozhodovacej a riadiacej činnosti týchto orgánov, vrátane správy majetku štátu, v záujme zefektívnenia všetkých prebiehajúcich procesov. Následne vláda navrhne opatrenia smerujúce k zjednodušeniu štruktúry ústredných orgánov štátnej správy tak, aby sa prekonala súčasná roztrieštenosť, prípadne duplicita výkonu ústrednej štátnej správy.“

Naznačený koncept zmien v ústrednej štátnej správe hodnotíme pozitívne, nakoľko je potrebné vykonať audit činnosti jednotlivých ministerstiev a celkovo ústrednej štátnej správy a potom rozhodnúť o možnom zlučovaní ministerstiev. Pritom ale musí ísť o komplexnú analýzu činnosti všetkých ministerstiev a nielen o analýzu nákladovosti rozhodovacej a riadiacej činnosti týchto inštitúcií tak, ako deklaruje vo svojom programovom vyhlásení vláda.

„Napriek skutočnosti, že ide o výrazné pozitívne opatrenie, určité negatívum je v tom, že sa opomína aspoň načrtnutie zmien v rámci miestnej samosprávy. Toto

²⁶ ŠKULTÉTY, P., Optimálna organizácia miestnej štátnej správy. In: KURIL, M. (ed.), *Teoretické otázky pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia*. Bratislava: Merkury, 2013, s. 83.

²⁷ MACHAJOVÁ, J. a kol., *Všeobecné správne právo*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2008. s. 52.

akcentujeme najmä z toho dôvodu, že miestnu správu vytvára tak miestna štátna správa, ako aj samospráva, je tu vzájomná podmienenosť a previazanosť. Osobitne by sme odporúčali prehodnotenie kompetencií, ktoré sú samosprávou vykonávané, ako tzv. prenesená štátna správa.“²⁸

Záver predloženého príspevku

V predložennom príspevku boli poskytnuté analýzy jednotlivých reforiem verejnej správy, v chronologickom poradí. Ako prvá je uvedená reforma verejnej správy z roku 1990, ktorá predstavovala zmenu v organizačnej štruktúre verejnej správy prostredníctvom vzniku samosprávy. Predmetom príspevku je taktiež reforma verejnej správy z roku 1996, ktorá rozšírila štátnu správu o krajskú úroveň. Veľmi podstatnou reformou, ktorá je predmetom predloženého príspevku je decentralizácia verejnej správy. Proces decentralizácie verejnej správy priniesol jednotlivé problémové okruhy, ktoré sú uvedené a je poskytnutý výpočet možných riešení týchto problémov. Poslednou aktuálnou reformou verejnej správy je organizačná reforma štátnej správy, ktorá je vlastne integráciou miestnej štátnej správy do centra verejnej správy. Predložený príspevok poskytuje taktiež interaktívne komentáre, ktoré predstavujú námety pre nasledujúce vedecké bádania v rámci vedy o verejnej správe. Uvedené analýzy preto sú možnými trendmi pre vedecké analýzy a tým je možné docieľiť naplnenie cieľa efektívnej verejnej správy. Uvedený príspevok preto predstavuje určitú časť vývoja verejnej správy.

Zoznam použitej literatúry:

- Hrtánek, L.: Formy verejnej správy a ich aplikácia na správu daní a poplatkov. In: Sociálno-ekonomická revue, roč. 2, 2004, č. 3-4 (2). S. 48-55. ISSN 1336-3727.
- Hrtánek, L.: Súčasná regulácia hlavných foriem správy a ich vývoj. Vedecká monografia. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2006. 255 s. ISBN 80-8075-124-2.
- Hrtánek, L.: Model optimálneho fungovania štátnej správy. Vedecká monografia. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013. 200 s. ISBN 978-80-89447-78-7.

²⁸ ŠKULTÉTY, P., Optimálna organizácia miestnej štátnej správy. In: KURIL, M. (ed.), *Teoretické otázky pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia*. Bratislava: Merkury, 2013, s. 83.

- Kosorín, F.: Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia). Bratislava: Ekónóm, 2003. 167 s. ISBN 80-225-1696-1.
- Košíčiarová, S. a kol.: Právo životného prostredia. Bratislava: MANZ a VO PF UK, 1995. 379 s. ISBN 80-85719-04-5, 80-7160-072-5.
- Kuril, M.: Funkcie pracovného práva. In: Teoretické otázky pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia : zborník vedeckých článkov / zostavovateľ: Michal Kuril. – 1 vyd. – Bratislava: Merkur, 2013. – 96 s. ISBN 978-80-89458-27-1.
- Kútik, J. – Mrva, J.: Verejná správa (organizácia, vývoj a reformy, prenos kompetencií). Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta a sociálno-ekonomických vzťahov, 2005, 100 s. ISBN 80-8075-069-6.
- Machajová, J. a kol.: Všeobecné správne právo. Bratislava: EUROKÓDEX, 2008.
- Prusák, J.: Teória práva. Bratislava: VO PF UK, 1995. 331 s. ISBN 80-7160-080-6.
- Škultéty, P.: Základy miestnej správy. Bratislava: VO PF UK, 1999. 216 s. ISBN 80-7160-110-1
- Škultéty, P. a kol.: Správne právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť. Bratislava: VO PF UK, 2000. 316 s. ISBN 80-7160-132-2.
- Škultéty, P.: Verejná správa a správne právo. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008. 204 s. ISBN 978-80-224-1023-6.
- Škultéty, P.: Optimálna organizácia miestnej štátnej správy. In: Teoretické otázky pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia : zborník vedeckých článkov/zostavovateľ: Michal Kuril. – 1 vyd. – Bratislava: Merkur, 2013. – 96 s. ISBN 978-80-89458-27-1.
- Sotolář, J.: Miestna samospráva na Slovensku. (Komunálne právo). Košice: 2002. 127 s.
- Tóthová, K. a kol.: Základy správneho práva hmotného. Bratislava: VO PF UK, 1992. 172 s.
- Vojáček, L. – Kolárik, J. – Gábriš, T.: Československé právne dejiny (1918–1992). 2. Prepracované vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013. 424 s. ISBN 978-80-89447-99-2.
- Vrabko, M. a kol.: Správne právo. Procesná časť. Bratislava: VO PF UK, 2001. 164 s. ISBN 80-7160-148-9.
- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2012–2016, z mája 2012.

Program ESO (Efektivna, Spoľahlivá a Otvorená štátna), č. materiálu: UV-14892/2012, schválený uznesením vlády Slovenskej republiky č. 164/2012.

Normatívne právne akty právneho poriadku Slovenskej republiky.

Summary

The Analysis of the Development of the Public Administration after Year 1990 in the Historical Coherences

The objects of the article are the analysis of the individual reforms of the public administration in the chronological interactions. The first analysis is the reform of the public administration of the year 1990, because it is very important change of the structure of the organisation of the public administration through the creation of the self-government. The object of the article is equally is the reform of the public administration of the year 1996, because it enlarges civil service of the regional stature. The important reform in the content of this scientific article is the decentralisation of the public administration. The process of the decentralisation of the public administration brought the individual problem ambits and there is the count of the solutions of these problems in this article. The last reform of the public administration is the reform of the structure of the organisation of the civil service, because it is the integration of the local civil service into the centre of the public administration. The scientific article contains the interactive commands, because there are individual devices, of the next scientific explorations in the frame of the science of the public administration. The analysis is the common trend of the scientific analysis and there is object of the object of the public administration. The scientific article is because the individual part of the development of the public administration.

ZNÁRODŇOVACIE DEKRÉTY PREZIDENTA EDUARDA BENEŠA

*Tomáš Chovanec**

Úvod

Vydávanie dekrétov prezidenta Beneša bolo úzko prepojené s procesom vzniku a uznania štátneho zriadenia ČSR. Dočasné štátne zriadenie muselo nájsť spôsob ako kreovať právne predpisy v exile, nakoľko nebolo možné zvolávať národné zhromaždenie v cudzine a tiež nebolo možné využiť ústavu z roku 1920. Československo sa ocitlo v stave ústavnej právnej núdze, ktorá bola vyvolaná zásahom okupáciou územia, i keď ústava z roku 1920 obsahovala ustanovenia o kreovaní právnych noriem v mimoriadnych situáciách, v danej situácii ich nebolo možné použiť.

Veľká Británia sa v priebehu roku 1940 musela vysporiadať s otázkou pobytu spojeneckých vlád na vlastnom území, čo vyústilo do prijatia zákonných úprav upravujúcich ich právomoci a privilégia a to predovšetkým v podobe diplomatických privilégií, podmienky pobytu cudzích armád. V septembri 1940 bola otázka normotvorby vyriešená, zákonodarná moc bola zverená prezidentovi a vláde. Vychádzalo sa predovšetkým zo skúseností poľskej exilovej vlády. Ďalším vzorom bol ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnení ke zmenám ústavní listiny a ústavných zákonů republiky Československé a o mimořádné moci nařizovací z 15. prosince 1938.¹

Výsledkom snaženia sa o vyriešenie patovej situácie bol ústavný dekrét prezidenta o dočasnom výkone moci zákonodarnej, ktorý nadobudol účinnosť dňa 15. októbra 1940, na základe ktorého bol prezident oprávnený vydávať ústavné dekréty, ktoré museli obsahovať i podpis predsedu vlády a členov vlády, ktorí boli zodpovední za ich vykonávanie, čím bolo odstránené vákuum v normotvorbe. Na

* JUDr. Tomáš Chovanec, Ústav teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín, Fakulta práva, Paneurópska vysoká škola, Bratislava.

¹ GRONSKÝ, J. – HŘEBEJK J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. (1918–1945)*. Praha: Karolinum, 2004, s. 134.

základe vyššie spomenutého dekrétu získal prezident oprávnenie na vydávanie ďalších právnych aktov.

Veľká Británia v roku 1941 začala rokovať so spojeneckými vládami ako s plne kompetentnými a suverénnymi a uznala ich ústavnú autoritu k vydávaniu dekrétov. Dekréty v danom období boli rovnocenné ako akékoľvek iné formy zákonodarstva. I v období po skončení vojny zostala zachovaná možnosť prezidenta vydávať dekréty z dôvodu rýchlejšej obnovy štátneho zriadenia. Následná normotvorba prezidenta vyústila v znárodňovacie a vysídľovacie dekréty voči nepriateľom, zradcom, príslušníkom nemeckého a maďarského národa.

Znárodňovacie dekréty

Medzi najvýznamnejšie Benešové dekréty, ktoré sa týkali konfiškácie nepriateľského majetku, majetku osôb nemeckej a maďarskej národnosti, respektíve osôb štátne nespoľahlivých zaraďujeme predovšetkým nasledujúce: Dekrét č. 5/1945 Sb., z 19. mája 1945 o neplatnosti niektorých majetkových jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďaru, zrádců a kolaborantu a některých organizací a ústavu, Dekrét č. 12/1945 Sb., z 21. júna 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďaru, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, Dekret č. 28/1945 Sb., z 20. júla 1945 o osídlení zemědělské pudy Němců, Maďaru a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, Dekrét č.81/1945 Sb., z 25. septembra 1945 o některých opatřeních v oboru spolkovém, Znárodňovacie dekréty č. 100-103/1945 Sb. z 24. októbra 1945, Dekret č. 108/1945 Sb., z 25. októbra 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy, Dekrét č. 71/1945 Sb., ze dne 19. októbra 1945 o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství.

Tieto dekréty sa dotýkali predovšetkým nemeckého a maďarského obyvateľstva, ale tiež osôb, ktoré boli označené za zradcov, kolaborantov i štátne nespoľahlivé osoby. Samozrejme, že nie je možné vo všeobecnosti konštatovať, že by sa tieto dekréty dotýkali všetkých Nemcov, alebo Maďarov žijúcich na našom území. Výnimkou boli tí, ktorí sa aktívne zúčastnili odboju. Špecifikom bolo, že prezidentove dekréty sa nevzťahovali len na fyzické osoby, ale vzťahovali sa i na právnické osoby, predovšetkým však na podniky, ktoré podporovali vojenskú výrobu. V tomto období dochádzalo pomerne často k neužívaniu týchto právnych inštitútov a to v podobe nezákonných konfiškácií. I z tohto dôvodu, aby sa ich dopad na nemecké obyvateľstvo čiastočne zmiernil a boli vypracované výnimky, ktoré sa vzťahovali

na osoby, které sa vrátili z koncentračných táborov a väzenia, ak v nich boli z dôvodu rasového, alebo politického prenasledovania, tiež osoby nemeckej príslušnosti, ktoré sa zapojili do boja proti nacizmu, i zamestnanci, ktorí boli nevyhnutne potrební k zabezpečeniu prevádzky výrobných závodov.²

„Dalším nepominutelným faktom je, to že konfiskácie majetku nemeckých a maďarských právnických osôb a fyzických osôb boli už od londýnskeho prípravného obdobia spojované s československými reparačnými nárokmi za škody spôsobené nemeckou okupáciou a druhou svetovou vojnou.“³

Pri tvorbe dekrétov sa postupovalo s európskymi štandardmi, kde ako vzor slúžili obdobné právne úpravy v štátoch ako Dánsko, Belgicko, Veľká Británia.

Dekrét č. 5/1945 Sb.

Prvým z najdôležitejších dekrétov týkajúcich sa konfiškácie a ďalších opatrení bol dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti niektorých majetkových jednání z doby nesvobody a o národnej správe majetkových hodnot Nemcov, Maďarov, zrádců a kolaborantů a niektorých organizací a ústavů. V tomto dekréte sa uplatnila dohoda z medzispojencecké deklarácie o vyvlastňovaní na územiach obsadených alebo kontrolovaných nepriateľom z roku 1943, prehlásenie vlády z roku 1941, v ktorom sa pojednávalo o neuznaní akýchkoľvek dispozícií s majetkom vykonaných po 27. septembri 1938 pod vplyvom nepriateľskej okupácie. Tento dekrét bol vydaný 19. mája 1945, jeho hlavným bodom bolo ustanovenie, že „jakékoli majetkové převody a jakákoli majetko-právní jednání, je jedno, zda se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce.“⁴

V uvedenom dekréte bol zavedený inštitút národnej správy pre zaistenie majetku osôb, ktoré z pohľadu štátu neboli spoľahlivé, čím bol vlastne zavedený dohľad a obmedzenie vlastníckeho práva. Inštitút národnej správy bol zavedený i do podnikov, ktorých chod bol pre štát nevyhnutný a tiež i v podnikoch, ktoré boli po vojne zničené, alebo opustené.

² KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „BENEŠOVÝCH DEKRETU“*. Praha: Linde, 2002, s. 290.

³ KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „BENEŠOVÝCH DEKRETU“*. Praha: Linde, 2002, s. 291.

⁴ Dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti niektorých majetkových jednání z doby nesvobody a o národnej správe majetkových hodnot Nemcov, Maďarov, zrádců a kolaborantů a niektorých organizací a ústavů.

Podľa dekrétu č. 5/1945 Sb. boli za fyzické osoby, ktoré z pohľadu štátu boli označované za nespoľahlivé: „osoby, ktoré vyvíjely činnosť smerujúcu proti štátní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko- republikánskej štátní formě, bezpečnosti a obraně Československej republiky, ktoré k takej činnosti podnecovali, alebo jiné osoby svěsti hleděl a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty. Za takej osoby jest na příklad považovati členy Vlajky, Rodobraný, Úderných oddílů Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu české mládeže, Hlinkovy slovenské ľudové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví, Německo-slovenské společnosti a jiných fašistických organizací podobné povahy.“ Tento dekrét sa vzťahoval i na osoby právnické a to: „ Za štátně nespolehlivé jest z osob právnických považovati ty, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.“⁵

Dekrét prezidenta republiky tiež vymedzoval osoby, ktoré boli považované za príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti a to: „Za osoby národnosti německé nebo maďarské jest považovati osoby, které při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásili k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvaru nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti.“⁶

Dekrét č. 5/1945 Sb. je možné považovať za jeden z najdôležitejších dekrétov prezidenta z dôvodu jeho vplyvu na ekonomickú a hospodársku problematiku. Tento dekrét v súčasnom období ožil hlavne počas prístupových rokovaní s Európskou úniou, ale do súčasnosti je to diskutovaná otázka a periodicky sa objavujú názory na zrušenie, respektíve na vyhlásenie neplatnosti nielen tohto dekrétu, ale i iných dekrétov prezidenta Beneša.

⁵ Dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti niektorých majetkoprávních jednaní z doby nesvobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcu, Maďaru, zrádca a kolaborantu a niektorých organizácií a ústavu.

⁶ Dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti niektorých majetkoprávních jednaní z doby nesvobody a o národnej správe majetkových hodnôt Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a niektorých organizácií a ústavů.

Dekrét č. 12/1945 Sb.

Ďalším významným bol dekrét č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdelení zemědělského majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, který bol vydaný dňa 21. júna 1945. Jeho hlavným obsahom bola možnosť konfiškácie poľnohospodárskej pôdy, obmedzenia vlastníckeho práva poľnohospodárskej pôdy nespohľahlivým osobám. Tento dekrét bol pripravovaný exilovou vládou vo Veľkej Británii v súvislosti s pripravovanou pozemkovou reformou. Obsah tohto dekrétu najlepšie vystihuje jeho preambula: „Vycházejte vsťříc volání českých a slovenských rolníku a bezzemku po důsledném uskutečnění nové pozemkové reformy a veden snahou především jednou provždy vzítí českou a slovenskou pudu z rukou cizáckých německých a maďarských statkářů, jakož i z rukou zrádců republiky a dáti ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemku.“⁷ Tento dekrét sa predovšetkým vzťahoval na územie českých zemí, čo vyústili i v prijatie samostatného zákona na území Slovenska. Konfiškácia pôdy podľa tohto dekrétu prezidenta republiky prebiehala bez náhrady z dôvodu pozemkovej reformy, bez ohľadu na to či poľnohospodársky majetok patril nemeckým a maďarským štátnym občanom, alebo občanom, ktorí mali len nemeckú, alebo maďarskú národnosť. Tiež sa tento dekrét vzťahoval na osoby, ktoré boli označené ako zradcovia alebo nepriatelia republiky bez ohľadu na ich národnosť, alebo štátnu príslušnosť, pokiaľ sa ich nepriateľstvo prejavilo počas vojny v rokoch 1938 až 1945. Tento dekrét sa vzťahoval i na právnické osoby a to akciové spoločnosti, iné spoločnosti a korporácie, ktoré počas vojny slúžili fašistickým, alebo nacistickým účelom

Priebeh konfiškácie v zmysle hore uvedeného dekrétu v praxi prebiehal nasledovne a to okresné národné výbory vykonali šetrenie osôb, či sú príslušníkmi nemeckej, alebo maďarskej národnosti, ale štátnymi občanmi na základe podnetu miestnej roľníckej komisie. V prípade, ak boli splnené podmienky na konfiškáciu bolo toto rozhodnutie vyvesené na úradnej tabuli formou verejnej vyhlášky. Proti rozhodnutiu bolo možné podať opravný prostriedok, alebo i v prípade pochybností rozhodoval Zemský národný výbor, ktorý udeľoval i výnimky z vyššie uvedeného dekrétu. Ako orgán, ktorý rozhodoval s konečnou platnosťou bolo ustanovené ministerstvo poľnohospodárstva a v niektorých špecifických prípadoch i ministerstvo vnútra. „Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně účastnily boje

⁷ Dekrét prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdelení zemědělského majetku Němcu, Maďaru, zrádca a nepřátel českého a slovenského národa.

za zachování celistvosti osvobození Československé republiky, se zemědělský majetek nekonzfiskoval.“⁸

Dekret č. 12/1945 Sb. obsahoval i akým spôsobom má byť pridelená skonfiškovaná pôda pôvodnému obyvateľstvu. Medzi oprávnené fyzické osoby na pridelenie konfiškovanej pôdy patrili zamestnanci veľkostatkov, drobní roľníci, poľnohospodársky robotníci, z právnických osôb mohli skonfiškovanú pôdu nadobudnúť obce, okresy a družstvá .

Na Slovensku konfiškáciu poľnohospodárskej pôdy upravoval samostatný zákon a to č. 4/1945 Sb. SNR, o konfiškovaní a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, i zradcov a nepriateľov slovenského národa. „Slovenská úprava vyvlastňovala zemědělský majetek s okamžitou platností a bez náhrady. U Maďarů rozlišovalo Nařízení SNR osoby, které měli před 1. listopadem 1938 československé občanství - u těch konfiškovalo jen majetek převyšující 50 ha a osoby, které občanství neměly a přišly na území Slovenska jako součást okupační správy - tem se konfiškoval majetek bez výjimky. U osob německé národnosti bylo umožněno, aby se při prokázání „aktivní účasti v protifašistickém odboji od konfiškace upustilo.“ Zkonfiškovaný zemědělský majetek spravoval Slovenský zemědělský fond a jako součást pozemkové reformy byl majetek přidělován zejména deputátníkům, zemědělským dělníkům a maloroľníkům ve výměre do 8 ha orné půdy, nebo 12 ha zemědělské půdy. Přednostní právo na přiděl měly osoby, které se zúčastnily „národa osvobodovacího boje“, zejména vojáci a partyzáni, jejich rodinní příslušníci či pozůstalý po těchto rodinách. Novela nařízení Slovenské národní rady ze srpna 1945 pak rozšířila okruh osob, na které konfiškace dopadaly, o právnické osoby a o tzv. osoby státně nespolehlivé ve smyslu Nařízení SNR č.50/1945 Sb. n. SNR. V druhém případě se tedy jednalo zejména o osoby potrestané mimořádnými lidovými soudy.“⁹

Tato úprava Slovenské národní rady sa v neskoršom období ukázala ako problematická a spôsobila komplikácie, v porovnaní s českou úpravou je ju možné považovať za omnoho radikálnejšiu.

⁸ ŠEBESTÍK, J. – LUKEŠ, Z., *Průručka pro národní výbory: Přehled predpisu o Němcích a osobách považovaných za Nemce. Praha: Ministerstvo vnitra, 1946, s. 15.*

⁹ KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „BENEŠOVÝCHDEKRETU“.* Praha: Linde, 2002, s. 304.

Dekret č. 28/1945 Sb.

Ďalším konfiškačným dekrétom, bol dekrét č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovenskými zemědělci. Tento dekrét priamo nadväzoval na dekrét č. 12/1945 Sb. bol v ňom rozšírený okruh osôb, ktorým sa má pôda prideliť, predovšetkým „dělníci, veřejní a soukromý zaměstnanci, maloživnostníci a sociálně slabší příslušníci svobodných povolání.“ A tiež: „vojáci, kteří se účastnili národně osvobozovacího boje, účastníci odboje, partyzáni, političtí vězni a rolníci poškození válkou.“¹⁰

Pôda, ktorá mohla byť rozdelená na základe vyššie uvedeného dekrétu mohla byť použitá len na súkromné účely na postavenie domu, alebo zriadenie záhrady. Podmienkou pre získanie tejto pôdy bola štátna príslušnosť k českému, slovenskému alebo inému slovanskému národu a preukázanie štátnej a národnej spoľahlivosti. Primárne účelom tohto dekrétu bolo znovu zasídlenie pohraničnej oblasti, a to buď pôvodným obyvateľstvom, ktoré bolo nútené sa vysťahovať, alebo novými prisťahovalcami.

Dekret č. 81/1945 Sb.

Dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb., o některých opatřeních v oboru spolkovém zo dňa 25. septembra 1945, ktorý upravoval existenciu a organizáciu československého spolku. Tento dekrét dával kompetenciu okresným národným výborom k náprave fungovania československého spolku a tiež k zrušeniu nemeckých a maďarských spolkov a zabaveniu ich majetku.

Dekret č. 108/1945 Sb.

Posledným významným konfiškačným dekrétom bol dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. z 25. októbra 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a fondch národní obnovy. Podpis tohto dekrétu bol mnohokrát odložený a prešiel viacerými zmenami, v konečnej úprave obsahoval niekoľko kategórií, na ktoré sa konfiskácia vzťahovala.

¹⁰ Dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovenskými zemědělci.

„(1) Konfiskuje se bez náhrady – pokud se tak již nestalo – pro Československou republiku majetek nemovitý i movitý, zejména i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), který ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace byl nebo ještě jest ve vlastnictví:

1. Německé říše, Království maďarského, osob veřejného práva podle německého nebo maďarského práva, německé strany nacistické, politických stran maďarských a jiných útvarů, organizací, podniků, zařízení, osobních sdružení, fondů a účelových jmění těchto režimů nebo s nimi souvisejících, jakož i jiných německých nebo maďarských osob právnických, nebo
2. osob fyzických národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokáží, že zůstaly věrný Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem, nebo
3. osob fyzických, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly, záměrně podporovaly jakýmkoli způsobem německé nebo maďarské okupanty, nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18 dekrety presidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech) nadržovaly germanizaci nebo maďarizaci na území Československé republiky nebo se chovaly nepřátelsky k Československé republice nebo k českému nebo slovenskému národu, jakož i fyzických nebo právnických osob, které strpěly takovou činnost u osob spravujících jejich majetek nebo podnik.

(2) Konfiskaci podléhá rovněž veškerý majetek, který náležel v době po 29. září 1938 subjektům uvedeným v odstavci 1 a byl v době rozhodné podle odstavce 1, veta první, po případě je ještě, ve vlastnictví osob, v jejichž rukou by konfiskaci nepodléhal, leč by podrobení takového majetku konfiskaci neodpovídalo zásadám slušnosti.“¹¹

I v tomto dekrétu boli zahrnuté výnimky, ktoré veci boli z konfiškácie vylúčené a to konkrétne sa jednalo o veci, ktoré slúžili na uspokojenie základných životných potrieb, k výkonu zamestnania. Zaujímavosťou tohto dekrétu bola i možnosť poskytnutia náhrady za skonfiškovaný majetok spoluvlastníkovi, na ktorého sa kon-

¹¹ Dekrét presidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a fondech národní obnovy.

fiškácia nevzťahovala. Konfiškácia prebiehala formou deklaratívneho právneho aktu, ktorá bola vyhlasovaná verejnou vyhláškou, ale v prípade ak sa „jednalo o Čecha nebo Slováka, jehož pobyt byl znám, muselo k doručení dojít. Proti konfiškačnímu výměru, bylo možno podat odvolání (proti rozhodnutí okresního národního výboru k zemskému národnímu výboru, proti rozhodnutí zemského národního výboru k ministerstvu vnitra). Vedle tohoto řádného opravného prostředku byla možnost podat stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu.“¹²

Majetok, ktorý bol skonfiškovaný na základe vyššie uvedeného dekrétu bol v správe Fondu národnej obnovy, ktorej hlavnou úlohou bolo, aby majetok slúžil k prospechu štátu. Kontrolu vykonávalo Ministerstvo financií a Najvyšší účtovný a kontrolný úrad.

Zaujímavosťou konfiškačného obdobia je jeho rozsah a to: „v letech 1945–1947 byl v českých zemích celkem konfiškován majetek v rozloze téměř 1 400 000 ha zemědělské a 1 000 000 ha půdy lesní. Do konce roku 1947 se především v pohraničí usídlilo na 150 000 uchazečů o půdu, kterým bylo přiděleno 1 200 000 ha půdy.“¹³

Dekréty po roku 1989

Až do konca roku 1989 sa v prostredí ČSR o dekrétach vôbec nediskutovalo, prezidentské dekréty podstatným spôsobom predurčili charakter republiky v rokoch 1945–1948. Téma dekrétov sa teda znovu objavila až po roku 1989, keď sa nový prezident Václav Havel krátko po svojom zvolení za dekréty verejne ospravedlnil. V decembri roku 1989 po svojom zvolení do funkcie československého prezidenta vyjadril vo svojom prejave pred Braniborskou bránou ospravedlnenie sudetským Nemcom, ktorí boli vysťahovaný v rokoch 1945–1946.

Spolok sudetských Nemcov toto ospravedlnenie pochopil ako výzvu k vyjednávaniu o odškodnení a možnosť k zrušeniu dekrétov prezidenta Beneša. Priestor na zrušenie, alebo na odškodnenie však nenastal, nakoľko s pohľadu právneho sa jedná o právne akty, ktoré boli prijaté v súlade s vtedy platnou legislatívou. Ospravedlnenie prezidenta Havla, ale vytvorilo priestor k uzatvoreniu viacerých československo-nemeckým dohôd týkajúcim sa dekrétov, ktoré hovorili o tom, že

¹² SPIRIT, M., *Benešovy dekrety: předpoklady jejich vzniku*. Praha: Oeconomia, 2004, s. 195.

¹³ STANĚK, T., *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, 1991, s. 346.

dekréty už nevytvárají žiadne právne vzťahy, a že napriek určitým sporným bodom sa nebudú rušiť.

Išlo konkrétne o Československo-nemeckú zmluvu z r. 1992 a Česko-nemeckú zmluvu z r. 1997. Cieľom oboch týchto zmlúv bolo zrušiť platnosť Benešových dekrétov s tým, že posledná z oboch dôsledne odsudzovala ich dôsledky, ktoré boli v rozpore s ľudskými právami bez toho, aby boli tieto spätne zrušené, a ukázať vzájomnú vôľu urobiť hrubú čiaru za touto časťou histórie. Základná myšlienka európskeho zjednotenia, podľa ktorej je nutné obrátiť pozornosť do budúcnosti, sa však nepresadila.¹⁴

Záver

Dekréty prezidenta Beneša vydávané v čase okupácie sú stále súčasťou právneho poriadku Slovenskej republiky, nakoľko doposiaľ Ústavný súd SR svojim rozhodnutím nevyslovil nesúlad s dekrétmi prezidenta Beneša s Ústavou SR. Prechodné a záverečné ustanovenia Ústavy SR riešia vzťah právneho poriadku SR a právneho poriadku bývalej ČSR. Prijatím Ústavy SR z 1. septembra 1992 došlo k recepcii pôvodného právneho poriadku. Ústava SR v článku 152 stanovuje, že „ústavné zákony, zákony a ostatné všeobecne záväzné právne predpisy zostávajú v SR v platnosti, ak neodporujú ústave. Orgánom oprávneným rozhodovať v týchto veciach je Ústavný súd SR.“¹⁵

Podľa viacerých slovenských odborníkov sú požiadavky na zrušenie Benešových dekrétov neopodstatnené, z dôvodu toho, že väčšina dekrétov stratila význam, alebo boli novelizované či upravené novými právnymi normami.

Zoznam použitej literatúry

Dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

¹⁴ MINK, G., Oživování symbolické minulosti v souvislosti s rozšiřováním Evropské unie. In: *Benešovy dekrety – budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí*. Praha: CeFREs, 2003, s. 11.

¹⁵ Ústava Slovenskej republiky

Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, zrádce a nepřátel českého a slovenského národa.

Dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.

Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a fondech národní obnovy.

JECH, K. – KAPLAN, K., Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Brno: Doplněk, 2002.

GRONSKÝ, J. – HŘEBEJK, J., Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. (1918–1945). Praha: Karolinum, 2004, s. 134.

KUKLÍK, J., Mýty a realita tzv. „BENEŠOVÝCHDEKRETU“. Praha: Linde, 2002, s. 290–291, 304.

MINK, G., Oživování symbolické minulosti v souvislosti s rozšiřováním Evropské unie. In: Benešovy dekrety – budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí. Praha: CeFRoS, 2003, s. 11.

SPIRIT, M., Benešovy dekrety: předpoklady jejich vzniku. Praha: Oeconomia, 2004, s. 195.

STANĚK, T., Odsun Němců z Československa 1945–1947. Praha: Academia, 1991, s. 346.

ŠEBESTÍK, J. - LUKEŠ, Z., Průručka pro národní výbory: Přehledpredpisu o Němcích a osobách považovaných za Němce. Praha: Ministerstvo vnitra, 1946, s. 15.

Ústava Slovenskej republiky

Summary

Nationalization Decrees of President Eduard Beneš

The article titled "nationalization decrees of President Eduard Beneš" demonstrate briefly the historical and legal aspects of the law during the exile government and consequently the process of nationalization of property and eviction of German and Hungarian population. It also analyzes the legal status of the Decrees of the President in law, assesses the facts in relation to the decrees of international law and closes their reception to the current law.

SOUDCOVSKÁ PRÁVOTVORBA NEJVYŠŠÍHO SOUDU SSSR DO PŘIJETÍ ÚSTAVY SSSR V ROCE 1936

*Jan Chudoba**

Studium problematiky soudcovské právotvorby se může ve vztahu k sovětskému právu, resp. sovětskému právnímu systému se všemi jeho atributy, tolik příznačnými pro rigidní psané právo tohoto typu, jevit na prvý pohled přinejmenším nepřipadným. Domnívám se však, že ani tento právní systém, prorostlý východisky komunistické ideologie, která, jak ukáží dále, soudům v zásadě přisuzovala roli pouhých vykonavatelů vůle lidu, vyjádřené v pozitivních právních předpisech, či „věrných strážců“ socialistické zákonitosti, se zcela nemohl obejít bez „dotváření“ svých právních norem soudy, jelikož se nevyhnutelně střetával s běžným životem jejich adresátů, přičemž právě výsledek těchto střetnutí často působil jako modifikátor dílčích změn tohoto systému, změn, na kterých se cestou interpretace pramenů práva podílely sovětské soudy (byť mnohdy ve spolupráci s dalšími institucemi, kupříkladu prokuraturou). Téměř výlučně se přítom úloha soudcovské tvorby práva soustředila u nejvyšších soudů svazových republik a na svazové úrovni u Nejvyššího soudu SSSR. Tato stať si za cíl neklade - a s ohledem na svůj omezený rozsah ani nemůže klást - vyčerpávající pojednání o všech institutech sovětské soudcovské právotvorby včetně významu jejich praktického fungování, nýbrž se soustředí pouze na Nejvyšší soud SSSR, nastiňuje a přibližuje některé dílčí problematické aspekty právotvorných pravomocí tohoto vrcholného soudního orgánu Sovětského svazu.

Nejprve bych se však chtěl v krátkosti zastavit u pramenů práva v počátcích sovětského státu, tedy v období sovětského Ruska do doby vzniku Sovětského svazu. S ohledem na existenci a faktické rozšíření revolučního právního vědomí coby nově se zabydlujícího pramene ruského práva, který byl ze strany sovětských

* Mgr. Jan Chudoba, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

soudů v hojně míře aplikován bezprostředně po revoluci, jakož i s ohledem na praxi soudních orgánů té doby, by se totiž mohlo zdát, že vytváření práva skrze revoluční právní vědomí se stává standardním nástrojem sovětského právního systému. Tento dojem se sice může ve světle porevolučního působení tohoto pramene práva jevit oprávněným, současně se ovšem jedná o představu klamnou, a to z následujících důvodů.

Třebaže drtivou většinu základních společenských vztahů se sovětské moci dařilo reglementovat prostřednictvím normativních aktů, nelze přehlédnout, že povědomí o jejich obsahu, resp. publicita práva vůbec, byly v prvních dnech revoluce i poměrně dlouho poté dosti omezené, s čímž se zvláště centrální moc snažila s menšími či většími úspěchy vypořádat. Ostatně dokladem tohoto stavu jsou snahy centrální vlády o co nejrychlejší rozšíření nově přijatých předpisů.¹ Podíváme-li se však na tehdejší skladbu pramenů práva důkladněji, zjistíme, že patrně nejvíce charakteristický a zároveň i nejvíce se profilující pramen práva v předmětném období, který vystupoval do popředí, byl pramen revolučního právního vědomí.

Jako první tento právní pojem zavedl a za oficiálně uznávaný pramen sovětského práva stanovil známý dekret Rady lidových komisářů z 24. listopadu 1917 *O soudu* (č. 1)², když ve svém pátém odstavci hovořil o tom, že „místní soudy řeší případy jménem Ruské republiky a ve svých rozhodnutích a rozsudcích se řídí zákony svržených vlád potud, pokud jako takové nebyly zrušeny revolucí a nejsou v rozporu s revolučním svědomím a revolučním právním vědomím.“ Existence revolučního právního vědomí coby pramene práva té doby se z pozic bolševiků jevila zcela nezbytnou, a v určitém slova smyslu též podařenou juristickou konstrukcí.

Dekret o soudu č. 2³ již nehovoří o revolučním právním vědomím, nýbrž zmiňuje „pouze“ lidové právní vědomí, a to v souvislosti s nově koncipovanou Nejvyšší soudní kontrolou. Nejvyšší soudní kontrola byla zamýšlena jako zvláštní revizní soudní instance, jejímž úkolem bylo (či spíše mělo být - viz dále) dohlížet na výklad zákonů podávaný různými kasačními instancemi a sjednocovat jejich judika-

¹ Dobře je tato skutečnost patrná z promulgačních ustanovení řady aktů. Kupříkladu v usnesení Lidového komisariátu vnitra z 28. října 1917 *O dělnické milici* [Sbírka zákonných ustanovení a nařízení dělnicko-rolnické vlády, dále též „CY PCΦCP“, 1917, N 1, č. 15] bylo ohledně nabytí účinnosti usnesení stanoveno, že jí nabývá „telegraficky“ (bod 4 tohoto usnesení), aniž by ovšem byla vázána na pevně stanovený okamžik. I to byla dobře patrná známka revolučního zákonodárství, potýkajícího se s kombinací obrovské územní rozlohy a zaostalosti spojů.

² CY PCΦCP, 1917, N 4, č. 50.

³ Viz dekret Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů dělnických, vojenských, rolnických a kozáckých poslanců ze dne 28. února 1918. CY PCΦCP, 1918, N 26, č. 347.

туру (srov. čl. 6 odst. 1 věta první dekretu). Zjistila-li Nejvyšší soudní kontrola nesoulad ve výkladu zákona ze strany kasačních instancí, byla pro tento případ nadělena právem vynést jakási sjednocující stanoviska, která měly dotčené kasační instance povinnost aplikovat. V rámci této úpravy dekret pamatuje též na případy kolize mezi normou psaného práva a tímto lidovým právním vědomím, činí tak ovšem poněkud rozpačitě. Z ustanovení čl. 6 odst. 3 vyplývá, že přednost měla mít interpretace, jejímž prostřednictvím bylo lze překlenout nežádoucí rozpor mezi „platným zákonem“, jak byly v dekretu nazývány nové sovětské legislativní akty, a lidovým právním vědomím. Nebyl-li takový rozpor výkladem odstranitelný, byla Nejvyšší soudní kontrola povinna informovat příslušné zákonodárné orgány o nutnosti vydání nového příslušného zákona, z čehož je možno implicitně dovodit prioritu prvků revolučního (lidového) právního vědomí a snahu (proponovanou zejména bolševiky) stále uchovat efektivní nástroj revoluce v popředí právního života nové ruské společnosti.

Celková situace však zdaleka nebyla přehledná. Nutno poznamenat, že dekret o soudu č. 2 byl výslovně vydán toliko jako rozšíření a doplnění předchozího dekretu, a nikoli coby jeho komplexní náhrada (srov. uvozovací klausuli). Striktně (roz. pozitivisticky) vzato, nový pojem lidového právního vědomí existuje vedle revolučního právního vědomí jako nadále platného pramene práva, používaného soudy v jejich rozhodování, což vyvolává zcela legitimní otázku stran jejich vzájemného vztahu, ať již v rovině hierarchické nebo přinejmenším v rovině aplikační. Je otázkou, zda v praxi měla tato pojmová distinkce vůbec nějaký význam. Z dostupných rozhodnutí soudů té doby žádné odlišnosti mezi oběma termíny neplynou, lidové právní vědomí bylo patrně jen slovní modifikací či adaptací revolučního právního vědomí.⁴ Ve skutečnosti ovšem otázku kolize zákona s právním vědomím neměl dle nastolené koncepce kdo řešit. Jak poznamenává Babenko, „co se týče oblastních soudů a Nejvyšší soudní kontroly, tak ty nebyly závčas zformovány. Navíc, v dekretu č. 3, přijatém CHK PCФCP [Radou lidových komisařů - pozn. J. Ch.] 20. července 1918, bylo jejich ustavení pokládáno za neúčelné.“⁵

⁴ S velkou pravděpodobností se jednalo o pouhou terminologickou rozvolněnost právní úpravy, typickou pro předmětné porevoluční období, ačkoliv právní terminologická „disharmonie“ v různé míře provázela sovětské právo po celou dobu jeho existence. Dále je třeba podotknout, že jestliže členové Ústředního výkonného výboru vskutku zamýšleli učinit mezi oběma termíny rozdíl, v praxi beztak ke změnám nedošlo a zřejmě ani dojít nemohlo, jelikož, řečeno bez nadsázky, juristické schopnosti tehdejších soudcovských kádrů nebyly s ohledem na jejich původ (a tím i vzdělání) valné.

⁵ BABENKO, B. N. *Suděbnaja sistěma Rossii: Istorija i sovremennost'. 2. vydání.* Moskva: Rossijskaja akademija nauk, 2007, s. 159.

Dekret o soudu č. 3⁶, který byl přijat vzápětí poté, co nabyla účinnosti první sovětská ústava, neučinil v otázce právotvorných pravomocí soudů jasno, nýbrž naopak tento již tak dosti fragmentovaný problém zatížil dalšími prvky. Ani nyní nešlo o novou úpravu, jež by nahradila do té doby platné dekrety č. 1 a 2, ale opět o doplnění a rozvedení obou stále platných dekretů o soudu (přestože jde tentokrát, na rozdíl od předchozího dekretu o soudu, „jen“ o dekret Rady lidových komisařů, a nikoli Všeruského ústředního výkonného výboru), jak lze vyčíst ze samotné preambule. Čl. 3 nového dekretu umožnil místním lidovým soudům ukládat trest odnětí svobody v rozsahu do 5 let s tím, že se přitom mají řídit dekrety dělnicko-rolnické vlády, jakož i socialistickým svědomím, které se stává dalším, již třetím paralelně užívaným pojmem pro zřejmě stále tentýž nepsaný pramen sovětského práva; žádné další vodítko z pohledu možnosti právotvorby již dekret nicméně nepřinesl. Jeho osmý článek sice nahradil Nejvyšší soudní kontrolu novou institucí, a to Kasačním soudem, aniž ovšem blíže rozvedl otázku pravomocí. Protože se jednalo o prostou záměnu orgánů, zůstala formálně-právně zachována ta ustanovení druhého dekretu, která vymezovala pravomoci někdejší Nejvyšší soudní kontroly. Ani v případě této instituce k jejímu zformování nikdy nedošlo. „Zahraniční vojenská intervence a rozpoutavší se občanská válka sovětské moci nedovolily zabývat se dalším zdokonalováním soudního systému“⁷, poznamenává k tomu Smykalin.

Během občanské války bylo soudnictví upraveno v dekretu Všeruského ústředního výkonného výboru z 30. listopadu 1918 *O lidovém soudu RSFSR*⁸ a později v dekretu s tímž názvem vydaným 21. října 1920⁹, který z hlediska možností soudcovské právotvorby obsahoval identická ustanovení. Čl. 22, který se v obou dekretech nacházel v totožném znění, stanovil, že lidový soudce ve svém rozhodování používá dekrety dělnicko-rolnické vlády a teprve není-li takového dekretu nebo tam, kde není dekretální úprava úplná, je povinen řídit se socialistickým právním vědomím, které se tak stává čtvrtým slovním výrazem pro „nové právní vědomí lidu“. Z této konstrukce a jejího srovnání s koncepcí založenou dekretem o soudu č. 2 jednoznačně plyne závěr o přechodu preference revolučního, lidového či socialistického právního vědomí (svědomí) k preferenci dekretu jako normativního právního aktu, progresivního nástroje nového sovětského právního systému.

⁶ Viz dekret Rady lidových komisařů ze dne 20. července 1918. CY PCΦCP, 1918, N 52, č. 589.

⁷ SMYKALIN, A. S. *Istorija suděbnoj sistěmy Rossii*. 1. vydání. Moskva: Juniti-Dana, 2010, s. 135.

⁸ CY PCΦCP, 1918, N 85, č. 889.

⁹ CY PCΦCP, 1920, N 83, č. 407.

Tato úprava po mém soudu poprvé zcela otevřeně signalizuje pozvolný ústup nepsaných pramenů sovětského práva, a tím i pozvolné zúžení prostoru pro soudcovskou tvorbu práva cestou právního vědomí lidových soudců, a to v těsné závislosti na legislativní produkci sovětského zákonodárce.

Z výše nastíněného přehledu právní úpravy je tudíž dostatečně zřejmé, že právní vědomí (svědomí) bez ohledu na své přívlastky nebylo předurčeno stát se stabilním a konstantním pramenem práva, a tím ani nástrojem soudcovské právo- tvorby. Jeho existence zejména v prvních letech sovětského Ruska byla spíše vynucena stavem, kdy se nové sovětské právo ještě nemohlo dostatečně etablovat a kdy si absence a rozšíření „pokrokových“ norem vynutily použití tohoto „netradičního“ pramene práva. „Takový přístup k právu jako ke komplexu politizovaných emocí, vskutku měl své místo v prvních měsících sovětské moci, v podmínkách absence vlastních sovětských zákonů.“¹⁰ Zároveň pochybuji o tom, že o soudcovskou tvorbu práva se v případě činnosti revolučních tribunálů či lidových soudů opravdu jednalo, uvážíme-li, jaká byla personální skladba těchto soudních orgánů a jaká rozhodnutí co do kvality právní argumentace z nich vzešla. „Je samozřejmé, že předsedové těchto tribunálů, postrádající elementární právnickou gramotnost a nabyvše takové neomezené pravomoci, vytvářeli bezpráví.“¹¹ Pakliže vytvářeli bezpráví, je i pojmově vyloučeno, aby byli tvořili či dotvářeli právo.

* * *

V souvislosti se založením Sovětského svazu v prosinci 1922 přijetím Deklarace a uzavřením Smlouvy o založení SSSR, jakož i následným schválením Ústavy SSSR v roce 1924 došlo z pohledu soudcovské právo- tvorby k významné kvalitativní změně. Jak samotná smlouva o založení Svazu SSR, tak i později první ústava nově vzniklého státu předpokládaly vytvoření vrcholné soudní instituce v podobě Nejvyššího soudu SSSR a jeho nadělení pravomocemi, jejichž funkce byly „krom čistě aplikačních rovněž takové, které hraničily s právo- tvornými“¹².

Ústava SSSR z roku 1924, normujíc o účelu a hlavním poslání Nejvyššího soudu, opustila poněkud „agresivnější“ koncept Smlouvy o založení SSSR, jež ve svém čl. 12 ve vztahu k účelu zřízení této soudní instance hovořila o „posílení revoluční zákonnosti“ na území SSSR a o „sjednocení úsilí svazových republik v bo-

¹⁰ SMYKALIN, A. S., op. cit., s. 130.

¹¹ SMYKALIN, A. S., op. cit., s. 131.

¹² MARČENKO, M. N. *Suděbnoje pravotvorčestvo i sudějskoje pravo*. 1. vydání. Moskva: Prospekt, 2008, s. 385.

ji s kontrarevolucí“. Posledně citované slovní spojení se v čl. 43 nové konstituce neobjevilo, zachován zůstal „jen“ účel stvrzení revoluční zákonnosti. Výčet pravomocí Nejvyššího soudu SSSR byl v ústavě taxativní, ovšem usnesením prezidia Ústředního výkonného výboru SSSR (dále též „ÚVV“) z 23. listopadu 1923, jímž byl schválen statut *O Nejvyšším soudu SSSR*¹³ podstatným způsobem rozšířil celkovou kompetenci soudu o další pravomoci, o nichž se základní zákon nikterak nezmiňoval, ani je nebylo lze (rozumnou) jeho exegesi dovodit, čímž fakticky Ústavu SSSR doplnil.

Patrně nejbliže právotvorným funkcím, tedy soudcovské právotvorbě, měla pravomoc Nejvyššího soudu stran podávání výkladu zásadního významu nejvyšším soudům svazových republik ve věcech celosvazového zákonodárství skrze sjednocující stanoviska, jakož i podávání vyjádření na žádost Ústředního výkonného výboru SSSR o zákonnosti různých usnesení svazových republik z pohledu Ústavy, tedy v podstatě výkon ústavního dozoru (srov. čl. 43 písm. a/ a v/ základního zákona, resp. čl. 2 odst. A písm. a/ a b/ statutu). Z komparace ústavních a statusových ustanovení vyplývá snaha posílit roli Nejvyššího soudu, a tím i autoritu nové sovětské centrální moci, která měla přirozený zájem na stvrzení své supremace, přičemž nejvyšší soudní orgán měl tomuto cíli výrazněji napomoci. Komparace rovněž poukazuje na zvětšení úlohy soudu na poli ústavního dozoru, jakož i důležitou skutečnost, že Nejvyšší soud coby „judiciální přívěsek“ ÚVV SSSR, resp. jeho Prezidia, hrál ve věci ústavního dozoru ve vztahu k posledně zmíněným orgánům toliko pomocnou roli, protože sám postrádal nezávislý mocenský prostředek, jímž by zjištěnou neústavnost mohl bez přičinění a vlivu jiných sovětských orgánů napravit.

Někteří autoři zastávají názor, že výše uvedené pravomoci Nejvyššího soudu SSSR měly po formálně-právní stránce toliko doporučující charakter, a teprve po faktické stránce imperativní a pro všechny ostatní soudy závazný charakter.¹⁴ S takovým výkladem nemohu souhlasit, jelikož je v přímém rozporu s ustanovením čl. 4 zmíněného statutu, který výslovně stanovil, že usnesení a rozhodnutí Nejvyššího soudu SSSR (tedy včetně sjednocujících stanovisek) jsou závazná pro všechny soudy a organizace Svazu SSR i svazových republik. Toto ustanovení přitom bylo

¹³ Sbírka zákonů SSSR (dále též „C3 CCCP“), 1924, N 19, č. 183.

¹⁴ MARČENKO, M. N. et al. *Istočniki rossijskogo prava. Voprosy teorii i istorii*. 1. vydání. Moskva: Norma, 2009, s. 376.

součástí statutu od jeho přijetí, změny z let 1924 a 1925¹⁵ se této otázky nijak nedotýkaly.

M. A. Miťjukov zase tvrdí, že „jeho rozhodnutí se nevyznačovala znakem konečnosti, který je vlastní orgánům ústavní kontroly.“¹⁶ Domnívám se však, že tento fakt nemůže na závaznosti rozhodnutí nic změnit; to, že rozhodnutí (pléna) Nejvyššího soudu SSSR mohla být rozporována (výhradně) na návrh prokurátora Nejvyššího soudu Svazu SSR, Rady lidových komisařů SSSR či ústředních výkonných výborů jednotlivých svazových republik u prezidia Ústředního výkonného výboru SSSR (čl. 46 ústavy; čl. 4 statutu), které bylo, inter alia, ústavou povoláno k tomu, aby bdělo nad realizací ústavních norem (čl. 30 ústavy), nebylo jeho právní závaznosti nikterak na újmu. V důsledku komplikované „architektury“ v hierarchii státních orgánů sice otázka konfirmace či „kasace“ rozhodnutí Nejvyššího soudu SSSR mohla dospět až na úroveň Sjezdu sovětů SSSR. Teoreticky vzato, každé rozhodnutí prezidia mohlo být zrušeno či pozastaveno souhlasným usnesením obou komor Ústředního výkonného výboru Svazu SSR (čl. 20 sovětské ústavy) a při absenci souladu mezi oběma komorami mohla být otázka postoupena k rozhodnutí řádnému či mimořádnému Sjezdu sovětů Svazu SSR (čl. 24 základního zákona).

Ani ústava, ani statut sice nestanovily žádnou lhůtu, do kdy lze proti plenárnímu rozhodnutí Nejvyššího soudu podat protest, k čemuž mohlo dojít kdykoli po jeho přijetí, nicméně dokud se tak nestalo, bylo třeba rozhodnutí soudu pokládat za závazná.¹⁷ Představa, že rozhodnutí by vyvolávalo právní účinky až poté, co by (možná někdy) bylo potvrzeno ze strany prezidia, je naprosto scestná a jde proti smyslu účelu fungování Nejvyššího soudu. Není snad ani třeba zamýšlet se v této spojitosti nad takovými absurdními situacemi, kdy rozhodnutí prezidia o zrušení takového judikátu by bylo zrušeno kupříkladu samotným ÚVV z jeho vlastního podnětu apod. Ostatně důkazem je i samotná praxe Nejvyššího soudu SSSR v té době, která svědčí nejen o tom, že rozhodnutí vyvolávala právní účinky již jejich přijetím, ale mnohdy měla i zpětnou účinnost. Tak kupř. v usnesení 4. pléna Nejvyššího soudu SSSR ze dne 16. ledna 1925 „O obnovení občanských práv a o amnestii“ stojí, že „O tomto výkladovém stanovisku mají nejvyšší soudy svazových

¹⁵ Srov. usnesení prezidia Ústředního výkonného výboru SSSR publikovaná v C3 CCCP, 1924, N 2, č. 26 a v C3 CCCP, 1926, N 8, č. 59.

¹⁶ MIŤJUKOV, M. A. *O některých teoretických aspektech suděbného konstitucionního nadzora v SSSR (1924–1933 gg.)*. Věstník Tomskeho Gosudarstvennogo Universitěta, 9/2006, N 292, s. 7.

¹⁷ Otázka právní moci či snad dokonce vykonatelnosti nebyla v té době legislativně řešena, ačkoli tehdy i dnes jde o stěžejní vlastnosti soudního rozhodnutí, nota bene rozhodnutí stolic nejvyšších.

republik povinnost bezodkladně informovat všechny podřízené soudy“, s tím, že „Toto výkladové stanovisko má zpětnou činnost“.

Závěr o „konzultativním“ charakteru rozhodnutí Nejvyššího soudu lze mít za opodstatněný jen potud, pokud se jednalo o právo (a současně též povinnost) soudu podat vyjádření jako podklad pro rozhodování ve věci jiným orgánem, nikoli však v jiných věcech, kam patří i přijímání sjednocujících stanovisek pléna. Zatímco totiž v případě podávání vyjádření nešlo o stěžejní součást ústavní kontroly nebo výkladu svazového zákonodárství, nýbrž jen o zajištění „odborné administrativy“ v projednávané věci, v případě předložení návrhů na zrušení příslušných aktů nebo návrhu sjednocujícího výkladového stanoviska se jednalo o esenciální část procedury vedoucí buď k právní eliminaci aktu, anebo stvrzení jeho platnosti, resp. k zaujetí interpretačního stanoviska k normám zakotveným v legislativních aktech.

Ústřední výkonný výbor SSSR přijal 14. července 1924 akt nazvaný *Instrukce Nejvyššímu soudu Svazu sovětských socialistických republik*,¹⁸ tedy svého druhu právní předpis, kterým byl soud povinen se – jakožto normativním právním aktem – ve své činnosti řídit. Instrukce platila ve vztahu k statutu coby jemu nadřazený dokument, neboť byla přijata přímo Ústředním výkonným výborem, a nikoli „jen“ jeho prezidiem, jak tomu bylo u statutu, takže od doby její účinnosti byly záležitosti Nejvyššího soudu upraveny, krom Ústavy, už ve dvou „podústavních“ pramenech. Z hlediska právotvorných funkcí Nejvyššího soudu je významné, že instrukce především blíže rozváděla, čím se má soud řídit při projednávání věcí spadajících do jeho kompetence. Na první místo postavila zájmy Svazu sovětských socialistických republik, následované zájmy svazových republik a ochranou jejich suverénních práv vyplývajících z Ústavy SSSR i dalších předpisů celosvazových, v poslední řadě pak měl soud vycházet z legislativy svazových republik. Povinnost byla formulována jako zásada společná pro všechna řízení, její aplikovatelnost v řízeních, jejichž předmětem byla ochrana socialistické zákonnosti v širokém slova smyslu.

Instrukce měla ovšem zásadní dopad také na procedurální stránku výkonu právotvorných funkcí. Mnohem detailněji, oproti statutu, upravila plenární zasedání soudu. Všechna řízení spojená s ústavním dozorem musela být vždy vedena v rámci plenárního zasedání, sestávajícího (obecně, nikoli pouze v těchto typizovaných řízeních) z 11 členů – předsedy, místopředsedy, čtyř předsedů nejvyšších soudů svazových republik, předsedy Jednotné státní politické správy Svazu SSR a čtyř členů – soudců Nejvyššího soudu, jmenovaných Ústředním výkonným výborem SSSR za předsedy jednotlivých kolegií – občanskoprávního, trestního, vojen-

¹⁸ C3 CCCP, 1924, N 2, č. 25.

ského a vojensko-dopravního (čl. 14 instrukce). Všechna rozhodnutí pléna, tj. jak čistě procedurální, tak i meritorní, byla přijímána prostou většinou (čl. 15), přičemž usnášeníschopnost závisela na splnění podmínky přítomnosti alespoň 6 členů, tedy nadpoloviční většiny (čl. 21).

29. července 1929 přijaly společně Rada lidových komisařů a ÚVV nový statut s názvem *O Nejvyšším soudu Svazu SSR a Prokuratuře Nejvyššího soudu Svazu SSR*.¹⁹ Došlo k dosti nezvyklému rozšíření soudcovské právo tvorby v tom směru, že Nejvyšší soud (i prokurátor Nejvyššího soudu Svazu SSR - čl. 69 statutu) v něm získal právo zákonodárné iniciativy (čl. 8 nového statutu), což sotva lze hodnotit pozitivně, jednak proto, že taková závažná pravomoc nebyla upravena na ústavní úrovni, jednak proto, že v podmínkách klasické dělby moci, která v sovětském politickém systému neexistovala ani po formální stránce, jde o krok proti samotné povaze a smyslu činnosti soudní moci, jakož i o „sřet zájmů“, jelikož soudní orgán se může stát posuzovatelem vlastního, byť jiným orgánem vydaného právního aktu, ať již prizmatem posuzování „sovětské ústavnosti“, anebo v rámci jeho interpretace jako aktu všesvazového zákonodárství. Nicméně je třeba mít na paměti jeho propojenost, organickou svázanost s Ústředním výkonným výborem.

V souvislosti s obdařením Nejvyššího soudu SSSR právem podávat návrhy právních předpisů vzniká otázka, zda uskutečňování této pravomoci lze pokládat za realizaci soudcovské právo tvorby. Budeme-li trvat na tom, že soudcovská tvorba práva ztělesňuje výhradně stanovení pravidel chování cestou přijetí rozhodnutí v konkrétních věcech, popřípadě v rámci interpretace určitých právních norem, potřeba jejichž výkladu vyvstává ve spojení s konkrétním případem v rámci soudního řízení, tedy budeme-li chápat soudcovskou právo tvorbu *stricto sensu*, pak legislativní iniciativa nepochybně pod tento pojem nespadá, poněvadž esenciálním rysem soudcovské právo tvorby je bezprostřední vazba na konkrétní případ, přičemž rozhodnutí, jímž k tvorbě nového práva dochází, má precedenční charakter, který v různých právních systémech může nabývat různých podob. Naopak chápeme-li soudcovskou tvorbu práva *lato sensu* jako jakoukoli činnost, jejímž prostřednictvím se soudce či soud jako kolegiální rozhodovací těleso podílí na vytváření nových právních pravidel, pak i realizaci práva zákonodárné iniciativy nutno pod tento termín subsumovat.

V dobové sovětské právní literatuře z počátku 60. let se stran práva zákonodárné iniciativy Nejvyššího soudu SSSR objevily názory, že právo zákonodárné iniciativy se (obecně, nikoli jen ve vztahu k Nejvyššímu soudu SSSR) vyčerpává postoupením zákonodárnému sboru návrhů na vydání zákona, zrušení či změnu

¹⁹ C3 CCCP, 1929, N 50, č. 445.

platného zákona ze strany k tomu zmocněných orgánů nebo osob, aniž by byl zákonodárny orgán povinen takový návrh projednat.²⁰ Naproti tomu část sovětských akademiků zastávala postoj, že právo navrhopvat zákony v sobě nese též korespondující povinnost legislativního orgánu tyto návrhy projednat.²¹ Z pohledu soudcovské právotvorby neměla tato spíše akademická diskuse žádný podstatný vliv na možnost Nejvyššího soudu prosadit přijetí nových právních norem, neboť konečné rozhodnutí o osudu návrhu vždy záviselo na uvážení příslušného zákonodárneho orgánu. Z toho důvodu se nedomnívám, že by této problematice měla být věnována taková mimořádná pozornost, jaké se jí odbornému publiku dostalo v badatelském prostředí 60. let minulého století.

Dlužno poznamenat, že statutem zakotvené právo zákonodárné iniciativy bylo Nejvyšším soudem až do doby jeho odebrání v roce 1938 využíváno, a nezůstalo tak pouhým prázdňým ustanovením. Jako příklad úspěšné realizace takového oprávnění, a tím i svěbytného projevu soudcovské právotvorby, nám může posloužit návrh zákona o decentralizaci kasačních funkcí vojenského kolegia a o jejich předání vojenským tribunálům jednotlivých okruhů, který ještě v roce 1929 Nejvyšší soud předložil ÚVV. Zákonodárny proces vyústil v přijetí společného usnesení (jakési „obdoby“ americké *joint resolution*) Ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů SSSR dne 26. října 1929 *O změně a doplnění statutu o vojenských tribunálech a vojenské prokuratuře*.²² Teprve z výsledků bližšího a podrobnějšího výzkumu je však možné náležitým způsobem posoudit, zda realizace práva zákonodárné iniciativy Nejvyšším soudem představovala soudcovskou tvorbu práva přímo odvislou od jím projednávaných civilních či trestních věcí, anebo tvorbu odvíjející se spíše od fungování soustavy sovětských soudů. Tohoto úkolu se ani domácí (ruské) právněhistorické prostředí, ani zahraniční badatelé dosud prozatím (dostatečně zevrubně) nezhostili, tudíž tato otázka nadále představuje výzvu pro další bádání v těchto neprozkoumaných vodách.

²⁰ Srov. POPKOV, V. D. *Děmokratičeskije osnovy zakonodatělnoj dějatělnosti sovětskogo gosudarstva*. 1. vydání. Moskva: Státní vydavatelství právnícké literatury, 1961, s. 26.

²¹ Srov. např. LEPEŠKIN, A. I. et al. *Kurs sovětskogo gosudarstvennogo prava*. Díl 2. 1. vydání. Moskva: Státní vydavatelství právnícké literatury, 1962, s. 410.

²² C3 CCCP, 1929, N 70, č. 655.

Summary

The USSR Supreme Court's Judge-made Law until the Adoption of the USSR Constitution of 1936

The paper deals with the problem of judge-made law under the Soviet legal system from its establishment in 1917 until the adoption of the USSR Constitution of 1936, focusing primarily on the USSR Supreme Court's powers exercised especially through guiding explanatory rulings binding on other courts, the nature of which was very close to legal precedents. The first part of the work is dedicated to the period of Soviet Russia (1917–1922) and outlines several problems associated with using revolutionary (or socialist) legal consciousness as a source of Soviet law on part of the newly created courts and tribunals. It is argued that in spite of this unwritten source of law, which enabled then-serving judges to make law absolutely arbitrarily, the final result of their judgments generally lacked real legal substance, owing to the absence of the judges' even elementary knowledge of law and other important factors, further described in the article. The second, main part of the paper is devoted to selected issues arising from exerting powers wherewith the Supreme Court of the USSR was endowed during the mentioned period (such as the right to propose new legislation) and which affected the possibility of the Court to influence the country's legal system, in both theoretical and practical ways.

ACTIO DE PECULIO ANEB SPOLEČNOST S RUČENÍM OMEZENÝM

Robert Jakubíček*

Actio de peculio, respektive actio de peculio et de in rem verso (cfr. infra) patří do skupiny tzv. adjektických žalob (*actiones adiecticiae qualitatis*),¹ které byly do římského „právního řádu“ implementovány ediktální činností préтора, a to v chronologickém rozpětí mezi 2. stoletím před n. l. a 2. stoletím n. l. Ohledně datace a chronologizaci jednotlivých adjektických žalob existuje poměrně rozsáhlá a ne vždy uniformní literatura, nicméně většinou je akceptována chronologizace, kterou sestavil Emilio Valiño z Universidad de La Rioja ve Valencii, a který se domnívá, že adjektické žaloby byly zavedeny prétořem v tomto pořadí: actio exercitoria na přelomu mezi 2. a 1. stoletím před n. l., actio institoria na počátku 1. stol. před n. l., o něco málo později (ne-li současně s přechozí žalobou) následovala actio de peculio et de in rem verso, na konci 1. stol. n. l. actio tributoria a jako poslední na počátku 2. stol. n. l. actio quod iussu.²

Actio de peculio et de in rem verso je možná nejdůležitější ze všech adjektických žalob, alespoň z pohledu praktického, zároveň však i do značné míry nejproblematičtější. Již samotný název příspěvku může evokovat řadu otazníků nad správným označením této žaloby, neboť veškeré dostupné prameny ukazují, že existovala pouze jedna formule pro obě žaloby. Gaius ve svých Institucích totiž

* Mgr. et Mgr. Robert Jakubíček, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ Označení adjektických žalob není původním římským názvem, ale termín adjektické žaloby získaly středověkou doktrínou, a to sice spojením pasáže textu z Digest (D. 14, 1, 5, 1), kde Paulus použil tohoto výrazu pro zvláštní stav, kdy nositel moci (*dominus*) odpovídá nikoliv za vlastní jednání, ale za jednání druhého, tedy akcesoricky, jako další, někdy i jako jediný dlužník.

² VALIÑO, E., *Las acciones adiecticiae qualitatis y sus relaciones basicas en derecho romano*. In VANDOLINI, L., *Actiones adiecticiae qualitatis: categoria dogmatica o nomen iuris?* Università di Macerata: eum edizioni, 2008, s. 8.

expressis verbis říká, že „eadem formula et de peculio et de in rem verso agitur,“³ přičemž vždy užívá pouze jedno označení pro obě žaloby. Obdobně je tomu i v Justiniánských Institucích, kde se praví, že přísluší pouze jedna žaloba, která obsahuje dva příkazy k odsouzení („...licet enim una est actio qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes.“)⁴ V Digestech však nacházíme tyto žaloby odděleně, kdy každé z nich je věnován samostatný titul – „De rem in verso“ (D. 15, 3) a „De peculio“ (D. 15, 1). Samotný Lenel v Edictum perpetuum uvádí, že takovéto rozdělení do dvou samostatných titulů ze strany kompilátorů bylo odůvodněno ryze potřebou přehlednosti systému žalob.⁵ Navíc k tomu dodává, že skutečnost, že se v některých pasážích objevuje „čistá“ actio de peculio bez přídavku druhé klauzule, by neměla vzbuzovat žádné překvapení. Doslova říká: „wollte jemand die eine oder andere Klausel weglassen, etwa weil doch aussichtslos, so wird der Prätor gegen deren Abtrennung nichts einzuwenden gehabt haben“.⁶ To, zda k rozdělení této žaloby/těchto žalob v Digestech bylo důsledkem potřeby přehlednosti systému žalob nebo důsledkem komplexního historického vývoje,⁷ není pro předkládaný konferenční příspěvek natolik kruciólní – ačkoliv zajisté velmi zajímavou – otázkou, která by bezpochyby vydala na další vědeckou práci.

Dříve než se zaměříme na samotnou actio de peculio, bylo by vhodné připomenout pouze několik slov k adjektickým žalobám jako takovým. Ty jsou totiž pozoruhodné hned z několika pohledů, přestože jsou jim v učebnicích a manuálech římského práva obvykle věnovány maximálně dvě stránky. Jsou zajímavé nejen dogmaticky, protože představují výjimku z pravidla, že obligatio est vinculum iuris, tedy že obligace je ryze osobní vztah a nemůže v zásadě účinkovat vůči třetím osobám, které nejsou na obligačním vztahu zúčastněné. Dále byl se zavedením adjektických žalob narušen teoreticko-právně politický postulát, že otrok je jen res a nikoliv osoba, schopna na základě své vlastní vůle jednat a uzavírat obchody a konečně za třetí nám existence adjektických žalob zcela názorně demonstruje, že sociálně ekonomický vývoj, kterým antický Řím – založený výlučně na otrokářské společnosti – procházel, se odrážel i ve společenské diferenciaci osob nsvobodných, tedy osob alieno iuri subiectae. Neboť z filius familias a otroků se postupně

³ Gai. Inst. 4, 74a.

⁴ Just. Inst. 4, 7, 4b nebo Theofilova Parafraza (Par. 4, 7, 4b).

⁵ MICELI, M., *Sulla struttura formulare delle actiones adiecticiae qualitatis*. Torino: Giappichelli, 2001, s. 300–301.

⁶ DI PORTO, A., *Impresa collettiva e schiavo manager in Roma antica*. Milano: Giuffrè, 1984, s. 44.

⁷ Ibidem, s. 46.

stávají podnikatelé a manažeři,⁸ kteří zastupují *domina* nebo *paterfamilias*, o čemž svědčí rozsáhlé pasáže z *Digest*, kde totiž hlavními protagonisty XIV. a XV. knihy jsou pouze a jenom *servos*, tedy otroci!

Pod pojmem *peculium* Římané rozuměli souhrn veškerých majetkových hodnot a práv, které byly přiděleny otcem rodiny (*paterfamilias*) osobě *alieno iuri subiectae* k tomu účelu, aby dotyčná osoba spravovala svěřené jmění. Je pravděpodobné, že takovéto svěřené majetku bylo původně určeno pro syny rodiny (*filiiusfamilias*), kterým tak byla přiznána určitá majetková nezávislost, ovšem toto operační schéma bylo okamžitě rozšířeno i na otroky s tím, aby byla využita veškerá schopnost osob podřízených. Osoba *alieno iuris* tedy spravuje majetek majitele moci, přičemž využívá veškerých majetkových hodnot k obchodování se třetími osobami, kdy veškeré právní účinky dopadají do právní sféry majitele moci, který ručí za veškeré závazky takto vzniklé do výše *peculia*. K tomu pak slouží *actio de peculio*, přiznaná přetorem.

Pokud se blíže podíváme na tuto žalobu, tak zjistíme, že na rozdíl od ostatních *actiones adiecticiae qualitatis* neexistuje explicitní akt autorizace ze strany *domina* či *paterfamilias* k výkonu určité aktivity, či dokonce k plnění jednotlivých úkonů. Jinak řečeno tedy neexistuje žádný akt, který by přímo a výslovně legitimoval osobu podřízenou k plnění obchodní činnosti. Část doktríny⁹ ovšem v samotné *concessio peculii* spatřuje onen nutný obecný pověřovací akt *domina*, ze kterého pak vyplývá samotná pravomoc zcizovat práva a uzavírat právní jednání. Někteří však zcela tuto hypotézu odmítají (např. Buti)¹⁰ a tvrdí, že otrokova možnost uzavírat jednání nevyplývá z žádného pověření, protože jak plyne z exegeze z *Digest*, tak i přes výslovný zákaz daný otrokovi, aby kontrahoval, bude *dominus* odpovídat při vznesení *actio de peculio* (cfr. D 15, 1, 29, 1: „*Etiamsi prohibuerit contrahi cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.*“).¹¹ Následně lze tedy dovodit, že již samotná existence otrokova *peculia* dává vzniku individuálnímu právnímu insti-

⁸ Např. DI PORTO, A., *Impresa colletiva e schiavo manager in Roma antica*. Milano: Giuffrè, 1984 nebo SERRAO, F., *Impresa e responsabilità a Roma nell' età commerciale*. Pisa: Pacini, 1989; BONFANTE, G. – COTTINO, G. *L' imprenditore*. Torino: Casa editrice dott. Milani, 2001; CERAMI, P. – DI PORTO, A. – PETRUCCI, A., *Diritto commerciale romano*. 2. edizione. Torino: Giappichelli, 2004.

⁹ Zejména Betti, Burdese, Balestri Fumagalli, Serrao, Di Porto et alii – blíže k tomu MICELI, M., *Sulla struttura formulare delle actiones adiecticiae qualitatis*. Torino: Giappichelli, 2001, s. 233.

¹⁰ *Ibidem*, s. 234.

¹¹ Obdobně D. 14, 3, 17, 4; D. 15, 1, 47 pr.

tutu, z čehož vyplývá, že on sám může uzavírat právně relevantní úkony ve vlastním zájmu, neboť osoby třetí důvěřují jeho pekuliu jako „veluti patrimonium“.¹²

Stranou těchto doktrinálních divergencí¹³ stojí samotný fakt, že stejně jako u *actiones exercitoria et institoria*, které byly založeny na existenci dvou předpokladů, tedy existenci *praepositio* a samotného plnění právního úkonu ze strany pověřeného se i u *actio de peculio* setkáváme s existencí dvou předpokladů: zaprvé s existencí samotného pekulia a zadruhé s plněním právního jednání ze strany otroka či *filius familias*, tedy právního úkonu „*causa peculiari* nebo *rem peculiari agendo*“.¹⁴

Základem *actio de peculio* (stejně tak jako dalších adjektických žalob) je tedy mocenský vztah, i když ten se jaksi zmírňuje samotným faktem, že *dominus* nebo *pater* udělují otrokovi určité pověření, aby jednal se třetími ve svém vlastním zájmu, anebo mu svěřují na starost větší či menší část jejich majetku, přičemž výnosy z této činnosti přináší přímý zisk do jejich právní sféry. Tak se tento mocenský vztah u adjektických žalob dostává do pozadí díky existenci *praepositio*, *iussum*, *peculia* či *merx peculiaris*, které vedou k tomu, že dané právní jednání a tedy i odpovědnost se přenáší automaticky a přímo do právní sféry *domina* či *pater familias*.

Co se týče odpovědnosti *domina*, tak ta je determinována již zmiňovanou existencí pekulia a samotnou činností otroka, jedná se tedy o osobní odpovědnost *domina*, který „*competit servi o filii nomine*“. I samotní římscí právníci jasně poukazují na odlišnost mezi jednáním uzavřeným otrokem v jeho výhradním zájmu a na jednání uzavřená *causa peculiari* nebo *in rem domini*, kterým se otevírá osobní odpovědnost *domina* (cfr. *Sabinus respondit non alias dandam de peculio actionem in dominum, cum servus fideiussisset, nisi in rem domini aut ob rem peculiarem fi-*

¹² D. 15, 1, 4, 5; D. 15, 1, 32 pr.

¹³ Ty samozřejmě vznikly na základě různorodých názorů samotných římských právníků v souvislosti s *concessio peculii*. Někteří totiž byly toho názoru, že samotné ustanovení pekulia mělo proběhnout za explicitního formálního aktu *domina*, který tak přidělil pekulium: D. 15, 1, 6 („...quid dominus servo peculium constituit...“), D. 15, 1, 7, 1 (dle *Marcella* totiž „... peculium servus habere non potest nisi concedente domino...“). Jiní naopak hovoří o existenci prostého *permissum* (např. D. 15, 1, 5, 3), zatímco jiní se absolutně vzdali jakéhokoliv explicitního projevu vůle *domina*, kdy postačovala pouhá tolerance: D. 14, 3, 17, 4 („...si eo contractu peculium habeat...“), D. 40, 7, 3, 12 („...idoneus ferit ad acquirendum et conservandum peculium...“), D. 15, 1, 3, 4 („...servus peculium habere potest non si ferit concessum ut habeat, sed si non fuerit prohibitum, ne habeat...“)

¹⁴ D. 15, 1, 47, 1; D. 15, 1, 3, 5.

deuississet).¹⁵ Paulus zde přímo přebírá názor Sabina, ukazujíc, že tento názor byl konsolidovaným a uznávaným mezi ostatními právníky. Nicméně naopak tomu bylo v momentě, kdy římská právní evoluce dospěla k tomu, že otrok mohl činit jednání vlastním jménem nebo jménem jiných, kteří nebyli jeho dominem a kdy tedy nejednal „rem peculiarem“ a tudíž dominus nemohl být žalován pomocí actio de peculio. Tyto evidentní protiklady pak nejlépe srovnává Ulpianus (cfr. Ulp. D. 15, 1, 3, 5). Právník se v uvedeném fragmentu ptá, zdali má použít actio de peculio proti dominovi či pater familias v případě, že otrok nebo filius dal záruku ve vztahu k třetí osobě nebo jednal-li či dal-li příkaz v zájmu třetích. Řešení Ulpiana je tedy konformní s odpovědí Celsa, tedy jestliže servus jednal jako intercessor a nikoliv v zájmu pekulia, pak není dominus vázán (non obligabitur dominus de peculio).

Z toho však nemůže vyplývat, že jednání uzavřená otrokem v rozsahu nebo působnosti pekulia jsou jednání uzavřená jeho vlastním jménem a ve vlastním zájmu. Naopak uvedené prameny nás utvrzují v tom, že odpovědnost spojená s actio de peculio není vázána na subjekt alieno iuris, který učinil dané jednání, ale ab origine je vázána k osobě majitele moci. Ostatně veškeré res peculiares náleží dominovi¹⁶, i když byly odděleny od ostatních hmotných statků k plnění určitého cíle a tudíž, když se vznáší žaloba na pekulium, pak to neznamena nic jiného, než že se vznáší proti dominovi. Je tedy zvláštní, že tato žaloba je actio in personam, i když mífí na peculium, nicméně je i pravdou, že dominus nemůže být odsouzen na více, než je hodnota pekulia.

Nelze však říci, že by se skrze actio de peculio sankcionovalo pekulium a pak skrze něj otrokův závazek, neboť to, co se uplatňuje pomocí actio de peculio není obligace uzavřená jménem a v zájmu osoby alieno iuris, ale jedná se o vlastní obligaci domina. I když ta je podmíněna existencí dvou předpokladů: mocenským vztahem a přidělením pekulia otrokovi či synovi, které je vnímáno jako jmění funkčně vázané a individualizované jak subjektivně (otrok či filius, kterým bylo pekulium svěřeno), tak objektivně (všechny statky, které ho tvoří).

Jak již bylo uvedeno výše, představuje pekulium základ pro obchodní činnost otroka či syna, kdy se veškeré zisky, ale i ztráty promítají do hodnoty pekulia, které je nedílnou součástí majetku domina. Ten následně i za takto vzniklé závazky

¹⁵ Paul. D. 15, 1, 47, 1.

¹⁶ O tom, že pekulium patří otrokovi či filius familias pouze fakticky, není možné pochybovat, neboť je pravda, že po smrti majitele moci spadá pekuliární jmění v rámci sukcese do dědictví, a to i v případě, že otrok získal svobodu. Stejně tak pekulium svěřené filius familias bylo rozděleno mezi dědice dle alikvotní části, pokud ovšem nebylo odkázáno legátem.

ručí, a to pouze omezeně do výše peculia. Nejmarkantněji a nejzřetelněji se toto konstatování odráží v argumentaci Marciana, který prohlašuje, že „peculium nascitur crescit decrescit moritur“,¹⁷ odvolává se na Papiria, který nám podává onu slavnou definici peculia – „peculium simile esse homini“.¹⁸

Veškerá jednání řízená otrokem tedy mohou ovlivňovat hodnotu peculia po celou dobu jeho existence (od concessio peculii až po adeptio peculii) a to jak pozitivně (peculium crescit), tak negativně (peculium decrescit). Pokud bychom sáhly pro srovnání do biologie, tak peculium přirovnávané některými moderními italskými právními romanisty k živoucímu organismu (např. Andrea Di Porto) se chová obdobně jako eukaryotická buňka v hypertonickém či v hypotonickém prostředí, tj. smršťuje se její objem, či naopak bobtná, obdobně jako je tomu při zvětšení objemu a tedy i hodnoty peculia či opačně při jeho dekrescenci.

V rámci těchto komerčních aktivit otroků stojí za povšimnutí i fakt, kdy servus ordinarius, jemuž bylo dominem propůjčeno peculium, propůjčuje část svého peculia dalšímu otrokovi (servus vicarius). Právě tato pasáž z Digest (D. 15, 1, 17) nás přivádí k poznatku, že servus nebyl pouhým instrumentem, nejkulí věcí, ale i negociátorem. Neboť zde se vzdalujeme od základní teze, že dominus na základě peculia svěřeného otrokovi vyvíjí obchodní činnost – tedy exercere negotiationes per servos – a otevírá se nám odlišná perspektiva, kdy můžeme otroka vnímat jako negociátora, exercitora navis, zatímco servus vicarius je osobou srovnatelnou s magistrem navis či institorem, tedy osobou pověřenou. Tak se dostáváme do složitých struktur „obchodních společností“, které mohou být nejen vertikální (vezmeme-li úvahu dvojí roviny existujících vztahů, tedy res domini – peculium, respektive res domini – peculium ordinarii a peculium ordinarii – peculium vicarii), tak horizontální (dominus svěřuje jednotlivá peculia vícero otrokům). U vertikální struktury pak můžeme nahlížet na peculium vicarii jako na dceřinou společnost,¹⁹ neboť servus ordinarius se svým peculiem ordinarii tuto společnost fakticky ovládá a řídí – Feliciano Serrao ve své knize *Impresa e responsabilità a Roma nell'età commerciale* hovoří dokonce o holdingu.²⁰

¹⁷ D. 15, 1, 40 pr.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ DI PORTO, A., *Diritto commerciale romano. Una zona d'ombra nella storiografia romanistica e nelle riflessioni storico-comparative dei commercialisti* In *Nozione, formazione ed interpretazione del diritto dell'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate a F. Gallo III*, Napoli, 1997, s. 426–427.

²⁰ SERRAO, F., *Impresa e responsabilità a Roma nell'età commerciale*. Pisa: Pacini Editore, 1989, s. 29.

Část současné moderní právní romanistiky (např. Serrao, Di Porto) vidí v existenci prétorských adjektických žalob a zejména v *actio de peculio* z funkčního pohledu velmi důležitou analogii s moderním právem obchodních společností (*diritto societario*, *Gesellschaftsrecht*). To, že *servus* vykonával obchodní činnost jménem svého *domina* (kterého tak zastupuje), kdy kontrahuje s třetími osobami, ale za takto vzniklé závazky ručí *dominus* jen limitovaně, a to do výše *pekulia*, pak spatřují klasickou formu moderní společnosti s ručením omezeným. Neboť Římané svoje obchodní činnosti běžně vykonávaly prostřednictvím *instrumentu* – otroka (*exercere negotiationes per servos*). Stejně tak jako dnes vykonáváme běžně obchodní činnost prostřednictvím *instrumentu* – právnické osoby v podobě společnosti (*society*). Neboť co jiného je *servus* – negociátor ve vlastnictví *domina*, než jeho vlastní nástroj? A co jiného je právnická osoba (společnost s ručením omezeným) než *instrument* v rukou těch, co ji řídí a kontrolují?²¹ Tento nový pohled na obchodní aktivity ve starém Římě, respektive pohled na adjektické žaloby a zejména na *actio de peculio et de in rem verso* z jiné perspektivy, nikoliv výhradně z pohledu přímého zastoupení, ale z pohledu obchodního práva, přivedla moderní právní romanistiku k úvahám o spojitosti mezi *actio de peculio* a moderní společností (na tomto místě je třeba zmínit to, že již někteří pandektisté viděli zcela jasné analogie mezi *actio de peculio* a moderní společností)²², kdy po celá staletí se vědecké bádání soustředilo pouze na *societu* v podobě konsenzuálního kontraktu a kdy se hledaly analogie, styčné body a podobné charakteristiky mezi římskou *societou* a moderní společností. Je zcela evidentní, že takovéto analogie nemohly mít úspěch neboť klasická římská *societa* nebyla právnickou osobou,²³ jednání mezi jednotlivými členy *society* zavazovalo pouze je samotné a nemělo tak účinky vůči třetím osobám²⁴ a kdy prakticky existence *society* končila smrtí jednoho ze společ-

²¹ DI PORTO, A., *Diritto commerciale romano. Una zona d'ombra nella storiografia romanistica e nelle riflessioni storico-comparative dei commercialisti* In *Nozione, formazione ed interpretazione del diritto dell'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate a F. Gallo III*, Napoli, 1997, s. 450-451.

²² Např. Dietzel nebo Bekker. *Zweckvermögen insbesondere Pekulium, Handelsvermögen und Aktiengesellschaften*. Zeitschrift für ges. Handelsrecht, 1861 In DI PORTO, A., *Diritto commerciale romano. Una zona d'ombra nella storiografia romanistica e nelle riflessioni storico-comparative dei commercialisti* In *Nozione, formazione ed interpretazione del diritto dell'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate a F. Gallo III*, Napoli, 1997, s. 447.

²³ Vyjma *societas vectigalium*, která měla v klasické době právní subjektivitu (cfr. D. 3, 4, 1) a proto ji Gaius přirovnává k profesní korporaci.

²⁴ To, že za právní jednání uzavřená pouze jedním společníkem mohou ručit i ostatní společníci jako u adjektických žalob je snad možné dovodit pouze z fragmentu Pap. D. 17, 2, 82,

níků. Navíc převládala mezi romanisty dominantní *communis opinio*, že v římském právu neexistovalo právo obchodní (*ius commercium*).

Nicméně jak vyplývá z pramenů a z vědeckých studií z posledního dvacetiletí minulého století uveřejněných italskou romanistickou školou²⁵ ohledně *actiones adiecticiae qualitatis*, které se zdají být tak spektakulární – zvláště pak ve vztahu k *actio de peculio et de in rem verso* – můžeme vypožorovat až frapantní souvislosti a spojitosti mezi *actio de peculio* a společností s ručením omezeným z funkčního hlediska. Di Porto dokonce hovoří o otrokovi jako o nefyzické právnické osobě.²⁶

Vraťme se nyní ještě k *actio de peculio* a situaci, kdy dojde k zániku mocenského vztahu mezi *dominem* a otrokem či *filius familias*. Klasicky se tak stávalo v případech *zcizení* (*alienatio*), *manumissio* a *emancipatio* nebo v případě smrti. Jak vyplývá z exegeze z *Digest*, ani v těchto případech se *dominus* nezbavuje své odpovědnosti, ale zůstává vázán žalobou stejně tak, jak tomu bylo i v případě *actio exercitoria et institoria*, které však byly *perpetuum* na rozdíl od *actio de peculio*, která je *perpetua* pouze za života otroka či syna, po jejich smrti a ve zmíněných případech změny osobního statusu osob *alieno iuris* je *temporaria* – *annalis* (cfr. *Ulp. D. 15, 2, 1, 1*).

Dále *Ulpianus* uvádí důvody, proč může být *actio de peculio* pouze *temporaria*, protože v případě smrti nebo *alienatio* dochází k zániku samotného *pekulia*. Vskutku pozoruhodné je to, že v citované pasáži (*Ulp. D. 15, 2, 1, 3*) se právník zmiňuje pouze o smrti a *alienatio*, zatímco *manumissio* a *emancipatio*, které jsou zmíněny v *D. 15, 2, 1 pr. zcela opomíjí*.

V pramenech se však objevují i *responsa*, která evidentně kontrastují s ediktem „*Quando de peculio actio annalis est*“ (cfr. *D. 15, 2*), neboť nacházíme situace, kdy při prodeji otroka nedochází k zániku *pekulia*, ale nastává možnost, kdy je otrok

kteří se zdá být z doby klasické, rozšíření na *extranea* v *Lab. D. 17, 2, 84* se zdá být interpolováno.

²⁵ Především se jednalo o publikaci DI PORTO, A., *Impresa collettiva e schiavo manager in Roma antica*. Milano: Giuffrè, 1984, konferenci pořádanou Italskou společností dějin práva ve dnech 22. – 25. 11. 1988 v Erice – MARRONE, M. (eds.), *Atti Convegno Erice*, Palermo, 1992; a následný esej opět od DI PORTO, A. *Diritto commerciale romano. Una zona d'ombra nella storiografia romanistica e nelle riflessioni storico-comparative dei commercialisti* In *Nozione, formazione ed interpretazione del diritto dell'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate a F. Gallo III*, Napoli, 1997.

²⁶ DI PORTO, A. *Diritto commerciale romano. Una zona d'ombra nella storiografia romanistica e nelle riflessioni storico-comparative dei commercialisti* In *Nozione, formazione ed interpretazione del diritto dell'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate a F. Gallo III*, Napoli, 1997, s. 451.

prodán cum peculio.²⁷ Takovéto situace nenacházím pouze v právních pramenech, ale také v pramenech literárních či epigrafických (např. Marcus Terentius Varro, *De re rustica*, 2, 10, 5 „...in horum [servorum] emptione solet accedere peculium aut excipi...“) Tato divergence však pravděpodobně souvisí s historickým vývojem pekuliárního režimu. Tam, kde je prodán otrok – negociátor společně s pekuliem (servus negotiator cum peculio), nebo dochází k jeho převodu/přechodu – ať už aktem *inter vivos* nebo *mortis causa* – tak je „obchodní společnost“ v celé své struktuře a funkcionalitě postoupena z jedné ruky do druhé, tak jak je tomu dnes, kdy přechází majetek obchodních společností (společností s ručením omezeným nebo akciových společností) při převodu obchodního podílu nebo akcií. Jediným podstatným právním rozdílem je to, že se mění osoba (tj. dominus otroka – negociátora), která je povolána k odpovědnosti vůči třetím osobám, zatímco dnes je s ohledem na právní subjektivitu společnosti s ručením omezeným či obdobně akciové společnosti povolána k odpovědnosti stále stejná „schránka“ či „maska“, totiž společnost jakožto právnická osoba.

Nicméně vrátíme-li se zpět k naší analýze odpovědnostního vztahu, tak jediné možné řešení spočívá v tom, že pekulim je majetkem domina, a to i když je ze subjektivního hlediska individualizováno ve vztahu k otrokovi nebo synovi. V této perspektivě je pak nutné číst uvedené pasáže ediktu „*De peculio annalis*“. Zde popsané situace přirovnávající smrt otroka k zániku pekulia, jež představuje souhrn funkčně určených hodnot, vytváří pouhou fikci, že peculium je vázáno pouze k osobě *alieno iuris*, neboť nesmíme zapomínat, že existence pekulia závisí na počáteční *concessio* a finální *ademptio*, kterou uděluje pouze majitel moci.

Kdybychom totiž připustili, že obligace uplatňované pomocí *actio de peculio* jsou obligacemi uzavřenými pouze v zájmu otroka nebo *filius familias* a tedy, že daný dluh by se vázal pouze a výlučně k osobě otroka nebo syna, pak by prétorova intervence neměla smysl, protože pak by se muselo aplikovat obdobné pravidlo jako u noxálních žalob, tedy že obligace sleduje osobu, která jednání učinila.²⁸

A v důsledku toho, kdyby pak byla žaloba vázána výhradně k osobě otroka nebo syna, pak by se přece mohla vznést proti těmto subjektům, již emancipovaným nebo propuštěným anebo v případě prodaného otroka by se mohla vznést proti novému dominovi, který by nad ním měl moc. Ale i když z pramenů vyplývá, že se připouští *manumissio* otroka, kterému je přiděleno peculium, nenajdeme žádné případy žalob, které by byly vzneseny proti němu za přešlé dluhy z pekulia. Na-

²⁷ Nejsignifikantnější případy nalézáme v D. 15, 1, 11, 7; D. 15, 1, 32, 2 a D 15, 1, 33.

²⁸ MICELI, M., *Sulla struttura formulare delle actiones adiecticiae qualitatis*. Torino: Giappichelli, 2001, s. 286.

opak svědectví, která nacházíme, tuto možnost zcela vylučují (cfr. „in alienatione accipitur utique venditor, qui actione de peculio intra annum tenetur“, obdobně „Si servo manumisso peculium legatum fuerit, in eum sine dubio creditoribus peculiariis actiones non competunt: sed non alias heres peculium praestare debet, nisi ei caveatur defensu iri adversus creditores peculiarios.“)²⁹ V případě smrti domina nebo pater familias je actio de peculio uplatněna vůči dědicům (Ulp. D. 15, 1, 30, 1). Právník Ulpianus se zde velmi jasně vyjadřuje, že pokud bude actio de peculio et de in rem verso uplatňována vůči dědicům domina nebo pater, pak mohou být odsouzeni, a to každý z nich pouze do výše té části pekulia, která mu byla přiřčena nebo do výše obohacení, které připadlo pouze jemu. Ostatně pokud bude dědicem ustanoven ten otrok, jemuž bylo pekulium svěřeno, pak bude možné žalovat přímo jeho.

Cílem příspěvku bylo alespoň částečně poodhalit tajemství „záhadných“ adjektivních žalob, respektive jedné z nich (actio de peculio et de in rem verso) a uvést ji také v jiné optice, než v jaké bývá standardně vnímána. Je zcela evidentní, že intervence pretora, který svou ediktální činností tuto žalobu, resp. všechny zbývající adjektivické žaloby, zavedl, je zcela logickou reakcí na sociálně ekonomické potřeby tehdejšího antického Říma a především dynamického rozvoje obchodu. Klíčovou roli v obchodních aktivitách zde sehráli samozřejmě otroci (exercere negotiationes per servos), a ten fakt, že odpovědnost majitele moci za obchodní jednání učiněná v rámci pekulia byla limitována pouze do výše hodnoty pekulia, je jasným důkazem toho, že v kontextu výše uvedeného není pochyb o tom, že z funkčního hlediska se nejednalo o nic jiného, než o moderní (často unipersonální) společnost s ručením omezeným. To, že obchodní aktivity byly vykonávány nejen jednotlivě (např. institor in tabernam instructam), ale také kolektivně (vertikální struktury „obchodních společností“, otrok manažer jako servus ordinarius a jemu podřízená organizační jednotka servus vicarius) svědčí o důmyslné a kontinuální obchodní činnosti na území antického Říma. Nesmíme totiž zapomínat na to, že římské impérium představovalo rozsáhlý obchodní prostor v podobě jednotného trhu srovnatelného s dnešním vnitřním trhem Evropské unie.

²⁹ D. 15, 2, 1, 5 a D. 33, 8, 18.

Summary

Actio de Peculio or Limited Liability Company

The conference paper deals with *actio de peculio*, or more precisely *actio de peculio et de in rem verso*, which falls under the group of adjective actions (the so-called *actiones adiecticiae qualitatis*). These actions were implemented into the Roman "law order" by the praetor's edict activity, namely, from the chronological point of view, between the 2nd century B.C. and the 2nd century A.D. From the functional point of view, an important analogy can be drawn between *actio de peculio* and modern corporate law. The fact that a slave was conducting business activity on behalf of his dominus (whom he was representing) and entering into contracts with third persons, but the dominus was liable for such obligations only to a certain extent, i. e. to the amount of the *peculium*, can be seen as a typical form of the modern limited liability company. The paper strives to explain and reveal the mystery of this action from a different point of view, especially with respect to commercial law (*ius commercium*), following the scholarly knowledge of modern Italian school of Roman law.

DIVADELNÍ ZÁKON Z R. 1948

*Markéta Klusoňová**

Úvod

V první části tohoto příspěvku bude stručně nastíněno, co zahrnuje kulturní funkce státu a proč musí umění být bráno jako veřejná služba. Jedná se o nutný kontext k hlavnímu předmětu zájmu autorky v tomto příspěvku, a totiž k divadelnímu zákonu z r. 1948.

V druhé části svého textu tak budu zkoumat stenoprotokoly z přijímání divadelního zákona v r. 1948, abych mohla následně v závěru srovnat argumentace k přijetí divadelního zákona v r. 1948 a argumentace užívané v současnosti k odůvodnění např. kulturní politiky nebo nového návrhu divadelního zákona, který vypracoval Divadelní ústav.

Výzkumnou otázkou je přitom to, zda je možné, aby současný demokratický stát používal v případě divadla při plnění své kulturní funkce stejné či podobné argumenty, jaké byly použity pro přijetí divadelního zákona v r. 1948.

A. Kulturní funkce státu a umění jako veřejná služba

I. Kulturní funkce státu

Mezi základní funkce státu patří funkce kulturní. Moderní stát je totiž zaměřen mimo jiné na zajištění kulturního rozvoje.¹ Filip a kol. uvádí, že rozsah a směřování jednotlivých funkcí státu je dynamickou záležitostí, tedy jejich poměry se ne-

* Mgr. Markéta Klusoňová, Katedra teorie práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ FILIP, J. – SVATOŇ, J. – ZIMEK, J., *Základy státovědy*. 4., nezměněn. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 31.

ustále mění, a to s odkazem na Dahrendorfa a jeho relativitu určení minimálních funkcí státu.²

Podle vyjádření samotného státu je však kultura v České republice po r. 1989 trvalou součástí obecně uznávaných hodnot a funkcí státu, a proto je kulturní politika již od Sametové revoluce součástí programových prohlášení všech následujících vlád. Kulturní funkce státu prostřednictvím kulturní politiky nabylo ještě více na významu po vstupu České republiky do EU.³

II. Národní kulturní politika

Současná česká kulturní politika, stanovená na léta 2009–2014, byla schválena vládním usnesením č. 1452 ze dne 19. listopadu 2008⁴ a navazuje na Smlouvu Evropských společenství z Nice ze dne 26. února 2001, která ve svém článku 151 vymezuje postoj Evropských společenství ke kultuře. Tím je přenechání zodpovědnosti za kulturu jednotlivým státům, které mají samy přijímat svou kulturní politiku, zatímco Rada přijímá pouze podpůrná opatření bez ambice přijímat jakékoli harmonizační normy.⁵

Již ve východiscích je uvedeno, že na kulturu nemá být nahlíženo jako na „nadstavbu, tj. *cosi, co spotřebovává zdroje vytvořené v produktivnějších sektorech*“.⁶ Naopak zde stát tvrdí, že vzhledem ke všem ekonomickým ukazatelům je ekonomika kultury v Evropě velmi silná a navíc je třeba brát v potaz její přínosy jako např. sociální soudržnost. I z toho vyplývá, že kulturní politika je z pohledu státu nanejvýš důležitá.⁷

Vedle financování je však rovnocennou úlohou státu při plnění jeho kulturní funkce státu plnění role tvůrce pravidel i ochránce jejich uplatňování.⁸ Je tedy na státu, aby stát řešil právní úpravy kultury a konkrétně i divadla, stejně jako aby přijetí této právní úpravy náležitě odůvodnil.

² Tamtéž.

³ *Státní kulturní politika České republiky 2009–2014: National cultural policy Czech Republic 2009–2014*. Praha: Ministerstvo kultury, 2009, s. 9.

⁴ Tamtéž, s. 7.

⁵ Tamtéž, s. 9.

⁶ Tamtéž, s. 9.

⁷ Tamtéž, s. 10.

⁸ Tamtéž, s. 13.

III. Evropský rozměr

Vidmar-Horvat v jednom ze svých textů tvrdí, z různých aktuálních dokumentů EU vyplývá, že právě kultura by měla být „srdcem“ EU, jelikož historický vývoj funkcí EU míří právě tímto směrem i navzdory tomu, že kulturní rozměr nebyl původně v konceptu EU téměř vůbec obsažen.⁹ O tom svědčí už Maastrichtská smlouva, která v čl. 151 s kulturou výslovně počítá.¹⁰

Sassateli jde ještě dál, když v souvislosti s důrazem na kulturní funkci Evropské unie zmiňuje legitimizaci samotné EU prostřednictvím vytvoření evropské kulturní identity. Tu však vidí jako obraz v mysli Evropanů spíš než jako cosi reálného. I proto upřednostňuje diverzitu této kultury před její jednotností, přičemž tato dvě pojetí jsou právě dvěma nejzákladnějšími přístupy k celoevropské kultuře. S odvoláním na Derridu a Habermase ale nakonec vyzdvihuje třetí možnost, a to je spojení dvou předchozích možností. Právě dialogičnost evropské kultury je totiž její největší kvalitou. Jednota evropské kultury je dána její diverzitou, nikoliv jí navzdory.¹¹

Důvodem rostoucího významu kultury v EU je pak její vliv na zmírňování negativních dopadů evropeizace. Na druhou stranu však Vidmar-Horvat trvá na tom, že dokud bude i sama EU rozlišovat mezi „naší“ a „jejich“ kulturou, myšleno mezi kulturami jednotlivých států, nemůže vzniknout reálná společná evropská kultura.¹²

Lze tedy dojít k dílčímu závěru, že postupným vývojem od hospodářsky orientovaného společenství ke komplexní nadnárodní entitě došla Evropská unie k poznání, že musí kulturu začlenit mezi oblasti svého zájmu. Tak jak se EU blíží formě státu, nabývá totiž na významu i její kulturní funkce. S tím souvisí i normotvorná činnost EU, která se týká právě i kultury. Tím samozřejmě ovlivňuje i českou kulturní politiku a potažmo i právní úpravu divadla. Lze tedy předpokládat, že současná právní úprava divadla je kombinací evropských vlivů a naší vlastní historické zkušenosti s právní úpravou divadla.

⁹ Tamtéž, s. 28.

¹⁰ Tamtéž, s. 30.

¹¹ SASSATELLI, M., *Imagined Europe The Shaping of a European Cultural Identity Through EU Cultural Policy*. In: *European Journal of Social Theory*, roč. 5, č. 4, s. 435–451.

¹² VIDMAR-HORVAT, K., *The Predicament of Intercultural Dialogue: Reconsidering the Politics of Culture and Identity in the EU*. In: *Cultural Sociology*, roč. 6, č. 1, s. 27–44.

IV. Právní úprava divadla na českém území

Právě právní úprava divadla je pak, jak již bylo řečeno v úvodu, v tomto článku hlavní oblastí našeho zájmu.

Jediná právní úprava, kterou lze v tomto ohledu považovat za relevantní, je právní úprava formy, ve které jsou jednotlivá divadla zakládána nebo v jaké již dlouhodobě existují. Přerozdělování finančních prostředků tu však není nijak koncepčně řešeno, což opět mnoho vypovídá o přístupu státu k plnění jeho kulturní funkce v této oblasti.

Ponecháme-li však nejdříve stranou otázka tzv. privatizace divadla, zaměříme se čistě na právní úpravu divadla. Jak již bylo řečeno výše, právní úprava divadla v současnosti neexistuje. Kořeny naší právní úpravy divadla přitom sahají až k Velké francouzské revoluci a revoluci v r. 1848.¹³

V Rakousku bylo v r. 1850 vydáno nařízení ministerstva vnitřní č. 454/1850 ř. z., divadelní řád, známé také jako tzv. Bachovská vyhláška. Obsah této normy lze stručně shrnout tak, že stát mohl kontrolovat, kdo provozuje divadlo a s jakým repertoárem.¹⁴ V českých zemích tato právní úprava platila až do r. 1948, kdy byl přijat zákon, který je předmětem tohoto příspěvku.¹⁵

B. Divadelní zákon z r. 1948

Jak již bylo řečeno, divadelní zákon z r. 1948 byl následovníkem první právní úpravy divadla na českém území a byl předchůdcem veškeré další právní úpravy na poli divadla. Jedná se tedy právě o tu historickou zkušenost, kterou je s ohledem na možnou podobu současné právní úpravy divadla brát v potaz. Spíše než samotný obsah této právní úpravy nás však nyní budou zajímat argumenty pro její přijetí.

¹³ LONCLE, S., Freedom of the Theatre: A Matter of Law?. In: *Law & Humanities*, roč. 5, č. 1, s. 155-164.

¹⁴ Nařízení Ministerstva vnitřní, č. 454/1850 říšského zákoníku. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 14. 12. 2012].

¹⁵ Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon). In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 14. 12. 2012].

I. Stenoprotokoly z přijímání divadelního zákona v r. 1948

Na 99. schůzi ústavního Národního shromáždění republiky Československé, svolané na sobotu dne 20. března 1948,^{16,17} pronesl zpravodaj divadelního zákona, posl. Homola, jako argumenty pro přijetí divadelního zákony následující výroky.

„Jde o základní zákon, základní kámen organizace a funkce našeho divadelnictví.“

V tomto nemusíme hledat žádný ideologický podtext, tento argument by i dnes šel bez dalšího použít.

„Vymezuje základní pojetí divadla a divadelnictví v lidové demokracii a je prvním článkem a prvním krokem k právnímu zabezpečení divadla v jeho nové funkci, společného boje po boku veškerého pracujícího lidu za dobudování lidové demokracie a vytvoření socialistické společnosti.“

Oproti tomu předchozímu tento argument je zcela zjevně navázán na tehdejší politický režim, znamená také to, že už tehdy byla divadlu přisuzována možnost budovat demokracii a stmelovat společnost. Jak již bylo uvedeno výše, tento koncept není ani dnes v evropských kruzích neznámý.

„Divadlo se tímto zákonem stává národním kulturním statkem, kterému se zavazují podmínky umožňující zdárné plnění jeho poslání.“ Zde se vracíme k ideově ambivalentním argumentům. Pojem „národní kulturní statek“ je v tomto případě zaměnitelný za „veřejnou službu“, která zaznívá v aktuální kulturní politice ČR i v pramenech EU.

„Tím je dán jednoznačný a nejkrásnější úkol našemu divadlu, pomáhat našemu lidu ve velkém úkolu, který podnikl, v budování spravedlivé společnosti.“

Zde se potom dokonce dostáváme do roviny spojování divadla s budováním spravedlnosti. Bez ohledu na soudobou ideologii je třeba se ptát, jestli toto není už nad síly jakékoliv právní úpravy, jelikož spojování práva se spravedlností je ošidné v jakékoliv době.

„Tím je však dána také velká odpovědnost našemu divadlu, aby odstranilo veškerý brak a kýč a pracovalo v duchu ušlechtilých a krásných tradic našeho národa.“

¹⁶ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: Sobota 20. března 1948. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. 2013 [cit. 2013-07-24]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/099schuz/s099002.htm>

¹⁷ Následující přímé citace ze stenoprotokolu pocházejí ze stejného zdroje.

Tento argument je teoreticky racionální a na první pohled ho lze spojit s účelem kultivace občanů, jak je zmiňována mezi účely kulturní politiky dnes. Už na druhý pohled to však není tak jednoznačné, jelikož určení toho, co je a co není kýč, je vždy subjektivní a pokud si stát osobuje tuto pravomoc, nelze z podstaty věci mluvit o státu demokratickém. V tomto světle se tedy i současná myšlenka povznesení úrovně občanů pomocí umění jeví rozporuplná a utopická.

„Dříve bezmezná moc peněz je odstraněna tím, že se do čela divadla staví způsobilý umělec, který je provozovatelům plně zodpovědný jak za uměleckou, tak za hospodářskou stránku divadla. Tím je dána možnost velkého rozvoje divadla a celý divadelní život postaven na naprosto nový základ, na základ svobodného uměleckého tvoření.“

Odmyslíme-li si obrat o bezmezné moci peněz, je myšlenka vedení divadel umělci za finanční podpory státu jistě i z dnešního pohledu velmi přitažlivá. O to přece jde – min. podle nálad na nedávných demonstracích o divadelní nezávislost - aby stát umění platil, ale nemluvil do něj. Jenže jestli byla předchozí vize odstranění braku nereálná, tak tato je nemožná tím víc. Vliv peněz odstranit nelze a každý subjekt, který finanční prostředky poskytuje, má právo na kontrolu jejich použití, stát nevyjímaje. Z toho je mimo jiné patrné, že idea absolutně „svobodného uměleckého tvoření“ je v praxi neproveditelná.

„Dále je odstraněn pozůstatek starého absolutistického policejního režimu, kdy byla policie absolutním pánem divadla. Osvětový dozor nad divadlem přebírají orgány lidu, národní výbory, na základě směrnic kulturních ministerstev - školství a osvěty a informací.“

Zde se vracíme k Bachovské vyhlášce, která svěřila dozor nad divadlem policejním orgánům. Toto řešení bylo skutečně produktem policejního státu, jenže už sám pojem „osvětový dozor“ také odkazuje spíše na totalitní než na demokratický institut. Cokoliv se mu tedy podobá, nemělo by mít v dnešní úpravě místo.

„Při ministerstvu informací je zřízena divadelní propagační komise, jejímž úkolem je propagace divadla mezi lidem, rozšiřování divadelních her a organizace návštěvy divadel, tedy práce, která je nezbytná pro zdárný rozvoj divadelnictví.“

Zde naopak zaznívá argument pro mechanismus, který následuje současně trendy. Jestliže je kultura svébytným odvětvím, které má silnou ekonomiku, je management její nutnou součástí. V tomto by (byť v jiné formě) mohl i současný divadelní zákon či jiná forma právní úpravy divadla ten historický následovat. Pokud by totiž kulturní management lépe fungoval, nebylo by pravděpodobně tolik třeba státních finančních prostředků k přímé podpoře kultury.

„Divadlo dostává svůj první zákon. V souvislosti s tímto zákonem je však nutno si uvědomit, že **divadelní zákonodárství musí jít a půjde ve stejném tempu s vývojem hospodářským**. Tak, jak se nám bude zvětšovat náš národní krajíc, tak budeme moci stále více a lépe zabezpečovat a zajišťovat naše divadelnictví.“

V závěru své řeči tímto zmínil poslanec-zpravodaj z dnešního pohledu možná nejdůležitější argument pro existenci právní úpravy divadla vůbec, a to bez ohledu na čas a místo jejího přijetí. Kulturní politika státu, její rozsah a propracovanost včetně finanční stránky věci je otázkou reálných možností státu. Jejich posuzování však nesmí ustrnout a jak se mění podmínky, měl by reagovat i stát a snažit se optimální nastavení podmínek jak pro kulturu, tak pro sebe. Cílem však musí být prosperita obou. Dlouhodobé neřešení ji přinést nemůže.

Poté byl návrh zákona přijat.

II. Návrhy divadelního zákona po r. 1989: Návrh divadelního ústavu

Jak již bylo řečeno, v současnosti v České republice divadelní zákon neexistuje. Na přelomu století však byly diskutovány teze návrhu věcného záměru zákona o veřejných službách v oblasti divadla a hudby podle Divadelního ústavu.¹⁸ Právě u nich je proto třeba se zastavit.

Teze vycházely ze stanoviska předsedy Legislativní rady vlády ze dne 4. 2. 2002 a současně reflektovaly Návrh Směrnice EU o službách v obecném zájmu.

Divadelní ústav zde požadoval především:

- a) vymežit okruh vybraných služeb;
- b) stanovit jejich základní kvalitativní a kvantitativní kritéria;
- c) určit subjekt odpovědný za zabezpečení vybraných veřejných služeb, kterým má být podle povahy služby kraj nebo obec v samostatné působnosti (garant), s tím, že rozhodnutí o tom, zda bude tyto služby přímo poskytovat garant sám nebo jeho prostřednictvím jiná právnická či fyzická osoba, se navrhuje svěřit garantům;
- d) stanovit práva a povinnosti garantů, poskytovatelů vybraných veřejných služeb a ústředních správních úřadů;
- e) stanovit pravidla pro financování vybraných veřejných služeb;

¹⁸ Teze návrhu věcného záměru zákona o veřejných službách v oblasti divadla a hudby (pracovní materiál DÚ). [online]. 2001 [cit. 2013-07-24]. Dostupné z: <http://host.divadlo.cz/box/clanek.asp?id=5428>

- f) promítnout novou koncepci systému zabezpečení vybraných veřejných služeb do souvisejících zákonů.

Účelem navrhovaného zákona bylo stanovit profesionální provozování divadla a hudby jako **veřejné služby**, jejíž poskytování jsou obce, kraje a stát povinovány **zabezpečit a financovat (včetně určení práv a povinností)**. Dále měl určit minimální úroveň provozování těchto veřejných služeb a stanovit **kvalitativní a kvantitativní kritéria plnění této úrovně** a **stanovit způsob participačního (více-zdrojového) financování** veřejné služby dle těchto kritérií včetně kontroly plnění závazků. Zákon měl **garantovat rovný přístup** k divadelnímu a hudebnímu umění z hlediska potřeb občanů.

Tento návrh věcného záměru zákona proto obsahoval:

- a) taxativní vyjmenování druhů divadla a hudby, které jsou **veřejnou službou**;
- b) určení minimálních parametrů **úrovně** těchto vybraných služeb;
- c) určení **garantů dostupnosti** těchto služeb;
- d) **finanční podmínky** pro garanty provozování divadla a hudby;
- e) práva a povinnosti Ministerstva kultury ČR;
- f) práva a povinnosti krajů;
- g) práva a povinnosti hl. města;
- h) práva a povinnosti obcí;
- i) práva a povinnosti poskytovatelů těchto služeb;
- j) informační vazby systému garantů a poskytovatelů.

Cílem zákona mělo být vytvoření nejlepšího možného kulturního a uměleckého servisu pro všechny občany. Přesto zůstal pouze návrhem Divadelního ústavu a ve vládě ani v parlamentu nebyl nikdy projednáván. Přesto se v divadelním prostředí pravidelně objevují snahy o vytvoření takového zákona.

III. Srovnání argumentace

Evropská unie zdůvodňuje legitimitu své existence vytvořením evropské kulturní identity, když právě kultura by měla být „srdcem“ EU. Česká republika by jí v tomto měla být nápomocna. Mají tyto snahy ale společný základ a tedy i společná rizika s právní úpravou divadla z r. 1948?

Divadelní zákon v r. 1948 vystřídal Bachovskou vyhlášku po téměř sto letech. Zákonodárce ho přijal, protože:

- a) šlo o základní zákon, který vymezoval základní pojetí divadla a byl prvním krokem k právnímu zabezpečení divadla;
- b) divadlo bylo považováno za národní kulturní statek, jehož posláním je vzdělávání občanů;
- c) úkolem státu bylo zvyšování kulturní úrovně života;
- d) divadlo pomáhá v budování spravedlivé společnosti.

Podle aktuální **kulturní politiky ČR** na kulturu nemá být nahlíženo jako na „nadstavbu, tj. cosi, co spotřebovává zdroje vytvořené v produktivnějších sektorech“.

Návrh divadelního zákona Divadelního ústavu reflektuje postoj EU ke službám v obecném zájmu. Divadelníci v něm požadují:

- a) promítnout **novou koncepci** systému zabezpečení vybraných veřejných služeb do souvisejících zákonů;
- b) stanovit, že účelem zákona je určení divadla a hudby jako veřejné služby;
- c) stanovit jejich základní kvalitativní a kvantitativní kritéria divadelních služeb;
- d) stanovit pravidla pro financování vybraných veřejných služeb;
- e) garanci rovného přístupu k divadelnímu a hudebnímu umění z hlediska potřeb občanů.

Domnívám se, že podobnost argumentů všech zmíněných stran je zde zcela zjevná.

Závěr

Evropské pojetí kulturní funkce se min. rétorikou blíží argumentaci z r. 1948. Národní kulturní politika ČR je opatrnější, ale opomíná jiné než ekonomické faktory, což je opět na škodu, protože divadlo má bezesporu specifickou funkci odlišnou od jiných služeb. Návrh Divadelního ústavu na divadelní zákon se obsahově blíží požadavkům zákona z r. 1948, ale již nepočítá s ideologickou funkcí.

Lze tedy dovodit, že zákon podobný návrhu Divadelního ústavu je v praxi myslitelný, ovšem vyžadoval by velmi pečlivé zvážení možných zneužití státního vlivu na divadlo.

Seznam použité literatury a pramenů:

- FILIP, J. – SVATONĚ, J. – ZIMEK, J., *Základy státovědy*. 4., nezměn. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, 266 s.
- LONCLE, S., Freedom of the Theatre: A Matter of Law?. In: *Law & Humanities*, roč. 5, č. 1, s. 155–164.
- NEKOLNÝ, B., *Divadelní systémy a kulturní politika*. 1. vyd. Praha: Divadelní ústav, 2006, s. 10.
- SASSATELLI, M., Imagined Europe The Shaping of a European Cultural Identity Through EU Cultural Policy. In: *European Journal of Social Theory*, roč. 5, č. 4, s. 435–451.
- Státní kulturní politika České republiky 2009-2014: National cultural policy Czech Republic 2009-2014*. Praha: Ministerstvo kultury, 2009, 105 s.
- Teze návrhu věcného záměru zákona o veřejných službách v oblasti divadla a hudby (pracovní materiál DÚ)*. [online]. 2001 [cit. 2013-07-24]. Dostupné z: <http://host.divadlo.cz/box/clanek.asp?id=5428>
- VIDMAR-HORVAT, K., The Predicament of Intercultural Dialogue: Reconsidering the Politics of Culture and Identity in the EU. In: *Cultural Sociology*, roč. 6, č. 1, s. 27–44.
- VONDRÁČEK, J., *Divadelní řád vydaný ministerstvem vnitra dne 25. listopadu 1850: Verordnung des Ministeriums des Innern vom 25. November 1850*. Česká republika, 19--, 8 s.
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: Sobota 20. března 1948. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. 2013 [cit. 2013-07-24]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/099schuz/s099002.htm>

Summary**The Czechoslovak Theatre Act of 1948**

This paper deals with the Czechoslovak Theatre Act of 1948. In the first part of this paper I will briefly outline what does the cultural function of the state mean and why the art should be considered as a public service. In the second part of the paper the stenographic protocols of adoption of the Theatre Act in 1948 will be analyzed. Then the arguments for adopting the Theatre Act of 1948 and the present arguments used to justify cultural policy will be compared.

The aim of this paper is to find out if the democratic state can use the same or similar arguments as those used for the adoption of the Theatre Act of 1948.

TAWANANNA, NEJMOCNĚJŠÍ ŽENA CHETITSKÉ ŘÍŠE

Michaela Knollová*

Původ a vývoj úřadu

V případě Chetitské říše se sice nesetkáváme s ženou jako samostatnou vládkyní, neznamená to ovšem, že by tamní ženy nedržely v rukou vůbec žádnou politickou moc. Tato moc však rozhodně neznamenala obsazování žen do správního aparátu. Takový přístup by nebyl obvyklý nejen pro patriarchálně orientované země starověkého světa, ale ani pro Egypt, kde se ženy těšily výrazně nezávislejšímu postavení než jejich součastnice z okolních států. Politická moc žen tak byla ve starověku zastoupena především prostřednictvím nejvýznamnějších žen ve státě, tedy členek královské rodiny. V Chetitské říši byla tato moc reprezentována ženou označovanou termínem *tawananna*. Tento výraz není originálním chetitským názvem, neboť jde o převzatý termín chatijského původu.¹ Tradičně bývá spojován s osobou královny, tedy zjednodušeně by se mohlo zdát, že jeho nositelkou byla manželka stávajícího panovníka. Tento výklad je ovšem nesprávný, neboť ve starším období, tedy v období označovaném jako Stará říše² se setkáváme s tímto titu-

* JUDr. Michaela Knollová, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ BRYCE, T., *The Major Historical Texts of Early Hittite History*. Brisbane (Australia): University of Queensland, 1982, s. 56. Chatijci byli původní obyvatelé území, kde později vznikla Chetitská říše. Po příchodu Chetitů a jejich zformování docházelo mezi nimi k válečným střetům končící porážkou Chatijců.

² Za mezník mezi Starou říší a Novou říší bývá považována vláda chetitského krále Šuppiliumaše I. vládoucí v 13. století př. Kr. ALTMAN, A., *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties*. Ramat Gan (Israel): Bar-Ilan University Press, 2004, s. 79. Jiní autoři za počátek Nové říše označují již předcházející vládu krále Tudhaliyi I., srovnej BRYCE, T., *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 121.

lem u panovnickovy sestry. Teprve v období takzvané Nové říše je tento úřad v rukou panovnickovy manželky.³

Titul tawananna byl titulem doživotním a sestra či manželka současného panovníka nemusela tedy být nutně tawanannou. V literatuře se často setkáváme s teoriemi snažícími se osvětlit, proč byla tawanannou na počátku panovnickova sestra. Některé teorie považují tuto skutečnost za důkaz matrilineárního prvku v raně chetitské společnosti. Tento názor ovšem nekoresponduje s jinak ryze patriarchálním pojetím této společnosti. Teorie prosazující matrilineární princip je pak podporována i v souvislosti s kořeny nástupnictví královského trůnu v Chetitské říši. V podstatě existují dva názory na počátky nástupnických pravidel – tedy na dobu před definitivním prosazením primogenitury, na čemž měl zásadní zásluhu král Telipinuš.⁴ Podle některých autorů byl panovník v nejstarších obdobích volen příslušníky nejvyšších vrstev, přičemž někteří z králů se snažili odvrátit budoucí nejistotu a možnou krizi žádostí o předběžný souhlas šlechty se zvolením jím vybraného nástupce.⁵ K tomuto je bezpochyby motivovala nejen obava o nejistou budoucnost říše, ale i snaha uplatnit svůj vliv a dosadit tak za příštího panovníka jím vybraného nástupce – zpravidla příslušníka jeho vlastní rodiny. Druhá teorie se přiklání k nástupnictví vázané na ženskou linii, na základě které byl legitimním dědicem stávajícího krále syn jeho sestry, tedy synovec. V případě akceptace této teorie se pak jeví i výjimečné postavení královy sestry logické. Na druhou stranu však je nástupnictví vázané na ženskou linii řadou odborníků odmítáno, neboť působí velmi neobvykle ve společnosti jinak patriarchální. G. Beckman pak odkazuje i na běžnou jednotnost dědických pravidel týkající se všech oblastí a tedy i královského postu.⁶ Matrilineární přístup se tak nejvíce příliš pravděpodobným, a to už i při bližším pohledu na seznamy panovníků v období Staré říše, kde jsou zachyceny i jejich příbuzenské vazby, přičemž je zde velmi patrná nejednotnost a budoucím králem mohl být jak synovec, tak i syn, vnuk, švagr či zeť.⁷ Z výše uvedeného je patrné, že

³ BIN-NUN, S. R., *The Tawananna in the Hittite Kingdom*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1975, s. 160–161.

⁴ K nástupnictví v Chetitské říši autorka blíže in: KNOLLOVÁ, M., *Nástupnictví v Chetitské říši*. In: TAUCHEN, J., FRÝDEK, M., (eds.), *Pocta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2012, s. 380–386.

⁵ GURNEY, O. R., *The Hittites*. London: The Penguin Books, 1990, s. 51.

⁶ BECKMAN, G., *Inheritance and Royal Succession Among the Hittites*, In: HOFFNER JR., H. A., BECKMAN, G. (eds.), *Kaniššuwār, A Tribute to Hans G. Güterbock on his Seventy-Fifth Birthday*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies No 23, 1983, s. 13–26.

⁷ List of Hittite Kings, in: BRYCE, T., *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. xi.

nástupnická pravidla nebyla v období Staré říše pevně ukotvena a to až do vlády krále Telipinuše, který ve svém Prohlášení⁸ jasně vymezil nástupnická pravidla, která byla v následujícím období respektována.

Jak bylo uvedeno výše, v pozdější době se titul tawananna přesouvá z královny sestry na jeho manželku. Chetitský král, stejně jako ostatní orientální despotové, žil ve svazku polygamickém. Ne všechny jeho ženy se ovšem těšily stejnému postavení. Privilegované postavení měla nejpřednější z nich a pouze tato žena mohla být nositelkou titulu tawananna. Ostatní obyvatelky králova harému pak byly vedlejší manželky a konkubíny. Četnost králových žen měla dva zásadní příčiny, a to diplomatické a dynastické (stejně důvody, které vedly ke snaze panovníka zplodit početné potomstvo⁹). Diplomatické důvody spočívaly v potvrzování mírové mezinárodní politiky, kdy se královské dcery stávaly manželkami ostatních vládců a tyto sňatky upevňovaly přátelské svazky mezi zeměmi. Zejména Chetitové byli velmi nakloněni mezinárodní sňatkové politice a své často uzavírané smlouvy těmito svazky stvrzovali.¹⁰ Těžiště dynastického hlediska pak spočívalo ve snaze krále zplodit následníka trůnu. Právě pozice královny ženy měla zásadní vliv na postavení potomků, jež s panovníkem zplodila. Zmiňované Telipinovo prohlášení zahrnující nástupnický řád označuje postavení matky králova potomka za klíčové pro určení pořadí jeho nároku na královský trůn. To tedy, jak již bylo uvedeno, vycházelo primárně z principu primogenitury, přičemž prvním kandidátem na královskou korunu byl pochopitelně syn nejpřednější manželky (často právě nositelky titulu tawananna). Druhým v pořadí byl syn druhé nejdůležitější královny manželky zvané *esertu*, jež však byla vůči hlavní manželce v nižším postavení a jejíž syn se ozna-

⁸ K tomuto dokumentu autorka blíže in: KNOLLOVÁ, M., Telipinovo prohlášení a jeho vliv na příští chetitské vládce. Stručný nástin. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J. (eds.), *Sborník ze semináře. Sborník z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU*, č. 2, Brno: KEY Publishing s.r.o. a The European Society for History of Law, 2012, s. 54–58.

⁹ Jak již bylo řečeno panovníkovy dcery byly důležité pro oblast mezinárodní politiky, synové na které se nedostal královský trůn se pak uplatňovali v armádě, náboženství, státní správě či diplomacii. BRYCE, T., *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 27.

¹⁰ Kupříkladu slavná Mírová a spojenecká smlouva mezi Egyptem a Chetitskou říší byla stvrzena sňatkem krále Ramesse a chetitské princezny. Tento svazek byl o několik let později upevněn odesláním další chetitské princezny coby nevěsty pro egyptského krále. VA-CHALA, B., *Mír na Nilu, První mírová smlouva a její pozadí*. Praha: Makropulos, 1997, s. 86.

čoval termínem *pahhurzi* neboli syn druhého stupně.¹¹ V případě absence mužských potomků první i druhé manželky však přicházelo ke slovu opět pokrevní potomstvo první královny ženy (tentokrát ovšem ženská linie), neboť se v takovém případě stal králem manžel její dcery.¹² Tawanannina pozice tak zůstala často silná i v případě smrti jejího manžela, neboť byla většinou matkou či tchyní příštího krále. Uplatnění jejího silného vlivu však mohlo a v praxi i často narazilo na vlastní mocenské ambice nově nastupující generace panovnického páru. Zejména v případech, kdy se na pozici královny – matky a královny – manželky objevily silné osobnosti, vznikaly mezi těmito mocnými ženami třenice, kdy se stávající tawananna pokoušela udržet své výlučné postavené oproti ženě disponujícím pouhým titulem králova manželka.¹³ Do smrti tawananny byl však vliv královny manželky formálně omezen, i když mohla a pravděpodobně posilovala svůj vliv prostřednictvím vlivu na svého manžela. V praxi tedy pochopitelně záleželo na konkrétní situaci, na vztahu vládnoucího krále, jeho manželky a tawananny.

Pravomoci a pozice tawananny

Co se týče staršího období, tedy období Staré říše, nemáme díky nepříliš hojným pramenům zmiňujících tawanannu představu o přesnějším rozsahu jejich pravomocí. Bez pochyb však lze říci, že měla značné pravomoci v oblasti kultu. V období Nové říše je již situace o něco lepší a značné množství pramenů odkazuje mimo kultové pravomoci na kompetence královny v oblasti mezinárodní politiky, kde se ve velké míře angažovala, a to bez závislosti na chetitském králi. Nelze ani vyloučit, že v průběhu času došlo k vývoji pravomocí královny, respektive k jejich nárůstu pro období Nové říše. Královnin vliv v mezinárodní oblasti je patrný z královské korespondence, která probíhala nejen mezi panovníky samými, ale i mezi jejich manželkami. Dominantní panovníci starověkého světa oslovovali v této korespondenci své nejmocnější současníky jako „bratry“. I královny proto oslovovaly jedna druhou „sestro“. Ženy si pak ve svých dopisech vyměňovaly běž-

¹¹ BRYCE, T., *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 29.

¹² Manželství, v rámci kterého by došlo k adopci muže do rodiny a jeho připoutání k rodině ženy, bylo v chetitské společnosti a potažmo i v okolních státech (například Asýrie) možné. BECKMAN, G., *Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia*. In: SASSON, J. M., *Civilizations of the Ancient Near East*, Volume I. New York: Charles Scribner's Sons MacMillan Library Reference, 1995, s. 534.

¹³ GURNEY, O. R., *The Hittites*. London: The Penguin Books, 1990, s. 54.

né zdvořilosti zahrnující přání zdraví sobě i zemi: „*Kéž se Ti, má sestro, daří dobře! Kéž se tvé zemi daří dobře!*“¹⁴, vyjádření přání věčného míru mezi oběma říši: „*Nechť Tě velebí Sluneční bůh i Bůh bouře a Sluneční bůh nechť navždy zachová mír a zajistí dobré bratrství mezi velkým králem, králem egyptským a velkým králem, králem chetitským.*“¹⁵, i popis darů, které jedna druhé (stejně jako jejich mužské protějšky) zasílaly: „*Zasílám Ti nyní dar jako pozdrav pro Tebe, má sestro (...) jeden velmi pestrý náhrdelník z dobrého zlata, vyrobený z dvanácti vláken. Váží 88 šekelů. Jeden barvený plášť. Jedna barvená tunika...*“¹⁶

Mohlo by se zdát, že tato zdvořilostní korespondence není příliš pádným dokladem o tawanannině pravomoci. Opak je ovšem pravdou. Královna totiž udržovala kontakt na mezinárodní úrovni nejen s ostatními královnami, ale rovněž vedla i nezávislou korespondenci přímo s panovnicí, a to i v ožehavých případech. Dokladem je dopis královny Puduhepy egyptskému panovníkovi Ramessovi II., který je reakcí na králův zlobný přípis stěžující si na prodlévání s dodáním chetitské princezny jako jeho nevěsty. „*Pokud jde o skutečnost, že Ty, můj bratr, jsi mi napsal následující: „Má sestra mi napsala: [já Ti dám] svou dceru. [Ale Ty ji zdržuješ“ A] nyní se zlobíš [na mne]*“¹⁷ Královna se pak v dopise snažila dále zmírnit zlost egyptského vladaře osvětlením situace, která ke zdržení vedla, přičemž uvedené důvody byly rozmanitě počínaje požárem, zimou a dalšími překážkami zabraňující odeslání princezny a jejího věna. Zajímavé je, že přestože je dopis de facto omluvou, není psán v jednoznačně ponížném duchu. Královna zde obhajuje nevídané zdržení přičemž ničeho neztrácí ze svého suverénního postavení, které rozhodně není vůči egyptskému panovníkovi porobené. „*Pokud jde o skutečnost, že ty můj bratr, jsi mi napsal následující: „Napsal jsem své sestře, že zdržování dcery [není správné...“ (...) „Ale můj bratr [neakceptoval] mé postavení jako sestry, mou důstojnost, [řka ,...] udělej co je třeba udělat!*“¹⁸ Pro úplnost je nutno dodat, že se panovník své nevěsty dočkal, což s povděkem kvitoval v dalším

¹⁴ Dopis egyptské královny Naptery chetitské královně Puduhepě in: BECKMAN, G., *Hittite Diplomatic Texts*. Second edition. Atlanta (Georgia): Society of Biblical Literature, Writings from the Ancient World Series, Scholars Press, 1999, s. 129.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Dopis chetitské královny Puduhepy egyptskému králi Ramessovi II. in: BECKMAN, G., *Hittite Diplomatic Texts*. Second edition. Atlanta (Georgia): Society of Biblical Literature, Writings from the Ancient World Series, Scholars Press, 1999, s. 132.

¹⁸ Tamtéž, s. 132–133.

z dochovaných dopisů.¹⁹ Výše uvedený případ je však dokladem skutečnosti, že tawananna disponovala skutečně značnými pravomocemi, neboť se jednalo o velmi choulostivý problém už s ohledem na skutečnost, že mezi Chetity a Egyptem panovalo v nedávném období nepřátelství a dokonce byly obě tyto mocnosti ve válce²⁰. V této fázi bylo přátelství mezi oběma národy velmi čerstvé a přesto mohla tato významná žena razantním způsobem ovlivňovat tyto křehké vztahy. Výše zmiňovaná královna Puduhepa je bezpochyby nejvýraznější chetitskou královnou. Právě u ní se setkáváme s největší mírou politické angažovanosti. Královna, původem babylónská princezna byla manželkou významného chetitského vládce krále Chattušiliše III.²¹ Puduhepa se velmi výrazně prosazovala v oblasti politiky i vnitřní správy. Sledovat její stopy nám v dokumentech mimo jiné umožňuje její vlastní pečeť se symbolem bohyně Ferahettin.²² Tato velmi sebevědomá a ambiciózní žena v souladu s doživotní pozicí tawananny prosazovala své zájmy a názory za života svého manžela i po jeho smrti za vlády krále Tudhaliy IV.

Tawananna versus králova manželka

Další známou chetitskou královnou je i neslavně známá manželka krále Šuppiluliumaše I. rovněž původem babylónská princezna²³, jež se však po své smrti dostala do ostrého sporu s novým králem, svým nevlastním synem, vládnoucím pod jménem Muršiliš II., zejména pak s jeho manželkou. Tawananna byla posléze ob-

¹⁹ Dopis Ramesse II. chetitské královně Puduhepě in: BECKMAN, G., *Hittite Diplomatic Texts*. Second edition. Atlanta (Georgia): Society of Biblical Literature, Writings from the Ancient World Series, Scholars Press, 1999, s. 135–137.

²⁰ Válečný konflikt jehož příčinou byly zájmy obou mocností v syrsko-palestinské oblasti vygradoval známou bitvou u Kadeše a teprve poté zavládl mezi oběma národy mír potvrzený nejstarší dochovanou mírovou smlouvou. K bitvě a dalším politickým souvislostem zejména pak VACHALA, B., *Mír na Nilu, První mírová smlouva a její pozadí*. Praha: Makropulos, 1997. Bitvu samotnou zpracovává také HEALY, M., *The Warrior Pharaoh, Rameses II. and the Battle of Qadesh*. Oxford: Osprey, 2000.

²¹ Tento panovník vedl pod korouhví svého bratra a tehdejšího krále Muršiliše chetitská vojska při zmiňovaném chetitsko-egyptském konfliktu a později získal uzurpací královský trůn původně patřící Muršilovu synovi Uri-Tešupovi.

²² GURNEY, O. R., *The Hittites*. London: The Penguin Books, 1990, s. 54.

²³ Její původní babylónské jméno není bohužel známé. Královna po sňatku s chetitským vládcem přijala titul tawananna za své jméno a pod tímto označením nadále vystupovala. BIN-NUN, S. R., *The Tawananna in the Hittite Kingdom*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1975, s. 51

viněna z řady velmi vážných trestných činů, mezi něž patřilo také pověření ženy jménem Mezzula praktikováním čarodějnictví proti králi, jeho ženě i dětem.²⁴ Provozování čarodějnictví nebylo samo o sobě trestným jednáním, naopak čarodějnictví provozované v dobrém úmyslu (například s cílem uzdravit nemocného) bylo velmi žádoucí. V tomto případě se však jednalo o tzv. „černou magii“, jejímž cílem měl být škodlivý následek a která byla přísně trestána. Provozování magie s cílem někomu způsobit újmu či dokonce smrt bylo považováno za nepřijatelné.²⁵ Pachatel byl potrestán zvláště přísně a takovéto zločiny podléhaly královskému soudu.²⁶ V tomto případě se jednalo o nejhorší možný čin, neboť právě černá magie byla označena za příčinu smrti královny manželky.²⁷ Královna byla tedy rovněž obviněna ze zapříčinění smrti, a to dokonce člena královské rodiny. Závažnost tohoto činu by znamenala smrt pro každého člověka. Jelikož se však jednalo o tawanannu, král váhal. „*Zabila [mou ženu...]...(...) projednal jsem celou věc s bohy. A ona (t.j. tawananna) byla určena věštbou k popravě. Věštba také rozhodla o jejím sesazení/zbavení úřadu. Ale i přes to jsem ji nenechal popravit, ale zbavil jsem ji úřadu kněžky siwanzanni. A protože věštba rozhodla o jejím sesazení/zbavení úřadu, učinil jsem tak a poskytl jí dům (či :statek). Všeho se jí dostává. Má jídlo a pití (lit. chléb a vodu). Vše je jí k dispozici. Nic jí nechybí. Je naživu. Vidá slunce na nebi svými očima. A jí chléb života*“²⁸ Jak vyplývá z citovaného dokumentu je patrné, že tawananna se těšila přes těžké zločiny, z kterých byla shledána vinou, velké vážnosti. Její poprava tak pro krále nebyla jednoduchým aktem. Určitý vliv samozřejmě mohla mít i skutečnost, že v této době již chetitiš

²⁴ ARBELI, S., The Removal of the Tawananna from her Position. In: HELTZER M, LIPINSKI M. (eds.), *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.), Proceedings of the International Symposium held at the University of Haifa from the 28th of April to the 2nd of May 1985*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 1988, s. 79–85.

²⁵ GOOD, E. M., Capital Punishment and Its Alternatives. In: *Ancient Near Eastern Law*, Stanford Law Review, Vol. 19, No. 5 (May.), 1967, s. 947–977. K trestným činům včetně čarodějnictví autorka podrobněji in: KNOLLOVÁ, M., *Trestní právo starověkého Egypta a Chetitské říše, komparativní studie*. Brno: Václav Klemm - Vydavatelství a nakladatelství, 2012, s. 92.

²⁶ NEUFELD, E., *The Hittite Laws*. London: Luzac & Co. Ltd, 1951, s. 159 a násl.

²⁷ ARBELI, S., The Removal of the Tawananna from her Position. In: HELTZER M, LIPINSKI M. (eds.), *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.), Proceedings of the International Symposium held at the University of Haifa from the 28th of April to the 2nd of May 1985*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 1988, s. 82.

²⁸ HOFFNER JR., H. A., A Prayer of Muršili II about His Stepmother. In: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 103, No. 1, Studies in Literature from the Ancient Near East, by Members of the American Oriental Society, Dedicated to Samuel Noah Kramer (Jan. - Mar.), 1983, s. 187–188.

vládcí respektovali pravidlo o „neprolévání královské krve“ prosazované králem Telipinušem (po velmi bouřlivém období a vraždách v královské rodině vedoucích k destabilizaci říše) a zajištěné zejména posílením pravomoci pankuše.²⁹ Přes tuto skutečnost však z textu jasně vyplývá, že panovník považoval za nutné ospravedlnit i své jednání spočívající v tawanannině sesazení a poslání do exilu. V textu citované modlitby tak vysvětluje své pohnutky bohům, odůvodňuje své počínání a slibuje jim věrné služby. Panovník se tak pravděpodobně pokoušel zamezit případnému hněvu božstev³⁰ za sesazení významné kněžky. I když byl tedy chetitský král nejmocnějším mužem v zemi, zásah do úřadu tawananny byl pravděpodobně něčím velmi neobvyklým a závažným. Co se týče královských údajných zločinů pak nelze spolehlivě říci, zda měla skutečně nějaký vliv na smrt královny manželky či nikoli a zda motivace krále k jejímu sesazení nespočívala spíše ve snaze zbavit se mocné nevlastní matky. Správnost králova počínání byla posléze zpochybňována, a to dokonce jeho synem, pozdějším králem Chattuššilišem III.³¹ Tento panovník pak neopomněl zdůraznit, že on sám nemá s tímto skutkem nic společného: „*Pokud jde o mne, nebyl jsem nijak zapojen do této záležitosti*“.³²

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo alespoň stručně vykreslit pozici tawananny, tedy nejmocnější ženy v Chetitské říši. Ženy, která v patriarchální společnosti disponovala pravomocemi takového rozsahu, že jí umožnily ovlivnit stát nejen vnitřně, ale i navenek a jejíž post byl natolik vážený, že ani mocný chetitský panovník ji nemohl sesadit z její pozice bez značných obtíží. Jako nejmarkantnější případ je pak

²⁹ Pankuš, původně lidové shromáždění, později shromáždění vojáků byl zásadně reformován právě králem Telipinušem. Posílena byla jeho pravomoc v oblasti stíhání trestných činů členů královské rodiny včetně panovníka samého. K tomu blíže KNOLLOVÁ, M., Telipinovo prohlášení a jeho vliv na příští chetitské vládce. Stručný nástin. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J. (eds.), *Sborník ze semináře. Sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU, č. 2*, Brno: KEY Publishing s.r.o. a The European Society for History of Law, 2012, s. 54–58.

³⁰ T. Bryce pak podepírá panovníkovu obavu o hněv bohů skutečností, že u předchozích neblahých událostí (epidemie) byla jako jedna z příčin označena nelegitimní uzurpace trůnu provedená jeho otcem. BRYCE, T., *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 210.

³¹ GURNEY, O. R., *The Hittites*. London: The Penguin Books, 1990, s. 54.

³² Prayer of Hattušili III and Puduhepa, to the Sun Goddess of Arinna. Citováno z: BRYCE, T., *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 210.

zachycena nejznámější a bezpochyby jedna z nejprůbojnějších chetitských královen - babylonská princezna Puduhepa.

Summary

Tawananna, the Most Powerful Women in the Hittite Empire

This paper attempts to describe the position of the most powerful women in the Hittite empire. Woman, who lived in a patriarchal society and still had the power to affect not only the national policy but the international policy too. Woman, whose position was so honorable that even powerful Hittite king could not depose her from her position without significant difficulties. As the most significant case is introduced the most famous and certainly one of the most energetic Hittite queens, babylonian princess Puduhepa.

MOŽNOSTI VYUŽITIA ANGLICKÝCH FEUDÁLNYCH PRAMEŇOV POZNANIA PRÁVA V HISTORICKOPRÁVNEJ KOMPARATISTIKE

*Matej Mlkvů**

Úvod

K právnohistorickému skúmaniu právnych pamiatok možno pristupovať z dvoch základných smerov. Analýzu a interpretáciu izolovanej právnej pamiatky (a v nej obsiahnutých právnych noriem) možno označiť za deskriptívny (opisný) prístup k právnohistorickému skúmaniu a predstavuje základ pre akékoľvek ďalšie právnohistorické skúmanie. „Nadstavbovým“ prístupom k skúmaniu je komparačný (porovnávaci) prístup, ktorý spočíva v porovnaní obsahu, rozsahu a detonátov určitého právneho pojmu vyjadreného v právnych normách, resp. inštitútoch nachádzajúcich sa v určitom historickom normatívnom dokumente s podobnými právnymi pojmami, normami a inštitútmi iných normatívnych dokumentov (1) vlastného právneho poriadku alebo (2) cudzieho právneho poriadku. Práve komparácia s cudzím právom je pre právnú históriu významná, čo si uvedomuje aj F. Weyr, ktorý pokladá za jeden z najdôležitejších úkonov právnej histórie zistenie, na koľko je obsah určitého právneho poriadku prevzatý z iného cudzieho právneho poriadku a na koľko z iných právnych prameňov.¹

Na rozdiel od komparácie v rámci vlastného právneho poriadku, v ktorom prirodzene existujú medzi právnymi normami a inštitútmi funkčné a štrukturálne väzby a na ktorý je ako na akýkoľvek iný systém kladená požiadavka bezrozpornosti jednotlivých právnych noriem, pri komparácii s cudzím právom tieto väzby nachádzať nemusíme. Z tohto dôvodu je nutné vymedziť si z metodologického

* Mgr. Matej Mlkvů, LL.M., Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

¹ WEYR, F., *Recepte*. In: *Slovník veřejného práva československého*. Zväzok 3. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 716.

hládiska podmienky, za ktorých možno vedecky zmysluplne pristúpiť ku komparácii dvoch rozličných právnych systémoch, k čomu pristúpime v prvej časti tohto príspevku. Ak úspešne vymedzíme tieto podmienky in abstracto, môžeme in concreto pristúpiť k porovnaniu dvoch právnych systémov. Na konci prvej časti a v druhej časti tohto príspevku preto budeme skúmať či je možné porovnať anglické právo s uhorským právom vo feudálnom období a aké výhody nám takáto komparácia môže priniesť. V tretej časti urobíme exkurz do komparácie vývoja neslobodného osobného stavu obyvateľstva a výhody, resp. otázky, ktoré nám komparácia ponúka.

1. Metodologické predpoklady komparácie

Právna komparatistika je niekedy v teórii pokladaná len za osobitnú právnu metódu,² inokedy za samostatnú vednú disciplínu³ a niekedy za súbor právnych disciplín.⁴ Významnejšou otázkou sa nám javí byť vymedzenie predmetu (resp. funkčného obsahu) právnej komparácie. Podľa V. Knappa „... predmetom porovnávania je právna norma, resp. určitý súbor právnych noriem či právny poriadok ako taký a zároveň spoločenský základ porovnávaných právnych noriem a ich spoločenské pôsobenie“⁵. V inom diele V. Knapp uviedol, že predmetom porovnania je „v nejobecnejšiemu výrazu právo“, ktoré zahŕňa právnosociologické kategórie law-in-books, law-in-action ako pramene aplikácie práva, neštátne normatívne systémy, interpretácie právnych noriem, právne teórie a dokonca aj právne vedomie.⁶ Kritériom vedeckej zmysluplnosti porovnania je pre V. Knappa rozumná úro-

² Jeden zo zakladateľov právnej komparatistiky René David považoval komparatívne právo za komparatívnu metódu aplikovanú v právnych vedách. DAVID, R., *Traité élémentaire de droit civil comparé: introduction à l'étude des droits étrangers et à la méthode comparative*. Paríž: Pichon et Durand-Auzias, 1950, s. 4.

³ Napr. GUTTERIDGE, H., *Comparative law: An Introduction to Comparative Method of Legal Study & Research*. Cambridge: Cambridge University Press, 1949, s. 5. V našich podmienkach sa k tejto koncepcii prihlásil V. Knapp. KNAPP, V., *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C.H. Beck, 1996, s. 2.

⁴ WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993, s. 3.

⁵ KNAPP, V., *Vedecká propedeutika*. Bratislava: VO PraF UK, 1993, s. 92.

⁶ KNAPP, V., *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C.H. Beck, 1996, s. 13–15.

veň abstrakcie vedúca k všeobecným pojmom,⁷ čo pravdepodobne vyjadruje predstavu autora o práve ako abstraktno-pojmovom systéme majúcu svoj pôvod ešte v nemeckej pandektistike.⁸

Oveľa užitočnejším prístupom sa pre kritérium vedeckej zmysluplnosti právnej komparácie zdá byť vymedzenie vzťahu medzi komparovanými právnymi systémami tak ako ich vymedzil. A. Watson. Podľa A. Watsona komparatívne právo nepredstavuje prísne vzato skúmanie cudzieho právneho systému s prihliadnutím na vlastný právny systém, zovšeobecňujúci pohľad na svetové právne systémy ani porovnávanie jednotlivých noriem alebo odvetví práva dvoch alebo viacerých systémov. Komparatívne právo ako samostatná vedná disciplína skúma vzťah vybraného právneho systému a jeho noriem k inému právnemu systému, pričom povahu takéhoto vzťahu, dôvody podobností a odlišností, je možné odhaliť len pomocou skúmania dejín týchto systémov a a ich noriem.⁹ Právna komparatistika je preto v prvom rade právna história zaoberajúca sa vzťahom dvoch právnych systémov.

Právna komparatistika nie je však obmedzená len na právnohistorické skúmanie – komparatistika musí skúmať aj faktory ovplyvňujúce rast a zmenu práva. V druhom rade je preto premetom skúmania aj povaha práva a najmä povaha právneho vývoja, čo už patrí do rámca teórie práva. Právna komparatistika predstavuje teda kombináciu právnych dejín a teórie práva aplikovaných na štúdium právnych systémov, medzi ktorými existuje vzťah. Neexistencia vzťahu medzi určitými právnymi systémami vylučuje možnosť aplikácie právnej komparatistiky, lebo akékoľvek podobnosti alebo odlišnosti môžu byť z vedeckého hľadiska čisto náhodné a bez systematickej hodnoty.

Dominujúcim vzťahom medzi právnymi systémami je historický – ide o prípad, keď je jeden právny systém s jeho normami odvodený z iného právneho systému, keď viacero právnych systémov je odvodených od iného právneho systému alebo keď jeden právny systém ovplyvňuje iný právny systém. Watson dodáva, že vymedzenie historického vzťahu medzi systémami je potrebné na začiatku akejkoľvek komparatistickej štúdie, keďže (1) historický vzťah je zrejmejší ako akýkoľvek iný vzťah medzi systémami, (2) stupeň vzájomného preberania právnych noriem a ich následného prispôsobenia sa dá ľahšie zistiť, (3) relevantné prvky vo vývoji práv-

⁷ KNAPP, V., *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C.H. Beck, 1996, s. 13–15.

⁸ K tomu pozri LARENZ, K., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 6. prepracované vydanie. Berlín: Springer-Verlag, 1991, s. 437–460.

⁹ WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993, s. 6.

neho systému môžu byť ľahšie izolované a (4) v západnom svete preberanie a adaptácia boli obvyklým smerom právneho vývoja.¹⁰

Druhým typom vzťahu je tzv. vnútorný vzťah.¹¹ Tento vzťah nie je založený na priamom historickom kontakte porovnávaných systémov (aj keď mohlo dôjsť k ovplyvňovaniu), ale na duchovnej, psychickej alebo inej podobnosti medzi spoločnosťami, ktorých právne systémy sú predmetom porovnávania. Je však potrebné mať na pamäti, že existencia takéhoto vzťahu bude vždy predstavovať z logického hľadiska hypotézu (alebo premisu), keďže takýto vzťah nebude môcť byť ľahko definovaný, jeho povaha nebude vždy zrejma, nemusí existovať vo všetkých odvetviach právneho systému a fázach právneho vývoja a neexistuje objektívne meradlo na posúdenie relevancie podobností alebo odlišností oboch systémov. Ako prototyp tohto tzv. vnútorného vzťahu je v literatúre uvádzaný príklad vzťahu anglického *common law* a antického rímskeho práva.¹² Napriek určitej miere ovplyvnenia *common law* rímskym právom sú oba systémy štruktúrne aj funkčne oddelené. Zatiaľ čo rímske právo v rôznych formách a intenzitách recepcie bolo vždy súčasťou kontinentálnych právnych systémov, anglické *common law* bolo odlišné ako od rímskeho právneho systému, tak od kontinentálnych právnych systémov.

Tretím typom vzťahu medzi právnymi systémami môže byť vzťah, ktorý nie je založený na historickom ani vnútornom vzťahu, ale je odvodený čisto z porovnateľných materiálnych podmienok života spoločnosti. Východisková téza v tomto prípade teda je, že všetky právne systémy prechádzajú v závislosti od materiálnych podmienok rovnakými štádiami vývoja. Existencia takéhoto vzťahu je prítomná v koncepciách škôl, ktorých smer súhrnne označujeme za historicizmus a ktorých najvýznamnejším moderným predstaviteľom je marxizmus.¹³ Na rozdiel od historického vzťahu a so spomenutými výhradami aj vnútorného vzťahu, nie je existen-

¹⁰ WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993, s. 7.

¹¹ Pozri napr. PRINGSHEIM, F., *The Inner Relationship Between English and Roman Law*. In: *Cambridge Law Journal*, č. 5, 1935, s. 347 a nasl.

¹² Napr. BUCKLAND, W.W. – McNAIR, A.D., *Roman Law and Common Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

¹³ Popper definoval historicizmus ako takú pozíciu v sociálnych vedách, podľa ktorej je hlavným cieľom historická predpoveď a podľa ktorej tento cieľ možno dosiahnuť odhalením „rytmov“ či „vzorcov“, „zákonov“ či „trendov“, skrytých pod povrchom historického vývoja. POPPER, K. R., *Bída historicizmu*. 2. revidované vydanie. Praha: Oikoymenth, 2000, s. 12.

cia tohto tretieho typu vzťahu všeobecne prijímaná a z filozofického hľadiska ju podrobil kritike K.R. Popper.¹⁴

Zmysluplnosť komparácie teda predpokladá existenciu aspoň jedného zo vzťahov vymedzených Watsonom. Ak by sme teda chceli využiť anglické právne pamiatky pre potreby komparácie napr. s uhorským právom ako zástupcom stredoeurópskeho právneho poriadku, musel by existovať medzi týmito systémami vzťah. Domnievame sa, že materiálny vzťah medzi obidvoma štátmi vo feudalizme existuje, keďže išlo o agrárne štáty, kde dominujúcim výrobným faktorom bola pôda obhospodarovaná závislou pracovnou silou. Anglicko a Uhorsko sa nachádzajú aj vo vnútornom vzťahu, keďže išlo o štáty vystavené spoločnému kultúrnemu, náboženskému a hodnotovému systému postavenom na ideách stredovekého kresťanstva a univerzalizmu. Otázne je, nakoľko medzi obidvoma systémami existoval aj kvalitatívne najvyšší historický vzťah. Nie je možné konštatovať, že právne systémy Anglicka a Uhorska mali spoločný nadradený (supranacionálny) právny systém ani po čisto formálnej stránke (nachádzali sa mimo Svätej ríše) alebo že by boli priamo odvodené od určitého spoločného právneho systému. Na existenciu historického vzťahu medzi dvoma systémami však postačuje, ak sú oba právne systémy ovplyvnené iným právnym systémom.¹⁵ Aj keď nesporne v obidvoch štátoch pôsobil pre reguláciu určitého okruhu právnych vzťahov identický právny systém (kánonické právo) a obidva štáty boli vystavené vplyvu rímskeho práva v jeho stredovekých derivatívnych podobách (*ius civile*, *ius naturale*, *ius gentium*, ale aj *lex mercatoria a ius belli*),¹⁶ kľúčovým pre existenciu materiálneho vzťahu

¹⁴ Spor sa týka predovšetkým použitia vedeckých metód pri formulácii záverov, ktoré majú charakter zákonov vývoja spoločnosti. Karl Raimund Popper vyslovil tézu, že každý vedecký zákon by mal byť principiálne falzifikovateľný, čo historicistické školy údajne nespĺňajú. Podľa Poppera aj keby zákony vývoja spoločnosti objektívne existovali, čo Popper odmieta, tieto zákony by boli nepoznateľné a jediné závery ku ktorým by sme mohli dospieť by mali charakter nie zákonov, ale len empirických trendov. POPPER, K. R.: *Bída historicizmu*. 2. revidované vydanie. Praha: Oikoymenth, 2000, s. 88–93.

¹⁵ WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993, s. 7.

¹⁶ Vplyv rímskeho práva však nedosahoval v týchto štátoch kvalitatívny charakter recepcie, ale skôr spoločnej referenčnej bázy pre terminológiu, interpretáciu a konštrukciu právnych inštitútov čo P. Stein trefne nazval právnym obchodom (*legal supermarket*). STEIN, P., *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 2.). Rímske právo bolo všeobecne považované za univerzálne platné právo v ktorom sa premietal politický a kultúrny univerzalizmus stredoveku, ktoré našlo svoje praktické uplatnenie vďaka školám glosátorov a najmä komentátorov. URFUS, V., *Historické základy novodobého práva soukromného*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 30.

je existencia porovnatelných feudálních institutů v obidvoch štátech.¹⁷ Keďže však medzi obidvoma štátmi existuje materiálny a vnútorný vzťah, môžeme na tomto mieste túto otázku nechať bez definitívnej odpovede a pristúpiť k praktickým výhodám komparácie.

2. Komparácia s anglickým feudálnym právom a anglické pramene poznania práva

Anglické feudálne pramene práva poskytujú právnej komparácii viaceré pre právnych historikov viaceré cenné výhody. Anglicko bolo po normandskej invázii v roku 1066 plne rozvinutý feudálny štát s plnou recepciou feudálnych inštitutů tak ako existovali v Normandskom vojvodstve v 11. storočí. Na rozdiel od väčšiny iných feudálnych štátů, ktoré v určitej fáze svojho vývoja prešli fázou teritoriálneho partikularizmu, ostalo Anglicko po drvivú väčšinu svojej existencie vysoko centralizovaným štátom. Táto skutočnosť znamená, že miestna a osobná pôsobnosť normatívnych prameňů nie je obmedzená na pomerne malé územie panstva, resp. regiónu ako je to v prípade Francúzska alebo Nemecka, ale nachádzame normatívne pramene platné pre celé územie štátu. To platí mutatis mutandis aj pre pramene aplikácie práva.

Kľúčovou výhodou pre poznanie prameňů aplikácie práva však spočíva v jurisdikčnej konkurencii medzi viacerými sústavami súdů v Anglicku počas feudalizmu, čo malo za následok vznik formálnej žalobnej procedúry pred anglickými súdmi. Po invázii ponechali normandskí králi v existencii staršie anglosaské súdy grófstiev (*shire-moots*) a stotinové súdy (*hundred-moots*) no zaviedli aj nové zemepanské, resp. vrchnostenské súdy (*manorial courts, Courts Baron*), ktoré začali dominovať nad pôvodnými súdmi. Príslušnosť kráľovských súdů bola pôvodne vecne obmedzená len na ochranu regálnych práv a na prípadné spory medzi

¹⁷ Vyriešenie otázky bude nesporne závisieť od vymedzenia pojmu feudalizmus. Ak by sme feudalizmus vymedzili reštriktívne a čisto zo sémantického hľadiska, za feudálne by sme mohli považovať len štáty s rozvinutou lénnou sústavou, čo Uhorsko podľa tradičných názorů v historiografii nebolo. Ak by sme feudalizmus naopak definovali ako prepojenie súkromnoprávneho vlastníctva pôdy a verejnoprávnej jurisdikcie, obidva štáty by boli feudálne. Ku kritike tradičnej užšej a tradičnej koncepcie pozri REYNOLDS, S., *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 478. Špecificky k Uhorsku RADY, M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. New York: Plaggrave, 2000, s. 6 a nasl.

poprednými šľachticmi.¹⁸ Po katastrofálnej vláde Štefana z Boris v Anglicku (1135–1154) a uzurpácii moci miestnymi šľachticmi bolo upustené od systémov kráľovských súdov so stálym sídlom. Už na konci 12. storočia boli pôvodní sídelní sudcovia (*Justiciars of England*) nahradení tzv. putujúcimi sudcami (pôvodne *ius-ticiae errantes*, neskôr *iuscicarii in itinere*), ktorí boli vysielaní z kráľovského dvoru a ktorí nemali žiadne väzby na mieste mocenské štruktúry. V roku 1176 boli putujúci sudcovia rozdelení do šiestich obvodov (*eyre*), pričom ich počet sa pohyboval v 80. rokoch 12. storočia medzi dvadsiatimi a tridsiatimi.¹⁹ Časť sudcov ostávala priamo s kráľom (*coram rege*) a premiestňovali sa spolu s kráľom. Neexistencia ústredného súdu so stálym miestom bolo považované za čoraz viac obmedzujúci faktor, preto *Magna Carta* v čl. 17 ustanovila stály súd, ktorý nemal nasledovať kráľa, ale sídliť vo Westminsterском paláci.²⁰ Pôvodne bolo možné iniciovať konanie pred týmito súdmi ústne alebo neformálnou listinou, čo bolo v súlade s dovtedajšou praxou. Ak však žalobca chcel začať spor na ústrednom súde *Common Pleas* alebo pred *King's Bench* zasadajúcou v inom grófstve,²¹ potreboval na to špeciálne povolenia kráľa, ktorý mal formu tzv. writu (lat. *breve*, angl. *writ*). Postupom času sa tento postup stal štandardný, pokiaľ žalobca nechcel využiť miestne nekráľovské sudy alebo nemal šťastie, že v čase vznesenia žaloby sa putujúci sudca nachádzal v jeho lokalite. Štandardizácia tiež znamenala, že proces vydávania writov sa zbyrokratizoval – na návrh žalobcu ich vydávala kráľovská kancelária (*Chancery*) po uhradení poplatku.

Writy, pôvodne vyjadrené ako voľne formulované rozkazy panovníka šerifovi ako vrchnému kráľovskému úradníkovi v grófstve a menej často iným osobám, boli už v rannom období po normandskej invázii štandardizované do predpísanej formy a neskôr Oxfordskými províziami (1258) sa ich počet uzatvoril, čo malo zásadný vplyv pre neskorší vývoj anglického zemského práva (*common law*) a vznik druhého odvetvia tzv. kancelárskeho práva, resp. práva ekvity (*equity*).²² Podľa

¹⁸ MAITLAND, F. – MONTAGUE, F., *A Sketch of English Legal History*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1915, s. 30.

¹⁹ BAKER, J. H., *An Introduction to English Legal History*. Londýn: Butterworths, 2002, s. 16.

²⁰ *Communia placita non sequantur curiam nostram, set teneantur in aliquo loco certo*.

²¹ Ústredný súd zriadený Magnou chartou začal postupne zasadať na tzv. troch laviciach. Súd kráľovskej lavice (*King's Bench*) mal vecnú príslušnosť pre žaloby, ktorej jednou zo strán bola Koruna (*pleas of the Crown*), Súd bežných žalôb (*Court of Common Pleas*) pre ostatné spory a Súd šachovej siene (*Exchequer*) pre fiškálne spory.

²² Bezprostrednou motiváciou bolo veľké rozšírenie nových writov v súvislosti s právnymi reformami Henricha II. Každý nový writ rozširoval právomoc kráľovských súdov na úkor miestnych alebo zemepanských súdov, voči čomu sa anglická šľachta postavila na odpor.

procesnej funkcie, ktorú plnili ich môžeme rozdeliť na tzv. pôvodné writy (*original writs*), ktoré slúžili na začatie konania, súdne writy (*judicial writs*) slúžiace na zabezpečenie priebehu konania a exekučné writy (*writs of execution*) slúžiace na zabezpečenie výkonu rozhodnutia v prípade, že povinný subjekt tak dobrovoľne neučinil. Najdôležitejšou kategóriou boli originálne writy, ktoré podobne ako *actiones* vo formulovom štádiu rímskeho civilného procesu, ovládali celé súdne konanie – v intencii vymedzovali podstatu sporu ako aj sporné strany a v prípade vykonania predpísaného dokazovania bola šerifovi alebo sudcovi uložená v kondemnácii writu povinnosť žalovanému uložiť writom predpísanú sankciu alebo ho oslobodiť. Writ mal teda nielen procesné, ale aj hmotnoprávne účinky, lebo podobne ako *actiones* vymedzovali hmotnoprávne nároky, ktoré boli žalovateľné pred daným súdom.

Skúmanie formúl writov a z nich odvodených foriem prednesenia žalôb nám umožňujú chronologicky sledovať ako vývoj hmotného tak procesného práva. Práca právnych historikov je výrazne uľahčená viacerými edíciami zbierok writov, ktoré vydala tzv. Seldenova spoločnosť (*Selden Society*) v Anglicku.²³ Writové formy z najstaršieho obdobia bezprostredne po normandskej invázii (1066–1189) sú spracované Geomeom Hallom a Elsou de Haas vo výročnom zväzku spoločnosti č. 87 pod názvom *Early Register of Writs* (1970) a writy z obdobia medzi inváziou a spisáním zbierky Glanville sú spracované Raoulom van Caenegemom vo výročnom zväzku spoločnosti č. 77 pod názvom *Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill* (1958–1959). Menšia zbierka formúl prednesenia jednotlivých žalôb pred kráľovskými súdmi a precedensov z 13. storočia pod názvom *Brevia Placitata* bola preložená Turnerom a vydaná ako výročný zväzok č. 66 pod rovnakým názvom (1947) a podobná zbierka *Casus Placitorum* bola preložená Dunhamom a vydaná ako výročný zväzok č. 69 pod názvom *Casus Placitorum and Reports of Cases in the King's Courts 1272–1278* (1950). Zbierka záznamov o rozhodnutých prípadoch pred kráľovskou radou z obdobia rokov 1199–1230 boli publikované ako výročný zväzok č. 62 a preložené do angličtiny Flowerom pod názvom *Introduction to the Curia Regis Rolls, 1199–1230 A.D.* (1943). Edícia zbierok foriem prednesenia žalôb od neskorého 13. storočia až do konca 15. storočia bola spracovaná a preložená Elsie Shanksovou a Stroudom Milsomom v roz-

²³ *Selden Society* bola založená v roku 1887 známym anglickým právnikom a právnym historikom F. W. Maitlandom. Od svojho vzniku každoročne vydáva výročný zväzok obsahujúci edíciu niektorého z primárnych prameňov anglického práva, prameňov poznania práva a prameňov aplikácie práva. K roku 2011 vyšlo celkovo 128 zväzkov. Zoznam výročných a doplnkových zväzkov je dostupný na oficiálnej webovej stránke spoločnosti <http://www.selden-society.qmw.ac.uk>.

siahlom diele *Novae Narrationes*, ktorá vyšla ako výročný zväzok č. 80 v roku 1963.

Okrem pre právnych historikov neoceniteľných writov ponúkajú anglické pramene feudálneho obdobia aj viacero právnych kníh, pričom ich porovnaním možno sledovať vývoj právnej úpravy určitého okruhu spoločenských vzťahov. Najstaršou súkromnou právnou kompiláciou je *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae* (ďalej len „Glanville“), ktorej autorstvo je pripisovanému vrchnému sudcovi (*Chief Justiciar of England*) počas vlády Henricha II. (1154–1189) Ranulfovi de Glanvillovi. Zbierka sa zaoberá najstaršími formami konania pred kráľovským súdom (*curia regis*) a je unikátnou právnou pamiatkou o najstarších anglických zvykoch a zákonoch po normandskej invázii. Bola napísaná skôr ako porovnateľná kniha škótskeho práva *Regiam Maiestatem* niekedy okolo roku 1180, keď sa Glanville stal vrchným sudcom Anglicka. Anglický preklad tejto zbierky bol publikovaný v roku 1812 Johnom Beamsom a novšie spracovaný Georgom Hallom v roku 1965.

Najznámejšou feudálnou pamiatkou spísanou dve generácie po Glanvillovi (okolo roku 1235) je kvet a koruna anglickej stredovekej jurisprudencie *De Legibus et Consuetudinibus Angliae* (ďalej len „Bracton“),²⁴ ktorá je tradične pripisovaná anglickému právnikovi Henrichovi de Bractonovi, aj keď jeho autorstvo býva v novšej historiografii spochybňované. Zbierka je výnimočná tým, že sa pravdepodobne ako posledná veľká autoritatívna právna kniha pokúša o kozmopolitný pohľad na anglické právo a pokúša sa monumentálne prepojiť anglické *common law* s rímskym právom. Rozsiahle časti tejto zbierky sú ovplyvnené najmä glosátorom Azom z Bologne, ale aj Izidorom zo Sevilly. Zbierka bola kompletne preložená do angličtiny v štyroch zväzkoch v rokoch 1968–1997 Samuelom Thornom. Doplňujúce informácie o zdrojoch, z ktorých Bracton čerpal boli zhrnuté známym anglickým právnikom a právnym historikom Frederickom Maitlandom v roku 1887 v trojzväzkovom *Bracton's Note Book*.

Prvá zbierka napísaná v tzv. právnej francúzštine, ktorá sa bežne používala na anglických súdoch počas tzv. writovej procedúry, je *Summa de legibus Anglie que vocatur Breitone* (ďalej len „Britton“), ktorá bola spísaná okolo roku 1290 a jej autorstvo, aj keď spochybňované, je pripisované herefordskému biskupovi Johnovi le Bretonovi na rozkaz kráľa Eduarda I. (1272–1307). Išlo prevažne o stručnú redakciu Bractona, ktorá je však doplnená o niektoré neskoršie zákony. Anglický preklad zbierky bol publikovaný v roku 1865 Francisom Nicholom.

²⁴ „...flower and crown of English jurisprudence.“ PLUCKNETT, T., *A Concise History of the Common Law*. Londýn: Little, Brown and Co., 1965, s. 258.

Z rovnakého obdobia ako Britton pochádza aj anonymná zbierka *Fleta seu Commentarius juris Anglicani* (ďalej len „Fleta“), ktorá bola spísaná tiež za vlády Eduarda I. Ide rovnako ako v zbierke Britton o stručnejšiu a aktualizovanú redakciu Bractona, no je citovaná ako autoritatívny prameň práva v dobe, keď bola napísaná aj sirom Eduardom Cokeom vo svojich známych štvorzväzkových *Institutes of the Lawes of England* (1628–1644). Kompletná zbierka s anglickým prekladom Richardsona a Saylesa bola vydaná Seldenovou spoločnosťou (*Selden Society*) ako výročné zväzky č. 72 (*Fleta. Prologue. Books I&II.*, 1953), č. 89 (*Fleta. Books III.&IV.*, 1972) a č. 99 (*Fleta. Books V&VI.*, 1983).

Zo začiatku 14. storočia pochádza *Mireur a justices* alebo *Speculum Justitiariorum* (ďalej len „*Mirror of Justices*“), ktorá bola napísaná podobne ako Britton v právnej francúzštine. Ide o súbor politických, právnych a morálnych rozprávání, ktoré boli pravdepodobne zozbierané a možno aj napísané Andrewom Hornom, ktorý bol podľa siru Williama Blackstonea považovaný za jedného z najvzdelanejších právnikov svojej doby.²⁵ Anglický preklad Whittakera bol v roku 1893 vydaný Seldenovou spoločnosťou ako výročný zväzok č. 7 pod názvom *The Mirror of Justices*.

3. Exkurz: Statusový spor o slobodu

Detailnosť anglických prameňov práva je zrejmá, ak si porovnáme úpravu tzv. statusového sporu o slobodu. Íšlo o spory medzi osobou, ktorá tvrdila svoje vlastníctvo alebo iné majetkové právo v inej osobe (vlastník otroka, feudálny pán) a touto osobou (domnelý otrok, poddaný alebo nevoľník). Ak si porovnáme anglické, rímske ako aj uhorské hmotné právo upravujúce manumisiu a nadobudnutie slobodného osobného stavu, nachádzame vo všetkých porovnávaných systémoch pomerne detailnú úpravu.²⁶ Problém nastáva ak by sme chceli skúmať ich procesnú aplikáciu v prípade sporového konania. Uhorské právo o takýchto sporoch mlčí.²⁷

²⁵ ST. GEORGE TUCKER, H., *Blackstone's commentaries*. Clark (New Jersey): The Law Book Exchange, Ltd., 1996, s. 59.

²⁶ Manumisiám je napr. venovaná celá 40. kniha justiniánskych Digest.

²⁷ V Uhorsku tak ako v Anglicku poddaný nemohli žalovať svojich pánov. Už zák. čl. sv. Štefan, I/20 stanovil zákaz poddaným vznášať obžaloby alebo poskytovať svedecké výpovede proti svojim pánom (... *ut nullius causa culpe aliqua servilis persona contra dominos ve dominas in accusationem vel in testimonium recipiatur*) a nasledujúci zákonný článok zakazoval pod sankciou pokuty predvedenie cudzieho poddaného za účelom získania jeho/jej slobody. Tieto ustanovenia boli potvrdené aj v Tripartite, ktoré zakazovalo podda-

Rímske právo na rozdiel od uhorského práva poznalo statusový spor o otroka, no jeho presný charakter najmä vo formulovom období rímskeho civilného procesu ostáva sporným. V najstaršej dobe slúžila na tento účel *legis actio sacramento in rem* a Gaius ilustruje vindikáciu práve na otrokovi ako veci.²⁸ Vo formulovom mohol rovnako ako v skoršom legisakčnom procese prevziať úlohu žalobcu ten, ktorý tvrdil, že je vlastníkom otroka (*ex libertate in servitute petere*) alebo *adsertor libertatis* (*ex servitute in libertatem petere*).²⁹ Napriek tomu kvôli nedostatku prameňov aplikácie práva existujú natoľko závažné pochybnosti o charaktere týchto žalôb, že nie je možné hodnoverne zrekonštruovať žalobnú formulu.³⁰

V Anglicku tieto pochybnosti neexistujú. Na vyriešenie statusového sporu svedčil predovšetkým *writ de native habendo*, ktorý slúžil na navrátenie poddaného do držby svojho pána, no mohol iniciovať riadny statusový spor, ak domnelý poddaný tvrdil, že je slobodnou osobou. V týchto prípadoch bola automaticky založená právomoc všeobecných kráľovských súdov a pán nemohol takúto osobu súdiť vo vlastnom súde. Pán ako žalobca mohol žalovať v jednej žalobe maximálne dve osoby a na unesenie dôkazného bremena musel dokázať, že žalovaný je jeho poddaným.³¹ Anglické právo predpisovalo formálny dôkaz – alternatívne sa mohlo použiť priznanie žalovaného, alebo výpoveď príbuzných žalovaného, že sú poddanými pána. Ak bol žalovaný muž, musel pán predviesť aspoň dve ďalšie osoby mužského pohlavia. Zbierka Britton uvádza, že aj keď pán predviedol 3 mužov a 5 žien, neunesol dôkazné bremeno, ak žalovaný dokázal, že jeden z mužov je ne-

ným vystupovať proti svojim pánom v akejkoľvek veci (*rustici dominis ... nobiles ratione quorumcunque negotiorum lites protrahere non possunt*). Tripartitum III/31. Nezodpovedanou otázkou však ostáva, čo ak stav žalovanej osoby je sporný.

²⁸ Gai. Inst. 4, 16.

²⁹ Heyrovský používa pri tejto žalobe výraz *petitio*, zatiaľčo Maschke *vindicatio*, t.j. *vindicatio in libertatem* a *vindicatio in servitute*. HEYROVSKÝ, L., *Římský civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 1925, s. 178. MASCHKE, R., *Der Freiheitsprozeß im klassischen Altertum insbesondere der s Prozeß um Verginia*. Berlín: R. Gaertner, 1888, s. 2.

³⁰ Ide predovšetkým o otázku, či mali žaloby prejudiciálny charakter alebo nie. K tomu bližšie pozri LENEL, O., *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu Dessen Wiederherstellung*. Leipzig: Bernard Tauchnitz, 1883, s. 305 a nasl.; MASCHKE, R., *Der Freiheitsprozeß im klassischen Altertum insbesondere der s Prozeß um Verginia*. Berlín: R. Gaertner, 1888, s. 2 a nasl. a HEYROVSKÝ, L., *Římský civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 1925, s. 178 a nasl.

³¹ SHANKS, E. – MILSOM, S.F.C., *Novae Narrationes*. Londýn: Bernard Quaritch, 1963, s. cxliv.

manželský syn (bastard) a druhý je syn poddanej ženy a slobodného muža.³² Kuriózný dôkaz bastardstva bol odôvodnený tým, že v prípade bastarda, ktorý bol vždy *filiius nullius*, nemohla existovať prezumpcia, že neznámy otec bol poddaným.³³

V priebehu vývoja sa stávalo procesné postavenie pána čoraz ťažšie, čo nakoniec viedlo k faktickému zániku poddanského stavu v Anglicku v priebehu 16. a začiatku 17. storočia. Sledovanie vývoja procesu na základe tohto writu (a do určitej miery príbuzných writov ako *writ de homine replegiando*) nám umožňuje zrekonštruovať zo žalobnej formule, z foriem prednesenia žalôb, z meniacej sa alokácie dôkazného bremena, z námietok a replikácií procesných strán, z prípustných dôkazov pred súdom ako aj foriem ich vykonania vývoj osobného stavu obyvateľstva v priebehu celého vývoja. V jednotlivých zbierkach, ale najmä v zbierke Bracton, môžeme dokonca vidieť vývoj právnych transplantátov prebratých z rímskeho práva na základe právneho stotožnenia rímskeho otroctva a anglického poddanstva v Anglicku.³⁴

Výskyt statusového sporu v Anglicku a jeho absencia v Uhorsku napriek porovnateľnej hmotnoprávnej úprave manumisie nastoľuje otázku o príčinách jeho absencie, resp. o význame tohto negatívneho dôkazu. Ak opomenieme možnosť

³² Výpoveď posledného, aj keď právne poddaného mužského príbuzného bola nedostatočná. SHANKS, E. – MILSOM, S.F.C., *Novae Narrationes*. Londýn: Bernard Quaritch, 1963, s. cxlvi.

³³ Dôkazu bastardstva, resp. nelegitimity (*proof of bastardy*) bol založený na myšlienkovvej premise analógie medzi dedením poddanského stavu a dedením vecí. Keďže v anglickom feudálnom práve dieťa splodené mimo manželstva nebolo spôsobilé dediť ani po jednom zo svojich rodičov, nemohlo zdediť ani poddanský stav. Ak teda pred súdom unieslo dôkazné bremeno svojho tvrdenia, stalo sa slobodné. Táto prax anglických súdov bola v kontexte feudálnej Európy pomerne liberálna. Vo Francúzsku stačilo v 12. storočí na zdedenie poddanského stavu aby čo i len jeden z rodičov bol poddaný. Od 13. storočia pod vplyvom rímskeho práva dieťa sledovalo stav svojej matky a v neskoršom období sa obyčaj v jednotlivých častiach líši – v niektorých krajoch stredného Francúzska dieťa sledovalo vždy lepší stav a v niektorých bola situácia rovnaká ako v Anglicku, teda nelegitímne dieťa bolo vždy slobodné. ELLUL, J., *Histoire des institutions. Le Moyen Âge*. Paríž: Quadrige/PUF, 1993, s. 187.

³⁴ Vidíme to napríklad vo vzniku poddanstva narodením. Bracton preberá rímskoprávne delenie obyvateľov na prepustených (*liberi*) a slobodne narodených (*ingenui*), pričom toto delenia nemá v anglickom práve na rozdiel od rímskeho práva význam, lebo anglické právo nepoznalo patronátny vzťah. Rovnako Bracton pri zodpovedaní otázky, akého stavu bude dieťa, ktorého matka stratila slobodu medzi jeho splodením a narodením, preberá názor, že nešťastie matky nemá škodiť dieťaťu v materskom lone (*non debet calamitas matris ei nocere qui in utero est*). Bracton f. 5. Porovnaj Just. Inst. 1,4. a D.1,5,5,2.

nedostatočného historického, resp. právnohistorického výskumu prameňov aplikácie práva, jedným z možných vysvetlení je iná právna stratifikácia obyvateľstva v Uhorsku a Anglicku. Aj keď základné delenie obyvateľstva v ranných uhorských zákonoch je podobne ako v Anglicku na slobodných (*liber*) a neslobodných (*servus*), šľachta sa od polovice 13. storočia konštituuje ako osobitný *ordo, gradus a status* v rámci kráľovstva,³⁵ ktorá získava po rozpade systému kráľovských komitátov na konci 13. a začiatku 14. storočia jurisdikciu nad obyvateľstvom usadeným na jej panstvách. Delenie obyvateľstva sa v tomto procese pravdepodobne zmenilo zo slobodných a neslobodných na šľachtický (príp. cirkevný), meštiansky a poddanský stav. U osoby, ktorá nepatrila do šľachtického stavu, existovala prezumpcia, že sa jednalo o poddaného, ktorý žil pod jurisdikciou šľachtica.³⁶ Vlastníctvo pôdy sa od druhej polovice 13. storočia stalo takmer výlučným kritériom príslušnosti k šľachtickému stavu a slobodných, ktorí nemali pôdu, bolo veľmi málo. Svoju slobodu si zachránili len tým, že sa uchýlili do vznikajúcich miest a splynuli s mestským obyvateľstvom.³⁷ Osoba, ktorá tvrdila, že je slobodná, teda musela pravdepodobne zároveň dokázať, že je príslušníkom iného stavu, čo predstavovalo oveľa ťažšie dôkazné bremeno (napr. v prípade šľachtictva *productio seu investigatio nobilitatis*). Na rozdiel od Anglicka neoddelenie osobného a pozemkového poddanstva v Uhorsku spôsobovalo, že osoba mohla nadobudnúť osobný stav poddanstva na základe urbariálnej zmluvy so zemepánom, čo bolo v Anglicku vylúčené a výrazne by v spore uľahčilo postavenie zemepána, ktorému by stačilo preukázať existenciu tejto zmluvy, resp. detenciu jeho rustikálnej pôdy poddaným. Negatívne na výskyt statusových sporov okrem takto uloženého dôkazného bremena bola aj skutočnosť, že prístup osoby domnelého poddaného k iným ako zemepanským, resp. stoličným súdom bol výrazne obmedzený, keďže aj mešťania, ktorí boli slobodné osoby, museli byť v súdnych konaniach proti inej osobe (mimo mestskej jurisdikcie) zastúpení mestskou vrchnosťou.³⁸ Takáto procesná pozícia nepriala statusovým sporom, čo je jednou z možností vysvetlenia ich absencie v normatívnych zdrojoch a právnej literatúre.

³⁵ RADY, M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. New York: Plagrave, 2000, s. 20, 44.

³⁶ RADY, M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. New York: Plagrave, 2000, s. 59- 60.

³⁷ LUBY, Š., *Dejiny sukromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 182.

³⁸ STIPTA, I., *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2004, s. 156.

Záver

Podoba statusového sporu v Anglicku nám ukazuje prednosti právnej komparatistiky aplikovanej v právnej histórii – umožňuje nám v prvom rade konfrontovať vlastnú systematiku, konštrukciu právnych inštitútov, metódy, interpretáciu a aplikáciu práva s cudzím právnym systémom ku ktorému má náš právny systém určitý vzťah a nájsť medzi systémami obsahovo zhodné, podobné alebo rozdielne znaky. Izolácia a identifikácia týchto znakov nám umožňuje zrekonštruovať mieru preberania (recepcie alebo právnej transplantácie) medzi právnymi systémami ako aj mieru autochtónneho vývoja určitého systému. Konfrontácia nám umožňuje taktiež potvrdiť existenciu určitého vývojového trendu vo vlastnom právnom systéme. Ak sa nám podarí izolovať právny transplantát a jeho adaptáciu v nových podmienkach (obdobný alebo rozdielny vývoj v juxtapozícii k materskému systému), osvetľujú sa nám aj materiálne pramene práva, politický vplyv jednotlivých skupín obyvateľstva na tvorbu a aplikáciu práva ako aj na celkový hodnotový systém spoločnosti. Porovnanie s anglickým právom, aj keď je komparačne náročnejšie ako porovnanie s iným stredo európskym právnym systémom, poskytuje právnym historikom cenné výhody v podobe oveľa detailnejších záznamov predovšetkým o aplikácii práva, ktoré majú potenciál osvetliť niektoré biele miesta na vlastnej mape právneho systému v určitom momente v minulosti.

Zoznam použitej literatúry:

- BAKER, J.H., *An Introduction to English Legal History*. Londýn: Butterworths, 2002.
- BUCKLAND, W.W.- McNAIR, A.D., *Roman Law and Common Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- DAVID, R., *Traité élémentaire de droit civil comparé: introduction à l'étude des droits étrangers et à la méthode comparative*. Paríž: Pichon et Durand-Auzias, 1950.
- ELLUL, J., *Histoire des institutions. Le Moyen Âge*. Paríž: Quadridge/PUF, 1993.
- GUTTERIDGE, H., *Comparative law: An Introduction to Comparative Method of Legal Study & Research*. Cambridge: Cambridge University Press, 1949.
- HEYROVSKÝ, L., *Římský civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 1925.
- KNAPP, V., *Vedecká propedeutika*. Bratislava: VO PraF UK, 1993.
- KNAPP, V., *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C. H. Beck, 1996.

- LARENZ, K., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 6. prepracované vydanie. Berlín: Springer-Verlag, 1991.
- LENEL, O., *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu Dessen Wiederherstellung*. Leipzig: Bernard Tauchnitz, 1883.
- LUBY, Š., *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002.
- MAITLAND, F. – MONTAGUE, F., *A Sketch of English Legal History*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1915.
- MASCHKE, R., *Der Freiheitsprozeß im klassischen Altertum insbesondere der s Prozeß um Verginia*. Berlín: R. Gaertner, 1888.
- PLUCKNETT, T., *A Concise History of the Common Law*. Londýn: Little, Brown and Co., 1965.
- POPPER, K.R., *Bída historicismu*. 2. revidované vydanie. Praha: Oikoyomenh, 2000.
- PRINGSHEIM, F., *The Inner Relationship Between English and Roman Law*. In: *Cambridge Law Journal*, č. 5, 1935, s. 347 a nasl.
- RADY, M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. New York: Plag-rave, 2000.
- REYNOLDS, S., *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- SHANKS, E. – MILSOM, S.F.C., *Novae Narrationes*. Londýn: Bernard Quaritch, 1963.
- ST. GEORGE TUCKER, H., *Blackstone's commentaries*. Clark (New Jersey): The Law Book Exchange, Ltd., 1996.
- STEIN, P., *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- STIPTA, I., *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2004.
- URFUS, V., *Historické základy novodobého práva súkromného*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2001.
- WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993.
- WEYR, F., *Recepte*. In: *Slovník veřejného práva československého*. Zväzok 3. Praha: Eurolex Bohemia, 2000.

Summary**Using English Feudal Legal Sources and Authorities in Comparative Legal History**

English feudal legal authorities have traditionally been given only modest treatment in comparative legal history outside of common law jurisdictions despite numerous exceptionally well-preserved sources. The paper examines the possibilities and advantages of using English feudal legal authorities in comparative law with the focus on legal systems of Central Europe, especially that of the pre-1918 Hungarian kingdom. The paper is subdivided into three parts. The first part deals with the general issues of applying the comparative legal methodology and the conditions under which a comparison of two legal systems is scientifically meaningful. The second part analyzes the possibilities and the advantages of comparing a domestic feudal system with that of England. It also gives a brief overview of selected English feudal books of authority and collections of writs. The comparative method and its advantages are demonstrated on the example of judicial proceedings subject matter of which is the disputed status of a person with regards to personal freedom.

ZAČIATKY PREMENY ČESKOSLOVENSKEHO NOTÁRSTVA – ZÁKON Č. 201/1949 ZB. O NOTÁRSTVE*

Roman Nemec**

Úvod

Predmetom príspevku je otázka vývoja československého notárstva po roku 1948, teda otázka začiatkov jeho premeny prispôsobujúcej československé notárstvo ľudovodemokratickému právnemu poriadku. Nakoľko vývoj notárstva v uvedenom období nebol izolovaný od vývoja právneho poriadku, je potrebné sledovať jeho vývoj nielen z hľadiska obsahu pozitívnej právnej úpravy notárstva, ale i v kontexte vývoja ľudovodemokratického právneho poriadku so zreteľom na vývoj československého súdnictva a advokácie, ktorých nová právna úprava časovo predchádzala novej právnej úprave československého notárstva. Tak ako je pre zodpovedanie predmetu príspevku potrebné poznať širší dobový kontext, je rovnako potrebné aspoň čiastočne charakterizovať historický vývoj a právnu úpravu československého notárstva do roku 1949, ktorá bola konfrontovaná s formujúcim sa ľudovodemokratickým poriadkom a ktorej premenou sa v príspevku zaoberáme.¹

* Tento príspevok vznikol s príspevom Grantu pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Univerzity Komenského v Bratislave 2013, projekt č. UK/301/2013 „Proces zoštatnenia notárstva a jeho vplyv na postavenie a právomoc notárstva v r. 1949–1964.“

** Mgr. Roman Nemec, Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

¹ Vychádzajúc z pozitívno-právnej úpravy môžeme procesom premeny notárstva v Československu rozumieť obdobie od prijatia zákona č. 201/1949 Zb. o notárstve až po prijatie zákona č. 116/1951 Zb. o štátnom notárstve, ktorým sa notárstvo stalo štátnym úradom (orgánom). V tomto období bol stanovený základ organizácie a činnosti notárstva v podobe štátneho orgánu. Nasledujúcu legislatívu považujeme za nadväzujúcu na už ukončený proces premeny československého notárstva. Pre účely nášho príspevku si však dovoľujeme

1. Právna úprava notárstva v prvej Československej republike

V predmníchovskej Československej republike boli základy právnej úpravy notárstva dané recepciou rakúskeho a uhorského právneho poriadku. V rámci českého subporiadku dualistického československého právneho poriadku to bol Notársky poriadok zo dňa 25. júla 1871, č. 75 ř. z. Pre slovenský subporiadok² československého právneho poriadku základ právnej úpravy notárstva (verejného notárstva) predstavoval XXXV. zákonný článok z roku 1874 o kráľovských verejných notároch v znení VII. zákonného článku z roku 1886 o zmene a doplnení XXXV. zákonného článku z roku 1874. Československý zákonodarca stál vo vzťahu k právnej úprave notárstva, tak ako i v mnohých iných oblastiach, pred otázkou jej unifikácie. I napriek tomu, že boli vypracované návrhy nového československého notárskeho poriadku, sa právnú úpravu československého notárstva nepodarilo unifikovať, a preto za jedinú významné dosiahnuté výsledky môžeme označiť novelizácie oboch právnych predpisov majúce najmä prechodný charakter alebo čiastočne unifikujúce notársku činnosť. Predmetom právnej úpravy notárstva v prvej Československej republike boli najmä otázky spôsobilosti pre výkon notárskej činnosti s ohľadom na konštituovanie samostatného československého štátu, právnej regulácie notárskych poplatkov ako následok hospodárskych a finančných zmien, ktoré nastali po prvej svetovej vojne, či otázky organizačného charakteru vo vzťahu k verejnému notárstvu na Slovensku.³ Ako osobitný vo vzťahu k čiastočnej

datovať začiatky prestavby československého notárstva do roku 1948, čoho dôvodom je poukázať vo vývoji notárstva nielen na formálne pramene práva, ale i na materiálne pramene práva, ktoré sa premietli nielen do právnej úpravy notárstva, ale našli svoje vyjadrenie i v skôr prijatých právnych predpisoch, a tým do určitej miery prispievali k formovaniu právnej úpravy notárstva.

² BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Právnická fakulta, 2001, s. 18–23.

³ V záujme bližšej konkretizácie môžeme uviesť, že zmienými právnymi predpismi (najmä zákonmi a nariadeniami vlády) boli riešené napr. otázky notárstva na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, povinnosť československých notárov zložiť prisahu vernosti Československej republike pod sankciou straty notárskeho úradu, podmienky spôsobilosti k notárskemu úradu na Slovensku zohľadňujúce vplyv štátoprávnych zmien na československé notárstvo a notárov pôsobiacich na Slovensku – rozšírenie podmienok prístupu k výkonu notárskeho úradu na Slovensku mimo podmienok stanovených zákonným článkom o verejnom notárstve tým, že bolo možné na princípe subsidiarity menovať za verejného notára i osobu, ktorá nespĺňala zákonné podmienky podľa zákona o verejnom notárstve, pokiaľ spĺňala podmienky § 6 Notárskeho poriadku z roku 1871, č. 75 ř. z. a vykonala predpísanú skúšku. Prechodná úprava postavenia verejného notárstva na Slovensku umožnila československému ministrovi spravodlivosti zbaviť funkcie tých verejných notárov na území

unifikácii notárskej činnosti je potrebné označiť zákon č. 267/1923 Sb. z. a n., ktorým sa rozširuje úradná pôsobnosť verejných notárov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Týmto zákonom bol prelomený princíp obsiahnutý v bývalej uhorskej právnej úprave a recipovaný do slovenskej vetvy československého právneho poriadku, totiž princíp výlučnosti verejnosti notárskych listín, ktorý zakazoval verejným notárom vystavovať súkromné listiny, a to i v prípadoch, keď by boli o to požiadaní priamo stránkami. Prijatím uvedeného zákona boli teda verejní notári na Slovensku a Podkarpatskej Rusi oprávnení o. i. spisovať na žiadosť stránok i súkromné listiny. Nakoľko v Čechách, na Morave a Sliezku neexistovala v porovnaní s recipovanou uhorskou právnou úpravou notárstva výlučnosť verejnosti notárskych listín, predstavoval zákon čiastočnú unifikáciu právnej úpravy notárstva podľa českého vzoru.⁴

2. Budovanie ľudovodemokratického právneho poriadku a jeho vzťah k notárstvu

Premena právneho poriadku nadväzujúceho na kontinuitu s predvojnovým právnym poriadkom a začínajúca už v roku 1945 mala sa svojou ľudovosťou a službou ľudu odlišiť od predvojnového právneho poriadku obsahujúceho nedostatky a chyby v podobe nadstraníckosti, nadtriednosti, apolitickosti, rozlišovania práva na verejné a súkromné či zbytočného formalizmu procesu.⁵ Výsledkom premeny právneho poriadku mal byť ľudovodemokratický právny poriadok, teda právny poriadok úplne iný, odlišný, v porovnaní s predvojnovým „*capitalistic-*

bývalého uhorského štátu, ktorí boli nespôsobilí vykonávať úrad československého verejného notára. Zákonom č. 167/1920 Sb. z. a n. o dočasnej úprave činnosti advokátskych a notárskych komôr na Slovensku boli zlúčené Bratislavská notárska komora a Košická notárska komora. Na čele zlúčenej notárskej komory bol správny výbor menovaný ministrom spravodlivosti.

⁴ K tomu pozri napr. Uznesenie senátu Národného zhromaždenia republiky Československej o vládnom návrhu zákona (tlačivo sen. 1633), ktorým sa rozširuje úradná pôsobnosť verejných notárov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T4237_00.htm. Správa výboru ústavno-právneho k uzneseniu senátu Národného zhromaždenia republiky Československej o vládnom návrhu zákona, ktorým sa rozširuje úradná pôsobnosť verejných notárov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4303_00.htm.

⁵ MALÝ, K., Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 jako předmět vědeckého zkoumání (úvodní slovo při zahájení konference). In: MALÝ, K. – SOUKUP, L., *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 11.

kým“ právnym poriadkom zabezpečujúcim mocenské pozície vykorisťovateľských tried, mal predstavovať vládu ľudu, vládu pracujúcich a definitívne sa mal odpútať od všetkých zvyškov pripomínajúcich kapitalistické zriadenie.⁶ Február 1948 a Ústava 9. mája boli rozvinutím zásady suverenity ľudu odmietajúcej trojdelenie štátnej moci a presadzujúcej zásadu: „*ľud si zákony nielen dáva, ale si ich aj vykonáva.*“⁷

Inštitúciu notárstva a jej postavenie vzhľadom na historický vývoj, jej úlohy a činnosť, vykazujúcu isté variácie v tom ktorom období (do roku 1948), je potrebné hodnotiť najmä vo vzťahu k súdom a advokácii. Advokácia, sudcovstvo a notárstvo predstavovali v predvojnovnej Československej republike zložky justičného stavu, v rámci ktorého v prípade odstránenia vzájomného prekryvania sa ich pôsobnosť by súdnictvu patrila rozhodovacia činnosť v sporoch a trestných veciach, advokácii činnosť zastupovacia a notárstvu činnosť osvedčovacia, najmä listinná.⁸ Pre účely nášho príspevku, s cieľom zistiť nielen následky, ale i dôsledky právnej úpravy notárstva po roku 1948 v kontexte vývoja ľudovodemokratického právneho poriadku, je potrebné aspoň stručne zmieniť právnú úpravu advokácie a sudcovstva časovo predchádzajúcu novej právnej úprave notárstva.

Nová právna úprava súdnictva a advokácie mala zabezpečiť, aby sa z advokácie a súdnictva stali obhajcovia ľudovodemokratického právneho poriadku a zriadenia, odstrániť ich triedny buržoázny aspekt, urobiť z nich orgány skutočne ľudové, ktoré by mali dôveru ľudu. „*Lidově demokratické zřízení není instituci klidu a klidného zahnívaní. Je instituci bojovnou, je prostředkem boje za novou, lepší organizaci národní společnosti, je prostředkem vědomého a tvrdého boje za pokrok a proti zpátečnictví.*“⁹ Vyjadrenie boja za pokrok a proti spiatočníctvu sa v oblasti súdnictva prejavilo v požiadavke, aby súdnictvo chránilo, upevňovalo a rozvíjalo ľudovodemokratický právny poriadok, potlačovalo zvyšky zvrhutej vykorisťovateľskej triedy a vychovávalo občanov v duchu socialistického poriadku. Nová organizácia súdnictva realizovaním ústavnej zásady „*ľud si zákony nielen dáva, ale si ich aj vykonáva*“ mala zľudovieť súdnictvo, zjednodušiť jeho organizáciu, pri-

⁶ Prehlásenia vlády Československej republiky zo dňa 17. júna 1948. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/006schuz/s006003.htm>.

⁷ Správa výboru ústavno-právneho a rozpočtového k vládnomu návrhu zákona (tlač 160) o zľudovení súdnictva (tlač 187). Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021001.htm>.

⁸ ČULÍK, J., Notárství v uplynulém desetiletí. In: *Právník*, roč. 67/1928, č. 8–9, s. 618.

⁹ Stenoprotokol z 21. schôdze Národného zhromaždenia republiky Československej (Pokiaľ nie je uvedené inak, rozumej Národné zhromaždenie republiky Československej v rokoch 1948–1954). Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021001.htm>.

spôsobiť ho krajskému zradeniu, odstrániť formalizmus procesu a zamedziť prieťahy v konaní, a tým urýchliť a zlacniť súdnictvo.¹⁰

Budovanie ľudovodemokratického zriadenia sa rovnako prejavilo i v právnej úprave advokácie, ktorá ako činná zložka súdnictva nemohla mať iné úlohy ako súdnictvo. Advokácia v podmienkach ľudovodemokratického právneho poriadku mala byť budovaná na zásade krajských združení advokátov, starostlivého výberu členov po stránke osobnej i odbornej, vzájomnej pomoci členov advokátskych združení, zvýšenia kvality právnej služby bez ohľadu na odmenu, úprave advokátskych odmien pri plnom zachovaní Ústavou 9. mája zaručeného práva na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu.¹¹ Čo sa týka advokátskej činnosti, je potrebné dodať, že ustanovenie § 1 zákona č. 322/1948 Zb. o advokácii (advokátsky poriadok) ukladajúce advokátom povinnosť prispievať k upevneniu ľudovodemokratického zriadenia postavilo podľa dôvodovej správy k návrhu zákona o advokácii advokátstvu činnosť na úroveň úloh verejnej správy.¹²

Ak vychádzame z predpokladu, že súdnictvo, advokácia a notárstvo predstavovali zložky justičného stavu, musíme vzhľadom na premenu, reformu, súdnictva a advokácie proces premeny notárstva označiť za nevyhnutnosť. Aké úlohy malo vlastne plniť notárstvo v podmienkach ľudovodemokratického právneho poriadku? V prvom rade malo tvoriť spojku medzi ľudom a úradmi, byť nestranným právnym poradcom najširších vrstiev a úpravou majetkových pomerov zabezpečovať pokoj rodiny, a tým stelesňovať vlastný účel notárstva: službu najširšej verejnosti, ochranu pred vykorisťovaním a zabezpečovaním výsledkov práce a rodinného pokoja.¹³ Pre tento účel sa malo notárstvo zbaviť všetkého zastaraného a zmodernizovať vlastnú správu, totiž:

- skončiť s „*historicky cenným, ale dávno bezpredmetným*“ označením stav a s ním súvisiacim stavovským zriadením (komorským), ktoré priznávalo všetky práva iba notárom bez toho, aby bralo do úvahy notárskych spolupracovníkov,
- nezamestnávať osoby odborovo neorganizované,

¹⁰ K tomu bližšie pozri stenoprotokol z 21. schôdze Národného zhromaždenia republiky Československej. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s02101.htm>.

¹¹ Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o advokácii (advokátsky poriadok). Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0167_01.htm.

¹² Stenoprotokol z 21. schôdze Národného zhromaždenia republiky Československej. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021001.htm>.

¹³ KALDA, V., Lidově demokratické notářství. In: *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, roč. 28/1948, č. 2, s. 9.

- překonat obsolentné zemské zriadenie,
- vyjadriť ľudovú zložku v zložení notárskych zborov nahradzujúcich notárske komory a riadiacich prácu po odbornej stránke,
- dosiahnuť unifikáciu právnej úpravy.¹⁴

Právna úprava notárstva mala, ako to vyplýva z dôvodovej správy k vládnemu návrhu zákona o notárstve, ponechať notárskej činnosti jej preventívny charakter. Zároveň mala uložiť notárstvu úlohu prispievať k zachovávaniu a upevňovaniu ľudovodemokratického právneho poriadku a pomáhať pri vykonávaní zákonov, čím sledovala zámer vytvoriť z notárstva inštitúciu zodpovedajúcu novodobým úlohám.¹⁵ Záujem ľudovodemokratického právneho poriadku na zmenšení možnosti vzniku sporov vyplývajúcich z majetkovo-právnych vzťahov medzi občanmi, využitie notárstva pri výstavbe ľudovodemokratického zriadenia a pomoci pri realizácii zákonov a nariadení boli zdôraznené i v správe ústavnoprávneho výboru Národného zhromaždenia k vládnemu návrhu zákona o notárstve. Jednou z podmienok potrebných pre splnenie stanovených úloh bolo zbaviť notárstvo dovtedajšieho „kapitalistického“ rázu a podnikateľskej povahy.¹⁶

3. Notárstvo v ľudovej demokracii – výsledky jeho premeny zákonom o notárstve

Výsledkom legislatívnej činnosti bol zákon č. 201/1949 Zb. o notárstve (ďalej len „zákon o notárstve“), na ktorú nadväzovalo nariadenie ministra spravodlivosti č. 202/1949 Zb., ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona zo dňa 14. júla 1949, č. 201 Zb., o notárstve. Zákon o notárstve môžeme označiť nielen za výsledok snahy zmeniť československé notárstvo, ale i za koniec neúspešných pokusov o jeho unifikáciu.

S ohľadom na dĺžku svojej platnosti predstavoval zákon o notárstve iba začiatok premeny notárstva. Ním stanovená podoba a postavenie notárstva sa vyznačovala odlišnosťami v porovnaní s predmníchovskou právnou úpravou, a to v oblasti

¹⁴ KALDA, V., Lidově demokratické notářství. In: *České právo. Časopis Spolku notářů československých*, roč. 28/1948, č. 2, s. 10.

¹⁵ Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o notárstve. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0328_01.htm.

¹⁶ K tomu bližšie pozri stenoprotokol 34. schôdze Národného zhromaždenia republiky Československej. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/034schuz/s034001.htm>.

jeho organizácie a povahy (odstránenie podnikateľského, „kapitalistického charakteru“ notárstva, resp. odňatie notárstvu charakter slobodného povolania). Pre vyjadrenie charakteru a následkov premeny notárstva je dôležité konfrontovať niektoré súčasné a dobové pohľady na zákon o notárstve. Zo súčasných názorov je možné uviesť, že pretvorením prvorepublikového notárstva, ktoré malo charakter slobodného právnického povolania s určitými prvkami oficiality, zákonodarca odstránil inštitúciu „*pre totalitný režim svojou náplňou nepotrebnú a samozrejme značne nepohodlnú. Nebolo totiž žiaduce, aby nezávislý notársky stav pomáhal občanom v oblasti práva.*“¹⁷ Iný súčasný názor na proces premeny notárstva hovorí o tom, že došlo k „*faktickému zrušeniu ekonomickej samostatnosti notárov a notárska agenda bola oklieštená v súlade s požiadavkami nastupujúcej ekonomickej triedy ... Proces znárodňovania, vyvlastňovania a kolektivizácie pôdy začal dávno pred februárom, po februári sa rozbehol naplno a neznamenal nič iného, než že notárom postupne mizol pred očami predmet ich agendy, t.j. súkromné vlastníctvo nehnuteľností.*“¹⁸

Dobové pohľady vnímali zákon o notárstve ako prispôsobenie notárstva hospodárskym a politickým pomerom, ktorým bola inštitúcia notárstva zjednotená, uvedená do súladu s krajským zriadením, a ktorým bol odstránený súkromno-podnikateľský ráz notárstva podporujúci vykorisťovanie pracujúceho ľudu.¹⁹ Premena notárstva prekonalala zemské zriadenie, vybudovala organizáciu notárstva s súlade s organizáciou krajských národných výborov, krajských prokuratúr a krajských súdov, a zaistila najnutnejšiu koordináciu činnosti notárstva s ostatnými zložkami súdnictva.²⁰

Zákon o notárstve predstavoval začiatok procesu premeny československého notárstva, procesu ktorým malo byť notárstvo prispôbené novodobým úlohám. Tento proces môžeme vnímať v dvoch rovinách. V prvej možno obsiahnuť kritický komparačný pohľad na prestavbu československého notárstva odstraňujúcu znaky notárstva ako slobodného povolania. V druhej rovine možno vidieť snahu o vymedzenie postavenia a úloh notárstva vo formujúcom sa ľudovodemokratickom právnom priadku, nárokuje si, ako vyplýva z predchádzajúceho rozboru, na úplnú

¹⁷ AD NOTAM – Jubilejní číslo k desetiletému výročí obnovy notářství. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 13. Dostupné na http://www.nkcr.cz/doc/adnotam/2003_zvlastni_CS.pdf.

¹⁸ ČECHOVÁ, B., Notářství. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V., *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova Univerzita, 2009, s. 911–912.

¹⁹ BAVORSKÝ, J., Nová úprava štátneho notárstva. In: *Právny obzor*, roč. 39/1955, č. 4, s. 408.

²⁰ PIDTNER, V., K nové úpravě notářství. In *Lidové soudnictví*, roč. 3/1952, č. 1, s. 21.

odlišnosť od právneho poriadku prvej Československej republiky. Túto snahu môžeme označiť za nevyhnutnosť, pretože je nepredstaviteľné, aby v nových podmienkach – v republike ľudovodemokratickej, ktorá vyjadrením nových zásad a prostriedkov na dosiahnutie stanovených cieľov a ich presadením i do právnej úpravy súdnictva a advokácie – zostalo notárstvo nezmenené. V súvislosti s notárstvom a jeho úlohou v ľudovodemokratickom zriadení je nutné pripomenúť, že v roku 1948 sa objavili snahy o zrušenie inštitúcie notárstva a rozdelenie jeho pôsobnosti medzi súdy a advokátov.²¹ Objektívne je potrebné konštatovať, že prestavba notárstva bola nevyhnutnosťou pre jeho pôsobenie v podmienkach ľudskej demokracie.

V rámci analýzy zákona o notárstve sa musíme zamerať na otázky vyjadrenia:

- úloh notárstva v podmienkach ľudovodemokratického zriadenia,
- inštitucionálnej a
- funkčnej stránky notárstva.

Vyjadrenie úloh notárstva môžeme pokladať za všeobecne platný rámec pre obsah právnych noriem týkajúcich sa funkčnej a inštitucionálnej stránky notárstva. Podľa § 1 ods. 1 zákona o notárstve boli notári ako verejné orgány poverení spisovať verejné listiny o právnych úkonoch, prejavoch a právne významných skutočnostiach, vykonávať konania a úkony na príkaz súdu, spisovať ako splnomocnenci strán podania a iné listiny, dávať im právne rady a prijímať do úschovy listiny a hodnoty. Porovnaním vymedzenia pôsobnosti notárstva v zákone o notárstve a zákonoch ním derogovaných, dospejeme k záveru, že pôsobnosť notárstva nebola týmto zákonom rozdielna natoľko, aby sama o sebe predstavovalo výrazný kvalitatívny posun v pôsobnosti notárstva.

Záujem na budovaní ľudovodemokratického právneho poriadku, očakávania od jednotlivých inštitúcií bol explicitne vyjadrený v § 1 ods. 2 zákona o notárstve. Ten ustanovil notárom výslovnú povinnosť prispievať pri svojej činnosti na zachovávanie a upevňovanie ľudovodemokratického právneho poriadku. Pri výkone notárskej činnosti boli notári povinní skúmať nielen zákonnosť právnych úkonov, ale i ich súlad s ľudovodemokratickým zriadením. Spätosť výkonu notárskej činnosti s povinnosťou prispievať na zachovávanie a upevnenie ľudovodemokratického právneho poriadku bola vyjadrená i v obsahu notárskej prísahy. Kumulatívne s tým boli notári povinní konať v prospech ľudu a štátu. § 4 ods. 1 zákona o notárstve oprávňoval ministra spravodlivosti oslobodiť notára od povinnosti zachovávať ml-

²¹ HANUŠ, Š., Jak moravští notáři zachraňovali instituci notářství. In: *Ad notam*, roč. 1/1995, č. 1, s. 17.

čanlivosť o veciach, ktoré mu boli zverené, v prípade dôležitého štátneho záujmu. Na základe takto uvedeného vymedzenia úloh notárstva môžeme označiť ustanovenie podmienok štátnej spoľahlivosti a oddanosti ľudovodemokratickému zriadeniu pre výkon notárstva za nutnosť.

Z inštitucionálnej stránky mala organizácia notárstva vo forme krajských notárskych zborov nahradiť stavovskú samosprávnú organizáciu notárov.²² Krajský notársky zbor mal byť zriadený v sídle krajského súdu a mali ho tvoriť notári sídlia v danom kraji. Orgánmi krajského notárskeho zboru mali byť členská schôdza, krajský notársky výbor a predseda krajského notárskeho zboru. Organizačne vyšší stupeň mal predstavovať Ústredný zbor notársky so sídlom v Prahe tvorený krajskými zbormi notárskymi, ktorého orgánmi mali byť schôdzky delegátov krajských notárskych zborov, ústredný notársky výbor a predseda Ústredného zboru notárskeho.

Krajské notárske zbory a Ústredný zbor notársky predstavovali posilnenie inštitucionálneho prvku vo vzťahu k výkonu notárskej činnosti. Toho vyjadrením boli oprávnenia krajského notárskeho zboru viesť výkon notárstva vo svojom obvode, vydávať na to záväzné smernice a dohliadať na ich dodržiavanie. Obdobnými právomocami voči krajským notárskym zbormi disponoval i Ústredný zbor notársky. Ten mal právomoc zrušovať alebo meniť opatrenia krajských notárskych zborov, dohliadať na ich činnosť a vydávať pre ne záväzné smernice.

Zákon o notárstve zosilnil priamy vplyv štátnej správy (ministra spravodlivosti) na záležitosti notárstva.²³ Vplyv štátnej správy, konkrétne ministerstva spravodlivosti, sa prejavil v oprávnení ministra spravodlivosti menovať notárov a určovať ich sídla na návrh Ústredného notárskeho zboru, v širokom dohliadacom práve ministerstva spravodlivosti, v rámci ktorého bolo oprávnené dohliadať na výkon notárstva a činnosť krajských notárskych zborov, Ústredného notárskeho zboru a všetkých ich orgánov, v právomoci z dôvodu verejného záujmu rušiť alebo meniť ich uznesenia a opatrenia, prípadne zastaviť ich výkon.

Oprávnenie ministra spravodlivosti odvolať, rozpustiť alebo zastaviť činnosť orgánov krajských notárskych zborov v prípade rozporu ich činnosti so zákonom alebo verejným záujmom spolu s oprávnením ministra spravodlivosti ustanoviť v takom prípade správnu komisiu namiesto rozpustených krajských notárskych vý-

²² K tomu bližšie pozri Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o notárstve. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0328_01.htm.

²³ Právomoci ministra spravodlivosti voči notárstvu (tak notárom ako aj notárskej samo-správe) nie sú javom nezvyčajným ani podľa dnes platnej legislatívy a neboli javom neznámy ani v predmníchovskej, či dokonca staršej právnej úprave.

borov (případně ústředního notářského výboru) možno rovnako označiť za výrazné vyjadrenie vplyvu štátnej správy vo veciach notárstva.

Podrobnejšia úprava zloženia a pôsobnosti krajských notárskych zborov a Ústredného zboru notárskeho mala byť obsiahnutá v organizačných poriadkoch krajských notárskych zboroch a organizačnom poriadku Ústredného zboru notárskeho. Tieto organizačné poriadky mali byť vydané nariadením ministra spravodlivosti. Spravovacie poriadky notárskych zborov mali byť vydané Ústredným notárskym zborom a schválené ministrom spravodlivosti. Intertemporálne ustanovenia zákona o notárstve uložili ministrom spravodlivosti, aby až do doby ustanovenia riadnych orgánov krajských notárskych zborov a Ústredného zboru notárskeho vymenoval a odvolával správne komisie vykonávajúce všetky práva a povinnosti orgánov týchto zborov. Skutočnosťou však zostáva, že načrtnutá koncepcia orgánov krajských notárskych zborov a Ústredného zboru notárskeho neprekonalala intertemporálnu organizáciu notárstva v podobe ministrom spravodlivosti vymenovaných správnych komisií.²⁴

Ministrom spravodlivosti menované správne komisie predstavovali výrazný vplyv štátu v organizácii notárstva. Spolu s oprávnením ministra spravodlivosti rozhodnúť o ponechaní v úrade notárov menovaných podľa predchádzajúcej platnej právnej úpravy môžeme tieto právomoci označiť vo vzťahu k notárstvu za naplnenie slov o tom, že ľudovodemokratické zriadenie nemalo byť inštitúciou pokoja, ale inštitúciou bojovnou, prostriedkom vedomého a tvrdého boja za pokrok a proti spiatocníctvu. Pôsobnosť ministra spravodlivosti menovať správne komisie podľa zákona o notárstve nebola československému právnemu poriadku neznáma. Čiastočne analogický prípad vidieť i v okolnostiach prijatia zákona č. 167/1920 Sb. z. a n. o dočasnej úprave činnosti advokátskych a notárskych komôr na Slovensku.²⁵ Týmto zákonom boli zlúčené notárske komory v Bratislave a Košiciach

²⁴ ČECHOVÁ, B., Notářství. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V., *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova Univerzita, 2009, s. 913. *AD NOTAM – Jubilejní číslo k desetiletému výročí obnovy notářství*. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 13. Dostupné na http://www.nkcr.cz/doc/adnotam/2003_zvlastni_CS.pdf.

²⁵ Podľa slov dr. Kloudu, poslanca Národného zhromaždenia, bolo nevyhnutné, aby v prípade konfliktu životných záujmov štátu a profesijnej samosprávy predstavujúcej odlesk starých mocenských pomerov bol uprednostnený záujem štátny: „... Advokátní a notářské komory na Slovensku v dnešním svém složení jsou dědici a jsou odleskem těch mocenských poměrů, které ze starého režimu přešly po převratu do poměrů nových. Ty staré mocenské zájmy jsou ovšem v životním rozporu se zájmy našeho státu a naší veřejné správy a při úvaze, kterému z těchto zájmů nutno dáti přednost, nemohlo býti pro nás nejmenší pochyby, nežli dáti přednost našemu vlastnímu a životnímu zájmu státnímu. ...“

a rovnako ich obvody. Na čele zlúčenej notárskej komory na Slovensku bol správny výbor zlúčenej notárskej komory menovaný ministrom spravodlivosti po dohode s ministrom pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy v republike Československej. Správny výbor zlúčenej notárskej komory mal vykonávať všetky práva a povinnosti patriace do právomoci výboru a valného zhromaždenia notárskej komory (právomoci predsedu notárskej komory mal vykonávať predseda správneho výboru zlúčenej notárskej komory). Skutočnosť, že zákon č. 167/1920 Zb. výrazne zasiahol do základných zásad, na ktorých bolo notárstvo budované, do autonómie notárskeho stavu bola konštatovaná i v rozprave o vládnom návrhu zákona o dočasnej úprave činnosti advokátskych a notárskych komôr na Slovensku. Jeho prijatie bolo odôvodnené štátnym záujmom a bezpečnosťou verejnej správy.²⁶

Čo sa týka notárskej činnosti, ako už bolo zmienené v súvislosti s vymedzením úloh notárstva v podmienkach ľudovej demokracie, zákon o notárstve v podstate ponechal notárom predmníchovský rozsah pôsobnosti. Ani podľa obsahu dôvodovej správy k vládne mu návrhu zákona o notárstve nemala nová právna úprava zmeniť vžitý rozsah a povahu inštitúcie notárstva ako orgánu najmä listinného a pozostalostného.²⁷ § 7 a § 9 zákona o notárstve vyjadril záujem zákonodarcu zabezpečiť kontinuitu výkonu notárskej pôsobnosti v prípadoch, kedy notár nemohol dočasne vykonávať svoj úrad alebo v prípadoch zániku notárskeho úradu.²⁸

Tak ako predmníchovská právna úprava nepriznal ani zákon o notárstve notárstvu status výhradne osvedčujúceho orgánu. Zákon o notárstve zachoval súdny komisariát, ktorý terminologicky nahradil pojmom činnosť na príkaz súdu, umožnil súdom fakultatívne prikázať notárom, aby vykonávali určité konanie alebo jednotlivé úkony, najmä konať vo veciach pozostalostných, poručenských a opatrovníck-

Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/129schuz/s129001.htm>. Vzhľadom na tento citát, jeho obsah a na obsah tohto príspevku nie je potrebné podrobnejšie zaoberať opodstatnenosťou analógie medzi právnou úpravou umožňujúcou ministrovi spravodlivosti menovať správne výbory/správne komisie obsiahnutou v zákone č. 167/1920 Sb. z. a n. a zákone č. 201/1949 Zb.

²⁶ Stenoprotokol zo schôdze Národného zhromaždenia republiky Československej, dostupný na <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/129schuz/s129001.htm>.

²⁷ Dôvodová správa k vládne mu návrhu zákona o notárstve. Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0328_01.htm.

²⁸ Podľa § 7 zákona o notárstve mal krajský notársky zbor ustanoviť notárovi, ktorý dočasne nevykonával svoj úrad, zástupcu z osôb spôsobilých pre notársky úrad. Kontinuite výkonu notárstva mal prispieť i inštitút správcu notárstva. Podľa § 9 ods. 1 zákona o notárstve mal správcu notárstva ustanoviť Ústredný zbor notársky z osôb spôsobilých pre notársky úrad v prípade zániku notárskeho úradu.

nych, robiť odhady a dražby alebo vykonávať rozdelenie majetku a majetkové usporiadanie.

Listinná činnosť notárstva spočívala vo vyhotovovaní notárskych zápisníc a notárskych osvedčení.²⁹ Notári zhotovovali notárske zápisnice o právnych úkonoch alebo iných prejavoch vôle účastníkov v prípadoch ustanovených zákonom, prípadne na žiadosť účastníkov. Účastníkom sa následne vydalo notárske osvedčenie o notárskej zápisnici. Obdobne platilo i v prípade notárskych zápisníc a notárskych osvedčení vo veciach osvedčovania skutočností alebo príbehov, ktoré by mohli byť podkladom pre uplatnenie práv alebo ktoré mohli spôsobiť právne účinky. § 26 ods. 2 zákona o notárstve ustanovil taxatívny výpočet notárom osvedčiteľných skutočností. Ďalším výsledkom listinnej činnosti notárov boli notárske potvrdenia osvedčujúce, že odpisy alebo kópie súhlasili s listinou alebo súhlas niekoľkých prvopisov.

Nová právna úprava notárstva zachovala v listinnej činnosti notárov princíp verejnej viery v notárske listiny.³⁰ Princíp verejnosti notármi vystavených listín nebol absolútny. Dôkaznú moc verejných listín mali notárske zápisnice, notárske osvedčenia z nich vydané a notárske potvrdenia. Notárske zápisnice zisťujúce súkromnoprávny záväzok a splňajúce zákonom vymedzené náležitosti boli vykonateľné súdnou exekúciou.

Záver

Na základe uvedeného a známe neskoršieho historického vývoja, totiž pomerne skorej derogácii zákona o notárstve zákonom č. 116/1951 Zb. o štátnom notárstve, je možné právnu úpravu československého notárstva obsiahnutú v zákone o notárstve označiť za prechodnú. V kontexte vývoja ľudovodemokratického právneho poriadku nárokJúceho si svoju odlišnosť od predchádzajúceho právneho poriadku môžeme zákon o notárstve označiť za nevyhnutnosť, prostredníctvom ktorého mali byť notárstvu vymedzené úlohy s ohľadom na potreby doby.

²⁹ § 49 zákona o notárstve ponechal prechodne v platnosti ustanovenia §§ 21 až 23 VII. zákonného článku z roku 1886, ktorým sa mení a dopĺňa XXXV. zákonný článok z roku 1874 o verejných notároch. Uvedené ustanovenia obsahovali enumeráciu právnych úkonov s obligatórnou formou notárskej zápisnice. Rovnako prechodne bola ponechaná platnosť zákona zo dňa 25. júla 1871, č. 76, o požadavku notárskeho zřízení některých právních jednání.

³⁰ Právna úprava listinnej činnosti notárstva prevzala predmníchovský koncept listinnej notárskej činnosti spočívajúci v oprávnení notárov spisovať popri verejných listinách i listiny súkromné, keď ako zmocnenci strán boli oprávnení spisovať pre ne listiny a podania.

Zákon o notářstve predstavoval začiatok celkového procesu premeny notářstva na štátny orgán. S cieľom využiť notářstvo k priamej účasti na zabezpečení ľudovodemokratického právneho poriadku, jeho prispôsobenia krajskému zriadeniu a zámeru využiť notářstvo pri vykonávaní zákonov a nariadení sa začiatky premeny notářstva orientovali predovšetkým na organizačnú, inštitucionálnu stránku. Ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že pôsobnosť notářstva nebola zákonom o notářstve výrazne pozmenená, môžeme konštatovať, že začiatky procesu prestavby notářstva boli orientované na notársku organizáciu. Tým možno formulovať záver, že premena notářstva v Československu zákonom o notářstve bola realizovaná spôsobom využívajúcim pôsobnosť notárov vychádzajúcu z predchádzajúcej, historickej, právnej úpravy v organizačnom systéme odstraňujúcom podnikateľský charakter notárskej činnosti (charakter slobodného právnického povolania) a využívajúcom zosilnené právomoci štátnej správy, ministerstva spravodlivosti, v otázke organizácie a činnosti notářstva. Rovnaké právomoci je možné pozorovať i v právnej úprave riešiacej vzťah medzi Ústredným zborom notárskym, krajskými zbormi notárskymi a notármi.

Summary

The Beginnings of the Transition of the Notariat in Czechoslovakia – the Act No. 201/1949 Coll. on the Notariat

The development of the notariat in Czechoslovakia after the year 1948 was determined by the overall development of the Czechoslovakian law having been changed into its new shape – people's democracy law. Therefore the development of czechoslovakian law, people's democracy law, has to be taken into consideration when examining the development of the notariat in Czechoslovakia.

Due to the abovementioned, the development of czechoslovakian notariat can be seen as a process of transition of czechoslovakian notariat, in order to express notarial status and role in people's democracy law and establishment. So was the Act No. 201/1949 Coll. on the notariat enacted. By this act the first phase of the notariat's transition was laid down. The examination of the institutional and functional aspects of notariat entailed in the 1949 Act on the notariat shows, that the transition of the notariat entailed in the 1949 Act on the notariat was mainly aimed at the change of notarial organization. This organization along with the competences of ministry of justice towards notarial organization and notarial work belonged among the most significant changes.

PÁCHATEL DELIKTU V RÍMSKOM PRÁVE – OTÁZKA DELIKTUÁLNEJ SPÔSOBILOSTI A „DISKRIMINÁCIE ZJAVNÉHO ZLODEJA“

Viktor Pančišin *

Ako už aj názov príspevku naznačuje, jeho cieľom bude oboznámenie sa s problematikou osoby páchatel'a deliktu v rímskom práve.

Dalo by sa tvrdiť, že tento inštitút je starý tak ako právo samé a je s protiprávnymi konaniami (a konkrétne aj s krádežou) spájaný od ich prvopočiatkov a pretrváva až do dnešných čias. Jeho chápanie sa pochopiteľne vývojom spoločnosti v jednotlivých civilizáciách ako aj štátoch postupne menilo. To však nebude tvoriť predmet nášho skúmania. My sa prostredníctvom tohto príspevku zameriame na jeho úpravu výhradne v rámci právneho poriadku rímskeho štátu a konkrétnejšie v spojitosti so súkromnoprávnymi porušeniami práva vo forme krádeže.

V súvislosti s problematikou krádeže a jej páchatel'a v rímskom práve je známou skutočnosťou, že sa výslovne nepovažoval za jeden z podstatných prvkov krádeže ako tomu je napr. v prípade moderného trestného zákona v SR (subjekt, objekt, subjektívna stránka, objektívna stránka) no už len z logického nazerania na problematiku *furtum* a jeho podstatných prvkov je jasné, že bez páchatel'a podobne ako aj napríklad bez objektu krádeže, k nej nemohlo dôjsť¹. Práve v jeho osobe sa kumulovali prvky odňatia (*contrectatio*), úmyslu vec ukradnúť (*animus furandi*) a mať zo svojho protiprávneho konania zisk (*lucri faciendi gratia*) – čiže tri zo štyroch podstatných prvkov *furtum*.

Jeho potreba bola vyjadrená aj v samotnom charaktere inštitútu *obligatio*, pretože či už sa jednalo o záväzok upravujúci právny vzťah alebo vzťah, ktorý vznikol na základe protiprávneho konania, vždy si vyžadoval existenciu dvoch strán a to strany veriteľ'a (oprávneného/poškodeného) a strany dlžníka (zlodej'a).

* JUDr. Viktor Pančišin, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice.

V rámci příspěvku, ktorý sme rozdelili na niekoľko tematických častí, sa zameriame na skúmanie niekoľkých problematík vzťahujúcich sa k osobe páchatel'a deliktu a to konkrétne na:

- problematiku deliktuálnej spôsobilosti
- otázku páchatel'ov, ktorý podliehali moci inej osobe, čiže páchatel'ov *alieni iuris* a s nimi spájanú otázku noxálnej zodpovednosti. Ako posledné si predstavíme diferenciaciu na páchatel'ov zjavných (*fur manifestus*¹) a na páchatel'ov zatajených (*fur nec manifestus*²) v súvislosti s problematikou tzv. „diskriminácie“ zjavného páchatel'a

Ešte skôr ako prejdeme k otázke deliktuálnej spôsobilosti, rozhodli sme sa ukončiť túto úvodnú časť príspevku predstavením si vývoja záväzkov a v súvislosti s nimi najmä so vzťahmi medzi jeho jednotlivými stranami.

Tento vývoj sa v otázke deliktuálnej zodpovednosti „uberal“ od idey svojpomoci, resp. donucovacej moci poškodeného (prostredníctvom *lex talio*³), pričom myšlienka dlžníkovej povinnosti plniť záväzok vyplývajúci z jeho deliktuálneho konania sa ešte plne nerozvinula. Však postupne, už za čias platnosti Zákona XII. tabúl' (konkrétne v prípade spáchania deliktu *furtum nec manifestum*) pozorujeme v tejto otázke určitý posun. Ten spočíval v tom, že poškodená strana sa zameriavala viac na páchatel'ov majetok a začína sa uplatňovať peňažný trest – *poena*⁴.

¹ Podľa ustanovení Zákona XII. tabúl' sa za manifestačného (zjavného) zlodeja považovala osoba, ktorá bola pri čine (krádeži) aj priamo prichytená – RAMSAY, W., *A manual of Roman Antiquities*, Glasgow: Bell and Bain, 1851, s. 273.

² Podľa toho istého kódexu (Zákon XII. tabúl') ako v prípade zjavného zlodeja sa za nemani-festačného (zatajeného) zlodeja považoval ten, koho čin vyšiel najavo až po uplynutí určitého času.

³ Aj keď sa považovalo za istú formu odplaty, bola akousi náhradou ešte primitívnejších fori-erov svojpomoci a „krvnej pomsty“. Jej základným/pôvodným účelom bolo ukončiť, resp. aspoň regulovať takéto svojpomocné konania poškodených deliktami a zároveň ustanoviť nejaký nový systém spravodlivosti postavený na myšlienke „proporcionálneho potrestania“ – uvedené v DAVIS, J. F., *Lex talionis in early Judaism and Exhortatio of Jesus in Mathew 5.38-42*, Londýn: Continuum International Publishing Group, 2005, s. 33.

⁴ „Pokuta“ – charakteristická ako najbežnejšie uplatňovaný nárok poškodeného v klasickej rímskej práve v prípade porušenia jeho práv prostredníctvom deliktu krádeže – *furtum*.

Deliktuálna spôsobilosť vo všeobecnosti

Po takomto krátkom predstavení si vývoja otázky uplatňovania nárokov vznikajúcich zo záväzkov vo všeobecnosti postupne prechádzame ku konkrétnejšej, mohli by sme povedať, vzhľadom k zameraniu nášho príspevku viac primeranejšej problematike a to k otázke deliktuálnej spôsobilosti.

Vo všeobecnosti by sme ju mohli charakterizovať ako schopnosť osoby niesť následky za svoje protiprávne konania. V prípade spáchania deliktu *furtum* to bola spravidla povinnosť páchatel'a zaplatiť pokutu (*quadruplum*⁵, *duplum*⁶) alebo vrátiť vec *in natura*. Slovo spravidla je použité zámerne, poukazujúc tak na skutočnosť, ktorú sme si predstavili na konci úvodnej časti nášho príspevku, v ktorej sme si uviedli, že v archaickom období rímskeho práva sa záväzky vznikajúce z protiprávneho konania (aj krádeže) vymáhali prostredníctvom svojpomoci.

Z vývojového hľadiska pozorujeme, že aj samotný inštitút deliktuálnej spôsobilosti si prešiel určitými zmenami a to v zásade od zodpovednosti za výsledok (uplatňovaný v archaickom práve prostredníctvom Zákona XII. tabúl) k zodpovednosti za zavinenie (*lex Aquilia*).⁷

Podstata zodpovednosti za výsledok spočívala v tom, že skutková podstata zodpovednosti sa naplnila ak došlo k naplneniu dvoch základných skutočností a to, ak škodca konal protiprávne a ak došlo k škodlivému výsledku.

Pri zodpovednosti za zavinenie k týmto dvom pribudla ďalšia tretia skutočnosť, ktorá sa svojím spôsobom (podobne ako veľa inštitútov rímskeho práva) pretransformovala aj do mnohých moderných právnych poriadkov. Predstavovala skutočnosť, že takýto vznik škody/škodlivého výsledku bolo možné pričítať k páchatel'ovmu zavineniu – čiže ak bola preukázateľná nejaká príčinná súvislosť.⁸

Po takomto krátkom predstavení si vývoja deliktuálnej spôsobilosti je možné, v súvislosti s preskúmanou problematikou, položiť viacero otázok ako napríklad:

- Aké podmienky platili pre naplnenie deliktuálnej spôsobilosti?

⁵ Pokuta vo výške štvornásobku hodnoty ukradnutej veci. Uplatňovaná v prípade spáchania *furtum manifestum* („zjavná krádež“).

⁶ Pokuta vo výške dvojnásobku hodnoty ukradnutej veci. Uplatňovaná v prípade spáchania *furtum nec manifestum* („zatajená krádež“).

⁷ BLAHO, P. – HARAMIA, I. – ŽIDLICKÁ, M., *Základy rímskeho práva*, Bratislava: MANZ a Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1997, s. 294.

⁸ tento znak či prvok bol esenciálnym pre priznanie zodpovednosti za delikt *damnum iniuria datum* („protiprávne poškodenie cudzej veci“).

- Dali by sa podmienky platiace pre spôsobilosť právne konať v rovnakom rozsahu aplikovať aj na deliktuálnu spôsobilosť?
- Mohli by sme tvrdiť, že tí čo boli plne spôsobilí právne konať, mohli byť deliktuálne spôsobilými?

Hneď k poslednej menovanej by sa dalo odpovedať, že áno, pretože ten kto bol plne spôsobilý právne konať, zodpovedal aj za svoje protiprávne konania a z nich vyplývajúce následky. Takáto odpoveď je však iba čiastočná a pre účely nášho skúmania nedostačujúca a neúplná.

Dôvodom takéhoto nášho tvrdenia boli existencie prípadov kedy dochádzalo k priznávaniu deliktuálnej spôsobilosti aj osobám, ktoré neboli, resp. nemali postavenie patra familias.⁹ To znamená, že aj osobám, ktorým nebola priznaná spôsobilosť na právne úkony, resp. im bola v istej miere obmedzená. Označovali sa ako osoby *doli capax*, čo môžeme voľne preložiť ako osoby „schopné podvodu“ alebo „protiprávneho konania vo všeobecnosti“. Medzi ne patrili *prodigus*, *pubertati proximus* a deliktuálne spôsobilí mohli byť aj otrok alebo podriadený syn ako aj žena.

Vo všeobecnosti môžeme tvrdiť, pričom vychádzame z názoru právnika Labeóna, ktorého parafrázoval Ulpianus, uvedeného v deviatej knihe justinianskych Digest, že pre priznávanie deliktuálnej spôsobilosti bolo primárnym „obmedzením“ skutočnosť veku osoby. Konkrétne to bola veková hranica stanovená od 7. roku života dieťaťa.¹⁰

*Quod si inpubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, tenevi et Aquilia eum: et hoc puto verum, s fit iam iniuriae capax.*¹¹

„Labeo hovorí, že dieťa staršie ako 7 rokov mohlo byť zodpovedné podľa ustanovení *lex Aquilia*, tak isto ako aj mohlo byť zodpovedné (v tomto veku) za krádež, pretože už by malo vedieť rozoznať čo je správne a čo nie.“

Z uvedeného ako aj z vedomostí získaných štúdiom rímskeho práva môžeme pozorovať, že podmienky na priznávanie deliktuálnej spôsobilosti a spôsobilosti právne konať nebolo možné považovať za totožné. Ich vzájomnou komparáciou by sme zistili, že kým právník Labeo bol názoru, že deliktuálna spôsobilosť sa prizná-

⁹ Ten sa v ponímaní rímskeho práva považoval za jediného, ktorému bola v spoločnosti priznaná plná spôsobilosť na právne úkony.

¹⁰ *Infantes*, čiže deti do 7. roku svojho života neboli zodpovedné za svoje protiprávne konanie. Zastávame názor, že takéto posudzovanie bolo zapríčinené skutočnosťou, že v takomto veku ešte nedosahovali takú úroveň psychickej vyspelosti aby vedeli odlíšiť dobré od zlého.

¹¹ Ulp. D 9.2.5.2.

vala od 7. roku života,¹² z důvodu dosiahnutia takej intelektuálnej vyspelosti dieťaťa, že malo vedieť rozoznať čo je a čo nie je dobré, pri spôsobilosti na právne úkony sa táto hranica v plnej miere určovala až dosiahnutím dospelosti (u chlapcov od 14. a u dievčat od 12. roku veku).¹³

Vo všeobecnosti, prostredníctvom poznatkov o oboch druhoch spôsobilostí potom vyvodzujeme záver, že spoločné znaky týchto dvoch druhov môžeme pozorovať ucelene, v podstate iba v prípade *infantes a furiosus*,¹⁴ pretože ako jeden tak aj druhý boli nespôsobilí nielen právne konať ale aj niesť následky za svoje deliktuálne konania.¹⁵

Zastávame názor, že subjekty práva v rámci rímskeho právneho poriadku mali v súvislosti s týmito druhmi spôsobilosti celkovo horšie postavenie v otázke deliktuálnej spôsobilosti. Dôvodom takejto rozdielnosti bola (podľa nášho názoru) existencia viacerých obmedzení, či brzd uplatňujúcich sa spôsobilosti právne konať. Takéto obmedzenia totižto niekedy nemuseli mať (aj keď by sa to na prvý pohľad mohlo javiť) negatívne dôsledky, ale naopak chránili subjekt práva.¹⁶

Deliktuálna spôsobilosť osôb alieni iuris

Otázka deliktuálnej spôsobilosti bola veľmi frekventovanou a často krát riešenou aj v prípadoch spáchania protiprávneho konania osôb *alieni iuris*¹⁷ a otrokov.

Tí nemohli pre seba nadobúdať práva a keď tak robili, tak v podstate nadobúdali pre svojho patra *familias*. Tak ako sa mu priznávali nimi nadobudnuté práva, tak sa mu taktiež priznávala zodpovednosť za nimi spáchané delikty (v našom prípade *furtum*) – šlo o tzv. noxálnu zodpovednosť.

¹² Do 14. (chlapci) a 12. roku (dievčatá) veku (tzv. *impuberes infantia maiores*) iba za civilné delikty. Dosiahnutím dospelosti už v celej miere.

¹³ Pre prípad spáchania krádeže (*furtum*) potom môžeme hovoriť o akejsi strednej ceste, pretože (ako sme si už uviedli pri skutočnostiach obmedzujúcich spôsobilosť právne konať) *impuberes infantia maiores* sa v určitej miere (vo svoj prospech) mohli zaväzovať a právne konať a zároveň boli zodpovednými za civilné delikty.

¹⁴ V jeho prípade neberúc do úvahy tzv. svetlé chvíľky.

¹⁵ SOHM, R., *The Institutes: a textbook of a history and system of Roman Law*, New Jersey: Gorgias Press, 2002, s. 143.

¹⁶ Napríklad Plaetoriovým zákonom (*lex Plaetoria/Laetoria*) zavedená ochrana osobám mladším ako 25 rokov (*puberes minor viginti quinque annis*). Na základe tohto ustanovenia mohol potom pretor poskytovať procesnú ochranu či už dospelým ženám alebo mužom.

¹⁷ *Filius familias* („syn“), *filia familias* („dcéra“).

Ak potom došlo k spáchaniu krádeže napríklad podriadeným synom alebo otrokom zodpovedal za ich konania *pater familias*. Takéto priznanie zodpovednosti nevyplývalo zo skutočnosti, žeby takýmto osobám bola pozbavená deliktuálna spôsobilosť ako napríklad v prípade *infantes* alebo *furiosus*, ale z dôvodu, že poškodený sa nemohol nijakým spôsobom uspokojiť u skutočného „podriadeného“ zlodejca, pretože on nič nevlastnil a preto žaloba vždy smerovala voči osobe, ktorá mala nad ním určitú moc.¹⁸

V takýchto prípadoch dochádzalo k „vnútornému konfliktu“ či skôr možnosti alternatív ako túto situáciu riešiť. *Pater familias* sa totiž mohol rozhodnúť, či pokutu zaplatí sám (ako keby delikt spáchal on), alebo sa mohol zbaviť zodpovednosti aj tým, že páchatel'a vydá poškodenej strane prostredníctvom tzv. *noxae datio* – takéto konanie patra *familias* predstavovalo akúsi pôvodnú formu ručenia z deliktu, pričom v neskoršom období rímskeho štátu nebolo ničím nezvyčajným aj keď *pater familias* vydal už len mŕtve telo jeho syna či otroka a tak sa zbavil zodpovednosti. Podmienkou však bolo, že mal v čase litiskontestácie delikventa vo svojej právnej ako aj faktickej moci.¹⁹

Neskôr sa však vývojom rímskeho štátu začala preferovať idea zaplatenia pokuty pred možnosťou zbavenia sa zodpovednosti prostredníctvom vydania páchatel'a²⁰. Táto pokuta však opäť nemohla smerovať voči otrokom, či iným podriadeným osobám, pretože bol to ich *pater familias*, ktorý disponoval všetkým majetkom rodiny a preto aj predstavoval jedinú možnú osobu, ktorú mohol poškodený žalovať o zaplatenie pokuty. Dôvodom takejto zmeny, resp. postupu v otázke uspokojovania nárokov poškodenej strany prostredníctvom peňazí zrejme spočíval v existencii konfliktu práv (právo poškodeného na pomstu vs. právo patra *familias* nad páchatel'om tzv. *potestas*), ktorý by odovzdaním páchatel'a krádeže vznikal.

Však predsa tým, že to nebol on kto spáchal krádež, považovalo sa za nevhodné vystaviť ho zodpovednosti aspoň bez možnosti resp. ponechaním mu práva odovzdania/vzdania sa páchatel'a poškodenej strane.²¹ Za čias vlády Justiniána sa preto začalo uznávať pravidlo, ktoré môžeme pozorovať v ustanoveniach jeho *Institutiones*:

¹⁸ WESTRUP, C. W., *Family property and patria potestas*, Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1936, s. 25.

¹⁹ SOMMER, O., *Učebnice soukromného práva Římskeho, Práva majetkové II. Díl*, Praha: Všeherd, 1946, s. 32.

²⁰ ZIMMERMAN, R., *The Law of Obligations – Roman foundations of the civilian tradition*, New York: Oxford University Press Inc., 1996, s. 917.

²¹ Tamtiež.

*Erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisve damnosam esse.*²²

„Nebolo by spravodlivé, aby protiprávne konanie (synov, otrokov) pôsobilo príbuzným či vlastníkom väčšie škody, než akú mali oni sami hodnotu.“

Na základe neho potom môžeme tvrdiť, že aj napriek prevládajúcemu „trendu“ preberania zodpovednosti a zaplatenia pokuty, riešenie takýchto situácií mohlo vyzerať nasledovne: Ak bola poena priveľmi veľká (napr. quadruplum pri spáchaní furtum manifestum podriadenou osobou), paterfamilias mohol „uniknúť“ zodpovednosti vydaním páchatel'a. Ak, na druhú stranu, ale mal záujem na ponechaní si takejto osoby v jeho moci, zaplatil pokutu sám. Bez ohľadu na to, ktorú z možností si pater familias vybral, vždy sa považoval on za „vinníka“ aj keď sa protiprávneho konania dopustili jemu podriadené osoby.

V súvislosti s problematikou noxálnej zodpovednosti sa ďalším skúmaním dozvedáme, že v období neskorého rímskeho cisárstva dochádzalo k určitej zmene v rámci jej nahliadania. Táto zmena spočívala v skutočnosti, že sa už naďalej neuplatňovala na synov narodených na slobode, ktorý patrili pod potestas hlavy rodiny. Tým pádom sa actio noxalis a celá problematika noxálnej zodpovednosti zameriava výhradne na delikty spáchané inými podriadenými osobami a otrokmi²³. Domnievame sa, že tento „vývoj“ sa spájal so skutočnosťou, že filius familias dosiahol dostatočnú mieru samostatnosti ako aj vlastných prostriedkov (prostredníctvom tzv. peculium castrense²⁴), že bol schopný sám uspokojiť nároky poškodeného zo svojho eventuálneho deliktuálneho konania.²⁵

Ďalej skúmaním predmetnej problematiky pozorujeme, že deliktuálna zodpovednosť podriadených osôb vždy nasledovala „ich hlavu“ (osobu páchatel'a) – noxa caput sequitur.²⁶ To môžeme chápať aj tak, že ak podriadená osoba prešla pod moc niekoho iného, prešla naňho aj zodpovednosť a žaloba, ktorá predtým smerovala voči pôvodnému patrovi familias. Inými slovami noxálne ručenie/zodpoved-

²² Gai. Inst. 4.75.

²³ Aj v ich otázke možno hovoriť o tom že dochádza k výraznej zmene a že primárnou úlohou noxálnej zodpovednosti už nebola pomsta poškodenej osoby ale skôr peňažné odškodnenie za škodu, ktorá jej protiprávnym konaním otroka vznikla.

²⁴ Pozostávalo zo všetkého majetku, ktoré *filius familias* nadobudol počas svojej vojenskej služby – *in castris*. Okrem neho pozostávalo aj zo všetkých darov, ktoré v rámci nej nadobudol ako aj pozostalostí, ktoré naňho odkázali jeho spolubojovníci – v časoch Augusta sa mu priznávalo právo všetok tento majetok odkázať prostredníctvom testamentu.

²⁵ MOUSORAKIS, G., *Fundamentals of roman private law*, Auckland New Zealand: Springer, 2012, s. 270.

²⁶ Gai. Inst. 4.77.

nosť postihovalo toho, kto bol majiteľom moci nad delikventom v čase litiskontestácie a prestávalo až delikventovou smrťou, alebo plynule prechádzala s osobou páchatel'a na každého ďalšieho vlastníka, alebo hocikoho iného, kto nad ňou disponoval určitou mocou.

Ak sa však osoba páchatel'a, ktorá bola pod mocou niekoho iného stala slobodnou ešte predtým ako došlo k použitiu žaloby, noxálna sa pretransformovala na žalobu priamu a páchatel' bol zodpovedný už sám za seba a zodpovednosť patra familias odpadla.

Na základe všetkých uvedených skutočností o deliktuálnej spôsobilosti ale hlavne o zodpovednosti noxalnej môžeme tvrdiť, že noxálne žaloby sa riadili osobným stavom páchatel'a. Takýto stav nemohol byť prijateľný hlavne v prípade otrokov, ktorí sa dopustili krádeže a následne sa predali. A preto zavedením tzv. *edictum aedilium curulium*²⁷ sa takéto situácie riešili priznávaním zodpovednosti za právne vady predávaného tovaru predávajúcemu.

Úvaha o „diskriminácii“ zjavného zlodēja

V úvode príspevku bolo spomenuté, že jeho poslednú časť bude tvoriť aj skúmanie problematiky diskriminácie postavenia páchatel'a zjavnjej krádeže v zmysle rímskeho práva.

Otázkou či sa jednalo o páchatel'a sui alebo alieni iuris sa vzhľadom na predmet tejto problematiky teraz nebude potrebné zaoberať, pretože skôr ako na otázku voči komu sa zodpovednosť a žaloba priznávala, sa prostredníctvom našej úvahy zameriame na jej následky.

V čom vlastne spočívala táto diskriminácia? Zastávame názor, že práve v otázke následku takéhoto protiprávneho konania, ktoré si poškodená strana mohla od páchatel'a nárokovať.

Je známym faktom, že v klasickom rímskom práve trest za *furtum manifestum* („zjavnú krádež“) predstavoval pokutu vo výške *quadruplum*, čiže štvornásobku hodnoty ukradnutej veci, pričom pokuta za *furtum nec manifestum* („zatajenú krádež“) iba *duplum*, čiže dvojnásobok hodnoty ukradnutej veci.

²⁷ Edikt tzv. *aedilov*, ktorých úlohou bolo dohliadať na predaj otrokov a domácich zvierat ako aj uplatňovať zodpovednosť voči predávajúcim za vady takéhoto tovaru. – uvedené v BERGER, A., *Encyclopedic dictionary of roman law*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1968, s. 448.

Takúto rozdielnosť v ich posudzovaní pozorujeme dokonca aj prostredníctvom prvej písanej zbierky obyčajového práva a to ustanovení Zákona XII. tabúl'. Podľa právnika Gaia, ktorý opisoval a vysvetľoval pravidlá v nich zakotvené nemal spočiatku²⁸ zjavný zlodej (*fur manifestus*) v podstate ani právo na spravodlivý proces.

*Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat. Nam liber verberatus addicebatur ei cui furtum fecerat... .*²⁹

„Podľa Zákona XII. tabúl' sa zjavná krádež trestala hrdelným trestom. Slobodný človek býval zbičovaný a prisúdený tomu koho okradol.“

Na základe uvedeného sa dozvedáme, že potom ako bol zlodej prichytený pri krádeži úplne postačovalo ak bol predvedený pred magistráta. V prípade, ak sa jednalo o zlodeja *liber homo* (slobodnú osobu) bol ako prvý zbičovaný a následne prisúdený (*adictio*) na doživotie tomu, koho svojím konaním poškodil – okradol. V prípade spáchania zjavnej krádeže otrokom sa prípad posudzoval ešte prísnejšie. Vzhľadom na skutočnosť, že sa považoval iba za vec - hovoriaci nástroj, bol podobne ako *homo liber* zbičovaný, no následne sa neodovzdával poškodenej osobe ale bol spravidla zhodený z Tarpejskej skaly.³⁰

Úplne hraničnú situáciu spájajúcu sa s zjavnou krádežou v Zákone XII tabúl' predstavovala skutočnosť možnosti beztrestného zabitia zjavného zlodeja ak bol páchatel' prichytený v noci: *Si nox furtum faxsit, si im occisit, iure caesus esto*³¹ („Ak kradne v noci a ak je zabitý, je zabitý právom“)

Keď si k týmto skutočnostiam ešte uvedieme informáciu, na ktorú poukázal vo svojom diele aj právnik Gaius a to, že pre prípady spáchania *furtum nec manifestum* sa už v rámci Zákona XII. tabúl' uplatňovala pokuta: *Nec manifesti furti poena per legem XII tabularum dupli inrogatur, eamque etiam praetor conseruat.*³² („Trestom za *furtum nec manifestum* bol podľa Zákona 12 tabúl' dvojnásobok poškodenej veci a takéto ustanovenie vo svojom edikte ponechal aj prétor“), ako aj skutočnosť, že ani jeden z týchto druhov krádeží (*manifestum/necmanifestum*) sa

²⁸ Až prétorským ediktom sa za delikt zjavnej krádeže spáchaný či už slobodnou osobou alebo otrokom zaviedla *poena* vo výške štvornásobku hodnoty ukradnutej veci.

²⁹ Gai. Inst. 3.189.

³⁰ Zo skutočností uvedených v predchádzajúcej časti ohľadom noxálnej zodpovednosti sa domnievame, že k takémuto konaniu dochádzalo ak vlastník otroka využil možnosť *noxae datio*, čiže nezaplatil pokutu vo výške štvornásobku hodnoty ukradnutej veci ale otroka odozdval poškodenej osobe.

³¹ L XII, VIII.13.

³² Gai. Inst. 3.190.

vo svojich podstatách neodlišoval vo vine či nebezpečnosti, považujeme takúto úpravu trestov pre zjavného páchatel'a prinajmenšom za zvláštnu.

Jediným rozdielom medzi nimi predstavoval fakt, že páchatel' zjavnej krádeže bol prichytený in flagrante delicto (priamo pri čine), pričom zatajená krádež bola charakterizovaná iba triviálne – použitím negatívnej definície ku krádeži zjavnej³³ ako krádež, ktorá sa nemohla považovať za zjavnú. Dokonca si myslíme, že rozdelenie trestov (v časoch používania Zákona XII tabúl' poenae capitale pre furtum manifestum a duplum hodnoty ukradnutej veci pre furtum nec manifestum, ako aj pri už ustálených peňažných trestov pre obidva druhy deliktu), ktoré sa pri nich uplatňovali boli nepriamo úmerne vzhľadom na možnosti páchatel'a disponovať s ukradnutou vecou.³⁴

Domnievame sa, že vysvetlenie takéhoto prísnejšieho posudzovania spočívalo ani nie tak v oblasti, resp. sfére právnej, ale v oblasti „osobnostnej“.

Zastávame názor, že zákonnodárca v rímskom štáte bezpochyby bral do úvahy skutočnosti prichytenia zlodēja vlastníkom veci priamo, alebo až po uplynutí určitého času. Pravdepodobne vychádzal zo skutočnosti, že poškodený vlastník (alebo iný oprávnený) by zlodějovi istotne spôsobil, resp. by sa domáhal oveľa odlišnejšieho trestu z dôvodu (možno až veľmi „prozaicky“ povedané), že ho prichytil priamo pri čine s „horúcou hlavou“, ako keby by krádež vyšla najavo až po uplynutí určitého času a tak, na základe takýchto úvah sa postupne upravila aj prísnosť trestov. Z toho sa dá prezumovať, že manifestačný/zjavný zloděj si „zaslúžil“ byť potrestaný prísnejšie na základe „čerstvosti“ činu a zvýšenej miery hnevu vyvolanej u poškodeného.³⁵

Potom zastávame názor, že čo klasickí právnici ako aj Justinián pri stanovení rozdielnych už peňažných pokút za furtum manifestum a furtum nec manifestum uznávali, bolo zrejme odlišovanie týchto dvoch druhov krádeže na základe princípov zavedených ešte vo veľmi mladej a ešte plno nerozvinutej rímskej právnej vedy, ktorá vychádzala z nie veľmi praktického náhľadu o „férovosti“ z teórie o „očividnej viny a viny, ktorú by bolo treba dokazovať“.

³³ Gai. D 47.2.8: „nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est (...pre to čo nemôžeme považovať za furtum manifestum bude očividne platiť, že pôjde o furtum nec manifestum.“)

³⁴ Kým páchatel' zjavnej krádeže bol prichytený priamo pri čine a tým pádom nemal možnosť s vecou nejako podstatnejšie disponovať, zloděj zodpovedný zo zatajenej krádeže (tým, že vyšla najavo až po uplynutí určitého času) mal takúto možnosť výraznejšie rozšírenú.

³⁵ ZIMERMANN, R., cit. op. 20, s. 937.

Zoznam použitej literatúry:**Pôvodné pramene:**

- KINCL, J., *Gaius – Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Plzeň: Aleš Čeňek s.r.o., 2007
- MOMMSEN, T. – KRUEGER, P. – WATSON, A., *Digest of Iustinian*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985
- BLAHO, P., *Justiniánske Inštitúcie*, Trnava: Iura edition, 2000

Odborná literatúra:

- BERGER, A., *Encyclopedic dictionary of roman law*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1968
- BLAHO, P. – HARAMIA, I. – ŽIDLICKÁ, M., *Základy rímskeho práva*, Bratislava: MANZ a Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1997
- DAVIS, J.F., *Lex talionis in early Judaism and Exhortatio of Jesus in Mathew 5.38-42*, Londýn: Continuum International Publishing Group, 2005
- MOUSORAKIS, G., *Fundamentals of roman private law*, Auckland New Zealand: Springer, 2012
- RAMSAY, W., *A manual of Roman Antiquities*, Glasgov: Bell and Bain, 1851
- SOHM, R., *The Institutes: a textbook of a history and system of Roman Law*, New Jersey: Gorgias Press, 2002
- SOMMER, O., *Učebnice soukromného práva Římskeho, Práva majetkové II. díl*, Praha: Všehrad, 1946
- WESTRUP, C. W., *Family property and patria potestas*, Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1936
- ZIMMERMAN, R., *The Law of Obligations – Roman foundations of the civilian tradition*, New York: Oxford University Press Inc., 1996

Summary

Offender of a Delict in Roman Law – the Question of Delictual Capacity and the Discrimination of Manifest Thief

The main goal of our article was to present some of the issues that are considered as elemental for this problematic. We decided that the right way to do it was by dividing the article into three parts. In the first part we examined the delictual capacity, its basic assumptions. In other words the conditions which were necessary to fulfil to award someone with this kind of capacity/liability. Now we can say that the main condition which had to be fulfilled was the fact of reaching the age of 7. In the other two parts of the article (after the clarification of the question of delictual capacity) we dealt with the problematic of committing the delict by the person *alieni iuris* and the discrimination of the manifest thief. The problematic of *alieni iuris* thieves established on thesis that the *pater familias* had two choices how to resolve this situation. He could either gave up the thief or he could paid the penalty for the thief as if he was the thief himself. The most controversial was the last part of our article. For anybody who study obligations within the roman law it is known fact that the punishment for manifest theft was more severe than for the non manifest, but the explanation based on the facts of „obvious guilt and guilt which were to be proven“ are in our opinion unfair in consideration of the possibilities of handling the stolen thing by the thief.

UHORSKÁ (MAĎARSKÁ HISTORICKÁ) ÚSTAVA V MINULOSTI A DNES

*Marta Rajková**

Úvod

Maďarsko prijalo 25. apríla 2011 novú ústavu – Základný zákon Maďarska s účinnosťou od 1. januára 2012. V dokumente sa niekoľkokrát spomína historická ústava, a to v preambule, v základných ustanoveniach i v postambule. Nová maďarská ústava vyvolala polemiky okrem iného aj kvôli odvolávaniu sa na historickú ústavu. Ide o akési spojenie minulosti s prítomnosťou, t.j. historickej ústavy s platnou a účinnou kartálnou ústavou Maďarskej republiky. Otázne je, či má historická ústava v súčasnom Základnom zákone len symbolický význam alebo chcel ústavodarca skutočne napraviť prerušenú kontinuitu ústavnosti nadviazaním na historickú ústavu.

Uhorská historická alebo nepísaná ústava ako druh ústavy je už sama o sebe spleťtým predmetom skúmania. Určiť jej trvanie, kontinuitu či diskontinuitu, ako aj odhaliť jej presný obsah je len niekoľko z výziev, ktoré tento pojem ponúka. O to napínavejšie je sledovať, keď sa historická ústava sklbi s platným právom, ako tomu môžeme byť svedkami v prípade Základného zákona Maďarska.

V príspevku sa pokúšam priblížiť, čo vlastne historická ústava znamená, ponúkam prehľad kde a ako sa Základný zákon na historickú ústavu odvoláva a zamýšľam sa nad otázkou, aký teoretický a praktický zmysel môže mať historická ústava v aktuálnej ústave Maďarska.

* Mgr. Marta Rajková, Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

1. Historická ústava – pojem

Na úvod považujem za dôležité vymedziť pojem historická ústava. Prívlastok „historická“ neznamená ústavu patriacu takpovediac do minulosti, ústavu už neúčinnú. Ide o jeden z druhov ústavy, pričom delenie ústav na historické a kartálne je zaužívané skôr v maďarskej teórii práva. U nás používame skôr delenie na písané a nepísané ústavy.¹ Nepísané ústavy nemajú formu uceleného právneho dokumentu, tvoria sa dlhodobo, prostredníctvom tradícií i kompetenčných dohôd, interakcií medzi subjektmi moci v danej spoločnosti. V súčasnosti má nepísanú ústavu Spojené kráľovstvo, Nový Zéland a Izrael. Na druhej strane písané ústavy sú tvorené jedným uceleným právnym dokumentom alebo takýmto uceleným dokumentom spolu s jedným či viacerými zákonmi, ako to poznáme v krajinách kontinentálnej Európy. Aj nepísaná ústava však môže obsahovať popri obyčajovom práve, súdnych precedensoch a ústavných zvyklostiach aj písomnú zložku, čiže konkrétne zákony, to však na jej nepísanosti nič nemení. Pomenovanie písaná – nepísaná je preto trochu zavádzajúce, a hoci sa nepísaná ústava považuje za synonymum historickej ústavy, osobne uprednostňujem druhý z uvedených termínov. Definičné znaky historickej ústavy sú nasledovné:²

- je tvorená viacerými normami, písomnými i nepísomnými
- nie je petrifikovaná v jednom písomnom dokumente
- obsahuje právne pramene rôzneho stupňa
- jej normy vznikajú v rôznom časovom horizonte
- vzniká postupne v priebehu historického vývoja
- reflektuje zmeny života spoločnosti.

¹ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* (zv. 26). Praha: J. Otto, 1907, s. 244. Získané 18. decembra 2012 z databázy HathiTrust Digital Library; PRUSÁK, J., *Teória práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK v Bratislave, 1999, s. 110–115; SVOBODA, J. a kol., *Slovník slovenského práva*. Bratislava: Poradca podnikateľa, 2000, s. 676; ŠMIHULA, D., *Teória štátu a práva*. Bratislava: EPOS, 2010, s. 179–185; VARGA, A., *Alkotmányjogi és államszervezési alapismeretek*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2003, s. 46–54.

² ZÉTÉNYI, Zs., *A történeti alkotmány – Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest: Magyarországi Kulturális Egyesület, 2010, s. 29; RIXER, Á. (eds.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012, s. 45.

1.1. Uhorská (maďarská historická) ústava

Historická ústava bola charakteristická aj pre Uhorsko. Tvorili ju písané a nepísané pramene rôzneho druhu a právnej sily, konkrétne obyčajové právo, zákony, privilégia, štatúty, kráľovské dekréty, patenty.³ Niektorí autori (Zétényi, Tóth) zaraďujú medzi nepísané pramene aj sudcovskú prax, aj keď len ako jednu z foriem obyčajového práva, ktorá ďalej rozvíja ústavu aplikovaním právneho pravidla na konkrétny prípad. Určité zákony odrážali jadro historickej ústavy a vyjadrovali jej základné princípy (*leges fundamentales* alebo *leges cardinales*). V minulosti sa niekoľkí autori pokúsili zozbierať tieto fundamentálne zákony, určiť, ktoré zo zákonov sú respektíve nie sú kardinálneho, ústavotvorného významu. Avšak koľko autorov, toľko názorov vzniklo.⁴

V súvislosti s historickou ústavou je nutné zmieniť sa o Učení o Svätej Korune. Podľa tejto ústavnoprávnej doktríny bola prameňom štátnej moci a najvyšším suverénom Svätá Koruna, v ktorej sa zjednocoval ľud a panovník, ako rovnocenné údy koruny. Svätá Koruna bola chápaná ako právnická osoba, oddelená od kráľa s teritoriálnym a personálnym substrátom. Personifikácia Svätej Koruny dala uhorskému právu špecifický ráz. Učenie o Svätej Korune bolo súčasťou historickej ústavy, nie však jej synonymom, pretože historická ústava je širší pojem.⁵

Konkrétny obsah uhorskej ústavy nie je určený ani určiteľný, a to je práve pointa historických ústav. Vo veľkej miere išlo o obyčajové práva, fundamentálne zákony a princípy sústredené v Učení o Svätej Korune. Nikde nenájdeme taxatívny výpočet týchto zákonov, pravidiel a princíпов, ktoré sa v Uhorsku po stáročia uplatňovali. A tu narážame na prvý problém, keď sa zákonodarca odvoláva v platnej a účinnej kartálnej ústave Maďarska na historickú ústavu, totiž na obrovské teleso, elastické v čase i priestore, s presne nešpecifikovaným obsahom. Je otázne

³ ECKHART, F., *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest: Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása, 1946, s. 183.; TÓTH, Z. J., *Megmaradásunk alkotmánya, A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*. Budapest: HUN-idea, 2007, s. 89; HAJNIK, I., *Magyar alkotmány- és jogtörténelem*, Pest: Heckenast Gusztáv, 1872, s. 275–279; TIMON, Á., *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1910, s. 281–295; RIXER, Á., *A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmái*, In: *Jogelméleti Szemle*, 2011, č. 3.

⁴ ZÉTÉNYI, Zs., *A történeti alkotmány – Magyarország ősi alkotmánya*, Budapest: Magyarországi Kulturális Egyesület, 2010, s. 88–96.

⁵ CSINK, L. – FRÖHLICH, J., *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest: Gondolat, 2012, s. 124.

ako možno skĺbiť kartálnu ústavu operujúcu v systéme platného práva s odlišným charakterom historickej ústavy.

Ďalší problém spôsobuje aj trvanie historickej ústavy a rozdiel medzi slovenskou a maďarskou terminológiou. V slovenčine hovoríme o uhorskej ústave alebo uhorskej historickej ústave, čo jasne označuje nepísanú ústavu Uhorska, t.j. ohraničuje jej trvanie do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie (1918). V maďarskej právno-historickej literatúre sa používa termín *magyar történeti alkotmány*, teda doslovne maďarská historická ústava, ktorá sa rozhodne neobmedzuje na trvanie dualistickej monarchie. Maďarskí historici práva datujú koniec trvania historickej ústavy buď na

- 19. marec 1944 – okupácia Maďarska nemeckými nacistami (Zétényi, Varga T.) a následná sovietska okupácia (Tóth);
- 1. február 1946 – vznik Maďarskej republiky, t.j. zmena formy štátu z monarchie na republiku⁶ (Kukorelli, Paczolay);
- 20. august 1949 – začiatok účinnosti kartálnej ľudovodemokratickej ústavy⁷ (Rixer, Tóth)

podľa toho, aké kritérium považujú za rozhodujúce – či stratu slobody v dôsledku okupácie, zmenu formy štátu alebo nástup písanej ústavy. Ide o to, či koniec historickej ústavy zapríčinila viac zmena v obsahu (1944, 1946) alebo vo vonkajšej forme ústavy (1946, 1949).

Uhorská ústava preto nie je synonymom širšieho pojmu maďarská historická ústava, s ktorým narába Základný zákon Maďarska. V nasledujúcej časti sa bližšie pozrieme, kde konkrétne a ako sa maďarská ústava odvoláva na predmetnú historickú ústavu.

2. Historická ústava v Základnom zákone Maďarska

2.1. V názve ústavy

Základný zákon Maďarska (25. apríl 2011) – takto znie oficiálny názov novej maďarskej ústavy. Aj keď ústavodarca upustil od termínu „ústava“, nikto nepo-

⁶ Zákon č. I z roku 1946 o forme štátu Maďarska – tzv. malá ústava.

⁷ Zákon č. XX z roku 1949 – Ústava Maďarskej republiky. Prijatá bola 18. augusta 1949 a účinnosť nadobudla o dva dni neskôr – domnievam sa, že nebolo náhodou, že sa tak stalo v Deň sv. Štefana (20. augusta).

chybuje, že ide o dokument najvyššej právnej sily stojaci na vrchole hierarchie prameňov práva. Zmena názvu z „ústavy“ na „základný zákon“ má výlučne symbolický význam bez akýchkoľvek právnych dôsledkov. Ako som vyššie opísala, historická ústava pozostávala z radu fundamentálnych/základných zákonov a nepoznala jeden sumárny dokument – kartálnu ústavu. Nové pomenovanie je teda úctou voči stáročnej tradícii. Ilustruje to aj úmyselné opomenutie číslovania ústavy, nakoľko k názvu pripojili iba dátum prijatia, ale žiadne číslo dokumentu. Ústavodarca tým zrejme chcel vyzdvihnúť Základný zákon spomedzi ostatných zákonov.⁸

2.2. V štruktúre ústavy

Základný zákon Maďarska má netradičnú vonkajšiu formu. Začína sa preambulou, zvanou Národné krédo (*Nemzeti hitvallás*). Potom nasleduje časť zvaná Základné ustanovenia (*Alapvetés*) označovaná veľkými písmenami abecedy, ktorá obsahuje základné princípy, symboly a štátne ciele. Ďalšou štruktúrnou jednotkou je časť venovaná základným právam s titulom Sloboda a zodpovednosť (*Szabadság és felelősség*) delená na články očíslované rímskymi číslicami a napokon časť Štát (*Állam*) delená na články očíslované arabskými číslicami. Záverečné a rôzne ustanovenia (*Záró és vegyes rendelkezések*) sú uvedené v 26-tich bodoch označených arabskými číslicami s bodkou.⁹ Ústavu uzatvára krátka postambula a motto „*Bud' mier, sloboda a porozumenie.*“

To, že ústava je delená na niekoľko štruktúrnych jednotiek, rôzne očíslovaných a označených má byť akousi poklonou pred historickou ústavou. Ide o úmyselné symbolické dekonštruovanie dokumentu, pretože aj historická ústava pozostávala s mnohých rovnocenných právnych prameňov.¹⁰

⁸ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 178.

⁹ Pôvodnú verziu Základného zákona Maďarska uzatvárali Záverečné ustanovenia pozostávajúce zo štyroch bodov. Neskôr bola ústava novelizovaná a rozšírená o prechodné ustanovenia. Ostatná novela ústavy účinná od 1. apríla 2013 však prechodné ustanovenia definitívne zrušila a rozšírila Záverečné ustanovenia na 26 bodov a pridala prívlastok „rôzne“ ustanovenia.

¹⁰ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 176.

2.3. V preambule

Pojem historickej ústavy sa objavuje v preambule nasledovne: „*Ctíme si výdobytky našej historickej ústavy a Svätú Korunu, ktorá stelesňuje ústavnú štátnu kontinuitu Maďarska a jednotu národa. Neuznávame pozastavenie našej historickej ústavy z dôvodu cudzej okupácie. Popierame premlčanie neľudských zločinov, ktoré boli voči maďarskému národu a jeho občanom spáchané počas vlády národnosocialistických a komunistických diktatúr. Neuznávame komunistickú ústavu z roku 1949, lebo bola základom tyranskej vlády, preto vyhlasujeme jej neplatnosť. (...) Opätovné nastolenie štátneho sebaurčenia, o ktoré naša vlasť prišla devätnásteho marca 1944, datujeme od druhého mája 1990, teda od vzniku prvého slobodne zvoleného zastupiteľstva ľudu. Tento deň pokladáme za začiatok novej demokracie a ústavného poriadku.*“

Slová preambuly nastoľujú hneď niekoľko otázok. Čo sú to výdobytky historickej ústavy? Ústavodarca si bol zrejme vedomý, že presný obsah historickej ústavy nie je určiteľný, pretože pozostáva z radu fundamentálnych zákonov, obyčajového práva a právnych princípov. Taktiež si musel byť vedomý, že mnohé z prvkov historickej ústavy by boli nezlučiteľné so súčasnou modernou ústavnosťou. Z toho dôvodu sa uchýlil k zúženému termínu „výdobytky historickej ústavy“ namiesto celej historickej ústavy. Z historickej ústavy tak možno vziať do úvahy len to, čo tak či tak musíme zohľadňovať respektíve už zohľadňujeme kvôli textu ústavy a kvôli medzinárodným dokumentom o ľudských právach.¹¹ Docent ústavného práva András Jakab preto považuje odkaz na výdobytky historickej ústavy za tautológiu a pripisuje tomu len symbolický význam.¹²

Preambula vyhlasuje komunistickú ústavu z roku 1949 za neplatnú. Základný zákon Maďarska však v Záverečných a rôznych ustanoveniach zakladá svoj vznik práve na jednom z ustanovení spomínanej ústavy.¹³ Či to chápeme za vzájomne si odporujúce vyhlásenia, je vec pohľadu. Totižto aktuálna maďarská ústava sa síce odvoláva na zákon č. XX z roku 1949 ako na svoj legitimačný základ, ale nie na jeho stalinskú verziu,¹⁴ lež na stav po prevrate v roku 1989, t.j. na ústavu novelizo-

¹¹ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 184–185.

¹² Tamtiež, s. 185.

¹³ „*Tento Základný zákon prijíma Národné zhromaždenie na základe § 19, odseku (3), písmena a) a § 24, odseku (3) zákona č. XX z roku 1949.*“

¹⁴ RIXER, Á. (eds.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarországon Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012, s. 76.

vanú v zmysle hodnôt demokracie a ústavnosti. Tým pádom je však aktuálna ústava formálne a materiálne kontinuálna s rokom 1989¹⁵ a nie s ústavným poriadkom spred roku 1949 alebo 1944, ako by sa to na prvý pohľad mohlo zdať podľa slov Základného zákona. Rozpor odvolávania sa na ústavu, ktorá sa zároveň vyhlasuje za neplatnú možno eliminovať aj tým, ak to jednoducho považujeme za dogmatickú nepresnosť: zo Záverečných a rôznych ustanovení je totiž zrejmé, že sa ukončuje jej účinnosť a nie platnosť.¹⁶ Podopiera to aj fakt, že táto „chyba“ sa nachádza v preambule, pričom normatívna hodnota preambúl je vo všeobecnosti otázná. V zásade majú preambuly symbolický význam, slávnostný charakter, aj preto sa nachádzajú mimo hlavného textu. Niektorí autori im pripisujú deklaratórnu a informatívnu funkciu, vtedy je možno hovoriť o určitej, aj keď pomerne slabej normatívnej sile preambuly.¹⁷

Ústava neuznáva suspendovanie historickej ústavy z dôvodu okupácie cudzou mocou. Znamená to, že Maďarsko sa vracia k historickej ústave spred nacistickej okupácie v roku 1944? Sotva. Veď historickú ústavu nemožno konštituovať jednoduchým vyhlásením, nemožno len tak prijať takéto rozhodnutie v parlamente ani umelo vytvoriť obyčajové právo. Jakab tvrdí, že samotný Základný zákon by historickej ústave na mnohých miestach protirečil (napríklad republikánskou formou štátu).¹⁸ Tento argument pre mňa nie je dostatočne presvedčivý, veď sám autor tvrdí, že nie je jasné, čo vlastne historickú ústavu tvorí. Ako potom vie, ktoré konkrétne princípy historickej ústavy sú nekompatibilné s dnešným stavom? Veď pointa historickej ústavy je aj to, že sa časom mení. Samotná zmena by nemala byť prekážkou kontinuity historickej ústavy, no na druhej strane musí tam byť aj určitý totožný základ medzi minulým a budúcim stavom. Určiť tento základ, teda katalogizovať právne princípy a kardinálne zákony historickej ústavy by malo byť úlohou práve pre skeptikov historickej ústavy. Ja som však skeptická voči tomu, že katalogizovanie je vôbec možné vykonať. Kto rozhodne čo je viac determinujúce pre historickú ústavu – či monarchia alebo nepísanosť ústavy? Niektorí autori tvr-

¹⁵ CSINK, L. – FRÖHLICH, J., *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest: Gondolat, 2012, s. 128.

¹⁶ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 183.

¹⁷ CSINK, L. – FRÖHLICH, J., *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest: Gondolat, 2012, s. 118–119.

¹⁸ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 185.

dia, že historická ústava môže trvať aj nezávisle od Učenia o Svätej Korune.¹⁹ Učenie je určite užší pojem než historická ústava, ale osobne si myslím, že koruna a monarchia sú esenciálne pre jej trvanie a kontinuitu. Napokon aj skupina teoretikov, ktorí považujú za koniec historickej ústavy rok 1946, svoj názor odvodzujú práve od zmeny formy štátu z monarchie na republiku.

Faktom je, že kontinuita historickej ústavy v zmysle Učenia o Svätej Korune bola v minulosti niekoľkokrát prerušená (napríklad 1849–1867, 1918–1920), ale následne vždy napravená. Hypoteticky je teda možné, že pôsobenie Svätej Koruny ako právnickej osoby a historickej ústavy je len prerušené a je teoreticky možné jej kontinuitu napraviť. Určite však nie pustým deklarováním a hmlistými narážkami na historickú ústavu. Nová maďarská ústava určite nie je spôsobilým návratom k historickej ústave. Možno ju však chápať ako symbolický prejav úcty a spomienku na historickú ústavu.

Snaha o prepojenie minulého a nového právneho poriadku je citeľná aj v záverečných riadkoch preambuly, ktorá hovorí, že „*náš základný zákon je základom nášho právneho poriadku; je paktom medzi Maďarmi minulosti, súčasnosti a budúcnosti.*“ To, že maďarský ústavodarca nazval Základný zákon „*živým rámcom, ktorý vyjadruje vôľu národa a tú formu, v ktorej by sme chceli žiť*“, je sotva viac, než rétorická poznámka, pretože živou môžu byť v zásade len historické ústavy, ktoré sa neustále menia a prispôbujú spoločenským zmenám. Výnimkou by mohla byť azda Ústava Spojených štátov amerických často charakterizovaná ako *living constitution*, pretože kartálna ústava je v USA dotváraná a menená prostredníctvom súdnych rozhodnutí (*judicial review*).

2.4. V základných ustanoveniach

Podľa odseku (3) článku R) „*ustanovenia Základného zákona je potrebné interpretovať v súlade s ich cieľom, s Národným krédom v ňom obsiahnutom a s výdobytkami našej historickej ústavy.*“ Ustanovenie uvádza tri metódy výkladu Základného zákona, a to metódu teleologickú, interpretačnú metódu opierajúcu sa o preambulu a napokon jeden z druhov historického výkladu.²⁰

Už vyššie som sa zmienila o tom, že výraz „výdobytky“ historickej ústavy sa do textu dostal za účelom vylúčenia neidentifikovateľných alebo neaplikovateľ-

¹⁹ CSINK, L. – FRÖHLICH, J., *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest: Gondolat, 2012, s. 124.

²⁰ JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011, s. 198.

ných částí historickej ústavy v súčasnosti. Ktoré výdobytky sú však použiteľné pri interpretácii Základného zákona? Názory sa líšia. Pre niektorých je historická ústava skôr verejnoprávnou kultúrou než konkrétnym katalógom hodnôt a právnych prostriedkov. Argumentujú napríklad tým, že maďarský ústavný súd sa už pred účinnosťou Základného zákona odvolával na historickú ústavu. Vo veci preskúmania zákona č. I z roku 2000 o Svätej Korune totiž stanovil, že Svätá Koruna je ako symbol a zobrazenie súčasťou ústavy a jej verejnoprávna hodnota je významná (Rozhodnutie Ústavného súdu 26/2000 (VII.6)). Konkrétny prvok historickej ústavy tu podopiera argumentáciu súdu, ale sám o sebe ju nelegitímuje. Ústavný súd by pri výklade mohol teoreticky siahnuť až k prameňom z dávnej histórie, hoci aj k Zlatej bule alebo Pragmatickej sankcii. Ďalšia skupina teoretikov by preto navrhovala vytvoriť „katalóg výdobytkov“ v záujme právnej istoty a zabrániac tým vzniku vrtkavých právnych názorov.²¹ Najskeptickejši sú azda tí, ktorí v ustanovení vidia pustú tautológiu a neprikladajú mu právny význam (viď vyššie pozn. 12). Zaujímavá situácia nastane, ak sa raz v budúcnosti Ústavný súd vo svojom rozhodnutí skutočne odvolá bezprostredne na niektorý výdobytok historickej ústavy...²²

2.5. V postambule

„My, 25. apríla 2010 zvolení poslanci Národného zhromaždenia, s vedomím svojej zodpovednosti pred Bohom a človekom, využívajúc svoju ústavodarnú moc, podľa hore uvedeného ustanovujeme prvý jednotný Základný zákon Maďarska.“ Citovanú postambulu vidím ako nepriamu narážku na historickú ústavu. Jednak je zaujímavé, čo ústavodarca pokladá za „prvý jednotný Základný zákon“. Má na mysli prvú jednotnú ústavu Maďarska, nakoľko ústavu z roku 1949 vyhlásil za neplatnú a tým pádom Základný zákon má byť kontinuálny s predošlou historickou ústavou? Lenže ako sme už vyššie analyzovali, ústava z roku 1949 môže byť považovaná nanajvýš za neúčinnú, a ťažko ju možno jednoducho vymazať z histórie Maďarska ako neexistentnú. Alebo má na mysli, že ide o prvý Základný zákon a tým odlišuje základný zákon od pojmu ústava? Teoretici práva však nevidia žiaden rozdiel medzi uvedenými pojmami a je jasné, že Základný zákon Maďarska je

²¹ RIXER, Á. (eds.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012, s. 92–93.

²² Tamtiež, s. 99.

hierarchicky najvyššia právna norma, písaná (kartálna) ústava – podobne ako ňou bola od roku 1949 Ústava Maďarskej republiky.

Okrem toho „je ťažké si predstaviť, ako sa má interpretovať „jednotný“ dokument vo svetle „nejednotnej“ nepísanej historickej ústavy. Keď je raz jedna ústava „prvá“ ako ju potom možno chápať spolu s historickou ústavou...?“²³

Záver

Základný zákon Maďarska niekoľkokrát spomína maďarskú historickú ústavu respektíve jej výdobytky, najmä ako symbol, predmet úcty a interpretačnú pomôcku. Symbolický návrat k historickým prvkom je v Základnom zákone badaateľný aj na iných miestach: napríklad zmena názvu krajiny z „Maďarská republika“ na „Maďarsko“ či premenovanie „Najvyššieho súdu“ na „Kúriu“.

Zakomponovanie historickej ústavy do novej kartálnej ústavy vyvolalo mnoho otáznikov v Maďarsku i zahraničí. Pre niektorých je historická ústava súhrnom princípov a pravidiel a je kontinuálna so súčasnou ústavou aj napriek nejakým tým vnútorným rozporom a zmenám. Pre iných je vsadenie historickej ústavy do súčasného pozitívneho práva utópiou a určiť čo do historickej ústavy patrí považujú za ilúziu. Pragmatickí priaznivci historickej ústavy zase historickú ústavu skúmajú len z pohľadu konkrétnych právnych inštitútov, napríklad Svätej koruny alebo dvojkomorového parlamentu.²⁴ Ako vidíme, názory sú rôzne. Aj Benátska komisia označila pojem historická ústava za vágny a nejasný, nakoľko nemáme k dispozícii jednotnú definíciu „výdobytkov historickej ústavy“.²⁵

Základný zákon Maďarska sa tvoril a bol prijatý pomerne rýchlo. Zrejme to je hlavným dôvodom, že sa do neho vtiahol pomerne neurčitý a diskutabilný pojem historickej ústavy. To však neznamená, že tam nemá čo hľadať. Pri štúdiu témy som nadobudla pocit, že myšlienka historickej ústavy prepájaná so súčasnosťou je prijímaná (aj v Maďarsku) so značným skepticizmom. Nazbieralo sa množstvo argumentov prečo je to zlé, nemožné, nepriechné, utopické. Avšak ako ani právnik

²³ Za poznámku, ktorá padla na seminári Ústavného práva na Právnickej fakulte Eötvös Loránd Tudományegyetem dňa 20. februára 2013, vďačím profesorovi Istvánovi Kukořellimu.

²⁴ RIXER, Á. (eds.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2012, s. 60–61.

²⁵ Venice Commission, Opinion on the new constitution of Hungary, adopted by the Venice Commission between 17–18 June, 2011 CDL-AD (2011) 016, item 29, 34.

v praxi si nemůže dovoliť povedať klientovi, že niečo nie je možné vykonať a musí nájsť riešenie pre každý problém, tak aj v prípade tohto teoreticko-právneho problému si myslím, že ešte väčšou výzvou by bolo skúsiť naozaj vyjasniť pojem historická ústava a nájsť jeho miesto v súčasnom platnom práve.

Použitá literatúra a pramene

- Venice Commission, Opinion on the new constitution of Hungary, adopted by the Venice Commission between 17-18 June, 2011 CDL-AD (2011) 016.
- Základný zákon Maďarska (25. apríl 2011) – Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- Zákon č. I z roku 1946 o forme štátu Maďarska – 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról
- Zákon č. XX z roku 1949 Ústava Maďarskej republiky – 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya
- CSINK, L. – FRÖHLICH, J., *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest: Gondolat, 2012.
- ECKHART, F., *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása, 1946.
- HAJNIK, I., *Magyar alkotmány- és jogtörténelem*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1872.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* (zv. 26). Praha: J. Otto, 1907. Získané 18. decembra 2012 z databázy HathiTrust Digital Library.
- JAKAB, A., *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011.
- PRUSÁK, J., *Teória práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK v Bratislave, 1999.
- RIXER, Á., *A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmi*. In: *Jogelméleti Szemle, 2011, č. 3*.
- RIXER, Á. (eds.), *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012.
- SVOBODA, J. a kol., *Slovník slovenského práva*. Bratislava: Poradca podnikateľa, 2000.
- ŠMIHULA, D., *Teória štátu a práva*. Bratislava: EPOS, 2010.
- TIMON, Á., *Magyar alkotmány – és jogtörténet*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1910.

TÓTH, Z. J., *Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban.* Budapest: HUN-idea, 2007.

VARGA, A., *Alkotmányjogi és államszervezési alapismeretek.* Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2003.

ZÉTÉNYI, Zs., *A történeti alkotmány – Magyarország ősi alkotmánya,* Budapest: Magyarországért Kulturális Egyesület, 2010.

Summary

The Hungarian Historical Constitution: Past and Present Perspectives

The Hungarian historical or unwritten constitution as a type of constitution is an intricate object of study itself. Identifying its duration, continuity or discontinuity, revealing its exact content are only a few of the challenges suggested by this concept. Consequently it makes the situation even more exciting, when the historical constitution is linked up with present law, as we can see it in the Fundamental Law of Hungary. In the article I attempt to define the concept of historical constitution and to show where and how the Fundamental Law mentions the historical constitution. In addition I am wondering what theoretical and practical meaning could be ascribed to the historical constitution in the newly established Hungarian constitution.

FENOMÉN LENNÍHO RITUÁLU MEZI DĚJEPISNOU TRADICÍ A POSTMODERNÍ KRITIKOU: KAJÍCNÁ POUŤ KNÍŽETE BŘETISLAVA DO ŘEZNA ROKU 1041

*Jakub Razim**

Není tomu tak dávno, co se historikové ještě s důvěrou obraceli ke klasikům svého oboru, jmenovitě Heinrichu Mitteisovi, Marcu Blochovi či François Louis Ganshofovi, aby u nich hledali poučení o zákonitostech vývoje a uspořádání středověkých politických útvarů. Obhajovat koncept feudalismu se mohlo jevit jako zbytečné plýtvání silami, dokud vědeckému světonázoru dominoval syntetizující výklad dějin z pera Mitteise, Blocha a Ganshofa a dokud jeho autoritě podléhaly práce o česko-říšských vztazích, kladoucí římskoněmecké panovníky do nadřazené pozice lenních pánů a přemyslovská knížata do podřadné role vazalů. Od té doby prošla ovšem odborná diskuze dramatickou proměnou, která rozkolísala obecně sdílené jistoty. Základní stavební kameny „feudální společnosti“ padly za obětí postmoderní kritice, jejíž tón udávala empiricky orientovaná anglosaská medievisatika, než se k ní přidružila neméně vlivná medievisatika německá.¹ V zájmu objek-

* JUDr. PhDr. Jakub Razim, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ Vývoj historického výzkumu feudalismu na území říše nastiňují SPIEB, K.-H., *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*. Idstein, 2009, s. 17–22; HECHBERGER, W., Das Lehnswesen als Deutungsselement der Verfassungsgeschichte von der Aufklärung bis zur Gegenwart. In: DENDORFER, J. – DEUTINGER, R. (edd.), *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*. Ostfildern 2010, s. 41–56; PATZOLD, S., *Das Lehnswesen*. München 2012, s. 14 a násl. K aktuálnímu stavu diskuze LITTLE, L. K. – ROSENWEIN, B. H., Feudalism and its Alternatives. In: TÍŽ (edd.), *Debating the Middle Ages. Issues and Readings*. Oxford 1998, s. 107–113; DEUTINGER, R., Das hochmittelalterliche Lehnswesen: Ergebnisse und Perspektiven. In: DENDORFER, J. – DEUTINGER, R. (edd.), *Das Lehnswesen im Hochmittelalter*, s. 463–473; BAGGE, S., – GELTING, M. H. – LINDKVIST, T., Introduction.

tivního přístupu k pramenům nebude tedy na škodu připomenout, z jakých pozic a proč se brojí proti feudalismu.

Zdá se, že na vině je jednak nebezpečí přílišné simplifikace, jednak chaos, vyvolaný pokusy o definiční vymezení feudalismu. Jako první se v polovině 70. let nad nedostatky klasické nauky o lenním státu a právu pozastavila Elizabeth E. A. Brownová, přičemž svůj nesouhlas vyjádřila v přelomovém článku, uveřejněném pod provokativním názvem „Tyranie konstruktů“. Lenní řád prohlásila Brownová za novodobý konstrukt, jenž ve své ideálně-typické podobě nikdy neexistoval a nehodí se ani pro účely pedagogického procesu, ani pro potřeby dějepisného bádání. Je jen logické, pokud táž autorka dovedla své polemické úvahy k vypointované myšlence, že „tyran feudalismu musí být jednou pro vždy prohlášen za sesazeného a jeho vliv na studenty středověku musí skončit.“² V radikálním duchu se nese i významem srovnatelná monografie Susan Reynoldsové *Fiefs and Vassals*³, která vzbudila širokou odezvu po celé Evropě. Ačkoliv kniha nebyla přijata všude se stejným pochopením, panuje vesměs shoda, že její metoda, spočívající v reinterpretaci dobových textů a dekonstrukci „příručkového“ vědění, otevírá dveře nezařaditelným, inovativním přístupům ke studiu archaických pospolitostí. Odpor vyvolává naopak stanovisko, že by se historikova dílna měla jednou pro vždy zbavit feudalismu jakožto nepotřebného náčiní, neboť lenní právo je umělým výtvorem vrcholně- a pozdněstředověkých legistů, zatímco lenní systém, propojující osobní status vazalů s majetkoprávní dispozicí lénem, se zrodil až v novověku v hlavách univerzitních učenců.

Bílá místa ve velkoryse pojaté syntéze *Fiefs and Vassals*, která vědomě rezignuje na detailní rozbor pramenné dokumentace, vyplňují dnes stále početnější analytické sondy. Územní, věcné a časové omezení dává jejich pisatelům možnost testovat na vhodně zvoleném historickém materiálu teze navržené Reynoldsovou.

In: TÍŽ (ed.), *Feudalism. New Landscapes of Debate*. Turnhout 2011, s. 1–13. V podrobnostech ABELS, R., *The Historiography of a Construct: “Feudalism” and the Medieval Historian*. In: *History Compass*, roč. 7/2009, s. 1008–1031.

² BROWN, E. A. R., *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*. In: *American Historical Review*, roč. 79/1974, s. 1063–1088, citát na s. 1088.

³ REYNOLDS, S., *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford, 1994, zde zvl. s. 1–74. Reynoldsová později rozvinula a zpřesnila své názory v článcích TÁŽ, *Afterthoughts on “Fiefs and Vassals”*. In: *The Haskins Society journal. Studies in medieval history*, roč. 9/1997, s. 1–16 (k vazalitě); TÁŽ, *Fiefs and Vassals after Twelve Years*. In: BAGGE, S. – GELTING, M. H. – LINDKVIST, T. (edd.), *Feudalism*, s. 15–26 (k využití onomasiologie v historické vědě). Autorčiny příspěvky na téma vazalů a lénů byly spolu s dalšími pracemi vydány souborně pod titulem REYNOLDS, S., *The Middle Ages Without Feudalism. Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West*. Farnham 2012.

Otrást letitými akademickými dogmaty o feudalismu se daří méně v dějinách středověku vrcholného a pozdního, více na poli středověku raného, který je chudý na fakta, leč bohatý na spekulace. Aniž by bylo nutné rozepisovat se o každém díle zvlášť, lze u zahraničních historiků vyzorovat celkovou tendenci buď k úplnému popření, nebo alespoň k marginalizaci role lenního práva v hierarchické struktuře otonské a sálské říše.⁴ Principiální nedůvěra k výkladovým schémátům, pevně zakořeněným v historiografické tradici 19. a 20. věku, se nevyhnutelně promítá do práce s prameny, které jsou čteny nově a nepředpojatě. Stojí proto za námahu, podrobit analýze svědectví o památném setkání mezi přemyslovským knížetem Břetislavem I. a římským králem Jindřichem III. v Řezně roku 1041,⁵ jež na dlouho ovlivnilo další směřování česko-říšské spolupráce. Jestliže je totiž lenní paradigma zpochybněno, uvolňuje se tím místo pro alternativní pojmání řezenských událostí, o nichž referuje letopisec altašský.⁶

⁴ Srv. KASTEN, B., *Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion?* In: POHL, W. – WIESER, V. (edd.), *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*. Wien 2009, s. 331–356; DEUTINGER, R., *Königsherrschaft im Ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit*. Ostfildern 2006, s. 75 a násl.; GOETZ, H.-W., *Staatlichkeit, Herrschaftsordnung und Lehnswesen im Ostfränkischen Reich als Forschungsproblem*. In: *Il Feudalesimo nell'Alto Medioevo I*. Spoleto 2000, s. 85–143.

⁵ NOVOTNÝ, V., *České dějiny I-2. Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha 1913, s. 51 a násl.; KRZEMIENSKA, B., *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041)*. Praha 1979, s. 56 a násl.; TÁŽ, *Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století*. Praha 1999, s. 316 a násl.; ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí 1034–1198*. Praha 1997, s. 62–63; BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N., *Velké dějiny země Koruny české I. Do roku 1197*. Praha – Litomyšl 1999, s. 398–400. V rámci česko-říšských vztahů KÖSTER, A., *Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern von Otto dem Grossen bis Ottokar II.* Breslau 1912, s. 12–13; WEGENER, W., *Böhmen/Mähren und das Reich im Hochmittelalter: Untersuchungen zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens und Mährens im Deutschen Reich des Mittelalters 919–1253*. Köln 1959, s. 67–68; H. HOFFMANN. *Böhmen und das Deutsche Reich im hohen Mittelalter*. In: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, roč 18/1969, s. 1–62, zde s. 32. Z českých historiků zpracoval téma nejdůkladněji FIALA, Z., *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století (Podle kritiky pramenů)*. In: *Sborník historický*, roč. 6/1959, s. 23–95. Ku podivu ale Fiala citovanou pasáž přešel jen stručnou, argumentačně slabou poznámkou (pozn. 58 na s. 63). Bilanci problematiky podává ŽEMLIČKA, J., *Dux „Boemorum“ und rex Boemie im mitteleuropäischen Wettstreit (nicht nur aus tschechischer Sicht gesehen)*. In: HLAVÁČEK, I. – PATSCHOVSKÝ, A. (edd.), *Böhmen und seine Nachbarn in der Premyslidenzeit*. Ostfildern 2011, s. 91–136, zde s. 100 a násl.

⁶ Jediný paralelní záznam z pera tzv. Annalisty Saxa je jednak pozdní, jednak nepřináší kromě zmínky o prostřednické roli míšeňského markrabě Ekkeharda žádnou zásadní informaci. NASS, K. (ed.), *Die Reichschronik des Annalista Saxo. Monumenta Germaniae His-*

Ve skriptoriu dolnobavorského kláštera Niederalteichu byly po léta vedeny tzv. větší altašské anály (*Annales Altahenses maiores*), jejichž mladší část, pokrývající období 1033–1073, vznikla kolem roku 1075. Pro badatele je cenná tím, že poskytuje spolehlivý přehled o zahraničních souvislostech vlády Břetislava I.⁷ Z letopiscova vyprávění se dozvídáme mimo jiné podrobnosti o česko-říšské válce z let 1039 až 1041 stejně jako o Břetislavově kapitulaci, vynucené nejen vojenskými úspěchy sálského krále Jindřicha III. a jeho spojenců, ale především zradou zemských předáků v čele s pražským biskupem Šebířem. V linii příběhu, načrtnuté pro náš účel pouze v hrubých obrysech, následuje popis Břetislavovy kající pouti do Řezna, ke které se Přemyslovec zavázal v předběžné mírové dohodě, sjednané v září roku 1041 před Prahou. Místo nebylo zvoleno náhodně. Bavorská metropole tvořila důležitou mocenskou oporu sálské dynastie na východě říše a v průběhu 11. století poskytla vícekrát půdu pro jednání s českými knížaty.⁸ Nedobrovolná návštěva Řezna vyvrcholila roku 1041 slavnostním ceremoniálem, během nějž dal Břetislav průchod lítosti nad spáchanými skutky, usmířil se s římským králem a přijal od něj přemyslovské knížectví. Historická obec celkem bez větších rozpaků přijímá, že český kníže podstoupil při té příležitosti lenní rituál a stal se Jindřicho-

torica Scriptores 37. Hannover 2006, s. 385: „*Rex vero et marchio (sc. Jindřich III. a míšeňský markrabě Ekkehard II. – pozn. JR) inde moventes castra ex utraque parte fluminis Uulte longe lateque vastaverunt Boemiam, donec in festivitate sancti Michahelis in superiori parte Prage Deo donante victores honorifice convenerunt, ibique data pace et accepta reversi sunt Imbriopolim. Dux namque Boemicus quantocius se fidei marchionis a Ekkihardi committens humillima satisfactione venit ad regem offerens censum Boemice terre cum maxima honorificentia regalium donorum. Deinde pro fidelitate ac servitute facto iuramento datisque obsidibus reversus est in patriam.*“ K pramenné situaci LÜBKE, CH. (ed.), *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)* 4. *Regesen 1013–1057*. Berlin 1987, č. 657, s. 212–214.

⁷ Naposledy o nich pojednal DUNPHY, G., *Annales Altahenses (Annals of Niederalteich)*. In: TÝŽ (ed.), *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle 1*, Leiden-Boston 2010, s. 53–54. Zevrubněji EHRENFUECHTER, E., *Die Annalen von Niederaltaich. Eine Quellenuntersuchung*, Göttingen 1870. S korekturami MANITIUS, M., *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters 2. Von der Mitte des zehnten Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat*. München 1923. s. 394–398; WATTENBACH, W. – HOLTZMAN, R., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Deutsche Kaiserzeit I-3*. Tübingen 1948, s. 545–548. Bohemikální zprávy vyexcerpoval MIKUŠEK, E., Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech dějepisců 10. a 11. století. In: *Sborník historický*, roč. 26/1979, s. 5–59, zde s. 30–34. K dějinám kláštera a jeho úzkým vazbám na české země srv. STADTMÜLLER, G. – PFISTER, B., *Geschichte der Abtei Niederaltaich 741–1971*. Ottobeuren 1971. s. 94 a násl.

⁸ KOLMER, L., Regensburg in der Salierzeit. In: WEINFURTER, S. et al. (edd.), *Die Salier und das Reich 3*. Sigmaringen 1991, s. 191–216, zde s. 198.

vým vazalem. Abychom dokázali, že věc není ani zdaleka tak jednoduchá, jak by mohla na první pohled vypadat, rozebereme si dikci literární památky slovo od slova.⁹ Zní následovně:

„*Promisit (sc. kníže Břetislav I. – pozn. JR) quidem sub iuramento se Radisbonam venturum et omnis subiectionis humilitate caesari (sc. král Jindřich III. – pozn. JR) subditurum et octo milia semisses pondere regio pensurum et omnes captivos de Bolania redditurum et quicquid caesari vel cuiquam purpuratorum vi vel fraude subtraxisset, totum in integrum restitutum. ... Dehinc duarum hebdomadarum spacio peracto, venit dux (sc. kníže Břetislav I. – pozn. JR) die conducto cum plerisque suis principibus et regiis, ut dignum erat, muneribus, et caesare (sc. král Jindřich III. – pozn. JR) sedente in palatio cum caetu seniorum, procidit ille ante consessum illorum discalciatus, ut poscebat honor regius, iam plus humiliatus, quam antea supra se fuerit exaltatus. Primates ergo nostri, eius miseriae compassi, suum illi praebuere auxilium, regi decenter dant consilium, ut supplicem clementer susciperet et priorem dominatum illi redderet. Quem ubi recepit, iusiurandum regi fecit, ut tam fidelis illi maneret, quam miles seniori esse deberet, omnibus amicis eius fore se amicum inimicis inimicum, et nihil plus Bolaniae vel ullius regalis provinciae sibimet submittere, nisi duas regiones, quas ibi meruit suscipere. Ita Deo gratias clades est reparata, quae priore anno in nostratibus fuerat perpetrata, et rebus bene compositis, unde venerunt, omnes domum redierunt.*“

Úvodní pasáž nečiní výraznějších obtíží. Proměnlivá Jindřichova královská a císařská titulatura je snadno vysvětlitelná genezí textu, neboť příhoda byla zaznamenána s větším časovým odstupem po římské korunovaci Jindřicha III. v roce 1046, avšak za použití starší předlohy, odrážející situaci před získáním císařské hodnosti. Z letopiscova podání dále plyne, že se Břetislav zapřísáhl (*sub iuramento promisit*), dojet osobně do Řezna a vydat se s pokorou svému někdejšímu protivníkovi na milost (*omnis subiectionis humilitate caesari subditurum*). Kromě toho se uvolil zaplatit 8000 *semiss* královské váhy = 500 liber stříbra, což lze chápat jako náhradu za ušlý roční tribut.¹⁰ Slíbil rovněž propustit rukojmí ukořistěná na válečné výpravě do Polska roku 1039 a navrátit vše, co bylo Jindřichovi, případně někte-

⁹ GIESEBRECHT, W. – OEFELE, E. L. B. (edd.), *Annales Altahenses maiores. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* 4. Hannover 1891, s. 27–28 (dále jen Ann. Altah.).

¹⁰ Viz KRZEMIENSKÁ, B., *Boj knížete Břetislava I.*, s. 57 a v pozn. BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N., *Velké dějiny země Koruny české I.*, s. 714, pozn. 104 interpretují *semissy* jako zlehčené denáry po říšské mincovní reformě v 11. století.

rému z jeho knížat (*purpuratorum*¹¹) odňato, ať už silou, nebo lstí. Je nepochybné, že Břetislav pospíchal svůj závazek splnit, poněvadž do Bavorska přicestoval v krátké lhůtě dvou týdnů. Vyvstává nicméně otázka, co se dělo potom?

Protože benediktin kláštera v Niederalteichu dal ve svém historickém líčení vyniknout bohatému výrazovému repertoáru prosebných gest, lze v první fázi děje ještě poměrně spolehlivě rozpoznat tzv. *deditio*¹². Pod tímto označením se ukrývá svěbytná, ritualizovaná metoda mimosoudního vyrovnání, aplikovaná ve středověkých konfliktních společenstvích tehdy, pokud byl na svých právech dotčen panovník a spolu s ním privilegované osoby, jež upřednostňovaly mírové prostředky před vojenskou konfrontací. *Deditio* spočívalo v obřadné rezignaci rebelujícího velmože, který veřejným pokáním dával najevo, že se vzdává svého tvrzeného práva a podrobuje se vůli vítěze, monarchy. Scénář rituálního představení vznikl na podkladě předchozí domluvy mezi spornými stranami, často za prostřednictví vysoce postavených osob¹³, které se vahou své prestiže zaručovaly za řádné zacházení se slabším partnerem, braným na milost. Výsledek jednání poskytoval více-méně stereotypní obraz: před zraky obecenstva, strážícího symbolicky obnovovaný pozemský řád, se poražený sok s bosýma nohama a v rouše kajčnicka vrhal k nohám vítěze.

¹¹ O *purpurati* letopisů altašských WAITZ, G., *Deutsche Verfassungsgeschichte 5. Die deutsche Reichsverfassung von der Mitte des neunten bis zur Mitte des zwölften Jahrhunderts*. Berlin 1893, s. 475 a v pozn.

¹² Rituálu *deditio* v politické praxi středověké římské říše se věnuje dlouhodobě ALTHOFF, G., *Das Privileg der deditio. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft*. In: TÝŽ, *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt 1997. s. 99–125; TÝŽ. Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff der mittelalterlichen Herrschaftsordnung. In: *Ibid.*, s. 199–228, zvl. s. 211 a násl.; TÝŽ, *Demonstration und Inszenierung*. In: *Ibid.*, s. 229–257, zvl. s. 236 a násl.; TÝŽ, *Fußfälle: Realität und Fiktionalität einer rituellen Kommunikationsform*. In: BERTELSMEIER-KIELST, CH. et al. (edd.), *Eine Epoche im Umbruch. Volkssprachliche Literalität 1200–1300*. Tübingen 2003. s. 111–122; TÝŽ. *Die Macht der Rituale*. s. 68 a násl. Vedle Althoffa se tématem soustavněji zabývá kupř. SCHREINER, K., *Gerechtigkeit und Frieden haben sich geküßt*" (Ps. 84,11) Friedensstiftung durch symbolisches Handeln. In: FRIED, J. (ed.), *Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter*. Sigmaringen 1996. s. 37–86. zde s. 65 a násl.; TÝŽ. 'Nudis pedibus'. Barfüßigkeit als religiöses und politisches Ritual. In: ALTHOFF, G. (ed.), *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2001, s. 53–123. zvl. s. 74 a násl., s. 99 a násl., s. 111 a násl.

¹³ O tom obsáhle KAMP, H., *Friedensstifter und Vermittler im Mittelalter*. Darmstadt 2001. Stručněji TÝŽ, *Vermittler in den Konflikten des Hohen Mittelalters*. In: *La giustizia nell'alto medioevo, secoli IX-XI*. Spoleto 1997. s. 675–714.

Nakolik můžeme důvěřovat altašskému mnichovi, přihodilo se něco podobného též Břetislavovi. Přemyslovec zavítal ve stanovený den na říšský sjezd do Řezna, jsa obklopen početným zástupem zemských předáků a vybaven královskými dary. Před Jindřicha, který rokoval právě ve své falci s vybraným osazenstvem, předstoupil český kníže bosky (*discalciatus*) se žádostí o odpuštění (*supplicem*). O rituální výbavě se nic víc nedozvídáme, avšak můžeme snad předpokládat, že Břetislav přednesl svou supliku vkleče, čteme-li správně poznámku, že se před vznešeným shromážděním „ponížil více, než se předtím povýšil“ (*iam plus humiliatus, quam antea supra se fuerit exaltatus*). Pramen tu mezi řádky odkazuje na biblický motiv *humiliatio – exaltatio* (Lk 14, 11; Fp 2,6)¹⁴ a na příkaz milosrdenství (*misericordia*), kterých se Jindřich III. jakožto náměstek Kristův na zemi přidržoval ve své vladařské praxi, nesené snahou po direktivním prosazování celoříšského míru (*auctor pacis*)¹⁵. K umírněnému postoji vedla Sálce nejen christo-centrická idea panství, ale i pragmatický kalkul. Bylo-li kapitulací povstalců dosaženo obnovení klidového stavu, pak ráznější postih hrozil veškeré mírové úsilí zhatit, jelikož mohl snadno rozdmýchat novou vlnu nevole v řadách elity, která se svými potrestanými členy solidarizovala.

Protivníci, jež ukončili ozbrojené nepřítelství, vyznali v pokoře své chyby a vydali se vrchnosti na milost (*humiliatio*), byli zpravidla dříve či později pozdvihováni k někdejší slávě a odměňováni přízní milosrdného monarchy (*exaltatio*).

¹⁴ BORNSCHEUER, L., *Miserae Regnum. Untersuchungen zum Krisen- und Todesgedanken in den herrschaftstheologischen Vorstellungen der ottonisch-salischen Zeit*. Berlin 1968. s. 76 a násl., 197 a násl.; CORBET, P., *Les saints Ottoniens. Sainteté dynastique, sainteté royale et sainteté féminine autour de l'an mil*. Sigmaringen 1986. s. 100 a násl., 165 a násl.; ALTHOFF, G., *Humiliatio – exaltatio. Theorie und Praxis eines herrscherlichen Handlungsmusters*. In: MÜLLER-LUCKNER, E. – MÜLLER, J.-D. (edd.), *Text und Kontext. Fallstudien und theoretische Begründungen einer kulturwissenschaftlich angeleiteten Mediävistik*. München 2007. s. 39–52.

¹⁵ Pro ideové pojetí vlády u Jindřicha III. viz WEINFURTER, S., *Herrschaft und Reich der Salier. Grundlinien einer Umbruchzeit*. Sigmaringen 1991, s. 75 a násl.; TÝŽ, *Ordnungskonfigurationen im Konflikt. Das Beispiel Heinrichs III.* In: PETERSOHN, J. (ed.), *Mediaevalia Augiensia. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*. Stuttgart 2001, s. 79–100, zde zvl. s. 83 a násl., 92 a násl. Ve vývojové perspektivě TÝŽ, *Idee und Funktion des „Sakralkönigtums“ bei den ottonischen und salischen Herrschern (10. und 11. Jahrhundert)*. In: R. GUNDLACH, R. – WEBER, H. (edd.), *Legitimation und Funktion des Herrschers. Vom ägyptischen Pharao zum neuzeitlichen Diktator*. Stuttgart 1992. s. 99–127, zde zvl. s. 117 a násl. Ze starších prací SCHNITH, K., *Recht und Friede. Zum Königsgedanken im Umkreis Heinrichs III.* In: *Historisches Jahrbuch*, roč 81/1961, s. 22–57, zde zvl. s. 37 a násl.; SCHMIDT, P. G., *Heinrich III. Das Bild des Herrschers in der Literatur seiner Zeit*. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, roč 39/1983, s. 582–590, passim.

Není tedy divu, že se pokořenému českému Přemyslovcovi dostalo zacházení, odpovídajícího jak vyššímu ideovému plánu, tak zažitým pravidlům politické hry. Přední mužové sálského dvora, u nichž intervenoval Břetislavův švagr Ota ze Schweinfurtu¹⁶ a spolu s ním možná míšeňský markrabí Ekkehard II.,¹⁷ byli pro sebnými gesty a slovy pohnuti do té míry, že poradili římskému králi, aby kajícíka přijal shovívavě (*supplicem clementer susciperet*) a vrátil mu panství nad českými zeměmi (*priorem dominatum illi redderet*). Jindřich III. stanovisku knížat přisvědčil, čímž posunul řezenské setkání do nové fáze. Jejím středobodem byl inaugurační akt, jakýsi říšský pandán k domácímu nastolovacímu rituálu, konanému odněpaměti na Pražském Hradě¹⁸. Břetislav souhlasil s převzetím vlády z rukou triumfujícího Sálce (*Quem ubi recepit*) a nikterak se nevzpouzel, složit přísahu

¹⁶ Letopisy Hradištsko-Opatovické. In: EMLER, J. (ed.) *Fontes rerum Bohemicarum. Praemeny českých dějin II-2*. Praha 1875, s. 386–400, zde s. 389: „Anno 1041 Henricus imperator hostiliter invadit Boemiam, et igne vastat eamsui ulcisciens iniuriam, et usque ad Sybenu montem perveniens, ibi castra metatus est, et dux Bracizlaus redit in eius gratiam per coniugem suam (sc. Jitka ze Schweinfurtu – pozn. JR).“ K Otovi a jeho rodu SEIBERT, H., Adlige Herrschaft und Königliche Gefolgschaft. Die Grafen von Schweinfurt im ottonischen Reich. In: *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*, roč. 65/2002, s. 839–882, zde zvl. 879–880. Obširněji DÖBERL, M., *Die Markgrafschaft und die Markgrafen auf dem bayerischen Nordgau*. München 1894, s. 22–24. K příbuzenským vazbám mezi Přemyslenci a hrabaty ze Schweinfurtu HILSCH, P., Familiensinn und Politik bei den Premysliden. Jaromir-Gebehard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs. In: MORDEK, H. (ed.) *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag*. Tübingen 1991, s. 215–231, zde s. 224–225.

¹⁷ NASS, K. (ed.), *Die Reichschronik des Annalista Saxo*, s. 385. K osobě Ekkehardově RUPP, G., *Die Ekkehardiner, Markgrafen von Meißen und ihre Beziehungen zum Reich und zu den Piasten*. Frankfurt a. M., 1996, s. 141 a násl. a zvl. pak s. 146–147; POSSE, O., *Die Markgrafen von Meißen und das Haus Wettin bis zu Konrad dem Großen*. Leipzig 1881, passim, zvl. pak s. 104 a násl. Ve zkratce SCHÖLKOPF, R., *Die Sächsischen Grafen 919–1024*. Göttingen 1957, s. 71–72.

¹⁸ Obecně LINNEMANN, D., Rituale der Einsetzung. "Äußere Form", Funktionen und Bedeutung. In: STOLLBERG-RILINGER, B. et al. (edd.), *Spektakel der Macht. Rituale im Alten Europa 800–1800*. Darmstadt 2008, s. 68–73. Pro středověk NELSON, J. L., Inauguration Rituals. In: TÁŽ, *Politics and ritual in early medieval Europe*. London 1986, s. 283–307; KELLER, H., Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der "Staatssymbolik" im Hochmittelalter. In: *Frühmittelalterliche Studien*, roč. 27/1993, s. 51–86, zde zvl. na s. 66–74 o lenní investituře. K českému nastolovacímu obřadu souhrnně včetně bibliografie ŽEMLIČKA, J., *Přemyslenci. Jak žili, vládli, umírali*. Praha 2005, s. 74 a násl.; TÝŽ, Pražský kámen a koruna kráľů v legitimizační symbolice přemyslovské epochy. In: DOLEŽALOVÁ, E. – MEDUNA, P. – BAGGE, S. et al. (edd.), *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*. Praha 2011, s. 169–180.

věrnosti (*iusiurandum*¹⁹... *fidelis illi maneret*). Podržel si dokonce část slezských území, která získal vojenskými výboji na úkor Polska a v rozporu se zájmy říše.²⁰ Náš zpravodaj mohl tedy uzavřít celou záležitost spokojeným konstatováním, že škody, které utrpěly v předchozích letech říše a královský majestát, byly řádně odčiněny²¹ (*rebus bene compositis*), a že účastníci dvorského sjezdu se v poklidu vrátili do svých domovů.

Po seznámení s pramennou základnou přicházíme nyní konečně k jádru sporu, zda z říšské perspektivy došlo k transferu moci symbolickým předáním léna a zda je oprávněné tvrdit, že Břetislavova inaugurace měla charakter lenního rituálu. Terminologicky orientované tázání přináší výsledky, nabádající spíše k opatrnosti. Nelze totiž prokázat, že by slovní zásoba altašských letopisů obsahovala výrazy, u nichž bychom mohli jednoznačně identifikovat „technický“ význam, odvozený z domnělého či skutečného lenního systému. Práva propůjčená Břetislavovi v Řezně roku 1041 nejsou označena jako „*beneficium*“²², kterýžto pojem se v letopise nachází vícekrát, někdy ve smyslu dobrodiní,²³ většinou jako specifický majetko-

¹⁹ *Iusiurandum* užívá letopisec pro různé typy přísahy, maje na mysli buď promisorní přísahu (Ann. Altah. ad a. 1043, s. 32; Ann. Altah. ad a. 1041, s. 27), nebo asertorní přísahu očištnou (Ann. Altah. ad a. 1068, s. 74). V záznamu k roku 1041 se domníval rozpoznat autentickou dikci vazalského slibu věrnosti GANSHOF, F. L., *Les relations féodo-vassaliques aux temps post-carolingiens*. In: ERMINI, G. (ed.), *I problemi comuni dell'Europa post-carolingia*. Spoleto 1955, s. 67–114. zde s. 78. Dnes jsou naopak medievisté v jazykových otázkách zdrženlivější – viz dále.

²⁰ Přehled názorů na rozsah územních zisků KRZEMIENSKÁ, B., *Boj knížete Břetislava I.*, s. 67–70; BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N., *Velké dějiny země Koruny české I.*, s. 714, pozn. 106.

²¹ Říšská historiografie traktovala předchozí vojenské neúspěchy ve válce proti Čechům jako urážku Jindřicha III. na cti, která si žádá satisfakci. Ann. Altah. ad a. 1041, s. 24: „*Diebus rogationum principum conventum in Saligenstat evocavit (sc. římský král Jindřich III. – pozn. JR), consilium habiturus, qualiter dedecus suum esset correcturus.*“ Srv. ALTHOFF, G., *Compositio. Wiederherstellung verletzter Ehre im Rahmen gütlicher Konfliktbeendigung*. In: SCHREINER, K. – SCHWERHOFF, G. (edd.), *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien 1995, 63–76.

²² Srv. KASTEN, B., *Beneficium zwischen Landleihe und Lehen - eine alte Frage, neu gestellt*. In: BAUER, D. R. et al. (ed), *Mönchtum – Kirche – Herrschaft 750–1000. Josef Semmler zum 65. Geburtstag*. Sigmaringen 1998, s. 243–260, zde zvl. s. 257 a násl.; TÁŽ, *Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion*, s. 335–345. V obecnosti FOURACRE, P. J., *The use of the term beneficium in Frankish sources: a society based on favours*. In: DAVIES, W. – FOURACRE, P. J. (edd.), *The languages of gift in the early middle ages*. Cambridge 2010, s. 62–88.

²³ Ann. Altah. ad a. 1041, s. 25.

právní režim, buď lenní, anebo prekariární.²⁴ Čechy a Morava jsou naopak zahrnuty pod vágní charakteristiku „*dominatus*“, která mohla ve středověku implikovat vládu či vlastnictví na jakékoliv hierarchické úrovni od Boha přes panovníka až po nejposlednějšího šlechtice.²⁵ V nideraltašské písemné tradici je *dominatus* kladen naroveň svrchované moci, příslušející králům (Jindřich I.,²⁶ uherský král Aba,²⁷ Jindřich III.²⁸), potažmo knížatům (Břetislav I.),²⁹ ovšem s nevysloveným dovětkem, že superiorita hlavy římské říše není konkurující mocí králů a knížat nijak dotčena. Povaha přemyslovské domény, jež by měla ztělesňovat věcnou stránku lenního svazku, zůstává ale i přes tento postřeh z juristického hlediska nezřetelná.

V rovině osobně-právní není benediktin kláštera v Niederalteichu o mnoho sdělnější. Operuje pravda výrazy typu *miles – senior – fides*, z nichž první dva byly v minulosti kvapem ztotožňovány s vazalem a lenním pánem, zatímco ve *fides/fidelitas* byl stejně ochotně shledáván morální, resp. právní závazek k oboustranné věrnosti. Dnes se ale korelace mezi jazykem lenního práva a historickou realitou nejeví tak harmonicky. Obecně se soudí, že spíše funkcionální pojmenování *miles* bylo sociálně i právně ambivalentní. Neomezovalo se na vazaly, nazývané původně *vassi*, nýbrž zahrnovalo bojovníky různého postavení, kteří se přísahou zavázali k vojenské službě.³⁰ Obraz altašských analů se s tímto poznatkem beze zbytku shoduje – *militēs* byly osoby zmiňované jedním dechem s válečnými událostmi a jejich posláním byl boj.³¹ Nejinak si stojí označení *senior*, stratifikující

²⁴ Ann. Altah. ad a. 1044, s. 38; Ann. Altah. ad a. 1051, a. 47; Ann. Altah. ad a. 1065, s. 71; Ann. Altah. ad a. 1069, s. 76; Ann. Altah. ad a. 1071, s. 81; Ann. Altah. ad a. 1071, s. 82; Ann. Altah. ad a. 1071, s. 83.

²⁵ NIERMEYER, J. F., *Mediae latinitatis lexicon minus 1*. Leiden 1976, s. 349; DU CANGE, CH. et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis 3*. Niort 1884, sl. 165a-165b. Srv. komentář REYNOLDS, S., *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*. Oxford 1990, s. 219–224.

²⁶ Ann. Altah. ad a. 1007, s. 16.

²⁷ Ann. Altah. ad a. 1042, s. 29.

²⁸ Ann. Altah. ad a. 1049, s. 45.

²⁹ Ann. Altah. ad a. 1041, s. 27.

³⁰ JOHRENDT, J., „Militēs“ und „Militia“ im 11. Jahrhundert in Deutschland. In: BORST, A. (ed.), *Das Rittertum im Mittelalter*. Darmstadt 1976, s. 419–436; FLORI, J., *L'idéologie du glaive: préhistoire de la chevalerie*. Genève 1983, s. 24 a násl., 112 a násl. Rozvětvenou diskuzi o pojmu *miles* sumarizuje HECHBERGER, W., *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*. München 2004, s. 100 a násl.

³¹ Ann. Altah. ad a. 982, s. 14; Ann. Altah. ad a. 994, s. 15; Ann. Altah. ad a. 1045, s. 40; Ann. Altah. ad a. 1046, s. 42; Ann. Altah. ad a. 1047, s. 44; Ann. Altah. ad a. 1060, s. 57; Ann. Altah. ad a. 1069, s. 76.

různé kolektivy podle libovolných v úvahu přicházejících kritérií (věk, pohlaví, politická moc, status).³² Můžeme se proto dočíst, že seniorem byl Ota II., zatímco juniorem byl pro lepší srozumitelnost nazýván jeho stejnojmenný syn.³³ Jindřich III. byl Břetislavovi I. seniorem už před řezenským aktem 1041, neboť disponoval vyšší královskou autoritou.³⁴ Mezi *seniores* náležela svým politickým vlivem říšská knížata³⁵ a vůči svému nekanonicky dosazenému nástupci jím byl rovněž milánský arcibiskup Guido da Velate.³⁶ Do třetice *fides/fidelitas*³⁷ platila za dynamický, mravní, subjektivně vnímaný závazek loajality, ležící kdesi na pomyslné škále mezi pasivní akceptací cizí nadřazenosti a poskytováním aktivní součinnosti. Pokud byl někdo tímto atributem nadán, spojovalo ho s panovníkem pouto osobní důvěry, díky němuž byl *fidelis regis* jednak pověřován důležitými „státními“ úkoly, jednak náležitě odměňován, ať už lénem, alodem, nebo jinými hodnotami. Asi nepřekvapí, že ani v posléze uvedeném případě nelze *fideles* letopisu altašského pokládat *a priori* za vazaly, pakliže se prezentují jako blíže neurčení stoupenci vrchnosti pozemské (klientela)³⁸ či nebeské (věřící).³⁹ Nemáme sice ponětí, co konkrétně bylo důvodem porušení věrnostního závazku, pro který byl popraven roku 979 hrabě Gero z Alsleбену.⁴⁰ Zato víme dobře, proč byl jako nečestný (*infi-*

³² DEUTINGER, R., *Königsherrschaft im Ostfränkischen Reich*, s. 80–81.

³³ Ann. Altah. ad a. 967, s. 10.

³⁴ Ann. Altah. ad a. 1041, s. 25.

³⁵ Ann. Altah. ad a. 1041, s. 27.

³⁶ Ann. Altah. ad a. 1071, s. 82.

³⁷ DEUTINGER, R., *Königsherrschaft im Ostfränkischen Reich*, s. 94–107; ALTHOFF, G., *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt 1990, s. 134 a násl. Ze starších prací srv. alespoň F. GRAUS, *Herrschaft und Treue. Betrachtungen zur Lehre von der germanischen Kontinuität*. Historica 12 (1966). s. 5–44; TÝŽ. *Über die sogenannte germanische Treue*. In: TÝŽ. *Ausgewählte Aufsätze (1959–1989)*. Stuttgart 2002. s. 133–179. zde s. 155 a násl.; KROESCHELL, K., *Die Treue in der deutschen Rechtsgeschichte*. In: TÝŽ, *Studien zum frühen und mittelalterlichen Recht*. Berlin, 1995, s. 157–181; TÝŽ, *Führer, Gefolgschaft und Treue*. In: Tamtéž, s. 183–207. Ke spojení léna a přísahy, vytvářející fundamentální předpoklad komunikace na bázi vzájemné důvěry, WEINFURTER, S., *Lehnswesen, Treueid und Vertrauen. Grundlagen der neuen Ordnung im hohen Mittelalter*. In: DENDORFER, J. – DEUTINGER, R. (edd.), *Das Lehnswesen im Hochmittelalter*, s. 443–462.

³⁸ Ann. Altah. ad a. 1041, s. 25; Ann. Altah. ad a. 1065, s. 70; Ann. Altah. ad a. 1068, s. 75.

³⁹ Ann. Altah. ad a. 1068, s. 75.

⁴⁰ Ann. Altah. ad a. 979, s. 14. Zprávy o události snesli BÖHMER, J. F. – MIKOLETZKY, H. L. (edd.), *Regesta Imperii II. Sächsisches Haus 919–1024. 2: Die Regesten des Kaiserreiches unter Otto II. 955 (973) – 983*. Graz 1950, č. 787b. s. 347. K hraběti Gerovi stručně SCHÖLKOPF, R., *Die Sächsischen Grafen*, 52–53; ALTHOFF, G., *Adels- und*

delis) stigmatizován magdeburský arcibiskup Hatto I. Ne porušení vazalského slihu, ale záliba v pletichaření a despekt k nepsaným zásadám veřejného života zapříčinily, že Hatto pozbyl důvěryhodnosti v očích současníků i následovníků.⁴¹

K obsahu řezenské přísahy zbývá už jen dodat, že obrat „*amicus amicis, inimicus inimicis*“, který doprovázel apel na Břetislavovu věrnost, žádné lenní konotace nemá, naopak v něm lze spatřovat kvalitativně odlišnou instituci tzv. „přátelství“ (*amicitiae*). Jednalo se o nástroj vladařské praxe, mobilizující ke společné akci tím, že morálně zavazoval partnery, aby se navzájem uznávali, zachovávali mírové styky, pomáhali jeden druhému a zdrželi se podpory nepřátel.⁴² „Přátelství“, manifestující navenek vztah rovnosti, otopovalo při rituálních inscenacích hrany *deditia* či přísahy věrnosti, jež stavěly na odív statusovou nerovnost zúčastněných.⁴³ V důsledku kombinace rituálních praktik společenské koordinace a sub-

Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen. München 1984, s. 410–411.

⁴¹ Ann. Altah. ad a. 891, s. 7. K Hattově komplikované osobnosti STAAB, F., *Das Erzstift Mainz im 10. und 11. Jahrhundert: Grundlegung einer Geschichte der Mainzer Erzbischöfe. Von Hatto I. (891–913) bis Ruthard (1089–1109)*. Bingen 2008, s. 21 a násl. O jeho pověsti s rozdílným hodnocením ALTHOFF, G., Verformungen durch mündliche Tradition. Geschichten über Erzbischof Hatto von Mainz. In: KELLER, H. et al. (ed.), *Iconologia sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag*. Berlin-New York 1994, s. 438–450; FRIED, J., '... vor fünfzig oder mehr Jahren'. Das Gedächtnis der Zeugen in Prozeßurkunden und in familiären Memorialtexten. In: CHRISTEL, M. (ed.), *Pragmatische Dimensionen mittelalterlicher Schriftkultur. Akten des Internationalen Kolloquiums 26.–29. Mai 1999*. München 2002, s. 23–61, zde s. 43 a násl.

⁴² Fundovaný přehled podává ALTHOFF, G., *Verwandte, Freunde und Getreue*, s. 88 a násl. Pro raný středověk dále srv. FRITZE, W. H., Die fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, roč. 71/1954, s. 74–125; WIELERS, M., *Zwischenstaatliche Beziehungsformen im frühen Mittelalter: Pax, Foedus, Amicitia, Fraternitas*. München 1959, s. 81 a násl.; EPP, V., *Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*. Stuttgart 1999, s. 32 a násl., 176 a násl.; TÁŽ, Rituale frühmittelalterlicher „amicicia“. In: ALTHOFF, G. (ed.), *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2001, s. 11–24. V delším časovém záběru SCHNEIDER, R., Politische Freundschaft. In: COTTERI, L. (ed.), *Der Begriff Freundschaft in der Geschichte der Europäischen Kultur*. Meran 1995, s. 372–387.

⁴³ Blíže o tom VAN EICKELS, K., *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter*. Stuttgart 2002, s. 287 a násl., s. 399–403; TÝŽ, Vom freundschaftlichen Konsens zum lehenrechtlichen Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung im Wandel an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter. In:

ordinace vznikl mezi římským panovníkem a českým knížetem poměr pro obě strany přijatelný, zvaný přiléhavě „rovnost v podřízenosti“ (Klaus van Eickels).

Až doposud jsme posuzovali každou indicii, hovořící *prima facie* ve prospěch existence lenního systému. Viděli jsme však, jak je těžké ba nemožné dopátrat se metodou sémantické analýzy právně relevantního obsahu. Čtenář by mohl nabyt dojmu, že spolu s Levi Roachem⁴⁴ spějeme nezadržitelně k takovému modelu souvztáhnosti mezi Čechami a říší, který je analogický vnitro-říšské politické konstelaci a který si vystačí s rituály holdu či podřízenosti (*deditiones*), aniž by byl nucen kalkulovat s nějakou hypotetickou formou feudální závislosti. Opak je pravdou. Sonda do altašského dějepisného díla, izolující prvky v řetězci jednotlivých po sobě jdoucích rituálních úkonů, totiž naznačuje, že se inaugurační rituály Přemyslovců vymykaly, a to organickým prolnutím komponentů osobně- („*personale Komponente*“) a věcněprávních („*dingliche Komponente*“). K těm prvním bychom mohli zařadit přísahou založenou povinnost, účastnit se dvorských sjezdů⁴⁵ a ozbrojených výprav,⁴⁶ k těm druhým říšskou investituru v obecném smyslu ustanovení do úřadu. Obřadné delegování panovnické moci na Břetislava, jeho předchůdce Oldřicha⁴⁷ i jeho nástupce Spytihněva,⁴⁸ nemělo u běžných holdovacích⁴⁹

Kintzinger, M. – Berg, D. – Monnet, P. (edd.), *Auswärtige Politik und internationale Beziehungen im Mittelalter (13.–16. Jahrhundert)*. Bochum 2002, s. 87–112; TÝŽ, Gleichrangigkeit in der Unterordnung. Lehensabhängigkeit und die Sprache der Freundschaft in den englisch-französischen Beziehungen des 12. Jahrhunderts. In: VOLLRATH, H. (ed.), *Der Weg in eine weitere Welt*. Berlin 2008, s. 13–34, zde zvl. s. 29 a násl.

⁴⁴ ROACH, L., Submission and Homage. Feudo-Vassalic Bonds and the Settlement of Disputes in Ottonian Germany. In: *History. The Journal of the Historical Association*, roč. 97/2012, s. 355–379, zde s. 376–377.

⁴⁵ Ann. Altah. ad a. 1043, s. 32 (Goslar); Ann. Altah. ad a. 1046, 41 (Merseburg, Míšeň); Ann. Altah. ad a. 1054, s. 50 (Quedlinburg).

⁴⁶ Ann. Altah. ad a. 1042, s. 31–32; Ann. Altah. ad a. 1044, s. 35 (v obou případech výprava do Uher).

⁴⁷ Ann. Altah. ad a. 1034, s. 19: „*Rogatu domini Guntharii heremitaie et provincialium comitum Udalricus exilio eiectus ad Radesponam venit, ubi Chonradus imperator placitum suum habuit, recipiensque ducatum suum ...*“

⁴⁸ Ann. Altah. ad a. 1055, s. 51: „*Zpitigneum etiam, maiorem filium Boemici ducis, in locum substituit patris.*“

⁴⁹ Definici a přehled vývoje holdování podává KOLMER, L., *Promissorische Eide im Mittelalter*. Kallmünz 1989, s. 89 a násl. Pro období franské a otonské nově BECHER, M., Die „*subiectio principum*“. Zum Charakter der Huldigung im Franken- und Ostfrankenreich bis zum Beginn des 11. Jahrhunderts. In: AIRLIE, S. – POHL, W. – REIMITZ, H. (edd.), *Staat im frühen Mittelalter*. Wien 2006, s. 163–178. K holdům doprovázejícím nástup sálských panovníků na trůn SCHEIBELREITER, G., Der Regierungsantritt des römisch-deutschen

a podrobovacích rituálů⁵⁰ období. Bez investitury se obešlo nejen skládání slibu věrnosti pretendentovi, nastupujícímu na říšský trůn, ale také *deditio*, při němž byl protivník bud omilostněn, anebo získával majetková práva nazpět až po uplynutí trestu. Dokud tedy nepřispějí „dekonstruktivisté“ mezi současnými historiky výkladem, který by vyhovoval českým specifikům, nic nebrání diskuzi nad tezí, že pro česko-říšskou interakci na nejvyšší úrovni jsou kontury lenního zřízení a rituálů nejen dovoditelné, ale že navíc nabízejí vědecky koherentní vysvětlení pro postavení Čech v právních strukturách říše.⁵¹

Pro ilustraci provedeme malé srovnání, během něž odhlédneme od veškeré další dokumentace, mapující genezi vztahů mezi Břetislavem I a Jindřichem III. od nepřátelství po roce 1039 ke spojenectví po roce 1041. Vyjdeme tím vstříc metodickým námitkám postmodernistů, kteří kombinaci pramenů různé autorské provenience odmítají s poukazem na vytváření „virtuální“ reality.⁵² Máme-li k dispozici nesporné informace o Břetislavovu *deditio*, můžeme provést synopsi dvou typově shodných životních situací, do nichž altašský benediktin zasadil tentýž rituál, a pozorovat, jakou úlohu v něm hrály právní instituty směřované pro teoretickou konstrukci lenního poměru. Kauzu Břetislava I. už známe, víme tedy, že po jeho podrobení následovalo předání českého knížectví (*dominatus*) a složení přísahy věrnosti. Za připomenutí stojí naopak příběh flanderských hrabat, otce Balduina V.

Königs (1056–1138). In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, roč. 81/1973, s. 1–62; SCHMIDT, R., *Königsumritt und Huldigung in ottonisch-salischen Zeit*. Sigmaringen 1981, s. 97–233, zde s. 196 a násl., 200 a násl. (o Jindřichovi III.).

⁵⁰ K rituálnímu řešení konfliktů za panování sálské dynastie REUTER, T., *Peace-breaking, feud, rebellion, resistance, violence and peace in the politics of the Salian era*. In: TÝŽ, *Medieval politics and modern mentalities*. Cambridge 2006, s. 355–387, zde zvl. s. 372 a násl.; ALTHOFF, G., *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert*. In: TÝŽ, *Spielregeln der Politik im Mittelalter*. s. 21–56, zde zvl. s. 38 a násl.; TÝŽ, *Konfliktverhalten im 10. und 11. Jahrhundert*. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, roč. 41/1990, s. 745–751, passim.

⁵¹ Metodickým vzorem pro skloubení klasické lenní nauky s moderním rituálním bádáním může být ALTHOFF, G., – STOLLBERG-RILINGER, B., *Rituale der Macht in Mittelalter und Früher Neuzeit*. In: MICHAELS, A. (ed.), *Die neue Kraft der Rituale*. Heidelberg 2008, s. 141–178, zde s. 145 a násl.

⁵² BUC, P., *Warum weniger die Handelnden selbst als eher die Chronisten das politische Ritual erzeugten – und warum es niemanden auf die wahre Geschichte ankam: nach 754*. In: JUSSEN, B. (ed.), *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*. München 2005, s. 27–37.

a syna Balduina VI.,⁵³ který vrhá světlo na fungování mechanismů, uplatňovaných při řešení sporů ve vysokých kruzích říšské nobility.⁵⁴

Letopiscově pozornosti neušlo, že roku 1056 doprovázel papež Viktor II. tehdy už římského císaře Jindřicha III. na cestě do Cách, aby ho tam slavnostně pozdvihl na římský trůn. Následně se oba přesunuli do Kolína nad Rýnem, který se stal dějištěm konání říšského sjezdu. Jak se dozvídáme z nezávislého zdroje,⁵⁵ papež během sněmovních jednání zprostředkoval usmíření s flanderským hrabětem Balduinem (VI.), jenž „dříve vytrvale rebeloval proti svému otci“ (*qui diu patri suo rebellaverat*). Poté, co mladší z Balduinů projevil ochotu, podrobit se císařskému majestátu, byl vzat na milost (*in deditionem suscepit*) a složil Jindřichovi přísahu věrnosti (*sibi post haec firmum et fidelem fore iurare facit*). Nezáleží teď na tom,

⁵³ Ann. Altah. ad a. 1056, s. 53: „*Rex vero Henricus per dominum papam (sc. papež Viktor II. – pozn. JR) ad Aquasgrani deducitur et in sede regali collocatur. Post haec Coloniam venit, ubi Baldwinum comitem (sc. flanderský hrabě Balduin VI. – pozn. JR), qui diu patri suo rebellaverat, in deditionem suscepit et sibi post haec firmum et fidelem fore iurare facit.*“ Prameny shromáždili, avšak odlišně posoudili BÖHMER, J. F. – STRUVE, T., (ed.), *Regesta Imperii III. Salisches Haus 1024–1125. Tl. 2. 1056–1125. 3. Abt. Die Regesten des Kaiserreichs unter Heinrich IV. 1056 (1050)–1106. 1. Lief.: 1056 (1050)–1065*. Köln-Weimar 1984, č. 83, s. 28–29. K Balduinovu *deditio* blíže BOSHOFF, E., Lothringen, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter*, roč. 42/1978, s. 63–127, zde s. 80 a násl., 101 a násl., 116–118; TÝŽ, Das Reich in der Krise. Überlegungen zum Regierungsausgang Heinrichs III. In: *Historische Zeitschrift*, roč. 228/1979, s. 265–287, zde s. 268 a násl.; TÝŽ, *Die Salier*, Stuttgart-Berlin-Köln 2000, s. 141 a násl.

⁵⁴ Ann. Altah. ad a. 1037, s. 21 (aquilejský patriarcha Poppo); Ann. Altah. ad a. 1056, s. 52–53 (korutanský vévoda Kuno); Ann. Altah. ad a. 1071, s. 81–82 (bavorský vévoda Ota z Northeimu). O konfliktním vladařském stylu Jindřicha III. s odkazy na starší literaturu ZIEMANN, D., Heinrich III. – Krise oder Höhepunkt des salischen Königtums? In: STRUVE, T. (ed.), *Die Salier, das Reich und der Niederrhein*. Köln 2008, s. 13–46, zde s. 25 a násl. Odboj Oty z Northeimu se poněkud odlišoval tím, že se jeho vůdce podrobil Jindřichovi IV. teprve po vynesení odsuzujícího soudního rozsudku – srv. BECHER, M., Die Auseinandersetzung Heinrichs IV. mit den Sachsen: Freiheitskampf oder Adelsrevolte? In: JARNUT, J. – WEMNOFF, M. (edd.) *Vom Umbruch zur Erneuerung?: Das 11. und beginnende 12. Jahrhundert; Positionen der Forschung; Historischer Begleitband zur Ausstellung „Canossa 1077, Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Aufgang der Romanik“*. München 2006, s. 357–378, passim.

⁵⁵ BETHMANN, L. C. (ed.), Sigeberti Gemblacensis chronica cum continuationibus. In: PERTZ, G. H. (ed.), *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum 6. Chronica et annales aevi Salici*. Hannover 1844, s. 405–438, zde s. 360: „*Coloniae generali conventu habito, Balduinus et Godefridus (sc. lotrinský vévoda Godefrid III. Bradatý – pozn. JR) mediante Victore papa ad gratiam regis et pacem reducuntur, et omnes bellorum motus sedantur.*“

že původci zprávy unikly hlubší souvislosti kolínského *deditia*, které mělo flanderským hrabatům zjednat Jindřichovu podporu proti vévodům z Lotrinska, nacházejícím se zrovna v nemilosti sálského dvora. Větší váhu má fakt, že u rituálů pokory, zachycených na stránkách análů altašských, není po symbolickém aktu předání léna nikde ani památka. Svědectví o oblénění Balduina-otce říšskými Flandrami a jeho syna Henegavskem jsou mnohem mladšího data, zatímco soudobé prameny přecházejí událost mlčením. Můžeme se tudíž právem domnívat, že kolínskému sjezdu z roku 1056 chyběla oproti řezenskému sjezdu z roku 1041 podstatná složka – investitura. Srovnáme-li oba rituální řetězce (*Ritualketten*), vystoupí nerosovnalosti mezi *deditiem* Balduinovým a Břetislavovým do popředí:

<i>Deditio</i> Břetislava I. roku 1041	<i>Deditio</i> Balduina VI. roku 1056
<u>1. rituál podrobení</u>	<u>1. rituál podrobení</u>
1.1 (mediace)	1.1 (mediace)
1.2 porada s velmoži	1.2 královská milost
1.3 královská milost	1.3 přísaha věrnosti
<u>2. inaugurační rituál</u>	
2.1 investitura	
2.2 přísaha věrnosti	

Je očividné, že bavorskou anabázi, kterou musel Břetislav podstoupit po prohrané válce s Jindřichem III., není možno sevřít jen a pouze do myšlenkových kategorií rituálů podrobení a skládání holdu. Obě tyto formy symbolické komunikace, které favorizuje postmoderní medievistika, hájící odkaz Susan Reynoldsové, si vystačí s fenoménem přísahy, vyvozovaným z antických tradic a vysvětlovaným nezávisle na transferu lenního majetku.⁵⁶ Připusťme, že heslo ve slovníku středověké latiny nemusí být nijak bezpečným vodítkem pro právně-historický rozbor konkrétního letopisu nebo kroniky. Co si ale počít s říšskými investiturami českých

⁵⁶ Tak HYAMS, P. R., *Homage and Feudalism. A Judicious Separation*. In: FRYDE, N. M. – MONNET, P. – OEXLE, O. G. (edd.) *Die Gegenwart des Feudalismus = Présence du féodalisme et présent de la féodalité = the presence of feudalism*. Göttingen 2002, s. 13–50.

knížat, které máme popsány způsobem nepřipouštějícím pochybnosti? Dokud nebude nalezeno lepší východisko, zdá se vhodné podržet pro vztahy Čech a říše „feudální“ interpretaci, přinejmenším jde-li o hodnocení schůzky, která se odehrála na půdě Řezna roku 1041 a která přinesla knížeti Břetislavovi I. na straně jedné pokoření, na straně druhé lenní držbu přemyslovských zemí.

Summary

The Feudo-vassalic Ritual between Historiographical Tradition and Post-modern Criticism: Duke Břetislav's I. Journey of Penance to Regensburg in 1041

This article aims to reconsider the historical evidence on the court assembly in Regensburg in 1041, which is one of the most significant events in the medieval history of German-Bohemian relations. In contrast to many postmodern interpreters, who reject the entire concept of feudalism, it is suggested to treat the Regensburg reunion of Bohemian duke Břetislav I. and German king Henry III. as a ritual of submission and reconciliation (so-called *deditio*), followed by feudo-vassalic rituals of enfeoffment and homage. Arguments for such an assumption are provided by the analysis of the Annals of Niederalteich.

„STREITHÄUSER“ ANEB MALÉ POOHLÉDNUTÍ ZA PATROVÝM VLASTNICTVÍM

Magda Schusterová*

„Tres erant fratres et domum communem habebant. Tria solaria habentem: venerunt ad eius divisionem, et cuilibet fratrum assignatum est unum solarium, postea fratres qui habebant solaria superiora, volebant ire per solarium inferius alio fratre invito: quaeritur an possint...“¹

Definice patrového vlastnictví

Patrové vlastnictví vyvinuvší se cestou obyčejů nelze sjednotit do jednotného pojmu či jednotné definice. Pod patrové vlastnictví byly zařazovány různé konstelace – tedy vlastníku mohlo náležet jedno patro, jednotlivá místnost v patře, či dokonce její pouhá část.² Kupříkladu pro Vídeň 16. století je typické právě i dělení

* Mgr. Magda Schusterová, LL.M., Katedra občanského práva, evropského mezinárodního práva soukromého, mezinárodního práva soukromého a srovnávací právovědy, European Legal Studies Institute, Universität Osnabrück.

¹ CAEPOLLA, B., *Tractatus de servitutibus tam urbanorum quam rusticorum praediorum*, Lausanne: Bousquet, 1737, s. 113. Přístupné v digitální knihovně Bavorské státní knihovny na internetové stránce: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10520233_00001.html. Padovský profesor práva – Bartholomeus Caepolla (1420–1475) zde udává příklad tří bratrů, jimž patřil jeden dům o třech patrech a kteří si tento dům mezi sebou náležitě rozdělili. Vystala otázka, zda bratři z vyšších pater mají právo procházet přes patro první k východu do ulice. Caepolla existenci takového práva popřel (odkaz na D 8.3.23.3.9) a přirovnal rozdělení domu k jeho prodeji (odkaz na C 3.38.1.) do něhož není automaticky začleněna služebnost průchodu, pokud si ji smluvní strany samy nevymíní (odkaz na D. 18.1.66).

² THUN, N., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Stockwerkseigentums. Ein Beitrag zur deutschen Privatrechtsgeschichte*, Hamburg: Lit, 1997, s. 2. Kuntze uvádí jako příklad z německých oblastí následující konstelace: jednomu vlastníku náležela stodola a dva prasečí chlívký, druhému dílna. Nebo jeden byl vlastníkem prostředního patra a zadní části domu,

samotných pater, neboť většina domů jich měla pouhá dvě. Takřka absurdní případ pochází z druhé poloviny 19. století z Haliče, kde došlo k rozdělení jedné místnosti na 48 dílu a to pomocí kříd a šňůr.³ Takováto aranžmá bydlení prý nebyla v tomto období ani v již zmíněné Vídni výjimkou. Současníci vyprávějí o pantomimicky naznačovaném zaklepání do vzduchu, pokud jedna partaj chtěla nohou překročit onu bílou křídou namalovanou hranici a vstoupit k partaji druhé.⁴

Pod patrovým vlastnictvím se v některých částech Německa mnohdy také rozuměla tzv. sklepní práva (Kellerrechte).⁵ Ovšem i dnes není patrovým vlastnictvím chápáno pouze vlastnictví jednoho patra. Kupříkladu ve Švýcarsku užívají tento pojem namísto bytového vlastnictví a jeho předmětem může být jak „pouhý“ byt tak i celé patro.⁶ Naproti tomu Portugalsko opustilo výraz patrového vlastnictví a přiklonilo se k tzv. vlastnictví horizontálnímu.⁷

zatímco jinému patřilo první a třetí patro. KUNTZE, J. H., *Die Kojengenossenschaft und das Geschoßbeigenthum*, Leipzig: Hinrich, 1888, S. 46. Exitují i studie, které se snaží o zjištění průměrné plochy patrového vlastnictví. Pro tirolské statky je uváděno 6m² jako nejmenší rozměr a 676m² jako největší, pro město se udává průměrná plocha okolo 250m². Podrobnosti u KOHL, G., *Stockwerkeigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 282.

³ KASERER, J., *Das Gesetz vom 30. März 1879 betreffend die Theilung von Gebäuden nach materiellen Antheilen mit Materialien, Österreichische Gesetze mit Materialien XXXII*, Wien: Alfred Hölder, 1879, s. 11.

⁴ KASERER, J., *Das Gesetz vom 30. März 1879 betreffend die Theilung von Gebäuden nach materiellen Antheilen mit Materialien, Österreichische Gesetze mit Materialien XXXII*, Wien: Alfred Hölder, 1879, s. 25.

⁵ Zatímco v Bádensku lze toto právo podřadit jak pod patrové vlastnictví tak pod pozemkovou služebnost, pro Wittenbersko byla sklepní práva chápána jako patrové vlastnictví a v Normiberku jako pozemková služebnost. J. STAUDINGER VON, J., *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche Art. 1,2, 50–218 EGBGB*, Berlin: Sellier – de Gruyter, 2013, S. 867.

⁶ Patrové vlastnictví je zde konstruováno jako spoluvlastnický podíl na pozemku, který rovněž zakládá spoluvlastníku zvláštní právo, užívat výlučně určité části budovy. WERMELINGER, A. et alii, *Kommentar zum schweizerischen Zivilrecht. Das Stockwerkeigentum: Art. 712a-712t ZGB*, Zürich: Schulthess Verlag, 2010, s. 6.

⁷ Dr. Carlos Nóbrega mě upozornil na skutečnost, že starý Código Civil ve svém článku č. 2335 ještě výraz patrové vlastnictví užíval, nicméně byl nahrazen pojmem vlastnictví horizontálního, které bylo shledáno jako výhodnější. Tuto debatu lze nalézt v prováděcím předpisu (vládní nařízení se silou zákona) č. 40333. Dnes platný Código Civil hovoří tedy ve svém článku č. 1414 o horizontálním vlastnictví jako o nezávislých částech budovy, které jsou ohraničené a oddělené od ostatních a mají vlastní východ ke společné části budovy

Historický vývoj patrového vlastnictví a důvody jeho vzniku

Z období vlády Immeruma, tedy dva tisíce let před naším letopočtem, se dochovala kupní smlouva, jejímž předmětem byla v přízemí pivnice nacházející se místnost a ji ohraničující zdi.⁸ Posuneme-li se geograficky a na časové ose dále, zjistíme, že pro antický Řím byla existence patrového vlastnictví jednoznačně prokázána pro poklasické období.⁹ Pro jemu předcházející klasickou periodu je zástávána názor, že se patrové vlastnictví nevyskytovalo, neboť nebylo v souladu s principem *superficies solo cedit*. V literatuře lze najít pojednání o subsumci patrového vlastnictví pod ustanovení Digest 43.17.3.7., které ale bylo s největší pravěpodobností přepracováno právě v období poklasickém.¹⁰ Z 5. století po Kristu pochází syrsko-římská právní kniha, jež patrové vlastnictví výslovně zmiňuje a udává dokonce pravidla, jak postupovat, pokud se patrový vlastník o své patro nestará a nechává jej chátrat.¹¹ O jedno století mladší jsou záznamy z řeckých papyrusů o pronájmu jednotlivých pater.¹² Ve středověké Evropě přesněji na území Německa¹³ a zemí rakouských je výskyt tohoto právního institutu doložen pro 12. století,

nebo na ulici. MÜLLER – BROMLEY, S., *Portugiesisches Zivilrecht*, sv. 1, sešit 2, Věcná práva, Baden-Baden: Nomos, 2013, s. 60.

⁸ WENGER, L., Zum Wohn- und Wirtschaftsrecht in den Papyri. In: Bernhöft, F. (ed.), *Aus römischen und bürgerlichem Recht. Ernst Immanuel Bekker zum 16. August 1907 überreicht*. Reprint Weimar 1907, Aalen: Scientia Verlag, 1970, s. 75–85, zde s. 78. K dalšímu výskytu v Palestíně, Egyptě, či východním středomoří více u: BÄRMANN, J., *Wohnungseigentumsgesetz: Gesetz über das Wohnungseigentum und das Dauerwohnrecht: Kommentar*, München: Beck, 1958, s. 4.

⁹ PUTZER, P. Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: Lentze, H., Putzer, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 584.

¹⁰ MEINCKE, J., P., Superficies solo cedit. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, roč. 88/ 1971, s. 165. Podrobnější argumentace u RAINER, M., Superficies und Stockwerkseigentum im klassischen römischen Recht. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, roč. 106/ 1989, s. 327–357.

¹¹ Odkaz na arménský text a jeho obsah u PINELES, S., Die communio pro diviso. In: *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, roč. 29/1902, s. 689–744, zde s. 709.

¹² Recenze knihy Friedrich Preisigke od WENGER, L., Griechische Papyrus der kaiserlichen Universität- und Landesbibliothek zu Straßburg in Elsaß, č. 1, díl 1., listiny 1-23, Straßburg 1906. In: *Göttingische gelehrte Anzeigen*, roč. 169/1907, č. 1, s. 313-321, zde s. 318.

¹³ PUTZER, P. Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: LENTZE, H., PUTZER, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 585.

ovšem k nejčastějšímu zakládání patrového vlastnictví dochází až v rozmezí mezi stoletím 17. a 18.¹⁴ Patrové vlastnictví se nevyhnulo ani severským zemím (Švédsko) a jeho stopy lze nalézt i v právu muslimském a židovském.¹⁵ V 19. století se patrové vlastnictví vyskytovalo v řadě zemí Německa – v Bádensku, Hesensku, hanzovním městě Lübeck či ve Vitenbersku,¹⁶ stejně jako ve všech zemích Rakouska-Uherska.¹⁷

Jak ale vlastně docházelo k zakládání patrového vlastnictví? Zásadně se dělily již domy stojící, k tomu aby se lidé sdružovali za účelem stavby a jejího následného „rozpatrování“ docházelo velmi zřídka.¹⁸ Zajímavé je, že se v okolí Mnichova během 18. století vyskytovali spekulanti- až se chce člověku říci takoví novověcí developeři, kteří záměrně budovali levné ale kvalitativně špatné stavby a nástavby za účelem jejich následného rozprodání.¹⁹

K dělení domů tedy docházelo nejčastěji v rámci dědického řízení a dále v situaci, kdy jeden majitel domu jeho části prostě jen prodal nebo daroval.²⁰ Některá

¹⁴ KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtsstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 277.

¹⁵ NOVAK, F., Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 91.

¹⁶ FREYER, H., Das Stockwerkseigentum. In: *Deutsche Rechts-Zeitschrift*, roč. 3/1948, s. 83–86, zde s. 83.

¹⁷ KASERER, J., *Das Gesetz vom 30. März 1879 betreffend die Theilung von Gebäuden nach materiellen Antheilen mit Materialien, Österreichische Gesetze mit Materialien XXXII*, Wien: Alfred Hölder, 1879, s. 21.

¹⁸ THÜMMEL, H., W., Abschied vom Stockwerkseigentum (?). Ein Rückblick auf eine aussterbende Eigentumsform und das Baden-Württembergische Ausführungsgesetz zum BGB von 1974. In: *Juristenzeitung*, roč. 35/1980, s. 125–134, zde s. 126.

¹⁹ KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtsstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 264.

²⁰ PUTZER, P., Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: Lentze, H., Putzer, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 588.

města jako třeba Vídeň vyžadovala, aby při dělení domu asistovala vrchnost²¹ nebo městská rada.²²

Je těžké stanovit přesnou příčinu proč k vývoji patrového vlastnictví došlo. Literatura uvádí rozličné faktory, které k jeho vzniku mohly přispět. Pro Německo, kde se patrové vlastnictví vyskytovalo v daleko větší míře na jihu než na severu, je zastáván názor, že přírodní podmínky, přesněji řečeno hornatá krajina hrály důležitou roli.²³ Představme si dům postavený do svahu, jehož poloha umožňuje jednotlivým patrovým vlastníkům vybudování vlastního vchodu. Pokud opustíme kopcovitý ráz krajiny a obrátíme se směrem ke středověkým městům zjistíme, že ta budovaná uvnitř hradeb mnohdy dostatek místa nabídnout nemohla.²⁴ Tento problém se týkal v největší míře židovského obyvatelstva, kterému byly vyčleněny pouze určité čtvrti, za jejichž hranice se nesmělo rozpínat.²⁵ Argument nedostatku stavebního místa pro nové domy v městech obehnaných hradbami ovšem neplatí absolutně, je totiž doloženo pro město Salzburg, kde se patrové vlastnictví hojně vyskytovalo, že během 17. a 18. století zelo až 5 % domů prázdnotou.²⁶

Co ale rozhodně rozvoji patrového vlastnictví napomohlo, byl stavební vývoj směrem ke kamenným či zděným domům, jež poskytovaly větší místnosti a umožňovaly větší počet ohnišť.²⁷

Výzkumy naznačují, že jako jeden z nejdůležitějších faktorů vzniku tohoto právního institutu figurovala špatná ekonomická situace. Pro spolkovou zemi Bádensko- Württembersko je doloženo, že patrové vlastnictví bylo vždy čteněji za-

²¹ Asistence vrchnosti možná souvisela s tzv. *laudemium*, tedy platbou která musela být uhrazena lennímu pánu při změně majitele selských lén. Více k pojmu *laudemium*: BECKER, H. J. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, sv. 2, Berlin: Schmidt, 1978, sloupce 1643–1647.

²² Další podrobnosti k procesu dělení domů před městskou radou u: NOVAK, F., *Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters*, In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 100.

²³ KUNTZE, J., E., *Die Kojengenossenschaft und das Geschoßeigentum*, Leipzig: Hinrich, 1888, s. 44.

²⁴ NOVAK, F., *Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters*. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 97–98.

²⁵ Více u: SVOBODA, E., *O reálním dělení domů v obvodu bývalého Pražského ghetta*, Praha: Fr. Borový, 1909.

²⁶ KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 268.

²⁷ PUTZER, P., *Zur Geschichte des Stockwerkseigentums*. In: Lentze, H., Putzer, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 587.

kládáno po událostech jakými byla třicetiletá válka či války napoleónské.²⁸ Není těžké si představit, že při nedostatku peněz a nemožnosti vyplacení druhého, si každý z dědiců velmi rád ponechal to svoje patro či tu svoji místnost.²⁹

Dalším pozitivním faktorem, který mohl směřovat subjekty k zakládání patrového vlastnictví mimo jasného uspořádání vlastnických poměrů mohl být fakt, že sociální status takového vlastníka patra byl postaven naroveň vlastníka domu.³⁰ Očividně byli někteří patroví vlastníci na svůj majetek hrdí, a to tak, že na vesnicích v Duryňsku si svá patra natírali barvou odlišnou od ostatních.³¹ Důležité bylo rovněž to, že patrový vlastník mohl se svým majetkem volně disponovat, tedy mohl jej dále prodat, darovat, zřídít na něm výměnek, zastavit jej či pronajmout.³²

Patrové vlastnictví v právní vědě

Jak již bylo předesláno, rozvíjelo se patrové vlastnictví na základě obyčejového práva a zůstalo z pochopitelných důvodů nedotčeno právem učeným.³³ K jeho vědeckému zpracování dochází až ve století 19., kdy se dostává do zájmu právních teoretiků.³⁴

²⁸ BOGENSCHÜTZ, O., Das Stockwerkseigentum, ein aussterbendes Recht in Hohenzollern. In: *Hohenzollerische Heimat*, roč. 51/ 2001, str. 53–55, zde s. 53.

²⁹ Ovšem nedostatek financí nemusel být vždy nutně důvodem založení patrového vlastnictví. Rozdělení jednoho paláce salcburským arcibiskupem Guidobaldem v druhé polovině 17. století bylo čistě účelové. KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 265.

³⁰ KUNTZE, J., E., *Die Kojengenossenschaft und das Geschoßeigentum*, Leipzig: Hinrich, 1888, s. 74: „... jeder Theilgenosse will Eigenthümer seyn und meit es zu seyn, und wer einen solchen Theil hat, der wird nicht nur im Volke als Hauseigenthümer geachtet, sonder auch von den Behörden in Steuer-, Grundbuchs- und Versicherungsangelegenheiten als solcher behandelt“.

³¹ THUN, N., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Stockwerkseigentums. Ein Beitrag zur deutschen Privatrechtsgeschichte*, Hamburg: Lit, 1997, s. 95.

³² NOVAK, F., Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 105.

³³ Zde se má na mysli především jeho rozpor s principem akcese. SCHRÖDER, R., Über eigentümliche Formen des Miteigentums im deutschen und französischen Recht. In: *Festgabe zur Feier des siebenzigsten Geburtstages Seiner Königlichen Hoheit des Grossherzogs Friedrich von Baden*. Heidelberg: Gustav Koester, 1896, s. 103–141, zde s. 125.

³⁴ THUN, N., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Stockwerkseigentums. Ein Beitrag zur deutschen Privatrechtsgeschichte*, Hamburg: Lit, 1997, s. 21.

Středověké právo týkající se nemovitostí vycházelo z jiných zásad než právo římské a patrové vlastnictví pro něj tak nepředstavovalo žádnou anomálii. Rozhodně bylo možné nemovitosti po různu rozdělovat a souběžně je i s dalšími subjekty užívat.³⁵ Navíc si je třeba uvědomit, že budovy ve středověku nebyly nutně pokládány za nemovitosti. „Was die Fackel verzehrt, ist Fahrnis“ znělo pravidlo, dle něhož vše co mohlo zhořet bylo pokládáno za věc movitou – tedy i dřevěné domy. Mimo to středověké právo nečinilo velkého rozdílu mezi součástí věci a příslušenstvím, takže i na součástech věcí mohla váznout různá věcná práva.³⁶

Rovněž panuje obecný konsens o tom, že patrové vlastnictví ve středověku nahrazovalo jednak vztahy nájemní a jednak spoluvlastnictví³⁷, které nebylo oblíbené pro svoji nepřehlednost a častou nejasnost vztahů mezi subjekty.

Obecně lze říci, že se perioda následující – ranný novověk – zákonným úpravám tohoto institutu bránil, jinými slovy málokdy existovala jasně vymezená práva a povinnosti jednotlivých patrových vlastníků a tak tito neměli v běžném životě či v případě sporu žádnou linii, které by se mohli držet a mnohdy docházelo ke třením a právé díky nim si takové domy vysloužily název domů rozhádaných- „Streithäuser“.³⁸ Ovšem byla i taková zemská práva či městská statuta, která zakládání

³⁵ BÄRMANN, J., *Wohnungseigentumsgesetz: Gesetz über das Wohnungseigentum und das Dauerwohnrecht: Kommentar*, München: Beck, 1958, s. 6.

³⁶ FLOSSMANN, U., *Österreichische Privatrechtsgeschichte*, 6. vyd., Wien: Springer, 2008, s. 139.

³⁷ NOVAK, F., Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 106. PUTZER, P. Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: LENTZE, H., PUTZER, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 589.

³⁸ PUTZER, P., Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: Lentze, H., Putzer, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 591. Jinak se také takové domy nazývaly „Händlerhäuser“ nebo panovala rčení jako „ein halbes Haus, ist eine halbe Hölle“, tedy půl domu je půlka pekla. THÜMMEL, H., W., Abschied vom Stockwerkseigentum(?). Ein Rückblick auf eine aussterbende Eigentumsform und das Baden-Württembergische Ausführungsgesetz zum BGB von 1974. In: *Juristenzeitung*, roč. 35/1980, s. 125–134, zde s. 127. Zdá se ovšem, že i přes velký potenciál k hádkám a mnohdy třecí plochy, docházelo k rozepřím méně často než by se čekalo. Pro rakouské země sice výzkum chybí, nicméně poznatky z Německa nasvědčují tomu, že případné rozepře mezi patrovými vlastníky povětšinou řešili starostové, stavební úřady či notáři a obecné soudy jimi byly zatíženy minimálně. S odkazy na další literaturu: KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 268.

³⁸ PUTZER, P., Zur Geschichte des Stockwerkseigentums. In: Lentze, H., Putzer, P., (ed.) *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg: Fink, 1971, s. 581–607, zde s. 431.

patrového vlastnictví výslovně zakazovala, jako třeba Frankfurter Reformation (1578) VI 4 § 6³⁹ či Würzburger Bauordnung z 22. 8. 1722 cl. 7.⁴⁰ Toto se nedá tvrdit pro všechna partikulární práva Německa a je zapotřebí pozorovat každé z nich zvlášť.⁴¹ Například v Bavorsku bylo patrové vlastnictví upraveno nejenom v několika městských statutech, ale bylo rovněž tolerováno zemským právem.⁴²

³⁹ „Wir Ordnen vnd wollen auch insonderheit, wann ein Behausung in der Erbschafft sol getheylt werden, die aber fueglich und ohn mißstandt nicht zu theylen were, daß sie in alle wege gantz und vnzerrissen beysammen gelassen und nicht Exempelsweyß einem theyl unden der Kaeller, dem andern das erst widerumb dem andern das zweyt oder Oberst Stockwerck zugetheylt sol werden. Wie dann von Alters in dieser Statt sehr breuchlich (wie noch vor augen) gewaesen ist, aber offtmahls grosse vnrichtigkeyt vervsacht hat. Darumb dann in diesem Fall ein Erb dem andern solch vntheylbar Behausung umb ziemlichen waehrt lassen oder ins Loß setzen oder dieselbig samtlich verkauffen vnd das Gelt theylen sollen.“ Toto nařízení frankfurtské městské rady zakazuje dělení domů v rámci dědického řízení. Dědicové se mají navzájem vyplatit nebo dům prodat a jeho výtěžek si rozdělit. Digitalizovaný materiál přístupný na internetové stránce univerzitní knihovny v Heidelbergu: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/drwFrankfurtErnRef1578>. Výjimku ze zákazu patrového vlastnictví představovaly tzv. Masné krámy- Fleischbänke. SCHRÖDER, R., Über eigentümliche Formen des Miteigentums im deutschen und französischen Recht. In: *Festgabe zur Feier des siebenzigsten Geburtstages Seiner Königlichen Hoheit des Grossherzogs Friedrich von Baden*. Heidelberg: Gustav Koester, 1896, s. 103–141, zde s. 126.

⁴⁰ „So wollen Wir auch anbei aus vorigen und andern Uns hiezu bewegenden Ursachen durchaus nimmer gestatten, dass furohin bei vorkommenden Theilungen ein Haus anderst, als von oben bis nach unten hinaus, um dass dadurch die Uebertritt von einem Theil in den andern von Böden, Kellern und Gemächern vermieden werde, als Senkelrecht geschehe, oder eo ipso zu gewärtigen, dass auf Erfahrung dessen man nicht nur dergleichen Abtheilungen für null und nichtig declariren, darauf eine andere ex Officio vornehmen, insbesonderheit aber die Geschworenen, die sich solcher wider unser Geboth unternommen, zur wohlverdienten Straf ziehen werden.“ Knížecí nařízení zakazuje jiné než vertikální dělení domů a to proto, aby lidé nemuseli při opouštění vlastního příbytku přecházet přes majetek druhého. HEFFNER, P., F., *Sammlung der hochfürstlich-wirzburgischen Landesverordnungen, welche in geist- und weltlichen Justiz-, Landgerichts-, criminal-, Polizey-, cameral-, Jagd-, Forst- und andern Sachen... verkündet worden sind: 1546–1728*, Würzburg: Franz Sebastian Sartorius, 1776, s. 680.

⁴¹ GIERKE von, O., *Deutsches Privatrecht. Sachenrecht*. Díl II. Leipzig: Duncker & Humblot, 1905, s. 41, poznámka pod čarou č. 18 uvádí seznam zemských práv a jejich ustanovení, která se týkají patrového vlastnictví.

⁴² FREUDLING, G., Echtes altrechtliches Stockwerkseigentum in Bayern. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, roč. 116/1999, s. 384–406, zde s. 393.

I na území Itálie se dají nalézt relativně podrobná pravidla ohledně správy takového „rozpatrovaného domu“ a to ve statutech města Milána z roku 1773.⁴³

Výslovného zakotvení se patrovému vlastnictví dostalo především ve francouzském Code Napoleon (1804)⁴⁴ a v z něj čerpajících kodifikacích soukromého práva.⁴⁵ V případě chybějící smluvní úpravy jsou zde stanovena pravidla ohledně údržby a renovace společných částí domu.⁴⁶

Další velké přirozenoprávní kodifikace⁴⁷ včetně rakouského ABGB⁴⁸ o patrovém vlastnictví mlčí. Zeiller ve svém komentáři k obecnému občanskému zákoníku jeho existenci rozhodně nepopíral a použil jej jako příklad odlišení od spoluvlastnictví – tedy „jsou-li více osobám svěřeny zvláštní materiální části jedné věcíkupříkladu každému polovina pozemku nebo jedno patro v domě... má každý

⁴³ Text kapitoly č. 347 těchto statutů: PINELES, S., Die communio pro diviso. In: *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, roč. 29/1902, s. 689–744, zde s. 721.

⁴⁴ Původní ustanovení článku č. 664, který byl dne 28.6. 1938 zrušen: „Lorsque différents étages d’une maison appartiennent à divers propriétaires, si les titres de propriété ne règlent pas le mode de réparation et reconstruction, ils doivent être faites ainsi qu’il suit: Les gros murs et le toit sont à la charge de tous les propriétaires, chacun en proportion de la valeur de l’étage qui lui appartient. Le propriétaire de chaque étage fait le plancher sur lequel il marche. Le propriétaire du premier étage fait l’escalier qui y conduit; le propriétaire du secons étage fait, à partir du premier, l’escalier qui conduit chez lui, et ainsi de suite.“

⁴⁵ Codice civile (1865) čl. 562–564, Código civil (1889) čl. 396 nebo také čl. 98-101 návrhu občanského zákoníku pro Hesenské velkovévodství z roku 1851. Další podrobnosti u NOVÁK, F., Das Stockwerkseigentum im Wiener Recht des Mittelalters. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, roč. 54/1934, s. 89–115, zde s. 93.

⁴⁶ Z výše uvedeného francouzského textu vycházejí, dají se vyjmenovat tato pravidla: náklady na hlavní zeď, střechu a podkrovní podlahu, část komína, která probíhá podkrovím a schody z posledního podlaží do podkroví opečovávají všichni vlastníci a to dle hodnoty jejich jednotlivých podlaží. Každý vlastník patra se pak stará o svoji podlahu a svůj strop. Vlastník druhého podlaží se stará o schody, které k němu vedou a stejně tak se stará o schody k němu vedoucí i vlastník třetího patra a tak dále.

⁴⁷ Zde je míněno pruské Všeobecné zemské právo (1794), které by svými ustanoveními jeho založení nebránilo. THUN, N., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Stockwerkseigentums. Ein Beitrag zur deutschen Privatrechtsgeschichte*, Hamburg: Lit, 1997, s. 70.

⁴⁸ A dle známého pořekadla, kdo mlčí, ten souhlasí - patrové vlastnictví bylo tedy možné založit dle Obecného občanského zákoníku až do doby, než byly vydány speciální jej zakazující zákony. ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J., et alii.: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl II.*, Praha: V. Linhart, 1935, s. 223.

z nich oddělené vlastnictví ... a nikoli spoluvlastnictví“.⁴⁹ Ovšem z judikatury Nejvyššího soudního dvora ve Vídni vyplývá, že považoval materiální dělení domů za neslučitelné s právní úpravou ABGB.⁵⁰ V polovině devatenáctého století přišly zprvu zákazy dělení domů pro jednotlivé oblasti rakouské monarchie.⁵¹ Roku 1853 tomu bylo pro město Salcburk.⁵² Vlastníci jednotlivých materiálních částí budov nebyli nijak ve svém nakládání s nimi omezeni, nesměli je jen dále dělit. Stejně nařízení bylo vydáno o dva roky později pro město Hallein, nacházející se nedaleko již zmíněného Salcburku.⁵³ Z 18. 8. 1855⁵⁴ pochází ministerské nařízení o zákazu dělení domů v Ödenburgu (Sopron)⁵⁵ na tak zvané „Halbwirtschaften“- půl domácnosti, zde se tedy také s největší pravděpodobností jednalo o zákaz zakládání nového patrového vlastnictví.

Pro České království přišel výslovný zákaz zakládání nového patrového vlastnictví ministerským nařízením z 27. 12. 1856⁵⁶ jako zákaz kouskování- „Zerstück-

⁴⁹ ZEILLER von, F., *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie*. Díl II, část 1. Wien: Geistinger, 1812, s. 121.

⁵⁰ Porovnej jeho rozhodnutí č. 363, 1427 či 3016, v GLASER, J., UNGER, J., *Sammlung von Civilrechtlichen Entscheidungen des k. k. Obersten Gerichtshofes*, Díly I, III a VI. Wien: Geistinger, 1859, 1865 a 1873, s. 447, s. 461, s. 321.

⁵¹ Těmto předcházelo rozhodnutí vídeňského Nejvyššího soudu z 26. Srpna 1853, číslo Z 8372. PINELES, S., *Die communitio pro diviso*. In: *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, roč. 29/1902, s. 689-744, zde s. 733.

⁵² Verordnung der Ministerien des Inneren und der Justiz über das Verbot der Zerstückung der, in der Stadt Salzburg gelegenen Häuser, z 8.2. 1853, vydané v říšské sbírce zákonů jako nařízení č. 25.

⁵³ Verordnung der Ministerien des Inneren und der Justiz über das Verbot der Zerstückung der, in der Stadt Hallein gelegenen Häuser, z 25.1. 1855, vydané v říšské sbírce zákonů jako nařízení č. 18.

⁵⁴ Verordnung der Ministerien des Innern und der Justiz über das Verbot der Zerstückelung der, in der Stadt Ödenburg gelegenen Häuser, z 18.8. 1855, vydané v říšské sbírce zákonů jako nařízení č. 144. O dva roky později bylo toto nařízení rozšířeno na celou správní oblast tohoto města- Verordnung der Ministerien des Inneren und der Justiz, z 29.10. 1857, vydané v říšské sbírce zákonů jako nařízení č. 211.

⁵⁵ Město známé pod počestným názvem Šoproň se nachází na západě Maďarska při hranicích s Rakouskem.

⁵⁶ Uveřejněno v říšské sbírce zákonů dne 3.1. 1857 pod č. 1/1857. (Verordnung der Ministerien des Innern und der Justiz über das Verbot der Zerstückung der Häuser im Königreiche Böhmen). Toto nařízení vzniklo na popud rakouského místodržitelství v Praze a Vrchního zemského soudu v Praze, u kterého skončil případ patrového vlastnictví z Mladé Boleslavi. KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäude-*

ung“ domů. Vlastníci jednotlivých podlaží mohli i nadále se svým majetkem nakládat, nicméně nebylo možné domy dále dělit a pokud se v rukou jedné osoby sešla patra dvě, stala se automaticky nerozdílným celkem a jen s ním jako takovým bylo možné pro příště disponovat. O několik let později (30. 3. 1879) byl vydán zákon č. 50 „o tom, pokud se mohou dělit stavení dle částí hmotných“, který hned ve svém prvním ustanovení pravil: „Ke hmotným částem nějakého stavení, které nejsou takové, že by se mohly pokládati za samostatné věci hmotné, např. k některému poschodí nebo k některé prostoře téhož stavení, nelze samostatného práva vlastnického nabytí a k tomu konci zápisu do knih pozemkových si vyžádati“.⁵⁷ Tento zákon se již vztahoval na ty rakouské země, v nichž platil obecný zákon o knihách pozemkových- zákon č. 95 z 25. 7. 1871 – tedy na všechny země Rakouska s výjimkou Tirolska a Vorarlberska.⁵⁸

Vraťme se ovšem k Německu, kde poté co vstoupil v platnost BGB nebylo již založení patrového vlastnictví možné, neboť to vylučovala ustanovení jeho paragrafů 93⁵⁹ a 94.⁶⁰ Článek 182 prováděcího zákona k německému občanskému zákoníku (EBGB)⁶¹ existenci stávajícího patrového vlastnictví dovozoval a ve svém

teilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtstatsachen aus Österreich, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 90–92.

⁵⁷ Na území Českého království se evidovala u každé parceli i hmotná rozdělení domu na ní stojící. § 4 Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 13/1875 z.z.Č., jímž se vyhlášují ustanovení, podle nichž provést jest zřízení, oprava a vedení pozemkových knih v království Českém. S těmito „fyzickými podíly“ mělo být naloženo jako se zvláštními těly knihovními, dokud nebyly spojeny v jeden celek. § 5 odst. 2, zákona č. 92/1874 z.z.Č. o založení nových pozemkových knih pro království České a o jejich vnitřním zařízení.

⁵⁸ RECHBERGER, W., H., BITTNER, L., *Grundbuchsrecht*. 2. vydání. Wien: facultas.wuv, 2007, s. 22.

⁵⁹ § 93 Wesentliche Bestandteile einer Sache: Bestandteile einer Sache, die voneinander nicht getrennt werden können, ohne dass der eine oder der andere zerstört oder in seinem Wesen verändert wird (wesentliche Bestandteile), können nicht Gegenstand besonderer Rechte sein. Podstatné součásti věci jsou takové součásti, jež nelze od sebe oddělit, aniž by se nějaká z nich nepoškodila nebo nezměnila svůj charakter. Podstatné součásti věci nemohou být samostatným předmětem práv.

⁶⁰ § 94 Wesentliche Bestandteile eines Grundstücks oder Gebäudes 1. Zu den wesentlichen Bestandteilen eines Grundstücks gehören die mit dem Grund und Boden fest verbundenen Sachen, insbesondere Gebäude, sowie die Erzeugnisse des Grundstücks, solange sie mit dem Boden zusammenhängen. Podstatnou součástí pozemku jsou věci spojené se zemí pevným základem, především budovy, stejně jako produkty pozemku, pokud jsou s ním ještě spojeny.

⁶¹ Článek 182 EGBGB (Prováděcí zákon k BGB, zákon č. 2323 RGBl. 1896, zde s. 633 v původním znění): „Das zur Zeit des Inkrafttretens des Bürgerlichen Gesetzbuchs beste-

článku č. 218⁶² dával zemským zákonodárcům možnost se s patrovým vlastnictvím vypořádat po svém.

Po druhé světové válce na konci 40. let byl tento právní institut znovu tematizován a to z toho důvodu, že byla během války zničena spousta obytných domů a občané neměli financí na vybudování nových samostatných příbytků.⁶³ Dnešní stav je takový, že německý zákon o vlastnictví bytů ponechává stávající patrové vlastnictví při své existenci a rovněž zavádí finanční výhodu při přeměně patrového vlastnictví na bytové.⁶⁴

Právní konstrukce patrového vlastnictví

V první polovině 19. století se vyjádřil kriticky k patrovému vlastnictví Savigny, když přirovnal dům a pozemek k soše, u níž také nemůže jedné osobě patřit hlava a paže a té druhé zbytek: „Boden und Haus also, und eben so auch verschiedene Stockwerke, können nicht verschiedene Besitzer haben, gerade so wie an einer Bildsäule nicht einer den Kopf und die Arme, ein anderer das Übrige zu gleicher Zeit besitzen kann“.⁶⁵ Tímto se rozpoutal boj mezi německými romanisty a germanisty.⁶⁶ Nutno dodat že i v očích Randy nemělo patro charakter samostatné věci a bylo pro něj součástí domu.⁶⁷

Romanisté se snažili najít kompromis k zásadě superficies solo cedit a pojímali patrové vlastnictví jako zvláštní superficiární právo odpovídající právu stavby.

hende Stockwerkseigentum bleibt bestehen. Das Rechtsverhältnis der Beteiligten unter einander bestimmt sich nach den bisherigen Gesetzen.

⁶² Článek 218 EGBGB (Prováděcí zákon k BGB, zákon č. 2323 RGbl. 1896, zde s. 650 v původním znění): „Soweit nach den Vorschriften dieses Abschnitts die bisherigen Landesgesetze maßgebend bleiben, können sie nach dem Inkrafttreten des Bürgerlichen Gesetzbuchs durch Landesgesetz auch geändert werden“.

⁶³ FREYER, H., Das Stockwerkseigentum. In: *Deutsche Rechts-Zeitschrift*, 3/1948, s. 83–86, zde s. 85.

⁶⁴ § 63 Wohnungseigentumsgesetz, zákon z 15. 3. 1951.

⁶⁵ SAVIGNY von, C., F., *Das Recht des Besitzes*, 6. Aufl., Gießen 1837, s. 302. Svoji kritiku pak Savigny zopakoval ve svém dalším díle: SAVIGNY von, C., F., *OBLIGATIONEN-RECHT*. Díl I. Berlin 1841, reprint Aalen 1973, s. 306.

⁶⁶ THUN, N., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Stockwerkseigentums. Ein Beitrag zur deutschen Privatrechtsgeschichte*, Hamburg: Lit, 1997, s. 94.

⁶⁷ RANDA, A., *Der Besitz nach österreichischem Rechte mit Berücksichtigung des gemeinen Rechtes, des preußischen, französischen und sächsischen Gesetzbuches*, Leipzig 1865, s. 185.

V tomto smyslu tedy nešlo o vlastnické právo, nýbrž o oprávnění mít na cizím pozemku či na cizím domě svůj vlastní příbytek a tento užívat jako jeho vlastník. Na zbylých částech domu pak takovému oprávněnému náležela práva užívací.⁶⁸

Germanisté naproti tomu nemajíce problémy s principem akcese, koncipovali patrové vlastnictví na dva způsoby. Prvním byla tak zvaná Miteigentumstheorie – teorie spoluvlastnictví- kde byly subjekty spoluvlastníky celé budovy se zvláštními věcnými užívacími právy na jednotlivých částech budovy.⁶⁹ Druhou teorií byla teorie zvláštního vlastnictví – Sondereigentumstheorie⁷⁰ – v jejímž rámci se dají odlišit dvě varianty. U té první byly subjekty výjimečnými vlastníky jednotlivých podlaží a ke společným částem domu měly různé služebnosti či reálná břemena.⁷¹ Ve variantě druhé na místo oněch iura in re aliena vstoupilo spoluvlastnictví na zbylých částech domu.⁷² Nakonec se v Německu prosadila právě tato koncepce patrového vlastnictví jako výlučného vlastnictví a spoluvlastnictví zbytku nemovitosti. Takovéto patrové vlastnictví bývá označováno jak tzv. pravé patrové vlastnictví „echtes Stockwerkseigentum“; nutno poznamenat, že spoluvlastnictví pozemku na němž se dům nachází není podmínkou.⁷³ Jako nepravé patrové vlastnictví – „unechtes Stockwerkseigentum“ – je pak nazývána konstelace, když subjektům náleží spoluvlastnicky pozemek, na němž se dům nachází a na jeho jednotlivých patrech pak vážnou zvláštní užívací práva.

⁶⁸ Tato koncepce nepatřila v Německu k oblíbeným a nebyla rozšířena. KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtsstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 234.

⁶⁹ Tato teorie nemá nic společného s podílovým spoluvlastnictvím; také bylo toto vlastnictví nazýváno – vlastnictvím děleným – „geteiltes/abgeteiltes Miteigentum“. SCHRÖDER, R., *Über eigentümliche Formen des Miteigentums im deutschen und französischen Recht*. In: *Festgabe zur Feier des siebenzigsten Geburtstages Seiner Königlichen Hoheit des Grossherzogs Friedrich von Baden*. Heidelberg: Gustav Koester, 1896, s. 103–141, zde s. 131.

⁷⁰ GIERKE von, O., *Deutsches Privatrecht. Sachenrecht*. Díl II. Leipzig: Duncker & Humblot, 1905, s. 42.

⁷¹ Mohlo tak jít kupříkladu o servitus oneris ferendi, tigni immittendi či o právo svodu vody.

⁷² V rakouských zemích byla zastávána právě tato varianta, dle níž součástí onoho výlučného patrového vlastnictví bylo spoluvlastnictví společných částí domu a pouze s oběma dvěma mohlo být právně nakládáno. KOHL, G., *Stockwerkseigentum. Geschichte, Theorie und Praxis der materiellen Gebäudeteilung unter besonderer Berücksichtigung von Rechtsstatsachen aus Österreich*, Berlin: Duncker & Humblot, 2007, s. 227.

⁷³ FREUDLING, G., *Echtes altrechtliches Stockwerkseigentum in Bayern*. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, roč. 116/1999, s. 384–406, zde s. 388–389.

Shrnutí na závěr – ať již stály za zrozením patrového vlastnictví přírodní podmínky, špatná ekonomická situace či nedostatek místa ve městech, tento právní institut přežívá již více jak 4000 let. Recepce římského práva a ani z jeho špatné pověsti „rozhádaných domů“ vyplývající výslovné zákazy jeho nového zakládání jej nedokázaly pokořit.⁷⁴ Opětovně se k evropským národním soudům dostávají kauzy, jež se ho dotýkají.⁷⁵

Summary

„Streithäuser“ – a Brief Retrospection on Tenement Ownership

No common definition for tenement ownership (Stockwerkseigentum) can be offered as various constellations were suggested during the centuries. One floor, one room on a floor or even a part of a room were understood as possible objects of such ownership. There seems to be no geographical or temporal limitation of this legal figure – its traces can be found in Egypt, ancient Rome and medieval Europe progressing into contemporary law. What caused its appearance can be only guessed: was it the bad economic situation that forced people to split up their houses, the lack of space in the medieval cities enclosed in the city walls or perhaps the improvement and development of the construction technique, which enabled more fire places under one roof? Not only its origin but also its theoretical legal classification brought uncertainty. Violating the *superficies solo cedit* principle, the scholars of roman law saw it as a special right of *superficies*. The adherents to german law constructed two theories: either there was a common ownership of the whole building with special right of use for the single floors, or there was an ownership of the single floors instead. Although it is forbidden to establish a new tenement ownership in most European countries, it survives as an institution and cases continue to come before the national courts which raise questions of tenement ownership.

⁷⁴ Pokud by se jej vydal našinec hledat, musel by zamířit do Ivančic či k sousedům do Prešova, kde se údajně ještě vyskytuje. ELIÁŠ, K., Nový občanský zákoník ve Sbírce zákonů. In: *Právní rozhledy*, roč. 7/2012, s. 229–234, zde s. 234.

⁷⁵ Soudní spor z konce let osmdesátých popsán v článku: FREUDLING, G., Echtes altrechtliches Stockwerkseigentum in Bayern. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, roč. 116/1999, s. 384–406. Odkaz na soudní přelíčení před zemským soudem v Mosbachu. FUCHS, T., *Zum Stockwerkseigentum nach altem bayerischen Landesrecht*, 2004, přístupné na internetové stránce: <http://delegibus.com/2004,1.pdf>, nebo rozsudek Bavorského vrchního soudu z 14. 12. 1995 spis. značka ZZ BR 127/95.

SLOVENSKÉ A ČESKÉ VZŤAHY V HISTORICKO – PRÁVNOM KONTEXTE A ZÁNİK SPOLOČNÉHO ŠTÁTU SLOVÁKOV A ČECHOV V ROKU 1992*

*Martin Skaloš***

Úvod

Zánik spoločného česko-slovenského štátu v roku 1992 bude nepochybne ešte mnoho desaťročí vďačnou témou odborných diskusií právnikov i historikov. Vďačnou témou z toho dôvodu, že samotný vzťah Čechov a Slovákov – dvoch národov, ktoré v roku 1918 historicky spojili svoje sily, aby vytvorili spoločný štát, je pri analýze a hľadaní pravdy o zániku Česko-Slovenska kľúčovou otázkou. Je určite nespochybniteľné, že česko-slovenské a slovensko-české vzťahy v celej svojej šírke a komplikovanosti vždy zásadným spôsobom determinovali a určovali smer a vývoj spoločného štátu, ktorý existoval takmer celé dvadsiate storočie, s krátkou prestávkou počas druhej svetovej vojny.

Rok 1918 je pre Čechov medzníkom celkom zásadným, čo v princípe nespochybňovala ani komunistická historiografia. Vznikom Česko-Slovenska boli národné potreby slovenského národa saturované a slovenský národ sa tu úplne dotvoril, preto rok 1918 je aj pre Slovákov zásadným medzníkom.

Aj keď je potrebné uznať, že česko-slovenské spoložitie malo aj svoje problémy, existenciu Česko-Slovenska možno hodnotiť ako pozitívny jav, ktorý mal význam predovšetkým práve pre Slovákov, ktorí sa mohli doformovať ako moderný národ.

* Tento príspevok je výsledkom riešenia grantového vedeckého projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 s názvom „Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov.“

** JUDr. PhDr. Martin Skaloš, Ph.D., Katedra teórie a dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.

Hoci sa dejiny Česko-Slovenska 31. decembra 1992 definitívne uzavreli, ešte stále nám dávajú možnosť pozerat' na ne na jednej strane ako na už uzatvorenú epochu, avšak na strane druhej ako na niečo, čo zmenilo a bude ovplyvňovať obyvateľov Českej republiky a Slovenskej republiky ešte niekoľko generácií a čo má i širší medzinárodný význam.

Prvé štátoprávne usporiadanie slovenského a českého národa

Na slovenskom území žili a prakticky žijú Slováci od čias prvého slovanského osídlenia, ako sa po skončení sťahovania národov v tomto karpatskom oblúku usadili. To časovo zapadá do obdobia 4. až 6. storočia n. l. Toto územie a slovenské etnikum bolo najprv súčasťou Samovej ríše (v 7. storočí) a potom súčasťou Veľkej Moravy (8. – 9. storočie).

V ranom stredoveku vytvorili Slováci a Česi spoločný štát v rámci Veľkomoravskej ríše, a keď sa potom Slováci po rozpadnutí Veľkomoravskej ríše dostali pod tisícročné jarmo Maďarov, Česi si vytvorili vlastný štát, Kráľovstvo české, ktorý v dejinách Európy hral nemalú úlohu a ktorý sa v pôvodných prirodzených hraniciach zachoval až do roku 1918 ako osobitná súčasť rakúsko-uhorskej monarchie. Preto nebolo nič prirodzenejšie ako to, že sa pri rozpade Rakúsko-Uhorska roku 1918 tzv. krajiny českej koruny oddelili ako celok od Rakúsko-Uhorska. Rovnako bolo prirodzené, keď v tom istom roku Slováci vyhlásili svoj odchod spod tzv. svätoštefanskej koruny uhorskej a zasa sa spojili s Čechmi do jedného štátneho celku – Česko-slovenskej republiky.¹

Obdobie medzivojnového Česko-Slovenska

Vytvorením česko-slovenského štátu sa realizoval optimálny variant riešenia slovenskej otázky na konci prvej svetovej vojny, variant, ktorý postupne nadobudol prevahu v zahraničnom i domácom odboji. Česko-slovenský štát vznikol ako jeden z výsledkov prvej svetovej vojny a ako dôsledok porážky Rakúsko-Uhorska v nej. Jeho idea sa utvárala a prechádzala dlhodobým vývinom v domácom i exilovom slovenskom, ale najmä v českom politickom prostredí. Presadzovala sa politickými, diplomatickými i vojenskými prostriedkami doma i v tzv. zahraničnej akcii

¹ SKALOŠ, M., *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, s. 17.

a dověřila sa 28. 10. 1918 revolučným aktom pražského tzv. Národného výboru a následným aktom Slovenskej národnej rady – tzv. Martinskou deklaráciou z 30. októbra 1918.

S novým česko-slovenským štátom sa na Slovensku spájali veľké očakávania. Súčasne si nemožno nevšimnúť, že nový štát vznikol spojením dvoch subjektov, ktoré mali odlišnú minulosť, nachádzali sa na rozličnom stupni národného uvedomenia, líšili sa hospodárskymi pomermi, úrovňou spoločnosti a politickým vývojom, čo v ďalšom období pôsobilo v neprospech Slovenska.²

Po dvadsiatich rokoch spoločného štátu a existencie samostatného Česko-Slovenska došlo v roku 1938 k podstatným zmenám v štátoprávnom usporiadaní Slovenska a to aj práve vzhľadom na osobitné medzinárodné vzťahy a pomery.

Pri schvaľovaní Ústavy ČSR v roku 1920 síce poslanci SĽS vyjadrili súhlas s prijatím centralistickej ústavy, ale nevzdali sa myšlienky autonómie v budúcnosti.³

Už v roku 1921 sa v ľudáckej tlači postupne objavili tri konkrétne návrhy zákona o autonómii Slovenska,⁴ pričom všetky návrhy vychádzali z rovnakého filozofického postulátu, neskôr nazývaného „suverenita (zvrchovanosť) slovenského národa“, teda z predstavy, že slovenský národ má nárok sám vykonávať štátnu moc na území, ktoré obýva. Tieto návrhy počítali aj s osobitným zákonodarným a výkonným (vládnym) orgánom pre Slovensko. Avšak rozdiel bol jednak v miere kompetencií, ponechávaných spoločným česko-slovenským (ústredným) orgánom, jednak v technickom výkone spoločných funkcií.

Na základe prijatého záväzku obsiahnutého v dohode zo 6.10.1938 sa účastníci žilinskej porady vyslovili za čo najrýchlejšie presadenie nového usporiadania Slovenska v Československej republike, ku ktorému malo dôjsť schválením návrhu HĽS na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska.⁵

Návrh ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny⁶ bol schválený 19. 11. 1938 v poslaneckej snemovni, avšak bez predpísanej trojpäťinovej väččiny; v sená-

² DEÁK, L. – HRONSKÝ, M., Miesto Slovenska v medzivojnovom Česko-Slovensku. In: BARNOVSKÝ, M. a kol., *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. diel.* Bratislava, 1998, s. 19.

³ Podľa Ústavy z 29. februára 1920 mala mať autonómne postavenie len Podkarpatská Rus.

⁴ Návrhy vypracovali nezávisle: Ferdinand Juriga, Ludovít Labay a Vojtech Tuka.

⁵ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. – SKALOŠ, M., *Dejiny štátu a práva na území Slovenska.* Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2010, s. 264.

⁶ Návrh tohto zákona bol v zásade zhodný s pôvodným tretím návrhom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany o uzákonení autonómie, pričom však z návrhu bola odstránená možnosť

te bol prijatý o tri dni neskôr 22. novembra 1938 a publikovaný bol oficiálne len v slovenskom jazyku ako ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n., s právnou účinnosťou od 25.11.1938. Spomínaný zákon sa stal základným zákonom Slovenskej krajiny. V rovnaký deň bol prijatý aj zákon o autonómii Podkarpatskej Rusi č. 328/1938 a vládna vyhláška č. 329/1938 Zb. z. a n. z 12. decembra 1938 o úplnom znení predpisov o autonómii Podkarpatskej Rusi.

Prijatím zákonov o autonómii Slovenskej krajiny a Podkarpatskej Rusi z novembra 1938 sa odstránil centralistický charakter dovtedy platnej Ústavy ČSR z r. 1920 a vytvorila sa špecifická („asymetrická“) federatívna forma štátoprávneho usporiadania Česko-Slovenskej republiky.

Obdobie po vyhlásení autonómie bolo poznačené mimoriadnymi udalosťami v medzinárodných súvislostiach a osud Česko-Slovenska už závisel len od vôle zo zahraničia, prakticky od vôle Adolfa Hitlera.

Vývoj vnútropolitckej situácie v Česko-Slovensku od začiatku roku 1939 poznamenávalo zvyšujúce sa napätie medzi ústrednou pražskou vládou a slovenskou autonómnou vládou, pričom napätá atmosféra podozrenia z možného štátoprávneho oddelenia Slovenska sa znásobila po programovom vyhlásení vlády Slovenskej krajiny vo februári 1939. Konflikt medzi prezidentom Emilom Háchom a česko-slovenskou vládou na jednej strane a Tisovou autonómnou vládou na druhej strane vyvrcholil v odstránení Tisovej vlády. Hoci bol tento za dva dni formálne vyriešený; nie však pre Adolfa Hitlera, a ani pre jeho dôverníkov medzi

slovenskými separatistami. Adolf Hitler z konfliktu medzi Prahou a Bratislavou urobil konflikt medzi Berlínom a Prahou, pretože na túto príležitosť už dlho čakal.⁷

Dňa 14. marca 1939 bol zvolaný slovenský snem, pričom krátko po desiatej hodine dopoludnia bolo poslancom tlmočené berlínske ultimátum, po pätnástminútovej prestávke sa začalo hlasovať o vyhlásení slovenskej samostatnosti. Deň po vyhlásení samostatnej Slovenskej republiky vnikli do Prahy nemecké vojská a o deň neskôršie „vznikol“ aj tzv. Protektorát Čechy a Morava. Česko-Slovensko tak bolo prvýkrát rozdelené.⁸

Od rozbitia Česko-slovenskej republiky do času vypuknutia Slovenského národného povstania prekonala slovenská, ale aj česká spoločnosť významné vn-

Slovenska uzatvárať vlastné medzinárodné zmluvy a bolo vypustené ustanovenie o náhradách Slovensku za hospodársku ujmu v posledných dvadsiatich rokoch.

⁷ LETTRICH, J. – ČELKO, V., *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava: Archa, 1993, s. 98.

⁸ SRB, V. – VESELÝ, T., *Rozdělení Československa*. Bratislava: Karpaty-Infopress, 2004, s. 24.

útočné zmeny v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska, predovšetkým v oblasti formovania názorov a postojov k slovenskej a česko-slovenskej štátnosti. V tomto období sa sformovali rôzne názory na štátoprávne postavenie Slovenska v povojnovom Česko-Slovensku.

Po negatívnych skúsenostiach z rokov predmníchovskej ČSR a predovšetkým po vyhlásení samostatnosti slovenského štátu sa myšlienka začlenenia Slovenska do novej Česko-slovenskej republiky, ktorú presadzoval Eduard Beneš⁹, stala nepopulárnou najmä na Slovensku. Zatiaľ čo Komunistická strana Československa požadovala rovnoprávnosť národov v obnovennej republike, Benešova koncepcia požadovala začleniť Slovensko a Slovákov do republiky ako nerovnoprávny element.¹⁰ Vyskytli sa však aj krajné názory na riešenie povojnového štátoprávneho postavenia Slovenska ako napríklad v komunistickom hnutí „za úplne slobodné a samostatné Slovensko“. Avšak aj v českom odboji vznikli určité „protislovenské“ postoje. Tieto zásadné názorové rozdiely a rovnako aj medzinárodná situácia a záujmy mocností sťažovali koordináciu národnooslobodzovacieho zápasu českého a slovenského národa a presadzovanie myšlienky obnovy Česko-slovenskej republiky na nových základoch, najmä v prvých rokoch druhej svetovej vojny. V konečnom dôsledku však prevládla koncepcia obnovy Česko-slovenskej republiky.

Obdobie centralizácie 1945–1968

Z hľadiska štátoprávneho usporiadania povojnovej Česko-slovenskej republiky Košický vládný program vyhlásený 5. apríla 1945 v Košiciach formuloval všeobecné zásady slovensko-českých vzťahov, ale neriešil konkrétne štátoprávne otázky. Neobsahoval federatívnu formu štátoprávneho usporiadania, lebo nebola v ňom

⁹ Základom jeho činnosti sa stala teória právnej a politickej kontinuity, podľa ktorej Česko-Slovensko nikdy neprestalo právne existovať ako subjekt medzinárodného práva, avšak nemalo žiadne vládne orgány, ktoré by ho v medzinárodných vzťahoch zastupovali. Podľa jeho predstáv sa obnova Česko-Slovenska mala realizovať v rozsahu predmníchovskej republiky a usiloval o to, aby bola mníchovská dohoda vyhlásená za neplatnú od samého začiatku.

¹⁰ Eduard Beneš bol známym zástancom teórie jednotného česko-slovenského národa, pričom Ladislav Hubenák pripomína, že toto presvedčenie neopustil ani po roku 1938. Jeho koncepcia obnovy Česko-slovenskej republiky počítala s jej pôvodnou administratívnu formou krajinského zriadenia aj na Slovensku, avšak samozrejme, pri zachovaní jednotného unitárneho štátu. HUBENÁK, L., Zápas o nové Československo. In: *Právny obzor*, 68/1985, č. 5, s. 464.

ani zmienka o českých národných orgánoch, avšak ju ani nevylučoval.¹¹ Otázka štátoprávneho postavenia Slovenska v Česko-slovenskej republike a vymedzenia kompetencií a vzťahov medzi Slovenskou národnou radou a ústrednými štátnymi orgánmi zostala otvorená.¹² Ako sa však neskôr ukázalo, zásadnú požiadavku federatívneho usporiadania sa Slovenskej národnej rade hneď po skončení druhej svetovej vojny, napriek vynaloženému úsiliu, nepodarilo presadiť.¹³

Proces unitarizácie sa začal už prvou pražskou dohodou z 2. júna 1945. Úplne sa presadil druhou pražskou dohodou z 11. apríla 1946, pričom prvok federalizmu zostal len v ustanovení ústavného zákona číslo 65/1946 Zb. Avšak tento federatívny prvok už nevyplýval z tretej pražskej dohody, ktorá zakotvila len obmedzenú, vládou kontrolovanú a jej podriadenú zákonnú a administratívnu autonómiu postavenia Slovenska.¹⁴ Uvedené tri pražské dohody boli predstupňom zafixovania postavenia Slovenska v pripravovanej ústave, ktorá bola potom prijatá v máji 1948 a vyhlásená ako ústavný zákon číslo 150/1948 Zb. z 9. mája 1948.¹⁵

Vyvrcholením centralizmu bolo prijatie takzvanej socialistickej ústavy (úst. zák. č. 100/1960 Zb. z 11. júla 1960),¹⁶ ktorá deklarovala vybudovanie socializmu, čo sa prejavilo aj v zmene názvu štátu na ČSSR – Československá socialistická republika. Jej formálnym následkom bola degradácia Slovenskej národnej rady, eliminácia autonómneho postavenia Slovenska garantovaného Košickým vládnym programom z roku 1945 a podriadenie všetkej administratívy priamo Prahe.

Hoci asymetrické riešenie v r. 1945–1948 bolo produktom zložitej triednej situácie a odzrkadlením politickej reality Česko-Slovenska, od začiatku trpelo závažným nedostatkom. Zatiaľ čo na slovenskej strane vyvolávalo pocit, že je nedôsled-

¹¹ Tým, že nenaznačoval jasné predstavy, ako sa bude realizovať princíp rovný s rovným, umožňoval Slovenskej národnej rade stále počítať s možnosťou federatívneho usporiadania republiky v duchu uznesenia pléna Slovenskej národnej rady z 2. marca 1945.

¹² BARNOVSKÝ, M. a kol., *Od vojnovkej katastrofy po Ústavu 9. mája*. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. diel*. Bratislava: NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 386–388.

¹³ Až ústavný zákon číslo 143/1968 Zb. o československej federácii znamenal koniec asymetrického modelu štátoprávneho usporiadania Česko-Slovenska.

¹⁴ Bližšie pozri: BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2001, s. 271–272.

¹⁵ Bližšie pozri RYCHLÍK, J., *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 307–311.

¹⁶ MĚCHÝŘ, J., *Slovensko v Československu. Slovensko-české vztahy 1918–1991. Dokumenty, názory, komentáře*. Praha: Práce, 1991, s. 80 a nasl., resp. GRONSKÝ, J., *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960–1989)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 20 a nasl.

ným riešením a zásada rovnoprávnosti nebola dotiahnutá do konca – k vytvoreniu symetrického riešenia (federácie), na českej strane od začiatku asymetrické riešenie vyvoláva pocity, že tu ide o privilegované postavenie Slovákov, pretože majú osobitné orgány.

Možno povedať, že asymetrické riešenie neuspokojovalo ani jednu ani druhú stranu, pôsobilo negatívne na vzťahy oboch národov, bránilo ich vzájomnému zblížovaniu, vzájomnému pochopeniu a nastoleniu vzťahov vzájomnej dôvery.

V ďalšom vývine po roku 1948 sa asymetrické riešenie v očiach slovenského národa celkom zdiskreditovalo. V demokratickom procese roku 1968 sa na program dňa opäť dostala otázka federatívneho riešenia, ktorú Slovensko vyzdvihlo ako svoj cieľ v rokoch 1944–1945.¹⁷

Sformovanie a existencia česko-slovenskej federácie

Proces formovania slovenskej štátnosti sa nezastavil ani dlhodobou blokáciou režimu asymetrického modelu usporiadania vzťahov medzi Čechmi a Slovákami a hneď ako sa uvoľnili bariéry centralizmu a dogmatického prístupu v súvislosti s otvorením diskusie, slobodou slova a demokratizácie spoločnosti začiatkom jari v roku 1968, ozvali sa, najprv nespoko, ale potom rezolútne, požiadavky na iné usporiadanie vzťahov medzi Čechmi a Slovákami. Tak bola nastolená a napokon v roku 1968 vybojovaná nová forma spoluzitania – federácia.¹⁸

V júni 1968 dozrel tlak na legislatívu a samozrejme aj na politické orgány natoľko, že bol prijatý ústavný zákon č. 77/1968 Zb. z 24. júna 1968 o príprave federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky.¹⁹ Tento zákon, vychádzajúc z práva slovenského a českého národa na sebaurčenie a zo zásady ich

¹⁷ BARTO, J., *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948)*. Bratislava: Epona, 1968, s. 236–237.

¹⁸ Bližšie pozri RYCHLÍK, J., *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 461 a násl.

¹⁹ Návrh ústavného zákona o príprave federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky predniesol na 24. schôdzi Národného zhromaždenia v mene ústavnoprávneho výboru poslanec prof. Dr. Knapp, ktorý najmä zdôraznil, že „riešenie problematiky česko-slovenskej federalizácie ... nemôže byť len záležitosťou slovenského národa a jeho národného orgánu, ani nemôže byť federácia pripravovaná len celoštátnymi orgánmi, ale musí sa stať plne aj vecou českého národa“; bližšie pozri: GRONSKÝ, J., *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. (1960–1989)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 102–104.

rovnoprávnosti, upravil zriadenie ČNR ako dočasného orgánu ústavnej politickej reprezentácie českého národa a jej úlohy, a tiež spôsob prijímania ústavných zákonov v NZ, ktoré mali upravovať štátoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom. Rovnako sa tu už deklarujú zásady nového štátoprávneho usporiadania vskutku na rovnocennom, rovnoprávnom, demokratickom prístupe oboch strán, českej, ale teraz aj slovenskej. Teda možno povedať, že v ovzduší názorových bojov, podmienených vnútroštátnou politickou situáciou, dostával tak projekt federácie konkrétnejšiu podobu.²⁰

Predsa však z iniciatívy Slovákov sa podarilo presadiť riešenie vzťahov medzi Čechmi a Slovákami na báze federalizácie Česko-Slovenska tak, že výsledkom bolo prijatie ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii, ktorý nadobudol účinnosť dňom 1. januára 1969²¹ a začala sa tým nová etapa česko-slovenskej štátnosti, keď došlo k premene jednotného česko-slovenského štátu na štát zložený – federatívny, pričom subjektmi česko-slovenskej federácie sa stali dve národné republiky – Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika. Teda federalizácia ČSSR bola uzákonená zhora, pričom unitárny štát mal pôvodnú, výlučnú a neobmedzenú suverenitu, z ktorej časť pridelil, postúpil republikám (unitárny štát sa tým zmenil na federáciu). Zároveň možno povedať, že táto premena formy štátneho zriadenia potom aj v inštitucionálnej rovine konečne vyjadřila už dávnejšie proklamovanú zásadu spolunažívania Čechov a Slovákov ako rovný s rovným.

Vzťah medzi suverenitami republík a federácie bol asymetrický – penzum suverenity (kompetencií) zostalo federácii, subordinovaný – platila nadradenosť zákonov federácie nad zákonmi republík a determinovaný postavením štátostrany – unitárnej a centralizovanej.

Kvalitatívny rozdiel bol v konštituovaní Slovenskej socialistickej republiky a Českej socialistickej republiky, pretože zatiaľ čo zvrchovanosť Slovenskej socialistickej republiky vznikla zhora, ale bola postúpená už existujúcej SNR, ktorá sa stala orgánom štátnej moci a vláda Slovenskej socialistickej republiky sa sčasti kreovala zo Zboru povereníkov, Českú národnú radu však vytvoril voľbou (aj z poslancov Národného zhromaždenia) najvyšší zákonodarný orgán unitárneho štátu – Národné zhromaždenie a vláda Českej socialistickej republiky a minister-

²⁰ SKALOŠ, M., *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 148–149.

²¹ Ústavný zákon číslo 143/1968 Zb. o československej federácii prijalo dňa 27. októbra 1968 Národné zhromaždenie v Prahe a slávnostne ho podpísali traja ústavní činitelia oprávnení podpisovať zákony 30. októbra 1968 v deň 50. výročia Martinskej deklarácie.

stvá Českej socialistickej republiky sa zriadili odčlenením od ministerstiev unitárneho štátu. Teda vlastne nebol utvorený český štát, jasne rozlíšiteľný a oddelený od česko-slovenského štátu, čo bol podstatný problém nášho štátoprávneho usporiadania.²²

Vzhľadom na dobudovanie ústavnoprávnych vzťahov pre samostatnosť a suverenitu Slovenska boli tiež prijaté niektoré doplnujúce zákony, pričom dôležitým bol zákon o postavení národností v ČSSR (zákon č. 144 Zb.) zo dňa 27. októbra 1968 a navyše, aj zákon zo dňa 16. decembra 1968 č. 165 Zb. o zásadách nadobúdania a straty štátneho občianstva, ktorý uznal štátne občianstvo buď české alebo slovenské.²³

Možno konštatovať, že zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii vstúpil do platnosti v zložitej vnútropolitckej situácii zápasov medzi konzervatívnymi a reformnými silami o udržanie reforiem. Vonkajší tlak zo strany piatich krajín Varšavskej zmluvy na odchod reformných politikov sa ďalej stupňoval, pričom jeho výsledkom bol nástup normalizačného vedenia v apríli 1969, ktoré formálne federáciu nepoprelo, ale – aj pod sovietskym tlakom – ju centralizovalo uberaním právomocí slovenských orgánov v prospech federálnych.

V čase, keď česko-slovenská federácia vstúpovala do platnosti, Ladislav Novomeský vyslovil myšlienku, „aby vydržala aspoň toľko ako zápas za jej presadenie“, pričom mal na mysli obdobie od konca druhej svetovej vojny. Obavy a skepsa sa stávali aktuálnymi, pretože normalizačné vedenie v rokoch 1970–1972 urobilo v zákone podstatné korektúry, pričom úpravy zákona mali dvojakú podobu.

Prvá sa dotýkala toho, že niektoré ustanovenia zákona sa nenaplnili vôbec, ako tomu bolo v prípade konštituovania Ústavného súdu podľa šiestej hlavy zákona, vypracovania federálnej ústavy a ústav Českej a Slovenskej republiky a pôsobnosti štátnych tajomníkov ministerstiev. Taktiež ústavný zákon o postavení národností, prijatý spoločne so zákonom o federácii, zostal iba v deklaratívnej podobe. Hoci konkretizáciu postavenia národností mali obsahovať národné ústavy, tie, podobne

²² BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2001, s. 361.

²³ Inštitút nadobúdania a zániku štátneho občianstva bol pôvodne upravený zákonom číslom 194/1949 Zb. zo dňa 13. júla 1949 a až po prijatí ústavného zákona o československej federácii bol – v zmysle pôvodného znenia čl. 5 ods. 3 úst. zák. – prijatý zákon č. 165/1968 Zb. zo dňa 19. decembra 1968, s účinnosťou od 1. januára 1969 o zásadách nadobúdania a zániku štátneho občianstva. Tento zákon v § 1 ustanovil, že štátnym občianom ČSSR je každý štátny občian ČSR a každý štátny občian SSR a že česko-slovenským štátnym občianom sa stáva ten, kto nadobudol štátne občianstvo ČSR alebo štátne občianstvo SSR (ods. 2).

ako federálna ústava, vypracované však neboli. Úloha pripraviť novú federálnu a národnú ústavu bola tak opäť aktuálna až po roku 1989.

Druhá podoba sa dotýkala priamych úprav zákona o federácii, pričom od prijatia zákona v roku 1968 do novembra 1989 bolo schválených vyše desiat' nových zákonov. Slovenska sa najviac dotkli právne normy z decembra 1970 obsiahnuté v ústavných zákonoch č. 125/1970 Zb., č. 126/1970 Zb. a 133/1970 Zb, podľa ktorých sa opäť obnovilo jednotné riadenie a plánovanie, tento raz federálnymi ministerstvami, pod ktoré prešli najväčšie hutnícke, strojárské a energetické podniky Slovenska, pričom prirodzene sa to dotklo aj rozsiahlej zbrojárskej výroby, ktorú pre zmenu zasiahla v rokoch 1990–1992 konverzia.²⁴

Od Česko-Slovenska k Slovenskej republike

Slovenská spoločnosť prešla od 17. novembra 1989 do konca decembra 1992 zložitým a dynamickým vývojom. Toto o niečo viac ako trojročné obdobie predstavuje výrazný medzník v jej moderných dejinách. V rámci transformácie spoločenského, politického a ekonomického systému sa s novou intenzitou vynoril problém nového modelu súžitia slovenského a českého národa. Nosným problémom obdobia sa stali štátoprávne otázky. Nastupujúci pluralitný demokratický systém v Česko-Slovensku umožňoval uskutočnenie krokov, ktoré viedli k naplneniu atribútov slovenskej a českej štátnosti. S nimi súviseli ekonomické a sociálne reformy, ktorých realizácia po novembri 1989 ovplyvnila životnú úroveň občanov. Slovenská spoločnosť aj vzhľadom na historické skúsenosti mala oproti českej rozdielne predstavy na zmeny v štátoprávnej oblasti. Zároveň bolo potrebné pri reforme štátu odstrániť deformácie, ktoré spôsobila politika komunistického režimu v česko-slovenskej federácii, hoci na druhej strane sa stala východiskom na riešenie slovensko-českých a česko-slovenských vzťahov na základe ústavného zákona č. 143 z októbra 1968.

Slovenská spoločnosť mala od roku 1969 svoj štát, no v oklieštenej podobe. Spomedzi oblastí transformačného procesu vystúpila v jeho začiatkoch do popredia práve štátoprávna oblasť. Riešenie štátoprávnych otázok ovplyvňovalo vnútropolitický vývoj či dobovú atmosféru. Spôsobovalo, aj keď nie vždy priamo, polarizáciu politického života v slovenskej a českej spoločnosti, aj polarizáciu slovensko-čes-

²⁴ BARNOVSKÝ, M. a kol., *Od vojnovnej katastrofy po Ústavu 9. mája*. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. diel*. Bratislava: NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 487.

kých a česko-slovenských vztahov, čo na druhej strane malo svoje spätné väzby a následne ovplyvňovalo rokovania politických elít, a to aj v ekonomickej a sociálnej oblasti.

Všeobecne možno povedať, že v rokoch 1989–1992 sa v česko-slovenských vztťahoch neobjavilo nič, čo by už v nejakej podobe nebolo nastolené v minulosti, najmä v roku 1968.²⁵

Základný problém je potrebné hľadať v rozdielnom chápaní významu výrazu „spoločný štát“ u Čechov a Slovákov. Pretože pre Čechov bol pojem „spoločný štát“ totožný s výrazom „jeden štát“, zatiaľ čo u Slovákov bol stotožňovaný s predstavou „spolku štátov“ (sústátia), nebola dosť dobre – už čisto sématicky – dohoda možná. Formálne správne tvrdenie, že Slováci sú za „spoločný štát“ a len menšina za osamostatnenie, tak pôsobilo na českú verejnosť zavádzajúcim spôsobom a bolo zdrojom mnohých nedorozumení. Aj na Slovensku bolo nemálo ľudí, ktorí chápali nielen Slovensko, ale celé Česko-Slovensko ako svoj štát a priali si jeho zachovanie bez výhrad. Podstatne väčšia časť sa však vyslovovala za federáciu, avšak žiadala federáciu „inú“, „autentickú“, „budovanú zdola“, „neunitárnu“ a pod., aj bez toho, že by chápala, že minimálna časť týchto požiadaviek znamená objektívne rozdelenie Česko-Slovenska na dva štáty.²⁶

Prvé vážnejšie spory medzi českou a slovenskou politickou reprezentáciou o ďalšom vývoji vztťahov medzi oboma národmi sa prejavili už na jar 1990. Išlo o názov spoločného štátu. Najväčšie nedorozumenia vznikli pre pomlčku či spojovník v názve „česko-slovenská“ resp. „Česko-Slovensko“. Po zdĺhavých rokovaníach bol 20. apríla 1990 prijatý ústavný zákon, ktorý zakotvil názov Česká a Slovenská Federatívna republika (ČSFR). Dňa 1. marca 1990 SNR prijala ústavný zákon o názve Slovenská republika, jej štátnom znaku, vlajke, pečati a hymne. V decembri 1990 vyvrcholil spor o rozdelenie kompetencií medzi republikami a federáciou. České médiá ho komentovali ako tichý rozklad federácie, slovenská strana ako pokus o návrat k unitárnemu štátu. Z českej strany bol základný model konkretizovaný snahou o tzv. pevnú alebo zovretú federáciu s prevahou federálnych orgánov, kým zo slovenskej strany snahou o „voľnú“ federáciu s prevahou kompetencií republikových orgánov. Na Slovensku popritom existovali sily (najmä SNS) s jasným cieľom rozdelenia federácie a vzniku samostatnej SR, ale podobné sily existovali aj v českej politickej reprezentácii. Rozhodnutie napokon priniesli

²⁵ SKALOŠ, M., *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vztťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, s. 99–100.

²⁶ RYCHLÍK, J., *Rozpad Československa. Česko-slovenské vzťahy 1989-1992*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, s. 91.

parlamentné voľby začiatkom júna 1992. Podľa očakávania zvíťazili favoriti – v Čechách a na Morave Občianska demokratická strana a na Slovensku HZDS. Predstavitelia oboch politických subjektov – V. Mečiar a V. Klaus – v siedmich kolách rokovali o zložení federálnej vlády a personálnych zmenách vo vedení federálnych orgánov, o ekonomických otázkach a štátoprávnom usporiadaní republiky. Pre úplne odlišné stanoviská nedospeli ku kompromisu, preto sa dohodli na postupnom zániku federácie. SNR v polovici júla 1992 prijala Deklaráciu o zvrchovanosti Slovenskej republiky a 1. septembra 1992 Ústavu Slovenskej republiky. Dňa 25. novembra 1992 FZ schválilo ústavný zákon č. 542/1992 Zb. o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej republiky.

Akousi labuťou piesňou po prijatí zákona o zániku ČSFR sa stali 6. a 7. spoločná schôdza snemovní FZ, na ktorých sa vykonali posledné kroky súvisiace s rozdelením česko-slovenskej federácie. FZ schválilo zákony, ktorými sa zrušili všetky česko-slovenské inštitúcie a vykonalo viacero medzinárodných aktivít s cieľom, aby svet prijal obe republiky ako nástupnícke štáty zanikajúcej ČSFR.

Celé obdobie po januári 1993 ukázalo, že rozdelenie česko-slovenskej federácie bolo správnym historickým faktom. Potvrdzujú to aj nadštandardné vzťahy medzi českým a slovenským národom, ktorých súčasnú hodnotu a kvalitu by bývala federácia nikdy nemohla zabezpečiť.²⁷

Slovensko-české vzťahy po roku 1992

Hlavným rysom vládneho chápania slovensko-českých vzťahov v ich počiatočnom štádiu po vytvorení nových štátov bola snaha o racionálne a bezproblémové rozdelenie spoločného majetku federácie a o vykonanie dôslednej inštitucionálnej odľuky obidvoch republík. Významný vplyv na vytváraní slovensko-českých vzťahov v ich prvotnom štádiu mali však aj ústavné orgány zanikajúcej federácie, pričom ako zákonodarné zbory, tak aj exekutíva položili pre ne dobré základy tým, že včas schválili nevyhnutné legislatívne pravidlá pre rozdelenie federácie a prispeli k vytvoreniu počiatočnej zmluvnej platformy pre uskutočnenie jej odľuky kultivo-

²⁷ Bližšie pozri: SKALOŠ, M., *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, s. 99 a násl.

vaným spôsobom a pre budúcu spoluprácu nových medzinárodnoprávných subjektov.²⁸

Českí i slovenskí politici pred zánikom spoločného štátu sľubovali, že medzi obidvoma republikami budú nadštandardné vzťahy, pričom posledný federálny predseda vlády Jan Stránský dokonca verejne vyhlásil, že rozdelenie sa vôbec nedotkne života občanov, ktorí ho ani „nepocítia“. Ešte pred zánikom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky česká a slovenská vláda skutočne uzavreli množstvo dohôd, ktoré mali zmäkčiť dopad rozdelenia ako na hospodársky život, tak aj na život jednoduchých občanov, pričom medzi obidvoma republikami bola uzatvorená napríklad dohoda o colnej únii, dohoda o menovej únii, dohoda o zamestnávaní občanov, umožňujúca občanom jednej republiky pracovať bez povolenia na území druhej zmluvnej strany, dohoda o voľnom bezpasovom styku, umožňujúca voľné prechádzanie slovensko-českej hranice kdekoľvek a iba na občiansky preukaz, dohoda o vyporiadaní nárokov plynúcich zo sociálneho a penzijného poistenia, dohoda o spolupráci v oblasti zdravotnej starostlivosti.

Aj keď ešte pred zánikom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky vyhlásil predseda českej vlády Václav Klaus, že na spoločných hraniciach sa „nebudú stavať colnice“, napriek tomu už 2. januára 1993 obsadila česká strana colné stanovišťa na spoločnej hranici so Slovenskom a od 4. januára 1993 začala na cestách colné kontroly. Začiatkom februára 1993 k podobnému opatreniu pristúpila aj slovenská strana. Od polovice roku 1993 bola na cestách a neskôr aj na železničiach zriadená normálna pasová služba českej cudzineckej polície a od leta 1994 zriadila pasovú kontrolu aj slovenská strana, avšak právo prekračovať hranice voľne aj mimo prechodov zostalo pre českých a slovenských občanov zachované. Menová únia mala krátke trvanie a skončila po vzájomnej dohode 9. februára 1993 menovou rozlukou. Colná únia začala veľmi rýchlo dostávať trhliny, pretože slovenská strana zaviedla povinnú certifikáciu a nakoniec aj množstevné kvóty na niektoré výrobky.

Na život občanov malo rozdelenie štátu predovšetkým v pohraničných oblastiach veľký dopad, pričom komplikácie vznikli z inkompatibility českého a slovenského zákona o štátnom občianstve. Zatiaľ čo slovenský zákon bol chápaný veľmi liberálne a umožňoval do 31. decembra 1993 získanie slovenského občianstva všetkým niekdajším československým občanom, český zákon umožňoval opcii do 31. decembra 1993 (neskôr bola lehota predĺžená do 30. júna 1994) iba sloven-

²⁸ LEŠKA, V., *Česko-slovenské vzťahy*. In: PICK, O. – HANDL, V. (ed.), *Zahraniční politika České republiky 1993–2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004, s. 66.

ským občanom trvale žijúcim na území Českej republiky dva roky, pokiaľ mali čistý trestný register a vyviazali sa z doterajšieho občianstva.²⁹ Pretože zákon vychádzal z českého zákona o republikovom občianstve z roku 1969,³⁰ mnoho ľudí sa až teraz dozvedelo, že s ohľadom na miesto ich narodenia alebo miesto narodenia ich rodičov ich Česká republika pokladá za cudzincov. Bez českého občianstva sa ocitla masa rómskeho obyvateľstva, nespĺňajúca požiadavku čistého trestného registra, pričom Česká republika tak farizejsky a účelovo postavila časť niekdajších česko-slovenských občanov na svojom území do postavenia cudzincov.

Rozdielne prístupy k transformácii spoločnosti zo strán politických elít Českej republiky a Slovenskej republiky spôsobili ďalšie zväčšovanie a prehlbovanie odlišností vo vnútropolitickom vývoji a zahraničnom smerovaní oboch republík, pričom sa to premietlo aj do postupného ochladzovania slovensko-českých vzťahov na medzivládnej úrovni.

Rovnako v ekonomickej oblasti prvá česká vláda Václava Klauza presadzovala pragmatický prístup, ktorého výrazom bola predovšetkým snaha o dôsledné plnenie zásad dohody o colnej únii.³¹ Pritom však súčasne intenzívne pracovala na tom, aby čo najrýchlejšie uskutočnila menovú odluku a zrušila menovú úniu so Slovenskou republikou, na ktorej sa koncom októbra 1992 obidve strany dohodli.

Hlavnou náplňou začiatočného štádia slovensko-českých vzťahov boli pokusy o dokončenie delenia majetku federácie a dostavba inštitucionálnych nástrojov suverénnych štátov. Toto štádium trvalo v podstate prvé dva roky potom, čo sa tieto vzťahy začali formovať ako medzinárodná bilaterálna relácia. Predseda prvej českej vlády Václav Klaus využil vnútropolitický vývoj na Slovensku a pád druhej vlády Vladimíra Mečiara na začiatku roku 1994 ako zámienku k faktickému zmrazeniu medzivládnych kontaktov.

Slovensko-české vzťahy sa v rokoch 1996–1997 postupne zhoršovali. Napriek tomu však úspešne pokračovalo doplňovanie zmluvnej základne, napríklad v roku 1996 bolo podpísaných ďalších 6 dohôd, celkom v rokoch 1996–1997 bolo podpísaných 11 medzinárodných bilaterálnych zmlúv.

²⁹ Zákon ČNR č. 40/1993 Sb. z 29. decembra 1992 o nadobúdaní a strate štátneho občianstva Českej republiky a zákon NR SR č. 40/1993 Z. z. z 19. januára 1993 o štátnom občianstve Slovenskej republiky.

³⁰ Zákon ČNR č. 39/1969 Sb. Z 29. apríla 1969 o nadobúdaní a strate štátneho občianstva Českej socialistickej republiky.

³¹ Colná únia začala veľmi rýchlo dostávať trhliny, pretože slovenská strana zaviedla povinnú certifikáciu a nakoniec aj množstevné kvóty na niektoré výrobky.

Obrat vo vzájomných vzťahoch nastal v roku 1998, pričom z dôvodu rozpadu vládnej koalície a pádu vlády Václava Klauza koncom roku 1997 sa v Českej republike v dňoch 19.–20. júna 1998 uskutočnili predčasné voľby, ktoré vyhrali dovtedy opoziční sociálni demokrati vedení Milošom Zemanom, v roku 1992 jedným z hlavných odporcov rozdelenia federácie. Aj na Slovensku sa 25.–26. septembra 1998 uskutočnili voľby a hoci v nich opäťovne zvíťazilo HZDS, Mečiarovi sa už nepodarilo zostaviť koaličnú vládu. Stredo-pravicová koaličná vláda Mikuláša Dzurindu mala záujem na zlepšenie vzťahov s Českou republikou, rovnako ako sociálno-demokratický Zemanov kabinet so Slovenskom.³² Vtedy boli doriešené niektoré dosiaľ otvorené otázky ako napríklad vysporiadanie zostávajúcich záväzkov z delenia federácie, občanom jednej republiky bolo umožnené študovať na území druhej republiky za rovnakých podmienok ako domácim občanom a česká strana novelizovala zákon o udeľovaní štátneho občianstva tak, aby všetky osoby, ktoré boli 31. decembra 1992 česko-slovenskými občanmi a mali trvalý pobyt na území Českej republiky, mohli získať bez ďalších podmienok štátne občianstvo Českej republiky, pričom zákon tiež umožnil, aby osoby, ktoré boli 31. decembra 1992 česko-slovenskými občanmi, mohli mať české i slovenské občianstvo.

Množstvo problémov každodenného života vo vzájomných vzťahoch medzi Českou a Slovenskou republikou bolo vyriešené až vstupom obidvoch štátov do Európskej únie 1. mája 2004, pričom so vstupom do Európskej únie zanikla aj česko-slovenská colná únia a na hraniciach medzi Českou republikou a Slovenskou republikou prestali colné kontroly. Dňa 21. decembra 2007 vstúpili Česká republika a Slovenská republika do Schengenského priestoru, pričom presne o polnoci z 20. na 21. decembra na česko-slovenských hraniciach prestali aj pasové kontroly. Medzi obidvoma republikami bolo opäť možné cestovať celkom voľne, tak ako v období existencie Česko-Slovenska. V súčasnosti sú vzťahy medzi Českou republikou a Slovenskou republikou skutočne bezproblémové a ani existencia štátnej hranice už nevytvára väčšie problémy vo vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov.³³

³² Bilaterálne kontakty boli medzi obidvoma premiérmi čulé, pretože za štyri roky sa stretli desaťkrát, čo možno označiť ako pravidelné, pričom medzi obidvoma krajinami bolo uzatvorených celkom 55 medzinárodných zmlúv, čo je skutočne veľké číslo, obzvlášť pri porovnaní s obdobím 1996–1998, keď to bolo celkom 12 zmlúv (jedenásť za Klausových vlád a jedna za Tošovského vlády).

³³ RYCHLÍK, J., *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 620–621.

Záver

Záverom možno konštatovať, že história spolunažívania Čechov a Slovákov má korene v dávnej minulosti, pričom tieto blízke slovanské národy udržiavali úzke kontakty od začiatku svojej prítomnosti v stredoeurópskom priestore. Jednotlivé obdobia ich historického vývinu, pravda, objektívne pôsobili na ráz i intenzitu týchto vzťahov, pričom už v minulosti sa ukázalo, že vzájomná podpora týchto národov poslúžila záujmom každého z nich, čoho dôkazom je aj obdobie úsilia o vznik samostatnej česko-slovenskej štátnosti v podobe Česko-slovenskej republiky, ale ešte výraznejšie to potvrdzuje obdobie druhej svetovej vojny a spoločný boj obidvoch národov za národné a sociálne oslobodenie.

Možno povedať, že celú históriu Česko-Slovenska vlastne vyplnil boj o jeho existenciu, boj, ktorý sa síce úspešne začal, ale dvakrát stroskotal, druhýkrát však už definitívne.

Bez ohľadu na to, či bolo rozdelenie so všetkými konzekvenciami správnym alebo nesprávnym krokom, je dôležité, že obidva nástupnícke štáty sa úspešne zapojili do medzinárodného spoločenstva, aktívne spolupracujú a vzťahy medzi nimi možno dnes hodnotiť ako nadštandardné, pričom dokonca možno povedať, že sú na vyššej úrovni ako boli za spoločného štátu. Taktiež možno na záver konštatovať, že rozdelenie Čechov a Slovákov pred viac ako dvadsiatimi rokmi môže byť príkladom pre iné časti rozdelenej, na identity a kultúry bohatej Európy.

Zoznam použitej literatúry

- BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.diel*. Bratislava: NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, 324 s. ISBN 80-88878-48-9.
- BARTO, J.: *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948)*. Bratislava: Epoque, 1968, 240 s. ISBN neuvedené.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001, 392 s. ISBN 80-8055-473-3.
- ČAPLOVIČ, D. – CHOVANEC, J.: *Základy slovenskej štátnosti*. Bratislava: Agentúra SMER, 2002, 154 s. ISBN 978-80-968355-2-2.
- ČIČ, M.: *Cesta k demokracii od novembra po súčasnosť*. Pezinok: Formát, 2001, 354 s. ISBN 80-89005-06-3.
- ČIČ, M. a kol.: *Komentár k Ústave SR*. Martin: Matica slovenská, 1997, 600 s. ISBN 80-7090-444-5.

- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945–1960)*. Praha: Karolinum, 2006, 512 s. ISBN 80-246-1210-0.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960–1989)*. Praha: Karolinum, 2007, 448 s. ISBN 978-80-246-1285-0.
- HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J.: *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, 308 s. ISBN 80-88878-75-6.
- HONZÁK, F.: *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava: Slovart, 2007, 888 s. ISBN 978-80-8085-596-3.
- CHOVANEK, J. – MOZOLÍK, P.: *Historické a štátoprávne korene samostatnosti Slovenskej republiky*. Bratislava: Procom, 1994, 291 s. ISBN 80-85717-02-6.
- CHOVANEK, J.: *Vznik samostatnej Slovenskej republiky z hľadiska legitimacy a legality. I. Časť*. In: Slovenské pohľady, 4/2003, s. 98–108.
- CHOVANEK, J.: *Vznik samostatnej Slovenskej republiky z hľadiska legitimacy a legality. Dokončenie z minulého čísla*. In: Slovenské pohľady, 5/2003, s. 102–111.
- KOVÁČ, D.: *Slováci, Česi, Dejiny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, 137 s. ISBN 80-88880-08-4.
- KOVÁČ, D.: *Dějiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny, 1998, 401 s. ISBN 978-80-7106-899-0.
- KUKLÍK, J. a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945–1989*. Praha: Linde, 2009, 727 s. ISBN 978-80-7201-741-6.
- LEŠKA, V.: *Česko-slovenské vzťahy*. In: PICK, O. – HANDL, V. (eds.): *Zahraniční politika České republiky 1993–2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004, 268 s. ISBN 80-86506-39-8, s. 65–71.
- LETTRICH, J. – ČELKO, V.: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava: Archa, 1993, 224 s. ISBN 80-7115-045-2.
- MĚCHÝŘ, J.: *Slovensko v Československu. Slovensko-české vzťahy 1919–1991. Dokumenty, názory, komentáře*. Praha: Práce, 1991, 128 s. ISBN 80-208-0225-8.
- MIKULE, V. – VALENTOVIČ, Z. a kol.: *Mezinárodní smlouvy mezi Českou republikou a Slovenskou republikou*. Praha: Codex Bohemia, 1995, 336 s. ISBN 80-901683-3-7.
- MIKULKA, V.: *Sukcese států. Rozpravy ČSAV – teoretická studie*. Praha: Academia, 1987, 94 s. ISBN neuvedené.

- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. – SKALOŠ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2010, 386 s. ISBN 978-80-557-0006-9.
- PACNER, K.: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Themis, 1997, 719 s. ISBN 80-85821-46-X.
- PITHART, P.: *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme?* Bratislava: Kaligram, 1998, 350 s. ISBN 80-7149-204-3.
- POLÁČKOVÁ, Z.: *Slovensko-české vztahy v kontexte strednej Európy*. Bratislava: Veda – SAV, 2005, 496 s. ISBN 80-224-0859-X.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1997, 365 s. ISBN 80-88880-09-2.
- RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, 373 s. ISBN 80-88880-02-5.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, 688 s. ISBN 978-80-7429-133-3.
- SCHWARZ, K. P.: *Češi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu*. Bratislava: Odkaz, 1994, 253 s. ISBN 80-85193-23-X.
- SKALOŠ, M.: *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, 292 s. ISBN 978-80-8083-610-8.
- SKALOŠ, M.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, 428 s. ISBN 978-80-557-0156-1.
- SRB, V. – VESELÝ, T.: *Rozdělení Československa*. Bratislava: Karpaty-Infopress, 2004, 192 s. ISBN 80-968533-5-X.
- SRB, V. – VESELÝ, T.: *Ako to bolo s rozdelením štátu. Posledné tri roky česko-slovenskej federácie*. In: Slovo – politicko-spoločenský týždenník 24.10. – 30. 10. 2001. ISSN 1336-2984, s. 1–9.
- ŠTEFANOVIČ, M.: *Zrod slovenskej štátnosti a zánik česko-slovenskej federácie*. Bratislava: Iris, 1999, 162 s. ISBN 80-88778-88-3.
- ŠÚTOVEC, M.: *Semióza ako politikum alebo „pomlčková vojna“*. Bratislava: Kaligram, 1999, 365 s. ISBN 80-7149-245-0.
- ŽATKULIAK, J.: *Normalizácia česko-slovenskej federácie roku 1970 a jej následky*. In: ŠTEFANSKÝ, M. – ZAGORŠEKOVÁ, M. (ed.): *Krízy režimov sovietskeho bloku 1948-1989. Zborník z konferencie UMB na Donovaloch 12.–13. 11. 1996*. Banská Bystrica: Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského v Banskej Bystrici, 1997, s. 225–239, ISBN 80-88784-14-X.

Summary**Slovak and Czech Relations in Historical and Legal Context and the end of Common State of Slovak and Czech People in 1992**

The article titled „Slovak and Czech relations in historical and legal context and the end of common state of Slovak and Czech people in 1992“ demonstrates briefly historical and legal aspects of the process of the Division of Czechoslovakia and of the related legal and international law aspects. It also analyses the legal status of Slovakia after the adoption of constitutional Act No. 143/1968 Coll. on the Czechoslovak Federation and in a chronological sequence approaches facts which show Slovak-Czech relations in the context of the international situation.

VYBRANÁ USTANOVENÍ ZÁKONA NA OCHRANU LIDOVĚ DEMOKRATICKÉ REPUBLIKY

*Michal Škerle**

Úvod

V zakladatelském období komunistického režimu v Československu se vzedmula obrovská vlna nezákonností, z nichž největší byly tzv. politické procesy, tedy vykonstruovaná soudní divadla, která režim vedl proti svým odpůrcům a nakonec i proti svým vlastním lidem. Politické procesy provázely komunistický režim po celou jeho čtyřicetiletou poválečnou historii. Komunisté k tomuto potřebovali také legální nástroje, na jejichž podkladě by své oponenty mohli soudit. Jedním z nich byl i Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, který byl přijat nedlouho po únoru 1948. V tomto příspěvku bude ukázán příklad některých ustanovení, která sloužila k útlaku opozice a to, jak jejich nejednoznačná znění byla vykládána tehdejší justicí.

Plány KSČ po únoru 1948

Československá společnost se bezprostředně po únoru 1948 velmi změnila. To, na jaké kdo stál během krize straně, předurčilo jeho politické začlenění, které komunisté ihned začali uplatňovat. Komunisté všechny své politické protivníky prohlásili za nepřítel a začali si s nimi vyřizovat účty. Někdy to bylo na popud Moskvy, často ale pouze z vlastní iniciativy. Tisíce lidí bylo vystaveno různým formám perzekuce – politické, sociální, soudní.

Únor 1948 nadlouho rozdělil společnost na vítěze a poražené. K vítězům nepatřili jen komunisté, ale cítili se jimi i ti dělníci a příslušníci středních vrstev, stranic-

* Mgr. et Mgr. Michal Škerle, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ Toto období se obecně datuje do let 1948–1954.

ky neorganizovaní nebo členové nekomunistických stran, kteří stáli na straně komunistů a očekávali od nové moci splnění jejích slibů a svých požadavků. Pocity vítězů plně ovládly většinu komunistických funkcionářů na všech stupních a ti prožívali velké opojení z moci. Suverénně, často svévolně rozhodovali, dokonce i v rozporu s pokyny nadřízených orgánů, které si vysvětlovali velmi svérázně. Komunistické ústředí i jiné centrální instituce o nezákonném a nelidském počínání funkcionářů věděly, reagovaly však způsobem, kterým mu nemohli zabránit. I když vedení KSČ vyzývalo k umírněnosti, tak na druhé straně vyhlásilo „ostrý kurz proti reakci“ a později i stalinskou tezi o „zostřování třídního boje a hledání nepřítelů ve vlastních řadách“. V únoru 1948 komunisté podnítili pohyb sil, které je přivedly k vítězství, ale které nebyli schopni udržet pod kontrolou. Komunistické vedení proti nim nemohlo vystoupit, protože tvořily hlavní a aktivní oporu jeho moci.² Byly to především složky bezpečnostního aparátu a o tom, jak se vymkly kontrole, se brzy proti jejich vůli přesvědčili i přední komunisté.³

Vlna politických procesů, kterou komunisté spustili, výrazně vystupovala z běžné masové nezákonnosti a nižších forem represe. Procesy představovaly její vyústění, jakýsi vrcholek nezákonnosti, kterou postihly celou společnost. Masová nezákonnost vytvářela nejen nezbytné předpoklady a příznivé podmínky procesů, ale byla i jejich živnou půdou, protože neustále vytvářela další podezřelé a oběti. Mezi příčinami porušování zákonů byl také rozdílný výklad právních norem, který komunisté uplatňovali, nepatřila mu však zřejmě rozhodující role. Po nastolení komunistické totality se totiž nezákonnost stala v podstatě politickým programem a šířila se závratnou rychlostí, pronikla do všech částí života společnosti a postupně se přeměnila v normálnost každodenního života.

Nadřazenost komunistů se realizovala tak, že se obsah a výklad zákonů přizpůsobovaly politickým rozhodnutím a tak, že mocenské orgány, společenské instituce a jejich funkcionáři se politickými směrnicemi řídili bez ohledu na zákony. Tomuto účelu sloužilo i uspořádání mocenského mechanismu, v němž všechny instituce moci a řízení, jakož i instituce občanské společnosti, fungovaly jako nástroj k prosazení záměrů komunistického vedení na všech stupních.⁴ Komunistická strana tedy byla pro její příznivce více než zákon.

² KAPLAN, K., *Československo v letech 1948–1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 11.

³ Mezi oběti politických procesů nakonec patřil i Rudolf Slánský, bývalý generální tajemník KSČ a ve své době jeden z nejmocnějších mužů v zemi, ale i řada dalších předních komunistů, kteří se mnohdy na přípravě předchozích procesů sami podíleli.

⁴ KAPLAN, K., *Nekrvavá revoluce*. Praha, 1993, s. 181.

Ihned po únoru 1948 potřebovali komunisté změnit stav v justici, která byla stále „nezávislá“. Docházelo k tomu tak, že do vyšších funkcí přesouvali „předúnorové komunisty“ a ty, o kterých se vědělo, že budou dobře sloužit novému režimu. Kromě toho se orientovali na výchovu právníků z dělnických řad. K tomu sloužila právnická škola pracujících, jejíž absolventi obsadili už v roce 1952 více než tři čtvrtiny vedoucích funkcí v justičním aparátu. U státního soudu a státní prokuratury, které komunisté zřídili v roce 1948, byli nejdříve pouze právníci, kteří působili v justici před válkou a noví mladí právníci sem teprve postupně pronikali.⁵ Státní soud a státní prokuratura se pak staly justičním nástrojem komunistů k likvidaci svých jejich odpůrců.

Zákon na ochranu lidově demokratické republiky

Brzy po převzetí moci přistoupili komunisté k vytvoření nástrojů, které jim měli pomoci zlikvidovat každého, koho potřebovali. Byl to zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Ten nahradil dosud platný prvorepublikový zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky a oproti tomuto zákonu přinesl řadu zásadních změn.

Komunisté již zřejmě počítali, že tento zákon bude pouze provizorní a jeho účinnost skutečně neměla dlouhého trvání. Zákon totiž nabyl účinnosti 24. října 1948 a o necelé dva roky později, k 31. červenci 1950, opět účinnosti pozbyl. Komunisté plánovali získat zákonný prostředek pro vypořádání se svými oponenty a v rámci právnické dvouletky již také pracovali na novém trestním zákoně. Projev odporu proti režimu se však začaly objevovat ihned po únoru.

První příležitost k projevům nesouhlasu obyvatelstva s komunistickou nadvládou se stal XI. všesokolský slet, jenž se konal na přelomu června a července 1948 v Praze na Strahově. Především při tradičním průvodu Prahou vyjadřovali jeho účastníci podporu bývalému prezidentu Edvardu Benešovi jako symbolu potlačené československé demokracie. Na slet se dobře připravily i bezpečnostní orgány a několik desítek účastníků sletu bylo již během něj zatčeno. Mnozí další se dočkali následně různých perzekucí, nejen trestních. K dalším veřejným projevům protestu proti novému režimu došlo také při pohřbu prezidenta Beneše 8. září 1948. Komunisté zprvu ještě k souzení takovýchto projevů používali prvorepublikový

⁵ KAPLAN, K. – PALEČEK, P., *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Praha: Barrister & Principál, 2008, s. 196.

Zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky, či retribuční normy, které však k účinnému boji proti oponentům již nestačily.

I na jednání předsednictva ÚV KSČ bylo přijetí zákona prezentováno jako základní nástroj „ostrého kursu proti reakci“. Komunisté počítali, že zákon bude přímo sloužit v boji s „třídním nepřítelem“ a využijí ho k upevnění své moci, neboli výtobytků revolučních změn z února 1948, jak tyto změny sami nazývali.⁶ A v podobném duchu přijetí zákona vysvětlili i na plénu Národního shromáždění: „Jsou lidé, kteří se ptají, proč vlastně Národní shromáždění projednává nový zákon na ochranu lidově demokratické republiky, když máme starý zákon na ochranu republiky z roku 1923? Na tuto otázku možno odpovědět takto: Protože stát v roce 1923 byl jinou republikou s jiným státním zřízením a jinou hospodářskou soustavou, než je lidová demokracie v roce 1948, a není proto možné zákonem vytvořeným k ochraně buržoasní demokracie a kapitalistického pořádku chrániti lidovou demokracii socializující.“⁷

Zákon č. 231/1948 Sb. tedy měl být novým účinným nástrojem proti odpůrcům komunistického režimu do doby přijetí nového trestního zákoníku. Nový zákon měl po formální stránce připomínat zákon prvorepublikový, jeho obsah byl však velmi odlišný. Nejednoznačná formulace jednotlivých skutkových podstat, jakož i jejich svévolný výklad umožňoval označit za zločin i jednání, které bylo zcela normální a legální. Mezi nejčastěji zneužívaná ustanovení patřily velezrada, neoprávněné opuštění republiky, pobuřování proti republice a šíření poplašné zprávy.⁸ Například v roce 1949 bylo u Státního soudu nejvíce osob souzeno za velezradu (§ 1), dále za vyzvědačství (§ 5), sdužování proti státu (§ 2) a nepřekážení či neoznámení trestného činu. (§ 35).⁹

Zákon vycházel z dělení trestněprávních deliktů na přestupek, přečin a zločin a skládal se z pěti hlav: I. – trestné činy proti státu, II. – trestné činy proti vnější bezpečnosti státu, III. – trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu, IV. – trestné

⁶ Národní archiv Praha, fond 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, karton 14, arch. j. 152, Zápis ze zasedání předsednictva ÚV KSČ ze dne 27. 7. 1948

⁷ Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – stenoprotokoly. 13. schůze, středa 6. října 1948.

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013001.htm> stav k 10. 3. 2013.

⁸ GEBAUER, F. a kol., *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled. Sešity Ústavu pro soudobě dějiny AV ČR. Svazek 12.* Praha: Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, 1993, s. 118.

⁹ VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. a kol., *Československá justice v letech 1948–1953. Díl I. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. č. 8.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2003, s. 132.

činy proti mezinárodním vztahům a V. – ustanovení společná a závěrečná. Ustanovení Hlavy I. měla chránit základy státu jako samostatnost, územní celistvost, lidově demokratické zřízení či ochranu ústavních činitelů v pozici institucí. Hlava II. byla určena zejména na ochranu brannosti. Hlava III. pak chránila tělesnou integritu a čest ústavních činitelů a veřejných funkcionářů, označovala za trestná jednání, spočívající v podpoře fašistických a obdobných hnutí, jakož i popuzování a hanobení určité skupiny obyvatel, dále sem spadaly zločiny a přečiny založené na nedovoleném ozbrojování a šíření poplašné zprávy, jakož i schvalování či nepřekážení takovýchto činů. Specifické trestní jednání představovalo zneužití funkce duchovního a jednání proti hospodářskému řádu republiky. Hlava IV. obsahovala ustanovení na ochranu mezinárodních vztahů, přičemž novým zločinem se stalo opuštění republiky a poškozování zájmu republiky v cizině.

Oproti zákonu z roku 1923 nový zákon vytvořil zcela nové skutkové podstaty zločinů a přečinů. Takto třeba byl zaveden pojem velezrada. Za zločiny velezrady, útoků na život ústavních činitelů, vyzvědačství, válečného škůdnictví a tělesného poškození ústavních činitelů mohl být uložen trest smrti. Vedle těchto se objevila i řada jednání, která by za normálních okolností spadala mezi méně závažné delikty, popřípadě by v normální demokratické zemi byla zcela legální. Jedná se zejména o delikty hospodářské a delikt založený na nedovoleném opuštění republiky.

Zákon č. 231/1948 Sb. oproti prvorepublikovému předpisu ukládal na mnoha místech trest nejvyšší, tedy trest smrti. Trest smrti představoval jediný trest u kvalifikované skutkové podstaty velezrady, u kvalifikované skutkové podstaty vyzvědačství, popř. kvalifikované skutkové podstaty vyzvědačství proti spojenci, dále u zločinu válečného škůdnictví, popř. spolčení se s nepřítelem za účelem válečného škůdnictví, jestliže zde byla zvlášť přitěžující okolnost, u zločinu útoku na život ústavních činitelů u kvalifikované skutkové podstaty tělesného poškození ústavních činitelů. Trest smrti mohl být rovněž uložen v případě válečné zrady, v souvislosti se zvlášť přitěžující okolností, přičemž zde se ale nabízela jako alternativa trestu smrti trest doživotí. Hlavní trest pak dle zákona představoval trest odnětí svobody, vedle něhož mohly být uloženy i tresty vedlejší jako peněžitý trest, konfiskace jmění, zabránění, propadnutí, ztráta živnostenského oprávnění a oprávnění vykonávat povolání, ztráta občanských práv, ztráta státního občanství, uveřejnění rozsudku, vypovězení cizince, zákaz pobytu a příkázání do donucovací pracov-

ny.¹⁰ I přes jeho krátkou účinnost bylo na základě tohoto zákona v Československu odsouzeno téměř 27 000 osob.¹¹

Zájem republiky (trestný čin neoprávněné opuštění republiky)

V zákoně č. 231/1948 Sb. v §40 byla uvedena nová skutková podstata zločinu, který se nazýval „Neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu“. Skutková podstata definice tohoto zločinu zněla: „*Československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky opustí neoprávněné území republiky nebo ve stejném úmyslu neuposlechně výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určí, na území republiky vrátil, bude potrestán pro zločin těžkým žalářem od jednoho roku do pěti let.*“¹²

Toto ustanovení mělo především subsidiární účel (takto to bylo doslovně uvedeno i v důvodové zprávě) a bylo využíváno tam, kde se nedařilo obviněného odsoudit za zločin velezrady. Mnohdy byl totiž útek za hranice kvalifikován právě jako zločin velezrady.

Skutková podstata spočívala nejen v neoprávněném opuštění republiky, ale bylo stanoveno, že občan musí mít navíc úmysl poškodit zájem republiky. V řadě případů se tedy občané obvinění z tohoto zločinu odvolávali na fakt, že sice opustili republiku, ale neudělali to v úmyslu poškodit zájem republiky.¹³ Nikde v důvodové zprávě ani nebylo přesně řečeno, co je to zájem republiky. K tomu se tedy musely vyjádřit až soudy.

Nejvyšší soud proto brzy definoval, co představuje zájem republiky. Dne 3. prosince 1949 tak shledal vinným občana, který se pokusil přejít státní hranice, ale byl dopaden. Tento občan se hájil tím, že zamýšlel v cizině cestovat a pracovat, aby poznal svět, a že tedy chtěl opustit republiku jedině z touhy po dobrodružství. Podle okresního soudu, který obviněného v první instanci neshledal vinným, pak „*předpokládal, že pojem „zájmu republiky“ ve smyslu § 40 zák. č. 231/1948 Sb. by naplnilo v souzené věci pouze to, kdyby byl obžalovaný chtěl, jak uvedl okresní*

¹⁰ Donucovací pracovna fungovala jako ústav určený k zadržování a nápravě tzv. asociálních živlů.

¹¹ GEBAUER, F. a kol., *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Svazek 12.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 115.

¹² Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky

¹³ Jako důvody byly v soudních případech uváděny např. touha cestovat, návštěva milenky, touha poznat novou zemi apod.

soud, vejít v cizině ve styk s cizí mocí a cizími činiteli, zejména vojenskými, a pracovat tam proti lidově demokratickému zřízení republiky.“¹⁴

Státní prokurátor se proti takovému rozsudku odvolal, a když neuspěl ani u krajského soudu, pak teprve Nejvyšší soud zde konstatoval, že „pojem „zájem republiky“ v uvedeném smyslu naplňuje každý její zájem, jak plyne i z toho, že z původní osnovy bylo vypuštěno slovo „důležitý“. Bylo tedy věcí odvolacího soudu, aby, neshledal-li, že měl být poškozen zájem uvedený v rozsudku okresního soudu, zkoumal, zda si byl obžalovaný vědom, že svým ilegálním odchodem za hranice odejme pracovní sílu plnění pětiletého plánu, a zda tedy nejednal v úmyslu (aspoň eventuálním) tento zájem republiky poškodit. Tomu by mohla nasvědčovat jednat notorická skutečnost, že plnění pětiletého plánu je naléhavým zájmem republiky, který je odchodem pracovní síly za hranice nutně poškozován, jednak údaj obžalovaného, že pracoval doma v hospodářství a večer soukromě studoval střední školu.“¹⁵

Nejvyšší soud tu pak doslovně konstatoval, že „každý jednotlivec svým ilegálním odchodem za hranice rozmnožuje řady těch, kteří v době nové výstavby republiky, nenalézající vnitřní nutkání jakkoli se zde zapojit do budovatelské práce ať už na tom, či onom úseku, a opouštějíce vlast, v cizině se pak organizují, po příp. zachycení nepřátelskými útvary jsou organizováni v tlupy a spolčení připravující úklady republiky, a že poskytuje při nejmenším, i když sám pak nevyvíjí další trestnou činnost, reakčním živlům v cizině vhodný propagační materiál k všemožným nepřátelským akcím proti Československé republice.“¹⁶

Obdobně se Nejvyšší soud vyjádřil i v rozsudku z 21. dubna 1950, který se zabýval situací, kdy se občanka Československé republiky pokusila se svým manželem přejít hranici do Německa, ale oba byli zadrženi hlídkou SNB. Okresní soud však obžalovanou zprostil viny, protože v jejím jednání sice zjistil všechny znaky zažalovaného zločinu po stránce objektivní a částečně, pokud jde o úmyslné jednání, i po stránce subjektivní, ale konstatoval, že překročení hranic ještě samo o sobě nestačí k naplnění skutkové podstaty zločinu podle §40 uvedeného zákona č. 231/1948 Sb. Podle něj totiž bylo ještě potřeba úmyslu poškodit zájem republiky a tento úmysl soud u obžalované neshledal. Toto potvrdil i odvolací krajský soud, když zamítl odvolání státního prokurátora.

Nejvyšší soud však již konstatoval, že oba soudy špatně vyložily pojem „zájem republiky“. „Poškozením ve smyslu § 40 zák. č. 231/1948 Sb. není jen způsobení

¹⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 3. 12. 1949, sp. zn. Tz I 26/49.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

*nějaké škody hmotné, ale každá činnost nebo opominutí, jimiž státnímu celku i ve smyslu politickém vzniká újma, jimiž jsou tudíž jakékoliv zájmy republiky v poškozuujícím směru dotčeny. Jedním z hlavních zájmů republiky je, aby pohyb jejích občanů přes státní hranice byl veden v evidenci a řízen podle zájmů státu, neboť mnohé osoby odcházejí do ciziny jen proto, aby tam mohly nerušeně pracovat proti zájmům republiky. Mimo to má republika zájem, aby mnohé osoby zde zůstaly, ježto jejich práce je nutná pro splnění úkolů, které si vytýčil stát svým hospodářským plánem, v němž nejdůležitější složkou jsou pracovní síly. Opustí-li tedy občan republiky její území bez souhlasu státních úřadů, děje se tak neoprávněně a tudíž proti zájmům republiky. Obžalovaná jako dospělá osoba si byla vědoma, jak je to patrné již z jejího ilegálního způsobu přechodu hranic, že její únik za hranice se děje neoprávněně. Jako občanka ČSR si byla vědoma toho, že svým útekem do ciziny odnímá našemu hospodářskému plánu svoji pracovní sílu a že tedy poškozuje zájem republiky na zařazení všech občanů při plnění hospodářského plánu. Kromě toho jako úřednice, tedy osoba nejméně s průměrnou inteligencí, věděla, že zahraniční nepřátelské síly využijí jejího útěku k odůvodnění hanobení republiky.*¹⁷

V dalším rozsudku Nejvyšší soud dokonce dovedl úmysl poškodit zájem republiky z věku obviněného. Obžalovaný byl uznán vinným zločinem nedokonaného neoprávněného opuštění území republiky podle § 8 tr. z. a § 40 zák. č. 231/1948 Sb., který měl obžalovaný spáchat tím, že z vnitrozemí odjel do blízkosti hranic, na nádraží v N. vystoupil, ukryl se na tendru lokomotivy mezinárodního vlaku, jedoucího do zahraničí, aby se tak dostal přes hranice. Čin však nemohl dokonat proto, že uvedená lokomotiva s tendrem byla pak od vlaku odpojena. Obviněný se hájil tím (při podání zmatečnické stížnosti k Nejvyššímu soudu), že nalézací soud (který ho odsoudil v prvním stupni) nezjistil, že obžalovaný jednal v úmyslu poškodit zájem republiky. Nejvyšší soud jeho úmysl dovedl takto: „*Soud zjistil, že obžalovaný je ve věku blízkém odvodní povinnosti. Právem z toho usoudil na jeho úmysl poškodit zájem republiky, a to nejen na branné síle státu, jak zdůraznil nalézací soud. Z uvedených skutečností vzhledem k dekretu o pracovní povinnosti občanů č. 88/1945 Sb. a k výpovědi obžalovaného, že chtěl do ciziny z dobrodružných choutek, plyne nepochybně závěr, že se obžalovaný chtěl vyhnout i pracovní povinnosti, na níž má republika důležitý zájem pro nedostatek pracovních sil při budování nového pořádku, a tím ovšem poškodil její zájmy.*“¹⁸

Rozsudky jsou velmi výstižnou ukázkou toho, jak komunistický režim prostřednictvím justice přistupoval ke svým občanům, ze kterých v podstatě udělal

¹⁷ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 21. 4. 1950, sp. zn. Tz I 32/50.

¹⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. 6. 1949, sp. zn. Zm I 294/49.

„nevolníky“, kteří měli povinnost budovat jeho pětiletý plán. Prostřednictvím toho pak bylo možné ze zcela normálního jednání udělat trestný čin. Tak tedy nastala proměna československé hranice v tom smyslu, že jednání v normální společnosti zcela beztrestné, tedy přechod hranice za účelem například návštěvy kamaráda v cizí zemi, bylo komunistickou totalitou postaveno na roveň zločinu. Obviněným navíc byly podsouvány úmysly, které s největší pravděpodobností většinu z nich ani nenapadly.

Pokus trestného činu.

Zajímavé je, jak se tehdejší justice dívala na pokus o spáchání trestného činu, který byl uveden v zákoně na ochranu lidově demokratické republiky. Za příklad si opět můžeme vzít trestný čin nedovoleného opuštění republiky. Pokus trestného činu tehdy trestní právo hmotné definovalo stále ještě vycházejíc z původní ruské úpravy, kde se pravilo, že *„Již pokus zlého skutku jest zločinem, jakmile zlomyslník předsevzal nějaký čin, který ke skutečnému vykonání vede; k dokonání zločinu však jen pro nemohoucnost, pro překážku odjinud v to příšlou nebo náhodou nedošlo. Proto užití se má ve všech případech, kde zákon zvláštních výjimek nenařizuje, všelikých ustanovení pro zločiny vůbec daných i na pokusy zločinné, a trestati jest pokus zlého skutku za použití § 47 lit. a) týmž trestem, jenž uložen na zločin dokonáný.“*¹⁹

Pokud tedy měl být někdo odsouzen za pokus trestného činu neoprávněného opuštění republiky, musel vykazovat takovou činnost, která směřovala k opuštění republiky, avšak k samotnému opuštění nedošlo. Navíc takové jednání muselo být pro společnost nebezpečné a splňovat zároveň i znaky záměru poškodit zájem republiky. I s tímto si byla komunistická justice schopna naložit po svém, jak o tom svědčí řada soudních rozsudků z tehdejší doby.

Dne 24. února 1950 vydal Nejvyšší soud rozsudek ve věci, kdy dva obžalovaní navštívili vesnici nedaleko hranic. Zde se vyptávali, jak to funguje v pohraničí, zda by tu šlo založit potravinářské družstvo, navštívili také bývalého příslušníka finanční stráže a nakonec se vyptávali jednoho poštovního úředníka na celní hranici a vzdálenost státní hranice. Ten je upozornil na to, že jejich jednání se mu zdá podezřelé. Obžalovaní se pak vydali na nádraží a chtěli odjet domů, tam však byli (zřejmě po předchozím udání) zadrženi. Okresní ani krajský soud na jejich jednání nic trestného neshledaly, až Nejvyšší soud konstatoval: *„U obou obžalovaných šlo*

¹⁹ §8 zákona č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích.

*nepochybně o činnost, která byla již v bezprostřední spojitosti s prováděním trestného skutku, a to s neoprávněným opuštěním území republiky, třebas v době svého zadržení nechťeli uskutečnit sám přechod přes hranice. Dojednání o provedení útěku za hranice dostoupilo tedy z pouhých příprav již k provádění určité činnosti, která byla i pro osobu třetí poznatelná jako projev zlého úmyslu, směřujícího k přechodu hranic. S prováděním zlého skutku bylo tedy již započato a povaha tohoto jednání osvědčuje zároveň opravdovost a rozhodnost pachatelů započaté jednání dokončit. K dokonání zločinu nedošlo pak jedině pro překážku odjinud v to příšlou, totiž, že oba obžalovaní jednak sami poznali, že se stali v ten den podezřelými a že v započaté činnosti nemohou zatím pokračovat, jednak pak tím, že byli včas zadrženi a bylo jim takto znemožněno dokonat provedení zločinu v příštích dnech, jak se k němu skutečně chystali. Nešlo tedy v daném případě o pouhé beztrestné přípravné jednání, jak mylně odvolací soud dovozuje, nýbrž o určitou započatou a provedenou činnost vedoucí k dokonání zločinu, tedy o pokus trestný podle § 8 tr. zák.*²⁰

Zajímavý je pohled na věc odvolacího soudu, který totiž tvrdil, že považuje zjištěné jednání obžalovaných za beztrestné přípravné jednání, protože zlý úmysl nedošel v podniknuté činnosti zřetelného vyjádření, a to již proto, že tento úmysl měl být podle okolností uskutečněn teprve později po delší přípravě a nikoliv bezprostředně v souvislosti s touto činností. Opět můžeme tedy jen konstatovat, že Nejvyšší soud použil výklad zlého úmyslu k potřebám daného případu. Zde se právě projevilo to, co jsme uvedli již u charakteristik jednotlivých zákonů – záměrně obsahovaly řadu neurčitých pojmů, které si pak soudy mohly vykládat všelijak.

Výkladová činnost soudů vedla až k tak absurdním případům, že odsouzen byl pachatel pouze za to, že do ciziny odeslal své šaty. Při jedné cestě do zahraničí byl řidiči cizího zastupitelského úřadu zabaven (zřejmě na udání) kufr plný šatů, který poslali na adresu v cizině dva českoslovenští občané. Tito byli následně zatčeni pro pokus o nedovolené opuštění republiky. Okresní soud je však zprostil obvinění, protože dle jeho názoru uvedené jednání nepokládá ještě za pokus ve smyslu § 8 tr. zák. z roku 1852, když nebylo prokázáno, že by obžalovaní již vůbec plánovali určitý konkrétní útěk do ciziny. Krajský soud však vyhověl odvolání veřejného žalobce a uznal obžalované vinnými pokusem uvedeného zločinu.

Krajský soud v Praze totiž dovodil, že „*mylným je právní názor okresního soudu, že zjištěné jednání obžalovaných není ještě pokusem zažalovaného zločinu, protože obžalovaní prý ještě nepodnikli nic k uskutečnění vlastního přechodu hranic, pro něž si ještě nestanovili ani den, ani místo. Je nepochybné, že obžalovaní*

²⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 24. 2. 1950, sp. zn. Tz I 55/49.

provedli odeslání svršků pouze se zřetelem na svůj zamýšlený útěk do zahraničí, že si tyto svršky poslali napřed pro sebe a že tedy účel, jemuž tato zjištěná činnost sloužila, byl naprosto určitý a konkrétní. Okolnost, že si obžalovaní za uvedeným účelem – byť i v podrobnosti provedení útěku ještě nebyly stanoveny – již poslali napřed své svršky, je důkazem toho, že se obžalovaní k provedení činu pevně a určitě rozhodli.“ Z toho všeho pak soud prý zjistil, že se oba obžalovaní vlastně domluvili, že opustí ilegálně republiku. A dále pak soud uvedl, že „vlastní přechod hranice, jímž pachatel naplňuje objektivní skutkovou podstatu dokonání zločinu podle § 40 zák. č. 231/1948 Sb., je pouze dovršením jeho trestné činnosti spadající pod ustanovení tohoto paragrafu. Více není po objektivní stránce k dokonání tohoto zločinu třeba. Ale z toho neplyne, že by i k pokusu tohoto zločinu bylo třeba, aby pachatel se pokusil již přímo přejít přes hranice. Nalézací soud proto nevyvodil ze zjištěné činnosti obžalovaných správný právní závěr. Obžalovaní sjednali se šoférem cizího zastupitelského úřadu, že zařídí odvezení jejich kufru se šatstvem a prádlem do zahraničí a že se postará tam o jeho uložení až do jejich příchodu, a obžalovaní také skutečně své svršky takto odeslali. V tom nutno ale spatřovat jistě dostatečně jasný projev zločinného záměru, neboť jde tu přece již o jeho vlastní uskutečňování, a nepochybný je proto i závěr o nebezpečnosti pachatelů, kteří opravdovost svého zločinného záměru již takto projeví, resp. o nebezpečnosti jejich jednání. Toto jednání je proto již pokusem ve smyslu §8 tr. zák. 1852 a okolnost, že pachatelé sami ještě ani neopustili místo svého bydliště, je proto z hlediska viny nerozhodná, neboť jde tu již o to, do jaké míry se pokus přiblížil dokonání činu.“²¹

Krajský soud zde dovodil pokus a přípravu nedovoleného překročení státní hranice, aniž by zjevně prokázal, že obvinění měli promyšlený plán, který by začali realizovat. Šlo tedy pouze o domněnky soudu, které nebyly ničím podloženy. Tento případ je ukázkou porušení základních zásad trestního práva. Jedná se především o zásadu individuální odpovědnosti fyzických osob za spáchaný čin, kdy nelze stíhat navenek neprojevené myšlenky, názory, přání člověka a zásada zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností, kdy musí být zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí, jinak musí soud rozhodnout ve prospěch pachatele. Tyto zásady byly právní vědě v této době dávno známy a uplatňovaly se ve všech demokratických režimech.

²¹ Rozsudek Krajského soudu v Praze ze dne 5. 5. 1950, sp. zn. To VII 268/50

Závěr

Jak bylo ukázáno v předešlých případech, tak samotné znění Zákona č. 231/1948 Sb. ještě zcela nepostačovalo k účinnému stíhání oponentů. Komunisté proto potřebovali svým záměrům přizpůsobit i rozhodování soudů. Byť v řadě případů ještě soudy první instance neshledávaly na jednání obžalovaných nic trestného, soudy vyšší instance již svým výkladem byli schopny nalézt pokus trestného činu i v odeslaných šatech.

Zákon na ochranu lidově demokratické republiky se stal účinným nástrojem v boji komunistů proti svým oponentům. Pomohla k tomu také činnost tehdejší justice. Ta se pod vedením komunistů rychle přetransformovala z prvorepublikové, která ještě byla prodchnuta duchem demokracie a spravedlnosti, v poslušnou vykonavatelku stranických příkazů.

Použité prameny a zdroje:

Právní předpisy:

Zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích.

Zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky.

Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.

Důvodové zprávy a protokoly z jednání v Národním shromáždění, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/>, stav k 10. 3. 2013:

Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – stenoprotokoly. 13. schůze, středa 6. října 1948.

Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – stenoprotokoly. 21. schůze, středa 22. prosince 1948.

Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – tisky, tisk 94.

Judikatura:

- Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 3. 12. 1949, sp. zn. Tz I 26/49.
Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 21. 4. 1950, sp. zn. Tz I 32/50.
Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. 6. 1949, sp. zn. Zm I 294/49
Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 24. 2. 1950, sp. zn. Tz I 55/49
Rozsudek Krajského soudu v Praze ze dne 5. 5. 1950, sp. zn. To VII 268/50

Literatura:

- GEBAUER, F. a kol., *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled*. Sešity Ústavu pro soudobě dějiny AV ČR. Svazek 12. Praha: Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, 1993.
- KAPLAN, K., *Československo v letech 1948–1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.
- KAPLAN, K. – PALEČEK, P., *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Praha: Barrister & Principál, 2008.
- KAPLAN, K., *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- KUKLÍK, J. a kol., *Vývoj česko-slovenského práva 1945–1989*. Praha: Linde, 2009.
- VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. a kol., *Československá justice v letech 1948–1953. Díl I. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. č. 8*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2003.

Archivní prameny:

Národní archiv Praha, fond 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954.

Summary**Selected Provisions of the Law on the Protection of the Democratic People's Republic**

Soon after taking control over the state the Communist started to create the tools that should help them to eliminate anyone they wanted. One of these tools was the

Act number 321/1948 Coll., The law on the protection of The Democratic Peoples' Republic. Despite the law took effect only for quite a short time, almost 27.000 of people were sentenced due to that. The contribution is focused on some provisions of this law and on the way how the then Czechoslovak justice read this law.

PŘÁVNÍ ÚPRAVA ÚČETNICTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V MINULOSTI*

Pavla Slavíčková**

Účetnictví je důležitým nástrojem každého hospodařícího subjektu pro udržení povědomí o finančních tocích, výnosech, nákladech a výsledku hospodaření, kterého bylo dosaženo. Snaha vést a zejména nějak uspořádat takové záznamy sahá proto až do středověku. Motivována byla zřejmě původně vlastním zájmem hospodařící osoby, teprve později i zájmem veřejným, například v souvislosti s výměrem daní apod. Podle Josefa Fialy do prvotních účetních záznamů soukromého charakteru začaly postupně pronikat obsahové prvky, které změnily jejich charakterem k všeobecnosti (obecné srozumitelnosti), jednotnosti a soustavnosti. Tento proces postupného zdokonalování obsahové (věcné) stránky účetních záznamů vedl k proměně a k budování účetnictví jakožto vědecké soustavy a samostatné disciplíny.¹ Spolu s tím se vyvíjela také vnější stránka (úprava) účetních zápisů a tedy i technika jejich provádění.² Obecně lze pro české země doby středověku a raného novověku mluvit o používání několika typů účetní techniky, ačkoliv výzkum na tomto poli ještě není uzavřen a závěry některých autorů bude bez pochyby potřeba revidovat.³ Nejstarší primitivní systém snad navazoval na starořímský způsob vedení účetních záznamů a spočíval v soustavném zúčtování případů s tím, že

* Zpracování tohoto příspěvku bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělený roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Grant s názvem Vývoj účetních systémů z hlediska učebnic účetnictví v českých zemích před rokem 1989 (řešitel P. Slavíčková).

** Mgr. Pavla Slavíčková, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc.

¹ FIALA, J., *Dějiny účetnictví*. Praha: Pragotisk, Peroutka a spol., 1935, s. 5.

² Tamtéž.

³ Vedle citovaného Josefa Fialy jsou nejdůležitějšími publikacemi ze stejné doby studie: RAULICH, H., *Dějiny účetnictví*. Praha 1938; Týž, *Teorie účetnictví*. Praha: Tiskové podniky Ú. S. Č. P, 1938; ŠTURSA, B., *Stručné dějiny účetnictví*. Brno: Vydavatelský odbor jednot učitelství na Moravě, b.d. aj.

chronologické zápisy v něm byly pouhými poznámkami k podporování paměti.⁴ Jiní autoři mluví o používání jednoduchého účetnictví, případně jednoduchého účetnictví s prvky kameralistiky snad pro pozdější období.⁵ Detailněji dokázal složitý vývoj technik pro vedení účetních záznamů rozplést Josef Blecha, který mluví o čtyřech typech, a to jednoduchém účetnictví správním (starý kamerální sloh), účetnictví kamerálním, jednoduchém kupeckém účetnictví (obchodním a podnikovým) a účetnictví podvojném, aniž by se však více zabýval dobou, kdy měly být jednotlivé techniky účtování v praxi používány.⁶ V tomto směru byla konkrétnější Renáta Hátová, která oproti Blechovi definovala tři typy, a to účetní soustavu založenou na jedné základní řadě účtů, tzv. jednořadový (jednobilanční) systém, tedy jednoduché účetnictví, jehož počátky datuje do 13. století.⁷ Novější účetní technikou byla pak účetní soustava založená na dvou základních řadách účtů, tedy dvouřadový (dvoubilanční) systém, jehož počátek je všeobecně znám a datuje se do roku vydání XI. traktátu Luca Pacioliho v roce 1494.⁸ O rozšíření tohoto systému v českých zemích před koncem raného novověku existují stále vážné pochyby.⁹ Jako poslední pak uvádí kamerální účetnictví, jehož základy byly zřejmě položeny na dvoře Maximiliána I. Tato účetní technika však měla sama o sobě více verzí, z nichž nejznámější je tzv. zlepšená (verbesserter Cameral-Rechnungs-Fuss) vrchního účetního císařského dvora a později dvorního rady rakouské dvorské účetní komory ve Vídni Jana Matyáše Puechberga, nebo tzv. Puteanische Journalrechnung. V tomto případě se jednalo o kamerální účetnictví modifikované Josefem Františkem Puteanim (1749–1836) pro potřeby správy vrchnostenských domén.¹⁰ Zatímco základní typy historických účetních technik jsou alespoň rámcově známe, i když i zde zbývá ještě velký kus práce jak je snad patrné z výše řečeného, to, co dosud zcela chybí, je chronologická osa, která by jasněji znázornila střídání (překrývání?) těchto systémů v praxi na straně jedné a popis principů (techniky zá-

⁴ FIALA, J., s. 28.

⁵ JANHUBA, M., *Základy teorie účetnictví*. Praha: VŠE 2007 (kapitola Momenty z historie účetnictví).

⁶ ŠEBÁNEK, J. – FIALA, Z. – HLEDÍKOVÁ, Z., *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha: SPN, 1984, s. 323–326.

⁷ HÁTOVÁ, R., *Z dějin účetnictví*. In: *Ekonomická revue*, č. 4, 2008, s. 65 an.

⁸ PACIOLI, P., *Tractatus XI Particularis de computis et scriptoris. Oddiel XI Osobitná rozprava o účtoch a zápisoch*. Bratislava: Iura Edition, 2004.

⁹ SLAVÍČKOVÁ, P., *Podvojný systém účtování jako příklad neúspěšného kulturního transferu před rokem 1800*: referát přednesený na konferenci v Opavě 5.–6. prosince 2012, bude otištěn ve sborníku z konference. Naopak Miloslav Janhuba o používání podvojného účetnictví v českých zemích nepochybuje, viz např. výše citovaná kapitola jeho knihy.

¹⁰ ŠTURSA, B. *Stručné dějiny účetnictví*, Brno b.d., s. 2.

znamů) jednotlivých účetních soustav na straně druhé. Obrat k normativním pramenům je proto v tomto směru logický, přestože hned první poznatky ukazují, že naše očekávání mohou být možná přehnaná.

Právní předpisy, které by jakkoliv samostatně upravovaly vedení účetních záznamů, v předmoderním období nenajdeme. Zmínky o tom, že bylo, resp. má být účetnictví vedeno, však nalezneme už v nejstarších právních předpisech. Spíše než o účtech však historické záznamy mluví o *počtu*, případně *registrech*, potažmo zápisech, platech apod. Okolnosti, za jakých právo nařizovalo vedení účetních záznamů, i když obvykle bez další specifikace, můžeme rozdělit do několika okruhů. K dokonalosti na svoji dobu přivedla tato nařízení Práva městská Království českého z roku 1579, která do svého obsahu umně zahrnula v praxi oblíbené předpisy z oblasti městského práva brněnsko-jihlavského, práva pražského, stejně jako mnohá nařízení zejména českého práva zemského, s nimiž propojila klíčové instituty a právní principy z práva římského, případně kanonického.¹¹

Na prvním místě a asi nejčastěji se takováto nařízení objevují u poručenských záležitostí a správy sirotčího majetku. Vzhledem k účetním zásadám Koldínův zákoník v článku D XIV z kapitoly o poručenství doslova říká: „*Ti pak poručníci od práva sirotkům daní, i také ti, na kteréžby po přátelství připadlo poručenství,¹² mají sobě registra pořádná způsobiti, do nichžby příjmy z statku sirotčího, i také obzvláštní proti tomu vydání a náklady na sirotky i na jich statek pořádně poznamenávali aneb jinému poznamenávati sobě, do týchž register sirotčích, poručili.*“¹³ Za povšimnutí stojí terminologie, kterou zákoník používá. Hovoří-li však o *příjmech*, stejně jako o *nákladech*, nelze je interpretovat v nynějším významu těchto pojmů, neboť se s největší pravděpodobností jedná o jednoduchý účetní styl, které mezi příjmy/výdaji a výnosy/náklady nijak nerozlišoval. Jako *vydání* je zřejmě myšlen *výdaj*, v tehdejší podobě účetních záznamů významově bližší současným nákladům. Při vedení záznamů pak měl být vedle vzniku samotné finanční skutečnosti zohledňován čas, kdy k ní došlo, a spolu se sumou a věcným popisem zanesen do účetnictví. K uzavření tzv. *register* mělo dojít ve chvíli, kdy poručenská

¹¹ ŠTĚPÁN, J., *Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého*. In: MALÝ, K. a kol., *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, Praha: Univerzita Karlova, 1982, s. 267–276.

¹² Práva městská Království českého, ale i další právní předpisy z tohoto období, rozlišovaly poručníky na tři typy: testamentární, uvedené v testamentu otce; přirozené na základě pokrevní příbuznosti; a jmenované veřejnou mocí. Viz SLAVÍČKOVÁ, P., *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*. Praha: NLN, 2012.

¹³ JIREČEK, J. (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína Práva městská království českého a markrabství moravského*. Praha 1876, čl. D XIV, s. 118 (úryvek). Dále citováno jako Práva městská.

správa nad sirotky skončila. Tehdy pod dozorem veřejné moci poručníci účty uzavírali a předkládali sirotkům tzv. *počet* o svém hospodaření, tedy v našem smyslu vyhotovovali konečnou bilanci: „*Tak, kdyžby sirotci let došli, právu při přítomnosti týchž sirotkův aby poručníci od práva daní, vedle týchž register a pořádného od nich jednoho každého času a věcí poznamenání, počet také učinili.*“¹⁴ V takové chvíli účty procházely kontrolou, po jejímž pozitivním výsledku byla poručenská správa ukončena a majetek byl předán zpět do rukou právoplatných majitelů. Právo tento akt označovalo jako *kvitování*.¹⁵ Pokud by však během kontroly byly v účetních záznamech objeveny nesrovnalosti, nebo by se díky nim podařilo prokázat ať už úmyslně nebo neúmyslně způsobené ztráty na majetku, „*budau moci sirotci o to o všeckno k týmž poručníkům aneb jich dědicům se domlouvati, k nim pořádem práva o to hleděti a na nich svého postíhati.*“¹⁶

Ustanovení o vedení účetních záznamů a zejména skládání počtu poručníky obsahují také další předpisy z oblasti městského i zemského práva, žádný ale není ve svém znění tak detailní jako citovaná Práva městská Království českého. Obsahově nejpracovanější, i když v praxi nikdy nevyužívanou, je sbírka zemského práva Viktorína Kornela ze Všehrd z přelomu 15. a 16. století *O súdech, dskách země české knihy devatery*.¹⁷ Přesto v ní nenajdeme jednoznačný pokyn k vedení průběžných účetních záznamů během trvání poručenské správy nad sirotčím majetkem, pouze nařízení o povinném závěrečném vyúčtování. Podle Všehrda měli poručníci v závěrečné bilanci předkládané sirotkům zohlednit toky prostředků pocházejících „*z užívání platov, rybníkov, lesov, peněz*“¹⁸ a naopak „*z užívání dvorov poplužních s poplužiem, dědin, luk, nábytkov i jiných drobných věcí, a z jiného všelikého hospodářstvie, kterýmž se dobytci a čeled' chová a bez umenšenie těch věcí se dobytek i čeled' chovati nemůže, z toho poručníci počtu učiniti nejsú povinni.*“¹⁹ Toto z hlediska městského práva veskrze benevolentní ustanovení se opíralo o nálezh zeměského soudu z roku 1494 zapsaný do menších zeměských desk. To samo o sobě předurčovalo jeho platnost v rovině českého zeměského práva, přestože další sbírky této právní oblasti stejně jako česká zeměská zřízení jej nijak nezohlednily. Podle městského práva měli poručníci právo požádat při předávání majetku zpět do rukou sirotkům o úhradu nákladů spojených se správou statku, stejně jako

¹⁴ Práva městská, čl. D XIV, s. 118–119 (úryvek).

¹⁵ „Právo pak i sirotci z toho počtu i z poručenství aby je kvitovali.“ Tamtéž.

¹⁶ Práva městská, čl. D XVI, s. 119 (úryvek).

¹⁷ JIREČEK, H. (ed.), *O právích země české knihy devatery M. Viktorina ze Všehrd*. Praha: Spolek českých právníků Všehrd, 1874. Citováno jako Všehrd.

¹⁸ Všehrd, kniha V, čl. 41, odst. 2, s. 251.

¹⁹ Tamtéž.

např. o proplacení soudních výloh aj., podmínkou proto však bylo, aby tyto údaje byly v účetní bilanci zohledněny: „*Také když poručníci počet sirotkům činiti budau, cožby se tu koli našlo a vyhledalo, žeby od poručníkův pro dobré a užitečné tak dobře statku sirotčího, jako i týchž sirotkův, z vlastního statku poručníkův vynaloženo bylo: tehdy sirotci budau k tomu právem, aby jim poručníkům z statku svého zase to nahradili a navrátili.*“²⁰

Moravské zemské zřízení z roku 1535, resp. 1562 požadovalo, aby výsledek hospodaření poručníků byl sirotkům předkládán pod dohledem veřejné moci, v opačném případě takové kvitování pozbylo svoji platnost.²¹ Podle Františka Čády byl tento článek do zemského zřízení převzat z Drnovské knihy a v podobném znění ho obsahovala také následující moravská zemská zřízení z roku 1545 a 1604. Podle původního znění, odsouhlaseného na zemském sněmu v roce 1520 a schváleného panovníkem, však právo navíc připouštělo, aby v případě, že sirotci se svými poručníky „*o nic domlůvati se nechťejí*“, bylo možné, aby „*poručníka neb strýce kvitovali kvitancí obyčejnú*“.²² V čem podíl orgánů veřejné moci při skládání počtu spočíval a zejména jaký byl rozdíl mezi oběma typy účetního záznamu, se z pramenů bohužel nedozvídáme.

Ani Obnovené zřízení zemské, stejně jako Novely a Deklaratoria jako z hlediska chronologického vývoje nejmladší právní kodifikace z tohoto období žádné další specifikace do dané problematiky nepřinášejí. Podobně však, jako některé starší právní předpisy, Obnovené zřízení zemské propojuje vyhotovení konečné účetní bilance na sirotčím statku s inventářem pozůstalosti, u čehož se stojí zato na chvíli zastavit. Vzhledem k jeho charakteru totiž můžeme pozůstalostní inventář, případně tzv. *šacunk*, označit za počátek účetního oceňování majetku. Ve Vladislavském zřízení zemské doslova stojí: „*Král Jeho Milost neb páni z plného soudu má poslati, kohož rácie, aby ten statek i [se] svrchky se všemi sepsán byl do register.*“²³ Samotný institut pozůstalostního inventáře, jak už bylo jinde řečeno, do

²⁰ Práva městská, čl. D XV, s. 119 (úryvek).

²¹ „Sirotci panského aneb rytířského stavu, když by k letóm přišli, a poručníky neb strýce kvitovati chtěli, tehdy aby poručníci aneb strýci s sirotky před panem hajtmanem, pány a soudci zemskými stýli a tu věc oznámili, že sirotci již léta majíc, kvitovati poručníky aneb strýce chtějí. Tu pan hajtman a páni soudcé tu věc slyšíce a rozvážíce, při čem ta věc státi má, rozkázati ráci. Pakli by bez vědomí pana hajtmana a panuov soudci kto od sirotkuov kvitancí přijal, taková kvitancí aby žádné moci neměla.“ ČÁDA, F. (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1937, čl. 81, s. 92.

²² Tamtéž, pozn. 5.

²³ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (eds.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice. Praha: Scriptorium, 2007,

svého obsahu inkorporovala v předmoderní době pouze Práva městská Království českého, v praxi však byl oblíben i mimo okruh pražského práva, tedy i v oblastech užívajících právo brněnsko-jihlavské nebo sasko-magdeburské, která jej však samo o sobě neznala, a v neposlední řadě také v rovině práva zemského. Zemské právo sice přímo pojem pozůstalostní inventář nepoužívalo, avšak principiálně se o něho jednalo. Tuto vzhledem k poručenské správě v našem smyslu zahajovací rozvahu opět nejdetailněji popsal Pavel Kristián z Koldína: „Avšak ten poručník aneb poručníci od práva sirotkům daní, prvé nežby se statku sirotčího dotýkali a v spravování jeho vešli, dle uvarování budaucího nebezpečnosti mají za to práva žádati (ač nebyla-li by taková věc prvé právem opatřena), aby všecek ten statek sirotčí, movitý i nemovitý, na gruntech, na svršcích, nábytcích, na penězích hotových, a tak summau na všem ze jména vyhledán a popsán byl, a toho všeho statku inventarium, to jest, popis od písaře přísežného, při přítomnosti dvou a více konšelův, aby pořádný učiněn byl.“²⁴ Jednalo se tedy o soupis veškerého jmění, movitého i nemovitého spolu s vyjádřením jeho hodnoty v peněžních jednotkách, sestavený v momentě smrti původního majitele (hlavy rodiny), resp. před postoupením osiřelého majetku do poručenské správy. Jak dále uvádí Práva městská: „Kterýžto popis ku právu podán a při tom právě pilně do let sirotčích dochován, a z téhož popisu přepis také poručníkům vydán býti má, aby předkem věděli, jestli žeby kteří dluhové na vyupomínání byli a jiné některé sirotčí věci rychlého opatření potřebovaly, beze všech odkladův k nim přikračovati a statek sirotčí před zmrháním ochrániti mohli. Ano také i proto, aby tíž poručníci při počtu, jímž sirotkům, když let dojdau, povinni budau, v přítomnosti auřadu konšelského jsauce, mohli a uměli o všem zprávu učiniti.“²⁵ Pokud tedy pozůstalostní inventář v našem smyslu označíme za zahajovací rozvahu, v případě závěrečného počtu, o němž byla řeč výše, se tak jednalo o konečnou bilanci, která hospodaření na sirotčím statku (účetní jednotce) fakticky uzavírala.

Zatímco k ocenění (vyjádření jeho finanční hodnoty) sepsaného majetku v případě pozůstalostních inventářů nedocházelo bezvýhradně, v případě šacunku to platí bez výjimky. Tento typ, můžeme opět říci účetní rozvahy, byl obvykle se-

čl. 105, s. 135. Dále citováno jako Vladislavské zřízení zemské. Podobně: „a může takovou pozůstalost toliko v přítomnosti dvou sausedův z stavu panského aneb rytířského popsati dáti, a jeden exemplář k saudu zemskému složiti; nicméně bude povinen při odevzdávání takového poručenství ze všeho pořádný počet učiniti.“ JIREČEK, H. (ed.), *Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Markgrafthums Mähren. Obnovené zřízení zemské dědičného markhrabství moravského 1628*. Brno 1890, čl. 399, s. 303 (úryvek).

²⁴ Práva městská, čl. D XIII, s. 118 (úryvek).

²⁵ Tamtéž.

stavován tehdy, když mělo dojít k rozdělení určitého majetku, jak movitého, tak i nemovitého, např. mezi dědice. Za tímto účelem proto musela být známa jeho celková finanční hodnota, výsledná suma pak byla obvykle vydělena počtem oprávněných osob (to platí pochopitelně v případech, že se tyto osoby dělily rovným dílem) a vyjádřena opět soupisem vyčleněného majetku, čímž bylo dosaženo pomyslné spravedlnosti. Peněžní jednotka v takovýchto záznamech bývala jednotná, zdali se však oceňování řídilo aktuální cenovou hladinou, je těžké posoudit.²⁶

Skromné zmínky o vedení účetních záznamů se v právních předpisech konce středověku a raného novověku objevují také v dalších souvislostech. Vladislavské zřízení zemské se o počtu, tedy vyúčtování zmiňuje například v souvislosti s vybíráním berní. V případě, že by po výběru berně zůstal nedoplatek, měl se v následujícím roce „*počet z té roční berně udělati a sněm má o to položen býti, a tu na tom sněmě to rozváztii, bude-li berně tolik potřebi k doplacení dluhou.*“²⁷ Právě ve spojení s evidencí pohledávek se informace o vedení účetních záznamů objevují nejčastěji. Moravské zemské zřízení z roku 1545 například nařizovalo, aby byly do register zaznamenávány půjčky sirotčích peněz včetně úroku, který byl sjednán: „*A kterýchž by peněz pan hejman s radou pánů soudců a přátel těch sirotků půjčil, to má hned registry zemskými zapsáno býti pod jaký úrok se půjčuje.*“²⁸ Podobně také zemské právo požadovalo vést záznamy o půjčování peněz židy zřejmě za účelem omezení lichvy.²⁹ Zaznamenávat se přitom měla nejen výše půjčky a úroku, ale také který den kterého roku se operace uskutečnila.³⁰ Poté, co dlužník uhradil celou částku, měl věřitel tuto skutečnost doložit na úřadu listem, na jehož základě byl záznam z register vymazán.³¹ Více se o podobě takového účetního záznamu

²⁶ Např. Bronislav Chocholáč upozornil na umělé snižování cen nemovitostí v případech, že prodej probíhal mezi příbuznými. Viz CHOCHOLÁČ, B., *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999.

²⁷ Vladislavské zřízení zemské, čl. S40, s. 280.

²⁸ JANIŠ, D. (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení)*. Brno: Matice moravská 2005, čl. 183, s. 189 (úryvek). Citováno jako Moravské zemské zřízení z r. 1545.

²⁹ K problematice lichvy a úvěru detailně URFUS, V. *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, Brno b.d., s. 74 an.

³⁰ „Půjčil-li by který žid kterému člověku s vůlí pána jeho, to zapsati má do registr fojtových toho města neb městečka při přítomnosti dvou z úřadu, mnoho-li jemu jistiny půjčil, který den a kterého léta.“ Moravské zemské zřízení z r. 1545, čl. 252, s. 217 (úryvek).

³¹ „A když by židu jistina jeho zaplacená byla, tehdy žid list toho pána nebo úředníka zase před fojtem a staršími položiti a ten od nich zkažen býti má a dluh z registr vymazán.“ Moravské zemské zřízení z r. 1545, čl. 252, s. 217 (úryvek).

rozepisuje Viktorín Kornel ze Všehrd, a to v případě tzv. úročních knih, které náležely do skupiny menších zemských desk. Podle Všehrda se do nich zapisovaly „úročie a komrníe penieze ..., kteréž sobě lidé dvakrát do roka u desk nebo jinde, kdež chtěie, při sv. Jiří jednú, druhé při sv. Havle kladú.“³² Záznamy měly být vedeny na papíře, ale nebyl důvod odmítnout ani pergamen. Každý zápis měl obsahovat informaci o tom, „kto komu co a z kterého zbožie platí, a kto úrok ten nebo plat komorní od desk zdvihne.“³³ Povinností písaře pak bylo takové platby přijmout, řádně o nich učinit zápis do desk a peníze uschovat. Následně měl poslem dát o tom zprávu osobě, které peníze náležely, vyčíslit a vydat, co jí náleží. Spolu s tím měl opět o transakci učinit do desk zápis a „nedostane-li se čeho, má svým doložiti; pakli co zbude, má úrok kladúciemu zase vrátiti. A zlé penieze neb groše má jemu každý vyvrcci, a on má za zlé dobré dáti. A od každého úroka, kdy se od desk zdvíhá, čtyři groše české sobě běře.“³⁴

Společným cílem takovýchto nařízení bylo si pomocí účetního záznamu, resp. jakési jednoduché bilance udržet kontrolu nad toky peněz, získat, případně ověřit si informace, nebo prostě jen zachovat paměť o vedených finančních operacích. Forma, kterou takové záznamy měly mít, byla zřejmě vedlejší, můžeme-li tak alespoň usuzovat z toho, že o ní prameny normativní povahy shodně mlčí. Chceme-li se tedy těchto informací dopátrat, je nutné zaměřit svoji pozornost jiným směrem, a to například na kancelářské pomůcky nebo instrukce. Jako příklad prvně jmenovaného můžeme zmínit zejména *Praxis cancellariae* písaře Nového města pražského mistra Prokopa z 16. století.³⁵ Ještě detailnější pokyny ke způsobu vedení účetních záznamů v tomto případě konkrétně na šlechtických statcích pak nalezneme v hospodářských instrukcích, které zmapoval Václav Černý.³⁶ Podle něho se jednalo o účetnictví jednoduché, ve kterém se zaznamenávaly zvláště příjmy a zvláště vydání. Časově se zapisovaly jednotlivé položky tak, jak přicházely, obvykle se poznamenal datum a předmět příjmu nebo vydání a jeho výše. Nověji pozdější záznamy na rozdíl od starších obsahovaly detaily o tom, zač byl příjem nebo vydání učiněn. Účty byly uzavírány v rámci určitého časového období, týdně nebo měsíčně a přidávaly se k nim všechny potřebné doklady, zvláště o výplatě. Souhrny pak byly přepisovány do hlavní knihy, která již byla vedena podle titulů,

³² Všehdr, kn. 8, čl. 8, odst. 1.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, ods. 4.

³⁵ MAREŠ, F. (ed.), *Prokopa, písaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1908.

³⁶ ČERNÝ, V., *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*. Praha: Československá akademie zemědělská, 1930.

resp. rubrik.³⁷ I Černý však sám podotýká, že většina hospodářských instrukcí pouze nabádá k vedení účetních záznamů, jen výjimečně poskytuje konkrétní návod. Cílem bylo, aby účty byly přesné, jasné, přehledné a poctivé, pokud bychom chtěli odhalit detaily techniky účtování „*bylo by třeba míti pro určité panství pohromadě všechny účetní instrukce, ať samostatné, ať v povšechných hospodářských instrukcích a všechna nařízení o změnách v účtování; v takové úplnosti však jsou zachovány zřídka.*“³⁸ K posunu ke složitějšímu systému, zřejmě výše zmíněnému kamerálnímu, pak v praxi na šlechtických velkostatkách došlo snad až na samotném konci raného novověku, resp. plošně dokonce až v 19. století.³⁹

Podobný trend, tedy narůstající zájem nejen o vlastní vedení účetních záznamů, ale i konkretizace jejich formy, je ve stejném období jasně patrný i v rovině normativů, i když ani to neplatí bez výjimky. Podíváme-li se do sbírky patentů uložených dnes v Národním archivu v Praze, žádný předpis, který by byl této problematice samostatně věnován, nenalezneme.⁴⁰ Jiná je ale situace u cirkulářů a vyhlášek. Nejstarší, pojmenovaná Pragmatica Tobiaše Formánka je instrukce pro zemské účetní pochází z přelomu 17. a 18. století,⁴¹ následují ji účetní formuláře a instrukce pro vedení stavebních prací z roku 1780.⁴² Ze stejného období pak pochází cirkulář gubernia o novém způsobu vedení účetních procesů (1783), resp. návod k účetnictví duchovních panství a statků z roku 1806.⁴³ Zatímco pro období 17. a 18. století se stále jedná o jednotlivosti, s počátkem 19. století nastává v tomto ohledu boom, který zahajuje instrukce pro dvorskou státní účtárnu o zúčtování tzv. prozatímních výdajů u c.k. státních pokladen z roku 1820,⁴⁴ po níž následuje celá řada dalších, do roku 1849 v řádu desítek mnohdy již velmi specializovaných. Ucelený předpis, který by jednotně kodifikoval tuto problematiku v duchu moderního zákona o účetnictví, však v tomto období však dosud hledáme marně.

³⁷ Tamtéž, s. 66.

³⁸ Tamtéž, s. 67.

³⁹ Detailněji tamtéž, s. 69 an.

⁴⁰ KULÍŘOVÁ, K. – SANDER, K., *Patenty. Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1956.

⁴¹ Národní archiv v Praze, sbírka Cirkuláře a vyhlášky, inv. č. 22.

⁴² Tamtéž, inv. č. 406.

⁴³ Tamtéž, inv. č. 486, resp. inv. č. 2229.

⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 3162.

Summary

Accounting Regulation in Czech Lands in the Past

Development of accounting systems is a very slow process in the sense of history of long duration. The literature describes four types of accounting systems used in the past in Czech lands, namely simple administrative accounting, single-entry accounting, double-entry accounting and cameral accounting. All of them probably have a lot of versions and mutations that have not been described to date. The paper follows up development of accounting in Czech lands and looks for the first mention of duty to keep accounting records. Legal books as well as codifications from the Middle Ages and Early Modern period, namely *Knihy devatery* of Viktorín Kornel, *Práva městská Království českého*, *moravská zemská zřízení* or *Obnovené zřízení zemské*, contain instruction in relation to management of orphans' assets as well as tax collection or regulation of usury. However, most of them mention duty but do not describe procedure. Moreover, noble instruction and administrative tools for scribes offer more specific guidance, detailed description of specific accounting system of legal regulation we usually can not see before the beginning of 19th century.

PRÁVNÁ REGULÁCIA KARTELOV V ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKE V ROKOCH 1918–1938

Ján Sombati*

1. Úvod

Rok 1918 znamenal v dejinách Československa počiatok procesu konsolidácie a budovania hospodárskeho systému, založeného na kooperácií odvetví poľnohospodárstva, živnostenského podnikania a priemyselnej veľkovýroby. Prvotné opatrenia, akými boli napr. nostrifikácie zahraničných podnikov pôsobiacich na území novo vzniknutého Československa, alebo pozemková reforma, mali za účel vytvoriť najmä materiálne predpoklady pre ďalší rozvoj na zahraničí nezávislých hospodárskych podnikov. Následné kroky potom smerovali k legislatívnemu zakotveniu kľúčových zásad trhového mechanizmu.

Sloboda podnikania¹ a majetková sloboda² zakotvené priamo v Ústavnej listine Československej republiky z roku 1920 (ďalej len „Ústavná listina“), boli spolu so zásadou voľnej súťaže základnými predpokladmi fungovania liberálneho trhového hospodárstva. Limity realizácie týchto oprávnení ustanovoval len platný právny

* Mgr. Ján Sombati, Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

¹ § 108 ods. 1 Ústavnej listiny: „Každý státní občan československý může se usazovati na kterémkoli místě Československé republiky, nabývati tam nemovitostí a vykonávati výdělkovou činnost v mezích všeobecných právních ustanovení.“

² Existenciu súkromného vlastníctva predpokladal už citovaný § 108 ods. 1, keď priamo zakotvil právo nadobúdať nehnuteľný majetok. Z daného ustanovenia bolo možné vyvodiť aj právo nadobúdať hnuťelný majetok, a to buď v podobe príjmov zo zárobkovej činnosti (peniaze alebo naturálie), alebo v podobe iných hnuťelných vecí, ktoré si bolo možné zaoptať za príjmy zo zárobkovej činnosti. Nepriamym potvrdením existencie súkromného vlastníctva je potom aj úprava možnosti jeho obmedzenia, obsiahnutá v § 109 ods. 1. Ústavnej listiny: „Soukromé vlastnictví lze omeziti jen zákonem.“

poriadok Československej republiky. Ten však svojim nastavením vytváral predpoklady aj pre vznik viacerých negatívnych javov.

V hospodárskom zmysle môžeme súťažou rozumieť súboj najmenej dvoch ekonomických subjektov – „súťažiteľov“, ktorí sa snažia získať výhodnejšie postavenie na trhu, pričom pojmovým znakom súťaže je vylúčenie alebo obmedzenie ostatných súťažiteľov pri snahe získať toto výhodnejšie postavenie. Naplnením zásady voľnej súťaže je potom realizácia takej súťaže, ktorá je platným právom dovolená, a to aj za predpokladu, že jej výsledkom je ekonomický zánik niektorého zo súťažiteľov.³ Uvedené zásady trhového hospodárstva spolu s ich právnymi limitmi formálne garantovali existenciu takeého podnikateľského prostredia, kde bude ich dodržiavanie viesť k slušnému a poctivému súťažnému boju. Ani takýmto spôsobom sa však nedalo zabrániť vzniku spravidla monopolistických združení podnikateľov vo forme kartelov, ktoré mali potenciál nepriaznivo vplývať nielen na vývoj hospodárstva v národnom, ale aj medzinárodnom meradle.

Otázke právnej regulácie kartelov sa v podmienkach Rakúsko-Uhorskej monarchie pod rastúcim tlakom verejnej mienky venovala pozornosť už od konca 19. storočia. Túto citlivú otázku sa nedarilo riešiť ani v podmienkach Československa, a to až do roku 1933, kedy bol prijatý zákon č. 141/1933 Sb. z. a n. o karteloch a súkromných monopoloch (ďalej len „kartelový zákon“). Jeho prijatie bolo podmienené najmä nepriaznivým hospodárskym vývojom a nevyhovujúcim stavom dovtedajšej právnej úpravy kartelovej formy podnikateľských združení, ktorá nedokázala adekvátne reagovať na rast cien konkrétnych tovarov, vyrábaných alebo dodávaných práve niektorými domácimi kartelmi. Aby sme mohli pochopiť problém existencie kartelov v trhovom hospodárstve Československej republiky, ako aj samotné opatrenia zamerané na jeho riešenie, zameriame našu pozornosť na objasnenie dvoch kľúčových otázok. V prvom rade musíme zistiť, ako sa zákonodarca v období rokov 1918 až 1938 vysporiadal s vymedzením pojmu „kartel“. Po tomto zistení bude rozhodujúce spoznanie predstáv o formách a rozsahu regulácie kartelov, pričom budeme skúmať najmä otázky vzniku a zániku kartelov, vnútorných pomerov v karteloch, a prostriedky, akými štát mohol zasahovať do činnosti kartelov.

³ HAMANN, L. – PRÁBEK, J. – BUCHTELA, R., *Soutěžní právo československé*. Praha: V. Linhart, 1938, s. 17–20.

2. Vymedzenie pojmu kartel

Právny dualizmus, ako sprievodný jav recepcie rakúskych a uhorských právnych noriem do československého právneho poriadku, spolu s nedostatočným rozsahom právnej úpravy kartelov v recipovaných normách, spôsobovali v praxi značné problémy. Ani jeden právny predpis totiž neobsahoval definíciu pojmu „kartel,“ a to napriek skutočnosti, že tento pojem sa v jednotlivých predpisoch sporadicky vyskytoval.⁴ Azda najväčším paradoxom daného obdobia však ostáva skutočnosť, že absencia adekvátnej definície pojmu kartel pretrvávala aj po prijatí kartelového zákona v roku 1933. Ten vo svojom § 1 výslovne upravoval len kartelové zmluvy, avšak nijako neriešil definíciu pojmu kartel v zmysle združenia podnikateľských subjektov.

Pri definovaní predmetného pojmu nebola veľmi nápomocná ani dobová judikatúra. Rakúsky Najvyšší súd spreď roku 1918 sa v tomto smere vyjadril len nepriamo. Vo svojej rozhodovacej činnosti totiž dospel len k veľmi všeobecnému a nejasnému záveru, že pod pojem kartel môžu byť zahrnuté aj koalície priemyselníkov a veľkopodnikateľov.⁵ Ku konkretizácii formálnych znakov takejto koalície sa však predmetná judikatúra už nijako nevyjadruje. O nič lepšie na tom nebola ani judikatúra uhorskej Kráľovskej kúrie, ktorá typický kartelový spor v rámci svojej rozhodovacej činnosti ani neriešila.⁶ Čo sa týka judikatúry československého Najvyššieho súdu, tak do vydania kartelového zákona v roku 1933 nerozhodoval žiadny typický kartelový spor, z ktorého by vyplynulo, ako si pojem kartel treba vysvetľovať.⁷

⁴ Napr. čl. XXIII uvoďzovacieho zákona k rakúskemu civilnému procesnému poriadku („...vzhľadom k úmluvě učiněné členy podnikatelského svazu (kartelu)...“) a čl. XXX uvoďzovacieho zákona k rakúskemu exekučnému poriadku (takisto – „...vzhľadom k úmluvě učiněné členy podnikatelského svazu (kartelu)...“), ktoré boli platné v Českých krajinách a na Morave, a taktiež § 179 bod 4. uhorského obchodného zákonníka, ktorý platil na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

⁵ K tomuto záveru rakúsky najvyšší súd dospel na základe extenzívneho výkladu pojmu „živnostníci“ (Gewerbsleute), obsiahnutého v § 4 rakúskeho koaličného zákona č. 43/1870 r.z., upravujúceho neplatnosť takých zmlúv medzi živnostníkmi, ktoré boli uzavreté s cieľom zvyšovania cien v neprospech všeobecného záujmu. Viac vid' napr.: HEXNER, E., Kartely. In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek 2: I až O. Praha: Eurolex Bohemia, 2000.

⁶ Podrobnosti vid' : HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústředného svazu čl. priemyselníkov, 1929, s. 52–53.

⁷ Tamže, s. 54–55.

Nedostatky, ktoré vykazovala dobová právna úprava a judikatúra súdov sa snažila odstrániť právnická odborná literatúra. Jedným z domácich autorov, ktorí sa vo svojej tvorbe dlhodobo venovali problematike kartelov, bol Ervín Hexner. V jeho diele *Základy kartelového práva* môžeme nájsť okrem jeho vlastného vymedzenia pojmu „kartel“ aj zohľadnenie dobovej domácej a zahraničnej, najmä nemeckej odbornej tvorby, zameriavajúcej sa na problematiku kartelov. Z domácich autorov sa tu spomína napr. Lev Winter, ktorý definoval kartely ako „*asociácie priemyselných výrobcov, smerujúcich k zamedzeniu škodlivých účinkov súťaže*“, alebo František Schiller, zameriavajúci sa skôr na zmluvný základ kartelov, keď za kartel považuje „*úmluvu uzavrenú sdružením podnikateľov, ktorého cieľom je spoločný postup obchodný, súťaž vylučujúci alebo obmedzujúci.*“⁸ Hexner sa na základe poznatkov obsiahnutých v domácej a zahraničnej odbornej literatúre zameril na vytvorenie vlastnej definície kartelu. Podľa jeho názoru boli kartely „*organizácie – v najširšom smysle – samostatných podnikateľov, sriadené dobrovoľnými, obligáčno-právnymi ujednaniami o odbyte určitého druhu tovarov – výnimočne úkonov –, aby bol dosiahnutý alebo zaistený hospodársky prospech účastníkov podstatným ovlivňovaním trhu, ktoré je len týmto sdružovaním umožnené.*“⁹ Hexnerova definícia kartelu sa zdá byť akýmsi prienikom koncepcií, ktoré je možné vidieť u Wintera a Schillera. U všetkých spomenutých autorov môžeme vysledovať niekoľko spoločných, všeobecných pojmových znakov kartelov.

Pri zohľadnení uvedených skutočností môžeme za kartely považovať **zdrúženia najmenej dvoch hospodársky a právne samostatných podnikateľských subjektov**, a to bez ohľadu na ich právnu formu. Musí však ísť o hospodársky samostatné subjekty, ktoré vznikli na základe predpisov súkromného, najčastejšie obchodného práva. Vznik kartelu je viazaný na **súkromnoprávnu zmluvu**, ktorá je vyjadrením slobodnej vôle jednotlivých subjektov vstúpiť do kartelu. V tomto smere preto nemožno za kartely považovať napr. štátne monopoly alebo syndikáty, ktoré vznikajú na základe zákona alebo vrchnostenského rozhodnutia orgánu štátnej moci.¹⁰ Vo svojej podstate je tak kartel **účelovým združením**, ktoré na relevantnom trhu sleduje jediný cieľ – zabezpečenie maximálneho hospodárskeho prospechu za súčasnej minimalizácie nákladov na realizáciu podnikateľskej čin-

⁸ Tamže, s. 15.

⁹ Tamže, s. 15–16.

¹⁰ O monopoloch a syndikátoch, a ich definovaní v odbornej literatúre z doby prvej Česko-slovenskej republiky vid': MILDSCHUCH, V. – LAŠTOVKA, K., Monopoly. In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek 2: I až O. Praha: Eurolex Bohemia, 2000., s. 679–683; MARTÍNEK, K., Syndikalizace. In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek 4: S až T. Praha: Eurolex Bohemia, 2000., s. 789–803.

nosti. **Prostředkami na dosažení stanoveného cíle** je na jedné straně realizace takých podnikatelských činností, které **podstatným způsobem ovlivňují trh**, a na druhé straně **maximálně možné omezení sítě mezi členmi kartelu**. Takýmto způsobem dochází jednak k postupné eliminaci nebezpečnosti ze strany vonkající konkurence vďaka koordinácii spoločnej podnikateľskej činnosti členov kartelu, ako aj k eliminácii nepriaznivých ekonomických dôsledkov hospodárskej sítě medzi členmi kartelu, ktorá je takýmto spôsobom potláčaná.

Môžeme teda vidieť, že dobové predstavy o obsahu pojmu „kartel“ sa rôznili. Názory odbornej literatúry a zákonodarcu v sledovanom období kolísali medzi chápaním kartelov ako podnikateľských združení a zmluvnými dojednaniami. Nejednotné ostalo aj stanovisko oľadom zaradenia jednotlivých ekonomických a právnych foriem podnikateľských združení pod pojem „kartel“, kde aj Hexner uznáva, že uzatvorením zakladajúcej zmluvy mohli vznikať najrôznejšie formy kartelov, od voľne usporiadaných organizácií súkromného práva v najširšom zmysle, až po najrôznejšie centrálné riadené kartely a syndikáty. Jedným z mála prvkov, ktorý však kartely odlišoval od iných podnikateľských koncentrácií, bola skutočnosť, že spravidla vyrábali alebo predávali rovnorodé tovary, alebo skupiny rovnorodých tovarov, čím sa kartely zaradovali medzi tzv. **horizontálne podnikové koncentrácie**.¹¹

3. Právna regulácia kartelov do roku 1933

Pre obdobie rokov 1918 až 1933 bola typická nejednotnosť právnej úpravy regulácie kartelov, vyplývajúca z právneho dualizmu československého právneho poriadku. Výrazným problémom, vnášajúcim do hospodárskej a právnej praxe značnú neistotu bola tiež skutočnosť, že úprava činnosti kartelov, ako aj opatrení, ktorými štát mohol do tejto činnosti aktívne zasahovať, bola roztrieštená do predpisov viacerých právnych odvetví (najmä obchodné, občianske a správne právo). Stav právnej neistoty okrem toho podporovala aj absencia akejkoľvek registračnej povinnosti, vzťahujúcej sa na kartely. Jediným čiastočným pokrokom bolo prijatie zákona č. 111/1927 Sb. z. a n. o nekalej sítě, ktorý mal potenciál čiastočne riešiť existujúce negatívne dopady činnosti kartelov na tuzemskom trhu.

¹¹ HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústředného svazu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 16, 19–23, 25–29.

3.1. Vznik a zánik kartelov

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že kartely **vznikajú** na základe súkromno-právnych zmlúv (ďalej len „kartelové zmluvy“), ktorých predmetom je vytvorenie združenia podnikateľov za účelom maximalizácie zisku prostredníctvom podstatného ovplyvňovania relevantného trhu, za súčasného maximálneho obmedzenia alebo vylúčenia súťaže medzi združenými podnikateľskými subjektami. Platný právny poriadok v danej dobe nepredpisoval žiadne obligatórne zmluvné typy pre zakladanie kartelov. Nanajvýš môžeme hovoriť o určitých „*obvyklých zmluvných typoch*“, ktoré boli v praxi na tento účel využívané. Spravidla išlo o už existujúce zmluvné typy upravené v predpisoch obchodného alebo občianskeho práva.

Z hľadiska spôsobu uzavretia sa rozlišovali kartelové zmluvy uzavreté **konkudentne**, pri ktorých sa vyžadovalo „*trvalé, súhlasné, konkludentné chovanie sa účastníkov, bez výslovného prejavu vôle*“, a kartelové zmluvy uzavreté na základe **výslovného prejavu vôle**, spravidla v písomnej forme.¹² Typická kartelová zmluva mala nasledovný obsah:

- a) predmet zmluvy – obsahoval najmä ustanovenia o zriadení kartelu a najrôznejších obchodno-právnych záväzkoch (podriadenie sa rozhodnutiam kartelových orgánov, vzájomná koordinácia hospodárskej činnosti členov kartelu, zriadenie tzv. „organizácie uskutočňujúcej kartelovú zmluvu“, s ktorou sa za účelom realizácie kartelovej zmluvy uzatvárali komisionárske zmluvy a iné obchodné zmluvy, alebo záväzok používať určitý druh označenia kartelových výrobkov), ako aj určenie teritoriálnej pôsobnosti kartelu,
- b) dojednania o výrobných a predajných kvótach – tzv. kontingentoch, vyjadrovaných percentuálne alebo v konkrétnom množstve vyrábaného alebo predávaného tovaru, ktoré pripadali na jednotlivých členov kartelu, a ďalej podmienky preberania a rozdeľovania zákaziek medzi členov kartelu, ako aj predaj kartelových výrobkov organizáciou uskutočňujúcou kartelovú zmluvu,
- c) dojednania o organizačnej štruktúre kartelu,

¹² HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústredného sväzu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 17.

- d) zabezpečovacie inštitúty – najmä evidenčné povinnosti členov kartelu (vedenie obchodnej korešpondencie, účtovnej a obchodnej dokumentácie a pod.), zmluvné pokuty a doložky o rozhodcovskom súde.¹³

Po uzatvorení kartelovej zmluvy si jednotlivé podnikateľské subjekty zachovávajú svoju hospodársku a právnu samostatnosť. Jediné obmedzenia tejto samostatnosti spočívajú v záväzkoch smerujúcich ku vzájomnej koordinácii hospodárskej činnosti členov kartelu.¹⁴

Bolo bežnou praxou, že na kartelové zmluvy nadväzovala sústava osobitných zmlúv, ktoré mali povahu **akcesorických zmlúv**. Kartelová zmluva tak predstavovala samostatnú, od ostatných akcesorických zmlúv oddelenú zmluvu. Ak však zanikla kartelová zmluva, zanikali aj ostatné akcesorické zmluvy, a jednotlivé zmluvné strany sa tak nemohli dovolávať plnenia záväzkov z nich vyplývajúcich. Spravidla išlo o najrôznejšie zmluvy, slúžiace na vykonanie samotnej kartelovej zmluvy, ako napr. komisionárske zmluvy, zmluvy o zriadení ďalších obchodných spoločností (spravidla organizácie uskutočňujúce kartelovú zmluvu vo forme spol. s.r.o. alebo účastinnej spoločnosti), zmluvy o prípadnom predaji kartelových kvót (kontingentov) alebo zmluvy o zastavení výroby a pod. Akcesorické zmluvy boli uzatvárané buď medzi členmi kartelu navzájom, alebo medzi členmi kartelu a organizáciou uskutočňujúcou kartelovú zmluvu. Vo vzťahu ku kartelovým zmluvám, ako aj akcesorickým zmluvám, právny poriadok neustanovoval žiadnu registračnú povinnosť, ani povinnosť uvedené zmluvy akýmkoľvek iným spôsobom zverejňovať. Práve táto skutočnosť vytvárala okolo kartelov a ich činnosti všeobecný dojem nelegálnosti, čo spolu s ďalšími faktormi podmienilo neskoršie snahy o prijatie jednotnej a efektívnej úpravy regulácie kartelov.

Vzhľadom na rôznorodosť právnych predpisov, ktoré upravovali vznik kartelov, môžeme rozlíšiť viaceré právne formy kartelov:

- a) kartely vo forme spolkov, vytváraných v súlade s § 114 Ústavnej listiny a osobitných predpisov upravujúcich spolčovací právo,
- b) kartely vo forme spoločnosti občianskeho práva,
- c) kartely vo forme obchodných spoločností.

¹³ HEXNER, E., *Kartely. Zvláštny odlačok zo „Slovníku obch.-technického, účetního a daňového“*. [S.I.]: [s.n.], 1931, s. 10–17.

¹⁴ Sama podstata hospodárskej (samostatný výkon podnikateľskej činnosti) a právnej samostatnosti (zachovanie právnej subjektivity jednotlivých členov kartelu) však ostáva neporušená. HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústredného sväzu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 16–17.

Ad a): § 114 vo svojom ods. 1 konkretizuje úpravu spolčovacieho práva, keď zakotvuje „*právo spolčovací k ochraně pracovních (zaměstnaneckých) a hospodářských poměrů.*“ Ide tu o tzv. **koaličné právo**, ktoré okrem iného zaručuje aj vytváranie podnikateľských zväzov. Významný odborník na správne právo, Jiří Hoetzel, svojím extenzívnym výkladom predmetného ustanovenia vyslovil názor, že „*V § 114 se zaručuje právo spolčovací k ochraně a podpoře pracovních (zaměstnaneckých) a hospodářských poměrů, čímž se chrání také kartely.*“¹⁵ Podľa toho bolo možné vytvoriť kartely vo všetkých právom povolených formách, a tým pádom aj vo forme spolku. Recipované rakúske spolkové zákony umožňovali využívať spolky na organizovanie zárobkovej činnosti svojich členov, alebo vykonávanie tejto činnosti prostredníctvom inej právnickej osoby. Kartely tak priamo nemuseli byť zárobkovým spolkom a riskovať prípadné prekročenie zákonných limitov. Naproti tomu recipované uhorské nariadenia ministerstva vnútra, prioritne zamerané na reguláciu politických spolkov, mali výslovne vrchnostenský charakter, ktorý sa prejavoval širokými možnosťami orgánov verejnej moci zasahovať do činnosti, ako aj samotnej existencie spolkov. Jednými z mála ustanovení hospodárskej povahy, ktoré boli využiteľné pre kartely, ustanovovali pravidlo, že ak spolkov vystupoval v postavení komisionára alebo právneho zástupcu svojich členov, automaticky sa táto činnosť považovala za výkon živnosti a bola posudzovaná v zmysle predpisov upravujúcich živnostenské podnikanie.¹⁶

Ad b): Kartely zriadené vo forme spoločnosti občianskeho práva nemali povahu právnickej osoby.¹⁷ Z tejto skutočnosti plynulo hneď niekoľko výhod. Pre založenie alebo zrušenie kartelu neplatili formalizované postupy, ako tomu bolo napr. v prípade obchodných spoločností. Pri ručení za záväzky spoločnosti sa uplatňoval princíp solidárneho ručenia. Taktiež tu prakticky odpadá nutnosť uzatvárať komisionárske zmluvy medzi členmi kartelu a kartelom, pretože spoločnosť nijakým spôsobom nekonala v mene členov, a nevystupovala tak ako zmluvná stra-

¹⁵ Vtedajší právni teoretici (Weyr, Neubauer, Hexner) sa vo veci výkladu ustanovenia § 114 ods. 1 Ústavnej listiny dovolávali autority nasledovného Hoetzlovho diela: HOETZEL, J., *Ústavní Listina československé republiky*. Praha: Zvláštní výtisk ze Slovníka národohospodářského, sociálního a politického, 1928.

¹⁶ HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústředního svazu čsl. priemyslníků, 1929, s. 42–43.

¹⁷ Pre Čechy a Moravu v tomto smere platili ustanovenia §§ 1175 až 1216 recipovaného rakúskeho všeobecného občianskeho zákonníka, pričom recipované normy uhorského občianskeho práva pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi boli vo svojej povahe prakticky totožné.

na v žiadnom obchodno-právnom vzťahu. Navyše na zánik spoločnosti sa vzťahovali oveľa flexibilnejšie ustanovenia predpisov občianskeho práva.¹⁸

Ad c): Veľmi malá časť kartelov je priamo zriadených vo forme obchodnej spoločnosti. Združujúce sa podnikateľské subjekty dávajú vo väčšine prípadov prednosť zriadeniu organizácie uskutočňujúcej kartelovú zmluvu, pri ktorej sa už spravidla volí medzi právnou formou spoločnosti s ručením obmedzeným, alebo účastinnej spoločnosti.¹⁹

Zánik kartelov bol čo do množstva spôsobov rovnako rôznorodou záležitosťou, akou bol ich vznik. Právny poriadok upravoval zánik kartelov jednak v predpisoch súkromného práva, ako aj v predpisoch verejného práva. Preto poznáme viaceré spôsoby zániku kartelov:

- a) zánik kartelu niektorým z bežných spôsobov, akým zanikali spoločnosti občianskeho alebo obchodného práva (najmä uplynutím doby, na ktorú bola kartelová zmluva uzatvorená, zrušením kartelovej zmluvy za podmienok stanovených spravidla samotnou kartelovou zmluvou²⁰, vyhlásením kartelovej zmluvy za neplatnú súdom z dôvodu rozporu kartelovej zmluvy s dobrými mravmi, vylúčením člena kartelu v prípade kartelov vo forme spoločnosti občianskeho práva zo závažných dôvodov uvedených v príslušných zákonoch, alebo jednostranným odstúpením člena kartelu od kartelovej zmluvy za situácie, kedy došlo k podstatnej zmene okolností, za ktorých bola zmluva uzatvorená, a ktorú odstupujúci člen kartelu v čase uzatvorenia kartelovej zmluvy nemohol predvídať²¹),
- b) na základe úradného rozhodnutia správneho orgánu, a to spravidla rozpustením kartelu (ak mal právnu formu spolku tak v prípade, že porušil ustanovenia trestného práva alebo iných relevantných právnych predpisov, a v Čechách a na Morave aj v prípade ak mal právnu formu obchodnej spoločnosti – spoločnosti s ručením obmedzeným, za predpokladu dokázaného

¹⁸ HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústredného sväzu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 43–44.

¹⁹ Tamže, s. 45–47.

²⁰ V tomto prípade sa rozoznával relatívny zánik kartelovej zmluvy (zánik zmluvného vzťahu jedného člena ku kartelu), a absolútny zánik kartelovej zmluvy (zánik zmluvného vzťahu medzi všetkými členmi kartelu, spôsobujúci zánik kartelu ako takého).

²¹ Zmluvná klauzula *rebus sic stantibus* však bola aplikačnou praxou súdov akceptovaná ako dôvod pre zánik zmluvy len vo výnimočných situáciách.

previnenia členov obchodnej spoločnosti proti ustanoveniam trestného zákona).²²

3.2. Vnútorne pomery v karteloch

V kartelových zmluvách sa z hľadiska zabezpečenia činnosti kartelu považovali za najdôležitejšie ustanovenia upravujúce kartelové kontingenty a prostriedky smerujúce k zaisteniu plnenia záväzkov jednotlivými členmi kartelu.

Kartelové kontingenty vyjadrovali maximálne množstvo tovaru, ktoré mohol člen kartelu vyrobiť alebo predat'. Veľkosť jednotlivých kontingentov sa stanovovala z úhrnného množstva výrobnéj produkcie všetkých členov kartelu, z ktorej sa následne určilo pomerné číslo pripadajúce na jedného člena kartelu. Pomerný systém určovania veľkosti kartelových kontingentov sa následne premietol aj do chápania obsahu tohto pojmu. Kartelové kontingenty sa totiž začali považovať za súhrn záväzkovo-právnych oprávnení a povinností člena kartelu, ktoré sa pripodobňovali k obchodným podielom v klasických obchodných spoločnostiach. Povinnosťou bol kartelový kontingent do tej miery, kým určoval záväzok, resp. povinnosť člena kartelu obmedziť svoju výrobu alebo odbyt vyrobených tovarov v miere vyjadrenej pomerným číslom. A naopak, kartelový kontingent bol oprávnením člena kartelu voči ostatným členom pri spoločnom rozhodovaní o realizácii kartelovej zmluvy v miere vyjadrenej pomerným číslom.²³

Plnenie jednotlivých záväzkov, vyplývajúcich z kartelovej zmluvy, bolo zabezpečené prostredníctvom zmluvných zabezpečovacích inštitútov, s akými sa stretávame pri bežných zmluvných typoch občianskeho alebo obchodného práva. Použitie konkrétneho typu zabezpečovacieho inštitútu sa odvíjalo od miery závažnosti konania, ktorým člen kartelu mohol porušiť svoju zmluvnú povinnosť. Úprava jednotlivých zabezpečovacích inštitútov bola spravidla vtelená priamo do kartelovej zmluvy. Pri menej závažných porušeníach kartelovej zmluvy sa pristupovalo k trestaniu prostredníctvom konvenčných zmluvných pokút. Pri závažnejšom, alebo hrubom porušení zmluvných povinností sa spravidla kumulovali zmluvné

²² HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústredného svazu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 42–47, 99–103.

²³ Sám Hexner, opierajúci sa v tomto smere o názor nemeckého odborníka na problematiku kartelov Juliusa Flechtheima, tvrdí, že kartelové kontingenty je možné považovať za merítko pre práva a hospodárske vyjadrenie hodnoty a záväzkov, založených kartelovou zmluvou. Súčasne však limituje hranice svojho výkladu keď tvrdí, že kontingent v jeho celku nie je možné chápať v zmysle subjektívneho práva jednotlivca. Tamže, s. 96.

pokuty spolu s povinností náhrady způsobené škody. Můžeme se stretnout i so zabezpečovacími institucemi preventivní povahy. Boli nimi napr. depozit, pri ktorom členovia kartelu skladali určitý finančný obnos, z ktorého sa hradili prípadné škody, alebo retenčné právo kartelu na tovar a pohľadávky konkrétneho člena kartelu.²⁴

3.3. Zásahy štátu do činnosti kartelov

Väčšina opatrení, ktorými štát mohol zasahovať proti kartelom, bola obsiahnutá v predpisoch správneho práva. Orgány verejnej správy tak mohli uskutočniť priamy, vrchnostenský zásah do práv a právom chránených záujmov členov kartelov v prípade, že boli pre takéto zásah splnené všetky zákonné podmienky.

Výsledkom reformy politickej správy z roku 1927 bolo zakotvenie generálneho splnomocnenia ministerstva vnútra a ostatných orgánov verejnej správy k prijímaniu opatrení nevyhnutných na udržanie verejného poriadku a bezpečnosti, a to v zmysle čl. 2. a 3. zákona č. 125/1927 Sb. z. a n.²⁵ Správne orgány tak mohli priamo ovplyvňovať činnosť, ako aj samotnú existenciu kartelov prostredníctvom všeobecných nariadení alebo individuálnych správnych aktov.

Viaceré osobitné predpisy ďalej upravovali špeciálne prostriedky, ktorými sa postihovalo protiprávne konanie kartelov. Jedným z nich bol už spomínaný rakúsky koaličný zákon č. 43/1870 r.z., platný v Čechách a na Morave. Koaličný zákon vo svojom § 4 označil za neplatné všetky zmluvy uzatvorené živnostníkmi s cieľom zvýšenia cien tovarov v neprospech všeobecného záujmu. Súvisiaca právna úprava živnostenského podnikania síce neobsahovala osobitné ustanovenia

²⁴ Pre uvedené právne inštitúty platil právny režim príslušných predpisov obchodného, a subsidiárne aj predpisov občianskeho práva, ktoré obsahovali ich podrobnú úpravu. HEXNER, E., *Základy kartelového práva*. Praha: Vydané tlačovými podnikmi Ústredného sväzu čsl. priemyselníkov, 1929, s. 97–99.

²⁵ Podstatné sú nasledovné ustanovenia zákona č. 125/1927 Sb. z. a n.: „Čl. 2 ods. 1: *Ministerstvo vnútra a politické úřady jemu podřízené jsou povinny...bdíti nad veřejným pořádkem, klídem, bezpečností a veřejnou mravností a odvracetí v tomto směru všeliká nebezpečství i odstraňovati nastalé poruchy.*; Čl. 3 ods. 1: *Za účely uvedenými v článku 2. mohou politické úřady ve svých úředních obvodech vydávati...příkazy a zákazy v zájmu veřejném nutné – jinak ve způsobu všeobecných nařízení, tak i pro jednotlivé případy - a mohou na nedbání takových příkazů a zákazů stanovití tresty na penězích od 10 Kč do 5000 Kč nebo na svobodě od dvanácti hodin do čtrnácti dnů.*“ Zásahy orgánov verejnej správy však museli spĺňať zásadu primeranosti, potvrdenú aj praxou Najvyššieho správneho súdu. Vid' napr. rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu Boh. Adm. 5706.

venované kartelovej problematike, no v konkrétnych prípadoch pre kartely platili všeobecné ustanovenia regulujúce vznik a zánik živností (napr. ohlasovacia povinnosť, vydávanie koncesí a pod.).

Hospodársky nežiaduce konanie kartelov na trhu postihoval zákon č. 111/1927 Sb. z. a n. o nekalej súťaži. Do praxe zavádzal skutkové podstaty neprípustného, a po novom aj protiprávneho, tzv. nekalosúťažného konania, ktoré bolo možné postihnúť dvomi druhmi sankcií: súkromnoprávnou a verejnoprávnou. Pri súkromnoprávnej sankcii si poškodený subjekt (fyzická osoba alebo právnická osoba) mohol uplatniť nárok na náhradu škody, ktorú spôsobil kartel svojím nekalosúťažným konaním. Prostriedkom uplatnenia tohto nároku bola niektorá z troch prípustných žalôb, a to negatívna, reparačná alebo reštitučná žaloba. Verejnoprávne zásahy spočívali v trestnom postihu nekalosúťažného konania. Konanie, ktoré napĺňalo znaky nekalosúťažného konania, uvedené buď v generálnej klauzule nekalej súťaže v § 1, alebo niektorej z osobitných skutkových podstat, bolo nielen konaním v zmysle zákona o nekalej súťaži, ale taktiež trestným činom, spravidla kvalifikované ako priestupok alebo prečin. Na základe zákona o nekalej súťaži, ktorý priamo ustanovoval aj príslušné tresty s trestnými sadzbami, potom príslušné štátne orgány mohli ukladať tresty finančnej pokuty alebo odňatia slobody.²⁶

4. Právna regulácia kartelov po roku 1933

Kartelový zákon sa ako prvý v dejinách Československa snažil riešiť otázku právnej regulácie kartelov v celej jeho komplexnosti. Nemožno však opomenúť jeho viaceré nedostatky, na ktoré napríklad už počas rozpravy o vládnom návrhu zákona v pléne poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia poukazovala vtedajšia politická opozícia.

4.1. Vznik a zánik kartelov

§ 1 kartelového zákona obsahuje legálnu definíciu pojmu „kartelová zmluva“. Doslovné znenie § 1 ustanovuje, že „*Kartelové úmluvy podľa tohoto zákona jsou úmluvy samostatných podnikatelů, jimiž se smluvní strany zavazují obmezit nebo vyloučiti mezi sebou volnost soutěže úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek, cen nebo, pokud jde o podniky dopravní, úvěrní nebo pojišťovací, též sazeb,*

²⁶ HERMANN-OTAVSKÝ, K., Nekalá soutěž. In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek 2: I až O. Praha: Eurolex Bohemia, 2000., s. 909–911.

je-li účelem úmluv ovládnouti co možná nejúčinněji trh.“ Definícia kartelových zmlúv vo veľkej miere odráža zaužívanú hospodársku a právnu prax z obdobia pred roku 1933. Kľúčovými pojmovými znakmi kartelových zmlúv totiž aj naďalej ostali **právna a hospodárska samostatnosť podnikateľských subjektov, vylúčenie alebo obmedzenie hospodárskej súťaže**, ako aj účel kartelovej zmluvy v podobe **čo možno najúčinniejšieho ovládnutia trhu**, ktoré má zabezpečiť združujúcim sa podnikateľským subjektom hospodársky prospech.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že definícia kartelovej zmluvy podáva presný a vyčerpávajúci výklad obsahu tohto pojmu. Avšak niektoré použité pojmy bolo možné interpretovať pomerne široko, alebo ich interpretácia závisela od momentálneho posúdenia konkrétnych skutkových okolností. Tak napríklad pri **obmedzení súťaže** bolo nevyhnutné posudzovať reálnu existenciu hospodárskej súťaže medzi podnikateľskými subjektami, ktoré uzatvárali kartelovú zmluvu. Iba ak v čase uzatvorenia kartelovej zmluvy existovala efektívna súťaž, bolo možné ju kartelovou zmluvou obmedziť, a naplniť tak jeden z pojmových znakov každej kartelovej zmluvy, ako podmienku jej platnosti. Kartelovou zmluvou boli ďalej jedine tie zmluvy, ktoré predpokladali obmedzenie súťaže prostredníctvom úpravy niektorej hospodárskej činnosti, ktorých taxatívny výpočet § 1 kartelového zákona obsahoval. Iným obmedzením súťaže opäť kartelová zmluva nevznikla. Nakoniec pri podmienke čo najefektívnejšieho ovládnutia trhu išlo o číro skutkovú okolnosť, ktorú bolo potrebné posudzovať *ad hoc*. Nebolo pritom podstatné, či kartelová zmluva tento účel aj reálne naplnila. Postačovalo, aby jej výkon k naplneniu tohto účelu smeroval.²⁷

Z hľadiska formy uzatvorenia kartelovej zmluvy došlo k menšej modifikácii dovtedajšieho stavu. § 1 kartelového zákona nezaviedol nový, samostatný zmluvný typ. Išlo len o vytvorenie nového druhu zmluvy. Pre kartelové zmluvy sa totiž využívali už existujúce zmluvné typy, upravené v predpisoch občianskeho alebo ob-

²⁷ HEXNER, E. – MARTÍNEK, K., *Kartelové a syndikalizační předpisy československé*. Praha: Nákladem Hospodářské politiky, 1936, s. 34–42. Bol tu však ešte jeden potenciálny problém, na ktorý upozorňoval pri prejednávaní vládneho návrhu kartelového zákona poslanec za Komunistickú stranu Československa Alfréd Hadek. Ten poukazoval na významnú skutočnosť, že „V zákoně se mluví pouze o kartelech“, avšak „není řeči o gentlemen-agreement, které jest důležité při četných kapitalistických společnostech, není řeči o poolu, onom sdružení kapitalistů, kteří se rovněž spojili pro zisk a těchto dohod neseptali, není řeči o zachycení trustů, není řeči o zachycení koncernů, naprosto nehledě k tomu, že rozličné formy monopolních společností, rozličné formy vykonávání monopolů se v tomto zákoně neuvádějí a zůstávají chráněny před nejskromnějšími účinky tohto zákona.“ Stenoprotokol ze schůze č. 291, 7.7.1933. In: Společná Česko-Slovenská Digitální parlamentní knihovna. URL: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=39155>.

chodného práva. Zmluvy uzatvorené podľa týchto predpisov sa reálne mohli stať kartelovou zmluvou aj dodatočne, ak nadobudli charakter kartelovej zmluvy splnením pojmových znakov ustanovených v § 1 kartelového zákona počas doby ich realizácie zmluvnými stranami. Vo všeobecnosti sa preto tak ako do roku 1933 na všetky kartelové zmluvy vzťahoval právny režim príslušných ustanovení predpisov občianskeho alebo obchodného práva. Zmenou oproti dovtedajšiemu stavu bolo zakotvenie obligatórnej písomnej formy kartelových zmlúv v § 2 ods. 1 kartelového zákona. Sankciou v prípade nedodržania písomnej formy bola ich neplatnosť, rovnako ako aj neplatnosť všetkých zmien kartelových zmlúv, ktoré museli byť takisto uskutočnené výhradne v písomnej forme.²⁸

Význam kartelových zmlúv teda tkvel v ich konštitutívnej povahe. Na ich základe totiž vznikol samotný kartel ako združenie podnikateľských subjektov. Dokumentuje to aj skutočnosť, že niektorí doboví autori interpretujú pojem „kartel“ ako organizačný efekt kartelovej zmluvy, ktorý sa prejavuje vo forme zmluvného alebo osobného spoločenstva.²⁹

Aj v období po roku 1933 sa naďalej stretávame s organizáciami uskutočňujúcimi kartelovú zmluvu. Mohlo ísť o organizácie, najčastejšie vo forme obchodných spoločností, založené na základe kartelovej alebo osobitnej zmluvy, alebo prípadne mohlo ísť aj o už existujúce obchodné spoločnosti, ktoré na seba len prebrali úlohu organizácie vykonávajúcej kartelovú zmluvu popri svojej pôvodnej hospodárskej činnosti. Legislatívny rámec pôsobenia týchto organizácií sa oproti vývoju do roku 1933 v zásadnej miere nezmenil.³⁰

Nakoľko sa kartelové zmluvy spravovali ustanoveniami príslušných predpisov občianskeho alebo obchodného práva, ostali spôsoby zániku kartelov prakticky rovnaké ako dovtedy. Kartelový zákon okrem toho obsahoval dodatočnú podrobnú úpravu práva člena kartelu odstúpiť od kartelovej zmluvy vo svojom § 26 ods. 1 (klauzula *rebus sic stantibus*). Existovali dve kumulatívne podmienky, ktoré museli byť pre platné odstúpenie od zmluvy splnené. Prvou podmienkou bola podstatná zmena okolností, za ktorých bola kartelová zmluva uzatvorená, pričom takúto zmenu pomerov nemohol odstupujúci člen kartelu v čase uzatvorenia zmluvy predvídať. Druhou bola podmienka, že ďalšia realizácia kartelovej zmluvy by vážne ohrozovala, zaťažovala alebo znemožňovala ďalšie podnikanie odstupujúceho

²⁸ HEXNER, E. – MARTÍNEK, K., *Kartelové a syndikalizační předpisy československé*. Praha: Nákladem Hospodářské politiky, 1936, s. 42–44.

²⁹ HEXNER, E. – MARTÍNEK, K., *Kartelové a syndikalizační předpisy československé*. Praha: Nákladem Hospodářské politiky, 1936, s.44-45.

³⁰ Porovnaj: Tamže, s. 53–53.

člena kartelu. Práva na odstúpenie od zmluvy sa jednotlivé zmluvné strany nemohli platne zriecť, pričom ak boli splnené zákonné podmienky, mohla zmluvná strana toto právo využiť kedykoľvek.³¹

4.2. Vnútorne pomery v karteloch

Jedným s cieľov, ktoré zákonodarca prijatím kartelového zákona sledoval, bolo sprehľadniť pôsobenie kartelov na trhu. Okrem iného malo k tomu prispieť aj zavedenie podrobnej úpravy prostriedkov, ktoré kartely mohli použiť za účelom realizácie cieľov kartelových zmlúv.³²

Regulácia sa zameriavala najmä na opatrenia, ktorými dochádzalo ku koordinácii hospodárskej činnosti medzi členmi kartelu. § 5 ods. 1 kartelového zákona ustanovoval evidenčnú povinnosť pre členov kartelu, ako aj pre organizácie uskutočňujúce kartelovú zmluvu, na základe ktorej sa musel viesť archív všetkých opatrení smerujúcich ku zhodnému postupu ohľadom cien, sadzieb, obchodných podmienok alebo výluk, a to po dobu 10 rokov odo dňa posledného zápisu v archívnych zložkách.³³

Jednou z viacerých nedokonalostí kartelového zákona je absencia legálnej definície výluky. Ide o pomerne citlivú záležitosť, a to najmä pri uvážení skutočnosti, že kartelový zákon vo vzťahu k výlukám okrem iného ustanovuje v § 5 ods. 2 ohlasovaciu povinnosť kartelov alebo organizácií uskutočňujúcich kartelové zmluvy voči príslušným ministerstvám. Odborná literatúra pod pojmom výluka rozumie

³¹ Kartelový zákon v § 27 ustanovoval podrobnosti o procesnom postupe uplatnenia práva na odstúpenie od kartelovej zmluvy v zmysle § 26 ods. 1. Viac vid': Tamže, s. 118–122.

³² O efektívnosti týchto prostriedkov v praxi, a to najmä vo vzťahu k ovplyvňovaniu cien na trhu, si väčšina ľudí nerobila veľké ilúzie. No aj napriek tomu tu existovali určité pozitíva, ako to podotkol napr. poslanec za Československú sociálne demokratickú stranu robotnícku Arnošt Winter, keď povedal, že kartelový zákon s jeho jednotlivými opatreniami namierenými na zvýšenie transparentnosti činnosti kartelov „ruší alespoň anonymitu, do ktorej sa až dosud dařilo kartelům haliti, a následkem toho se kartely stávají přece jen přístupnější a tím také méně odolnější oproti kritice a vlivům zvenčí.“ Stenoprotokol ze schůze č. 291, 7. 7. 1933. In: Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=39156>

³³ Za nedodržanie evidenčnej povinnosti v zmysle § 5 kartelového zákona, bola v nasledujúcom § 6 ustanovená sankcia neúčinnosti týchto opatrení. Neúčinnosťou opatrení sa rozumela neúčinnosť opatrenia voči tretím stranám mimo organizačnej štruktúry kartelu. Platnosť opatrenia ako takeého však ostávala zachovaná. HEXNER, E. – MARTÍNEK, K., *Kartelové a syndikalizační předpisy československé*. Praha: Nákladem Hospodářské politiky, 1936, s. 53–55, 66–67.

také obmedzenie alebo vylúčenie obchodných stykov kartelu (resp. jeho členov) s inými podnikateľskými subjektami, ktoré sleduje cieľ účinného ovládnutia relevantného trhu v zmysle kartelovej dohody.³⁴

Ak ide o otázku zabezpečenia plnenia zmluvných záväzkov vyplývajúcich z kartelovej zmluvy jednotlivými členmi kartelu, tak môžeme konštatovať, že stav právnej úpravy sa oproti obdobiu spred roku 1933 v zásade nezmenil.³⁵

4.3. Zásahy štátu do činnosti kartelov

Azda najdôležitejším prínosom kartelového zákona bola unifikácia opatrení vo veciach regulácie činnosti kartelov, ktorými disponoval v zákone presne vymedzený okruh orgánov.³⁶ Bolo pritom možné rozlišovať dve kategórie opatrení: preventívne a represívne.

Medzi **preventívne opatrenia** zaradujeme najrôznejšie evidenčné a ohlasovacie povinnosti, vzťahujúce sa na kartely a organizácie uskutočňujúce kartelové zmluvy.³⁷ Jednou zo základných evidenčných povinností je **povinnosť zápisu kartelovej zmluvy do kartelového registra a uloženie kartelových zmlúv a stanov organizácií uskutočňujúcich kartelovú zmluvu do zbierky listín** v zmysle ustanovení § 3 kartelového zákona. Obsahové náležitosti, kladené na jednotlivé druhy evidovaných dokumentov, boli ustanovené v § 3 ods. 2 kartelového zákona, pričom tu bola určená aj lehota 15 dní, v rámci ktorej bolo potrebné jednotlivé dokumenty zaevidovať. Za vedenie kartelového registra bol zodpovedný Štátny štatistický úrad.³⁸

Dohľad nad tvorbou cien realizoval Štátny štatistický úrad prostredníctvom **evidencie kartelových cien** v zmysle § 4 kartelového zákona. Cieľom tohto opatrenia bolo najmä viesť evidenciu o predajných cenách alebo sadzbách tovarov alebo úkonov, určovaných v súlade s kartelovou zmluvou, ako aj o ich dlhodobom

³⁴ Tamže, s. 55–57.

³⁵ Tamže, s. 122–124

³⁶ O sústave orgánov, ktorá mala na starosti výkon opatrení v zmysle kartelového zákona a nadväzujúcich predpisov vid': Tamže, s. 126–144.

³⁷ Pre podrobnosti o preventívnych opatreniach vid': Tamže, s. 68

³⁸ Samotný kartelový register sa delil na dve časti. Verejnú časť, do ktorej mohol nahliadnúť ktokoľvek, tvoril súhrn všetkých registrových zložiek, obsahujúcich zápisy jednotlivých kartelových zmlúv. Naopak neverejnou časťou, do ktorej mohli nahliadať len príslušné orgány štátnej moci, bola zbierka listín. HEXNER, E. – MARTÍNEK, K., *Kartelové a syndikalizační předpisy československé*. Praha: Nákladem Hospodářské politiky, 1936, s. 60–62.

vývoji. Tieto údaje slúžili ako východisko pre prípadné represívne opatrenia, uskutočňované výhradne na tuzemskom trhu a vo verejnom záujme. Popri tom tu existovali **evidenčné a ohlasovacie povinnosti v zmysle § 5 kartelového zákona**, ktoré ustanovovali povinnosť viesť vnútornú evidenciu kartelových opatrení, ako aj ohlasovanie výluk.

Dôležitým preventívnym opatrením je aj **vyšetrowanie**, vedené príslušným ministerstvom v zmysle § 7 kartelového zákona. Ministerstvo zaháji vyšetrowanie buď *ex offio* na základe vlastných zistení alebo na základe podnetu tretej strany, alebo obligatórne na základe príkazu vlády, a to v prípade existencie dôvodnej obavy, že by uskutočňovaním kartelovej zmluvy mohol byť ohrozený verejný záujem. Vyšetrowanie možno rozdeliť na dve základné etapy. V prvej, neformálnej etape, dochádza k pohovorom medzi príslušným ministerstvom, kartelom, a prípadne subjektami, ktoré by mohli byť činnosťou kartelu priamo dotknuté. Cieľom neformálnych pohovorov je snaha o dobrovoľné odstránenie protiprávneho stavu kartelom, zodpovedným za jeho vznik. Ak pohovory nevedú k riešeniu situácie, pristupuje sa k druhej etape, ktorou je oficiálne a formalizované vyšetrowanie. Výsledky takéhoto vyšetrowania už potom slúžia ako podklad pre represívne opatrenia voči previnilému kartelu.³⁹

V kartelovom zákone upravené **represívne opatrenia** majú za cieľ najmä odstrániť protiprávny a hospodársky závadný stav, vyvolaný uskutočňovaním kartelovej zmluvy v rozpore s verejným záujmom. Konkrétne opatrenia, spolu s určením obsahových náležitostí a ich účinkov, nájdeme v § 12 kartelového zákona. Ten rozlišuje medzi opatreniami, ktorých účelom je **úprava cien, zákaz realizácie konkrétnych obchodných podmienok**, ako aj **zákaz realizácie výluk**. Rozhodnutia sú smerované proti členom kartelu alebo proti organizáciám uskutočňujúcim kartelovú zmluvu, s územnou pôsobnosťou obmedzenou výhradne na tuzemský trh. Kartelový zákon taktiež ustanovuje dobu platnosti rozhodnutí vydaných v zmysle § 12, a to najviac na 1 rok. Po uplynutí tejto doby už rozhodnutie nie je pre členov kartelu alebo organizácie uskutočňujúce kartelovú zmluvu záväzné, a na prípadné ďalšie obmedzenia bolo nevyhnutné nové vyšetrowanie a vydanie nového rozhodnutia v zmysle §§ 7 a 12 kartelového zákona. Určitou poistkou proti obchádzaniu uvedených rozhodnutí sú ešte ustanovenie § 12 ods. 3 kartelového zákona. Na jeho základe sa stávajú neplatnými akékoľvek opatrenia členov kartelu alebo organizácií uskutočňujúcich kartelovú zmluvu, ktoré by odporovali rozhodnutiam vydaným príslušnými orgánmi v zmysle § 12 ods. 1 kartelového zákona.

³⁹ Tamže, s. 70–82.

5. Závěr

Verejnosť veľmi citlivo vnímala pôsobenie kartelov na československom trhu, a to najmä vzhľadom na nie vždy objektívne zdôvodniteľný rast cien kartelmi vyrábaných tovarov. Nepopierateľne tu existoval všeobecný záujem na adekvátnom a funkčnom riešení otázky regulácie činnosti kartelov, a to najmä v záujme sprehľadnenia ich pôsobenia na trhu a odstránenia všetkých negatívnych dopadov ich hospodárskej činnosti. Prezentovaná stručná analýza stavu právnej úpravy v rokoch 1918 až 1938 nám však ukazuje, že zákonodarca nedokázal túto neľahkú úlohu riešiť komplexne. Unifikačné snahy, usilujúce sa odstrániť negatívne dôsledky právneho dualizmu, vyvrcholili prijatím kartelového zákona, ktorý však bol iba čiastočným riešením. Vďaka neustálej absencii definície podnikateľských koncentrácií nebolo jednoznačne jasné, ktoré z nich spadajú pod pojem „kartelov,“ a na ktoré z nich je teda možné novú legislatívu účinne aplikovať. Nedošlo ani k zavedeniu jednotného právneho režimu, ktorým by sa spravovali kartelové zmluvy a kartely v zmysle zákonom uznanej právnickej osoby. Aj naďalej tak popri kartelovom zákone platili ustanovenia obchodného a občianskeho práva, čo nevedlo k požadovanému sprehľadneniu a spružneniu celého regulačného systému. Ani jednotná úprava preventívnych a represívnych opatrení, ktorými disponovali štátne orgány voči kartelom, tak nemusela stačiť na efektívny boj s hospodársky a právne nežiaducim konaním kartelov, ktoré mohli existujúce nedostatky využiť vo svoj prospech. Na záver je však nutné podotknúť, že právna regulácia kartelov bola aj v celosvetovom meradle stále len vo svojich počiatkoch, a nebyť okolností, ku ktorým došlo v roku 1938, mohol ich ďalší vývoj v Československu napredovať úplne iným smerom, než v sledovanom období.

Summary

Legal Regulation of Cartels in Czechoslovak Republic during the Years 1918–1938

The author of this article focuses on the topic of cartel regulation legislation in Czechoslovak Republic during the years of 1918 to 1938. In a brief overview he deals with two key areas of problems pertaining to cartel regulation. First part of article is devoted to analysis of attempts to define cartels as a legal term during the period between the two world wars. Following part aims at analysis of particular legislation which regulates establishment, activities and termination of cartels, as well as on legal measures which state authorities could have used in order to prevent or to punish illegal activities of cartels.

KOAKVIZÍCIA A OTÁZKA SKUTOČNÉHO SPOLUŽITIA MANŽELOV V MANŽELSKOM MAJETKOVOM PRÁVE PLATNOM NA SLOVENSKU (1918–1949)*

Ivana Šošková**

Úvod

Vznik Československej republiky a tzv. recepcná norma z. č. 11/1918 Zb. z. a n. o zriadení samostatného Československého štátu priniesli do nového spoločného štátu Čechov a Slovákov právny dualizmus. S relevanciou pre nami skúmanú oblasť rodinného práva boli do československého právneho poriadku univerzálnou a bezvýhradnou recepciou¹ v zmysle § 2 citovaného zákona prevzaté ustanovenia pôvodom rakúskeho Všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1811 (ako aj ostatné občianskoprávne normy platné v rakúskej časti bývalej monarchie) pre územie Čiech, Moravy a Sliezska, s platnosťou pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi bol recipovaný pôvodom uhorský normatívno-právny materiál,² prevažne obyčajovo-právnej povahy. Napriek snahám o unifikáciu za prvej republiky a napriek určitým zmenám dosiahnutým v tomto období v oblasti rodinného práva prostredníctvom niekoľkých parciálnych zákonov³, občiansko-právne a rodinno-

* Uvedený príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy KEGA č. 003TTU-4/2012 s názvom „*Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov.*“

** JUDr. Ivana Šošková, Ph.D., Oddelenie dejín štátu a práva, Katedra teórie a dejín štátu a práva, Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica.

¹ Bližšie pozri napr.: MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. – SKALOŠ, M., *Dejiny štátu a práva na území Slovenska*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2010, s. 175.

² Bližšie pozri: BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001, s. 22–23.

³ Boli to najmä tzv. manželská novela z. č. 320/1919 Zb. z. a n., predstavujúca významnú „korekciu“ rodinného práva s rozličnými účinkami pre české krajiny a Slovensko – kým na

právné vzťahy neustále postrádali jednotnú a – najmä – komplexnú právnu úpravu, ktorou by bol prekonaný právny dualizmus. Pre oblasť manželského majetkového práva a rodinného práva vôbec mala v tomto smere najväčší význam až Ústava 9. mája z roku 1948, ako aj nový zákon o rodinnom práve z roku 1949.⁴

Manželské majetkové právo platné na území Slovenska bolo v podstate až do 1. januára 1950, kedy nadobudol účinnosť z.č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve, t.j. prvý československý kódex rodinného práva, výrazne poznačené pozostatkami feudálneho práva. Stavovské rozdiely, na ktorých princípe bolo tunajšie majetkové právo manželov postavené, a ktoré aj po r. 1918 zostávali v rovine súkromného práva nedotknuté,⁵ boli definitívne odstránené až Ústavou 9. mája. Dovtedy u bývalej šľachty a tzv. honoracií platil systém oddelenosti majetkov, u ostatných občanov (bývalých poddaných) platil systém tzv. koakvizície.⁶ Kým koakvizícia platila medzi nešľachtickými manželmi priamo ex lege, s výnimkou, že by v manželskej zmluve medzi sebou výslovne vylúčili toto koakvizičné majetkové spoločenstvo, medzi bývalými šľachtickými manželmi (ako aj manželmi z radov tzv.

Slovensku potvrdzovala sekularizáciu, v českých krajinách ju len postupne zavádzala umožnením rozluky u katolíckych manželstiev (z uvedeného dôvodu tu bola táto novela známejšia skôr pod označením „rozlukový zákon“). Ďalšími z čiastočne unifikujúcich zákonov boli z. č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských; z. č. 25/1928 Zb. z. a n. o osvojení a napokon z. č. 4/1931 Zb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie (tzv. alimentálny zákon). V oblasti rodinného práva tak došlo iba k čiastočne úspešnej unifikácii. Bližšie pozri napr.: FERANCOVÁ, M., Unifikačné a kodifikačné snahy v oblasti súkromného (občianskeho) práva v ČSR (1918–1938). In *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica I*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 179.

⁴ PLANK, K., *Majetkovoprávne vzťahy v rodine*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957. s. 45.

⁵ Zákomom č. 61/1918 Zb. z. a n. prijatým v NZ RČS dňa 10. decembra 1918 bolo zrušené „šľachtictvo a rády, ako aj veškeré z nich plynúce práva...“, pričom však podľa názorov právnej vedy týmto zákonom, ako ani jeho doplnením zákonom č. 243/1920 Zb. z. a n. nebola dotknutá platnosť súkromnoprávných inštitútov, zakladajúcich sa na stavovských rozdieloch. V manželskom (resp. rodinnom) a dedičskom práve platnom na Slovensku zostali tieto rozdiely naďalej zachované. Pozri napr. FAJNOR, V.: Manželské právo majetkové na Slovensku. In *Právny obzor*, roč. 3, s. 3 a nasl. Tiež FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 435 a nasl.

⁶ Pozri napr. LUBY, Š., *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2002. s. 322. Inštitúciu koakvizície spomína už ako celkom vyvinutú a doloženú aj v Tripartite, platnú *ipso iure* medzi manželmi nešľachtickými. „Vzhľadom na ich spôsob života mala manželka rovnaké zásluhy na rozmnožení majetku ako manžel, ... a preto sa mali z nadobudnutého majetku ako *coacquisitores* deliť rovnako.“

honoracií⁷) bol zákonným režimom režim oddelených majetkov, koakvizícia pre nich priamo zo zákona neplatila, iba že by si ju opäť manželskou zmluvou medzi sebou výslovne dohodli. Oba tieto majetkové systémy tak možno hodnotiť ako zákonné systémy dispozitívne, pretože platili len vtedy, ak manželia svoje majetkové vzťahy neupravili manželskou zmluvou inak. Pre posúdenie otázky, či medzi manželmi mal platiť koakvizičný režim alebo nie, bol podľa súdnej praxe rozhodný spoločenský status manžela v čase uzavretia manželstva.⁸ Až od účinnosti Ústavy 9. mája, ktorá definitívne zrušila akékoľvek privilégiá a zaviedla dôslednú rovnosť pred zákonom, platil na Slovensku systém koakvizície všeobecne pre všetky manželstvá, pri ktorých mali manželia v čase jeho uzavretia bydlisko na území Slovenska. Napokon k 1. 1. 1950 bola koakvizícia nahradená novým inštitútom, tentokrát už jednotného a zároveň novodobo kodifikovaného československého rodinného práva – zákonným majetkovým spoločenstvom (ZMS).

⁷ Týmto pojmom sa označovali nešľachtici, ktorí sa živili psychickou resp. duševnou a nie fyzickou (manuálnou) prácou. Išlo najmä o diplomovaných verejných úradníkov, lekárov, lekárnikov, advokátov, vedeckých pracovníkov, umelcov a pod. Pokiaľ išlo o manželské majetkové právo, súdna prax im vzhľadom na spôsob nadobúdania majetku, ktorý bol podobný spôsobu nadobúdania v rodinách šľachty, priznávala rovnaký status ako šľachticom. Za hlavného nadobúdateľa sa v týchto rodinách považoval muž, ktorý vyživoval celú svoju rodinu výsledkami svojej duševnej práce. Manželka v takýchto rodinách spravidla nepracovala a rodiny honoracií sa snažili čo najviac sa priblížiť spôsobu života šľachty. Bližšie pozri napr. ŠOŠKOVÁ, I., Niekoľko poznámok k úprave manželskoprávných pomerov na území Slovenska pri vzniku 1. ČSR. In *Stát a právo v letech 1848–1918 ve stredoevropském kontextu* /eds. Ladislav Vojáček, Karel Schelle./ – Bratislava: Brno: Bratislavská vysoká škola práva a Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2007, s. 251.

⁸ Zásadné rozh. Král. kúrie z 30. sepembra 1910, č. P. 3607/1910: „Otázku, má-li manželka nárok na koakvizíciu na základe samého manželstva, treba posudzovať spravidla podľa osobného stavu manžela v čase uzavretia manželstva.“ Citované podľa LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A., *Pramene práva na území Slovenska II. (1790–1918)*. Trnava: TYPI UNIVERSITATI TYRNAVIENSIS, 2012, s. 312. Obdobne rozhodnutie Král. kúrie č. 4646/1915: „Pre otázku, či koakvizícia patrí a či nie, je rozhodný spoločenský stav manžela v čase uzavretia sňatku.“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 513.

O koakvizícii všeobecne

Koakvizícia (*ius coacquisitionis, coacquisitio coniugalís*), ktorú možno zjednodušene vysvetliť ako spolunadobudnutý majetok manželov, bola zvláštnym inštitútom uhorského manželského majetkového práva,⁹ po vzniku samostatnej ČSR práva platného na území Slovenska (i Podkarpatskej Rusi). V oblasti bývalého uhorského obyčajového práva predstavovala zákonný systém usporiadania majetkových pomerov uplatňujúci sa zásadne v manželstvách poddaných a mešťanov¹⁰ (t.j. prevažnej väčšiny obyvateľstva). Predstavovala právo na podiel z majetku spolunadobudnutého počas trvania manželstva (1/2 majetku), realizované v prípade zániku manželstva.¹¹ Koakvizíciu v zásade tvoril majetok, resp. majetkový prírastok, ktorý manželia nadobudli, alebo ku ktorého rozmnoženiu prispeli spoločnou prácou, spoločným pričinením, v dobe skutočného manželského spolužitia. Boli to hodnoty, ktoré manželia nadobudli spoločne počas manželstva, a ktoré sa potom v prípade zániku manželstva rozdelili rovným dielom medzi oboch manželov, resp. pozostalého manžela a dedičov. Inštitút koakvizície teda znamenal majetkové spoločenstvo medzi manželmi, no s účinkami až pri zániku manželstva. Počas trvania manželstva koakvizícia nemala v podstate praktický význam. Manželvia mali ohľadne v manželstve nadobudnutého majetku úplnú dispozičnú voľnosť, koakvizícia ich v dispozičnej voľnosti nijako nezväzovala. Každá strana nakladala so svojim majetkom voľne ako s tým, ktorý mala už pri uzavieraní manželstva.¹² Počas man-

⁹ V právnej vede existujú názory, že koakvizícia nebola pôvodným inštitútom uhorského práva, ale jej pôvod je potrebné hľadať v práve nemeckom a jej rozšírenie sa udialo cez mestské tavernikálne právo. Do poddanského práva prenikla prostredníctvom právnej obychaje, o jej uplatnenie v oblasti mestského práva sa postarala súdna prax. Bližšie pozri LACLAVÍKOVÁ, M., Spolunadobudnutý majetok manželov (koakvizícia) a formovanie modernej úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (1848–1950). In *Právni a ekonomické problémy súčasnosti I. Sborník prací /ed. Karel Schelle/*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 75.

¹⁰ LACLAVÍKOVÁ, M., *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010. s. 44.

¹¹ Tamtiež.

¹² Z rozhodnutia Najvyššieho súdu ČSR: „Počas manželstva môže každá manželská strana právnym úkonom medzi živými svojim majetkom voľne disponovať, aj v tom prípade, že tento majetok má povahu koakvizičného imania. Takýto právny úkon môže byť po zaniknutí manželstva napadnutý druhou stranou manželskou len v tom prípade, ak bol spolunadobudnutý majetok bezodplatne scudzený a koakvizičný nárok manželskej strany skrátený (Úr. sb. 1042).“ Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva plat-*

želstva majetkové pomery manželov spočívali de facto stále na zásade oddeleného majetku. Až so zánikom manželstva prichádzalo do úvahy určité zjednotenie majetkov, prejavujúce sa v inštitúte koakvizície.¹³

Výška takéhoto spoločne nadobudnutého majetku sa určovala tak, že od majetku, ktorý tu bol v čase zániku manželstva (alebo pri rozvode od stola a lože) sa odpočítala hodnota osobitného (voľného) majetku jedného i druhého manžela tak, ako ho vniesli do manželstva už pri sobáši, a ďalej tiež hodnota majetku, ktorý počas manželstva získali darom alebo dedením.¹⁴ Spolunadobudnutým majetkom neboli jednotlivé majetkové predmety nadobudnuté manželmi za trvania manželstva, ale len ten majetkový prebytok, o ktorý čistá majetková hodnota pri zániku manželstva presahovala majetok, ktorý tu už bol pri uzavieraní manželstva a ktorý za trvania manželstva bezodplatne pripadol manželom ako dedičstvo alebo dar.¹⁵ K darom sa počítali aj vzájomné dary medzi manželmi bez ohľadu na to, z akého

ného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 443.

¹³ Rozhodnutie Kráľovskej Kúrie č. 141/1896: „Počas manželstva každý z manželov voľne nakladá s úžitkami svojho osobitného imania; teprv po zániku manželstva nastane nárok, aby úžitky boli započítané do koakvizície.“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 512.

¹⁴ „Na určenie rozsahu osobitného majetku manželov mali rozhodujúci vplyv doba nadobudnutia majetku, právny dôvod nadobudnutia majetku a určenie jeho výlučného užívania. V súlade s uvedeným podľa práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi do osobitného majetku manželov ako majetku vo výlučnom vlastníctve muža alebo ženy patrili: veci, ktoré jeden z manželov nadobudol pred uzavretím manželstva (resp. právny dôvod ich nadobudnutia nastal už pred uzavretím manželstva), veci nadobudnuté počas trvania manželstva bezodplatným spôsobom (dedenie, odkaz, darovanie) a tzv. parafernálny majetok tvorený výlučne vecami osobnej potreby jedného z manželov (najčastejšie sa uvádzajú šaty či šperky) a prírastky ich hodnoty.“ LACLAVÍKOVÁ, M., *Inštitút osobitného majetku manželov a jeho uplatnenie v uhorskom a československom manželskom majetkovom práve s prihliadnutím na rozhodovaciu činnosť Kráľovskej Kúrie a Najvyššieho súdu Československej republiky (1848-1938)*. In: *Stát a právo v období absolutismu*. (Eds. K.Schelle, L.Vojáček). Brno : Masarykova Univerzita, 2005, s. 115.

¹⁵ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR - (*Úr. sb.* 89). Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 442.

majetku boli poskytnuté. Stávali sa osobitným (zvláštnym, voľným) majetkom príslušnej manželskej strany, nespádajúcim pod koakvizičnú deľbu.¹⁶

Skutočné manželské spolužitie ako predpoklad koakvizície

Základnými predpokladmi existencie koakvizície boli v prvom rade vznik platného (alebo aspoň putatívneho) manželstva uzavretého medzi nešľachticmi, prípadne manželská zmluva zakladajúca koakvizíciu medzi bývalými šľachticmi či bývalými honoraciormi,¹⁷ a druhým predpokladom bolo skutočné spolužitie manželov, v reálnom živote predstavujúce spoločné hospodárenie manželov a zdieľanie spoločnej domácnosti.¹⁸ Dôležitý význam teda pre určenie okruhu spolunadobudnutého majetku zohrával aj faktor časový, ktorý sa v súdnej praxi prejavoval určením tzv. koakvizičnej doby. Považovala sa za ňu doba skutočného spolužitia manželov, pričom nemusela byť zhodná s púhou existenciou, resp. trvaním manžel-

¹⁶ Zásadné rozh. Kráľ. kúrie z 25. októbra 1916, č. P. VII. 4251/1916: „*Takú nemovitost', ktorú dostala jedna strana manželská od druhej v dobe trvania manželstva do daru, treba pokladať podľa stálej súdnej praxi za zvláštny majetok patričnej strany, ktorý nespadá pod koakvizičnú deľbu.*“ Citované podľa LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A., *Pramene práva na území Slovenska II. (1790–1918)*. Trnava: TYPI UNIVERSITATI TYRNAVIENSIS, 2012, s. 313. Obdobný postoj zaujal aj Najvyšší súd ČSR: „*Majetok, ktorý daruje manžel svojej manželke, stáva sa jej osobitným majetkom, nespádajúcim pod koakvizičnú deľbu. (Úr.sb. 1410.)*“ Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín : Heuréka, 1998, s. 443.

¹⁷ LACLAVÍKOVÁ, M., *Spolunadobudnutý majetok manželov (koakvizícia) a formovanie modernej úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (1848–1950)*. In Právni a ekonomické problémy súčasnosti I. Sborník prací /ed. Karel Schelle/. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 77.

¹⁸ Tamtiež, s. 77. Tento názor zastávala aj súdna prax: „*Ku koakvizícii nestačí manželstvo, ale vyžaduje sa aj spolužitie manželov. (Kúria, č. 752/1911.)*“ „*Právo na koakvizíciu nevzniká už uzavretím a trvaním manželského sväzku, lež predpokladá spoločné hospodárenie a spolužitie manželov. Vzťahuje sa tedy koakvizícia len na majetok nadobudnutý za trvania manželského spolužitia, nie však na majetok nadobudnutý po prerušení spolužitia. (Úradná sbierka 892.)*“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 513.

stva.¹⁹ Z hľadiska právneho tak išlo o vymedzenie toho, čo pri koakvizičnom práve spadalo pod okruh spolunadobudnutého majetku (teda kedy išlo o majetok, ktorý bolo možné považovať za spolunadobudnutý), a kedy nie. Na jednej strane pokiaľ manželom zo zákona vyplýval koakvizičný režim (alebo si ho manželia dobrovoľne zvolili manželskou zmluvou), každý si svoj majetok spravoval osobitne a otázka posúdenia majetku, či išlo alebo nešlo o spolunadobudnutý majetok, prichádzala na rad až momentom zániku manželstva. Na strane druhej, keď už prišlo do úvahy uplatnenie práva na koakvizíciu, okruh spolunadobudnutého majetku bol vyšpecifikovaný s prihliadnutím na koakvizičnú dobu (faktor časový), čo by sme mohli vyjadriť ako: „ohraničením“ zdola – ak to bol majetok nadobudnutý najskôr v momente skutočného, faktického spolužitia manželov; a potom „ohraničením“ zhora – t.j. keď manželia skutočne prestali spolu žiť, resp. svoje spolužitie prerušili. Už táto fakticita, hoci sa nepotvrdovala nijakou právnou formou, niesla so sebou právne účinky. Bolo nimi iné, odlišné právne posudzovanie majetku pre potreby uplatnenia koakvizičných nárokov manželov pri zániku manželstva. Ak manželstvo zaniklo inak ako smrťou, ukončenie spolužitia bolo prejavom vôle manželov, s ktorým platné právo spájalo právne následky. Môžeme si položiť otázku, čo však v prípade, že úmysel ukončiť spolužitie prejavila iba jedna strana. Otázne by mohlo byť tiež posúdenie, či v takejto situácii bolo potrebné preukázať jej úmysel k vôli nežiť s druhým partnerom a okrem toho aj vôľovú či vedomostnú zložku vo vzťahu k majetkovým následkom takéhoto jej úmyslu.

Skúmať príčiny rozvratu manželského spolužitia a vyvodenie patričných dôsledkov bolo predmetom rozvodového resp. rozlukového konania. V ňom súd uznával vinu, resp. nevinu jednotlivých manželských strán.²⁰ Tu však zameriavame

¹⁹ LACLAVÍKOVÁ, M., *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 231.

²⁰ Vyrieknutie viny malo pre nevinnú manželskú stranu nasledovné dôsledky: Keďže žalovať mohla iba nevinná strana, ktorá musela dôvod rozluky (rozvodu od stola a lože) dokázať, rozsudok – ak žalobe vyhovel – oslobodzoval žalujúcu stranu od povinnosti spolužitia, priznal jej náhradu trov konania, koakvizičné právo a previnilá strana bola strane nevinnnej povinná vrátiť všetky dary (alebo ich hodnotu), ktoré od nej dostala počas manželstva, dokonca i pred ním z príčiny zamýšľaného manželstva. Ak žalovala nevinná žena, súd jej ďalej ustanovil alimenty, t.j. povinnosť vinného manžela vydržovať ju primerane jeho majetkovému stavu a spoločenskému postaveniu, a to až akým sa žena znovu nevydala (aj keby manželka mala svoj majetok a nebola by na jeho vydržovanie odkázaná – Úr.sb.100 /pozri FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998. s. 428/); tak tiež súd určil obvenenie, nariadil vrátenie vena a rozhodol o osude detí. Ak súd rozhodol

svoju pozornosť na skúmanie vplyvu skutočného skončenia spolužitia manželov na kvalifikáciu majetku, o ktorého osude sa rozhodovalo až po právne podloženom, súdne vyrieknutom zániku manželstva (v prípade rozvodu od stola a lože tento mal v majetkovom ohľade rovnaké právne účinky ako rozluka). Možno argumentovať ďalším zaujímavým rozhodnutím, že „Právo koakvizície vzťahuje sa len na ten majetok, ktorý bol nadobudnutý v dobe skutočného manželského spolužitia a nemôže byť rozšírené na majetok nadobudnutý až po prerušení spolužitia ani v tom prípade, jesliže dala dôvod k prerušeniu tá manželská strana, ktorá tento majetok nadobudla.“²¹ Tento judikát vyznieva v prvom momente tak, akoby strana, ktorá doviedla manželské spolužitie ku koncu bola navyše chránená tým, že majetok, ku ktorému prišla nebola povinná podrobiť koakvizícnej del'be, čím by druhá strana bola o podiel na tomto majetku ukrátená. Avšak aj druhá strana po opustení manželským partnerom mala rovnakú možnosť robiť úkony smerujúce k nadobúdaniu majetku a rovnako ňou nadobudnutý majetok potom nepodliehal koakvizícnej del'be.

Okruh majetku, ktorý sa posudzoval ako spolunadobudnutý teda možno vyčleniť od začiatku skutočného spoločného hospodárenia manželov až po prerušenie spolužitia. Pokúsime sa objasniť, čo sa pod pojmom „prerušenie“ dalo rozumieť a ako sa v konkrétnom stave dalo posúdiť, či išlo len o chvíľkové odlúčenie, kedy manželia prestali spolu žiť a potom sa znovu k sebe po krátkom čase vrátili, alebo či išlo už o definitívne, úplné, nezmeniteľné odlúčenie, ktoré sa prípadne manželia za také ešte neodvažovali považovať. Na každý z načrtnutých stavov sa totiž potom viazali odlišné konzekvencie.

Pri posudzovaní nároku na polovicu spolunadobudnutého majetku nezohrávala kľúčovú rolu ani okolnosť, z viny ktorého manžela manželstvo zanikalo, ani prípadná nevera manželky a podobne. Skrátka koakvizičné právo sa priznávalo vždy len do zániku tzv. koakvizícnej doby.²² Táto napríklad jednoznačne zanikala vstu-

o rozluke (rozvode) z viny oboch manželov, rozlúčená manželka nemala proti manželovi nárok na výživné, či už ich vina na rozluke bola rovnaká alebo nie – Úr.sb. 422 /pozri tamtiež, s. 429/.

²¹ Zásadné rozh. Kráľ. kúrie zo dňa 5. septembra 1911, č. P. 752/1911. Citované podľa LA-CLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A., *Pramene práva na území Slovenska II. (1790–1918)*. Trnava: TYPI UNIVERSITATI TYRNAVIENSIS, 2012, s. 313.

²² „Ak sa manželka za pobytu manžela v Amerike dopustila manželskej nevernosti a po návrate manžela bolo preto manželstvo z jej viny rozlúčené, započatím závadného života treba pokladať manželské spolužitie z jej strany za zrušené a od toho času manželov nemožno pokladať za spolunabyvateľov; avšak nárok na koakvizíciu, ktorá v tom čase už jestvovala, manželka nestráca. (Úradná sbierka č. 2733).“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na*

pom do konkubinátu, keďže spolužitie s iným partnerom ako manželom znamená vždy jasné a vedomé prerušenie manželského spolužitia.²³ Ak ale manželia napríklad pod tlakom ekonomických okolností žili oddelene, pričom povedomie spoločného hospodárenia zostávalo medzi nimi zachované, koakvizičná doba tu plynula ďalej a nemala vplyv na kvalifikáciu majetku.²⁴ Súdna prax v období 1. ČSR de facto zotrvala na pôvodných stanoviskách a uznávala skutočné manželské spolužitie za nevyhnutný predpoklad koakvizície vôbec. Majetok, ktorý pribudol niektorému z manželov po prerušení manželského spolužitia, nebol uznávaný za koakvizíciu a nespadal pod koakvizičnú deľbu.²⁵ Súdny dokonca začali uznávať názor, že prerušeniu manželského spolužitia nebránila ani tá skutočnosť, že manželia ostali bývať v spoločnom byte, ak jednotlivé miestnosti obývali oddelene.²⁶ Možno sa domnievať, že išlo o pomerne častý fenomén s riešením bývania v narušených manželstvách a bolo by len nesprávne, keby nepriznanie prerušenia spolužitia v takýchto prípadoch malo dopad na posudzovanie koakvizičných nárokov medzi manželmi ohľadne nimi novo nadobúdaných majetkov. Celkovo však „judikatúra uznala, že nie každé prerušenie manželského spolužitia má vplyv na plynutie tzv. koakvizičnej doby, najmä nie krátkodobé prerušenie manželského spolužitia a jeho následné obnovenie.“²⁷

Ďalšie odpovede na právne situácie súvisiace s prerušením manželského spolužitia, resp. s ukončením koakvizičnej doby možno nájsť na základe výkladu o dôvodoch rozluky manželstva. Jedným z absolútnych dôvodov rozluky, t.j. kedy súd bol povinný vyriešiť rozlúčenie, bolo aj tzv. opustenie. O rozluku manželstva teda mohla žiadať tá manželská strana, ktorá bola druhou manželskou stranou

Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 514.

²³ „Jestli žena muža, který je dlhé roky v Amerike, vstúpi do konkubinátu, zaniká zárobkové spoločenstvo medzi ňou a jej manželom (Kúria, č. 6017/1916).“ Citované podľa tamtiež, s. 513–514.

²⁴ „Okolnosť, že manžel už dlhé roky žije oddelene v Amerike, nezrušuje medzi manželmi zárobkové spoločenstvo, jestli manžel odišiel so súhlasom manželky a nie preto, aby prerušil manželské spolužitie. (Kúria, č. 468/1915).“ Citované podľa tamtiež, s. 514.

²⁵ Rozh. NS ČSR zo 16. februára 1933, Rv IV 9/32 (Úradná sbierka, V. č. 1185). Pozri LACLAVÍKOVÁ, M., *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010. s. 255.

²⁶ Rozh. NS ČSR z 15. januára 1936, Rv III 1023/35 (Úradná sbierka, VIII. č. 2417). Rovnako rozh. Slov. NS zo 14. decembra 1944 Rv 497/44 (Úradná sbierka V.(1944) č. 1281). Pozri tamtiež, s. 255.

²⁷ Tamtiež, s. 255.

úmyselne a bez podstatného dôvodu opustená (napr. vinná strana jednoducho opustila spoločnú domácnosť, alebo úmyselne a bez podstatného dôvodu nevinnú stranu donútila k prerušeniu manželského spoluzitia a pod.). Aby však opustenie spĺňalo náležitosti absolútneho rozlukového dôvodu, muselo trvať najmenej 6 mesiacov. Po uplynutí tejto lehoty musela opustená strana žiadať súd, aby vyzval previnilú stranu k obnoveniu manželského spoluzitia. Súd v takomto „rozkaze“ zároveň určil lehotu, v ktorej tak previnilá strana mala urobiť. Až keď previnilá strana bez ospravedlnenia nedodrжала stanovenú lehotu a nevrátila sa k nevinnnej opustenej strane, resp. zapudenú nevinnú manželskú stranu neprijala späť do spoločnej domácnosti, bol tu dôvod na podanie žaloby o rozluku manželstva.²⁸ V prípade, ak opustenie, prerušenie manželského spoluzitia dospelo k rozhodnutiu o rozluke, pre stanovenie koakvizických nárokov manželov malo prerušenie následky pôsobiace ex tunc, teda od momentu jeho začatia. Rovnako v prípade, že k rozluke nedošlo, pretože previnilá strana sa v súdom stanovenej lehote vrátila k manželskému spoluzitiu s opustenou, nevinnou stranou, aj tu sa podľa uvedeného judikátu striktnie prikláňame k stanovisku, že majetok nadobudnutý po prerušení už nebol považovaný za majetok spolunadobudnutý. Opustenie trvalo totiž viac než 6 mesiacov a to bola nielen právne, ale aj de facto pomerne dlhá doba na to, aby si manželské strany udržali povedomie, že ešte stále hospodária spoločne. Vtedy táto situácia spôsobila pri majetku nadobúdanom po prerušení spoluzitia absolútny zánik práva na koakvizíciu. Po prerušení sa nadobúdaný majetok stával osobitným majetkom každého manžela. Ak by sa spoluzitie opätovne obnovilo, máme za to, že sa neobnovilo právo koakvizície, ale vzniklo nové koakvizické právo, tentokrát už na majetok nadobudnutý opäť po obnove spoluzitia.

Kratšia lehota ako 6 mesiacov dávala teda ešte určitú nádej, že manželstvo sa vráti do pôvodného spôsobu spoluzitia. Danú situáciu však bolo isto potrebné posudzovať z prípadu na prípad. Obnovenie spoluzitia nemalo predstavovať iba akési gesto pro forma, ale prejavenie skutočne vážnej a ozajstnej ochoty k návratu do manželského spoločenstva a týmto smerom zamerané aj ďalšie správanie sa previnilej osoby. Ak osoba dotknutá pocítila túto vôľu partnera a akceptovala ju, možno situáciu hodnotiť ako nezmenený právny stav, ktorý pokračoval i po stránke majetkovoprávnej.

²⁸ Bližšie k problematike opustenia manžela ako jedného z absolútnych dôvodov rozluky manželstva pozri ŠOŠKOVÁ, I., Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii*. Roč. XII.-XIII. /ed. Jaroslav Chovanec/. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007, s. 231 a nasl.

Nenaplnenie podmienky skutočného spolužitia manželov, vo význame ich spoločného hospodárenia v manželstve, resp. spolužitia v spoločnej domácnosti spôsobovalo faktický zánik koakvizíčnej doby, a teda aj možnosti spoločného nadobúdania majetku. Toto faktické prerušenie manželského spolužitia síce nezakladalo nárok na rozdelenie koakvizície (pretože k nemu mohlo dôjsť až pri zániku manželstva), ale doba prerušenia spolužitia bola potom pri delení koakvizície jednoznačne rozhodná pre určenie majetkového stavu.²⁹ V konečnom dôsledku pri zisťovaní rozsahu spolunadobudnutého majetku nebolo podstatné kedy, akým spôsobom a za akých okolností bola daná vec nadobudnutá, ale dôležitým pre koakvizíciu bolo zistiť rozdiel medzi celkovou hodnotou majetku a osobitnými (výlučnými) majetkami oboch manželov.³⁰ V prípade pochybností, či majetok zaradiť medzi osobitný alebo koakvizíčný, platila domnienka v prospech spolunadobudnutého majetku, ak bol nadobudnutý v čase trvania manželského zväzku. Vyvrátiť ju bolo možné iba dôkazom, že určitý predmet spĺňal status osobitného majetku.³¹

Záver

Inštitút koakvizície nemožno hodnotiť ako právne jednoduchý. Napriek tomu, že svoje korene mal v stredovekom feudálnom práve, rokmi svojho zaužívania bol zhmotnený a precízne právne vyložený v nemalom množstve judikátov reflektujúcich novodobé myslenie spoločnosti 19. a začiatku 20. storočia. Súdna prax pokrývala plejádu problémov, ktoré sa časom vyskytli pri úprave manželských majetkových vzťahov prevažnej väčšiny uhorského a po vzniku samostatnej Československej republiky slovenského obyvateľstva. Bol to systém, ktorý prispel k pokrokovejšiemu vnímaniu statusu ženy tým, že ju jednak hmotne zabezpečoval pre prípad

²⁹ „Púhe faktické prerušenie manželského spolužitia nedáva síce nárok na rozdelenie koakvizície, avšak doba prerušenia spolužitia je rozhodná pre určenie majetkového stavu pri delení koakvizície. (Kúria, č. 2476/1914).“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V.* Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 514.

³⁰ LACLAVÍKOVÁ, M., *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 241 - 242.

³¹ „O imaní, ktoré bolo počas manželstva nadobudnuté odplatne, platí zákonná domnienka, že to je imanie spolunadobudnuté (koakvizícia); kto tvrdí opak, musí ho dokázať (Kúria, č. 4946/1903).“ Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V.* Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 515.

zániku manželstva, a jednak oceňoval jej prácu, ktorou prispievala k nadobúdaníu a zveľadňovaniu spoločného majetku manželov. Bol to systém, ktorý vyhovoval väčšine jednoduchého ľudu a jeho ponímaníu „spravodlivosti“ v manželstve, za daných ekonomických a sociálnych podmienok takmer do polovice 20. storočia.

Zoznam použitej literatúry:

- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001. 391 s. ISBN 80-8055-477-3.
- FAJNOR, V.: Manželské právo majetkové na Slovensku. In *Právny obzor*, roč. 3, 1920, s. 3–35.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998. 600 s. ISBN 80-967653-4-5.
- FERANCOVÁ, M.: Unifikačné a kodifikačné snahy v oblasti súkromného (občianskeho) práva v ČSR (1918–1938). In *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica I*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003. ISBN 80-89047-80-7. s. 162–181.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010. 321 s. ISBN 978-80-224-1142-4..
- LACLAVÍKOVÁ, M.: Inštitút osobitného majetku manželov a jeho uplatnenie v uhorskom a československom manželskom majetkovom práve s prihliadnutím na rozhodovaciu činnosť Kráľovskej Kúrie a Najvyššieho súdu Československej republiky (1848–1938). In: *Stát a právo v období absolutizmu*. (Eds. K.Schelle, L.Vojáček). Brno: Masarykova Univerzita, 2005. ISBN 80-210-3899-3. s. 110–131.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: Miesto, postavenie a význam koakvizície (spolunadobudnutého majetku manželov) v uhorskom súkromnom práve s prihliadnutím na rozhodovaciu činnosť Kráľovskej kúrie (1848–1918). In: *Súkromné a verejné právo súčasnosti*. Zborník z vedeckej konferencie doktorandov PF TU. Trnava, 2005. ISBN 80-8078-065-X. s. 612–629.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: Spolunadobudnutý majetok manželov (koakvizícia) a formovanie modernej úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (1848–1950). In *Právni a ekonomické problémy súčasnosti I*. Sborník prací /ed. Karel Schelle/. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2007. ISBN 978-80-87071-10-6. s. 70–114.

- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska II. (1790-1918)*. Trnava: TYPI UNIVERSITATI TYRNAVIENSIS, 2012, 673 s. ISBN 978-80-8082-506-5.
- LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2002. 626 s. ISBN 80-89047-48-3.
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. – SKALOŠ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2010. 386 s. ISBN 978-80-557-0006-9.
- PLANK, K.: *Majetkovoprávne vzťahy v rodine*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957. 414 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: Právnické knihupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, 1011 s.
- ŠOŠKOVÁ, I.: Niekoľko poznámok k úprave manželskoprávných pomerov na území Slovenska pri vzniku 1. ČSR. In *Stát a právo v letech 1848–1918 ve stře-doevropském kontextu* /eds. Ladislav Vojáček, Karel Schelle./ – Bratislava: Brno: Bratislavská vysoká škola práva a Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2007. ISBN 978-80-969332-9-7. s. 248–257.
- ŠOŠKOVÁ, I.: Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii*. Roč. XII. –XIII. /ed. Jaroslav Chovanec/. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007. ISBN 978-80-80-83-428-9. s. 229–247.

Summary

The Coacquisition Institute and the Question of Real Matrimonial Cohabitation in Matrimonial Property Law Valid on Slovak Territory (1918–1949)

The article is dedicated to coacquisition institute according to law valid on Slovak territory since the Czechoslovak Republic was established 1918 till adoption of the Act on Family Law in 1949. The author brings the basic characteristics of coacquisition and in particular she focuses on real marital cohabitation as one of the preconditions to existence of common property claim between the spouses. Based on the numerous judicature she illustrates some specifics of this not simple institute belonging to matrimonial property law.

ŘÍMSKÁ RODINA A NÁBOŽENSTVÍ – SACRA PRIVATA

*Ivana Stará**

1. Úvod

Rodinné náboženství bylo věcí soukromou, která se neměla projevovat veřejně. Každá rodina měla své rituály, modlitby a toto vše náleželo pouze jejím členům. Dům byl místem, kde se konaly obřady. Dá se říci, že rodina nemohla existovat bez náboženství a náboženství bez rodiny. Domácí kult se šířil pouze po meči, protože žena se uzavřením sňatku vzdávala domácího kultu. Po sňatku uctívala předky svého manžela. Ke svým pokrevním příbuzným ji nevázalo žádné pouto, a tak v Římě nebylo důležité narození z vlastní krve, ale společný náboženský kult. Žena se mohla účastnit rodinného kultu díky muži, pokud muže neměla, nemohla se rodinného náboženství účastnit. Každý Říman mohl zastávat pouze jeden náboženský kult.

2. *Sacra privata*

Knězem u domácího oltáře v rodinném chrámu byl otec rodiny, který měl za úkol zprostředkovat styk rodiny s bohy. Otec plní nejvyšší úkol, kterým je zabíjení obětního zvířete a pronášení formule, která zajišťuje jemu a rodině ochranu. Rodina a kult se udržovaly díky jeho osobě. *Sacra privata* byla římskými rody zachována po staletí a byla děděna z generace na generaci, protože cílem manželství bylo zplodit syna. Dcera se nikdy nemohla stát nositelkou rodinného kultu. Tento kult stál vedle kultu rodiny. *Sacra gentilicia* uctívala nadpřirozené síly kurií a kmenů.

* Mgr. Ivana Stará, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

Takovým kultem byl kult na Mons Albanus, kde se konaly slavnosti na počest ochranných božstev celého latinského svazu.¹

Domácí kult se objevuje již na počátku vývoje náboženství a postupně se z něho vyvinul *sacra publica*. Hlavním cílem domácího kultu bylo zachovat si přízeň bohů pro rodinu. Domácí kult měl charakter kolektivního náboženství. Děti se účastnily nejen kultů domácích, ale také veřejných. Učily se modlitby, písně, symboly a úkony související s výkonem kultu.

Dcery doprovázely svoje matky, které napodobovaly, a tím se učily rodinnému náboženství. Synové byli ve výuce kultu podrobeni moci otce. Náboženství se děti musely učit doma, protože ve školách vyučováno nebylo. I soukromá sféra náboženství byla pod mocí státu. Žádná osoba nemohla samovolně přemístit hrob předka. Tento úkon podléhal schválení veřejného kněžského sboru. Soukromá osoba také nemohla provádět libovolný právní úkon na veřejném prostranství. Jestliže tedy probíhala oslava Saturnalií, nebyla považována za oslavu soukromé osoby, ale za účast na veřejném náboženství.²

Domácí svatyně neboli *lararium* byla umístěna v atriu a později byla přenesena do místnosti, která byla určena speciálně pro uctívání rodinných ochranných sil. Římský dům byl chápán jako soukromý příbytek sloužící k posvátnému charakteru. Právě zde si otec každý den zajišťoval přízeň bohů pomocí obětí a modliteb. *Lararium* bylo místem, kde se setkávala celá rodina ve významných chvílích jedinců.

V domě každého Římana byl oltář, kde muselo být trochu popela a žhavého uhlí. Udržovat oheň dnem i nocí bylo povinností každého pána domu. Oheň na oltáři přestal hořet, jen když vymřela celá rodina.³ Bylo dáno, které stromy mohou být použity pro oheň na oltáři. Oheň musel zůstat vždy čistý, proto bylo zakázáno do ohně házet znečištěné předměty. Prvního března musela každá římská rodina oheň uhasit a v zápětí zapálit znovu. Oheň se nesměl rozdělovat pomocí křesání kamene o železo. Nesměl být zapálen od druhého ohně. Dovolným postupem bylo soustředit do jednoho bodu teplo paprsků nebo rychle třít kusy určeného dřeva a vykřesat jiskru.⁴ Rodina obětovala posvátnému ohni vše, co bylo bohům pří-

¹ SKŘEJPEK, M., *Ius et religio*. Praha: Vydavatelství 999, 1999, s. 39.

² RÜPKE J., *Náboženství Římanů*. Praha: Vyšehrad, Přeložil SANETRNÍK D., 2007, s. 26–27.

³ COULANGES, De F., *Antická obec*. Praha: Pastelka, Přeložili BRYKSÍ, J. – MIKŠOVÁ, K. – SOKOL, J., 1998, s. 25.

⁴ Plut. Numa 9 s. 112.

jemné. Zejména víno, květiny, ovoce a kadidlo.⁵ Oheň byl symbolem římské rodiny a její členové věřili v jeho moc. I pár žhavých kostek znamenalo ochranu rodiny bohy. Oheň byl zprostředkovatelem mezi bohem a rodinou. Bůh, jenž byl uctěn dary, chránil rodině lásku, zdraví i štěstí. V Římě byl oheň spojován s bohyní Vestou. Právě oheň ji představoval.

*Že jsou Vestiny sochy, já hloupý dlouho jsem se mýlil,
ale dnes bezpečně vím už, v chrámě, že nenajdeš soch:
Věčný a nezhasitelný jen oheň plá Vestiným chrámem,
ale Vestu ni oheň nezobrazuje tam nic.*⁶

Římskou rodinu spojovalo náboženství a kult předků, jiným citům byla v Římě přikládána vážnost. V římské rodině byli uctíváni geniové, lárové, penáti a vesta. Rodina uctívala také svoje předky a zakladatele rodiny.

2.1. Geniové

Geniové byli ochránci každého člověka v rodině. Každý muž má svého Genia a žena svoji Juno. Jedná se o duchovního anděla, který člověka ochraňuje od narození až po smrt, jemu obětuje o svých narozeninách. Jedná se o oběti nekrvavé a většinou se dávaly dary v podobě vína či kadidla. Podle některých legend umírali geniové spolu s člověkem. Tento anděl určuje povahu jednotlivce. Střežil hrob ochránce.⁷

2.2. Lárové

Lárové byli domácí a rodinní bůžkové, kteří zůstávali v domě a nestěhovali se s rodinou.⁸ Jednalo se o zbožštěné duše zemřelých lidí, které po smrti chránily rod a dům potomků.

Původem byli od dvojčat nazvaných Lary. Při slavnostech se jim obětovalo sele, jehně nebo tele. V domě byly jejich sošky u krbu nebo zavřeny ve zvláštní

⁵ COULANGES, De F., 1998, op. cit., s. 26.

⁶ PUBLIUS O. N., *Kalendář – Fasti*. Praha: J.OTTO, Přeložil BUŘEŠ, I., 1942, s. 235.

⁷ BAHNÍK, V. – BĚLSKÝ, J. – BUSINSKÁ, H. – KREJČÍ, V. – KUCHARSKÝ, P. a kol., *Slovník latinské kultury*. Praha: Svoboda, 1974, s. 230.

⁸ SASKA, L. F. – GROH, F., *Mytologie Řeků a Římanů*. Praha, 1948, s. 222.

skříní, která se otevírala při rodinných slavnostech.⁹ Lárové byli ctěni o kalendách, nótách a ídách každého měsíce.

O vzniku Lárů píše ve svém Kalendáři Ovidius.

*Jupiter k Júturně jednou vzplál vášnivou touhou a láskou,
mukou nesnesitelnou trápil se vznešený bůh.
Brzy mu do lesů prchá a v lískoví skrývá se víla,
brzy mu uniká zase skokem do rodných vod.
Jupiter volá si víly, jež v Latinských bydlily hájích,
uprostřed jejich kruhu stane a hovoří k nim.
Nepřeje sobě a uniká tomu, co prospělo by jí,
S bohem nejvyšším nechce, nechce se snoubiti, žel.
Oběma věnujte péči! Vždyť mně co k rozkoši bude,
velmi se prospěšným stane pro vaši sestřičku též.
Až bude prchat, vy na kraji břehu se v cestu jí stavte,
aby se mohla vnořit přede mnou do vírných vod!
Pravil a všechny přikývly víly, jež v Tiberu bydlí,
všecky, jež, Ilio, s tebou společný sdílejí byt.
Byla tam také víla, jež Lara jméno nosila,
které však slabiku první zdvojenou mívalo dřív.
Pro její upovídanost ji otec kárával Almó.
„Dcero krot' jazyk a ústa!“ Dcera však nekrotí úst.
Ta jak se dostala k vodám, v nichž Júturna bydlela, vzkřikla:
„Uprchni do řeky s břehu!“ sdělujíc Jovovu řeč.
Ona i k Júnóně jde a manželek politovavší,
„Rusálku Júturnu praví miluje boží tvůj choť.“
Jupiter vzkypí a jazyk jí vytrhne přespříliš řečnatý,
zavolá Merkuria, mrtvých jenž průvodce byl :
„Zaved' ji k podsvětním stínům, tam místo je k mlčení vhodné,*

⁹ BAHNÍK, V. – BĚLSKÝ, J. – BUSINSKÁ, H. – KREJČÍ, V. – KUCHARSKÝ, P. a kol., 1974, op. cit., s. 339, WALDAPFEL T. I., *Mytologie*. Praha: Odeon, 1967, s. 223.

bude tam vílou, však vílou mrtvých a bažinatých vod.“

Rozkaz stane se skutkem, pár pospolu v podsvětí kráci,

Po cestě Mercurius láskou prý zahořel k ní.

Násilí učiní dívce, ač němým ho pohledem prosí,

ačkoliv němými ústy marně ho prositi chce.

Stane se matkou a dvojčata zrodí, jež cestou střejou,

střejou nás uprostřed města: Lary to rozcestí dva.¹⁰

Lárové nebyli ochránci pouze rodiny, ale sloužili k ochraně města a státu. Obětnice a kaple Lárů stávaly na rozcestí a byly nazývány jako *compita*. Proto druhého května byl slaven svátek *Compitalia*, který uctíval Lary, již chránili město.

2.3. Penáti

Penáti byli domácí bůžkové ochraňující krb a celý dům. Původně byli ochránci domácí spížírny. Jejich obrazy stály uvnitř domu v místnosti, kde bydlela celá rodina, a tato místnost byla považována za střed celého domu. V místnosti se nalézal domácí krb, kde bylo stále potřeba udržovat oheň. Otec rodiny byl u domácího krbu nedotknutelnou osobou. Penátům se přinášely oběti při smutných i radostných událostech rodiny. Uctívání byli také Penátové obce, protože obec byla považována za velkou rodinu, tito Penátové byli ctěni uvnitř svatyně Vesty.¹¹

2.4. Vesta

K Penátům patřil též kult bohyně Vesty, jež byla bohyní domácího krbu, který byl ústředím celé rodiny. Krb byl symbolem římské rodiny a oheň v něm symbolizoval život rodiny. Vesta byla ochránkyní nejen rodiny, ale i státu. V jejím chrámě na fóru byl každého prvního března obnovován oheň v krbu, stejný zvyk panoval i

¹⁰ PUBLIUS O. N., 1942, op. cit., s. 84–85.

¹¹ SASKA, L. F. – GROH, F., 1948, op. cit., s. 223.

v římské rodině.¹² Vesta byla bohyně pekařů, kteří jí obětovali pokrmy a chleba. Oheň v chrámu střežily její kněžky nazývané jako Vestálky.¹³

*Stojí země svou silou, moc státi značí i Vesta,
Hestiá, název to řecký, původ stejný má též.
Od ohně ohniště slove a proto, že zahřívá všecko,
v přední místnosti stával dříve vždy krb.
Odtud i vestibul slove, a proto nejprve Vestu,
na prvním místě, že stojí v modlitbách vzýváme svých.
Před krbem na lavicích se jídalo v pradávnu kdysi,
o bozích věřili tehdy, jídlu že přítomni jsou.
Taktéž i nyní, když Vakúna stará se oběti vzývá,
před jejím ohništěm lidé stojí a sedí jak dřív.
Zbytek starého zvyku se dochoval do dnů až dnešních,
jídlo na čisté misce Vestě když nosívá lid.¹⁴*

2.5 Mánové

Mánové byly duše zemřelých sídlících v podsvětí. Jednalo se o dobré ochranné duchy, které Římané uctívali na náhrobcích květinami. V určitých dnech vystupovali z říše mrtvých a sídlili mezi živými. Jako jejich symbol byla na Palatinu hluboká jáma přikrytá kamenem, který se odkrýval 24. srpna, 5. října a 8. listopadu, kdy mánové přicházeli mezi živé.¹⁵

Kult zemřelých je také velmi důležitý pro kult soukromý, protože opomíjení zemřelých se vrací a posílají zlé síly na členy rodiny. V době od 9. do 12. května navštěvují mrtví živé. *Lemuria* má mrtvé zahnat a spočívala v tom, že otec rodiny při tomto svátku vstane v noci a bos se prochází domem. Svědectví přináší Ovidius ve svém Kalendáři.

¹² BAHNÍK, V. – BĚLSKÝ, J. – BUSINSKÁ, H. – KREJČÍ, V. – KUCHARSKÝ, P. a kol., 1974, op. cit., s. 655.

¹³ Vestálky se v Římě těšily velké úctě; tento řád byl založen králem Numou. Plut. Numa. 10 s. 112.

¹⁴ PUBLIUS O. N., 1942, op. cit., s. 235.

¹⁵ PUBLIUS O. N., 1942, op. cit., s. 339.

*Večernice když potom tvář třikrát pozvedne sličnou,
třikrát když ustoupí slunci zářivých hvězdiček dav,
obřady Lemúrií pak nastanou v půlnoční době.
Předků mlčícím stínům oběti budou se díť.
Rok když býval kratší, když chyběl mu leden a únor,
v němž pro Dušiček svátek dosud nemoh být ctěn,
přece jíž tehdy popelu mrtvých se oběti dály,
duši mrtvého předka snažil se usmířit vnuk.
Ježto po jméně starších máj měsíc byl jméno své dostal,
pro část starého zvyku ještě dnes drží se v něm.
Jakmile nastane půlnoc a tichý zavládne spánek,
jakmile utichnou ptáci, jakmile utichne pes,
každý, kdo pamětliv starých je mravů a bohů se bojí,
vstane a nohy i tělo uvolní ode všech pout,
palec strčí skrze prsty, by uprostřed nich do výše trčel,
aby se znamením tímto chránil od duchů zlých.
A když z pramene vodou si čistě umyje ruce,
černých si nabéře bobů, čelem se obrátí zpět,
boby pak za sebe hází a říká: „Já boby teď házím,
jimi chci vykoupit sebe, jimi chci vykoupit své.“
Toto devětkrát řekne a neohlédne se při tom,
zlých duch prý boby ty sbírá, vzadu a neviděn jda.
Potom pokropí vodou a v měděné cimbály tluka,
prosí škodlivých duchů, aby šli z úkrytů svých.
Jakmile devětkrát řekne: „Dům opusťte, duchové otců.“
Mysle, že obřady skončil, teprve se ohledne zpět.¹⁶*

¹⁶ PUBLIUS O. N., 1942, op. cit., s. 203.

3. Závěr

Každá rodina mohla uctívat pouze pokrevní příbuzné. Donášet jídlo mrtvým mohli pouze členové rodiny. Pokud se cizinec byl jen nedopatřením dotkl hrobu, jednalo se o bezbožný čin, který bylo třeba odčinit. Mezi živými a mrtvými každé rodiny existovala neustálá výměna dobrých služeb. Předek dostával od potomků již zmiňovaná pohřební jídla a potomek získával od zemřelého jeho sílu. Posvátný oheň byl součástí majetku každé rodiny. Celé náboženství se odehrávalo v rámci domu a domácí kult nebyl věcí veřejnou. Ohniště nemohlo být umístěno ani u dveří, aby na něj cizinci nemohli vidět. Všechny náboženské úkony byly tajemstvím – *sacrificia occulta*. Domácí náboženství nemělo pravidla ani rituály. Jediným knězem byl tedy otec rodiny. Každá píseň, modlitba či rituál byly vlastnictvím rodiny. Otec, který dal synovi život, mu také dával svoji náboženskou představu, kult, modlitby a uctívání předků, neboť on bude jeho nástupce. Domácí náboženství přecházelo pouze z muže na muže. Žena nemohla být nositelkou rodinného kultu, protože po svatbě většinou přestupovala do rodiny svého muže, kde přejímala jeho náboženství. Náboženství nedávalo ženě vysokou funkci, přesto se účastnila náboženských úkonů, ale nikdy nebyla paní ohniště. Žena nikdy nemohla zastupovat předky, protože od nich sama nepocházela.¹⁷

Práva byla tedy přiznána pouze otci s vyloučením všech ostatních členů. Vlastnické právo se nechápalo jako individuální právo, ale jako právo rodiny. V každé rodině byl pouze jeden vlastník, a tím byla právě rodina, a uživatelem byl pouze otec. Vlastnictví se nemohlo dělit, a proto spočívalo pouze v rukách otce. Rodina byla díky ohništi a náboženství připoutána k půdě, která je vlastnictvím celé rodiny. Vlastnické právo v počátcích Říma nezajišťovaly zákony, ale náboženství. Každé pole rodiny muselo být odděleno od ostatního pole neobdělávaným pásem, který se považoval za posvátný. Otec rodiny zde prováděl rituál, který mu měl zajistit dostatek úrody. Tímto rituálem však také dokázal vlastnické právo rodiny k půdě. Nelze se zříci vlastnictví založeného na náboženství. Nelze se zříci pole, kde je hrob předků. Pole je vlastnictvím celé rodiny a oddělením by mohl otec rodiny porušit rovnováhu mezi rodinou a bohy. V římské rodině docházelo k propojování kultu náboženského a vlastnického, tedy nelze nabýt vlastnictví bez soukromého kultu rodiny.

Rodinný kult byl neoddělitelný od dědictví. Náboženství i vlastnictví se dědí pouze z muže na muže.¹⁸ Pouze syn je přirozený a povinný pokračovatel kultu. Sy-

¹⁷ COULANGES, De F., 1998, op. cit., s. 108–111.

¹⁸ Ins. III.1 ,15.

novo dědictví neplyne z osobní vůle otce. Otec nepotřebuje závět, protože přijmout kult je pro syna povinností i právem. Pravidla dědictví se v počátku řídila také kultem. Dcera se svatbou vzdala kultu svého otce, a proto nemá žádný titul k dědění. Přesto se časem našla různá opatření, která obcházela náboženský kult ve prospěch dcery.¹⁹

Zajímavé je, že otrok, který byl součástí římské rodiny, musel být pochován v rodinném pohřebišti. Protože římské rodinné náboženství nedovolovalo přijmout cizince, proto i otroci museli přijmout náboženství svého pána. Tímto krokem ovšem ztratil svoji svobodu a k rodině byl připoután nejen za života, ale i po smrti. Otok propuštěný na svobodu nadále zůstal náboženskými pouty svázán se svým pánem.²⁰

Principem římské rodiny nebyl cit, láska, ale opravdu náboženství a domácí kult, který dokázal vytvořit z římské rodiny soběstačný miniaturní státeczek uvnitř velké říše. Pokud došlo k naplnění cílu v manželství, tak *familie* mohla pokračovat a stále upevňovat svoji pozici v rámci soukromého práva.

Summary

The Roman Family and Religion – Sacra Privata

An integral part of the Roman family was the domestic cult, which was a part of every family, and religion cemented individual family members together. Family life would not have been possible without it, and every member of the family encountered religion on a daily basis. Love and emotion did not link the Roman family, rather respect for one's ancestors and the related domestic cult.

Seznam použité literatury:

- BAHNÍK, V. – BĚLSKÝ, J. – BUSINSKÁ, H. – KREJČÍ, V. – KUCHRASKÝ, P. a kol., *Slovník latinské kultury*. Praha: Svoboda, 1974, s. 718.
- BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 471.
- BARTOŠEK, M., *Dějiny římského práva ve třech fázích vývoje*. Praha: Nakladatelství Akademie, 1995, s. 280.

¹⁹ COULANGES, De F., 1998, op. cit., s. 110–111.

²⁰ COULANGES, De F., 1998, op. cit., s. 111–112.

- BURIAN, J., *ŘÍM – světla a stíny antického velkoměsta*. Praha: Svoboda, 1970, s. 286
- COULANGES, De F., *Antická obec*. Praha: Pastelka, Přeložili BRYKSÍ, J. – MIKŠOVÁ, K. – SOKOL, J., 1998, s. 390.
- FRÝDEK, M. a kol. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Ostrava: KEY Publishing, s.r.o., 2012.
- FRÝDEK, M., *Právní a náboženské aspekty římské rodiny*. Brno. 2009. Diplomová práce na Právnické fakultě MU Brno. Vedoucí práce JUDr. Renata Veselá, Ph.D.
- JELÍNKOVÁ, K., *Právní postavení ženy v římském právu*. Brno. 2009. Diplomová práce na Právnické fakultě MU Brno. Vedoucí diplomové práce JUDr. Renata Veselá, Ph.D.
- PUBLIUS O. N., *Kalendář – Fasti*. Praha: J.OTTO, Přeložil BUŘEŠ, I., 1942, s. 363.
- RÜPKE J., *Náboženství Římanů*.. Praha: Vyšehrad, Přeložil SANETRNÍK D., 2007, s. 341.
- SASKA, L. F. - GROH, F., *Mytologie Řeků a Římanů*. Praha, 1948, s. 268.
- SKŘEJPEK, M., *Ius et religio*. Praha: Vydavatelství 999, 1999, s. 317.

VYBRANÉ PRÁVNE ASPEKTY PROCESU G. HUSÁK A SPOL.

*Ján Štefanica**

Úvod

Proces so G. Husákom a spol., známy aj ako proces so slovenskými buržoáznyimi nacionalistami, bol zasadený do najhorúcejšieho obdobia studenej vojny a polarizácie svetovej politiky. Vyhľadávanie nepriateľov na jednej alebo druhej strane mocenských blokov nebolo ničím neobvyklým, vyskytovalo sa tak na strane ZSSR a jeho spojencov, ako aj na strane USA a európskych štátov konajúcich pod ich vplyvom. Známymi sa stali kauzy odpočúvania a sledovania komunistických strán Talianska či Francúzska a iných.¹ Na opačnej strane mocenského bloku boli dôsledky studenej vojny riešené omnoho radikálnejšie. Vyskytovali sa súdne procesy, ktoré však napriek tomu, že vychádzali z reálnych základov, obsahovali prvky manipulácie so svedkami, obžalobou i obvinenými. Kauzy formálne podobné nami skúmanej, teda kauzy, v ktorých bol dominantou obžaloby „buržoázny nacionalizmus“ a konania s ním súvisiace, sa vyskytovali aj v ZSSR (kauza s ukrajinskými buržoáznyimi nacionalistami a i.), Bulharsku, Rumunsku či Albánsku.

Československo sa po skončení druhej svetovej vojny dostávalo do priamych diplomatických konfliktov s dvomi susedmi a to aj napriek tomu, že už v tej dobe spolu patrili do skupiny satelitov Sovietskeho zväzu (Poľsko, Maďarsko). Napriek zložitej situácii boja o moc, medzi sociálno – komunistickými stranami na jednej strane a stranami im opozičnými, v zahraničnej politike Československa existovala

* JUDr. Ján Štefanica, Ph.D., Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

¹ Čo nakoniec viedlo aj k vytlačeniu komunistických strán z vlád západoeurópskych krajín ako napr. v Taliansku, Francúzsku, Belgicku, Grécku, neskôr i Portugalsku. Keďže sa komunistické strany v krajinách západnej Európy v neskoršom období dokázali dištancovať od stalinských praktík a dogmatizmu, zohrávali úlohu významnej ľavicovej politickej sily a získali častokrát i podiel na štátnej moci.

vzácná jednota v otázke vymedzenia voči Maďarsku a jeho agresívnej revizionistickej politike, ktorú robilo v súvislosti s postavením osôb maďarskej národnosti na našom území a taktiež vyhranenosť voči Poľsku a jeho nárokom na Tešínsko, Oravu i Spiš a jeho postoja voči Slovákom obývajúcimi územie tamajších obcí. Do obidvoch medzinárodno - politických i právnych otázok boli zaangażovaní slovenskí politici, väčšina z nich členovia Komunistickej strany Slovenska, ktorí neskôr dostali nálepku „slovenskí buržoázni nacionalisti“. Niektorí z nich sa stretli pred súdom v skupine G. Husáka.

Príčiny

Už od vypuknutia slovenského národného povstania vznikali konflikty a nerozumenia zo strany ilegálneho vedenia KSS a moskovského vedenia KSČ. Slovenským komunistom bola vytýkaná spolupráca s prostredia kruhov združených okolo Demokratickej strany, najmä J. Ursínyho, J. Lettricha, I. Karvaša a ďalších. Vzťahy medzi nimi boli síce na politickej úrovni konkurenčné, avšak spoločnú reč nachádzali v otázke postavenia Slovenska v obnovenom spoločnom štáte. Z pohľadu KSČ bol tento postoj spolupráce medzi konkurenčnými stranami prezentovaný ako nacionalizmus a popieranie proletárskeho internacionalizmu slovenských národných komunistov. Svoju úlohu určite zohralo aj suverénne postavenie Slovenskej národnej rady a istá zákonodarná nezávislosť Slovenska. Konflikty sa vyhrotili pri tvorbe Košického vládneho programu a neustávali prakticky až do zatknutia slovenských buržoáznych nacionalistov.

Pri sledovaní vývoja kauzy slovenských buržoáznych nacionalistov vystihuje situáciu na Slovensku príspevok z periodika *Nové Prúdy*. Autor nachádza centrum nacionalistických prejavov v okruhu slovenských komunistov.² Pri porovnaní obvi-

² „Co se týče tak zvaných lůďákov, ty jsem zde opravdu našel. Po prozkoumání materiálu, který jsem pečlivě prostudoval, mne překvapuje, že vůči těmto osobám, nebylo již z pověřenictva vnitra zakročeno, třebaže tyto případy byly nejednou hlášeny. Je-li to tím, že tyto pány jsou pod ochranou Komunistickej strany Slovenska, dokazuje to pravý opak toho, o čem se píše v Čechách, že totiž hlinkovci jsou nikoliv v Demokratické straně, ale v KSS. Mám totiž na zřeteli zvláště ty hlinkovce a gardisty, kteří mají za sebou velmi pochybnou minulost a nedostali se před lidový nebo národní soud... Pročetl jsem hodně propagačního materiálu a různých článků všech politických stran na Slovensku a jediné náznaky směřující k dualizmu nebo k odtržení Slovenska jsem našel v letáčích, tisku a projevech představitelů KSS... Překvapilo mne, že dosud nebylo přikročeno k reorganizaci národních výboru téměř v žádné obci.“ BAITLER, A., Je problém Čechu a Slováků? In: *Nové Prúdy*, II. roč., č.18 zo dňa 15. 9. 1946, s. 406.

není v obžalobe s uvedeným článkom sa nám zobrazia tri základné okruhy, ktoré sa do veľkej miery zhodujú s neskôr formulovanými obvineniami komunistických politických štruktúr a prostredníctvom nich aj obžalobou prokurátora: 1) úmyselné krytie a nepotrestanie tzv. „ľudákov“, 2) snahy o odtrhnutie Slovenska a rozbitie republiky, 3) nezrealizovaná či zle zrealizovaná reorganizácia národných výborov. S prihliadnutím na fakt, že narážky na nacionalizmus časti vedenia KSS sa datujú už do obdobia SNP³, aj to bol jedným z dôvodov rozpracovanosti tejto skupiny národne orientovaných slovenských komunistov štátnou bezpečnosťou. Za konečný faktor vzniku procesu musíme označiť aj napätý vzťah medzi rozdielnymi mocenskými líniami vo vnútri KSS a KSČ, ktoré napriek negujúcim vyjadreniam jednej i druhej strany naozaj existovali. V opozícii skupine Husáka stáli najmä Viliam Široký⁴ s Júliusom Ďurišom neskôr aj Karlom Bacílkom, Štefanom Bašťovanským a ďalšími. Táto „propražská“ časť slovenských komunistov sa snažila odstaviť z funkcií práve proslovenskú národnú líniu komunistov, povyšujúcich otázku postavenia slovenského národa nad stranícky dogmatizmus a centralizmus. Gottwaldovsky zameraní komunisti z prostredia KSS nepôsobili len na vedenie KSČ, ale svoje výhrady adresovali priamo Stalinovi do Moskvy. V tejto súvislosti je nutné spomenúť kópiu Ďurišovho osobného listu Stalinovi (spolu s kópiou žiadosti sovietskemu veľvyslancovi o bezpečné doručenie do rúk Stalinovi osobne).⁵

³ Porov.: PEŠEK, J., Zradcovia so straníckou legitimáciou. Proces so slovenskými buržoáznyimi nacionalistami roku 1954. In: *História*, roč. 2010, č. 1–2, s. 72.

⁴ Podľa J. Ursínyho nebol V. Široký ani Slovákom, figuroval na maďarskej kandidátke Komunistickej strany, v roku 1919 sa zúčastnil na štrajku maďarských železničiarov, ktorý organizovali proti čs. vláde. Široký nikdy vo vláde nehlasoval v prospech slovenských požiadaviek. URSÍNÝ, J., *Z môjho života. Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1994, s. 109–110.

Na potvrdenie Ursíny slov nám môže slúžiť záznam v obžalobných spisov slovenských buržoáznych nacionalistov, kde sa nachádza zmienka, že v rámci výmeny obyvateľstva mali odsunúť zo Slovenska aj dve Širokého sestry, no D. Okáli tomu na poslednú chvíľu zabránil. G. Husák sa o Širokom vyjadril v žiadosti o stranícku rehabilitáciu nasledovne: „Široký, ačkoľvek sa neskoršie hlásil k slovenskej národnosti a osvojil si i reč, nikdy nezrástol so slovenským prostredím, nenadobudol vnútorný vzťah k slovenskému národu. Národné pokrokové tradície, národná kultúra, literatúra a ostatné prvky ktoré vytvárali národnú špecifickosť slovenskú zostali mu cudzími.“ NA ČR, ÚV KSČ, f. 03/10, sv. 33, a.j. 385, Husák, žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu, s. 44.

⁵ „Ako si ešte po 20 rokoch spomínam, v tomto liste z novembra (či decembra?) 1947 Ďuriš s rozhorčením opisoval nebezpečný vývoj vo vnútropolitickej situácii v ČSR v poslednom polroku 1947. Pritom kriticky poukazoval na neschopnosť alebo nechotu vedúcich súdruhov túto situáciu riešiť. Nakoniec žiadal Stalina, aby osobne čo najrozhodnejšie zakročil

Postoj V. Širokého na štátoprávne postavenie Slovenska v ČSR hodnotí G. Husák nasledovne: „Široký mal k riešeniu slovenskej nacionálnej otázky formálny, ba možno povedať v praxi nihilistický postoj. Formálne uznával právo národa na sebaurčenie, keď však išlo o konkrétne vyjadrenie tohto práva v štátoprávnom usporiadaní a v konkrétnych aktoch, prakticky vždy zastával administratívne – centralistické stanovisko proti postaveniu slovenských národných orgánov a to nielen pred februárom 1948.“⁶ Široký videl v slovenskej otázke prekážku, brzdu, zbytočnú komplikáciu na ceste k socializmu.

Situácia v justícii a konštrukcia procesu

V dôsledku rekonštrukcie štátu a zmeny politického systému boli pravidlá súdnej praxe vystavené určitým zmenám. Napätá spoločenská situácia sa prejavovala aj v právnom systéme. Na jednom z prvých miest stálo zabezpečenie ochrany štátu pred vonkajším nepriateľom z radov najmä kapitalistických krajín, tu sa uplatňovala téza triedneho boja. Prevenciou a súčasťou likvidácie bola kampaň proti „titoizmu“, „buržoáznemu nacionalizmu“ vôbec a odmietnutie či potláčanie akýchkoľvek osobitných, národných ciest k socializmu, respektíve k spoločenským premenám tohto druhu. Ideologicko – komunistickým vyjadrením tohto nebezpečenstva sa stala úchyľka „buržoázneho nacionalizmu“ a trestnoprávnym pomenovaním takéhoto konania trestné činy velezrady s triednym vymedzením spojením štátneho občana s cudzou mocou, s cieľom ohroziť štátnu suverenitu a zlikvidovať jeho spoločenské zriadenie. Primárnou hodnotou, ktorú chránilo trestné právo sa tu stala nová kategória, vyjadrená ako „spoločenské zriadenie“ či „spojenectvo so ZSSR“. Faktom však zostáva, že tak ako pred tým a potom, prebiehala vzájomná kontrola, infiltrácie či sledovania konkurenčných štátnych blokov navzájom a to aj prostredníctvom agentov a tajných služieb. Obmedzenie tohto procesu, ochranu integrity štátu, závislého na mocenskom bloku ZSSR, sa vtedajší zákonodarcovia snažili upraviť aj právne. Napriek tomu, bolo ťažké nájsť jasné a presvedčivé dôkazy, či konkrétnych vinníkov v tejto šachovej partii studenej vojny. Tento vojnový stav sa zreteľne prejavil aj na vývoji legislatívy. Našli sme tu príčiny vágnejších formulácií, ktoré umožňovali rozdielny výklad, či na druhej strane neprímerane vysoký

a pomohol zabrániť katastrofe hrozacej socializmu v ČSR.“ ŠIMOVIČ, L., Z nepublikovaných vzpomínok. In: *LISTY. Dvuměsíčník pro kulturu a dialog*.

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=072&clanek=020715> citované dňa 5. 10. 2012.

⁶ NA ČR, ÚV KSČ, f. 03/10, sv. 33, a.j. 385, Husák, žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu, s. 47.

dôraz kladený na ochranu štátu a jeho zriadenia. Prioritným sa stalo rýchle odstránenie možného nepriateľa a to aj za cenu možných justičných omylov. Celý politicko – právny komplex s prihliadnutím na vyhrotenú medzinárodnú situáciu bol právne zavŕšený v ponímaní trestov. Absencia výnimočnosti trestu smrti, jeho zaradenie na úroveň trestov bežných a nakoniec aj exekučné konania v mnohých kauzách sa tak stali smutnou realitou a svedkom skutočných pomerov v štáte vrátene jeho justície.

Inštitútom, veľmi hojne využívaným aj procese Husák a spol., znemožňujúcim objektívne posúdenie kauzy v prípade naozaj nezávislého súdu, sa stali umelo konštruované otázkové protokoly, kedy obvinený odpovedal na položené otázky formuláciami vopred naučenými vyšetrojúcimi bezpečnostnými orgánmi. Otázkové protokoly boli použité v prípade slovenských buržoáznych nacionalistov tak, že podľa zaužívaného systému vypovedal vypočúvaný k obvineniu a následne vyšetrovateľ zapísal jeho výpoveď. Forma otázkových protokolov bola taká, že obsahovali priamu či nepriamu otázku vyšetrovateľa a zároveň odpoveď vyšetrovaného, na ktoré sa nabalovala celá rada otázok a odpovedí. Tento spôsob umožňoval vyšetrovateľovi rozvíjať, dopĺňať obvinenie vyšetrovaného, nasledoval celý rad otázok. Otázkové, či vypočúvacie protokoly boli formulované tak, aby obsahovali aj samotné priznanie obvineného spolu s usvedčením ďalších spoluobvinených. Vyšetrovateľovi umožňovali z protokolov vypustiť všetko, resp. nezapísať nič čo by mohlo vzbudiť pochybnosť o pravdivosti priznania. Stalo sa tak, že vyšetrovateľ upravil odpovede podľa svojho prania prostredníctvom svojvoľného vypustenia z protokolu toho, čo hovoril obvinený na svoju obhajobu a pritom používal argumenty ako: „to je známe“, „poviete to pred súdom“, „nejde o vaše zásluhy“.⁷ Po príprave súdnych protokolov sa založili do spisu ako výsledok výsluchu orgánmi štátnej bezpečnosti. Z informácií skreslených otázkovými protokolmi sa po donútení obvineného pripravil presný scenár procesu. Krátko pred procesmi sa s obvinenými spísali tzv. záverečné protokoly⁸ obsahujúce najdôležitejšie časti.

⁷ Na koniec, keď odmietol obvinený podpísať zápisnicu s odôvodnením, že neboli zapísaná jeho úplná výpoveď, do poznámky vyšetrovateľa uvádzali argument, že vyšetrovaný „bol vopred upozorňovaný, že sa jedná o veci ktoré s tým nesúvisia“ Porov.: výpovede v obvinených v procese Husák a spol. NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátno-bezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spolovníkom.

⁸ Táto prax bola vtedy bežná a odôvodňovala sa tým, že súdne konanie treba zamerať na rozhodujúce časti obvinenia. Podľa týchto protokolov sa následne robil aj samotný výsluch obvinených (ale aj svedkov) pred súdom. Porov.: Ako to bolo s procesmi. Rozhovor F. Vaněčka s J. Urválkom uverejnený v Rudom práve č. 104/1968 In: *Výber z domácej a svetovej tlače*. Mimoriadne číslo I./1968 z júna 1968, s. 35–36.

Obvinení sa niekoľko mesiacov učili scenár záverečných protokolov naspamäť a orgány Štátnej bezpečnosti prostredníctvom tzv. udržiavacích výsluchov zabezpečovali ich aktuálny stav tak, aby ich obvinení boli schopní pred súdom predniesť presne podľa protokolov.

Pri vyhľadávaní dôkazov otázkové protokoly nahradzovalo zostavovanie dotazníkov, ktoré nájdeme aj v prípade nášho procesu. Daniel Okáli bol v priebehu necelého roka pred zatknutím žiadaný o opakované vyplnenie a zaslanie minimálne desiatich dotazníkov a životopisov. Niekoľko krát žiadané vypracovanie osobného životopisu a následné vyplnenie dotazníku malo zabezpečiť vyšetrojúcim orgánom nájdenie potrebného dôvodu na uvalenie väzby. Niekedy bol na to potrebný dlhší čas, v tom prípade sa procesnoprávnej formalite vyhovel tým spôsobom, že štátny zástupca uvalil na obvineného väzbu, ale dôvody väzby boli uvedené len všeobecnou citáciou ustanovení príslušného paragrafu trestného poriadku. Štátny zástupca zároveň rozhodol, že vyšetrovacía väzba sa bude vykonávať vo väznici bezpečnostných orgánov a že prvé, predbežné vyšetrovanie, vykonajú tieto orgány.⁹ Následne nastupovali rôzne donucovacie metódy, ktoré mali vynútiť priznanie.¹⁰ Nešlo o štandardné donucovacie prostriedky ktoré poznáme v trestnom práve.¹¹ Na aplikáciu tohto druhu donucovania bol však potrebný dlhší čas, preto si orgány vymohli právo držať obvinených aj po uplynutí vtedy platnej lehoty s povolením štátneho zástupcu.¹²

V prípade kauzy Husáka a spol. hralo prvoradú úlohu vlastné priznanie, udanie a obvinenie iných osôb ako spolupáchateľov. Problém nastal, keď G. Husák ako jediný z obvinených odmietol podpísať priznanie a odvolal svoje dovtedajšie vynútené podpisy. Vtedy museli nastúpiť svedkovia, dlhodobo vypočúvaní na tento účel.¹³ Na ich svedectvách a hojne využívaných notoriách¹⁴ bola, pri nedostat-

⁹ V oblasti socialistického trestného práva patril medzi zástancov takejto praxe A. J. Vyšin-skij. In: RAŠLA, A., *Inkvizícia nezomiera. O funkcii tortúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1991, s. 202.

¹⁰ Aj „tvorenie“ takýchto konštrukcií však bolo v Československu centralizované. Bezpečnostná politika bola riadená Ministerstvom národnej bezpečnosti, ktoré nemalo na Slovensku poverenctvo.

¹¹ RAŠLA, A., *Inkvizícia nezomiera. O funkcii tortúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1991, s. 10–11.

¹² Porov.: Tamže, s. 201–202.

¹³ A. Rašla spomínal takto na svoje stretnutie s A. Machom: „Mach mi rozprával, ako ho donucovaním preparovali na Ruzyni, aby svedčil proti Husákovi a Novomeskému tie najnehoráznejšie výmysly. Takisto mi povedal, že ho 18 mesiacov vypočúvali pred mojim procesom a to proti mne. Trýznili ho do úmoru – schudol na 45 kg – len aby dosvedčil, že som bol jeho agent. Najprv ho však presvedčali, že má jedinečnú príležitosť „odplatiť svému

koch relevantných priamych dôkazov, postavená obžaloba. Chabosť tohto postupu sa prejavila až neskôr. Ako náhle totiž prestali byť kľúčoví svedkovia ako: E. Löbl, V. Hložková, V. Nový ohrozaní Štátnou bezpečnosťou a odvolali svoje výpovede úplne, stratili svoje najdôležitejšie oporné body aj obžaloba i rozsudok Najvyššieho súdu proti skupine slovenských buržoázných nacionalistov.

Prípravné konanie

Prípravné konanie malo neštandardný charakter. Bolo ústrednou časťou celého procesu. Obsahovalo v sebe nielen získanie dôležitých podkladov pre konanie, ale aj plnilo zároveň rolu obžaloby i rozsudku obvineného. Prípravné konanie bolo scenárom celého procesu podľa ktorého následne postupovala justícia. Podľa E. Löbla scenár prípadu slovenských buržoázných nacionalistov vznikol tak, že sa vypracovala najprv koncepcia a potom bolo úlohou vyšetrovacích orgánov viesť vyšetrovanca v prípravnom konaní k tomu, aby svoju výpoveď prispôbil danej koncepcii. Keďže G. Husák odmietol spolupracovať a tým čiastočne zmaril celú koncepciu, vyšetrovatelia si v auguste 1953 vyžiadali výpisy z protokolov V. Clementisa, ktoré im boli poskytnuté 4. augusta 1953 a týkali sa šiestich skutkových stavov: V. Clementis priznával svoju účasť na „nepriateľskej rozvratnej činnosti skupiny slovenských buržoázných nacionalistov s účasťou L. Novomeského, G. Husáka a ďalších, ktorá viedla k separovaniu vývoja na Slovensku od vývoja celoštátneho a tým aj k posilneniu reakčných síl, brzdeniu vývoja k socializmu a k rozvráteniu ľudovo demokratickej republiky.“¹⁵

prokurátorovi Rašlovi, který přece Vás sem dostal a je to fanatický nepřítel všech Vás luďáků! Proč ho kryjete? On zradil vás, tak ho nemáte proč šetřit“. A treba popravde povedať, že Mach sa nedal donútiť ku krivému svedectvu proti mne... Podľa mojej mienky: je nábožensky založený. Každý máme iný morálny kódex, ale sú etické zásady kresťanské i marxistické, ktoré majú v civilizovanom svete spoločného menovateľa.“ *A. Rašla o svojom nedávnom stretnutí v Leopoldove*, In: PRÁCA, roč. 1968, č. 140/1968.

¹⁴ Notorieta (z lat. *notorius*, známy) - znamená v právnej terminológii skutočnosť, ktorú nie je potrebné pred súdom alebo správnym orgánom dokazovať, pretože sa pokladá za všeobecne známu.

¹⁵ V protokole zo dňa 31/1/1951 s. 1–2 sa priznáva k vytvoreniu skupiny DAV, ktorej bol „ideovým vodcom“ a ktorá hoci ju tvorili členovia KSČ sa stala uzatvoreným celkom mimo stranu a robila si svoju vlastnú politiku...najnegatívnejším rysom bolo že týchto mladých komunistov a pokrokových intelektuálov „vychoval v duchu škodlivého nacionalizmu... Slovensko ako celok bolo stavané do protikladu k českým zemiám a nebola vyzdvihovaná a zdôrazňovaná jednota záujmov českej a slovenskej robotníckej triedy.“ *NA ČR, MNB,*

Takým spôsobom sa získanie dôkazov v prípravnom konaní obmedzilo na konštrukcie. Ako dôkazný materiál boli využívané rôzne oficiálne nariadenia, služobné príkazy, osobná korešpondencia, vydané knihy (napr. u V. Clementisa jeho londýnske, exilové vydania príspevkov či publikácia zozbieraných rozhlasových komentárov vysielaných z Londýna počas vojny, u Husáka to bola kniha Zápas o zajtrajšok, ktorá obsahovala výber jeho novinových článkov a príspevkov). U Okáliho bol ako listinný dôkaz č.1 uvedený list likvidátora z Palestínskeho úradu v Bratislave zo dňa 22. decembra 1950, v ktorom mu oznamuje, že pred necelým mesiacom zastavil svoju činnosť Palestínsky úrad. Podľa konštrukcie ŠtB, ktorú prevzal prokurátor a uznal sudca: „dokument usvedčuje Okáliho zo spolupráce so sionistami. Likvidátor Palestínskeho úradu v liste priamo píše: „Pri tejto príležitosti vyslovujeme našu úprimnú vďaku za porozumenie počas našej spolupráce s Vašími úradmi.“¹⁶ Štátna bezpečnosť tak na základe jednoduchého poďakovania za pomoc, predikovala nepriateľskú spoluprácu. Rovnako to bolo aj v prípade I. Horvátha, L. Novomeského i L. Holdoša (aj keď podozrenie u L. Holdoša, ktoré sa týkalo sprenevery časti štátnych prostriedkov sa nepodarilo neskôr pri rehabilitáciách kompletne vyvrátiť). Vecné dôkazy predložené súdu v Husákovom prípade boli

kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom.

V protokole zo 17/10/1952 s.7 sa priznáva že v roku 1939 zaujal „otvorene protidemokratické a proti sovietske stanovisko vo veci sovietsko-nemeckého paktu a vojnových operácií vo Fínsku...“ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom.

V protokole zo dňa 17/10/1952 s. 1–2 „priznáva, že sa v roku 1939 stal po zaviazaní sa francúzskou výzvednou službou „ agentom „západných imperialistov“... a nadviazal úzku nepriateľskú spoluprácu s Rudolfom Slánskym...“ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom.

Výpis z protokolu zo dňa 17/10/1952 s. 23–23a Clementis vypovedá, že v Maďarsku si hneď po oslobodení vybudoval... špionážnu sieť. Na vydržiavanie špionážnej siete uvoľnil pre našich agentov v Maďarsku doláre.“ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom.

Protokol zo dňa 31/1/1951 s. 6 „Pamätám si, že v roku 1949 odo mňa obdržal veľvyslanec v Budapešti dr. Ivan Horváth na udržiavanie tejto špionážnej siete čiastku 100 tis. Kčs.“ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom.

¹⁶ NA ČR, MNB, kart. č. 214, sig. 62/1, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Daniel Okáli, č. 20/1 obálka č.1 s listinným dôkazným materiálom.

taktiež výsmechom vyšetrovacích orgánov Najvyššiemu súdu¹⁷, ten ich však akceptoval.

Zatknutie a obžaloba obvinených

Zo skupiny Husák a spol. bol ako prvý zatknutý I. Horváth v decembri 1950, potom nasledovali L. Holdoš s D. Okálím. Gustáv Husák bol rovnako ako Ladislav Novomeský zatknutý 6. februára 1951 o 9:00 na základe podozrenia z protištátnej činnosti, ktoré bolo v príkaze k zatknutiu formulované nasledovne: „je členom skupiny slovenských buržoáznych nacionalistov“. V rozpore zo zákonom, o zatknutí i domovej prehliadke neexistovali žiadne písomné doklady, preto bola dňa 30. júna 1951 vypracovaná na formulári veliteľstva štátnej bezpečnosti oficiálna „Správa o zatknutí“, ktorá ho mala spätne zlegalizovať a poslúžiť ako príkaz k zatknutiu.

Tak ako ostatných, aj L. Holdoša zatknutie prekvapilo, došlo k nemu 2. februára 1951, bol v tej dobe generálnym tajomníkom slovenskej Národnej fronty, poverenikom SNR pre veci cirkevné. Nachádzal sa vo funkciách, ktoré spadali pod právomoci respektíve do kompetencie ÚV KSČ v Prahe, ale nik ho pred tým za jeho činnosť nekritizoval. Zatkli ho na ceste z Prahy do Bratislavy kde bol na zasadnutí cirkevnej rady¹⁸ za „okolností, ktoré sa podobali únosu“¹⁹. Scenár zatknutia bol teda u všetkých rovnaký: zadržanie Štátnou bezpečnosťou na pokyn ministra bezpečnosti, bez vydaného príkazu na zatknutie.

Zatknutie obvinených G. Husáka, L. Novomeského, D. Okáliho, L. Holdoša a I. Horvátha bolo v rozpore z § 97 trestného poriadku č.87/1950 Zb. Príkaz k zat-

¹⁷ 1, list ústredného zväzu špeditérov 2, upomienka Zväzu špeditérov pre Slovenskú republiku 3, fotokópia obežníkov zväzu špeditérov 4) dve fotografie Husáka v uniforme slovenského vojaka 5) fotokópia článku Macha so slov. novinármi o zájazde na Ukrajinu 6) zápisnica spísaná s Husákom na ÚŠB v Bratislave 7) fotokópia intelektuálneho časopisu Šíp do ktorého Husák písal 8) fotokópia osobného časopisu Husáka – Nové Slovo 9) rozkaz poverníka vnútra o vyhradení si právomocí menovania náčelníkov 10) dekrét o menovaní do hodnosti škpt. Júliusa Kuliša 11) kópia dekrétov o menovaní do najvyšších hodností Čoláka a Šolca 12) fotokópia úpravy služobného pomeru Dr. Kazára 13) fotokópia zabavených cených vecí u Husáka v byte. *NA ČR*, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi, str. 21.

¹⁸ BARTOŠEK, J. – HOLDOŠ, L., *Svědék Husákova procesu vypovídá*. Praha: Naše vojsko, 1991, s. 45.

¹⁹ *NA ČR*, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 2, a.j. 19, s. 1.

knutiu mal písomne vydať predseda senátu na návrh prokurátora, čo tento neurobil. Príkaz na zatknutie bol daný na „základe dôvodného podozrenia z protištátnej činnosti je členom skupiny slovenských buržoázných nacionalistov“²⁰. Podľa správy o zatknutí pochádzal príkaz k zatknutiu slovenských buržoázných nacionalistov z Ministerstva národnej bezpečnosti, priamo od ministra Kopřivy. Tak to v správe to uvádza ppl. Hora, vtedajší veliteľ Štátnej bezpečnosti. Podľa jeho správy, o zatknutí rozhodovala bezpečnostná štvorka zložená z jeho samotného ako veliteľa ŠtB, K. Gottwalda ako prezidenta, R. Slánskeho ako generálneho tajomníka strany a A. Zápotockého. Ako Hora udáva vo svojom neskoršom svedectve, k tomuto prípadu sa ešte vyjadroval veľmi intenzívne V. Široký.²¹ Podľa § 100 zákona č. 87/1950 Zb. mali byť Husák, Okáli, Novomeský, Horváth a Holdoš ihneď po svojom zatknutí vypočutí a najdlhšie do štyridsaťosem hodín odovzdaní prokurátorovi.²² Pri ich umiestnení do vyšetrovacej väzby absentoval súhlas prokurátora a teda nebol dodržaný zákonný postup uvedený v § 101.²³ Žiadosti o predĺženie výkonu väzby vo väznici podliehajúcej Ministerstvu národnej bezpečnosti boli zmanipulované a spísané dodatočne. Predĺženie lehoty výkonu väzby v zmysle § 296 ods. 2 trestného poriadku bolo vo väčšine z nich zdôvodnené nasledovne: „po uskutočnených výsluchoch prípad nie je ešte natoľko spracovaný, aby mohol byť odovzdaný k súdnemu konaniu...“ alebo, prípad „nie je ešte ukončený vzhľadom k novým skutočnostiam a poznatkom ktoré je potrebné spracovať ...“²⁴.

Zákonné lehoty boli dodržiavané len vďaka kamufláži pri vypracovávaní potrebných dokumentov a celú konštrukciu mali pod dozorom orgány bezpečnosti tak, že prokuratúra bola odsunutá na druhú koľaj. Svedčí o tom napríklad žiadosť o predĺženie väzby Husáka zo dňa 7. novembra 1953 v ktorej sa uvádza ako dôvod fakt, že obžaloba na skupinu slovenských buržoázných nacionalistov, v ktorých čele stál G. Husák, bola už vypracovaná orgánmi Štátnej bezpečnosti a prípad prevzal prokurátor L. Gešo, ktorý ho ďalej spracováva. Napriek dlhému, niekoľkoroč-

²⁰ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi, s. 2.

²¹ NA ČR, AF 02/1, zv. 11 a.j. 14, s.19.

²² § 100 ods.1 zákona č. 87/1950 Zb..

²³ § 101 odst.1 zákona č. 87/1950 Zb.: „O väzbe osoby odovzdanej podľa § 100 rozhodne prokurátor (predstavený) ihneď, a to pokiaľ možno po jej výsluchu. Ak zistí, že trvá niektorý z dôvodov na uvalenie väzby, rozhodne, že sa obvinený ponechá vo väzbe, inak ho prepustí na slobodu.“ § 101 odst. 2: „Mimo prípad uvedený v odst. 1 môže vziať prokurátor obvineného do väzby ak vyjde pri jeho výsluchu najavo, že je tu niektorý z dôvodov väzby. To isté môže vykonať predstavený, ak je obvinený príslušníkom ozbrojeného zboru činný v službe.“

²⁴ NA ČR, AF 02/1, zv. 11 a.j. 14, NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2.

nému horizontu zbierania a vyhodnocovania dôkazov, samotné trestné oznámenie bolo vypracované Ministerstvom národnej bezpečnosti až dňa 23. apríla 1953 a predložené predsedníctvu ÚV KSS. Toto trestné oznámenie síce neobsahovalo žiadne konkrétne dôkazy o trestnej činnosti obvinených, nachádzalo sa v ňom však množstvo účelových politických obvinení, ktoré nemali reálny základ v trestnom zákone.²⁵ Podľa oficiálnej správy ho práve z tohto dôvodu predsedníctvo odmietlo. Otázka trestného oznámenia bola opakovane prerokovaná na predsedníctve ÚV KSS dňa 6. mája 1953 a neskôr aj na politickom sekretariáte dňa 12. mája 1953. Výsledkom týchto rokovaní sa stalo uznesenie o prepracovaní návrhu prijaté na podnet K. Bacílka, na základe ktorého bola vytvorená komisia pre dopracovanie obžaloby s členmi: Bacílkom, Benadom, Gažíkom a Raisom. Zloženie komisie bolo následne schválené na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ. Táto komisia upravovala, dopĺňala obžalobu a to i napriek tomu, že je členovia vedeli o rozpore takejto činnosti so zákonom.

Matéria a forma obžaloby sa pri porovnaní s ďalšími obžalobami²⁶ nevymykajú spomedzi iných politických procesov svojej doby, kde bol žalovaný „slovenský nacionalizmus“. Obžaloba formálne prezentovaná, ako vypracovaná na Generálnej prokuratúre v Prahe, nesie dátum 13. marca 1954.²⁷ Štátny zástupca na jej základe navrhol prejednať kauzu Husák a spol. pred Najvyšším súdom. Zároveň požadoval vypočuť osoby uvedené v osobitnom zozname pripojenom k obžalobe. Navrhol tiež prevedenie dôkazov prečítaním svedeckých výpovedí a materiálu uvedeného v osobitnom zozname.

Pri rozbere skutkov obvinených sa obžaloba zameriava na dokázanie buržoázneho nacionalizmu u obvinených. Počiatky buržoázneho nacionalizmu sú podľa obžaloby u obvinených kladené do tridsiatich rokov dvadsiateho storočia, kedy bola založená skupina DAV (išlo najmä o Novomeského, Clementisa, Okáliho a Horvátha – Husák bol o desaťročie mladší a prispieval v tej dobe do časopisu mladej komunistickej mládeže s názvom Šíp). Trestnosť ich pôsobenia a vystupovania v DAVe bola špecifikovaná ako poškodzovanie národnooslobodzovacieho boja, zrada na SNP spolčovaním sa so slovenskou buržoáziou (rozumej činitelia Demokratickej strany J. Lettrich, J. Ursíny a ďalší). So slovenskou buržoáziou sa mali spolčovať proti českému národu a proti jeho robotníckej triede a mali mať

²⁵ RYCHLÍK, J., *Česi a Slováci v 20. století*. Bratislava: Ústav T. G. Masaryka, 1998, s. 162.

²⁶ Obžaloba proti V. Clementisovi, A. Rašlovi a i.

²⁷ V zápise zo 14. schôdze predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 26. marca 1953 nájdeme návrh žaloby, ktorú predložil predsedníctvu vtedajší minister vnútra Rudolf Barák, trestné oznámenie bolo vznesené až 23. apríla 1953. *NA ČR, AF 02/1, sv.11, a.j. 14, s. 9.*

„kolísavý postoj voči ZSSR“ (najmä už odsúdený V. Clementis – preto malo byť doménou dokazovania prepojenie obžalovaných na jeho osobu a najmä ich súhlas s jeho trestným konaním „preukázaným“ v procese so R. Slánskym a spol.).

Celá koncepcia buržoázneho nacionalizmu u obvinených takto bola koncipovaná politicky ako „zrada voči pracujúcemu ľudu Slovenska“²⁸, ktorú mali páchať pokusom o „izolovanie Slovenska od pracujúceho českého ľudu“ navyše z pozícií vysokých ústavných funkcií²⁹. Z uvedeného je zrejmé, že tým najväčším „prehreškom“ obvinených mala byť akákoľvek snaha o vykonávanie suverénnej štátnej moci na území Slovenska,³⁰ či už nezávisle alebo v spolupráci s centrálnou vládou v Prahe. Tieto ich snahy boli zafarbené ideologickým podtónom pokusov o rozbitie ľudovodemokratického zriadenia.

Priebeh procesu a rozsudok

Proces so skupinou slovenských buržoáznych nacionalistov G. Husák a spol. sa konal v dňoch 21.–24. apríla pred kolégiom Najvyššieho súdu Československa v Bratislave. Funkciu prokurátora zastával Ladislav Geššo (námestník generálneho prokurátora) a funkciu predsedu súdu Juraj Uhrín (predseda Krajského súdu v Bratislave). Na vedenie procesu bola ustanovená zvláštna politická komisia, vedená členom predsedníctva ÚV KSS Pavlom Davidom. Ďalšími členmi komisie boli: Melichar, Moučka, Michalička, Klokoč a Geššo.³¹ Prepojenie justičnej a politickej moci v osobe L. Gešša ako prokurátora i člena politickej komisie procesu sa stalo zjavným prejavom spolitizovania celej súdnej kauzy. Konanie pred súdom tak

²⁸ „Ideologický koreň ich zrady voči pracujúcemu ľudu Slovenska tkvie v tom, že národnostnú otázku slovenského národa nechceli riešiť v spojení s českou robotníckou triedou, s českým pracujúcim ľudom, ale postavili si ju ako otázku, ktorá má byť riešená predovšetkým v spojení s buržoáziou slovenskou.“ *NA ČR*, f. ÚV KSČ, 02/5, sv. 77, a.j. 201, b. 19, s. 3.

²⁹ „Svojich pozícií v Slovenskej národnej rade a Sboru povereníkov zneužili, zločinným spôsobom, aby izolovali Slovensko od českého pracujúceho ľudu a od výstavby socializmu... Cieľom zločineckej činnosti obvinených bolo teda rozbitie jednotného československého ľudovodemokratického štátu a vydanie Slovenska do rúk reakčnej buržoázie a na spas zahraničných imperialistom.“ *NA ČR*, f. ÚV KSČ, 02/5, sv. 77, a.j. 201, b. 19, s. 4.

³⁰ Čo bolo mimo iného definované priamo v ústave.

³¹ O *procesech a rehabilitacích*. I. Zpráva „Pillerovej komisie“ o politických procesoch a rehabilitáciách v Československu v letech 1949–1968. Brno: Knihovna zajímavostí – Florenc, 1990, s. 94.

malo charakter, keď súd mal svojim rozsudkom pretransformovať stránicke rozhodnutie do právnej formy.

Husák a spol. boli na hlavné pojednávanie predvedení na základe doručenej obžaloby tak, aby bola splnená zákonná lehota. Zákon vyžadoval trojdennú lehotu od doručenia predvolania žaloby preto, aby obvinenému zostala lehota k príprave na proces. Neexistoval však riadny protokol o šetrení a nemali možnosť zvoliť si slobodne svojho obhajcu. Z hlavného pojednávania predseda navrhol vylúčiť verejnosť v zmysle § 143 ods. 2 zákona č. 86/1950 Zb., keďže podľa jeho názoru „v priebehu hlavného pojednávania môže prísť k objaveniu vecí, ktoré by mohli ohroziť bezpečnosť republiky a štátu“³². Svoju úlohu pre verejnosť však už splnila medializácia, keďže skutočná kampaň proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu prebehla vo verejnosti už dávno pred konaním procesu. Už od roku 1948 sa neustále znásobovalo publikovanie nebezpečenstva slovenského buržoázneho nacionalizmu a to počnúc konferenciami KSS či KSČ, pokračujúc verejnými priznaniami a končiac zatknutím obvinených.

Pri výsluchu obžalovaných pred senátom Najvyššieho súdu boli obžalovaní predvolávaní postupne. V prvý deň hlavného pojednávania bol vypočúvaný len Gustáv Husák. Vypočúvanie druhého dňa začalo L. Novomeským a pokračovalo popoludní D. Okálím. Tretí a posledný deň pojednávania súd pristúpil k vypočutiu obvinených L. Holdoša s I. Horváthom a následne k záverečným rečiam a vyhláseniu rozsudku.

Najvyšší súd vyniesol rozsudok v trestnej veci rozvratnej skupiny buržoázných nacionalistov na Slovensku na čele s Dr. Gustávom Husákom dňa 24. apríla 1954. Súd sa snažil čo najpodrobnejšie odôvodniť svoje rozhodnutie, v ktorom uznal vo svojom výroku všetkých obvinených za vinných. Rozsudok je rozčlenený na štyri základné časti: Vývoj skupiny buržoázných nacionalistov, Činnosť jednotlivých obvinených, Súhrnné hodnotenie, Výrok.

Súd konštatoval, že už Slovenské národné povstanie prebiehalo v prostredí triedneho zápasu proti triednemu nepriateľovi, ktorým boli nielen štruktúry vojnovej Slovenskej republiky ale aj agenti buržoázie. Ich konečným cieľom mala byť reštaurácia prvej ČSR so svojim kapitalistickým zriadením, ktorú chceli dosiahnuť: zničením ústavnej jednoty a ľudovodemokratického zriadenia³³, odtrhnutím ČSR

³² NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Zápisnica spísaná na hlavnom pojednávaní v trestnej veci proti obvinenému Husákovi a spol., s. 1.

³³ „Obv. Husák a spol. sa s predstaviteľmi buržoázie dohodli na dualistických a separatistických zásadách, presadzovanie ktorých zahalili do zdanlivo pekne znejúcej koncepcie ochrany výdobytkov Slovenského národného povstania. Prakticky by to znamenalo uskutoč-

od mierového tábora ZSSR, rozbitím jednoty robotníckej triedy a pracujúceho ľudu, rozniecovaním nacionalistickej nenávisť a to slovenského ľudu voči ľudu českému, maďarskému a po prvý krát je spomenutý aj ukrajinský ľud. So zámerom vykonania tohto účelu sa spojili so slovenskou buržoáziou, ktorá pre súd bola symbolizovaná jej „najreakčnejšou časťou predstavovanou separatistickou HSES“³⁴ a potom skupinou bývalých politikov Demokratickej strany reprezentovaných v terminológii rozsudku „Lettrichom a spol.“. Práve toto spolčenie predstavovalo pre súd akceptované preukázanie veľkej spoločenskej nebezpečnosti trestnej činnosti obvinených buržoázných nacionalistov. Totiž zamedzilo „dôkladnej očiste verejného života a štátneho aparátu od zradcov, kolaborantov a iných fašizmom kompromitovaných elementov“ čo následne prispelo k silným pozíciám Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkom voči centralizovanej vláde v Prahe.³⁵ Na záver tejto časti bola súdom spoločenská nebezpečnosť trestnej činnosti chápaná v jej namierení proti základom republiky, najmä pokiaľ ide o ústavnú jednotu republiky. Paradoxom však bolo, že práve vynesením takéhoto rozsudku, súd sám potlačil inštitút rovnoprávnosti, ktorý v rozsudku zdôraznil.³⁶

Súd datuje vznik slovenského buržoázneho nacionalizmu rokom 1930 a vznikom skupiny DAV na čele s V. Clementisom. Ako členov uvádza aj L. Novomeského, D. Okáliho, I. Horvátha. Samotnú činnosť skupiny DAV súd znova hodnotil v intenciách štátoprávneho usporiadania.³⁷ Pod stigmou názorov na štátoprávne usporiadanie, úsilia o zmenu unitárneho štátu prostredníctvom federalistickej kon-

nenie separatistickej politiky reakčnej HSES v nových podmienkach...Heslo „aj za cenu republiky“ znamenalo prakticky rozbiť jednotu československej robotníckej triedy vedenej KSČ na čele s gottwaldovským Ústredným výborom izolovať Slovensko od „Prahy“ ako posmešne nazývali obvinení, najmä Husák ústredný výbor KSČ...“ *NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom. s. 3.*

³⁴ *NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gustávovi Husákovi a spoločníkom. s. 4.*

³⁵ Podľa Najvyššieho súdu sa spoločne snažili „obmedziť vplyv vlády a ministerstiev na Slovensku“ totiž, keby nemali tento záujem „neboli by s Lettrichom a spol. bojovali proti „Prahe“, ale spolu s „Prahou“, t.j. v spolupráci s vyspelejšou a skúsenejšou českou robotníckou triedou a pod jej vedením...“ *NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok, s. 4.*

³⁶ Ústavná jednota bola v rozsudku špecifikovaná ako „bratské spolunažívanie Čechov a Slovákov ako dvoch rovnoprávných národov.“ *NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok, s. 4.*

³⁷ DAV Najvyšší súd ohodnotil ako „maloburžoáznu organizáciu“, ktorá „prekrucovala a falšovala zásady marxizmu – leninizmu“ a „súhlasila s federalistickou zásadou postavenia Slovenska v ČSR“, toto ich stanovisko k štátoprávnenému usporiadaniu považuje súd za reakčné aj v podmienkach prvej ČSR. *NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok. s. 4.*

cepcie tak súd vyhlásil za zločinnú organizáciu jeden z najvýznamnejších prúdov modernej slovenskej literatúry³⁸. Prepojením s autonomistickou koncepciou, ktoré súd dokazoval trenčiansko – teplickým zjazdom mladej slovenskej generácie konanom v roku 1932, kde „Davisti, spolu s ľudákmi, agrárnikmi a inými predstaviteľmi mládežníckych organizácií odhlasovali rezolúciu, zameranie na uplatnenie federalistických princípov, uskutočnenie ktorých by prakticky znamenalo rozbitie republiky“³⁹ týmto prepojením, ktoré síce bolo postavené na reálnych skutočnostiach, avšak ideologické kontexty boli súdom vykonštruované. Najvyšší súd týmto oficiálne vymazal z mladých kultúrnych dejín Slovenska celý národne zameraný prúd rokov 1918–1948 a to bez rozdielu tak ľavicovej, ako i pravicovej inteligencie. Po predstavení a rozobraní trestnej činnosti jednotlivých obvinených v kauze Husák a spol. súd v rozsudku pristúpil k súhrnnému zhodnoteniu. Tu je zvláštnosťou stanovisko a vysvetlenie súdu pokiaľ ide o časovú pôsobnosť ním použitého zákona v tejto kauze. Keďže väčšina trestnej činnosti ktorú súd v rozsudku rozoberá spadá pod platnosť starého trestného zákona, na dôvažok, keď sankcie nového trestného zákona boli omnoho tvrdšie. Súd však porušil túto zásadu s odôvodnením, že páchanie trestných činov bolo obvineným zabránené iba zatknutím. Síce uznáva, že po odstránení obvinených zo straníckych funkcií nemali možnosti páchať trestné činy rovnakého rozsahu, ale ako kompaktná skupina v ich páchaní a v rámci svojich možností pokračovali. Najvyšší súd v rozsudku kvalifikuje trestné činy velezrady a sabotáže obvinených ako jednočinných súbeh týchto trestných činov a podľa jeho odôvodnenia „nemožno oddeliť ktorýkoľvek úsek trestnej činnosti od ostatných a kvalifikovať ho osobitne podľa iného ustanovenia zákona“⁴⁰. Podľa konštrukcie súdu boli jednotlivé časové úseky nedielne spojené a prepojené v jeden celkový plán skupiny a tak vychádzal Najvyšší súd zo súhrnu trestných skutkov obvinených, ktoré kvalifikuje ako velezradu a sabotáž podľa nového trestného zákona. Skupinu buržoázných nacionalistov súd konštruoval ako odnož Slánskeho protištátneho centra a na dôvažok vyzvedačstvo I. Horvátha a L. Holdoša prepojil so spravodajskými agentúrami tajných služieb kapitalistických štátov. Celý komplex troch častí rozsudku vyústil do výroku o vine a treste, ktorý súd vyniesol. Najvyšší súd rozhodol, že obvinení G. Husák, L. Holdoš, I. Horváth, D. Okáli a L. Novomeský sú vinní: Zo spolčenia sa k pokusu⁴¹ zničiť samostatnosť, ústavnú jednotu a ľudovodemokratické zriadenie Československa, pričom

³⁸ Modernú slovenskú literatúru ohraničuje S. Šmatlák vo svojom trojzväzkovom diele *Dejiny slovenskej literatúry rokmi 1918–1948*.

³⁹ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok, s. 4.

⁴⁰ NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok, s. 33.

⁴¹ U velezrady zákon stíhal pokus rovnako ako dokonaný čin.

všetci obvinení okrem Novomeského ľudovodemokratické zriadenie svojimi skutkami podľa súdu aj ohrozili – čím spáchali trestný čin velezrady. Za konanie smerujúce k pokusu zničiť samostatnosť, nezávislosť štátnej moci a orgánov republiky, teda konanie za účelom úplného odstránenia podstaty tejto nezávislosti, ktorú chápal súd v prijatom ľudovodemokratickom zriadení, súd pokladal u obvinených, podľa nášho názoru, posilňovanie „zbytkov kapitalistických pozícií a snahy o vytvorenie predpokladov pre reštauráciu kapitalizmu“⁴² čím by mohli uviesť republiku do závislosti a podriadenia ekonomického či politického systému iného štátu. Za pokus zničenia ústavnej jednoty Československa bolo považované akejkoľvek snahy o zmenu centralistického, unitárneho štátu, teda najmä snahy o federatívne usporiadanie či posilnenie právomocí. Pokusom zničiť ľudovodemokratické zriadenie súd rozumel najmä snahu obžalovaných nahradiť toto zriadenie takým, ktoré by bolo v rozpore s ústavne vyjadrenými zásadami ľudovej demokracie. U všetkých obvinených okrem Novomeského súd konštatuje zvlášť priťažujúcu okolnosť a teda udelenie trestu smrti. Pri treste smrti však súd celkom paradoxne v súvislosti s tónom vedeným v rozsudku použil § 29 odst. 2 trestného zákona, ktorý umožňuje súdu uložiť trest odňatia slobody na doživotie alebo na pätnásť až dvadsaťpäť rokov keby bol „trest smrti vzhľadom k osobe páchatel'a alebo k závažnosti poľahčujúcich okolností neprimerane prísny“⁴³. Z porušovania povinnosti svojho povolania v úmysle mariť a sťažovať prevádzanie jednotného hospodárskeho plánu v obzvlášť dôležitých úsekoch, všetci obvinení vyjmúc L. Novomeského spôsobili vážnu poruchu v zásobovaní značného počtu obyvateľstva – čím spáchali trestný čin sabotáže.

L. Holdoša, I. Horvátha zo spolčenia sa s inými osobami a styku s cudzou mocou, činiteľmi za úmyslom vyzradenia štátneho tajomstva a toto im aj vyzradili hoci mali povinnosť uchovávať štátneho tajomstva výslovne uloženú – čím spáchali zločin vyzvedačstva.

Najvyšší súd preto odsúdil G. Husáka na trest odňatia slobody na doživotie, stratu štátneho občianstva a zákaz vykonávať funkcie v štátnych úradoch a hospodárskych orgánov po dobu 10 rokov, I. Horvátha na trest odňatia slobody na 22 rokov, stratu štátneho občianstva a zákaz vykonávať funkcie v štátnych úradoch a hospodárskych orgánov po dobu 10 rokov, JUDr. D. Okáliho na trest odňatia slobody na 18 rokov, stratu štátneho občianstva a zákaz vykonávať funkcie v štátnych úradoch a hospodárskych orgánov po dobu 10 rokov, L. Holdoša na trest odňatia slobody na 13 rokov, prepadnutie celého majetku a stratu čestných občianskych

⁴² NA ČR, MNB, kart. č. 208, sig. 62/2, Rozsudok, s. 33.

⁴³ § 29 odst. 2 trestného zákona č. 86/1950 Zb.

práv po dobu 5 rokov. L. Novomeského na trest odňatia slobody na 10 rokov, prepadnutie celého majetku a stratu čestných občianskych práv po dobu 5 rokov.

Záver

Kauza G. Husák a spol. bola legálne zastrešená prostredníctvom trestno-právnych konštrukcií uvedených v obžalobe a rozsudku. Prostredníctvom trestných činov proti základom republiky, najmä na úsekoch štátneho aparátu a prostredníctvom trestných činov proti bezpečnosti republiky boli žalované slovenské emancipačné pohyby ako nezákonné, separatistické. V rámci idey čechoslovakizmu, ktorá bola stále silno zakorenená najmä v Čechách, boli slovenské požiadavky považované za zradu koncepcie jednotného štátu a tak boli aj žalované i súdené. Pozitívne tendencie slovenskej komunistickej inteligencie boli konštruované ako velezradné konanie s úmyslom narušiť integritu spoločného štátu, ohroziť nezávislosť štátnej moci a orgánov republiky. Legálna snaha o vyrovnanie hospodárskych rozdielov medzi oboma časťami povojnovej republiky, bola súdom kvalifikovaná ako úmysel mariť prevádzanie jednotného hospodárskeho plánu. Odsúdení v kauze Husák a spol. boli v trestnom procese perzekvovaní za svoju činnosť, ktorá z titulu ich postavenia a výkonu verejných funkcií smerovala v prospech posilnenia pozície slovenského národa v unitárnom štáte.

Summary

Specific Legal Aspects of the Process G. Husak et al.

The process of the Slovak bourgeois nationalist group was held on April 21-24 before the Supreme Court in Bratislava, Czechoslovakia. Proceedings before a court had character, when the court has transformed its judgment in to legal form according ruling party opinion. The analysis of the indictment and judgment confirmed the expected result that in the concept of the Czechoslovakism idea. Slovak demands were considered as a treason concept of a single state. These emancipatory movements were in the process prosecuted as a separatist, unlawful, treacherous, through crimes against the Republic based on sections of the state apparatus, as well as through criminal acts against the safety of the Republic.

ADOPCE, ARROGACE A JEJICH ROZLIŠENÍ V PRAMENECH ŘÍMSKÉHO PRÁVA*

Kamila Stloukalová**

Úvod

Římské právo položilo základy pro naše novodobé pojmání práva. Mnohé jeho instituty přetrvaly až do dnešní doby, a jsou stále součástí soukromoprávních kodexů, jeho zásady se i dnes považují za platné.¹ Dokonce i současní normotvůrci se jím při přípravách zákonů z odvětví soukromého práva alespoň inspiroují, pokud na něj přímo neodkazují při zdůvodňování potřeby přijetí určité právní úpravy,² či dokonce nepřejímají celé instituty v téměř nezměněné podobě s poukazem na to, že existovaly již v antice a jejich funkčnost je prověřena staletými vývoje. Římanům se podařilo vytvořit systém, který se osvědčil nejen v realitě starověku, ale jeho velká část byla po zániku západofímské i východořímské (Byzantské) říše recipována, a to díky jeho propracovanosti, promyšlenosti, logickému propojení a praktickému využití jednotlivých norem. Lze tedy konstatovat, že římské právo je stále živoucím systémem, který si i dnes zejména prostřednictvím soukromoprávních norem stále udržuje svou důležitost.³

Ze současného moderního pohledu v realitě rychle se rozvíjejících společenských vztahů by se mohlo zdát, že právo osob, jako jedno z odvětví římského prá-

* Tento článek vznikl v rámci grantového projektu GAUK č. 1222213/2013, s názvem Rodina v římském právu. Postavení jejích členů jako formativní rámec pro fungování právního systému.

** Mgr. Kamila Stloukalová, Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

¹ Jak uvádí v např. ELIÁŠ, K. a kol., *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 67.

² Tamtéž, např. s. 536.

³ Tamtéž, s. 48. Zde pod písmenem B odst. 1 najdeme tezi, že: „... základem evropské právní kultury je římské právo, jehož instituty mají zejména v oblasti majetkových práv rozhodující vliv i na moderní občanské zákoníky.“

va, utvářející se v době před dvěma tisíci lety, by nemuselo být předmětem našeho zájmu, vzhledem k diametrálně odlišnému současnému pojmání osoby ve společnosti a liberalizujícím tendencím v rodinných vztazích. Tak tomu ovšem není. Zkoumání statusu osob ve starověkém Římě, jejich příslušnosti k určité rodině a role v ní, má pro nás i dnes velký význam, a to hned z několika důvodů.

Jako první z nich můžeme uvést fakt, že zkoumáme-li římské právo, musíme si být vědomi, v jaké době se vytvářelo, jaké sociální, geografické, ekonomické a náboženské vlivy jej formovaly. Bez zasazení římskoprávních norem do konkrétního společenského prostředí, bychom nemohli vysvětlit, z jakého důvodu vznikají, proč dochází k těm či oněm změnám, proč jsou některé normy nahrazeny jinými nebo jak normy správně na konkrétní případy aplikovat. V právní úpravě se vždy odrážejí nepravní vlivy, které jsou ovšem hybnou silou vytváření práva nebo jeho modifikací. Jak je výslovně zmíněno i v nejvýznamnějším prameni římského práva – Digestech císaře Justiniana – veškeré právo je vytvářeno pro potřeby lidí.⁴ Od postavení členů společnosti, jejich sociálního statutu, a také od jejich vzájemné interakce, se odvíjí přijímání jednotlivých právních norem a celkové fungování právního systému.

Druhým důvodem je zcela zřejmá paralela k dnešnímu vývoji směřujícímu ve společenských vztazích od formalistických a konzervativních postojů ke stále zřetelnější neformálnosti. Tato tendence se projevovala obdobně v ústupu od zcela formálních jednání, které lze pozorovat právě, ale nejen, na provádění adopcí či arrogací,⁵ a nastolení jednodušších a praktičtějších forem těchto úkonů, které odpovídalo dynamickému vývoji římské společnosti.

V neposlední řadě je třeba poukázat na to, že i v případech práva osob může docházet k určitému přejímání římskoprávních institutů. Zaměříme-li se kupříkladu jen na oblast, o níž pojednává tento článek, zjistíme, že osvojení v našem právním řádu již má své pevné místo. V platném a účinném zákoně o rodině⁶ je zakotveno pouze osvojení nezletilého, zatímco zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění⁷ (dále jen „NOZ“) již umožňuje ve výjimečných případech i osvojení zletilého. I zde vidíme, a po bližším rozboru adopce a arrogace to bude ještě

⁴ Herm. D. 1.5.2.: *Cum igitur hominum causa omne ius constitutum sit, ...* Veškeré citace z Digest: MOMMSEN, T., ed. KRÜGER, P., *Corpus iuris civilis. Volumen primum*. Ed. Steeotypa 11. Berolini: Weidmann, 1908.

⁵ Synonymem je adrogace, což je výraz používaný v justiniánských sbírkách. Dále též používám výraz osvojení, přičemž dle kontextu bude zřejmé, zda se hovoří o adopci v širším či užším smyslu.

⁶ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

⁷ Ke dni 12.8.2013 stále ještě s účinností k 1. 1. 2014.

zřetelnější, možné srovnání se stavem římskoprávním, kdy se arrogace vztahuje na osoby *sui iuris* (svého práva), zatímco adopce dopadá na *personae alieni iuris* (cizího práva).

Nastíněním výše uvedené problematiky se dostáváme k samotnému obsahu tohoto článku. O adopci i arrogaci by bylo možno sepsat knihu nebo spíše několik, neboť o obou institutech lze pojednat z různých vzájemně provázaných hledisek. Jde zejména o samotné vymezení pojmů adopce a arrogace, jejich definici, a zkoumání podmínek, za nichž k nim může dojít. Neméně významnou část pak tvoří popis jednání, která vedou k uskutečnění adopce a arrogace, jejich proměn v čase, a přizpůsobování se dynamickému společenskému i státoprávnímu vývoji starověkého Říma. Dalším tématem jsou důsledky adopce a arrogace, které zasahují nejen do oblasti osobní – statusové, ale zejména do oblasti náboženské a také majtkové, a jejich konsekvence tedy dosahují i za hranice práva osob a týkají se práv obligačních, věcných, a dědického práva.

Cílem tohoto článku není komplexně zmapovat celou problematiku adopce a arrogace, ale spíše se věnovat partikulárním otázkám kupř. používání pojmů adopce a arrogace a jejich rozlišení v pramenech římského práva, shrnutí společných rysů a naopak odlišností obou institutů, to vše zasazené do širšího kontextu nejdůležitějších informací, které je o adopci a arrogaci ve starověkém Římě potřeba vědět.

Adopce a arrogace v pramenech

Adopce i arrogace patří z hlediska dělení římského práva jak podle Gaiových Institutů, tak podle stejnojmenného díla císaře Justiniána, do části pojednávající o právu osob.⁸ Jak již bylo výše uvedeno, jejich dosah však překonává hranici jednoho právního odvětví, a jejich stopy můžeme sledovat v celém právním řádu, jak to ostatně dokládá i jejich hojný výskyt v Digestech, kde o nich nalezneme zmínku, nepočítáme-li samostatný titul 7 v knize 1 Digest, nazývající se *De adoptionibus et emantipationibus at aliis modis quibus potestas solvitur* (O osvojení, emancipaci a ostatních způsobech osvobození se z moci), ve více než dvaceti ostatních kni-

⁸ Gai. 1.8.: *Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*. Veškeré citace z Gaiových Institutů: KINCL, J., *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. Viz též: I. 1.2.12.: *Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*.

hách. Nemalý prostor je jim věnován i v Codexu a samozřejmě Institucích císaře Justiniána.

Abychom ale začali od počátku, hlavním pramenem práva byl v nejstarších dobách existence Říma obyčej. Přesto již z doby královské se údajně dochovala zmínka o adopci v legendárních královských zákonech, konkrétně prý v zákoně prvního krále Říma, Romula, bylo zavedeno následující pravidlo: „...*dokonce otci dovolil nabýt syna až třetím prodejem*...“.⁹

Vedle děl jednotlivých právníků, z nichž jmenujme alespoň ta největší jména: Ulpiana, Papiniana, Paula, Modestina a Gaia,¹⁰ či právnických škol (typicky Sabiniánů a Prokuliánů), které se nám buď zachovaly samy o sobě, nebo alespoň jejich fragmenty jako součást textu např. justiniánských sbírek, nelze opomenout velké množství neprávních textů. Ty nám dokládají společenský kontext provádění adopcí a arrogací, uvádějí nás do „příběhů“ konkrétních významných postav antiky, které, stejně jako i my dnes, musely řešit mnoho právních problémů, a mezi nimi i zajištění pokračování rodu pomocí adopce či arrogace. Vyzdvihneme zde alespoň některé – Aula Gellia a jeho práci *Noctes Atticae*, Dějiny sepsané Liviem, Ciceronovy dopisy, Tacitovy Letopisy, Ovidiovo dílo *Fastes*. Mohli bychom takto pokračovat dále, raději se ale od výčtu pramenů poznání obou institutů přesunme k tomu, co z nich o arrogaci a adopci můžeme zjistit.

Společné rysy adopce a arrogace

Adopce a arrogace mají mnoho společného, ale také se v nemalém počtu rysů odlišují. Začneme nejprve shodnými znaky, které se týkají zejména důsledků adopce či arrogace pro osobu je podstupující a její rodinu původní a novou.

Oba instituty mají napodobovat vztah vytvořený přírodou. D.1.7.1pr.¹¹ uvádí, že *pater familias* může získat syna do své moci nejen jeho narozením v řádném

⁹ Dionysios 2, 26-27: ...*quin etiam hoc concessit patri, ut usne ad tertiam venditionem per filium acquireret*. SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vyd. Praha: LexisNexis CZ s.r.o., 2004.

¹⁰ Jeho Instituce jsou pro nás významným pramenem poznání, neboť poskytují ucelený přehled norem uplatňovaných v době principátu, přičemž se často dozvídáme, jaké normy platily dříve, a jak byly do doby, v níž Gaius žil změněny. V Gaiových Institucích napočítáme přes 30 fragmentů pojednávajících o adopci/arrogaci.

¹¹ *Modest. D. 1.7.1.1.: Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur, quarum altera adoptio similiter dicitur, altera adrogatio.*

manželství, tedy přirozenou cestou, ale též pomocí adopce/arrogace.¹² Adoptovaný/adrogovaný pak požívá stejného postavení jako manželské dítě. Oba instituty sloužily ke zřízení moci otcovské nad adoptovaným/adrogovaným.

Pojem adopce můžeme použít *largo* nebo *stricto sensu*. Na počátku první knihy, sedmého titulu Digest se dozvídáme, že *adoptio* (v širším smyslu) je označení druhové, které dále dělíme na adopci samotnou, v užším smyslu, a arrogaci. Při pohledu do Digest se ale můžeme přesvědčit, že ve větším množství případů – zejména u Ulpiana, ale nejen u něj – najdeme smíšené pojmy v tom smyslu, že se slovem adopce označuje někdy skutečná adopce (v užším smyslu), jindy pak jen arrogace.¹³

V Gaiově díle najdeme dva druhy adopce, z nichž jeden se nazývá adrogace, u druhého se ponechává slovo adopce. Gaius je však rozlišuje je podle způsobu, jakým jsou prováděny, tedy jestli se souhlasem shromážděného lidu (*populi auctoritate*) nebo z moci úřední (*imperio magistratus*, např. před praetorem).¹⁴ Stejně členění najdeme např. u Gellia.¹⁵ Jde o historicky starší formy, které tito autoři popisují, zatímco o těch novějších se dozvídáme z justiniánských Institucí a Digest.¹⁶

¹² Modest. D. 1.7.1pr.: *Filios familias non solum natura, verum et adoptiones faciunt.*

¹³ Viz např. celý fragment Ulp. D. 1.7.15.

¹⁴ Gai. 1.98.: *Adoptia autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut imperio magistratus, veluti praetoris.* Gai. 1.99.: *Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt; quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse; et is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiat; et populos rogatur, an id fieri iubeat. Imperio magistratus adoptamus eos, qui potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.*

¹⁵ Všechny citace z *Noctes Atticae*: GELLIUS Aulus, *Noctes Atticae*. [online]. [cit. 1. 9. 2012]. Dostupný z WWW: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/home.html>.: Gell. NA 5.19.1-4: (1) *Cum in alienam familiam inque liberorum locum extranei sumuntur, aut per praetorem fit aut per populum.* (2) *Quod per praetorem fit, "adoptatio" dicitur, quod per populum, "arrogatio".* (3) *Adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, vindicantur.* (4) *Adrogantur hi, qui, cum sui iuris sunt, in alienam sese potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt.*

¹⁶ I. 1.11.1.: *Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescriptio aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptamus eos easve, qui quaeve sui iuris sunt. Quae species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quaeve in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.*

Gai. D. 1.7.2pr.: *Generalis enim adoptio duobus modis fit, aut principis auctoritate aut magistratus imperio. principis auctoritate adoptamus eos qui sui iuris sunt: quae species*

V posledně jmenované sbírce norem najdeme klasický případ interpolace, neboť text D.1.7.2pr. je převzat z Gaiových Institucí, jak jsou citovány v poznámce pod čarou č. 15, nicméně vzhledem k posunu ve formě, jakou se děla arrogace, zde již nenajdeme zmínku o vystupování před komiciemi, ale císařský reskript.

Ten, kdo je adoptován/arrogován podstupuje tzv. *capitis deminutio minima*, tj. změnu právní osobnosti svobodného římského občana vystoupením z jedné *familiae* a/nebo vstupem do jiné, způsobené právním jednáním k tomu oprávněných osob.¹⁷ Mění se tedy jeho příslušnost k určité římské rodině (*familiae mutatio*), tedy tzv. *status familiae*, což je jedna ze skutečností, které podmiňují určení právní osobnosti člověka. Zakládá se členství v rodině, do níž osoba adoptovaná/adrogovaná nepatřila.

Důvody k takovému jednání jsou nasnadě: otec rodiny tak získává potomka, pokračovatele rodu, nemá-li vlastní děti. To má význam ve sféře osobní – nutnost

adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse, et is qui adoptatur rogatur, an id fieri patietur. imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentis sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.

¹⁷ Pojem *capitis deminutio* znamená podle doslovného překladu snížení, typické je však v souvislosti s ním použití výrazů změna nebo proměna. Úzce souvisí s trojím stavem určujícím *caput*, tedy právní osobnost člověka (*status libertatis, civitatis a familiae*), neboť nastává při změně některé ze tří skutečností podmiňujících *caput* – při ztrátě svobody (*capitis deminutio maxima* – největší, velká), občanství (*media* či *minor* – střední nebo také menší, obě dohromady též *magna*), nebo změně rodiny (*capitis deminutio minima* – malá, nejmenší).

Zatímco u dvou prvně jmenovaných kapitisdeminucí se spíše hodí výraz doslovného překladu - snížení („snížení hlavy“, ač právní postavení doznává i změny), abychom vyjádřili důsledek, který pro svobodného římského občana takovýto zásah do jeho právní osobnosti má, u *capitis deminutio minima* se jeví vhodnější používat slovo změna. Je to dáno tím, že nejmenší kapitisdeminucí se nedostává osoba, která ji prodělává, do právního postavení, které by bylo „nižší“ nebo „snížené“ oproti předchozímu.

Podle postavení osoby v rodině zjišťujeme, zda se jedná o svobodného římského občana s plnou způsobilostí mít práva a právní povinnosti (*persona sui iuris*) nebo o osobu, která podléhá moci otce rodiny a právní subjektivitu sice má, ovšem v soukromoprávní sféře omezenou (jedná se o osobu *alieni iuris*, cizího práva).

K malé kapitisdeminuci docházelo zcela běžně a byla přirozenou součástí každodenního života římského občana. Způsobů, které k *capitis deminutio minima* vedly, nalezneme několik. Jedná se o podřízení se moci manželské (*in manu conventione*), které ve starších dobách doprovázelo sňatek, dále o emancipaci, převedení do mancipia (*in mancipio dare*) a pak již nám známou adopci a arrogaci.

zabezpečit pokračování patricijského rodu, neboť toto je otázka celospolečenského významu.

Dále pak v oblasti náboženské – dotčená osoba po smrti *patris familias* pokračuje v uctívání rodinných a rodových bůžků a udržování soukromého rodinného kultu, což je zásadní pro každou římskou *familii*. Musíme si uvědomit, že římská společnost byla velice nábožensky založena a vedle oficiálního veřejného kultu měla každá z rodin svá vlastní *sacra privata*. *Pater familias* byl jakýmsi rodinným veleknězem, zprostředkovatelem mezi žijícími členy rodiny a předemřelými předky, který měl povinnost zajišťovat přízeň domácích bohů a duchů zesnulých. Po jeho smrti nastupoval do jeho role v souladu s principem univerzální sukcese dědic, kterého si případně musel zajistit právě adopcí/arrogací.

S náboženským aspektem souvisí i to, že adoptovaný/arrogovaný, který spadl pod ochranu bohů a předků své původní *familie*, se osvojením dostal do jiné rodiny s vlastním kultem. Proto se jako součást jednání, které vedlo k adopci/arrogaci vyvinul určitý mechanismus, jak se dostat do sféry nových, do té doby cizích domácích božstev, a to pomocí slavnostního oproštění se od dosavadní sakrální příslušnosti nazývaného *detestatio sacrorum*.

K uplatnění adopce/arrogace vedly i důvody majetkové, neboť jejich provedením otec rodiny získával jistotu, že existuje osoba, která se rodinného jmění ujme a bude se o něj starat po jeho smrti. Proto také mnoho norem vztahujících se k adopci/arrogaci najdeme v částech upravujících dědické právo. Osvojitel získává vlastního dědice, podle civilního i pretorského práva. Adoptovaný/adrogovaný dědí ve stejné třídě a se stejným postavením po osvojiteli a jeho agnátech jako legitimní děti zůstavitele narozené v řádném manželství. Testament zřízený před adopcí/arrogací se ruší, neboť zůstavitel získává nového vlastního dědice (*heres suus*).

Konečně je třeba zmínit i možné politické motivy podstoupení adopce/arrogace. Ambice stát se plebejským tribunem, tedy zastávat magistraturu spojenou postupem času s čím dál tím větší prestiží a širokými možnostmi ovlivňovat dění ve státě, mělo v historii Říma nemálo patricijů. Hledaly se různé způsoby jak nejen změnit rod, ale z jednoho stavu - patricijského přejít do plebejského (*transitio ad plebem*).¹⁸

Z dalších společných rysů lze uvést zásadu, že není možné poskytnout syna adopcí/arrogací novému otci jen dočasně, tedy tak, že by byla dohodnuta konkrétní

¹⁸ Jednou z nejznámějších postav, která *transitio ad plebem* podstoupila, je Publius Clodius Pulcher. O jeho snahách, dostat se mezi plebeje svědčí i několik dopisů zaslanych Cicerem Titu Pomponiu Attikovi v roce 60 př.n.l. Viz CICERO, *Listy přátelům I*. Přel. Václav Marek. 1 vyd. Praha: ARISTA spol. s nakladatelstvím BASET, 2001, s. 91 (Att. I.18).

doba (jakožto rozvazovací podmínka), po kterou by dotčená osoba byla osvojena, a následně by osvojení zanikalo. Takové ujednání by bylo nežalovatelné a tudíž nevyzpytatelné.¹⁹

Pro *adoptio i arrogatio* platí, že jejich forma se postupem času mění, od zcela formalistického jednání v nejstarších dobách, až po jednodušší až neformální způsoby prosazující se za císařství.

Základním důsledkem pro osoby zúčastněné na adopci/arrogaci je zrušení a/nebo vytvoření agnátského příbuzenství. Kognátské (pokrevní) příbuzenství se nejmenší kapitisdeminucí neruší, což potvrzuje jak Gaius, tak Justinián.²⁰ Vstupem do nové rodiny vzniká mezi nově spřízněnými osobami překážka manželství v linii přímé a také pobočné do stejného stupně jako u pokrevních příbuzných. Pro pobočnou linii překážka platila, jen dokud trval adopční/arogační poměr. Osoby podstoupivší adopci/arrogaci nabývají jméno (*nomen, pronomen patronimicum*) rodu, do něhož vstupují, což ovšem v pozdějších dobách nebylo striktně dodržováno.²¹

Sledujeme-li ostatní hlediska - majetkové konsekvence adopce/arrogace, podmínky, za nichž mohou nastat a jednání, kterými k nim docházelo, musíme oba instituty rozdělit a pojednat o každém z nich samostatně.

Obecně však lze říci, že formy *capitis deminutio minima*, pod něž spadají i námi zkoumané instituty lze rozdělit například podle toho z jakého a do jakého postavení se osoba *capitis deminutio minima* stížená dostává. Rozeznáváme zde tři varianty, z nichž dvě se týkají adopce a arrogace. Za prvé, dotčená osoba byla původně *persona sui iuris*, ale přestala jí být, neboť se podrobila moci jiné osoby (typicky *arrogatio*). Druhá možnost je, že dotčený byl na počátku osobou *alieni iuris* a po změně rodiny jí taky zůstal, což nastává, dojde-li k adopci. Nakonec máme situaci, kdy osoba podrobená cizí moci se z ní osvobozuje a pod moc jiného nepřechází a stává se tedy plně svépřípravou (*sui iuris*), příkladem zde může být emancipace.

¹⁹ Paul. D. 1.7.34.: *Quaesitum est, si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, ut post triennium puta eundem mihi in adoptionem des, an actio ulla sit. et labeo putat nullam esse actionem: nec enim moribus nostris convenit filium temporalem habere.*

²⁰ V případě ostatních dvou typů kapitisdeminuce se však oba zdroje, co se týče přetrvání či existence kognace, rozcházejí.

²¹ *Nomen* bylo jedno ze tří jmen Římanů (vedle *praenomen* a *cognomen*), které označovalo rodinu nebo rod a bývalo nazýváno též *nomen gentilicium*. Adoptivní syn přebíral jméno svého adoptivního otce jako *cognomen*. ADKINS L. – ADKINS R.A., *Antický Řím: Encyklopedická příručka*. Přel. Petr Kitzler, Mai Havrdová Fathi. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Slovart, s.r.o., 2012. Přel. z: *Handbook to Life in Ancient Rome*, s. 267.

Co se týče jednání, která ke kapitisdeminuci vedou, zjišťujeme, že i zde se dělení dotýká obou institutů: buď je totiž potřeba provést určitý úkon veřejně, před komiciemi (arrogace v původní, historicky starší podobě) či před magistrátem (adopce uzákoněná císařem Justinianem), nebo postačuje soukromoprávní jednání, byť by muselo pod sankcí neplatnosti splňovat určité formální náležitosti (původní podoba adopce).

Nyní již přejdeme k jednotlivým rysům adopce a arrogace.

Charakteristika adopce

Adopce je jedním ze způsobů zřízení moci otcovské nad osobou, která v původní i nové rodině, do níž přešla, je *persona alieni iuris*.²² Rozsah její právní způsobilosti tedy zůstává omezený, ruší se však vazby na původní rodinu, všechna práva osvojence v ní zanikají. Vždy přechází jen adoptovaný sám, a to i kdyby již měl manželku a potomky, kteří by v takovém případě zůstali pod mocí původního *patris familias*.

Adoptanty mohli být zpočátku pouze muži a to i osoby, které přirozeně mít děti nemohly (kastráti) či osoby slepé.²³ Od doby vlády císaře Diokleciána i ženy, aby jim byla nahrazena ztráta dítěte (*adoptio in solacium amissorum liberorum*), jinak však takovéto jednání nepůsobilo jinak charakteristické důsledky – žena nemohla zprostředkovat moc otcovskou a nevzniklo mezi ní a adoptovaným agnátské příbuzenství, adoptovaná osoba nevstupovala do její rodiny a hlavní důsledek tedy spočíval ve vzájemném nabytí intestátního dědického práva.

Adoptovat bylo možno osobu *alieni iuris* jako syna, vnuka vlastního syna podřízeného otcí rodiny, pak se vyžadoval jeho souhlas,²⁴ nebo konečně jako vnuka bez dalšího. Nebylo potřeba žádat o souhlas ty osoby, které se měly stát agnáty osvojeného.²⁵

²² *Modest. D. 1.7.1.1.: Adoptantur filii familias, adrogantur qui sui iuris sunt.* Modestinus nám také poskytuje jedno ze shrnutí základních rozlišujících znaků a podmínek týkajících se adopce/arrogace (*Modest. D. 1.7.40.*).

²³ *Ulp. D. 1.7.9.: Etiam caecus adoptare vel adoptari potest.*

²⁴ *Paul. D. 1.7.6.: Cum nepos adoptatur quasi ex filio natus, consensus filii exigitur, idque etiam iulianus scribit.*

²⁵ *Cels. D. 1.7.7.: Cum adoptio fit, non est necessaria in eam rem auctoritas eorum, inter quos iura adgnationis consequuntur.*

Co se týče požadavků kladených na adoptovaného, známe následující: věkový rozdíl mezi ním a adoptantem musel činit nejméně 18 let, nesmělo jít o vlastní ne-manželské dítě, protože tak by se nahrazoval jiný způsob přijetí za vlastního uplatňovaný od dob císařství – legitimace, ani o dítě z moci otcovské již propuštěné.

Adopce, resp. jednání, kterým se prováděla, prodělala vývoj, na jehož počátku se uplatňuje mancipace *fiduciae causa* a následná vindikace, jejichž předmětem byl adoptovaný.²⁶ Císař Justinian celý postup výrazně zjednodušil, když k adopci postačovalo pouhé dostavení se původního a budoucího otce rodiny a adoptovaného před magistráta příslušného podle místa bydliště nového *patris familias*, který vyslechl souhlasná prohlášení obou otců. Zároveň se stanoví, že je-li synem, který má být dán k adopci, konzul nebo správce provincie, může být adoptován i v místě své vlastní pravomoci.²⁷ Posun od formálního jednání k neformálnímu lze sledovat např. díky právní normě, jež se nám zachovala v Digestech a praví, že i jednání otce rodiny, který nemůže mluvit, ale jinak projeví, že chce svého potomka dát k adopci, je platné a bude pojmáno tak, jako kdyby požadovaná forma byla dodržena.²⁸

V justiniánském právu však také započalo rozlišování na *adoptio plena a minus plena*.²⁹ Prvně jmenovaná dopadala pouze tam, kde adoptant byl ascendentem

²⁶ Celé jednání bylo přísně formalizováno a probíhalo takto: Původní *pater familias* mancipoval syna, kterého chtěl nechat adoptovat (*datio in adoptionem*), osobě třetí (což nemusel být adoptant), s úmluvou (*pactum fiduciae*), aby syna následně propustila. Tato osoba tedy provedla *manumissio*, a syn se opět ocitl pod mocí svého původního otce. Poté ještě jednou proběhlo totéž, nejprve druhá mancipace (opět *sub fiducia manu*), poté propuštění osoby a tím nové uvedení do pravomoci otce. Provedením třetí mancipace se zrušila otcova moc nad synem. Zde pak existovaly dvě varianty závěrečného jednání. Buď se poslední mancipace udála *sub fiducia remancipationis*, což znamenalo, že osoba, již byl syn prodán, se jej zavazovala prodat zpět původnímu a v té době i bývalému nositeli moci. Po této remancipaci adoptant inuinessi získal syna do své moci tak, že jej vindikoval od původního otce jako svého vlastního před magistrátem, a protože se otec nebránil, byl syn přiřčen adoptantovi. Druhou možností bylo vynechání remancipace, adoptant pak vindikoval od osoby, které byl potomek mancipován potětí.

Jednalo-li se o dceru či vnuka stačila pouhá jedna mancipace a pak přišla na řadu případná remancipace a vindikace.

²⁷ Paul. D. 1.7.3.: *Si consul vel praeses filius familias sit, posse eum apud semet ipsum vel emancipari vel in adoptionem dari constat.*

²⁸ Callist. D. 1.7.29.: *Si pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo quam sermone manifestum facere possit velle se filium suum in adoptionem dare: perinde confirmatur adoptio, ac si iure facta esset.*

²⁹ I. 1.11.2.: *Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius familias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur nec qui-*

adoptované osoby, zatímco druhý typ adopce zahrnující ostatní případy nepůsobil veškeré charakteristické následky, jak jsme si je vymezili v předchozí části. Rozdíl spočíval zejména v tom, že adoptovaný zůstával ve své původní rodině, ale nabýval dědické právo v rodině osvojitele. Tím je zcela jasně dáno najevo, že se již upřednostňuje pokrevní příbuzenství před agnátským. Jakékoliv konsekvence týkající se změny rodového kultu bychom také již hledali marně, neboť se za vlády císaře Justiniána již nacházíme v době plného přijetí křesťanství jako náboženství východořímské říše.

Plene adoptatus byl z hlediska dědického práva ve stejné pozici jako adoptovaný v dřívějších dobách. Šlo-li o *adoptio minus plena*, dědil adoptovaný pouze po adoptantovi, ale nikoli již po jeho agnátech. Osvojitel ani jeho agnáti nedědili po adoptovaném vůbec. Adoptovanému oproti tomu bylo zachováno dědické právo po původním otci a jeho pokrevních příbuzných.

Charakteristika arrogace

Arrogací se zřizuje *patria potestas* nad osobou, která původně byla *sui iuris*. S ní přechází pod moc nového nositele moci i všechny osoby adrogovanému podřízené a dále veškerý jeho majetek.³⁰ Arrogace se neměla uplatnit tam, kde arrogátor mohl být ještě schopen zplodit vlastní potomky, tedy zpravidla v případě, že byl

dquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel, si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno, filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit.

³⁰ *Ulp. D. 1.7.15pr.: Si pater familias adoptatus sit, omnia quae eius fuerunt et adquiri possunt tacito iure ad eum transeunt qui adoptavit: hoc amplius liberi eius qui in potestate sunt eum sequuntur: sed et hi, qui postliminio redeunt, vel qui in utero fuerunt cum adrogaretur, simili modo in potestatem adrogatoris rediguntur.* Ačkoliv je zde uveden pojem adopce, vzhledem k popisovaným následkům je zcela jasné, že Ulpianus měl na mysli arrogaci.

SKŘEJPEK, M., Papinianus, Paulus a Ulpianus – první vulgární právníci? In: PEKARIK, M., MACH, P., *Súdne reči a veľké súdne procesy podľa justiniánskych Digest a iných prameňov rímskeho práva. Zborník príspevkov z 11. konferencie právnych romanistov SR a ČR.* Trnava 15.–16. máj 2009. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2010. 79–90 s.

mladší 60 let.³¹ Vůči nedospělým a ženám, vzhledem k nemožnosti rozhodovat o svém právním postavení, a tomu, že poručníci je cizí moci podřídit nesměli, se arrogace neuplatňovala. Navíc v nejstarších dobách jim nebyl umožněn vstup na shromáždění lidu, kde se arrogace odehrávala.³² Bylo též zakázáno, aby poručník či opatrovník adrogoval osobu, o jejíž záležitostech rozhoduje, pokud je tato mladší 25 let. Důvodem byla snaha zabránit vyhýbání se složení účtů ze správy majetku opatrovance či poručenice.³³

V době císařství se okruh osob, které mohly být adrogovány, rozšiřoval. Týkalo se to především nedospělců, u nichž se však nejprve zkoumal důvod, proč mají být podřízeny moci nového otce rodiny, a také zda je takové jednání pro ně prospěšné. Souhlas byl vyžadován i od jejich poručníků.³⁴

Arrogátor se zavazoval, že v případě úmrtí adrogovaného ještě jako nedospělého vydá jmění těm, kteří by ho získali, nebyl-li by podřízen cizí moci. Stejně tak, pokud by byl adrogovaný emancipován, měl mu být vydán veškerý jeho majetek, přičemž po dosažení dospělosti adrogovaný sám mohl žádat o osvobození z moci otcovské.³⁵

Uvolnění nastalo i směrem k arrogaci žen. Se změnou formy provádění arrogace odpadly původní překážky zákazu přístupu na komicia či požadavku, aby se arrogace konaly jen v Římě a za přítomnosti pontifika.³⁶

Již byly výše naznačeny některé podmínky pro uskutečnění jednání vedoucího k arrogaci. Původně se odehrávala pouze v Římě. Po přezkumu sborem pontifiků,

³¹ Ulp. D. 1.7.15.2.: *In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit qui adrogat, quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus aut valetudo in causa sit aut alia iusta causa adrogandi, veluti si coniunctam sibi personam velit adoptare.*

³² Gell. NA 5.19.10.: *Neque pupillus autem neque mulier, quae in parentis potestate non est, adrogari possunt: quoniam et cum feminis nulla comitiorum communio est et tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suae commissum alienae dicioni subiciant.* Viz také Gai 1, 101.

³³ Ulp. D. 1.7.17pr.: *Nec ei permittitur adrogare, qui tutelam vel curam alicuius administravit, si minor viginti quinque annis sit qui adrogatur, ne forte eum ideo adroget, ne rationes reddat. item inquirendum est, ne forte turpis causa adrogandi subsit.*

³⁴ Řada podmínek je shrnuta právníkem Ulpianem v 17. fragmentu 7. titulu 1. knihy Digest.

³⁵ Viz. Marcel. D. 1.7.18.: *Non aliter enim voluntati eius, qui adrogare pupillum volet, si causam eius ob alia probabit, subscribendum erit, quam si caverit servo publico se restitutum ea, quae ex bonis eius consecutus fuerit, illis, ad quos res perventura esset, si adrogatus permansisset in suo statu.* Marcel. D. 1.7.20.: *Haec autem satisfactio locum habet, si impubes decessit. sed etsi de pupillo loquitur, tamen hoc et in pupilla observandum est.*

³⁶ Gai. D. 1.7.21.: *Nam et feminae ex rescripto principis adrogari possunt.*

zda jsou splněny všechny předpoklady pro uskutečnění arrogace.³⁷ Bylo-li vše v pořádku, přistoupilo se k první fázi, kdy adrogovaný prodělal tzv. *detestatio sacrorum*, tedy zřeknutí se svého dosavadního soukromého kultu, svých rodinných bůžků.³⁸ To bylo nutné k tomu, aby dotýčný mohl přejít do nové rodiny s jinými domácími bohy. Původní kult přestával existovat. Přerušeni pout s rodinnými bohy se odehrávalo na *comitia calata*, lidovém shromáždění, na němž římstí občané nehlasovali, pouze dosvědčovali svou přítomností platnost tohoto aktu.

Následně se jednalo na *comitia curiata*. Tam pontifikové dovědčili správný průběh *detestatio sacrorum*. Zde již občané hlasovali a to o návrhu proneseném konzulem, jehož znění se nám zachovalo: *Velitis, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset, utique ei vitae necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. Haec ita, uti dixi, ita vos, Quirites, rogo.* Římané (posléze třicet liktorů zastupujících jednotlivé kurie) se následně usnesli na tom, zda dojde k podřízení osoby *sui iuris* pod moc

³⁷ Zejména, zda adrogovanou osobu nevede pouze zlíšný úmysl nebo nesleduje jen svůj prospěch, patřičný věkový rozdíl mezi arrogátorem a adroganým, Od doby Quinta Mucia se vyžadovala přísaha (*iusiurandum*) od arrogátora, že jeho úmysly vůči drované osobě jsou čestné. Podle Celsa se zkoumá, zda dotčená osoba chce být adrogována (na rozdíl od adoptovaného, kde záleží na vůli původního a nového otce rodiny). *Cels. D. 1.7.5.: In adoptionibus eorum dumtaxat, qui suae potestatis sunt, voluntas exploratur: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque arbitrium spectandum est vel consentiendo vel non contradicendo.*

Nebylo pochyb, že propuštěnec nemůže být adrogován, a mladší nemůže adrogovat staršího, ačkoliv k oběma tezí existují protichůdné názory: *Ulp. D. 1.7.15.3: Item non debet quis plures adrogare nisi ex iusta causa, sed nec libertum alienum, nec maiorem minor.* Ohledně propuštěnců se vyjadřuje Aulus Gellius, k požadavku věku Gaius 1.106.: *Sed et illa quaestio, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis communis est.* Viz BONFANTE, P., *Instituce římského práva*, Přel. Jan Vážný. 9. vyd. Brno: nákladem ČS A.S. Právník v Brně, 1932. Přel. z: *Istituzioni di diritto romano.* s. 159. HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského. Díl II*, 5. vyd. Praha: Nakladatelství J. Otto, spol. s.r.o., 1921, s. 288.

³⁸ O tom, že existují i názory popírající, že *detestatio sacrorum* bylo součástí procesu arrogace, se zmiňuje ve svém článku KLEŇOVÁ, Veronika. Niekoľko poznámok o pôvode rímskeho civilného testamentu. In: HORÁK, Z., SKŘEJPEK, M. (ed.). *Římské právo a kodifikace. Sborník příspěvků z vědecké konference konané na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 16.-17.dubna 2010.* 1. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. 4–27 s. Mám však zato, stejně jako autorka článku a další autoři (BOTSFORD, G.W., *The Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic*, New York: The Macmillan Company, 1909, s.152 an., SKŘEJPEK, M., *Ius et religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě.* 1. vyd. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999, s. 110), že *detestatio sacrorum* s arrogací úzce souviselo.

nového *patris familias*.³⁹ Za císaře Diokleciána došlo ke změně jednání k dosažení účinků *arrogace*. Stačilo vydání císařského reskriptu (*arrogatio per rescriptum principis*). Nikdo nemohl být adrogován ve své nepřítomnosti nebo bez svého souhlasu.⁴⁰

Přejdeme-li na důsledky *arrogace*, z nichž mnohé již byly uvedeny v pasáži o společných znacích *adopce* a *arrogace*, je třeba ještě dodat následující. Arrogovaný, který je otcem rodiny, zpravidla vlastní určitý majetek a jsou mu podřízeny osoby *alieni iuris*, se sám stává podřízeným nositeli moci – arrogátorovi. Vůči němu je pak v pozici syna, a ve vztahu ke svému jmění a osobám, které mu podléhaly, svá práva ztrácí a naopak je nabývá nový *pater familias*. Arrogátor je univerzální sukcesor, což znamená, že vstupuje do všech majetkových vztahů adrogovaného. U smluvních závazků je nepříznivá situace věřitelů řešena fikcí, že k *arrogaci* nedošlo, u deliktních pomocí institutu noxálního ručení. Justinian ponechal otcí rodiny pouze právo požívat a správu majetku adrogované osoby.

Nalezneme i důsledky v dědickém právu. Nedospělý, který byl arrogován, a následně emancipován bez řádného důvodu, má od vlády Antonina Pia právo na tzv. *quarta divi Pii*, tj. jednu čtvrtinu celého dědictví, přičemž tento povinný díl má povahu obligační, je tedy jakýmsi zákonným odkazem, k jehož vymožení je oprávněnému přiznávána žaloba.⁴¹

Pokud zůstavitel sepsal závěť, následně se nechal arrogovat, a poté se stal opět *sui iuris*, musí testament potvrdit, jinak bude proti dědici, v něm ustanovenému, dána námitka podvodu (*exceptio doli*), protože majetek přešel *arrogací* pod moc jiné osoby.⁴²

³⁹ Text se dochoval v Gell. NA 5, 19, 9. Viz také: ZABŁOCKI, J. The Image of a Roman Family in Noctes Atticae by Aulus Gellius. *Pomoerium. Volume 2*. [online], 1996. [cit. 1. 9. 2012]. Dostupný z WWW: <http://www.pomoerium.eu/pomoer/pomoer2/inhalt2.htm>, s. 43.

⁴⁰ Ulp. D. 1.7.24.: *Neque absens neque dissentiens adrogari potest.*

⁴¹ I. 1.11.3.: *...sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine insta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei adquisivit postea.*

⁴² Pap. D. 37.11.11.2.: *Testamento facto Titius adrogandum se praeiuit ac postea sui iuris effectus vita decessit. Scriptus heres si possessionem petat, exceptione doli mali summovebitur, quia dando se in adrogandum testator cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transferat. Plane si sui iuris effectus codicillis aut aliis litteris eodem testamento se mori velle declaraverit, voluntas, quae defecerat, iudicio recenti redisse intellegitur, non secus ac si quis aliud testamentum fecisset ac supremas tabulas incidisset, ut priores supremas relinqueret. nec putaverit quisquam nuda voluntate constitui testamentum: non enim de iure testamenti maxime quaeritur, sed viribus exceptionis. Quae in hoc iudicio quamquam actori opponatur, ex persona tamen eius qui opponit aestimatur.*

Dostane-li se *pupillus* po smrti otce arrogací pod moc jiného, zůstává pupilární substitute⁴³ v platnosti, jde-li o majetek, který by arrogovaný měl, kdyby arrogace nenastala. S tím souvisí i to, že adrogator smí nedospělé arrogované osobě zřídit pupilární substituci jen v rozsahu jmění, které *pupillus* získal od něj nebo jeho příbuzných.⁴⁴

Závěr

Problematika adopcí/arrogací nemůže být vyčerpána pouhými několika stranami textu. Celé téma si заслужuje hlubší rozbor, uvedení všech relevantních právnických a neprávních pramenů, porovnání obou institutů, zjišťování jejich podrobného vývoje, jak nám jej naznačují jednotlivé právní normy z různých epoch Římské říše. V tomto článku jsem se alespoň pokusila nastínit jednotlivé oblasti zkoumání, které budou zahrnuty v mé disertační práci. Její součástí bude též promítnutí institutů vzniklých v historii do současného světa a jeho podoby.

Summary

Adoption, Arrogation and their Distinction in the Sources of Roman Law

Adoption and arrogation are two institutes of Roman law which are very important for the whole Roman society, but particularly for its basic unit – the family – and its existence. The objective of my article is to provide the reader interesting information about the concepts of adoption and arrogation, distinctive characteristics of them, their connection with the modern legal order, as well as general knowledge necessary for understanding the whole topic.

⁴³ Ustanovení, jímž *pater familias* určuje svému nedospělému dítěti dědice pro případ, že by po smrti otce rodiny samo zemřelo nedospělé.

⁴⁴ *Ulp. D. 28.6.10.6.: In adrogato quoque impubere dicimus ad substitutum eius ab adrogatore datum non debere pertinere ea, quae haberet, si adrogatus non esset, sed ea sola, quae ipse ei dedit adrogator: nisi forte distinguimus, ut quartam quidem, quam omnimodo ex rescripto divi pii debuit ei relinquere, substitutus habere non possit, superfluum habeat. Scaevola tamen libro decimo quaestionum putat vel hoc adrogatori permittendum, quae sententia habet rationem. ego etiam amplius puto et si quid beneficio adrogatoris adquisiit, et haec substitutum posse habere, ut puta adrogatoris amicus vel cognatus ei aliquid reliquit.*

First chapter contains the list of the most important sources from which we can learn about the adoption and arrogation. The second chapter deals with the common features of both institutes and focuses on the consequences of the adoption/arrogation on the personal status, property relations, right of succession, worship of family gods and spirits, etc. Next two chapters contain the description of the conditions that had to be fulfilled to carry out adoption (third chapter) / arrogation (fourth chapter), the form in which they were realised and how these were changed from time to time, and their non-common results to various spheres of life.

ORGANIZACE SPRÁVNÍHO SOUDNICTVÍ V ČESKOSLOVENSKU ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Pavel Vetešník*

Správní soudnictví v rakousko-uherské monarchii

Historie správního soudnictví v Československu za první republiky vycházela z rakousko-uherské monarchie. Základem správního soudnictví tak byl základní zákon státní 144/1867 ř. z., o moci soudcovské, který v čl. 15 stanovil, že: „*Kdykoli úřadu správnímu dle zákonů nyníjších nebo těch, které příště budou vydány, přísluší rozhodovati v příčině odporujících sobě nároků osob soukromých, může ten, kdož by tímto rozhodnutím ve svých právech soukromých vzal škodu, proti straně druhé řádným pořadem práva pomoci hledati. Měl-li by se mimo to někde rozhodnutím nebo nějakým nařízením úřadu správního ve svých právech za zkrácena, má toho vůli, domáhati se práva svého před soudem správním ve veřejném a ústním řízení proti zástupci úřadu správního. V kterých případnostech bude soud správní rozhodovati, jak bude složen a jak řízení před ním půjde předsed, ustanoví se zvláštním zákonem.*“ Tímto zvláštním zákonem byl říšský zákon č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, ve znění novel (zákona č. 53/1894 ř. z. a zákona č. 149/1905 ř. z.), který pro království a země radou říšskou zastoupené zřídil správní soud ve Vídni.¹ Hlavním zpracovatelem osnovy tohoto zákona byl odborový přednosta ministeria kultu a vyučování Karel Lemayer, který byl později i II. Prezidentem vídeňského správního soudu.² Jako protiváha správního soudu byl v roce 1867³ ustaven říšský soud.⁴ Jak k době vzniku těchto soudů Hácha uvedl:

* JUDr. Bc. Pavel Vetešník, Ústav právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

¹ § 1 říšského zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, ve znění novel.

² MAZANEC, M., *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, 1996, s. 28.

³ Základní zákon státní č. 143/1867 ř. z., o zřízení říšského soudu.

⁴ MAZANEC, M. – MATES, P., Úvahy a fakta o správním soudnictví – 2. díl. In: *Právní rozhledy*, roč. 1994, č. 8, s. 283.

„Instituce vznikla v oné době politického přerodu, kdy ve střední Evropě vítězství myšlenky ústavního státu nad absolutní monarchií se dovršovalo, a kdy ve stopách tohoto vítězství vytvářela se jako reakce proti t. zv. Státu policejnímu představa státu právního.“⁵

Správnímu soudu podle § 2 zmíněného říšského zákona příslušelo rozhodovat v případech, kdy někdo tvrdil, že mu bylo v jeho právech ublíženo nezákonným rozhodnutím nebo opatřením správního úřadu.⁶ Říšský zákon č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, ve znění novel, v ustanovení § 3 a § 48 obsahoval dalekosáhlé výluky. Správní soud tak např. nemohl rozhodovat záležitosti, o kterých náleží rozhodovati soudům řádným; záležitosti, které přísluší do kompetence soudu říšského; záležitosti disciplinární; stížnosti na rozhodnutí a opatření komisí ke vkládání pozemků do výměr tarifových; některé věci policejní. Správní soud mohl napadené rozhodnutí nebo opatření pouze zrušit. Měl tedy pouze pravomoc kasační.⁷ Říšský zákon dále stanovil podmínky, za kterých se lze domáhat ochrany u správního soudu, obsazení tohoto soudu a postup před ním. Správní soudnictví v rakousko-uherské monarchii bylo přísně centralizováno.⁸

Vznik nejvyššího správního soudu v roce 1918

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 byl recepčním zákonem č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného státu československého, převzat celý rakouský a uherský systém veřejné správy a právní řád, avšak správní soudnictví převzato nebylo. K tomu došlo až zákonem č. 3/1918 Sb., o nejvyšším správním soude a o řešení kompetenčních konfliktů (dále jen „zákon o nejvyšším správním soude“), který s účinností od 4. 11. 1918 pro veškerou oblast státu československého zřídil nejvyšší správní soud se sídlem v Praze. Jak k názvu správního soudu uvedl Hoetzel: *„U nás není hierarchického odstupňování správních soudů; máme jediný nejvyšší soud správní, pod nímž jsou jen úřady správní. Název „nejvyšší“ je tedy*

⁵ HÁCHA, E., Nejvyšší správní soud. HÁCHA, E. – HOETZEL, J. – LAŠTOVKA, K. – WEYR, F. (ed.), *Slovník veřejného práva československého*. Sv. II. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 827.

⁶ Správním úřadem se rozuměl orgán správy státní, tak i orgán správy zemské, okresní a obecní.

⁷ MACUR, J., *Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992, s. 65.

⁸ SCHELLEOVÁ, I., Soudy a soudní právo. Správní soudnictví – historie. In: *ASPI*, č. 16/1993, LIT2896CZ.

*jakousi anticipací příštího možného vývoje.*⁹ Vzorem byl právě říšský zákon č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, což bylo především z důvodu vynikající úrovně tohoto zákona.¹⁰ Jak ke zmíněné recepci rakouské úpravy správního soudnictví Macur uvedl: „... znamenala pro české země do značné míry jen pokračování dřívějšího stavu, pak pro Slovensko znamenala podstatný zlom a v některých směrech snad i krok zpět v dosaženém vývoji.“¹¹ Podle § 2 zákona o nejvyšším správním soudě, pro příslušnost a složení nejvyššího správního soudu i pro řízení před ním platily předpisy §§ 2. a násl. tohoto říšského zákona, včetně jeho novely (zákona č. 149/1905 ř. z.), a jeho jednacího řádu (Ministerské nařízení č. 209/1907 ř. z.). Zákon o nejvyšším správním soudě byl však přijat s doplňky a úchytkami. Ty byly provedeny dr. Františkem Pantůčkem,¹² pozdějším prvním prezidentem nejvyššího správního soudu.¹³ Ustanovení § 2 říšského zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, bylo doplněno o text: „Rozhodnutí nebo opatření nepřestává býti výrokem správního úřadu proto, že při rozhodování buď ve stolici poslední nebo v některé stolici nižší účastnil se jako člen rozhodujícího neb nařizujícího úřadu řádný soudce.“ Výluka uvedená v § 48 byla zrušena a z výluk uvedených v § 3 byly ponechány pouze záležitosti, o kterých náleží rozhodovati řádným soudům; a stížnosti související se jmenováním k veřejnému úřadu nebo k veřejné službě. Zákon o nejvyšším správním soudě dále stanovil, že nejvyšší správní soud rozhoduje o nárocích proti státu nebo jednotlivým zemím tohoto státu, jestliže o nárocích v mezích své příslušnosti již rozhodly úřady správní, a jde-li pouze o přezkoumání tohoto rozhodnutí.

Vzhledem ke skutečnosti, že na nejvyšší správní soud nepřešly kompetence říšského soudu, zákon o nejvyšším správním soudě stanovil příslušnost nejvyššího správního soudu rozhodovat o stížnostech přikázaných říšskému soudu podle čl. 3. lit. b) základního zákona státního č. 143/1867 ř. z., o zřízení říšského soudu; a o kompetenčních konfliktech mezi různými správními úřady, které byly dosud dle čl. 2. lit. b) a c) základního zákona státního č. 143/1867 ř. z., o zřízení říšského soudu, přikázány soudu říšskému. Pro rozhodování o kompetenčních konfliktech

⁹ HOETZEL, J., *Soudní kontroly veřejné správy (se zákony o Nejvyšším soudu správním, jeho jednacím řádu, soudu volebním a patentním)*. Praha: Nákladem spolku českých právníků „Všehrd“, 1924, s. 10.

¹⁰ BUREŠ, J. – DRÁPAL, L. – MAZANEC, M., *Občanský soudní řád*. Komentář. 5. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 1038.

¹¹ MACUR, J., *Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992, s. 113.

¹² Proto jsou v odborné literatuře tyto změny označovány jako „Pantůčkovy škrty“.

¹³ MAZANEC, M., *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, 1996, s. 29.

mezi soudy řádnými na straně jedné a správními úřady na straně druhé¹⁴ nebo o kompetenčních konfliktech mezi nejvyšším správním soudem na straně jedné a řádným soudem na straně druhé¹⁵ byl ustanovením § 3 zákona o nejvyšším správním soudě zřízen zvláštní senát, který se skládal ze tří členů nejvyššího soudu a ze 3 členů nejvyššího správního soudu. Předsedu tohoto senátu jmenovala na dobu tří let vláda. Zákon o nejvyšším správním soudě stanovil další podmínky související s rozhodováním kompetenčních konfliktů. Nejvyšší správní soud se skládal z prvního presidenta, z druhého presidenta, ze 4 senátních presidentů, z 20 radů nejvyššího správního soudu a z potřebného počtu tajemníků, sil kancelářských, pomocných a sluhovských.

Působnost nejvyššího správního soudu byla dvojího druhu. Rozhodoval o poskytnutí soudní ochrany proti rozhodnutím a opatřením správních úřadů, pokud jimi byla porušena veřejná subjektivní práva. Jednalo se o princip tzv. generální klauzule¹⁶. Nepostačovalo tedy pouze porušení objektivního práva, ale musel existovat právní nárok na určité chování správního úřadu.¹⁷ Nejvyšší správní soud tak neposkytoval soudní ochranu proti všem formám činnosti správních úřadů. Dále rozhodoval o některých kompetenčních konfliktech.¹⁸ Rád bych na tomto místě vyzdvihl význam judikatury nejvyššího správního soudu, který jak Hácha uvádí: „... spočívá v její nestrannosti a uznané odborné kvalitě.“¹⁹ Jak k činnosti nejvyššího správního soudu dále uvedli Mazanec a Mates: „*Nejvyšší správní soud patřil k nejkvalitějším složkám justiční soustavy svojí doby. Řada jeho rozhodnutí měla v pravém slova smyslu úroveň vědeckého díla.*“²⁰

Ústavní základy správního soudnictví v Československé republice byly vymezeny v § 88 odst. 1 Ústavy z roku 1920,²¹ kdy soudní ochranu proti správním úřa-

¹⁴ Čl. 2., lit. a) základního zákona státního č. 143/1867 ř. z., o zřízení říšského soudu.

¹⁵ § 2 říšského zákona č. 37/1876 ř. z., jímžto se ustanovuje, kdo má rozhodovat v příčině sporů, vzešlých o kompetenci mezi správním soudem a řádnými soudy a mezi správním soudem a soudem říšským, čímž se z části změňuje základní zákon státní, daný dne 21. prosince 1867 (č. 143 zák. říšsk.).

¹⁶ MACUR, J., *Správní soudnictví*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1986, s. 56.

¹⁷ MAZANEC, M. – MATES, P., Úvahy a fakta o správním soudnictví – 2. díl. In: *Právní rozhledy*, roč. 1994, č. 8, s. 283.

¹⁸ HOETZEL, J., *Soudní kontroly veřejné správy (se zákony o Nejvyšším soudu správním, jeho jednacím řádu, soudu volebním a patentním)*. Praha: Nákladem spolku českých právníků „Všeherd“, 1924, s. 12–15.

¹⁹ HÁCHA, E. – RÁDL, Z., *Nejvyšší správní soud*. Praha: Čs. Kompas, 1933, s. 12.

²⁰ MAZANEC, M. – MATES, P., Úvahy a fakta o správním soudnictví – 2. díl. In: *Právní rozhledy*, roč. 1994, č. 8, s. 283.

²¹ Zákon č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

dům měl poskytovat v nejvyšší stoliaci soud složený z neodvislých soudců a zřízený pro území celé republiky. Ustanovení § 86 Ústavy z roku 1920 dále předpokládalo vybudování správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí,²² k tomu však, jak bude uvedeno dále, fakticky nedošlo.

Veřejná správa za první republiky

Jak již bylo výše uvedeno, recepčním zákonem byl převzat celý rakouský a uherský systém veřejné správy, který však nové Československé republice nevyhovoval.²³ Ministerstvem vnitra tak bylo přistoupeno k přípravě nového zákona, který by reformoval veřejnou správu. Byl to však nelehký úkol s ohledem na různé zájmy jednotlivých politických stran a zájmových skupin.²⁴ Výsledkem těchto prací byl zákon č. 126/1920 Sb., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé (dále jen „župní zákon“), který v ustanovení § 1 stanovil, že: „*Vnitřní správu v republice Československé vykonávají, pokud není nebo nebude zvláštními právními ustanoveními svěřena úřadům jiným, ve svém obvodu v mezích platných zákonů, nařízení a předpisův úřady župní a jim podřízené úřady okresní. Úřady tyto jsou služebně podřízeny ministerstvu vnitra, jsou však povinny ve věcech, jež v nejvyšší instanci spadají do působnosti jiných ministerstev, šetřiti i nařízení, předpisův a pokynů těchto ministerstev a je prováděti.*“. Župní zákon rozdělil území republiky na 21 žup, v Čechách jich bylo 9, na Moravě 5, ve Slezsku 1 a na Slovensku 6. Župní zákon se nevztahoval na území hlavního města Prahy, jehož správa měla být upravena zvláštním zákonem.²⁵ Podle čl. 1 župního zákona byla vláda zmocněna vládním nařízením stanovit termín a rozsah jeho účinnosti. S ohledem na řadu kritiků župního zákona nebyl župní zákon v českých zemích realizován a na Slovensku byl nedůsledně zaveden v roce 1923.²⁶ Druhá správní reforma byla provedena zákonem č. 125/1927 Sb., o organizaci politické

²² JEMELKA, L. – PODHRÁZSKÝ, M. – VETEŠNÍK, P. – ZAVŘELOVÁ, J. – BOHADLO, D. – ŠURÁNEK, P., *Soudní řád správní*. Komentář. 1. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 1.

²³ SCHELLE, K., *Organizace Československého státu v meziválečném období (1918–1938)*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o, 2006, s. 228.

²⁴ MALÝ, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 377–378.

²⁵ § 3 zákona č. 126/1920 Sb., o organizaci politické správy.

²⁶ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V., *České právní dějiny*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 314.

správy, která, ač byla prezentována jako novela župního zákona, se svým obsahem vracela ke starému centralistickému zemskému uspořádání, avšak bez jeho dvoukolejnosti.²⁷

Zákon o správním soudnictví

Jak již bylo uvedeno, ustanovení § 86 Ústavy z roku 1920 předpokládalo vybudování správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí. Jak je uvedeno v důvodové zprávě k zákonu č. 150/2002 Sb., soudní řád správní: „*První republika zřejmě zamýšlela již v počátcích vytvořit účinný filtr proti přetížení Nejvyššího správního soudu vybudováním správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí ...*“.²⁸ To mělo být provedeno zákonem č. 158/1920 Sb., o správním soudnictví a úřadův okresních a župních (dále jen „zákon o správním soudnictví“). Podle § 1 tohoto zákona měly správní soudnictví (správní jurisdikci) vykonávat u okresních úřadů okresní senáty a u župních úřadů župní senáty. Okresní senát se měl skládat z okresního náčelníka a dvou přísedících. Župní senát se měl skládat ze dvou úředníků²⁹ a tří přísedících. V městech s vlastním statutem a v městech municipálních byl povolán k výkonu správního soudnictví starosta města spolu se dvěma přísedícími. Zákon o správním soudnictví dále stanovoval ustanovování zástupců, ustanovování přísedících a jejich náhradníků. Pro župní senáty platily obdobně předpisy o senátech okresních. Ministr vnitra měl vydat bližší předpisy o ustanovení senátů a povolávání přísedících a náhradníků u okresních a župních senátů a měst se zvláštním statutem (municipálních).³⁰ Příslušnost jurisdikčních senátů byla stanovena v ustanovení § 34 zákona o správním soudnictví, kdy okresní senáty měly být příslušné rozhodovati právní věci, které podle platných předpisů náležely do působnosti těchto okresních úřadů, u nichž byly okresní senáty zřízeny, a župní senáty měly být příslušné rozhodovati právní věci, které podle platných předpisů náležely do působnosti těchto župních úřadů, u nichž byly župní senáty zřízeny. Právní věci se podle zákona o správním soudnictví rozuměla každá záležitost, v níž vystupovala před úřadem aspoň jedna strana.³¹ Z působnosti okresních

²⁷ MALÝ, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 377–381.

²⁸ <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=3&CT=1080&CT1=0>.

²⁹ Jeden z úředníků měl být župan a druhým měl být úředník župního úřadu.

³⁰ § 33 zákona č. 158/1920 Sb., o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

³¹ Podle § 36 zákona č. 158/1920 Sb., o správním soudnictví a úřadův okresních a župních, se stranou ve smyslu tohoto zákona rozuměla každá fyzická nebo právnická osoba, která

a župních senátů však byly vyloučeny trestní věci policejní. Zákonem o správním soudnictví byla vláda v prvních 5 letech ode dne účinnosti tohoto zákona zmocněna vládním nařízením vyjmout některé právní věci z působnosti okresních a župních senátů.

Jak je uvedeno ve zprávě ústavního výboru k osnově zákona o Správním soudnictví na úřadech okresních a župních (Tisk 2414): „*Správní soudnictví, to jest řešení veřejnoprávních sporů obstarávají u okresních úřadů okresní senáty, u župních úřadů župní senáty. Tím jest řečeno, že správní soudnictví, jak jest upraveno v osnově, jest sice nalézáním práva, jest zápasem o právo a rozhodováním o tom, co jest právem, ale že zůstává stále ještě funkcí správy jako takové. Úkolem jejím jest nejen udržování právního řádu, nýbrž i hájení veřejných zájmů, jako u správy veřejné vůbec. Proto také jurisdikční senáty nejsou nezávislými soudy, nemohou tedy zkoumati na při platnost nařízení, nemohou přijíti do kompetenčních konfliktů se správními úřady a p.*“³²

Účinnost zákona o správním soudnictví byla stanovena současně s účinností zákona o okresních a župních úřadech, avšak s podmínkou, že okresní a župní senáty budou zřízeny nejdříve od účinnosti zákona, který upraví, které věci patří do působnosti okresních a župních senátů ve zvláštním řízení správním. Vzhledem ke skutečnosti, že takový zákon nebyl nikdy přijat, byl tak nejvyšší správní soud ve správním soudnictví soudem jediným, což mělo za následek jeho celkové přetížení. Jak je k tomu uvedeno v důvodové zprávě k zákonu č. 150/2002 Sb., soudní řád správní: „*Především proto se již v polovině dvacátých let potýkal se stále rapidně narůstajícím nápadem věcí počítajících se na tisíce. Tento problém skoro dvacet let zůstal zcela neřešen, soustava nebyla dobudována ani doplněna jiným způsobem. Teprve novela z roku 1937 odstranila některé procesní překážky rychlejšího řízení.*“³³ K účinnosti zákona o správním soudnictví Mazanec uvádí: „*Zákon o správním soudnictví byl chápán jako doplněk župního zákona a měl nabýt účinnosti současně s ním, avšak senáty měly být zřízeny teprve se zákonem, upravujícím zvláštní řízení správní. S existencí těchto senátů počítal i zák. č. 125/1927 Sb., jímž došlo k zavedení zemského uspořádání a zrušení župního systému. Správní řád formou zákona vydán nebyl, čímž zůstaly správní senáty na nižší úrovni neživotnou*

podle platných předpisů byla oprávněna takovým způsobem hájiti u okresních nebo župních úřadů svého práva nebo právního zájmu, že úřady ty byly povinny o tom jednat i vydati vyřízení. Také veřejné korporace a úřady pokládaly se za strany, pokud byly povolány hájiti veřejných zájmů jim svěřených před úřady, jež vykonávají správní soudnictví.

³² http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2414_00.htm.

³³ <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=3&CT=1080&CT1=0>.

institucí.“³⁴ K přetíženosti nejvyššího správního soudu Mazanec a Mates dále uvedli: „*Jeho největší slabinou byla skutečnost, že byl jediným orgánem, k němuž se bez možnosti větší předchozí filtrace dostávaly desítky stížností. To vedlo k jeho přetížení, takže doba vyřízení věci se značně protahovala.*“³⁵ Jako důvod přetíženosti nejvyššího správního soudu Hácha spatřoval zejména snadný přístup k nejvyššímu správnímu soudu, často i ve věcech nepatrné hodnoty.³⁶

Novelizace zákona o nejvyšším správním soudě

Od roku 1924 byly činěny pokusy o novelizaci zákona o nejvyšším správním soudě, respektive o vydání nového zákona. Osnovu nového zákona nejdříve připravil dr. František Pantůček a následně i dr. Emil Hácha. Tyto návrhy však nebyly realizovány. S dalším pokusem přišlo Ministerstvo vnitra, které se v osnově zákona přiklonilo k názoru, že: „... *není prozatím potřeba změny struktury nejvyššího správního soudu a omezila se na návrh nezbytných opatření, jimiž by se zabezpečilo zjednodušení a zrychlení výkonu právní ochrany, tímto soudem poskytované. Za meziministerského projednávání této osnovy byl rozmnožen počet sil grémia nejvyššího správního soudu a zároveň poklesl počet stížností, podávaných k tomuto soudu, takže se dalo čekat, že nedodělky u nejvyššího správního soudu budou v krátké době vyřízeny, aniž by bylo potřeba zamýšleného zákonodárného opatření. Z toho důvodu byly práce na osnově z r. 1928 přerušeny.*“³⁷ Jak vyplývá z důvodové zprávy k zákonu č. 164/1937 Sb. z. a n., o nejvyšším správním soudě, očekávaný výsledek se nedostavil a počet nevyřízených věcí se ještě navýšil.³⁸ K odstranění tohoto stavu a z důvodu urychlení celého procesu připravila vláda dílčí novelu zákona o nejvyšším správním soudě.³⁹ Výsledkem těchto snah byl již zmiňovaný zákon č. 164/1937 Sb. z. a n., o nejvyšším správním soudě. Ačkoliv byla novela zákona motivována především snahou řízení před správním soudem urychlit a učinit je efektivnějším,⁴⁰ nápravu přetíženosti nejvyššího správního soudu však

³⁴ MAZANEC, M., *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, 1996, s. 32.

³⁵ MAZANEC, M. – MATES, P., Úvahy a fakta o správním soudnictví – 2. díl. In: *Právní rozhledy*, roč. 1994, č. 8, s. 283.

³⁶ HÁCHA, E. – RÁDL, Z., *Nejvyšší správní soud*. Praha: Čs. Kompas, 1933, s. 13–14.

³⁷ http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0749_01.htm.

³⁸ Koncem roku 1935 bylo u nejvyššího správního soudu již 17.431 nevyřízených stížností.

³⁹ http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0749_01.htm.

⁴⁰ HENDRYCH, D. a kol. *Správní právo. Obecná část*. 8. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 518.

bohužel nepřinesla, respektive to nebylo možné zhodnotit.⁴¹ Jak vyplývá z důvodové zprávy vlády k osnově zákona, osnova obsahovala návrhy na omezení působnosti nejvyššího správního soudu (prostředky přímými i nepřímými), tak i návrhy na zvýšení výkonnosti nejvyššího správního soudu.⁴² K této novele Mazanec a Mates uvedli: „*Novela, zák. č. 164/1937 Sb., ponechala koncepci Nejvyššího správního soudu nedotčenu. K nejpodstatnějším změnám patřilo: zmenšení počtu členů senátů a přejmenování plén na rozšířené senáty, resp. plenární shromáždění; ulehčovala se možnost odmítnutí stížnosti pro formální vady; obtížněji bylo možno dosáhnout ústního líčení; zvyšovaly se poplatky v případě, kdy podání stížnosti bylo označeno jako svévole; neúspěšnému stěžovateli bylo možno předepsat náklady ústního líčení; aby se zvýšila efektivnost kontroly a zamezilo podávání stížností ve věcech, v nichž nejvyšší správní soud zaujímal konstantní stanovisko, byla výslovně zavedena závaznost jeho stanovisek.*“⁴³

Ostatní soudy vykonávající správní soudnictví

Mezi soudy vykonávajícími správní soudnictví v Československu za první republiky patřil i patentový, kartelový a pojišťovací soud. Patentový soud byl pro veškeré území státu československého se sídlem v Praze zřízen zákonem č. 305/1919 Sb., jenž se týká prozatímních opatření na ochranu vynálezů. Tímto zákonem byla recipována rakouská právní úprava, samozřejmě s potřebnými změnami, provedená říšským zákonem č. 30/1897 ř. z., o ochraně vynálezů (patentní zákon), s rozšířením jeho platnosti na celé území státu československého. Soudní ochrany u patentového soudu se šlo domáhat proti rozhodnutí zrušovacího oddělení patentového úřadu, který rozhodoval o návrzích, aby patent byl odvolán, prohlášen za neplatný, odňat, prohlášen za závislý, a dále rozhodoval o relativní neúčinnosti patentu. Jak k patentovému soudu uvádí Mazanec: „*Recepční zákon se výslovně nezmiňuje o soudu dřívějších prováděcích předpisů k patentovému zákonu, nevznikaly však pochybnosti, že tyto předpisy měly – mutatis mutandis – použití i v období I. ČSR. Rozhodovací činnost Nejvyššího správního soudu I. ČSR se patentového soudu netýkala. To proto, že patentový soud nikdy nebyl považován za správní úřad. Jeho rozhodnutí nemohla být proto přezkoumávána Nejvyšším*

⁴¹ MAZANEC, M., *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, 1996, s. 33.

⁴² RÁDL, Z., *Nejvyšší správní soud. Zákon a jednací řád 1937*. Praha: Čs. Kompas, 1937, s. 39–47.

⁴³ MAZANEC, M. – MATES, P., Úvahy a fakta o správním soudnictví – 2. díl. In: *Právní rozhledy*, roč. 1994, č. 8, s. 283.

*správním soudem. Ale i rozhodnutí stížnostního oddělení patentového úřadu byla z kognice Nejvyššího správního soudu vyloučena ustanovením § 39 patentového zákona.*⁴⁴

Kartelový soud byl zřízen zákonem č. 141/1933 Sb., o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon). Soudní ochrany u kartelového soudu se šlo domáhat proti rozhodnutím vlády, týkající se kartelové komise. Podle §§ 12 až 14 kartelového zákona si smluvní strany a organizace provádějící kartelovou úmluvu mohly do 15 dnů u kartelového soudu stěžovat na nezákonnost zmíněného rozhodnutí⁴⁵. Kartelový soud se skládal z prezidenta anebo senátního prezidenta nejvyššího správního soudu jakožto předsedy, ze senátního prezidenta nebo rady nejvyššího správního soudu jakožto náměstka předsedy, z potřebného počtu radů nejvyššího správního soudu a z potřebného počtu odborníků (odborných soudců) jako členů.

Pojišťovací soud byl zřízen zákonem č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících, platném k 5. květnu 1945, ve znění pozdějších předpisů. Působnost pojišťovacího soudu je stanovena ustanovením § 220 zmíněného zákona a pojišťovací soud byl výlučně povolán rozhodovat např. o stížnostech z rozhodnutí předsedy rozhodčího soudu, jímž bylo odvolání odmítnuto nebo vráceno k odstranění formálních vad, nebo jímž byl odsouzen přísedící rozhodčího soudu podle §§ 203 a 208; o odvoláních z nálezů rozhodčích soudů nemocenských pojišťoven; o žalobách podaných proti výměru pojišťovny, jímž byl zcela nebo zčásti zamítnut nárok na dávku pojištění invalidního a starobního podle tohoto zákona, nebo jímž dávka byla nesprávně vyměřena, snížena nebo odňata, nebo jímž byla vyslovena povinnost k vrácení přijatých dávek; o žalobách na náhradu podle tohoto zákona mezi pojišťovnami zřízenými podle tohoto zákona navzájem; mezi těmito pojišťovnami a ústavy uvedenými v §§ 145 a 153; a mezi těmito pojišťovnami a nositeli pensijního pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, pojištění u bratrských pokladen, nemocenského pojištění veřejných zaměstnanců a pojištění osob samostatně hospodařících pro případ invalidity a stáří. Zmíněný zákon dále upravuje řízení a postup před pojišťovacím soudem a obsazení tohoto soudu.

⁴⁴ MAZANEC, M., Patentový soud jako soud veřejného práva?. In: *Průmyslové vlastnictví*, č. 10, 1994, s. 289.

⁴⁵ § 16 odst. 2 zákona č. 141/1933 Sb., o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon).

Mezi soudy veřejného práva lze dále považovat volební soud, který byl i personálně spjat s nejvyšším správním soudem.⁴⁶ Volební soud byl zřízen na základě ustanovení § 19 Ústavy z roku 1920,⁴⁷ zákonem č. 125/1920 Sb., o volebním soudě. Působnost volebního soudu byla např. rozhodovat o stížnostech do výsledků reklamačního řízení provedeného podle zákona o stálých seznamech voličských;⁴⁸ zkoumat a ověřovat volby členů Národního shromáždění a župních zastupitelstev; rozhodovat o stížnostech do voleb do Národního shromáždění, župních zastupitelstev, župních výborů a komisí; rozhodovat v některých případech o ztrátě mandátu.⁴⁹

Závěr

Závěrem lze tedy obecně konstatovat, že ačkoliv Ústava z roku 1920 předpokládala vybudování správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí, v období první republiky bylo správní soudnictví vykonáváno pouze nejvyšším správním soudem, jakožto soudem jediným. Negativem této „jedinosti“ byla neefektivnost výkonu soudní kontroly veřejné správy, jelikož se stoupajícím počtem podání se prodlužovala řízení (očekávanou změnu nepřinesla ani novela zákona o nejvyšším správním soudu z roku 1937). Pozitivem této „jedinečnosti“ je určitá kvalita prvorepublikového nejvyššího správního soudu, o které svědčí skutečnost, že novodobé soudy v rámci správního soudnictví čerpají z judikatorní činnosti právě tohoto „jedinečného“ soudu.

⁴⁶ Prezidentem byl dočasný první prezident nejvyššího správního soudu. Stálí referenti byli přidělováni volebnímu soudu prezidentem z radů nejvyššího správního soudu. Prezidenta soudu zastupoval jako viceprezident II. prezident nejvyššího správního soudu a v senátech senátní prezidenti nejvyššího správního soudu, určení prezidentem.

⁴⁷ Podle § 19 zákona č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, o platnosti voleb do sněmovny poslanecké i do senátu rozhoduje volební soud.

⁴⁸ Zákon č. 663/1919 Sb. z. a n., o stálých seznamech voličských, ve znění pozdějších předpisů.

⁴⁹ § 8 zákona č. 125/1920 Sb., o volebním soudě, ve znění pozdějších předpisů.

Summary

Organization of Administrative Justice in Czechoslovakia during the First Republic

The article is an organization of administrative justice in Czechoslovakia during the First Republic. With regard to continuity development of administrative justice in the introduction is given to the legal regulation of administrative justice before the emergence of an independent Czechoslovakia in 1918. The paper also highlighted the position of the Supreme Administrative Court and its unique position and scope. Extensively described in the paper are also legislative efforts to change the administrative status of the judiciary and the Supreme Administrative Court, while not neglected or other kinds of administrative courts already incurred at the time of the First Republic of Czechoslovakia. The paper then tries to cover basic transformation of administrative justice, especially in terms of institutional, in the name of a defined contribution.

HISTORICKÉ ASPEKTY VÝVOJA RASOVÉHO ZÁKONODARSTVA NA SLOVENSKU (NA POČÍATKU TRAGÉDIE)

Monika Vranková*

*„Bola to doba, ktorá volala po stavaní pomníkov nie bohom,
ktorí sa stali ľuďmi, nie ľuďom, ktorí chceli byť bohmi,
ale ľuďom, ktorým nedovolili byť ľuďmi.“*

(Lubomír Lipták)

1. Úvod

Dňa 5. októbra 1938 sa v Žiline zišlo predsedníctvo Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len „HSES“)¹, aby prerokovalo dokument požadujúci autonómiu Slovenska – *Manifest slovenského národa*. V Manifeste, ktorý 6. októbra 1938 v Žiline podpísali aj iní ako len ľudácki politici, zaznelo nasledovné vyhlásenie: *„Mníchovská dohoda štyroch veľmocí podstatne zmenila štátne a politické pomery v strednej Európe. My Slováci, ako samobytný slovenský národ, žijúci od vekov na území Slovenska, uplatňujeme si svoje samourčovacie právo a preto dovoľávame sa medzinárodného zagarantovania nedeliteľnosti svojej slovenskej národnej jed-*

* Mgr. Monika Vranková, Ústav teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín, Fakulta práva, Paneurópska vysoká škola, Bratislava.

¹ Spočiatku stúpenci HSES nevytvárali jednotný celok, lebo pochádzali z rozličných sociálnych skupín, pričom každá z nich mala svoje osobitné požiadavky a predstavy. Spoločným menovateľom pre všetkých sa stala „požiadavka autonómie Slovenska“. Uvedená požiadavka sa stala hlavným znakom politickej praxe, pričom mala zaujať každého, kto bol z nejakého dôvodu nespokojný so svojou situáciou a túžil po radikálnej zmene. Išlo najmä o chudobu na vidieku, ale zaujala aj časť inteligencie, ktorá sa pokúšala uplatniť v štátnej a verejnej službe.

noty a nami obydlenej zeme. Chceme slobodne podľa vlastnej vôle určiť svoj budúci život v plnom rozsahu, v to počítajúc aj štátnu ústrojnosť v priateľskom spoložití so všetkými okolitými národmi a tak prispieť k usporiadaniu pomerov v strednej Európe v duchu kresťanskom. Vytrváme po boku národov, **bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.**² Z uvedeného vyplýva, že protizidovské tendencie nadobudli charakter oficiálnej politiky, pričom najmä posledná veta citovanej časti Manifestu Slovenského národa dávala tušiť, akým smerom sa bude uberať moc na Slovensku.

Od 6. októbra 1938 sa územie Slovenska pod oficiálnym názvom „Slovenská krajina“ stalo autonómnou súčasťou Česko-Slovenskej republiky. Výkonnú moc na Slovensku prevzala autonómna vláda na čele s Jozefom Tisom, ktorá bez ohľadu na to, že stále platila Ústava Československej republiky z roku 1920,³ začala krátko po prevzatí moci s uplatňovaním autoritárskych princípov vládnutia.

2. Obdobie autonómie Slovenskej krajiny

(6. október 1938 - 14. marec 1939)

Židovská problematika mala byť jednou z prioritných otázok, ktorými sa autonómna vláda na Slovensku chcela zaoberať. Už 11. októbra 1938 povedal Ferdinand Ďurčanský Hermanovi Göringovi, že židovská otázka sa bude riešiť podľa nemeckého vzoru.⁴

Na protizidovskú propagandu sa najčastejšie používali dva argumenty:

- 1) Prvým argumentom bol **židovský kapitál**, ktorý bol podľa HSLS príčinou zla. V hospodárskom živote Slovenska hrali totiž Židia pomerne dôležitú úlohu, lebo zastávali významné pozície v priemysle, obchode a poľnohospodárstve, hoci po založení ČSR nastali zmeny v ich sociálnom zložení. Slovenský politik Clementis tieto zmeny zdôvodnil nasledovne: „*Krčmy a hostince prešli do rúk krčmárskych kráľov* (je to prezývka židovských majiteľov hostincov), *do rúk legionárov, invalidov, družstiev, agrárnych*

² Išlo vlastne len o opakovanie hesla, ktoré bolo počuť čoraz častejšie. HSLS upozorňuje na židovské nebezpečenstvo, ktoré sa manifestuje ako židovsko-boľševická anarchia.

³ Oficiálne nazývaná ako Ústavná listina Československej republiky, bola prijatá Dočasným národným zhromaždením 29. februára 1920 ako ústavný zákon č. 121/1920 Zb. s účinnosťou od 6. marca 1920.

⁴ KAMENEC, I., *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 20.

*exponentov... Tú istú tendenciu mal aj vývoj v obchode a v bankovníctve.*⁵ Na Slovensku tvorili Židia veľkú časť stredných vrstiev (maloobchodníkov a remeselníkov). Mnohí boli taktiež aktívni aj v slobodných povolaniach, ako napríklad právnici či lekári.

- 2) Druhým argumentom bola ich **promaďarská orientácia**. Židia sa aj naďalej do veľkej miery priznávali k maďarskej národnosti, podporovali maďarskú tlač a literatúru na Slovensku, v súkromnom živote používali maďarský jazyk a udržiavali tradičné zväzky s Budapešťou.⁶ Slovenský politik Dérer však upozornil na to, že síce je fakt, že židovstvo na Slovensku išlo s maďarizačným prúdom a nepripojilo sa k slovenskému národovectvu, ale netreba im to vytýkať tak rigorózne. Židovstvo v tomto ohľade nerobilo nič iné, iba sa pripojilo k prevažnej väčšine Slovákov, resp. k slovenskej inteligencii, ktorá bola vo veľkej miere odnárodnená. Keď Slováci sami uznávali za správny maďarizačný systém a keď len malá hŕstka Slovákov sa pridrižovala slovenčiny, prečo by potom mali byť Židia väčší Slováci ako Slováci sami? Dokonca položil otázku: Prečo by mali byť Židia pápežskejšii ako pápež?⁷

Z vyššie uvedeného teda vyplýva, že vo vtedajšom období neexistovali spoločenské a ani kultúrne predpoklady na to, aby mohli byť Židia včlenenii do slovenského národa. HSLS komentovala tento jav argumentom, že „*židovstvo, slŕp maďarizácie, preplávalo, ale nie do slovenských, lež do československých vôd*“.⁸

Židia neboli v začiatkoch autonómie predmetom vládnych krokov, aj keď protizidovské nálady nacionalistov a z nich vyplývajúce prejavy antisemitizmu boli viditeľné a prechádzali až do otvoreného násillia. Židovská komunita sa stala terčom útokov krátko po Viedenskej arbitráži, ktorej výsledky boli pre Slovákov v každom ohľade katastrofálne.^{9,10} HSLS pri vysvetľovaní neúspechu siahla po

⁵ Nebola to však pravda, keďže skupina maďarsko-nemeckých bánk (teda tých bánk, v ktorých bol zastúpený židovský element) reprezentovala len 18% z celkového kapitálu na Slovensku. [CLEMENTIS, V., *Lex Sidor*. DAV, 1937, č. 4]

⁶ Na rozdiel od prvého argumentu HSLS sa tento zakladal na pravde. Podľa výsledkov prvého oficiálneho sčítania ľudu sa hlásilo k izraelskej viere na Slovensku 135 918 osôb. Z uvedeného počtu 21 584 osôb, teda 15,9% si uvádzalo maďarskú národnosť. [*Statistická príručka republiky Československé*. Praha, 1925, s. 379]

⁷ DÉRER, I., *Československá otázka*. Praha: Orbis, 1935, s. 35 a nasl.

⁸ *Židia na Slovensku v minulosti a teraz*. In: Slováč, 10. september 1933, č. 204.

⁹ Slovensko na jej základe stratilo v prospech Maďarska územie nachádzajúce sa južne od arbitrážnej línie: Senec – Galanta – Vráble – Levice – Lučenec – Rimavská Sobota – Jelšava – Rožňava – Košice – Michalčany – Veľké Kapušany.

osvedčenom obetnom baránkovi – po Židoch. Tí boli označení za nepriateľov Slovenska a Slovákov v čase jeho najväčšieho ohrozenia a pranierovaní prakticky vo všetkých ľudákmi ovládaných novinách. Podľa oficiálnej slovenskej verzie boli Židia vinní za vzniknutú situáciu preto, lebo sa hlásili k maďarskej národnosti. Iróniou bolo, že z maďarskej strany podozrievali Židov zasa z opačného úmyslu. V telegrame, ktorý poslal maďarský veľvyslanec v Prahe Ústrediu v Budapešti, stálo: „*Hornouhorskí Židia rozvíjajú silnú propagandu za Československo.*“¹¹ Po oznámení výsledkov Viedenskej arbitráže hrozivo stúpila vlna protizidovských prejavov. Konkrétne v Bratislave došlo k rozsiahlym demonštráciám, pričom sa rozbíjali obloky židovských bytov či výklady židovských obchodov a vyvolávali sa protizidovské heslá.

Na druhý deň, čiže 4. novembra 1938, bol na základe nariadenia Jozefa Tisa okresným úradom na Slovensku telefonicky oznámený príkaz: „...*upovedomiť na základe nariadenia ministerstva vnútra najneskôr do 12. hodiny dňa 4. novembra 1938 všetky okresné a četnícke stanice, ako aj vedúcich jednotiek Hlinkových gárd južného Slovenska, aby zadržali vo svojich obvodoch sa zdržujúcich Židov bez hmotných prostriedkov a postrkovali ich i so svojimi rodinnými príslušníkmi v hromadných transportoch na nákladných autách najneskoršie do 24. hodiny dňa 4. novembra 1938 cez nové hranice.*“¹² Slovom „postrkovať“ vyjadril Tiso ako minister vnútra jediné – vyvážanie, teda vysídľovanie Židov zo Slovenska. Evakuácia platila aj pre Židov maďarskej, nemeckej, rumunskej a poľskej štátnej príslušnosti. Vyvezeným mali byť ponechané „primerané“ finančné prostriedky vo výške 50 Kč na osobu a mali byť vyvezení 20 kilometrov od nových hraníc. Ostatné finančné prostriedky, byty a živnosti vyvezených Židov mali byť zadržané.^{13,14}

¹⁰ Bližšie pozri: DEÁK, L., *Viedenská arbitráž – „Mníchov pre Slovensko“*. Bratislava: Nádačia Korene, 1998, s. 72.

¹¹ Za „hornouhorských Židov“ označovali Židov, ktorí bývali v častiach Slovenska neskôr odstúpených Maďarsku. [LIPSCHER, L., *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Banská Bystrica: Print-servis, 1992, s. 18]

¹² NIŽŇANSKÝ, E., *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999, s. 37–41.

¹³ Terčom sa teda mali stať len Židia „bez hmotných prostriedkov“, u ktorých aj napriek tomu, ako upozornil E. Nižňanský, mali úrady zaisťovať finančné prostriedky, byty a živnosti.

¹⁴ Pozri k tomu: Návrh Prezídia ministerstva hospodárstva z 9. novembra 1938 ako riešiť židovskú otázku. Návrh je reakciou na nariadenie J. Tisa o deportáciách zo 4. novembra 1938 a následné dokumenty, ktoré sa týkali tohto problému. [Slovenský národný archív - fond Ministerstva hospodárstva, kartón 1, 615/1938]

V ten istý deň večer bol telefonogram Jozefa Tisa zmenený v tom zmysle, že vysídlení mali byť Židia – cudzí štátni príslušníci (čiže Židia vyššie spomínanej štátnej príslušnosti a Židia bez štátnej príslušnosti) – Židia, ktorí nemali domovské právo v obci, kde sa zdržujú. Tí mali byť urýchlene vypovedaní do ich domovských obcí. Rovnako mali byť zadržaní tí Židia, ktorí disponovali majetkom väčším ako 500 000 Kč a uväznení, aby nemohli emigrovať.^{15,16} Četníctvo a Hlinkova garda (ďalej aj „HG“) zatýkali Židov, nakladali ich na vozy a autá a vyvážali ich zo Slovenska na odstúpené južné územie, ktoré bolo v danej chvíli „územie nikoho“.¹⁷ Ani Maďarsko však nechcelo prijať vyhostených Židov.¹⁸ Maďarské úrady, ktoré preberali územie s vysídlenými Židmi, začali Židov chytat' a priväzát' naspäť k slovenskej hranici, kde ich však slovenské orgány nechceli vpustiť. Situácia sa už po niekoľkých hodinách stávala neudržateľnou. Ľudia, ktorí sa stali obeťami novembrovej vysídľovacej akcie, sa ocitli v bezvýchodiskovej situácii. Stovky ľudí tak boli vyvezené a ponechané napospas osudu za nejasných okolností.¹⁹ Až po mnohých intervenciách zo strany Židovskej ústrednej úradovne²⁰ a Ústrednej kancelárie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí,²¹ ako aj

¹⁵ Niekoľko okresných úradov sa však rozhodlo neuposluchnúť Tisove nariadenie o deportovaní židovského obyvateľstva, a to z dôvodu katastrofálnych následkov takéhoto postupu pre hospodársky život.

¹⁶ In: Správy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, 1946, roč. 1, č. 1, s. 18.

¹⁷ Vysídlené osoby boli odvázané na územie, ktoré mala prevziať maďarská štátna správa. Ľudia vytrhnutí so svojich domov boli spravidla vysadení z dopravných prostriedkov, ktorými ich priviezli za nové hranice Slovenska s Maďarskom, v neznámom a neobývanom prostredí. Tu boli ponechaní bez jedla, prístrešia a prostriedkov. Mnohí boli zhromaždení v dvoch zdokumentovaných internačných táboroch vo Veľkom Kýre a Miloslavove. A aj keď sa viacerým osobám, ktoré sa stali obeťami vysídľovacej akcie a deportácií podarilo vrátiť, celá akcia skončila až rozpustením internačných táborov v decembri 1938.

¹⁸ Navyše Maďarsko vyhostilo z krajiny Židov a osoby maďarskej národnosti, ktorých domovské právo bolo v obciach nachádzajúcich sa na obsadenom území.

¹⁹ HLAVINKA, J., *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, s. 35–43.

²⁰ Židovská ústredná úradovňa pre krajinu Slovensko bola zriadená po zastavení činnosti Židovskej strany, a to na návrh zástupcov Židov žijúcich na Slovensku, za účelom chránenia záujmov židovského obyvateľstva. K jej prvoradým úlohám patrilo organizovanie preškolicacích kurzov na výchovu remeselníkov a poľnohospodárskych robotníkov, ako aj riešenie problémov židovskej mládeže.

²¹ Treba uviesť, že Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí odmietala akúkoľvek spoluprácu s Úradovňou Židov. Okrem rýdzo náboženských dôvodov bola hlavným politickým motívom negatívneho postoja ortodoxných aj obava, že Židovská ústredná úradovňa nebude dostatočne chrániť ich záujmy. Ortodoxným totiž hrozil zákaz porážania zvierat podľa židovského rituálneho predpisu. Poplatky za to

zo strany ústrednej vlády v Prahe a viacerých významných slovenských hospodárskych činiteľov sa dosiahlo kompromisné riešenie. Uvedené židovské organizácie sa pritom zaviazali, že sa postarajú o ubytovanie, stravovanie a lekársku starostlivosť pre týchto ľudí po ich návrate na Slovensko a neskôr im umožnia vystažovanie. Vysídlení boli prechodne umiestení v továrni so zastavenou prevádzkou na periférii Bratislavy. Táto čiastočná náprava však neznamenala koniec útokov namierených proti Židom. Hlinkova garda a tzv. národné výbory²² v tom čase svojvoľne vystupovali proti židovskému obyvateľstvu, a to nielen násilne, ale aj vydieračsky. O tejto situácii – HG a národné výbory priamo vydierali zámožných Židov alebo ich vzali do väzby – informoval vo svojej správe aj poslanec Nečas. Dokonca aj samotní slovenskí občania („civilisti“) vykonávali proti židovskému obyvateľstvu rôzne násilnosti. Z uvedeného vyplýva, že protizidovské tendencie sa prejavovali vo všetkých kruhoch slovenskej spoločnosti, ktoré sa chceli zbaviť nevítanej židovskej konkurencie. Za jedno z takýchto opatrení, ktoré bolo namierené výlučne proti židovským podnikateľom, môžeme označiť návrh národných výborov vyslať dôverníkov do podnikov, ktoré údajne patrili nespoľahlivým podnikateľom alebo boli vedené rovnako nespoľahlivými zamestnancami. Hospodárskemu prieniku slovenského kapitálu sa nevyhlo ani poľnohospodárstvo. Príslušné hospodárske kruhy sa totiž chceli zmocniť napríklad cukrovarov, škrobární, ľanárskych zberníc, sladovní či tovární na umelé tuky.²³ Taktiež sa viedli aj roz-

boli jedným z najdôležitejších zdrojov príjmov ortodoxných židovských obcí. V záujme spoločného postupu a jednoty boli reprezentanti Židovskej ústrednej úradovne ochotní vytvoriť židovský ústredný orgán, ktorý by bol zložený zo zástupcov obidvoch spolkov. Uvedený kompromis však nenašiel pozitívnu odozvu u oxtodoxných. Výsledkom tohto ich opozičného postoja bolo nakoniec založenie Výkonného výboru ortodoxných Židov v Slovenskej krajine na zasadnutí predsedov väčších ortodoxných židovských náboženských obcí, a to 19. decembra 1938. Výbor bol v podstate poradným orgánom spomínanej ústrednej kancelárie v hospodárskych veciach. Vzhľadom na túto nepriaznivú situáciu sa museli Židia žijúci na Slovensku zaobísť bez tak veľmi potrebného jednotného vedenia, ktoré by bránilo ich záujmy. Preto možno len súhlasiť so slovami známeho židovského reprezentanta: „*Zabomýšľa vojna vnútri židovského spoločenstva sa viedla ďalej s tvrdohlavosťou, ktorá by bola bývala hodna lepšej veci.*“ [LIPTÁK, E., *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939–1945)*. Bratislava: SAV, 1960, s. 27]

²² Hlinkova garda bola polovojenská organizácia. Prvá organizácia HG na Slovensku bola založená v júni 1938 v Trnave. Po vyhlásení slovenskej autonómie vymenovali za jej hlavného veliteľa K. Sidora. Neskôr prevzal vedenie tejto organizácie šéf jej štábu K. Murgaš. Národné výbory vznikli na základe ustanovenia krajinskej vlády zo 14. októbra 1938 a mali fungovať ako pomocné orgány štátnych a verejných úradov.

²³ LIPTÁK, E., *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939–1945)*. Bratislava: SAV, 1960, s. 27.

siahle diskusie o postavení židovských lékařov, dokonca sa uvažovalo o zavedení tzv. „árijského paragrafu“.^{24,25} V tomto smere hlavnú aktivitu vyvíjala vysokoškolská mládež, ktorá žiadala „*okamžité zavedenie numerus nullus pre príslušníkov židovskej národnosti a židovského náboženstva aspoň na 25 rokov. Po percentuálnom vyrovnaní v lekárskom stave zaviesť numerus clausus*“.²⁶

Prvým protižidovským vládnym krokom bolo obmedzenie plurality politických strán. Už 24. a 25. novembra 1938 bola zastavená a zakázaná činnosť Židovskej strany na území Slovenska²⁷ a Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej – *Poale Sion* (bola to vlastne židovská sociálna demokracia).²⁸ Židia na Slovensku tak stratili vlastnú politickú reprezentáciu, ktorá mohla v tom čase hrať

²⁴ „Árijský paragraf“ je klauzula v stanovách organizácie, korporácie alebo v zmluve o prevode nehnuteľnosti, ktorá vyhradzuje členstvo a/alebo právo na pobyt výlučne pre príslušníkov „árijskej rasy“ a vylučuje z týchto práv neárijcov, najmä Židov alebo ľudí židovského pôvodu.

²⁵ Slovenský lekár, 1. marec 1939, č. 1.

²⁶ Zo strany akademickej mládeže bolo počuť aj radikálnejšie požiadavky, napr. „*Chceme árijské paragrafy*.“ alebo „*Židom srdce puká, tu je rektor Tuka*“ [Slovenský národný archív – fond Úrad predsedníctva vlády, 1585/1938] Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, E., *Obdobie autonómie (6. 10. 1938–14. 3. 1939)*. Zvolen: KLEMO, 2001, s. 93.

²⁷ Bola to politická strana na území prvorepublikového Československa. Ideovo a personálne nadväzovala na sionistické hnutie z 90. rokov 19. storočia. Krátko po vzniku autonómneho Slovenska jej hlavní reprezentanti vykonali u predsedu krajinskej vlády zdvorilostnú návštevu, aby ho ubezpečili o „*lojalite židovského obyvateľstva na Slovensku a jeho ochote spolupracovať pri úspešnom rozvoji a mierovom spolužití všetkých občanov*“. Jedným z posledných prejavov činnosti Židovskej strany pred jej zakázaním bolo odovzdanie memoranda krajinskej vláde v októbri 1938. Jadro tohto memoranda tvorili požiadavky židovského obyvateľstva, a to vzhľadom na všetky odvetvia verejného a hospodárskeho života. Tieto požiadavky svedčia o tom, že vedenie Židov žijúcich na Slovensku malo v tomto čase ešte ilúzie o novom politickom režime a nepresne odhadlo vnútropolitickú situáciu.

Programové piliere Židovskej strany:

- spolupráca s ostatnými stranami na demokratickom budovaní štátu;
- dodržiavanie rovnoprávnosti Židov vo všetkých oblastiach ekonomického a sociálneho života;
- slobodné vyznávanie judaizmu;
- štátna podpora židovským kultúrnym a dobročinným inštitúciám;
- jednota všetkých národne uvedomelých Židov = *sionizmus*.

[Slovenský národný archív – fond Krajinský úrad, kartón 266, 74164/1938]

²⁸ Slovenský národný archív – fond Krajinský úrad, kartón 266, 744125/1938. [Bližšie pozri: ČAPKOVÁ, K., *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách*. Praha: Paseka, 2005, s. 355]

dôležitú úlohu ako prostriedok na obranu proti začínajúcej sa diskriminácii.²⁹ Slovenská krajinská vláda súčasne prijala ustanovenie, podľa ktorého mohol byť verejný notár zo služobných dôvodov preložený na iné miesto. Na základe tohto ustanovenia židovských notárov preložili v poslednej chvíli do obcí, o ktorých sa s istotou vedelo, že pripadnú Maďarsku. Taktiež sa vytvorilo ministerstvo propagandy ako jeden z ústredných úradov a za jeho vedúceho bol vymenovaný Alexander Mach. Oficiálne bolo hlavnou úlohou tejto inštitúcie okrem iného aj zlomenie hospodárskeho monopolu Židov žijúcich na Slovensku.

Antisemitizmus HSLŠ sa prejavil aj vo voľbách do slovenského snemu, ktoré sa konali 19. decembra 1938. Bola totiž povolená len jedna kandidátka, na ktorej figurovali na voľných miestach aj zástupcovia nemeckej, maďarskej či ukrajinskej menšiny, ale samozrejme bez zástupcu židovského spoločenstva, ktorý na tejto kandidátke chýbal, hoci išlo o 4% z celkového obyvateľstva Slovenska.³⁰ Pôvodne sa dokonca plánoval nátlak na židovských voličov v tom zmysle, že by sa nariadili osobitné voľby podľa jednotlivých národností. Od tejto úpravy sa však nakoniec upustilo. Voliči pri samotných voľbách mali odpovedať na otázku: „*Chcete nové, slobodné Slovensko?*“ Aj keď oficiálne predstavy „nového“ Slovenska neboli pre Židov veľmi priaznivé, volili prevažne tak ako väčšina ostatných voličov, a to jednotnú kandidátku (97,5 %). Toto ich lojálne konanie voči národnej suverenite slovenského národa sa dokonca aj vo vládných kruhoch hodnotilo priaznivo.³¹

3. Konfrontácia postoja ústrednej a krajinskej vlády pri riešení židovskej otázky

Hoci sa oficiálna slovenská politika uskutočňovala do veľkej miery samostatne, Slovensko bolo ešte štátoprávnymi záväzkami spojené s českými krajinami. Pri konfrontácii ústrednej a krajinskej vlády v židovskej otázke sa treba zamyslieť nad tým, či vôbec a ak áno, tak v akom rozsahu, ovplyvňovala ústredná vláda postoj krajinskej vlády v tejto otázke. Politika ústrednej vlády v otázke židovských

²⁹ FABRICIUS, M. – HRADSKÁ, K. (eds.), *Jozef Tiso – Prejavy a články (1938–1944)*. Bratislava: AEPRESS, 2007, s. 27–28.

³⁰ Na otázku, prečo nie sú Židia v sneme zastúpení, Tiso uviedol ako dôvod to, že reprezentanti Židov žijúcich na Slovensku vlastné zastúpenie nežiadali. [In: Slovák, 10. február 1939, č. 34] Tento jeho výklad však nemožno považovať za pravdivý vzhľadom na protizidovské nálady, ktoré rezonovali celým Slovenskom.

³¹ In: Slovák, 20. december 1938, č. 289. [Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, E., *Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 163–204]

opatření vycházela z negácie všeobecnej rasistickej a náboženskej diskriminácie Židov, ktorá bola vynútená zvonka. Taktiež bola vystavená neustálemu tlaku zo strany Tretej ríše, ktorá dôrazne žiadala riešenie židovskej otázky. Z tohto dôvodu ústredná vláda zaujala nasledovný diferencovaný postoj:

- 1) Do prvej kategórie boli zaradení tí, ktorí prišli ako emigranti z Nemecka, Rakúska a bývalého československého územia, ktoré po Mníchovskej dohode pripadlo Nemeckej ríši. Situácia tejto skupiny Židov sa mala vyriešiť v rámci všeobecného usporiadania problému utečencov. V tejto otázke dostalo ministerstvo vnútra za úlohu postupovať podľa platných právnych predpisov. Len v odôvodnených prípadoch sa mohla utečencovi, ktorý sa mal odsunúť, poskytnúť výnimka. Budúci osud utečencov z Nemecka a Rakúska upravovali pritom dve vládne nariadenia. Prvé sa týkalo prevencovania štátnej príslušnosti, zatiaľ čo druhé obsahovalo doplnujúce ustanovenia so zreteľom na ďalší pobyt utečencov.³²
- 2) Pokiaľ išlo o budúce postavenie druhej kategórie Židov, malo sa prihliadať na tých, ktorí tu už dlho bývali a mali pozitívny vzťah k štátu a národu.³³

Ústredná vláda sa obávala bojkotu československého tovaru, ako aj úniku kapitálu z domácich bánk.³⁴ Preto sa v otázke celkového riešenia budúceho postavenia Židov rozhodla pre vyčkávaciu taktiku. Až na základe iniciatívy K. Sidora sa oznámilo, že na nasledujúcom zasadnutí, čiže 11. januára 1939, sa vytvoria dve osobitné komisie. Prvá mala v spolupráci so slovenskými krajinými úradmi dohodnúť spôsoby vývozu majetku židovských emigrantov,³⁵ zatiaľ čo druhá komisia mala v dohode so Sidorom pripraviť návrh na riešenie židovskej otázky vôbec.³⁶

³² In: Slovák, 3. február 1938, 3832 K.

³³ [Stenografická správa zo 156. zasadnutia poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia 13. decembra 1938] Prezident Emil Hácha nadviazal na túto otázku, lebo pokladal za potrebné „nájsť cestu, ktorá by mohla obmedziť úlohu Židov v živote tých národov, čo sú nositeľmi štátnosti“. [Prager Rundschau, 8/1938/1939, s. 377 a nasl. – Keesings Archiv der Gegenwart 1938, 3832 K]

³⁴ Možnosť nastávajúcich protizidovských opatrení vyvolala veľké rozčarovanie vo Veľkej Británii. Československo preto vyslalo do Londýna vysokého vládneho úradníka, ktorý bol splnomocnený dať na vedomie, že si ústredná vláda robí starosti o budúcu situáciu Židov v krajine. (Varovným príkladom bol napríklad úbytok kapitálu v bratislavských bankách ako následok protizidovských excesov na Slovensku.) [Documents on British Foreign Policy 4, s. 97]

³⁵ Z pôžičky, ktorú poskytla Veľká Británia, sa 500 000 libier šterlingov určilo na vysťahovanie Židov.

³⁶ Bližšie pozri: List Predsedníctva ministerskej rady v Prahe ministerstvu hospodárstva autonómnej vlády z 11. januára 1939 o vytvorení dvoch subkomisíí existujúcej komisie pre št-

Takýto pomalý postup zdôvodnil reprezentantom ríše československý minister zahraničných vecí Chvalkovský nasledovne: V Č-SR sú iné pomery ako v Nemecku, preto sa neodporúča radikálny zásah proti Židom. Napríklad, od postupu proti Židom závisí, či Veľká Británia poskytne veľmi potrebnú pôžičku.³⁷ Americkí Slováci sa zasa prihovorili u Tisa za to, aby neurobil ostrejšie opatrenia, lebo by tým mohol ohroziť aj ich (amerických Slovákov) hospodárske pozície a politický vplyv. Malé Slovensko nemôže obísť spomenuté okolnosti, ale veľké Nemecko áno. Vodcovia Tretej ríše sa však s uvedeným vysvetlením neuspokojili. Chvalkovský si musel pri svojej audiencii, 21. januára 1939, vypočuť prudké výčitky od Hitlera, ktorý vyhlásil: „*Židia sú u nás zničení... Ale v Československu Židia dodnes otravujú ľud.*“³⁸ Aj napriek Hitlerovmu nátlaku sa ústredná vláda nedala odradiť od svojej dobre uváženej politiky a vo svojom uznesení z 27. januára 1939 dôrazne vyhlásila, že pokiaľ ide o jej ďalší postoj k židovskému obyvateľstvu, mieni čakať, ako sa táto otázka vyrieši v iných stredoeurópskych krajinách, najmä v Maďarsku, a že sa pripája k rumunskej iniciatíve za medzinárodné riešenie. Jednoznačne možno teda konštatovať, že ústredná vláda sa správala k Židom tak, že nijako nepovzbudzovala slovenskú krajiniskú vládu, aby začala s radikálnym riešením židovskej otázky. Preto, ak Slovensko predsa len vyvíjalo väčšiu iniciatívu, mohla za to silno antisemitsky orientovaná HSLS.

4. Plány a princípy budúceho postavenia Židov

Za hlavné zásady, ktorých sa mienili slovenskí politici pri riešení židovskej otázky držať, považujem:

- 1) Prvý základný princíp, ktorý formuloval J. Tiso vo vládnom vyhlásení pred snemom 21. februára 1939: „*Pri riešení tejto otázky nemôže sa ísť podľa vzoru žiadneho iného národa vzhľadom na svoje postavenie medzi národmi a na možné následky riešenia tohto problému v živote národa.*“³⁹

údium židovskej otázky. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, kartón 4, 295/1939]

³⁷ Bližšie pozri: Rozhovor medzi ministrom zahraničných vecí Č-SR F. Chvalkovským a vyslancom Veľkej Británie v Č-SR B. C. Newtonom, ktorý sa uskutočnil 9. decembra 1938 a týkal sa rokovaní o pôžičke, ako aj otázok Židov a utečencov. [Archív ministerstva zahraničných vecí ČR, fond Pozostalost' Chvalkovského, 4020/Kb]

³⁸ LEITHÄUSER, J. G., *Diplomatie auf schiefer Bahn. Der Fall Tschechoslowakei*. Der Monat, 1952, s. 199; *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik IV*, s. 167, 171 a 177.

³⁹ Stenografické záznamy o 2. zasadnutí slovenského snemu z 23. februára 1939.

- 2) Druhý základný princíp formulovali predovšetkým hospodárske kruhy. Túto zásadu však za nich pretlmočil vtedajší krajinský minister P. Teplanský, a to v podobe hesla „*Slovensko Slovákom*“, pričom sa malo uskutočňovať postupne, „*a to rozumnou, evolučnou cestou tak, aby sme podnikanie na Slovensku dostali do spoľahlivých rúk a nedomyslenými chvíľkovými zásadami si neodstrašili interes aj cudzieho kapitálu...*“⁴⁰
- 3) Tretí základný princíp, ktorého zmysel videl Tiso, ako viackrát opakoval, v potrebe dostať „...*ich* (t.j. Židov) *účasť v hospodárskom a kultúrnom živote na Slovensku do rovnováhy s ich percentuálnym počtom*“.⁴¹
- 4) Štvrtý základný princíp, ktorý formuloval vo svojom predvolebnom prejave v Pezinku K. Sidor, predstavuje dodržanie prísnej legality: „*tomuto* (t.j. prvému slovenskému) *parlamentu pripadá úloha vyniesť zákony, ktorými sa vyrieši na Slovensku otázka Židov...*“⁴²

Alexander Mach vo svojom prejave na manifestácii, ktorá sa konala 5. februára 1939 v Rišňovciach (okres Nitra), prezentoval jednoduchý recept na vyriešenie židovskej otázky: „*So Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my. Silou slovenskej krajiny je práca a kto tu nepracuje, ten tu nebude ani jesť. Kto tu čo nakradol, to sa mu vezme! Toto je praktické riešenie celej židovskej otázky.*“⁴³

Dňa 23. januára 1939 vydala krajinská vláda uznesenie o utvorení Komisie pre riešenie židovskej otázky. Komisiu nazývali aj židovským výborom, pričom za jej členov boli vymenovaní K. Sidor (súčasne bol aj jej predsedom, čiže mal rozhodujúce slovo), M. Pružinský, F. Ďurčanský, P. Teplanský a J. Virsík.⁴⁴ Z uvedených boli len prví štyria ministri, posledný nemal žiadnu štátnu ani verejnú funkciu. Už z personálneho zloženia tejto komisie bolo jasné, aký postoj zaujme pri

⁴⁰ In: Slováč, 10. november 1938, č. 256.

⁴¹ Tlačová konferencia J. Tisa za účasti zahraničných novinárov. In: Slováč, 27. január 1939, č. 22.

⁴² Predvolebný prejav v Pezinku dňa 28. novembra 1938. In: Slováč, 30. november 1938.

⁴³ [In: Slováč, 7. február 1939, č. 31, s. 4.] Vodca nacionálnosocialistickej Nemeckej strany Karmasin uviedol v rozprave k vládnomu vyhláseniu v parlamente: „*Nechceme zmluvy, ale chceme vytvoriť jasné vzťahy medzi slovenským národom a nemeckou národnou skupinou. Predpokladom na to je...predovšetkým...vylúčenie Židov.*“ [NOVÁK, J., *Im Zeichen zweier Kreuze: Franz Karmasins und Ferdinand Ďurčanskýs Glanz und Fall*. Prag: Orbis, 1962, s. 50]

⁴⁴ Slovenský národný archív - fond Úrad predsedníctva vlády, kartón 35, 747/1939.

riešení danej otázky.⁴⁵ Sama komisia pritom trvala len krátky čas, a to do vyhlásenia samostatnosti Slovenského štátu. Počas jej pôsobenia však bola nútená zaujať opatrný postup vzhľadom na vtedajšiu napätú situáciu medzi českou a slovenskou oficiálnou politikou, ale aj so zreteľom na Sidorovu nacionalistickú orientáciu.⁴⁶ Práca komisie mala mať podľa úmyslu jej zakladateľov dôverný charakter, a preto sa z jej činnosti zachovala len jediná oficiálna správa, ktorá znie nasledovne: Dňa 5. marca 1939 zvolal Sidor židovský výbor na zasadnutie do hotela Carlton v Bratislave, na ktorom sa okrem jeho členov zúčastnili senátor K. Mederly,⁴⁷ A. Mach a M. Černák. Senátor Mederly prečítal vypracovaný návrh židovského kódexu. Komisia sa uzniesla na schválení návrhu a jeho predložení predsedníctvu ministerskej rady.⁴⁸ Nepochybne za najdôležitejšie ustanovenie tohto návrhu považujem § 25, ktorý vysvetľuje, kto je a kto nie je Žid. Mali to byť osoby, ktoré a) sa hlásili do 6. októbra 1938 k izraelitskému vierovyznaniu, b) ktoré boli bez konfesie, ale „sa hlásili k židovstvu a blízkyim ním riadeným ideológiám (komunizmus, slobodomurárstvo a i.)“. Židia, ktorí boli pokrstení po 6. októbri 1938, mohli sa pokladať

⁴⁵ Na základe svojej straníckej príslušnosti patrili Sidor, Pružinský a Ďurčanský k vedúcim osobám HSLS. Teplanský zasa patril k známym politikom bývalej Agrárnej strany. O osobe Virsika sa naopak vedelo len toľko, že mal spoločnú advokátsku kanceláriu s Ďurčanským a pravdepodobne práve preto sa stal členom danej komisie. Pružinský a Teplanský boli známymi svojím liberálnejším postojom, zatiaľ čo Ďurčanský patril k prívržencom totalitného režimu. Avšak osoba Sidora nebola tak ľahko definovateľná. Vedelo sa o ňom, že bol jedným z najdôveryhodnejších spolupracovníkov zosnulého vodcu HSLS Andreja Hlinku. Sidor bol silný zástanca katolicizmu, pričom presadzoval úzku spoluprácu slovenskej politiky s Poľskom. Po založení Slovenského štátu musel odísť z vnútornej politiky a nastúpil na miesto slovenského vyslanca vo Vatikáne.

⁴⁶ Sidorov postoj ovplyvňovali dve skutočnosti. Za prvé sa obával, že radikálnejšie opatrenia proti Židom by zhoršili už aj tak kritickú hospodársku situáciu na Slovensku. A za druhé odmietal nacionálny socializmus ako protiklad jeho kresťanského svetonázoru, a preto nebol ochotný schváliť brutálne metódy, ktoré nacionálny socializmus používal proti Židom.

⁴⁷ Mederly patril k vedúcim osobnostiam HSLS, bol právnik, znalec ústavného a štátneho práva a stúpenec politického katolicizmu. Ako jeden z mála vedúcich politikov HSLS si po skončení druhej svetovej vojny pred súdom aspoň čiastočne priznal svoju vinu a súčasne sa označil za zodpovedného za politiku HSLS tak, ako ju viedla strana v tých ťažkých, osudných rokoch. [LIPSCHER, L., *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Banská Bystrica: Print-servis, 1992, s. 30]

⁴⁸ In: Slovenská pravda, 7. marec 1939. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, kartón 37, prez. 1951] Oficiálny názov znel: „*Návrh vládného nariadenia (zákona) o zaistení sociálnej a hospodárskej rovnováhy v súvisi so židovskou otázkou.*“ Obsah tohto návrhu možno pokladať za možný základ budúcej oficiálnej politiky pri riešení židovskej otázky. Originál sa nachádza v časti písomnej pozostalosti K. Sidora, ktorú pred obsadením Ríma spojencami v roku 1944 poslal na Slovensko.

za nežidov až po uplynutí troch rokov a po preskúmaní prípadu komisiou, ktorú na tento účel mala vymenovať vláda. Zároveň sa v ňom vymedzilo, ktoré zamestania a funkcie nemôžu Židia vykonávať vôbec, pričom išlo napríklad o vychovávateľov, učiteľov všetkých stupňov či vydavateľov a redaktorov časopisov, kníh alebo tlačových výrobkov. Ďalej nasledovala kategória funkcií a zamestnaní, ktoré boli Židom prístupné len v obmedzenom počte (išlo napríklad o advokátov, lekárov, inžinierov alebo súkromných zamestnancov). Súčasne mohla vláda vhodným nariadením obmedziť už samotný počet židovských poslucháčov na vysokých školách. Medzi ďalšie reštrikcie zamerané proti židovskému obyvateľstvu môžeme zaradiť obmedzenie, ktoré sa týkalo židovského podielu na podnikateľskom vlastníctve, ktorý nesmel prekročiť 40 %. Žid zároveň nemohol obhospodarovať, bez ohľadu na to, či bol jej vlastníkom alebo nájomcom, viac ako 60 katastrálnych jutár agrárnej pôdy. Medzi najdôležitejšie časti návrhu však nepochybne patrilo ustanovenie, na základe ktorého sa Židom malo umožniť, aby uskutočnili svoje rozhodnutie emigrovať, pričom sa im malo povoliť, aby vzali so sebou časť svojho majetku.^{49,50}

Na základe archívnych dokumentov, ktoré sa z tých čias zachovali, možno konštatovať, že boli vypracované aj ďalšie návrhy protizhidorovských nariadení. Išlo napríklad o návrh vládneho nariadenia, ktorý ukladal povinnosť prihlásiť a ohodnotiť židovský majetok⁵¹ či o komplex ôsmich návrhov zákonných nariadení protizhidorovského charakteru^{52,53}

- 1) návrh zákona o nadobudnutí krajinskej príslušnosti a domovského práva,⁵⁴ ktorý sa obsahovo podobal zákonu o ríšskom občianstve z 15. septembra 1935,

⁴⁹ Pozri k tomu: Dokument, na základe ktorého určilo Predsedníctvo ministerskej rady v Prahe 16. januára 1939 ekonomické podmienky, za ktorých mohli Židia emigrovať, pričom mali nechať v Č-SR 50 % majetku, za 40 % mohli nakúpiť tovar a tento vyviezť a len 10 % svojich financií si mohli zobrať. Materiál bol označený ako tajný. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, 295/1939]

⁵⁰ Pozri k tomu: Nedatované pripomienky (bez hlavičky i podpisu) ministerstva hospodárstva k návrhu nariadenia (zákona) o zaistení sociálnej a hospodárskej rovnováhy v súvisi so židovskou otázkou. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, kartón 37, prez. 1951]

⁵¹ Slovenský národný archív - fond Predsedníctvo slovenskej vlády, kartón 36, 2591/1939.

⁵² Schválené a zverejnené opatrenia mali byť platné len na území Slovenska.

⁵³ Slovenský národný archív – fond Ministerstvo zahraničných vecí, kartón 1, 480/1939.

⁵⁴ V § 3 tohto návrhu je uvedená aj definícia pojmu „Žid“, ktorá vychádza z konfesiónálneho princípu.

- 2) návrh vládného nariadenia o čiastkovej úprave vlastníctva a držby pozemkového majetku,
- 3) návrh vládného nariadenia o vývoze majetku,
- 4) návrh vládného nariadenia o prechodnej úprave a revízií advokátskych zoznamov,⁵⁵
- 5) návrh vládného nariadenia o úprave lekárskej praxe,
- 6) návrh vládného nariadenia o úprave niektorých živnostenských koncesií,
- 7) návrh vládného nariadenia o čiastkovej úprave pomeru súkromných zamestnancov a
- 8) návrh vládného nariadenia o vylúčení niektorých osôb zo štátnych verejných a iných služieb.

Okrem uvedeného komplexu návrhov sa zachoval ešte jeden, na základe ktorého mala byť zriadená Krajinská ústredňa pre židovské záležitosti⁵⁶, ktorá by sa zodpovedala vláde. Uvedené návrhy sa však napokon nezrealizovali, a to pre krátkosť existencie autonómnej Slovenskej krajiny.

5. *Samostatný Slovenský štát (14. marec 1939)*

„*Tu na pôde svojho snemu budujeme svoj štát, svoj nový štát, svoj Slovenský štát.*“⁵⁷ Na základe citovaného vyhlásenia vlády z 21. februára 1939 možno konštatovať, že sa uskutočňovalo oddelenie Slovenska a postupne sa pripravovala štátna samostatnosť. Z uvedeného vyplýva, že HSLŠ chcela pretrhnúť štátoprávne zväzky

⁵⁵ Existuje aj nedatovaný návrh zákona o usporiadaní stavu advokátov, advokátskych osnovníkov a o prípustnosti zastupovania advokátmi – Židmi, ktorý vypracovalo Ministerstvo pravosúdia Slovenskej krajiny. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, 98/1939]

⁵⁶ V § 8 je definícia pojmu „Žid“. [Slovenský národný archív – fond Ministerstvo hospodárstva, kartón 37, prez. 1951]

⁵⁷ In: Slovák, 22. február 1939, č. 44.

medzi Slovenskom a českými krajinami.⁵⁸ K oddeleniu napokon došlo 14. marca 1939, pričom sa slovenský snem uzniesol na samostatnom Slovenskom štáte.⁵⁹

Dňa 15. marca 1939 sa pred mikrofón postavil predseda slovenskej vlády Jozef Tiso a vo svojom rozhlasovom prejave oboznámil verejnosť s najdôležitejšími problémami, ktoré bude potrebné prednostne riešiť. Pochopiteľne medzi nimi nesmela chýbať poznámka o tzv. riešení židovskej otázky. Tiso to komentoval nasledovne: „Čo treba ešte... odstrániť, odstránime, ale nie nenávisťne, náruživo, hrubo a surovo, ale po kresťansky... Vláda už má pripravený návrh zákona o židovskej otázke; a len posledné udalosti prekazili to, aby tento návrh náš Snem schválil. Preto akékoľvek samozvané zasahovanie do riešenia židovskej otázky je zbytočné, neprípustné a vláda bude musieť vedieť proti komukoľvek čo najprísnejšie zakročiť a podľa platných predpisov ho potrestať.“⁶⁰

Tak ako v iných krajinách, ani na Slovensku Židia nepredstavovali homogénny celok, či už z národnostného, sociálneho, ba dokonca ani z náboženského hľadiska. Preto sa považovalo za nevyhnutné vymedziť osobitný pojem „Žid“. To sa stalo až vládnym nariadením č. 63/1939 Sl. z. o určení pojmu Žid a obmedzení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.⁶¹ Uvedené nariadenie môžeme v podstate považovať za začiatok rasového zákonodarstva na Slovensku a s tým súvisiaci skutočný počiatok tragédie slovenského židovského obyvateľstva.

6. Záver

Pol roka moci HSĽS v autonómnom Slovensku od októbra 1938 do marca 1939 je v slovenskej histórii síce krátkym, za to však veľmi zaujímavým obdobím, ktoré do dnešnej doby rozdeľuje nielen historikovia, ale i laickú verejnosť. Prvá skupina

⁵⁸ Dňa 6. marca 1939 sa v Bratislave uskutočnilo spoločné zasadnutie zástupcov najvyšších krajských úradov a predsedníctva HSĽS, na ktorom prijali uznesenie, že sa aj naďalej trvá na budovaní Slovenského štátu, avšak nemožno hneď vyhlásiť jeho založenie. [Bližšie pozri: SIDOR, K., *Ako došlo k vyhláseniu Slovenskej republiky*. In: *Slovenská republika 1939–1949*. Whiting: Mikuláš Šprinc, Scranton, 1949, s. 46]

⁵⁹ A to na základe zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte. Bezprostredne po jeho založení vytvoril J. Tiso novú vládu s Tukom ako podpredsedom vlády a F. Ďurčanským ako ministrom zahraničných vecí.

⁶⁰ [In: Slovák, 16. marec 1939, č. 63] Týmto svojím vyhlásením Tiso reagoval na násilie, ktoré páchali na židovských občanoch členovia HG.

⁶¹ LIPSCHER, L., *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Banská Bystrica: Print-servis, 1992, s. 11–38.

v ňom vidí završenie snáh Slovákov o vlastnú štátnosť. Druhá skupina poukazuje najmä na autoritatívne prvky režimu a v neposlednom rade na tzv. riešenie židovskej otázky, ktoré nepochybne zostane výraznou škvrnou na tvári novodobého Slovenska.

Perzekúcie sa stali fenoménom, ktorý zasiahol do života na Slovensku. Ich vykonávateľmi boli vždy ľudia ovplyvnení, či už túžbou po majetku, snahou o moc alebo inou zo širokej palety ľudských slabostí. V mnohých prípadoch boli vykonávateľmi perzekučných aktov priamo štátne orgány a predstavitelia vládnej moci. Perzekúcie sa však nediali len formou aplikácie vládnych nariadení, ale ich vykonávateľmi boli horliví gardisti, vojaci či dokonca obyčajní ľudia.

Práve dnes, keď nám doba umožňuje objektívne a bez ideologického klišé zhodnotiť skutočný stav skúmanej problematiky v období autonómneho Slovenska, mali by sme sa snažiť o to, aby sa deformácie z nedávnej minulosti podarilo napraviť a uviesť na pravú mieru. Mnoho Židov totiž podcenilo narastajúce nebezpečenstvo antisemitskej politiky vlády a nemienilo sa vystaňovať. Domnievali sa totiž, že ide len o prechodný stav a Slovensko pokladali za svoju skutočnú vlasť. Nevedeli si predstaviť, že režim, ktorý sa svojou ústavou a vyhláseniami najvyšších predstaviteľov hlási ku kresťanskej ideológii, ju môže tak hrubo porušiť.

Slovenské židovstvo sa tak zastavilo na prahu svojho zániku rozdvojené, nezjednotené, plné ilúzií a viery v dobro a ohľaduplnosť. Doba krutého stredoveku bola už predsa dávno preč. Lenže pekle, ktoré sa rozpútalo v polovici 20. storočia, predstihlo všetko, čo sa odohralo vo vojnách a ukrutnostiach v priebehu celých dejín ľudstva.

Zoznam použitej literatúry:

- ČAPKOVÁ, K., *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách*. Praha: Paseka, 2005, s. 355.
- DEÁK, L., *Viedenská arbitráž – „Mnichov pre Slovensko“*. Bratislava: Nadácia Korene, 1998, s. 72.
- DÉRER, I., *Československá otázka*. Praha: Orbis, 1935, s. 300.
- FABRICIUS, M. – HRADSKÁ, K. (eds.), *Jozef Tiso – Prejavy a články (1938–1944)*. Bratislava: AEPRESS, 2007, s. 696.
- HLAVINKA, J., *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, s. 281.
- KAMENEC, I., *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 304.

- LIPSCHER, L., *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Banská Bystrica: Print-servis, 1992, s. 254.
- LIPTÁK, L., *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939–1945)*. Bratislava: SAV, 1960, s. 174.
- NIŽŇANSKÝ, E., *Obdobie autonómie (6. 10. 1938–14. 3. 1939)*. Zvolen: KLEMO, 2001, s. 362.
- NIŽŇANSKÝ, E., *Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 163–204.
- NIŽŇANSKÝ, E., *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999, s. 293.
- NOVÁK, J., *Im Zeichen zweier Kreuze: Franz Karmasins und Ferdinand Ďurčanskýs Glanz und Fall*. Prag: Orbis, 1962, s. 78.
- SIDOR, K., *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918–1938)*. Zv. 1. Bratislava: s. n., 1943.
- ŠVORC, P., *Zakliata krajina: (Podkarpatská Rus 1918–1946)*. Prešov: Universum, 1996, s. 126.

Summary

Historical Aspects of the Development of Racial Legislation in Slovakia (The Beginning of a Tragedy)

During the period of Slovak Autonomy (October 6, 1938 – March 14, 1939), the political leaders of Hlinka's Slovak Populist Party laid out the foundations of their anti-Semitic policy, including the first deportations. The Jewish population was identified as an enemy of the state for its pro-Hungarian orientation and significant capital. After extensive demonstrations, the government enacted several counter-measures which limited the diversity of political parties or excluded the Jewish representative from the elections to the Slovak parliament. Later, a few more instances of anti-Jewish statutory regulations were proposed. These were ultimately not implemented due to the short existence of Slovak Autonomy.

Vědecká redakce MU:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., Mgr. Iva Zlatušková,
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc., Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.,
Mgr. Michaela Hanousková, doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.,
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D., Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.,
prof. PhDr. Petr Macek, CSc., PhDr. Alena Mizerová,
doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D., doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.,
Mgr. David Povolný, Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.,
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc., prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.,
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva

Sborník příspěvků z konference

Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. (eds.)

Vydala Masarykova univerzita roku 2013

Spisy Právnické fakulty MU č. 449 (řada teoretická, Edice S)

Ediční rada: J. Kotásek (předseda), J. Bejček, V. Kratochvíl,
N. Rozehnalová, P. Mrkývka, J. Hurdík, R. Polčák, J. Šabata

Tisk: Tribun EU s.r.o., Cejl 32, 602 00 Brno

1. vydání, 2013

ISBN 978-80-210-6381-5